AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1902.

II. RÆKKE.

17. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1902.

Tavlen er udført af Pacht & Crone.

/57

Afbildningerne i Texten: S. 8—9, 51—52, 58, 60—65, 136 ere tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen; S. 121 af Architekturmaler J. T. Hansen; S. 40—41 af Prof. J. B. Løffler; S. 48—50, 56—57, 59 af Architekt Aage Mathiesen; S. 150, 154 af Kunstmaler Alfred Larsen, og Alt er zinkographeret af Pacht & Crone. De øvrige Figurer ere Zinkographier ved Samme efter Photographier.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM DANSK HERALDIK I FORTID OG NUTID.

AF

A. THISET.

Naar Ordet Heraldik nævnes, vækker det sikkert hos de Fleste uvilkaarlig Forestillingen om Sigiller og Signeter, og det ikke uden Grund, thi Heraldik — Læren om Vaabenskjoldene — og Sphragistik — Læren om Sigillerne — gribe paa mange Maader ind i hinanden, ere to Søster-Videnskaber, men rigtignok Søstre af høist ulige Alder. I en for faa Aar siden udkommen »Geschichte der Siegel« af Gustav A. Seyler har det første Kapitel til Overskrift: »Die Völker Vorderasiens (2500—450 vor Christi)« [1], — altsaa omfatter Sphragistikens Historie til vore Dage et Tidsrum af ikke mindre end halvfemte Tusind Aar; ganske vist er det ikke stort bevendt med de første to Tusinde Aars Historie, siden den kan behandles i et eneste Capitel. Hvor paalidelig den sagkyndige Forfatters Tidsregning er i sine Enkeltheder, faaer naturligvis staae hen; men da den hellige Skrift beretter, at Profeten Jeremias, da han kjøbte en Ager af sin Fætter Hanamael, opsatte et Skjøde og *beseglede* det, ja, der alt i 1. Mosebog fortælles, at Thamar som Sikkerhed for visse Forpligtelsers Opfyldelse af Juda udbad sig hans *Signet*, hans Baand og hans Stav, er Signeters og Sigillers høie Ælde ialtfald uangribelig. Anderledes med Heraldiken! Man

---

[1] Gustav A. Seyler: Geschichte der Siegel. Leipzig 1894.

er nemlig nuomstunder saa temmelig enig om, at den Skik at pryde Skjold og Hjelm med visse bestemte Figurer, paamalede eller paaheftede, og siden i sit Signet eller paa anden Maade at benytte en Fremstilling af de saaledes prydede Skjolde og Hjelme til dermed at angive sin Slægt og Byrd først opstod, eller ialtfald først blev sat i System efter Indførelsen af den fuldstændig lukkede Hjelm og Jernklædning, som skjulte Krigerens Aasyn og formummede hans Skikkelse, altsaa i Løbet af det 12. Aarhundrede, som en af Korstogenes mange Eftervirkninger. Det rimer godt hermed, at der paa den ene Side ikke findes mindste Antydning af heraldisk Udstyr hos de mange Krigerskikkelser paa det berømte Bayeux-Tapet, medens paa den anden Side selv i de Lande, hvor Heraldikens Vugge antages at have staaet, Frankrig og Tydskland, heraldisk udstyrede Sigiller eller blot Sigiller i Skjoldform ikke kjendes ældre end omtrent 1170[1]. Naar Heraldiken selv i disse Lande ikke naaer længere tilbage end til ca. 1150, bliver det al Ære værd, at vi Danske kunne føre vort Rigsvaaben tilbage til Kong Knud VI, hvis endnu bevarede Sigil i Arkivet i Schwerin fra Tiden ved 1190 alt viser de tre Løver i et med Hjerter bestrøet Skjold.[3] Ja, da ganske samme Vaaben føres af hans Broder Kong Valdemar Seir, medens disse Kongers Søstersønner, Grev Albert af Orlamünde og Hertug Otto af Brunsvig og Lyneborg, førte delvis det samme Vaaben, nemlig ligeledes Hjerter i Forbindelse med henholdsvis to og een Løve, sikkert som Tegn paa deres mødrene Herkomst af kongeligt Blod, ligger det nær at formode, at Vaabenet med de tre Løver og Hjerterne alt har været ført af alle disse Fyrsters fælles Ophav, Kong Valdemar den Store.

Med en i Betragtning af Datidens lidet udviklede Sam-

---

[1] Jvf. Demay: Le costume au moyen âge d'après les sceaux. Paris 1880 S. 189 ff. Geschichte der Siegel S. 77 ff.

[2] Afbildet i Aarb. f. nord. Oldk. 1882 S. 27.

færdselsmidler forbausende Hurtighed har altsaa Heraldiken bredt sig over den da civiliserede Verden og faaet Fodfæste ogsaa i Danmark. Mange mene da og, at den egentlige Heraldik selv hos os har havt Forløbere helt tilbage til Hedenskabets Dage, og henpege blandt Andet til det Ravnebanner, som Vikingerne siges at have ført. Ja, stod den berømte gamle Vise om de Syv og Syvsindstyve til troende, skulde man endda have havt en virkelig Heraldik af en endnu langt ældre Dato; thi i denne Vise beskrives, om end ikke syv og syvsindstyve, saa dog syv og tyve forskjellige Skjoldemærker, der skulle have været førte af Kong Diderik af Bern og hans Hofmænd, med Kongens eget i Spidsen:

Der stander i det første Skjold
En Løve, vel saa bert,
Med Kronen ud af røden Guld,
Det er Kong Dideriks Mærk.

Der skinner i det andet Skjold
En Hammer og en Tange,
Den fører Vidrik Verlandsen,
Han slaaer, griber Ingen til Fange.

Der skinner i det tredie Skjold
En Gam, saa rød som Guld,
Den fører Helled Hogen,
Han er en Kæmpe tilfuld.

Der skinner i det fjerde Skjold
En Ørn, og han er rød,
Den fører han Olger Danske,
Han hugger de Kæmper død.

Der skinner i det femte Skjold
Siddendes Høg paa Hald,
Den fører Mester Hildebrand,
Han voved med Kæmper et Fald.

Der skinner i det sjette Skjold
Linden, den er grøn,
Den fører unge Hr. Humble,
Dronning Elines ældste Søn.

Der stander i det syvende Skjold
En skjøn forgylden Spore,
Den fører han Hr. Hogen,
For han vil vildere vorde osv. osv.

Kong Diderik af Bern, alias Theoderik den Store, døde Aar 526 efter Christi Fødsel, og saa skulde han og hans Kæmper have siddet inde med en saa righoldig og udviklet Heraldik, som disse prægtige gamle Vers vise! Tro det, hvem der vil! Desværre ligger det langt nærmere at slutte, at netop fordi Heraldiken er saa rig, saa kan Visen selv, eller ialtfald dens heraldiske Vers, først være bleven til mange Tider, ja vel henved et Aartusinde efter Kong Dideriks og hans Mænds egen Levetid, og Visens Heraldik har naturligvis kun Værd som Vidnesbyrd om Heraldikens Standpunkt paa Versenes egen Tilblivelsestid. Nei, vil man holde sig paa fast Grund, maa man vende tilbage til Kong Knud VI's Sigil fra 1190 og saa nogle danske Adelssigiller fra 1224; de ere de ældste tilforladelige Vidnesbyrd om Heraldikens Forekomst i Danmark. Men i hvert Fald, hvilket Spring fra Sphragistikens Aar 2500 før Christi til Heraldikens Aar 1150 efter Christi Fødsel!

Man har ment, at Vaabenmærkernes Brug oprindelig var rent personlig, og at de først i Tidens Løb udviklede sig til arvelige Slægtmærker, først i de høieste Samfundslag, senere hos de lavere. Dette klinger høist sandsynlig, men lader sig slet ikke bevise, langt snarere tvertimod modbevise. Af hvad før blev anført om vort Kongevaaben fremgaaer noksom, at dette strax fra Begyndelsen af var et arveligt Slægtvaaben, som først i denne Egenskab, siden som Rigsvaaben har holdt sig uforandret i de forløbne 700 Aar, saavel hvad Figurer som Farver angaaer. At Løverne i Tidens Løb fik Kroner og ændredes til Leoparder, det vil i Heraldiken sige: afbildedes med Hovedet en face istedetfor en profil, og at Hjerternes Antal efterhaanden fæstnede sig til ni, har kun rent underordnet Betydning. Og hvad Far-

verne angaaer, saa viser ikke blot den bekjendte, gamle Fane i Marie Kirken i Lybæk, at de alt i Kong Erik af Pommerns Dage vare *blaa* Løver i *Guld*-Felt[1]; men endnu ældre Vidnesbyrd i samme Retning afgiver den Afbildning af det danske Kongevaaben, som findes i den saakaldte Züricker-Wappenrolle, hvis Tilblivelse sættes til Aarene mellem 1336 og 1347[2] (Jvf. Tavlens Fig. 2), og den af Dr. W. Mollerup her i Aarbøgerne[3] meddelte gamle Fremstilling af Slaget ved Bornhøved, hentet fra en Afskrift fra sidste Halvdel af det 13. Aarhundrede af den sachsiske Verdenskrøniske. Her kæmpe de danske Krigere under et gyldent Banner, hvori tre blaa Leoparder. Ja, lige tilbage til Vaabnets allerførste Oprindelse lade Farverne sig følge ad indirecte Vei; thi den Dag i Dag viser det lyneborgske Vaaben, der just er det af Hertug Otto efter Morfaderens, Valdemar den Stores Vaaben optagne Felt, ganske samme Farver som det danske Vaaben, blaa Løve, røde Hjerter i Guld-Felt.

Som Kongevaabnet saaledes vare ogsaa, saavidt nu skjønnes kan, Adelens Skjoldemærker lige fra første Færd af *arvelige*, thi blandt vore alleræld ste Adelssigiller — de findes ligeledes i Arkivet i Schwerin, under Aktstykker fra Aarene 1224—30 — møde vi alt nogle af vore bekjendteste adelige Slægtsvaaben, som *Krumpen, Galen, Thott, Ulfeld* og *Udsøn*[4]. Ogsaa i Sverige mener man at kunne føre arvelige Slægtsvaaben tilbage til denne Tid, til 1219[5]. Intet Under derfor, at Vaabnet, der saa at sige uden Undtagelse gik

[1] Henry Petersen: Et dansk Flag fra Middelalderen. (Aarb. f. n. O. 1882).

[2] Die Wappenrolle von Zürich, ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts. Herausgegeben von der antiquarischen Gesellschaft in Zürich. 1860.

[3] Aarb. f. n. O. og H. 2. III. 233 f.

[4] D. Adelige Sig. før 1400. Nr. 1—9.

[5] Jvf. Hans Hildebrand: Heraldiska Studier S. 8 (Antiqv. Tidskr. för Sverige VII).

uforandret i Arv fra Fader til Søn, for den danske Adels Vedkommende i langt høiere Grad end Slægtnavnet blev det egentlige Slægtmærke. Endog til den fra andre Lande, ja selv hos vore nærmeste Naboer, de Svenske, velkjendte Skik, at Børnene istedetfor deres Faders Vaaben optog deres Moders, naar hun var af ædlere Byrd end han, findes der kun yderst faa og usikkre Antydninger hos den danske Adel. I det rige heraldiske Materiale, som er samlet i Henry Petersens »Danske Adelige Sigiller før Aar 1400«, vil man kun finde en eneste Antydning i denne Retning, eller om man hellere vil, i Retning af en rent personlig Brug af Vaabenmærkerne. Det er de to Brødre *Absalon Andersen* og *Strange Andersen*, der 1264 besegle hver med sit forskjellige Skjoldemærke, den første med et Skjold, hvori Sparrer, Kugler og Roser, den sidste med Slægten Ulfelds velkjendte Skjoldemærke, Ulven i Fjerhammen, den saakaldte Valravn (egentlig Vargravn)[1].

Men een Undtagelse bekræfter jo kun Regelen, siger man, og her er desuden den Mulighed slet ikke udelukket, at disse to Mænd, skjøndt de kaldes Brødre og begge hedde Andersen, alligevel kun ere Halvbrødre paa fædrene Side, altsaa hver med sit fædrene Vaaben, idet deres ubekjendte Moder godt kan have været gift med to Mænd efter hinanden, begge af Fornavnet Anders. Mere utvivlsomt er et langt nyere Tilfælde. I Nim Herred i Jylland levede ved Aar 1500 to Brødre *Søren Gjødesen* og *Erik Gjødesen*. At de vare Fuldbrødre paa fædrene Side lader sig næppe betvivle, dertil var Navnet Gjøde alt for sjeldent; men desuagtet førte den første i sit Skjold en Stjerne, den sidste i sit derimod fire Lynstraaler. Men Betydningen af dette Tilfælde forringes i høi Grad derved, at her neppe er Tale om nedarvede Vaabenmærker, idet de to Brødre vare af ufri Herkomst, om end paa Veie til at arbeide sig op i Adelen.

---

[1] D. Adelige Sig. før 1400 Nr. 25—26.

De Vaaben, de førte, havde de altsaa selv antaget, og da hver sit Mærke. Forsøget paa at blive adelig lykkedes kun for Søren Gjødesen, idet han gjorde et adeligt Giftermaal, hvorimod Erik Gjødesen og hans Afkom sank tilbage i Bondestand. Men ogsaa for Søren Gjødesens Slægt blev Adelskabet kun af kort Varighed, da hans eneste Søn døde uden Børn. Det varede da ei heller længe nok, til at et Slægtvaaben naaede at fæstne sig; thi 1530 havde Søren Gjødesen faaet tre Bølger under Stjernen i sit Skjold, altsaa ganske samme Vaaben som sin adelige Hustru, Fru *Karen Rekhals;* men paa deres Dattersøn *Claus Glambeks* Ligsten staaer som dennes mødrene Vaaben et helt nyt, nemlig et Skjold hvori en paa Skraa løbende Strøm[1].

Vaabnet bestaaer som bekjendt af to Hovedstykker, Skjoldet og Hjelmen, af hvilke *Skjoldet* afgjort er det vigtigste. Det afbildedes oprindelig i opret Stilling, men fra det 14. Aarh. af dog ogsaa heldende og det stedse hyppigere og hyppigere, sikkert under Paavirkning af, at det virkelige Skjold paa Rytterens Arm oftest kom til at indtage denne Stilling. Da det virkelige Skjold var gaaet af Brug, vendte man omtrent Aar 1500 i Heraldiken ret forklarlig tilbage til opretstaaende Skjolde. En ganske enestaaende Stilling indtager Skjoldet i Grev *Albert af Orlamündes* Sigil 1224 (Fig. 1), idet det staaer ganske omvendt, med Spidsen i Veiret og Skjoldmærket altsaa staaende paa Hovedet. Denne Stilling er sikkert forsætlig valgt — man har antaget som Udtryk for en stor Landesorg, her Kong Valdemars Fangenskab —, thi Hjelmen, som hviler paa Skjoldets Spids, og den ved dette staaende Vaabenfane indtage den sædvanlige oprette Stilling. Den om Anledningen opstillede Formodning holder dog ikke ganske Stik, thi Skjoldet har nøjagtig samme

---

[1] Jvf. D. Adelige Sig. i det 15., 16. og 17. Aarh. G. I. 1, XVII. 37 og 38.

Stilling i et andet af Grev Albert 1221, altsaa før Kongens Fangenskab, benyttet Sigil[1].

Selve det heraldiske Skjolds Form rettede sig efter det virkelige Skjolds. Det var først tresidet med afrundede Hjørner, det saakaldte normanniske Skjold, fra Midten af det 13. Aarh. trekantet, meget langt og smalt og altsaa meget spidst forneden; men i Løbet af det 14. Aarh. blev

Fig. 1.

det kortere, Siderne buedes mere og mere ud, saa at det i det 15. Aarh. næsten var firkantet, kun med en svag Afrunding forneden. At man forlod denne simple og for Anbringelsen af Skjoldemærket yderst praktiske Skjoldform skyldes Turneringerne, der nemlig gav Anledning til, at der i det virkelige Skjolds højre Side anbragtes et Indsnit til Anlæg af Landsen i fældet Stilling, hvilket Indsnit saa strax over-

[1] Gottorpske Membr. 10. Jan. 1221 i Rigsarkivet.

førtes i de heraldiske Skjolde. Da saa Anvendelsen af de virkelige Skjolde mere og mere tabte sig, først paa Grund af den egentlige Jernrustnings større Fuldkommenhed, saa paa Grund af Ildvaabnenes Indførelse, tog Renaissance-Kunstnernes frodige Indbildningskraft sig fri Raadighed over de heraldiske Skjoldes Form og kastede sig med særlig Forkjærlighed over Indsnittet, der først for Symmetriens Skyld

Fig. 2.

overførtes ogsaa til den anden Side af de nu opret staaende Skjolde; derefter øgedes Indsnittenes Antal og varieredes deres Form, saa Skjoldene tungedes ud i lange Strimler, der rulledes sammen, snart forom, snart bagom, kort sagt endte i Former, som det virkelige Skjold aldrig havde havt eller kunde have faaet (jvf. det omstaaende Skjold fra Kong Frederik II's Sigil Fig. 3). Endelig blev i det 18. Aarh. den heraldiske Skjoldform yderligere fordreiet og forvrænget for at gaa i Spænd med Tidens øvrige barokke Kunstværker; men

om alle disse efter de virkelige Skjoldes Afskaffelse opstaaede Former gjælder det, at de i Virkeligheden kun ere Vidnesbyrd om en Heraldik i Forfald og derfor, hvor decorative og bestikkende de end i passende Omgivelser kunne være, ene bør anvendes, hvor den i det Hele valgte Stilart absolut kræver det.

Det ligger nemlig i Sagens Natur, at da Heraldikens Skjolde kun vare Gengivelser af de virkelige Forsvarsvaaben, saa burde ogsaa Udviklingen af de førstes Former ret selvfølgelig være standset fra det Øjeblik af, da det virkelige Skjold gik af Brug, efterdi ingen kan sige, hvilke Former dette sidste vilde have antaget i det 17., 18. og 19. Aarh., om Udviklingen havde gaaet i Retning af Skjoldets vedblivende Anvendelse som Forsvarsvaaben. Denne Betragtnings Rigtighed er saa nærliggende, saa selvindlysende, at kun et meget overfladisk Kjendskab til Heraldiken og dens Oprindelse kan falde paa at bestride den. Men Lægfolk, ikke mindst adskillige af vore Dages Architecter, gjøre sig stundom skyldig i Misgreb just paa dette Punkt, idet de bruge den Opfindsomhed, som vilde have været bedre anvendt til andre, dem nærmere liggende Opgaver, til at udfinde nye, i tidligere Aarhundreder ganske ukjendte Skjoldformer. End ikke en saa selvfølgelig Regel iagttages, at hvor flere Skjolde ere samlede i eet Vaaben, f. Ex. de tre, der udgjøre vort nuværende Rigsvaaben i sin fuldstændige Skikkelse, der maa disse Skjolde være af een og samme Form, eller ialtfald af en indbyrdes samtidig Form. I et saadant til Opsætning paa en offentlig Bygning bestemt dansk Vaaben viste Tegningen det midterste Skjold med de to Greve-Vaaben, Oldenborg og Delmenhorst, af ren middelalderlig Form, det større Skjold med de fire hertugelige Vaaben Renaissance, medens det store Hovedskjold var en

Fig. 3.

aldeles moderne Tillavning, nærmest en stilfuld Kakkelovnsskjærm. Da der blev givet nærværende Forfatter Anledning til at udtale sig derom, gjorde jeg vedkommende Architect opmærksom paa, at en saadan Sammenstilling af uensartede Skjoldformer i eet Vaaben ikke lod sig forsvare; men jeg blev ganske afvist: naar blot Figurerne i Skjoldene vare rigtige, saa var Skjoldenes Form ganske ligegyldig, thi de vare kun Tallerkener, hvorpaa Maden serveredes, og havde som saadanne ingensomhelst Indflydelse paa Madens Qvalitet. Ja visselig smager Maden lige godt, hvad enten den serveres paa et Sølvfad eller paa en Fajancetallerken, men neppe derimod, om den bydes i et Vaskefad, skjøndt Maden i og for sig kan være lige god for det, helt modsat de heraldiske Figurer, der kun altfor ofte ganske tabe deres heraldiske Betydning, naar de fjernes fra Skjoldet. Medens et Skjold delt i et rødt og et hvidt Felt er Slægten Rantzaus Vaaben, saa er et Plankeværk malet paa samme Maade rødt og hvidt ikke af den Grund Heraldik, men er og bliver et Plankeværk. Følgelig er Skjoldet ganske anderledes knyttet til Figurerne deri end Tallerkenen til Maden. Fjernes nemlig Figurerne fra Skjoldet, ophøre de at være de heraldiske Regler undergivne. Da i sin Tid Danmarks-Monumentet i Kjøbenhavn var under Udarbeidelse, blev der ad Omveie rettet en Forespørgsel til nærv. Forf. om, hvorvidt de tre om Hovedfiguren frit siddende Løver, der naturligvis skulde forestille de danske Løver, skulde have gammeldags aabne Kroner paa Hovedet som dem, de fremstilles med i Skjoldet, eller lukkede Bøilekroner som den moderne danske Kongekrone. Jeg hævdede da, at naar Løverne skulde sidde frit, saa vare de almindelige og ikke heraldiske Løver, skulde følgelig fremstilles saa naturtro som mulig og altsaa slet ikke have Kroner. Men herpaa vilde vedkommende Forespørger ikke gaae ind; han holdt tvertimod paa, at da Løverne skulde være de danske Løver, saa skulde de ogsaa være kronede. »Skulle de da ogsaa være blaa?« spurgte jeg. Nei, det

kunde der fornuftigvis ikke være Tale om. »Ja, saa ere de heller ikke de danske Løver; thi disses specielle Kjendetegn er netop deres blaa Farve i Modsætning til andre Landes Løver, f. Ex. de tre engelske, der ere gule.« Da dette, ganske vist noget haltende Argument fra min Side[1] ikke hjalp, paaberaabte jeg mig de tre bekjendte Sølvløver paa Rosenborg fra Kong Frederik III.s Tid, der antagelig ogsaa skulle forestille de danske Løver, men dog hverken have Kroner eller overhovedet noget heraldisk Præg. Alt forgjæves! Vedkommende Forespørger vedblev at holde paa Kronerne, idet han nu rykkede frem med en hel ny Bevæggrund hertil, den nemlig, at kunstneriske Hensyn krævede en slig Afslutning foroven paa Løvernes overfor de spinkle Kroppe uforholdsmæssig store, mankede Hoveder. Saa opgav jeg at tage den hele Forhandling alvorlig, idet jeg henstillede, om disse kunstneriske Hensyn ikke bedre vilde ske Fyldest ved at give hver Løve en høi Silkehat paa, da de smaa Kroner dog let vilde blive borte i den buskede Manke. Om denne Henstilling gjorde Udslaget eller andre kunstneriske Hensyn, vides ikke, men Løverne fik heldigvis *ikke* Kroner paa. Disse Løver have forøvrig faaet et vist slukøret Udseende, og navnlig naar de tegne sig som sorte Silhouetter paa en lys Aftenhimmel, har deres Manke en afgjort Lighed med en Natkappe, men det er ingen Anke mod dem, — tvertimod! Just saadan præsenterer nemlig en virkelig Løve sig og sin Manke, naar den som her paa Monumentet tager sig en lille Hvil, siddende paa sin Hale. Men hvem har nogensinde seet de danske Løver sidde paa Halen! Heraldiske Løver kunne i deres Skjolde tillade sig mange Udskeielser, som række Tunge, dandse paa Kløerne, staae paa Bagbenene, have Manken friseret i de dristigste Krøller og vifte sig med Halen i de kaadeste Slyngninger,

[1] Et Vaaben kan selvfølgelig godt afbildes uden Farver, selv om det saa ogsaa lettere giver Anledning til Forvexling.

ja, tillade sig den Luxus at have to Haler; de kunne bære Sværd, Øxe, Hellebard, være blaa, røde, sorte, ja spættede som en Harlekin, — altsammen Kunststykker en ærbar Sudanløve nødig skal indlade sig paa; men til Gjengjæld er der et, den heraldiske Løve ikke kan, — den kan ikke sidde paa Halen!

Vaabnets andet Hovedstykke er *Hjelmen*, hvis Anvendelse i Heraldiken sikkert er lige saa gammel som Skjoldets. Alt i Grev Albert af Orlamündes Sigil fra 1221 sees en Hjelm over Skjoldet; i et dansk Adelssigil findes den anvendt 1251[1]. En saa uundværlig Bestanddel af Vaabnet som Skjoldet blev Hjelmen dog aldrig. Ligesom man den Dag i Dag ofte fører sit Vaabenskjold alene, uden Hjelm, høist med en paasat Rangkrone, saaledes brugtes alt i Middelalderen saare ofte Skjoldet alene, sjeldnere Skjold og Hjelm i Forening, allersjeldnest Hjelmen alene. Det gamle Kongevaabens Hjelm og Hjelmtegn er saaledes stundom bleven brugt alene, bl. A. i Retterthingssigillet, som den omstaaende Afbildning (Fig. 4) viser, i Modsætning til det egentlige Kongesigil, der indeholdt Skjold og Skjoldemærke uden Hjelm. I det 16. og 17. Aarhundrede førte Adelen dog oftest baade Skjold og Hjelm i Forening.

Den heraldiske Hjelm tog ligesom Skjoldet sin Form efter det virkelige Forsvarsvaaben. Den ældste i Heraldiken anvendte Form var den saakaldte *Tøndehjelm*, i det virkelige Liv en stor tung Kasserolle, som da den ingen Indsnevring havde ved Halsen, hvilede paa Skuldrene, hvor den ved Baand, Remme og Spænder var fastgjort til Brystharnisket. Smalle Ridser og smaa Huller for Øre, Næse og Mund gav sparsom Adgang for Lys og Luft. En saadan Tøndehjelm var naturligvis en yderst tung og ubekvem Hovedbedækning, hvorfor Ridderen oftest overlod den til en ledsagende Svends Omsorg og nøiedes med en lettere Hue

[1] D. Adelige Sig. før 1400 Nr. 11.

eller Kalot, som først bedækkedes med Tøndehjelmen i det allersidste Øjeblik, før en Kamp begyndte. Under denne kunde en saadan svær Hjelm naturligvis uskadeliggjøre mangt et Sværdhug, men rigtignok ogsaa spille sin Eiermand slemme Puds. Der haves Exempler paa, at et velrettet Landsestød har sprængt Remmene, som fastholdt Tøndehjelmen, og snurret denne rundt paa Mandens Skuldre, saa

Fig. 4.

Lys- og Lufthullerne kom til at sidde i Nakken. I Blinde maatte da den Ulykkelige hugge vildt om sig, til han udmattet og halvkvalt segnede om og enten blev overmandet af sine Fjender eller befriet af sine Venner.

I Heraldiken afbildedes Tøndehjelmen snart en face, snart en profil. Den er den eneste heraldiske Hjelmform, som er hentet fra de egentlige Krigsvaaben; thi de to senere i Heraldiken anvendte Hjelme, Stikhjelmen og Trallehjelmen, hørte begge nærmest Turneringerne til.

Stikhjelmen blev i sin virkelige Skikkelse anvendt til Dystridt med Landser og var egentlig kun en lettere og elegantere Udgave af Tøndehjelmen. Den havde en kjendelig Indsnevring ved Halsen, men var forøvrig ogsaa en fuldstændig lukket Hjelm, der kun gav Lys og Luft gjennem en smal Aabning, der adskilte den Del af Hjelmen, der bedækkede Issen, fra den, som beskyttede Underansigtet. Den sidste Del, der ofte var bevægelig, for at kunne give større eller mindre Lys- og Luftaabning, var tidt trukket ud i en hel Snabel. Stikhjelmen, der i Heraldiken omtrent Aar 1400 afløste Tøndehjelmen, afbildedes her som oftest i ældre Tid en profil.

Fig. 5.

Endelig trænger saa i sidste Halvdel af det 15. Aarhundrede den siden anvendte *Trallehjelm* frem, saaledes kaldet paa Grund af de Bøiler eller Traller, der beskyttede Ansigtet. Den var Tourneerhjelmen par excellence og anvendtes i Tvekampe med Sværd eller andre Hugvaaben. Den heraldiske Trallehjelm afbildes snart en profil, snart en face, det første særlig saalænge de heldende Skjolde vare i Brug, og Hjelmen da anbragtes paa Skjoldets ene, opadvendte Hjørne; efter at Skjoldene atter vare blevne opretstaaende og Hjelmen flyttedes ind midt paa Skjoldets øverste Rand, afbildedes den oftest en face. Den bekjendte Adelshistoriker *Klevenfeldt* vil have iagttaget, at *Jørgen Parsbergs* ovenstaaende Sigil fra Aar 1505 (Fig. 5) er det ældste danskeAdelssigil, som viser et Vaaben af denne Type. I en forholdsvis meget ny Tid har man i Danmark opstillet visse Regler for Trallernes Antal for derved at tilkjendegive Vedkommendes Rang. Disse Regler skyldes Kong Christian V., der i de Grever og Friherrer givne Privilegier fastsætter 11 Traller for Grevernes og 7 for Friherrernes Hjelme, medens ingensinde noget bestemt Antal er fastslaaet for den menige

Adels; 5 ansaaes for det almindelige. Derimod bestemme Privilegierne for de kongelige Betjente af den borgerlige Stand, at disse paa deres Vaaben skulde have Hjelme med kun fire Traller; men da det samtidig fastsloges, at disse Hjelme skulde staae paa Skak, det vil sige, skulde være dreiede lidt til Siden, blev deres Hjelme i Virkeligheden ganske lig Adelens, kun at den femte Tralle ikke saaes paa Grund af den sidevendte Stilling. Iøvrigt bleve disse Regler slet ikke overholdte, end ikke i Regjeringens egne Patenter; de i det følgende hundrede Aar udstedte Adelspatenter vise f. Ex. oftest den paa Skak staaende, firtrallede, altsaa borgerlige Hjelm. I det 17. Aarhundrede fik forøvrigt den gamle Stikhjelm en ny og udstrakt Anvendelse paa de af den almindelige Borgerstand brugte Vaabenskjolde. Den afbildedes her mest en face og kaldtes en lukket Hjelm i Modsætning til Trallehjelmen, der betegnedes som aaben.

Til disse Vaabnets Hovedstykker, Skjold og Hjelm, knyttedes i Tidens Løb forskjelligt Vedhæng af mindre Betydning. Der er først det saakaldte *Hjelmdække*, de Skjoldet omgivende, fra Hjelmen nedhængende Ornamenter. Ogsaa dette Dække var laant fra det virkelige Liv. Man havde gjort Begyndelsen ved i Vaabnet at medoptage de til den virkelige Tøndehjelm hørende Baand og Remme, dem man anbragte i mere eller mindre decorative Slyngninger om Vaabnet (jvf. Fig. 6, Gjengivelse af et Sigil fra 1339). Saa gik man et Skridt videre og medoptog det Klæde, hvormed den virkelige Hjelm til Beskyttelse mod Hede, Kulde, Støv og Regn var behængt. Dette Klæde var ofte udskaaret og udtunget i forskjellige Mønstre og fik derfor efterhaanden i Heraldiken en udpræget stiliseret og ornamentlignende Skikkelse, hvorfor ogsaa hurtig Erindringen om dets Oprindelse og sande Natur gik tabt. Alt i Vaabenafbild-

Fig. 6.

ninger fra det 16. Aarhundrede, f. Ex. i et af den bekjendte Rigshofmester *Peder Oxes* Sigiller[1], kan man finde Hjelmdækket gjengivet som almindeligt Vinløv. Intet Under derfor, at Hjelmdækket siden fik Navn af Løvværk og i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede afbildedes — det endog i selve Adelspatenterne — som Rosenguirlander og grønne Krandse, der hængtes omkring Skjoldet uden nogensomhelst Forbindelse med Hjelmen, ja endog stundom brugtes, selv om der slet ingen Hjelm var paa Skjoldet. Nu helt at forlade Hjelmdækkets ornamentmæssige Behandling er der ingen Grund til; dertil har den altfor gammel Hævd i Heraldiken; kun maa dets Oprindelse af et om Hjelmen hængt Klæde ikke tabes af Syne. Det maa altsaa altid fremstilles som hængende ned fra Hjelmens Isse og ikke, som det nu ofte sees, kravlende frem af Hjelmens Ærmegab.

Saa er der *Hjelmpuden* og *Hjelmkronen*, ogsaa uden væsentlig Betydning i Heraldiken, men kun en Gjengivelse af de Puder eller Kroner, hvormed man paa den virkelige Hjelm skjulte Forbindelsen mellem denne og den paa Hjelmen anbragte Prydelse. Slige Kroner have altsaa Intet at skaffe med senere Tiders Rangkroner. Den Slægt, der i Middelalderen har en Krone paa sin Hjelm, var ikke en Smule finere for det end den, der kun havde en Pude. I de ældste Vaabenafbildninger brugtes de oftest slet ikke, idet man lod selve den paa Hjelmen staaende Figur løbe i Eet med Hjelmdækket. Enkelte Slægter brugte andre Fremstillinger istedetfor Puder og Kroner, saaledes af Danske: *Brockenhuus'er* og *Rosenkrantz'er*, der havde en Rosenkrands, som saa nød den ufortjente Ære, at den sidstnævnte Slægt tog Navn efter den, som om den havde været et Hovedstykke i Vaabnet.

Endvidere høre stundom til et Vaaben *Skjoldholdere*, oftest to, een paa hver Side, sjeldnere kun en enkelt. Disse

---

[1] D. Adelige Sig. i det 15., 16., 17. Aarh. C.XLVII. 13.

Skjoldholdere, der, som Benævnelsen viser, holde eller støtte Skjoldet, kunne være eensartede, som f. Ex. de to Vildmænd, der holde det danske Rigsvaaben, eller høist ueensartede, som i det grevelige *Raben'ske* Vaaben en Tyr paa den ene og en Ravn paa den anden Side. Selvfølgelig maa i et Tilfælde som det sidste ethvert Hensyn til de to Skjoldholderes indbyrdes høist forskjellige Størrelse i naturlig Tilstand ganske opgives. Brugen af Skjoldholdere kan i dansk Heraldik forfølges helt tilbage til det 14. Aarhundrede, men var oprindelig ganske personlig og prisgiven den Enkeltes Forgodtbefindende. I visse Slægter brugtes de hyppig, i andre aldrig; men medens Hr. *Axel Pedersen Thott*, der levede i Kong Erik af Pommerns Dage, førte en Vildmand paa den ene og en Jomfru paa den anden Side af sit Skjold, saa havde hans Søn Hr. *Oluf Axelsen* to Ørne, dennes Broder Hr. *Aage Axelsen* derimod kun en enkelt Skjoldholder, en Jomfru, hans Broder Hr. *Erik Axelsen* en Helgen. Hr. *Henrik Knudsen Gyldenstierne* førte i et Sigil sit Skjold holdt af en Bjørn, medens Sønnen Hr. *Knud Henriksen* til Skjoldholder havde en Jomfru. Siden gik Brugen af Skjoldholdere af Mode, og de førtes kun undtagelsesvis, selv i et Par Slægter, *Bille'r* og *Bryske'r*, i hvilke de havde faaet et vist arveligt Præg; men denne Mode blev atter gjenoptaget og fæstnet som arvelig i Slutningen af det 17. Aarhundrede, særlig for grevelige og friherrelige Slægter. Uundværlige Bestanddele af et Vaaben ere Skjoldholderne dog aldrig blevne. Vort Rigsvaaben, der havde fulgt den almindelige Udvikling, — i det 15. Aarhundrede havde havt Skjoldholdere af tilfældig Art, Riddere, Jomfruer, Vildmænd, Løver og Marekatte, men siden atter havde bortkastet dem, til i det 17. Aarhundrede de to Vildmænd fastsloges, — er lige talende, hvad enten det afbildes med de to Vildmænd eller uden dem. Noget Andet er det, at man ikke, hvor bestemte Skjoldholdere ere enten fastslaaede ved et kongeligt Patent eller fæstnede igjennem langvarig Brug, nu vilkaarlig kan ombytte dem med andre.

At fremstille det danske Rigsvaaben i sin nuværende Skikkelse holdt af to Løver, som i et af Kong Christiern I's Sigiller, eller af en Landsknægt, som i Christiern II's Junkersecret, vilde f. Ex. vække begrundet Anstød. Det vidnede da ogsaa om ringe heraldisk Kjendskab saavel hos den grevelige Bygherre som hos hans Architect, at ved en for en Del Aar siden stedfunden Restauration af det Moltke'ske Palais i Kjøbenhavn Bygherrens Vaaben blev opsat over Indkjørselen med to bevingede Mandfolk som Skjoldholdere, da dog det vedkommende Grevepatent foreskriver to Ørne. Men Fremstillingen af dette Vaaben er i det Hele taget alt for uheldig til at kunne regnes for en Pryd for Palaiset.

Endelig kan til det heraldiske Vaaben høre et *Vaabentelt*, det vil sige: en om det hele Vaaben hængt Hermelinskaabe, som f. Ex. stundom om det danske Rigsvaaben, *Vaabenfaner*, som i Grev Albert af Orlamündes Sigil, og *Vaabendeviser*, personlige eller arvelige Valgsprog, der anbragtes i et Baand over eller under Vaabnet; men da disse Ting kun have fundet sparsom Anvendelse i dansk Heraldik, behøve de her blot lige at nævnes.

Men Skjold, Hjelm og dertil hørende Vedhæng, som nys nævnt, var kun den for alle Vaaben fælles Skabelon, som først fik sin Betydning som Slægtmærke ved de specielle Figurer og Mærker, som anbragtes i Skjoldene og paa Hjelmene, de saakaldte *Skjoldemærker* og *Hjelmtegn*. De første kunne deles i to Hovedafdelinger: de heraldiske Figurer i snævreste Forstand, saadanne, der kun bestod af forskjellig farvede Inddelinger af Skjoldet, hvilke dog ofte have selvstændige Navne: Bjelker, Pæle, Sparrer, Ruder osv., og saa de egentlige, fra den ydre levende eller døde Verden laante Figurer. Her er dog ikke Tale om et Enten—Eller; thi ofte var et Vaaben sammensat af Figurer af begge Arter, f. Ex. *Frille*-Vaabnet (Tavlens Fig. 3), der var tverdelt af Sølv og Rødt, hvorover saa var lagt en grøn Plante, eller *Ahlefeldt*-Vaabnet, hvis ene Felt viser en Vinge, andet Felt kun tre Tverdelinger. I ældre dansk

Heraldik spillede Skjolddelingerne langt den største Rolle, sikkert ene af den saare nærliggende Grund, at de vare de letteste at fremstille. Vaaben som *Thott'ernes* firdelte Skjold eller *Huitfeldt'ernes* Skraabjelke kunde hvert Barn i Slægten udføre; dertil behøvedes ingen særlig Kunstfærdighed eller Faguddannelse. En stor Del af vore ældste og berømteste Slægter førte og føre da ogsaa Vaaben af denne kunstløse Art, som *Bielke, Bille, Brahe, Galen, Galt, Grubbe, Huitfeldt, Kaas, Krabbe, Munk, Rantzow, Skeel, Thott, Ulfstand* osv. osv.

For de egentlige Figurers Vedkommende var der i Fortiden ingen Grændser for, hvad der lod sig anvende i Heraldiken og hvad ikke; men medens visse Fremstillinger vare yndede og gik atter og atter igjen, saa forekom andre kun yderst sjelden. Af Dyreverdenen benyttedes særlig de vilde Dyr: Løver, Bjørne, Ulve, Hjorte, Stenbukke og Vildsvin, dog ogsaa Heste og Oxer; af Fuglene hyppigst Ørnen, Hanen og Svanen; hvorimod man sjeldnere brugte Mennesker eller menneskelige Legemsdele, endnu sjeldnere de lavere Dyr, ene med Undtagelse af Fisk, navnlig Støren, der ofte forekommer, og saa de saakaldte Ibskaller, Muslingskaller, der benævnedes efter deres Anvendelse som Kjendemærke for Pilegrimmene til Apostelen Jakobs Grav i St. Jago de Compostella. Blandt Planterigets Frembringelse spille Rosen og Lillien en alle andre Planter overskyggende Rolle; dog anvendtes ogsaa Eg og Lind hyppig saavelsom de saakaldte Søblade, antagelig en stiliseret Gjengivelse af Aakandebladet. Stjerner, Maaner og Bølger ere yndede Figurer, Sol og Regnbue forekomme. Endelig Forsvars- og Angrebsvaaben af enhver Art, alskens Husgeraad, Bygningsdele, Baade, Ankere osv. Ogsaa fra den overnaturlige Verden hentedes Figurer: Vildmænd, Trolde, Jomfruen i Fjerhammen, Valravnen, Griffer, Drager, Lindorme, Enhjørninger, ja, Løver med Fiskehaler og lignende Uhyrer. I vore Dage er Udvalget ikke tilsvarende ubegrændset. God Smag vil betegne alle en nyere Tids Opfindelser som ganske uanvendelige i Heraldiken.

Kanoner, Geværer, for ikke at tale om Dampmaskiner, Locomotiver, Dampskibe, Telegrapher osv. ere til det Brug komne for sent til Verden. Dermed skal ikke være sagt, at disse Ting ikke bruges heraldisk. Byen Esbjerg er for Tiden stærkt opsat paa at faae et Dampskib i sit Vaaben, og hvis det er Opgaven i Byvaabnet at bevare Erindringen om, at Byen er Parvenuen blandt de danske Kjøbstæder, er Valget ikke ilde. I Ordenscapitulets Vaabenbøger vil man finde et Vaabenskjold, der foruden en hel Del andre Ting rummer to moderne Orlogsmænd, der sikkert af deres Eiermand — heldigvis en fremmed Officer — holdes à jour med de nyeste Opfindelser i det maritime Forsvarsvæsen, Dreietaarne, Torpedonæt, electriske Lyskastere osv. osv. Sligt tager sig ud til Skjold og Tournerhjelm!

Ligesom Skjoldet forsynedes Hjelmen med Figurer, der ofte vare de samme som eller stode i et vist Forhold til Skjoldets. Viste dette f. Ex. en Løve, havde Hjelmen ofte en halv opspringende Løve, havde Skjoldet en Ørn, bar Hjelmen to Ørnevinger o. s. fr. En saadan Forbindelse mellem Skjold- og Hjelmfigur var dog ingenlunde altid paaviselig. Den gamle Slægt *Basse* førte f. Ex. i Skjoldet et Vildbassehoved, men paa Hjelmen et Træ mellem to Egern. Indeholdt Skjoldet kun Farvedelinger, havde Hjelmen i Almindelighed en Fjerbusk eller to Bøffelhorn delt af de samme Farver, saaledes Slægten *Bielke* i Skjoldet to blaa Bjelker i Sølv-Felt, paa Hjelmen to Sølv-Bøffelhorn, hvert med to blaa Bjelker. Disse Horn, i Heraldiken kaldet Vesselhorn, egentlig Vesenehorn, af et gammeltydsk Ord Vesent, der er identisk med Bison, var det almindeligste Hjelmudstyr hos den danske Adel; mindst Halvdelen af vore gamle Slægter førte dem, selvfølgelig afvigende i Farver og ofte i Forbindelse med andre Figurer, anbragte imellem Hornene eller udvendig paa dem.

I Sammenligning med Skjoldemærket spillede Hjelmtegnet kun en underordnet Rolle. Som alt nævnt førtes fra den

ældste Tid og til vore Dage ofte Skjold og Skjoldemærke alene, uden Hjelm og Hjelmtegn, derimod kun undtagelsesvis Hjelmtegn uden Skjold. I visse Klasser af Vaaben, f. Ex. i de rigtignok ofte kun i forsvindende Grad heraldiske By- og Herredsvaaben, brugtes saa at sige aldrig Hjelm og Hjelmtegn. Af vort Rigsvaaben forsvandt Hjelmen med det til de tre Løver svarende Hjelmtegn, to, sagtens af Guld og Blaat delte Vesselhorn hvert besat med to Vifter af Paafuglefjer (jvf. Fig. 4 og den hosstaaende Gjengivelse af et udskaaret Kongevaaben fra Dalby Kirke i Skaane, meddelt af Prof. J. Kornerup), alt ved det 15. Aarhundredes Begyndelse, samtidig med at Vaabnet fra at være Slægtvaaben for Valdemarernes nu uddøde Slægt gik over til at blive Rigsvaaben. Derimod føres det til de to slesvigske Løver hørende Hjelmtegn: syv Guld-Basuner eller Sceptere, hver endende i en Busk Paafuglefjer, og det holstenske Neldeblads Hjelmtegn, elleve røde Faner, hver med Neldebladet i Dugen, endnu den Dag i Dag af det oldenborgske Kongehuses hertugelige Linier. Hjelmtegnenes underordnede Betydning fremgik forøvrigt ogsaa af den Vaklen, der ofte fremtraadte i deres Brug. Saaledes førte den bekjendte Rigshofmester Hr. *Mogens Gøye* til Hjelmtegn en Paafuglehale, hvorimod hans ikke mindre bekjendte Broder Hr. *Henrik Gøye* oftest kun paa Hjelmen brugte to Vesselhorn[1]. Af den fyenske Slægt *Kruckows* Vaaben er der kun bevaret Aftryk af 4 Signeter, alle have de Slægtens

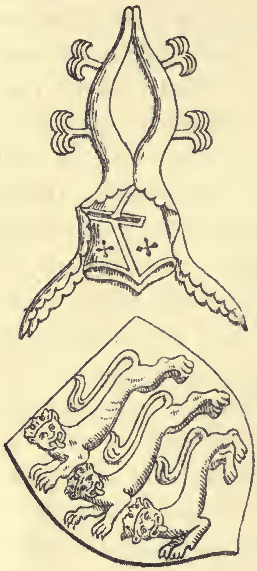

Fig. 7.

[1] D. Ad. Sig. i det 15., 16., 17. Aarh. E. XIX. 28—31.

Skjoldemærke, to Hummerkløer; men det ene har paa Hjelmen 11 Faner, det andet 7 Faner, det tredie to Arme holdende et Spejl, det fjerde to Vesselhorn[1]. Overhovedet er det sjeldent at træffe en gammel Slægt, af hvilken ikke et eller andet Medlem paa sin Hjelm har ført to Vesselhorn, hvorledes Slægtens Hjelmtegn saa iøvrig var.

Oprindelig var Hjelm og Hjelmtegns Stilling en face eller en profil, nøie afhængig af hinanden; en nødvendig Følge af, at Heraldikens Figurer da kun varē Gjengivelser af det virkelige Livs; thi paa den virkelige Hjelm var det jo utænkeligt, at en Figur, f. Ex. en opspringende Løve, kunde anbringes vendende anden Vei end Hjelmen. Men i en nyere Tids Vaaben, der ingen Forbilleder have havt i det virkelige Liv, træffer man ofte Hjelmen stillet en face, medens Hjelmtegnet sees i Profil, skjøndt sligt Arrangement kun skulde synes anvendeligt paa en Narrehue. I den ældre Heraldik var det iøvrig uden al Betydning, om Skjoldemærker og Hjelmtegn vendte den ene eller den anden Vei. Endog hvor et Skjold bestod af to Felter, var det ganske vilkaarligt, i hvilken Orden de anbragtes. For *Ahlefeldt*'ernes Vedkommende var til Ex. nok oftest Vingen tilhøire, Bjelkerne tilvenstre, men ogsaa omvendt. Kun overholdtes den Regel, at naar to eller flere Vaaben corresponderede indbyrdes, f. Ex. et Ægtepars Vaaben, eller de fædrene og de mødrene Vaaben langs Siderne af en Gravsten, skulde saavidt mulig de respective Skjoldfigurer gjøre Front indefter, imod hinanden, altsaa Mandens see tilvenstre, Hustruens see tilhøire — i Heraldiken menes altid med Høire og Venstre Skjoldets egen høire og venstre Side, ikke Beskuerens. Men denne Regel, der let lod sig gjennemføre ved Fortidens simple, oftest af et enkelt Felt bestaaende Vaaben, lader sig naturligvis ikke uden videre overføre paa Nutidens, tidt af mange Felter sammensatte Vaaben. For en Del Aar tilbage havde

---

[1] D. Ad. Sig. i det 15., 16., 17. Aarh. E. XIV. 2—5.

det kongelige Ordenscapitul til kongelig Vaabenmaler faaet antaget en Mand, der var heraldisk anlagt; det vil sige, han kjendte ved sin Ansættelse ikke det Fjerneste til Heraldik, men søgte bagefter efter bedste Evne at skaffe sig et Indblik i denne Videnskabs Hemmeligheder. I et eller andet heraldisk Værk fandt han saa bl. A. den før nævnte Regel om Ægtefællers Vaaben, og den tiltrak sig uheldigvis særlig hans Opmærksomhed. Uheldigvis! Jo, for det første større Arbeide, der blev ham overdraget, blev at udføre et Alliancevaaben til Anbringelse paa et af Hds. Maj. Dronningen bestilt Guldsmedearbeide, altsaa det danske og det hessiske Vaaben. Her var en sikkert kjærkommen Leilighed til at lægge et nøie Kjendskab til Heraldikens Finesser for Dagen, og uden Betænkning tegnede Vaabenmaleren det danske Rigsvaaben, der jo skulde staae ved det hessiske Vaabens høire Side, saaledes, at hele dets heraldiske Menagerie blev vendt om; Løver, Lindorm, Svane, Rytter, Bjørn og Vædder fik alle Hovedet den Vei, hvor de ellers havde Halen; de skulde jo galant see ind til de tilsvarende Figurer i det hessiske Vaaben; men Resultatet virkede saa overraskende, at det vakte Betænkelighed paa allerhøieste Sted, hvorfor nærv. Forf. blev afæsket et Skjøn over den paagjældende Tegning. Naturligvis gik dette Skjøn Vaabenmaleren imod, idet det blev en Opfordring til at afbilde det danske Vaaben ganske som sædvanlig, efterdi de enkelte Felter i et saa sammensat Vaaben som det nuværende danske Rigsvaaben først og fremmest staae i Forhold til hinanden indbyrdes, paa hvilket Forhold intet udenfor staaende Vaaben kan virke ind.

Det er en bekjendt Sag, at Heraldiken alle Dage har havt en udpræget Tilbøielighed til *Stilisering* i Fremstillingen af sine Figurer; særlig dens Ørne og Lillier have kun ringe Lighed med de naturlige Forbilleder. Stiliseringen yttrer sig dog mest deri, at de for vedkommende Figur betegnende Egenskaber fremhæves, Løvens Tænder og Kløer,

Hjortens Gevier, Bukkens Horn og Klove, Ørnens Næb og Kløer, Fiskens Finner, Egens Agern osv. osv.

I Heraldiken spille *Farverne* en overordentlig stor Rolle; en blaa Løve i Guld-Felt regnes for et helt andet Vaaben end en Guld-Løve i blaat Felt. Ikke alle Farver ere anvendelige i god Heraldik, men kun de rene Farver: Metalfarverne Hvidt eller Sølv og Gult eller Guld og saa Rødt, Blaat, Grønt og Sort, og selv Brugen af disse Farver begrænses af den i al god Heraldik fra den ældste Tid ufravigelige Regel, at Farve ikke maa anbringes paa Farve og Metal ikke paa Metal, men altid Farve paa Metal eller Metal paa Farve. Denne Regel skylder sin Oprindelse en udviklet Farvesands, som i det Hele taget i høi Grad gjorde sig gjældende i de gamle Vaaben. Oftest overholdtes en vis Forbindelse mellem den heraldiske og den naturlige Farve; man malede f. Ex. en rød Hjort gaaende paa grøn Jord, ikke en grøn Hjort gaaende paa rød Jord; men de gode gamle Regler overholdes ikke af en nyere Tid, der ofte anvender ikke heraldiske Farver, som f. Ex. Brunt, og navnlig ynder de paagjældende naturlige Farver, som man saa holder uden for de heraldiske Farveregler. En kjødfarvet Menneskearm kan saaledes ligesaa vel staae i blaat Felt som i Guld-Felt. Noget lignende synes dog alt i gamle Dage at have været Tilfældet med Planternes grønne Farve: saaledes stod Frillernes grønne Søbladplante halvt i Sølv-Felt, halvt i rødt Felt (jvf. Tavlens Fig. 3). Det Vaabnet omgivende Hjelmdække, der, efter hvad Ridderromanerne lære os, i det virkelige Liv havde baaret vedkommende Ridders udkaarne Dames Yndlingsfarve, tog i Heraldiken sine Farver efter Skjoldemærket. Dog viser den interessante Afbildning af et Vaaben for Slægten *Basse*, hvilket Professor *J. Kornerup* har fremdraget i Tybjerg Kirke (jvf. Tavlens Fig. 1), at i Tilfælde, hvor Hjelmtegnet afveg i Farve fra Skjoldemærket, blev det første, som rimeligt er, og ikke det sidste, bestemmende for Hjelmklædets Farve. Det er her

rødt og grønt efter Egernerne og Træet paa Hjelmen, ikke sort og hvidt efter Vildbassehovedet og Skjoldet. Dette Vaaben skriver sig fra det 15. Aarh. I Modsætning til hvad her er Tilfældet, vil Hjelmklædet oftest fremvise en Sammenstilling af Metal og Farve, det første i Reglen paa Hjelmdækkets indre, den sidste paa dets ydre Side. I tydsk Heraldik hævdes, at Hjelmdækket ikke paa samme Side af Hjelmen maa indeholde mere end to Farver, saa at fire Farver er det højeste Tal, der kan repræsenteres i Hjelmdækket. Dansk Heraldik kjender ikke denne Regel, der først har faaet Betydning for en nyere Tids brogede, ofte af mange Felter sammensatte Vaaben. Hvor mange Farver et saadan Vaaben end indeholdt, søgte man dog, som Lehnscontoirets officielle Protocoller udvise, at faae dem alle repræsenterede i Hjelmdækket. Til Gjengjæld opgav man at give Dækkets udvendige Side en anden Farve end dets indvendige. Forøvrigt har der i den nyeste Tid hersket Anarchie paa dette som paa saa mange andre Omraader. I Slægten *Ankers* Adelsbrev fra Slutningen af 18. Aarh. foreskrives f. Ex. et Hjelmdække helt af Sølv, skjøndt Sølv slet ikke er anvendt i Skjoldet og kun meget lidt i Hjelmtegnet. I de af Kong Christian VIII. givne Adelspatenter er Hjelmdækket oftest malet helt grønt, hvilke Vaabnets egne Farver saa end ere.

I de heraldiske Figurer antydedes alt i Middelalderen i ufarvede Fremstillinger, f. Ex. i Signeterne, Felternes forskjellige Farver ved en *Skravering* med Punkter eller Streger, der dog da var ganske vilkaarlig. Det nu overalt fastslaaede System, hvorefter lodret Skravering betyder Rødt, vandret Blaat, skraa Grønt, paa Kryds og Tværs Sort, Prikker Guld osv. osv. er ikke ældre end fra sidste Halvdel af det 17. Aarh. Kort forinden havde man, mest dog i Udlandet, brugt de astronomiske Tegn for Sol, Maane og Planetsystemets øvrige Kloder til dermed at betegne de heraldiske Farver.

Anvendelsen af disse astronomiske Tegn stod mulig i i Forbindelse med den Symbolik, man til Tider har ment at finde i Heraldiken. Endog en saa fremragende Historiker som *A. D. Jørgensen* har i den nyeste Tid gjort sig til Talsmand for den Tradition, at de tre Løver i vort Rigsvaaben betød Sundet og de to Belter, og i en vis Overensstemmelse dermed hævdet, at Hjerterne vare Søblade, Aakandeblade[1], men ogsaa kun en vis Overensstemmelse, thi der voxer jo ikke Aakander i Sundet og Belterne. Hvad først Løverne angaaer, saa er den Anskuelse oftere fremsat i ældre Tid, bl. A. i en i Rigsarkivet bevaret Optegnelse fra Midten af det 17. Aarh., skrevet med Oversecretair *Erik Krags* Haand; en tilsvarende Optegnelse, gaaende ud paa, at de to slesvigske Løver betegne Slien og Eideren, findes i de Langebekske Samlinger. Disse Optegnelser har dog A. D. Jørgensen neppe kjendt; men de vilde vist heller ikke have styrket hans Tro paa den i det danske Vaaben nedlagte Symbolik; thi Erik Krag vil ogsaa vide, at Løven over de ni Hjerter, der jo factisk svarer til den af Valdemar Atterdag, vel at mærke i Anledning af Gullands Erobring 1361 antagne Titel »de Gothers Konge«, symboliserer Limfjorden og de ni jydske Sysler, medens Lindormen, der svarer til Titlen »de Venders Konge«, efter Erik Krags Mening skulde betegne Sjælland, Møen, Laaland, Falster, Langeland, Fyen og de andre smaa Øer[2]. Selv om dette Paafund ikke er Erik Krags eget, — han har, som det synes, sin Visdom fra *Niels Helvad*[3], —

[1] A. D. Jørgensen: Det gamle danske Kongevaaben (Aarb. f. n. O. og H. 1879 S. 28 ff.).

[2] »Wdtyding paa Danmarcks waaben. De iij løffuer er Belt, Øresund och Medelfarsund. Løffuen med hellebarden er Norge. Løffuen offuer de ix hierter er Lemfiord. De ix hierter er et fyrstendom i Jylland, som er Wendsysszell, Hemersysszell. Loersysszell, Opsysszell, Omersysszell, Wardsysszell, Almindsysszell, Jellingsysszell, Harsysszell. Lindormen er Sæland, Møen, Laaland, Falster, Langeland, Fyen og de andre smaa øer. De 3 Croner er Danmarck, Sverrige och Norge osv. osv. (D. Canc. Arkiv V, 219 c).

[3] Jvf. Geneal. Herald. Arkivs Generalia in 4o Nr. 70.

saa tør det nok dristig paastaaes, at den hele Symbolik er af langt yngre Oprindelse end vort Vaaben selv og altsaa ikke kan have foresvævet Kong Valdemar den Store, da han dannede det; thi ikke blot har Sund og Belter neppe staaet saa levende for hans Bevidsthed som for vor, han havde jo aldrig seet et Danmarkskort; men det laa desuden den middelalderlige Heraldik fjernt at symbolisere Hav eller Vand ved et Dyr, der havde saa lidet med Vand at skaffe som en Løve. Vilde den ikke tage det allernærmest liggende Sindbillede, tre Sølv- eller blaa Bølger, vilde den sikkert have holdt sig til tre Fisk eller maaske tre Skibe. Havde vore Løver ikke tilfældigvis været blaa, vilde sikkert neppe nogen være faldet paa at sætte dem i Forbindelse med vore Farvande, saa vist som aldrig Nogen ved de tre gule engelske Løver tænker paa Nordsøen, Canalen og den irske Canal. Vore Løver have vi utvivlsomt faaet uden nogensomhelst symbolsk Bihensigt ved en ligefrem Paavirkning udefra. Det er oftere bleven fremhævet, at alle Riger i det nordvestlige Europa: Skotland, England, Belgien, Holland, Nassau, Hessen, Brunsvig, Danmark, Norge og Sverig have Løver i deres Vaaben, hvorimod de østeuropæiske Lande: Rusland, Polen, Preussen og Østerrig, have Ørne. Ogsaa er det sikkert mere end en blot Tilfældighed, at England og Danmark, der i de ældste Valdemarers Tid endnu havde saa levende Forbindelser indbyrdes, ganske samtidig antog et og samme Vaabenmærke, de tre Løver, kun forskjelligt i de anvendte Farver.

Ogsaa mod Theorien om, at Hjerterne ere Søblade, lader sig vægtige Indvendinger anføre. A. D. Jørgensen paaberaaber sig forskjellige gamle Citater; men det vilde ikke være vanskeligt at møde med lige saa gode Citater for, at de ere Hjerter. Baade Erik Krag og Niels Helvad betegne dem saaledes, ja alt i den saakaldte Odensebog, et i Upsala Universitetsbibliothek bevaret Manuscript fra Slutningen af det 15. Aarh., hedder det i en Beskrivelse af Kong Erik Plovpennings

Sigil: ... et inter leopardos fuerint posita multa corda[1] ...; men Citater ere overflødige, disse Figurers egen røde Farve, der som paavist kan føres tilbage til Vaabnets ældste Oprindelse, vidner lige saa afgjort for, at de altid have været Hjerter, som mod, at de nogensinde have været Søblade, der altid i dansk Heraldik ere Sølv eller grønne. Forøvrigt findes Hjerterne i det danske Vaaben, saavidt bekjendt heller aldrig, end ikke i den ældste Tid, afbildet med de for Søbladene ejendommelige kløverbladformede Indsnit (jvf. Fig. 8), der i tydsk Heraldik have skaffet dem Navnet »Schröterhörner« (Eghjortekjæber).

Fig. 8.

Det bør dog tilføjes, at A. D. Jørgensen siden, efter en fra Dr. *Henry Petersens* Side fremsat Protest, modificerede sin Opfattelse noget, men dog fastholdt, at de Konger, der havde valgt Løverne og Hjerterne til Skjoldemærke, med dette Dobbeltmærke uden Tvivl havde villet betegne deres Rige »som en Havets Datter og en Havets Dronning«[2]. Skjønne Ord, der dog ret beseet kun bevise, at der i Historikeren var gaaet en Digter tabt.

Vore gamle Vaaben have overhovedet uendelig lidt med Symbolik at skaffe, dertil vare de oftest alt for indholdsløse. Kun yderst sjelden ere vi belemrede med de »Wappensagen«, der ere saa hyppige hos vore Naboer mod Syd. Noget andet er det, at der i en nyere Tids Vaaben ofte er nedlagt en Symbolik, som ikke altid er saa lige at faae fat paa. En afdød Minister indsendte f. Ex. som Storkorsridder i Mangel af et Slægtvaaben et Skjold med en ved en Strandbred enligstaaende lille Fugl, der nok forestiller en Regnspove. For at samme Regnspoves symbolske Betydning ikke skal blive Efterverdenen forholdt, meddeles den her. Bemeldte

[1] Erslevs Repertorium Dipl. Regni Dan. Mediæv. I. 28.

[2] A. D. Jørgensen: »Undersøgelser om Dannebrog og det danske Kongevaaben« (Hist. Tidsskr. 6, I. 191).

Excellence var en vældig Jæger. Han havde engang i hele to Dage forfulgt en saadan Regnspove, før det lykkedes ham at undlive den. Fra den Dag var Regnspoven for ham, men rigtignok ogsaa kun for ham, Symbolet paa Udholdenhed, og derfor kom den i Vaabenskjoldet. Men end ikke til en saa fjerntliggende Symbolik give vore gamle Slægtvaaben, de *Bielke'rs*, de *Brahe'rs*, de *Brock'ers*, de *Galt'ers* osv. osv., den ringeste Anledning.

Spørges der nu, hvor anvendtes i Middelalderen al denne Heraldik, maa Svaret for Danmarks Vedkommende blive: Saa omtrent allevegne. Først og fremmest i Sigillerne, der i Fortiden, da Skrivefærdighed var en sjelden Vare, erstattede Underskriften og derfor spillede en stor Rolle. Dernæst prydede man sine Klæder og Vaaben, sin Hustrus og sine Døtres Klæder og Smykker, sin Stridshests Udstyr med Slægtvaabnet. De fyrstelige Ryttersigiller vidne herom (jvf. Fig. 2), ellers ere vi jo hertillands yderst fattige paa Fortidslevninger eller paalidelige gamle Afbildninger i saa Henseende. En enkelt Dolk fra det 14. Aarh., prydet med Slægtvaaben, og et Par med udsyede Vaaben prydede catholske Bispekaaber i vore Museer og hist og her maaske en gammel Dug med indvævede Ahnevaaben turde vel omtrent være Alt. Særlig paa Rustningen, først og fremmest paa de virkelige Skjolde og Hjelme, prangede Skjoldemærke og Hjelmtegn; men hvor pege hen for at vise Exempler! Der er jo ikke bevaret en eneste dansk Ridderrustning fra Middelalderen[1]. Da først Rustningerne vare gaaede af Brug, blev Indholdet af de Rustkamre, som fordum fandtes paa hver større Gaard, hurtig omsmedet til andet, nyttigere Husgeraad, hvad der leilighedsvis kommer til Orde i gamle Regnskaber[2].

---

[1] I Roskilde Domkirke hænger et Skjold fra det 15. Aarh., hvorpaa Skave-Slægtens Vaaben er malet.

[2] F. Ex.: Giffuen Jenns Jegindboe i Nyekiøbingh for it røgstøck och forstøch aff it gammell harnisch, forbrugt till j røgdøer paa skorstienenn, pendinge ½ rdr. (Lehnsregnsk. for Dueholm Kloster 1630—31).

Endvidere anbragtes Slægtvaabnet i Udskjæring paa Skabe og Kister, hvoraf mange, om end ikke middelalderlige Prøver ere bevarede, udhugget i Sten over Borgporten, malet med Farver i de smaa kostbare Glasruder. Men navnlig fulgte Vaabnet sin Eiermand til Graven, som Beslag paa hans Kiste, udhugget paa hans Gravsten, malet paa Epitaphiet og baldyret paa den ved Graven ophængte Fane. Var han sidste Mand af sin Slægt, tog han rent bogstavelig sit Slægtvaaben med sig i Graven. Denne gamle, stemningsfulde Skik blev endnu stundom overholdt i det 18. Aarhundrede, f. Ex. 1738, da den sidste *Lindenov* blev jordfæstet i Aarhus Domkirke. Alt i Middelalderen var det almindeligt at lade sit Vaaben male paa Hvælvingen i sin Sognekirke. Paa en Gravsten forekommer et adeligt Vaaben ifl. J. B. Løfflers fortræffelige Værk: »Danske Gravstene fra Middelalderen« første Gang alt i det 13. Aarh. Det er paa en Sten i Hillerslev Kirke i Thy, lagt over en vis Thorkil og hans Hustru Margrethe, hvor der sees et Skjold med to Roser. Her i Sjælland findes i Skiby Kirke Manderup-Slægtens Vaaben paa Gravstenen over den 1305 afdøde *Niels Manderup*. Senere hen i Tiden gik man videre, idet man paa Gravstenen anbragte saavel den Afdødes mødrene som fædrene Vaaben, saa et stedse større og større Antal Ahnevaaben 4, 8, 16, ja stundom 32, og ligeledes malet paa Epitaphierne. Man laste, saa meget man vil, den forfængelige Stolthed, som disse ofte med Guld, Sølv og brogede Farver malede Ahnetavler lægge for Dagen, saa lidet passende til Gravens mørke Stilhed, til Døden, som gjør Alle lige; de gav dog Anledning til et vidtløftigt genealogisk og heraldisk Studium, der i høi Grad er kommet Efterverdenen tilgode. Det var nemlig først og fremmest for at have Materialet rede til disse Ahnetavler, at den gamle Adels Fruer og Jomfruer saa flittig syslede med Genealogie og Heraldik, nedskrev de Slægtebøger og tegnede og malede de Vaabenbøger, hvoraf vi øse vor Kjendskab til disse Videnskaber herhjemme. En

særegen Anvendelse fik Ahnevaabnene i det 17. Aarh. som Prydelse for de trykte Ligprædikener, i hvilke Ahnerne selv opregnedes. Oftest udgjorde de her en pyntelig Ramme om den Afdødes kobberstukne Portrait eller et eller andet bibelsk Billede. Havde man ikke Raad til saa meget, indskrænkede man sig til at medgive Ligprædikenen et tarveligt Træsnit af den Afdødes fædrene eller fædrene og mødrene Vaaben.

Om Ahnetavlens Natur hersker der i vore Dage ofte meget forvirrede Begreber, og det endog hos Adelen selv, idet den snart forvexles med Ætled i almindelig Forstand, snart med sin Modsætning Stamtavlen eller Slægttavlen. Medens Stamtavlen begynder tilbage i Tiden og giver alle en Persons *Efterkommere*, saa gaaer Ahnetavlen den modsatte Vei, idet den giver alle en vis Persons directe *Forfædre* saavel paa mødrene som paa fædrene Side, men ogsaa kun de directe Forfædre. Selvfølgelig er Adelen ikke ene om at kunne opstille Ahnetavler; tvertimod, hvert Menneske er saa rigelig forsynet med Ahner, at hvis han kunde opstille sin Ahnetavle blot 600 Aar tilbage i Tiden, vilde den omfatte over to Millioner Navne (nøiagtig 2,097,150, beregnet efter 20 Led, 2, 4, 8, 16 osv. osv.); de Allerfleste kjende imidlertid kun de 6 første Ahner, Forældre og Bedsteforældre. Men derhos er der den Forskjel, at Adelens Ahnetavler kræves bilagt med Ahnevaaben, er altsaa betinget af standsmæssige Ægteskaber. Et borgerligt Ægteskab ødelægger den skjønneste Ahnetavle for lange Tider, idet alle forudgaaende Ahner saa blive værdiløse; thi der maa ingen Huller være i Ahnevaabnenes Række. Derfor kan Repræsentanten for en Slægt, hvis Adel gaaer tilbage til Korstogenes Tid, godt, hvad Ahnevaaben angaaer, staae tilbage for en ny Slægt, hvis Adel skriver sig fra vore Bedsteforældres Tid, thi hvis den førstes Moder er af borgerlig Stand, vil han slet ikke kunne opstille nogen Ahnerække, hvor gammel Adel han end selv er af, hvorimod Manden af den ny Adel, saafremt hans Fader og Bedstefædre have været adelig gifte,

vil kunne opvise fire Ahnevaaben. Selv det ældste Adelsskab giver jo i sig selv kun et eneste Vaaben og til 16 Ahner skulle altsaa de 15 andre hentes fra indgiftede Slægter, lutter mødrene Vaaben, Moderens, Farmoderens, Mormoderens, Farfaders Moder, Morfaders Moder, Farmoders Moder, Mormoders Moder osv. osv. Intet betegner mere den store Forskjel, der er paa Adelens Stilling i Samfundet i Tiden før 1660 og saa i Nutiden, end dette, at den Gang kunde saa at sige hver eneste Adelsmand, selv den usleste og fattigste, fremvise sine 16 Ahnevaaben, men nu kan saa at sige ikke en eneste dansk Adelsmand gjøre det, end ikke den fornemste og rigeste. Hvis Vallø Stift havde bevaret sin oprindelige Fundats uforandret, der i sin sjette Artikel krævede 16 Ahner som Betingelse for Indskrivning, havde Stiftet forlængst ophørt at existere af Mangel paa Tilgang.

Idealet af en Ahnerække var forøvrigt, at de 16 Vaaben vare indbyrdes forskjellige, altsaa repræsenterede 16 forskjellige Slægter, men i et saa lille Samfund som den danske Adel vilde naturligvis i Regelen et eller flere Vaaben gaae igjen i den samme Ahnetavle, ja uagtet de fordum bestaaende Forbud mod Ægteskab mellem Beslægtede indenfor tredie Led var det ofte endog de samme Personer, der forekom flere Gange i een Ahnetavle.

Sluttelig skal kun kortelig berøres Retten til at føre Skjold og Hjelm i Fortid og Nutid, da dette Emne fornylig er bleven udførligere behandlet andetsteds[1]. Om der overhovedet nogensinde har bestaaet nogen Særret i saa Henseende! For Middelalderens Vedkommende synes det ialtfald ikke saa; thi selv om Skjold og Hjelm fortrinsvis førtes af Adelen, saa besegle de ufri Stænder, Borger- og Bondestanden saa ofte med de samme Emblemer og det endog, naar de optræde sammen med Adelen, at der absolut ikke kan være Tale om, at en saadan Brug kan have

[1] Jvf. Hist. Tidsskr. 7. II. 305 ff.

været et Indgreb i en Forret, der alene tilkom Adelen. Et særlig betegnende Exempel fortjener at anføres. I Documenter fra Aarene 1398 og 1400 nævnes i Hvidding Herred en Mand ved Navn *Laurens Jonsen*, der i begge Breve udtrykkelig betegnes som Bonde. 1398 optræder han sammen med to

Fig. 9.

Væbnere *Lage Laurensen* og *Lage Degn*, 1400 sammen med en Ridder *Jon Jonsen Lille* og samme Væbner Lage Laurensen, der her kaldes Lage Laurensen Lille[1]. Alle disse fire Mænd, fra Ridderen til Bonden, føre nøiagtig det samme Vaaben, den halve Enhjørning, som er *Skram*-Slægtens adelige Vaaben, og af Sigillerne alene vil Ingen være istand til at afgjøre, hvilket af dem der er Ridderens, hvilke Væbnernes og hvilket Bondens. Oftest førte dog Borger og Bonde, ja stundom Adelen selv, ikke Skjold og Hjelm, men Bomærker, runelignende Figurer, der efter Navnet at dømme mere vare knyttede til Bostedet end til Personen. Arvelige vare de ialtfald ikke. Fader og Søn, Broder og Broder førte hver sit Bomærke. Det er overhovedet ikke lykkedes hidtil at udfinde noget System i deres Brug. Navnlig i det 16. Aarh. florerede Bomærkerne hos de ufri Stænder paa Skjold og og Hjelms Bekostning; men i det 17. Aarh. gjenoplives disse sidste og det mere end nogensinde. Navnlig omtrent 1660 førte enhver nogenlunde vel situeret Borgermand Vaaben i i sit Sigil, og denne Brug legaliseredes paa en Maade af Kong Christiani V., det han i Privilegierne for de kongelige Betjente af den borgerlige Stand gaaer ud fra som en given Sag, at disse borgerlige Betjente førte Vaaben. Ellers havde Indførelsen af den nye Adel væsentlig kun de heraldiske Følger, at Brugen af Rangkroner kom op, og at de før saa

[1] Repert. Dipl. II. 452, 486, jvf. D. Ad. Sig. før 1400 Nr. 793, 995, 1125, 1148; Bonden Laurens Jonsens Sigil er desværre ikke afbildet i dette Værk, netop fordi han kun var Bonde; det gjengives derfor her (Fig. 9).

usammensatte Vaaben overfyldtes med Felter, Figurer og Farver. Til dette Sidste havde den gamle Adel dog selv givet Stødet, idet den havde begyndt i sine Ahnetavler at sammenstille Vaabnene, 4 i hvert Skjold, med de tilhørende 4 Hjelme ovenpaa Skjoldet. Derved fik man Smag for de mange Felter og Hjelme. I Sverig er man endt med en fast Brug: tre Hjelme paa grevelige, to paa friherrelige og kun een paa adelige Vaaben; men i Danmark har man kun gjort Tilløb til en saadan Regel.

I Grundloven er vel ikke Adelen selv ophævet, hvad der jo ogsaa kun vilde være et tomt Mundsveir, men derimod enhver til Adel, Titel og Rang knyttet Forret. Selv om Adelen havde havt en Eneret til Brugen af Skjold og Hjelm, vilde den nu være bortfaldet; men det har Adelen saa langt fra havt, at den end ikke har nogen lovbeskyttet Eneret til den Enkeltes specielle Slægtvaaben. Adelspatenternes Ordlyd forbyder nok Alle og Enhver at hindre den adlede Slægt i at bruge det den forlehnede Vaaben; men noget ligefremt Forbud mod, at Andre føre samme Skjoldemærke og Hjelmtegn, indeholde Patenterne aldrig. En Adelsmand, der i den Henseende vilde sikkre sig, vilde ikke have anden Udvei end at lade sit Vaaben indregistrere som Varemærke, en Udvei man ikke engang havde i Fortiden. Der er altsaa intet til Hinder for, at uadelige Slægter lige saa fuldt som de adelige føre Slægtvaaben, ja de føromtalte Privilegier for de kongelige Betjente af den borgerlige Stand, hvis Retsvirkning i vore Dage vel maa være nøiagtig ligestillet de Grever og Friherrer omtrent samtidig givne Privilegier, indeholde jo endog en Art kongelig Opfordring til Embedsstanden om at føre slige Slægtvaaben. Hvorvidt Hans Majestæt den nu regjerende Konge vil føle sig forpligtet ved det Tilsagn, Kong Christian V. gav Embedsstanden, at han vilde give de kongelige Betjente, der bad ham derom, et kongeligt Patent paa deres Vaaben, staaer hen i det Uvisse, eftersom ingen Embedsmand i de sidste 200 Aar

vides at have fremsat en saadan allerunderdanigst Anmodning. Nu mere end nogensinde er der dog visselig Anledning til, at ikke adelige Slægter antage og føre Slægtvaaben. Veiviseren for Kjøbenhavn og Omegn oplyser, at der her alene findes henved 4000 skatteydende Borgere af Navnet Hansen; altsaa findes her mindst 800 forskjellige Slægter af dette samme Navn. Antog nu hver af disse 800 Slægter sit særegne Vaaben, skulde det nok vise sig, at disse Vaaben i Løbet af de næste 10 Aar vilde døbe saa godt som alle disse Slægter om, med eller mod deres Villie, med helt nye og ganske anderledes fortrinlige og practiske Slægtnavne end Hansen. Heraldiken har før lagt gode Evner for Dagen i den Retning. Og saa vilde disse Vaaben afgive et ypperligt Element af stor decorativ Virkning til Pryd for vore Hjem og Omgivelser. I det Hele taget vil Heraldiken ogsaa for Fremtiden have mere end blot historisk Betydning, om man da ved dens Anvendelse holder sig de gamle Regler efterrettelig, som fordum affødtes af en ved dens udstrakte Brug i det daglige Liv skolet Smag og Farvesands. Skal der derimod fortsættes med den lidet sagkyndige Bessermachen, hvorpaa det heraldiske Udstyr af Kjøbenhavns nye Raadhus afgiver et ligesaa iøinefaldende, som i de imponerende Omgivelser dobbelt bedrøveligt Exempel, ja saa maa vi sandelig hellere snarest kaste vort 700 Aar gamle Rigsvaaben med de øvrige By-, Herreds- og Slægtvaaben, gamle og unge, paa Loftet som forældet og overgjemt Skrammel og reducere den hele Heraldik til en død Videnskab, der vel i Ny og Næ af historiske Hensyn studeres i Archiver og paa Bibliotheker, men ellers hverken har Forbindelse med eller Betydning for Nutidens rastløse, af ganske andre Interesser optagne Liv.

1.

2.

3.

Pacht & Crone.

HAR KALUNDBORG KIRKE HAFT MURKRONE OG SKYTTEGANG?

AF

J. B. LØFFLER OG M. MACKEPRANG.

Der har ofte i den arkæologiske Litteratur været fremsat en Formodning om, at adskillige af vore Kirker fra første Færd skulde have været opførte med den Bihensigt at tjene som befæstede Anlæg, hvor Befolkningen kunde søge Værn under Ufredstider. Man har dog tidligere hyppigst ladet sig nøje med mer eller mindre løst henkastede Gisninger og Postulater uden logisk at have gennemtænkt Problemet, og først i de senere Aar er Spørgsmaalet bleven taget op til mere grundig og alsidig Drøftelse. I »Aarbøgerne« for 1895 offentliggjorde Oberst O. Blom en Afhandling: »Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder«, hvor han, efter ud fra fortifikatoriske Synspunkter at have gennemgaaet en Række af de Kirker, om hvilke man havde formodet, at de ej blot var bleven byggede med Gudstjenestens Tarv for Øje, erklærer, at det ikke har været ham muligt at finde Kendetegn paa, at de skulde »være opførte med et krigersk Biøjemed«. Thi ingen af dem viser Spor af, »at der ved Opførelsen har været taget Hensyn til det, som ved en isoleret Forsvarsbygning i Middelalderen uden Sammenligning var det vigtigste af alt nemlig Forsvaret af Murens Fod og især af Indgangen.« (Anf. St. S. 81). Det er imidlertid netop Forsvarsforanstaltninger af denne Art, »hængende Gallerier eller Skyttegange uden paa Murene samt aabne Murkroner med eller uden Tinder«, den svenske Arkeolog Dr. Ekhoff

senere har ment at kunne paavise ved adskillige Kirker i Sverige og Danmark, og ret naturlig kommer han derfor i sin i samme Tidsskrifts Aarg. 1899 trykte Afhandling: »Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk« til det stik modsatte Resultat.

Bortset fra de bornholmske Rundkirker er der næppe nogen anden dansk Kirke, der rent umiddelbart gør et saa fæstningsagtigt Indtryk som Vor Frue i Kalundborg. Begge de nævnte Forfattere har da ogsaa skænket den en særlig Behandling[1], men medens Oberst Blom fremhæver, at Portalerne, der findes i nordre og vestre Korsarm, er anbragt saa uhensigtsmæssig, at de ej kunde forsvares vertikalt fra Taarnene og derfor var lette at forcere, hævder Dr. Ekhoff, at Taarnene har haft de for Middelalderens Befæstningskunst saa karakteristiske Tinder og ydre Gallerier. Et Minde om Gallerierne skulde endnu være bevaret i de to og to skraatstillede firkantede Huller, der findes lige under hver af Hjørnetaarnenes otte Smaagavle; og disses store, svagt spidsbuede Murblinding skulde være fremkommen ved, at man, efter at Bygningen ikke mere brugtes som Fæstningsværk, slog Spidsbuer mellem de Tinder, med hvilke Taarnmurene tidligere havde været afsluttede, og derefter tilmurede de mellemliggende Skydeskaar.

Forudsat at disse Iagttagelser var rigtige, maatte det indrømmes, at den ved sit Anlæg saa enestaaende Kirke utvivlsomt af sin Bygherre var tænkt ikke blot som Gudshus, men tillige som Borg. I Betragtning af den store Interesse, det vilde have at faa dette konstateret, anmodede Museumsdirektør Mollerup undertegnede Løffler om at foretage en omhyggelig Undersøgelse og Opmaaling af Hjørnetaarnenes Gavle, bl. a. fordi den i Dr. Ekhoffs Afhandling værende Gengivelse af en rekonstrueret Taarnside (Fig. 8, S. 47) udtrykkelig betegner sig som et skematisk Billede.

---

[1] Henholdsvis i Aarb. 1895 S. 71—74 og 1899 S. 46—51.

Sammen med Museumsassistent Mackeprang foretog jeg denne Undersøgelse i Efteraaret 1899, og i Fællesskab har vi dernæst senere ad anden Vej søgt at indhente Oplysninger om det foreliggende Spørgsmaal.

Indtil den i Aarene 1870—71 af Arkitekt Tvede foretagne Restauration af Kalundborg Kirke stod Øst- og Vesttaarnet med en ottesidet Gavlkrands, medens denne var tilintetgjort paa Nord- og Sydtaarnet. De bevarede Gavle viste efter en af nævnte Arkitekt før Restaurationen udført Tegning, der tilligemed en Samling Indberetninger og Overslag godhedsfuldt har været os overladte til Benyttelse af hans Søn Arkitekt G. Tvede, rundbuede Murblindinger. I en af den ældre Arkitekt Tvede i 1860 affattet Beskrivelse hedder det: »de paa det østre og vestre Taarn værende murede Spidsgavle og blytækkede Klokkeporte ere tildels i maadelige Forfatning, flere af dem ere ommurede og forandrede ved tidligere Restaurationer, hvorved de afgive et uharmonisk Ydre.«

Ved Istandsættelsen blev da ogsaa efter Tvedes Overslag i begge de nævnte Taarne »at nedtage den øverste Etage og derefter aftrappe den næste Etage til to Bjælkelag.« Gavlene paa alle fire Taarne blev, som ogsaa Mørtlen viser, altsaa opmurede af nyt, efter Overslaget dog med rigelig Benyttelse af det ældre Materiale, saaledes som ogsaa vor Undersøgelse af Forholdene gjorde det klart. I hver enkelt Gavl anbragtes en svagt tilspidset, med Mønstermurværk udfyldt Blinding, hvis Form og Udstyrelse sikkert skyldes en af Høyen i 1832 gjort Notits, der lyder: »Disse flade, fladspidsbuede Nischer blot dekorerede med« (her følger et Stykke skizzeret Mønstermurværk) finder vi i Vesttaarnet«[1].

Betragter vi Indersiden af en af de omhandlede Taarn-

---

[1] Høyens Notebøger i Nationalmuseets Arkiv. Nr. 12. S. 6. Vi bemærker, at den lave Spidsbue lader sig paavise som oprindelig Form i de med Kalundborg samtidige Kirker i Ringsted og Bjernede.

gavle, der alle er ens og, som allerede anført, alle byggede af nyt, fremtræder den som vist i hosstaaende Afbildning (Fig. 1). Blindingen med det overliggende Murværk er af praktiske og økonomiske Hensyn gjort en halv Sten spinklere end Sidepartierne, og derved er de af Dr. Ekhoff som Tinder og tilmurede Skydeskaar tydede Former fremkomne. Men selv om vi ikke stod overfor Murværk, der kun var en Menneskealder gammelt, og hvis Brugbarhed som arkæologisk

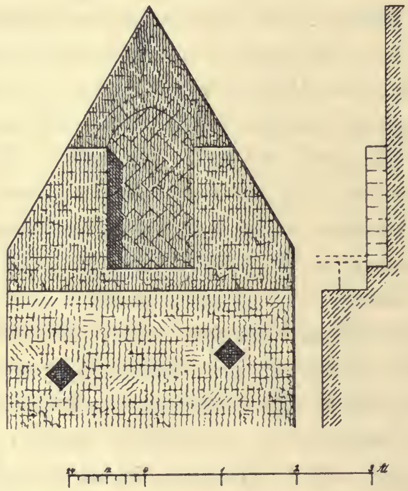

Fig. 1. Vestre Taarns sydøstl. Gavl.

Materiale altsaa er ganske afhængig af den større eller mindre Omhu, hvormed den Restaurationen ledende Arkitekt har gengivet de oprindelige Former, maatte den af Doktoren fremsatte Paastand blive af meget tvivlsom Værd. Alle »Skydeskaarene« mangler nemlig ganske Brystning, en Omstændighed, der uheldigvis ikke fremgaar af den skematiske Tegning, som ledsager hans Afhandling (Fig. 2), men som naturligvis maatte gøre dem fuldstændig uanvendelige til Krigsbrug. Saafremt Taarnene har haft Bjælkelag ved Gavlenes Fod, maa dette have ligget som punkteret paa vor Profil

og altsaa snarest løftet sig lidt op over de formodede Skydeskaars Underside.

Hvad angaar de under Gavlen anbragte Kanaler, der fandtes før Restaurationen, da vil det selv ved en flygtig Betragtning vise sig som afgjort, at de ikke — som af Dr. Ekhoff formodet — er murede for gennem dem at udstikke Strækbjælker til Løbebroer eller Gallerier, thi dels vilde det jo røbe en ganske utrolig Mangel paa praktisk Sands at fastsømme et Plankedække til den skarpe Ryg paa nogle efter Diagonalen lagte Tømmerstykker, dels er Kanal-

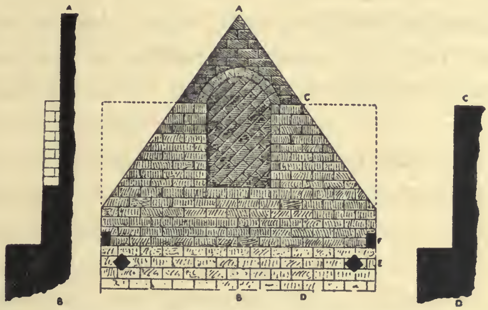

Fig. 2. Dr. Ekhoffs skematiske Tegning af en Taarngavl (saa vidt gørligt sat ned til Fig. 1's Bredde).

hullerne murede i forskællig Højde ikke blot i det enkelte Taarn, men delvis endogsaa i den enkelte Taarnside, hvorved altsaa den tænkte Løbebro i paafaldende Grad maatte komme til at minde om en Rutschbane. Dr. Ekhoff synes selv at have næret nogen Tvivl om sin Tydnings Rigtighed, naar han siger, at Kanalerne »emot bruket« er diagonalt stillede, og søger at forklare det paafaldende heri ved, at det skulde skyldes Skønhedshensyn. Men tør man virkelig tro, at saadanne med Tilsidesættelse af praktiske Forhold er tagne ved Muringen af Bjælkehuller, og maatte disse ikke blive til overvættes ringe Prydelse for Bygningen, naar Tømmeret var stukket igennem dem, og et Plankedække yderligere strakte sig hen over dette?

Rent bortset fra den for en Fæstning lidet heldige Konstruktion af Centraltaarnet, paa hvilken Oberst Blom alt har gjort opmærksom (Aarb. 1895, S. 72—73), kan vi efter det forud omtalte derfor ikke i de af Dr. Ekhoff paapegede Forhold se nogetsomhelst Vidnesbyrd om, at Kalundborg Kirke af sin Grundlægger har været tænkt som Borg[1].

Overhovedet tvivler vi meget paa, at de ikke blot i Kalundborg, men ogsaa paa mangfoldige andre Kirketaarne her i Landet forekommende Murkanaler, som Dr. Ekhoff har Æren af først at have gjort opmærksom paa i Litteraturen, er anbragte med fortifikatoriske Formaal for Øje. Dertil er der saa at sige altfor mange af dem, og de talrige »Bondeborge«, hvormed man efter dem at dømme maatte tænke sig Landet bedækket, staar i et ret grelt Forhold til denne Stands afhængige sociale Stilling. For blot at nævne Sokkelund og Smørum Herreder i Københavns Amt, som vi i Fællesskab for største Delen har undersøgt for Nationalmuseet, er der her bevaret ca. 20 sent-middelalderlige Kirketaarne; af disse er de 12 undersøgte, og heraf har ikke færre end 7 de ovenomtalte store Bjælkespor, der naturligvis ikke maa forvexles med de langt mindre Bomhuller, som findes paa vel omtrent hver eneste middelalderlig Bygning[2].

Af disse Kirker frembyder Herlev særlig Interesse derved, at dens Opførelsestid er nogenlunde givet. Den er nemlig grundlagt af en Mand ved Navn Matthias Johannis, som

---

[1] Det kan bemærkes, at Dr. E.s Tanke med Hensyn til Kirkens oprindelige Udseende ogsaa er bleven fremsat af Fr. Seesselberg i »Die früh mittelalterliche Kunst der germanischen Völker« (1897), men denne Forf. har dog været klar over, at Taarnenes øvre Murværk var nyt, og Kanalerne tyder han som Vandafløb. En saadan Antagelse (16 store Vandafløb i hvert Taarn!) kan vi dog ikke tiltræde, saa meget mindre som Hullerne ikke har Fald udefter, hvad en Vandrende dog maatte have.

[2] Bjælkesporene findes paa Brøndshøj, Herlev, Lyngby og Taarnby Kirker i Sokkelund Herred samt paa Glostrup, Høje-Taastrup og Herstedøster Kirker i Smørum Herred.

døde 1480[1], og en Undersøgelse af Bygningen viser paa det mest afgørende, at Taarnet — om end rejst i den gotiske Periode — er en senere Tilbygning; dets østre Mur hviler nemlig paa Skibets vestre med Blindingsdekorationer smykkede Gavl, og som Hovedmassen af vore Taarne skriver det sig antagelig fra Aarene omkring 1500. Man kan ikke ret forstaa, mod hvem alle disse Smaafæstninger i Hovedstadens Nærhed paa denne Tid skulde anvendes. Ydre Fjender havde ej betraadt Sjælland siden Valdemar Atterdags Dage og indre? Ja, det maatte vel altsaa være Herremændene. Men i 15. Aarhundrede fandtes der, saa vidt vides, kun faa og smaa Adelsmænd i disse Sogne, hvor Roskildebispen og Kronen var de alt dominerende, og det er lidet sandsynligt, at de vornede Bønder skulde have befæstet deres Kirker mod disse Stormagter.

Lad denne rent theoretiske Betragtning nu være, hvad den er, flere praktiske Forhold taler ogsaa stærkt og tydeligt mod, at de gotiske Taarne skulde have været byggede med Forsvaret for Øje. I Sammenligning med Fæstningstaarnene har de saaledes en forholdsvis ringe Tykkelse, vistnok sjældent over 4—5 Fod, medens f. Ex. Gaasetaarnet har en Murtykkelse af 10 à 12 Fod, Taarnet i Korsør ca. 8 Fod, ja Kärnan endog af ca. 14 Fod, og for at tage en yngre Borg Glimmingehus ca. 9 Fod, alt i nederste Stokværk. Som Oberst Blom har bemærket, maatte allerede dette for en ældre Tid gøre dem mindre egnede til Forsvar, og det blev sikkert ikke bedre, efter at Ildvaabnene blev mere og mere almindelige. Indvender man herimod, at Taarnene kun var mente som et første Tilflugtssted, der ikke skulde kunne udholde en regulær Belejring, klæber der en meget følelig Mangel ved de hypothetiske Skyttegange, hvorfra Hovedfor-

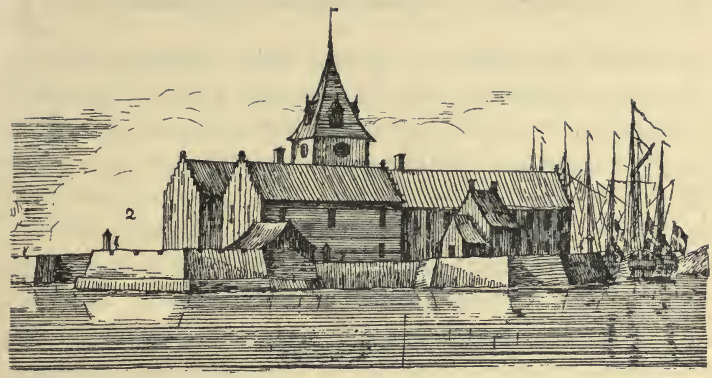
---

[1] Se Burman-Beckers Notits om Kirken i Ny Kirkehist. Saml. III, 448 og Magnus Petersen, Kalkmalerier S. 91. Jfr. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen S. 40.

svaret jo maatte føres. Ganske vist kunde man fra dem bestryge Indgangene, men derimod var det fuldstændig umuligt at hindre en Fjende, der var naaet frem til Kormuren, i i al Ro og Mag at krybe ind af Vinduerne eller skaffe sig Adgang til Kirkens Indre ved at bryde Hul paa Muren.

Hvad vi endvidere med Eftertryk maa anføre mod den fremsatte Tydning af Kanalerne, er, at der ingensteds blandt de af os kendte Taarne findes Spor af direkte Udgang til den formodede Skyttegang. Denne har saaledes kun ladet sig betræde gennem Lydhullerne, der imidlertid ofte sidde saa højt over Kanalerne, at de kun kan naas ved Hjælp af en Stige. En saadan Fremgangsmaade, der altsaa i mange Tilfælde krævede én Stige for at komme op til Hullerne og en anden for fra dem igen at gaa ned paa Skyttegangen, forekommer os dog at ligge ganske udenfor det sandsynliges Omraade, da intet jo havde været lettere end at anbringe en lille Dør i Højde med den udvendige Omgang. Endnu mere barokt bliver naturligvis Forholdet, naar Kanalerne, som ved Herstedøster Kirke, sidder et Par Alen over Lydhullerne!

Saavidt vi kan skønne af det hidtil foreliggende Materiale, synes Kanalerne nærmest at være murede af praktiske Grunde, af Hensyn til Istandsættelser af Taarnenes Ydre. I mangfoldige Tilfælde vilde det jo nemlig være langt lettere at faa en Mur efterset ved at stikke nogle Bomme ud foroven fremfor at bygge et Stillads, der maatte rejses lige nede fra Jorden. Denne vor Formodning har forsaavidt fundet en værdifuld Støtte, som det i Kalundborg meddeltes os af et fuldt paalideligt Øjenvidne, at de ovenfor omtalte Kanaler i Hjørnetaarnene er blevne brugte til Udlægning af Stilladsbomme.

OPLYSNINGER OM MIDDELALDERLIGE FÆSTNINGSTAARNE

(KORSØR, TRANEBJERG OG VORDINGBORG GAASETAARN).

AF

ARCHITEKT AAGE MATHIESEN.

De Meddelelser om vore Fæstningstaarne fra Middelalderen, som skulle gives i det følgende, skyldes i det væsentlige Opmaalinger og Undersøgelser, som Forfatteren siden 1893 har udført for Nationalmuseets 2. Afdeling.

I. Korsørtaarnet.

Allerede fra ældgammel Tid har Overfartsstedet paa Storebælts Østside udfor Sprogø været befæstet. Vel ved vi intet om Beliggenheden af den Borg, som Svend Grathe i Følge Saxos Beretning skal have anlagt ved Bæltet, men allerede i Valdemars Jordebog (Kongelevlisten) nævnes Taarnborg, den Fæstning, som laa inde ved Korsør Nor, og hvis Ruiner ere fremgravede i vore Dage. Den forekommer ofte i Aarene omkring 1300; Nordmændene og de Fredløse under Marsk Stigs Ledelse indtog 1289 »Taarnborg med Kirken«, og 1326, da Stormændene i Forbund med Holstenerne gjorde Oprør

mod Kong Kristoffer den Anden, søgte Kongesønnen Erik forgjæves at forsvare den; Borgen blev indtagen og vistnok ødelagt; thi fra dette Aar forsvinder Taarnborg som Fæstning af Historien; i vor Tid har man i dens Tomt fundet ca. 70 Mønter fra Kristoffer den Andens Tid, og en forkullet Træbjælke kan tyde paa, at Borgen er bleven ødelagt ved Ild[1]. Af et nedenfor nævnt Brev ses, at Korsør Borgere paa Erik af Pommerns Tid brød Taarnborg op.

Naar man allerede tidligere har antaget, at der før Taarnborgs sidste Ødelæggelse har ligget et mindre Fæstningstaarn ved Korsør, bekræftes dette, som nedenfor skal eftervises, ved arkæologiske Vidnesbyrd. Ad historisk Vej synes Spørgsmaalet ikke at kunne afgjøres. Korsør er en af Sjællands yngste Kjøbstæder, og Byens Borg har neppe faaet nogen Betydning før i Holstenerværldens Tid; først efter 1340, da den var i Tyskernes Magt, nævnes den udtrykkeligt som Fæstning. 1346 blev den erobret af Valdemar Atterdag, og derefter forekommer den ofte[2]. 1425 udstedte Kong Erik af Pommern Privilegier for Korsør By »paa vort Slot Korsør«; det har dengang altsaa været beboeligt, selv om det af et Brev fra 1441 fremgaar, at der endnu dengang byggedes paa Korsør: Borgemestre, Byfoged, Raadmænd og hele Menigheden i Korsør kundgjør den 20. Juli 1441, at Kong Erik af Pommern, som var Konge i Danmark den Tid, de brød Taarnborg op og skulde bygge Korsør, som de gjorde og endnu gjør, gav dem Privilegier[3].

Alle kende fra Gennemrejse i Korsør det høje, noget tungt udseende Taarn (se Fig. 1) ved Havnen, som nu er den eneste synlige Levning af Korsør Slot. Taarnet ligger omtrent midt paa Korsør Søbatteri og er med Undtagelse af Taget bevaret fra øverst til nederst. Hvorvidt Hovedtaarnet

[1] Valdemars Jordebog, O. Nielsens Udgave, S. 47. Scriptores Rerum Danicarum I 248, VI 522.

[2] S. R. D. I 134, VI 227, 524—5.

[3] Erslev Repertorium III, S. 574.

oprindelig har ligget frit indenfor i Fæstningens Midtpunkt, eller det har været sammenbygget med Ringmuren, lader sig endnu ikke afgjøre; store Partier af Taarnets Ydersider ere skalmurede, og nogle Fundamenter ved det nordre Hjørne kan baade være Levninger af en Støttepille og af en begyndende Ringmur.

Taarnet er kvadratisk, 9 Meter bredt, dets Højde er 23 Meter, og det har ikke mindre end 9 Stokværk (se Fig 2), dets Mure ere af røde Munkesten, hvis Størrelse er $0{,}275 \times 0{,}14 \times 0{,}093$ Meter, henmurede med slaaet Kalkmørtel i Munkeforbandt, d. v. s. 2 Løbere og 1 Kop. Man ser tydeligt, at Taarnet er opført paa to forskjellige Tidspunkter; i de fire nedre Stokværk bestaar Murene nemlig dels af en ydre Del, som i 3die og 4de Stokværk har rundbuede Døre (se Fig. 2) og derfor antagelig maa være opført i det 13de Aarhundredes Slutning, dels af en indre Forstærkning (se Fig. 3 og 4). Hvad enten det har været Holstenerne eller en dansk Konge, der har foretaget Ombygningen, er det uomtvisteligt, at Hovedtaarnet efter omtrent et Aarhundredes Forløb ikke har været tidssvarende, og at Murene derfor forstærkedes med en indre Kjærne, samtidig med at Taarnets 5 øvre Stokværk tilbyggedes. Derefter fremtraadte Taarnet i sit anseelige Udseende med sin højtsiddende Indgangsdør, sine Skydehuller, sin krenelerede Murkrone og den aabne Platform foroven. Hvorvidt Ombygningen er foretagen under Valdemar Atterdag eller saa sent som under Erik af Pommern, skal jeg her ikke drøfte; for Kortheds Skyld betegnes Taarnets anden Byggeperiode i det følgende ofte ved det meget rummelige Udtryk ca. 1400.

Ved den i 1896 foretagne Gravning i Taarnets Indre, hvorved man dog kun blottede et Stykke af Fundamenterne af det nordøstre Hjørne i det nederste Stokværk, fremkom tydelige Spor af Vederlag for Hvælvingskapper, saa at det deraf kan sluttes, at det underste Rum har været hvælvet. Uden Lysaabninger og uden anden Adgang end gjennem det

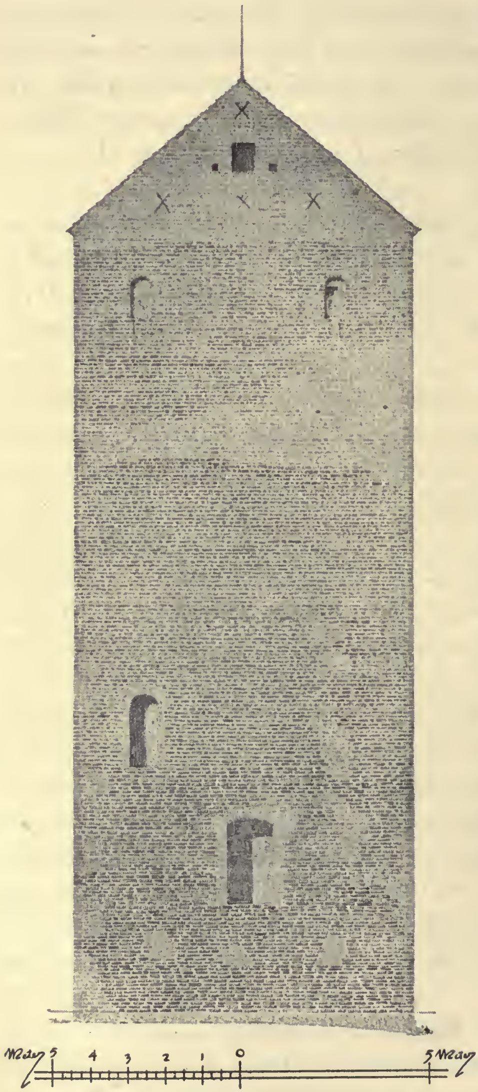

Fig. 1. Taarnets Nordvestside.

Hul, der sikkert har været i Hvælvingen, har Kjælderen, hvis Gulv er belagt med store Granitsten, kun kunnet tjene som Oplagsrum eller som Fængsel; denne Indretning gjenfindes i flere nordtyske Fæstningstaarne, f. Eks. Lagebusch-Taarnet i Rostock.

I 2det Stokværk findes i den nordøstre Side en nyere Dør paa den oprindelige Lysaabnings Sted, til de tre andre Sider smalle opgaaende Lysaabninger, af hvilke de to ere førte lige gjennem Muren, medens den 3die, idet den gaar ud gjennem Muren, danner en svungen Linie. Under denne Lysaabning findes en indmuret Bjælke, der ikke gaar ud til Taarnets Ydersider, hvorfor det maa antages, at den kun har været indsat for at danne en Forankring af Murene. Adgangen til dette Stokværk er ligeledes

fra det oven over værende Stokværk.

Til dette, Taarnets 3die Stokværk (se Fig. 3), har den oprindelige ydre Adgang ført. Der findes her to Døraabninger fra Taarnets to forskjellige Byggeperioder. Den rundbuede Dør mod Sydøst, hvis oprindelige Jernstabler endnu ere bevarede, er nemlig bleven tilmuret allerede samtidig med, at Taarnet forhøjedes, og paa dette Tidspunkt er der i Stedet paa den modsatte Side bleven anbragt en fladbuet Dør. Ogsaa en aaben Kamin (se Fig. 6) i det søndre Hjørne med en fladbuet Siddeplads (maaske en Alternische?) paa hver Side, stammer fra Indbygningens Tid. Mod Nordøst findes Levninger af et Skydehul.

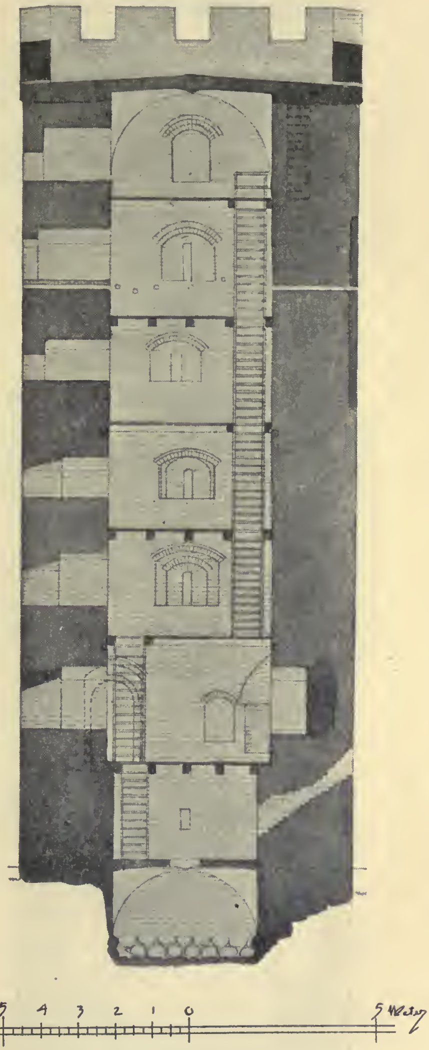

Fig. 2. Rekonstrueret Snit.

4de Stokværk (se Fig. 4) har paa de tre Sider Skydehuller (se Fig. 7) og i det ældste Taarns nordøstre Hjørne

Fig. 3. 3die Stokværk.

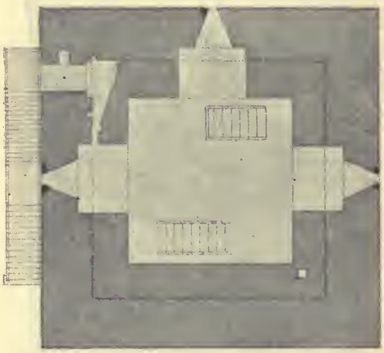

Fig. 4. 4de Stokværk.

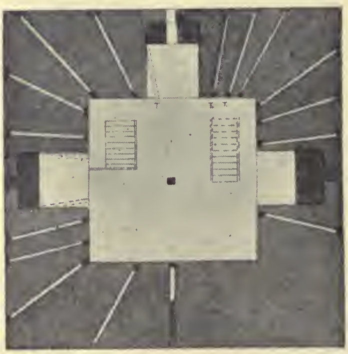

Fig. 5. 7de Stokværk.

en oprindelig, med en noget fladtrykt Rundbue forsynet Døraabning, i hvis venstre Side der findes en lille Nische med »Vinkeltag«. Denne Dør er bleven tilmuret[1], samtidig med at Taarnet forhøjedes, og hvortil den oprindelig har tjent, kan endnu ikke afgjøres, men meget taler for, at den har dannet Udgangen til en Ringmur, og herefter kunde man altsaa tænke sig, at Taarnet har ligget i Fæstningens Yderkreds. I det ældste Taarn har dette Stokværk, ligesom nu, haft Bjælkeloft; bag den indre Forstærkning fandtes i

[1] I den forstærkede indre Mur, altsaa i det forhøjede Taarn fra ca. 1400 fandtes ved Undersøgelsen i 1896 en Kalksløv af Fyrretræ. Skeen opbevares nu i Nationalmuseets Samlinger.

de ældre Mure Rester af Egetræsbjælker, som hvilede paa en Rem ligeledes af Egetræ.

Ogsaa af de ca. 1400 paaførte 5 Stokværk frembyde flere betydelig Interesse. Vinduesaabningerne i Taarnets 5te Stok-

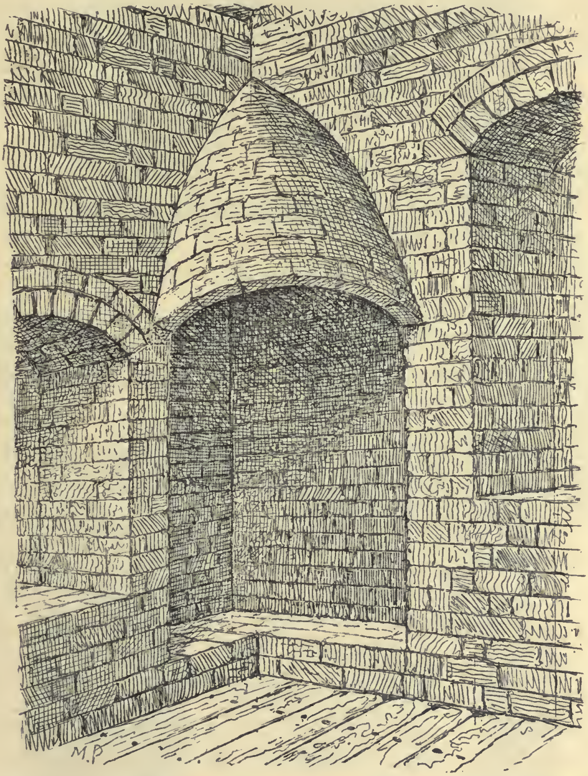

Fig. 6. Fra 3die Stokværk. Kaminkappen tilføjet i Tegningen.

værk har man kunnet benytte som Skydehuller, om end med stor Vanskelighed; ved en Sammenligning med Skydehullerne i 4de Stokværk, hvor Skytten med Armbrøsten uden at hindres af Murtykkelsen kan staa frit ved Aabningens skraa Sider, ses, at Skydehullerne i 5te Stokværk kun tillade Skytten at benytte Skydehullet i knælende Stilling. I de øvre Stokværk

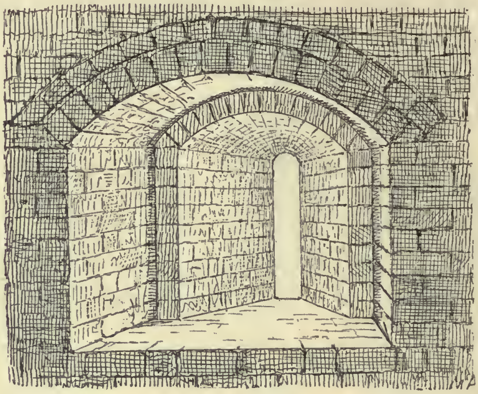

Fig. 7. Fra 5te Stokværk.

(6te og 7de) ere Aabningerne af en anden Form (se Fig. 8) med dybe Blændinger og smalle, parallele Sider i Lysaab-

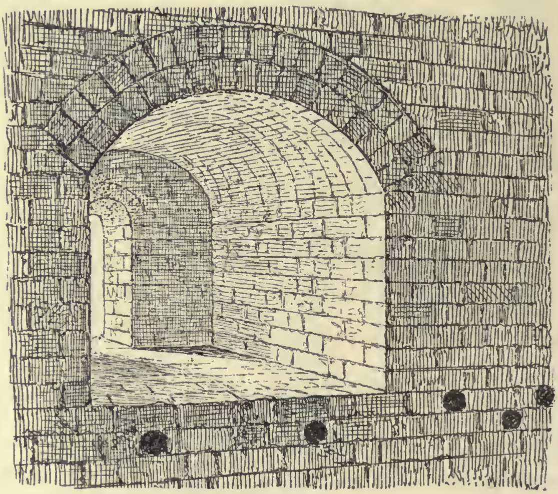

Fig. 8. Fra 7de Stokværk.

ningerne, hvorved Sigtet til Siderne forhindres; disse Rum have da neppe kunnet benyttes til Forsvarsbrug, men have

antagelig været brugte til Opholdsrum. Særlig Opmærksomhed fortjene nogle meget mærkelige Huller, — Kanaler vil jeg kalde dem —, som findes i 7de Stokværks Mure undtagen i det søndre Hjørne. Disse straaleformigt udgaaende Kanaler ere anbragte i uregelmæssig Højde ca. 3/4 Meter over Gulvet og skraane svagt udad (se Fig. 2); Hullerne ere runde, noget uregelmæssige i Formen (se Fig. 8), og maale ca. 10 Centimeter (4″) i Diameter. I 3 af de 19 Huller fandtes i den indvendige Aabning en Træprop. Hvortil disse »Kanaler« have tjent, kan jeg ikke afgjøre; kun ere de for smaa til at give Plads for Bjælker til en udvendig Svale, idet en indspændt 4″ Egetræsbjælkeudligger i 3 Fods Afstand fra Muren kun kan bære 194 Pd. 8de Stokværk, der ogsaa har været anvendt som Opholdsrum, har 2 Lysaabaabninger og 1 Siddeplads samt et stort Bomhul, 16 cm. bredt, 22 cm. højt, hvori der har været anbragt et Stykke Tømmer[1]. 8de Stokværk er indvendig skalmuret, hvilket antagelig er sket samtidig med Ændringerne i øverste Stokværk. Af Resens Tegning fra 1677 (se Fig. 9) fremgaar det, at Taarnet dengang foroven afsluttedes af en aaben Platform med Tinder og Skydeskaar, og denne oprindelige Afslutning beholdt Bygningen indtil Midten af det 18. Aarhundrede, da der anbragtes et pyramideformet Tag, saaledes som det ses paa et Maleri (se Frisen over denne Art.), der 1749 er udført af Marineløjtnant Paul Grønvold, og som velvilligst er udlaant mig af Ejeren, Hr. Provinsarchivar Wad i Odense.

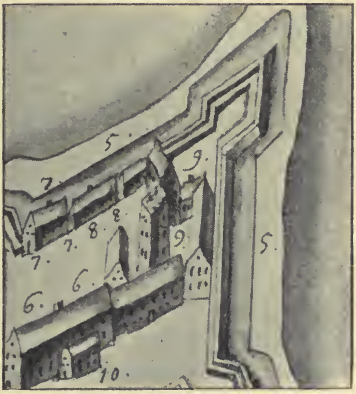

Fig. 9. Korsør Slot 1677.

[1] Sml. Violet le Duc, Dictionaire de l'Architecture, IX, passim.

Først i Begyndelsen af vort Aarhundrede forsynedes Taarnet med dets nuværende grimme Vinkeltag. I vor Tid er der intet bevaret af Taarnets oprindelige Tinder, men talrige Kragsten tyde paa, at Murkronen har været udkraget.

II. Tranebjergtaarnet.

Vore historiske Kilders Oplysninger om Borge paa Samsø ere saare tarvelige. Til Gammel Brattingsborg og Hjortholm knytte sig kun Sagn om Marsk Stig, angaaende Barfredsholm og Vestborg vide vi lidet eller intet. Hvor den Kongeborg, som Marsk Stig indtog og nedbrød 1289[1], laa, vides ikke, og der kan neppe fremdrages en eneste historisk Oplysning om en Borg i Tranebjerg By.

Allerede i det 18. Aarhundrede har man dog bemærket, at Tranebjerg Kirketaarn (se Fig. 12) saa ud som et Fæstningstaarn; Thurah fortæller i sin Beskrivelse af Samsø 1758, at der i Sørenden, som fra Stavnsfjord gaar mod Syd ind til Tranebjerg, hvor Kirken ligger paa en høj Banke, tidligere har været Søfart og Sejlads til helt forbi Byen, og at der for faa Aar siden fandtes et Skibsanker i en Mose nær ved Tranebjerg. Endvidere skriver Thurah om Tranebjerg Kirke: »Dens Taarn er bredt og stort med mangfoldige Skraa-Huller paa, som siges at have været Skydehuller til Defension for gammel Brattingborg Slot, som ligger strax derved.«

Paa en Pintsetur til Samsø i Aaret 1899 tvang et vedholdende Regnvejr mig til at søge Ophold i Tranebjerg Kirke, og ved dette heldige Tilfælde lededes jeg ind paa en Undersøgelse af Bygningens store, kraftige Taarn og kom til det Resultat, at det nuværende Kirketaarn er et middelalderligt Hovedtaarn, en Donjon, og at Kirken er senere tilføjet, antagelig omkring Midten af det 15. Aarhundrede.

Dette Resultat afviger adskilligt fra Doktor E. Ekhoffs,

[1] S. R. D. I 248.

som tidligere i dette Tidsskrift (II. Række, 14. Bind 1899) har søgt at forklare Tranebjergtaarnet som et befæstet Kirketaarn, bygget samtidigt med selve Kirken. Historisk set kan Doktorens Opfattelse neppe modbevises, men en nøjere Betragtning af selve Monumentet viser, at Taarnet er ældre end Kirkebygningen. Skønt begge disse Bygningsdele ere opførte af røde Munkesten i Munkeforbandt og med slaaet Kalkmørtel, ses det tydeligt, at Kirkemurene ikke ere op-

Fig. 10. Tranebjerg Kirke.

førte i Forbandt med Taarnet, og at Strukturen i Skibets Murværk er senere end Taarnets. I Skib og Kor ere Stenenes Størrelse 0,27 × 0,13 × 0,096 Meter, medens Taarnets Sten ere 0,285 × 0,128 × 0,08 Meter. I Skib og Kor er den anvendte Kalkmørtel meget stærkt lerblandet, medens den i Taarnet er af den sædvanlige, rene Kvalitet.

Taarnmurene ere betydeligt tykkere end Kirkens, de maale 1,80 Meter, medens Skibets Ydermure forneden ere 1,30, foroven (i de store Vinduesnischer, som indtage hele Hvælvingsfagenes Bredde) kun 0,80.

Medens Korsørtaarnets Side maaler 9 Meter, og Gaase-

taarnets Diameter er 11 Meter, er Tranebjergtaarnet imod Øst-Vest 10 Meter og mod Nord-Syd $11^{1}/_{2}$ Meter. Der-

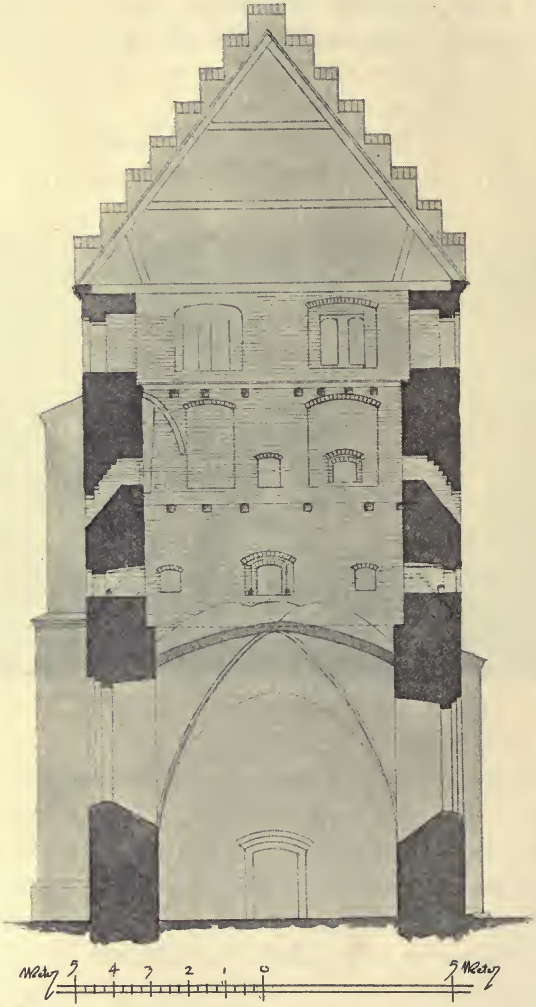

Fig. 11. Snit af Taarnet, set mod Vest.

imod er det nu lavere end de to andre Taarne, 18 Meter fra Jord til Tagskæg, og har kun 5 Etager.

Om Taarnet oprindeligt har haft Kælder, kan først afgjøres ved en nøjere Undersøgelse og Udgravning. Den nu-

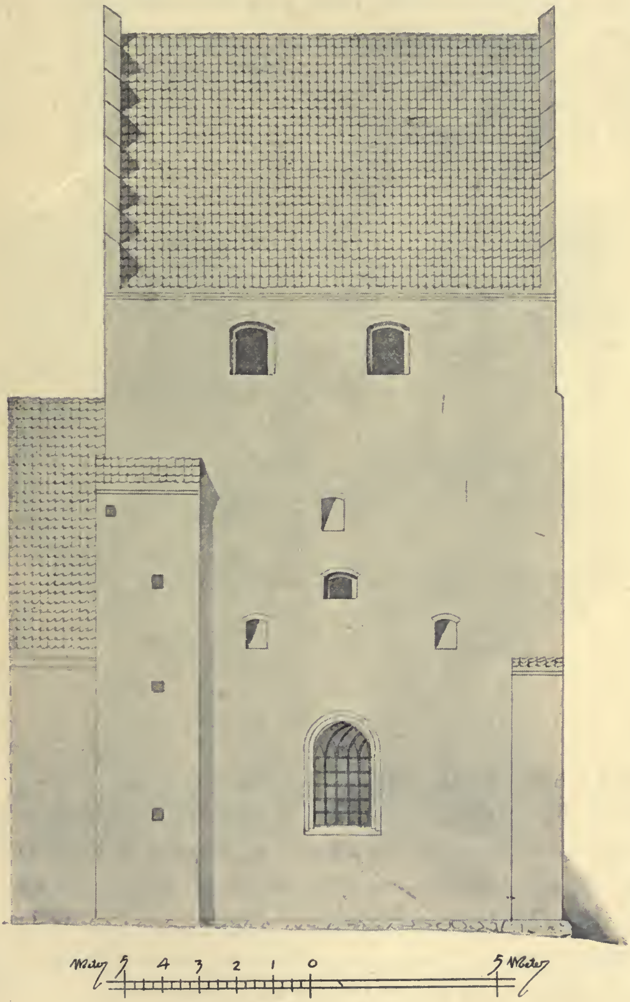

Fig. 12. Taarnets Nordside.

værende underste Etage (se Fig. 11) der tidligere maa have været delt i 2, er nu sat i Forbindelse med Skibet ved en

stor spidsbuet Aabning. I Taarnets nordøstre Hjørne findes en oprindelig, indvendig Murvindeltrappe, som fra det nuværende Gulv (i Højde med Jordoverfladen) fører gennem Muren op til 4de Stokværk [1]; desuden har denne Trappe en Indgang til 3die Stokværk (se Fig. 13). I dette Stokværk findes paa hver af Taarnets fire Sider (se Fig. 14) to Huller med stejlt nedadskraanende Bund, »Skoldehuller«, der er

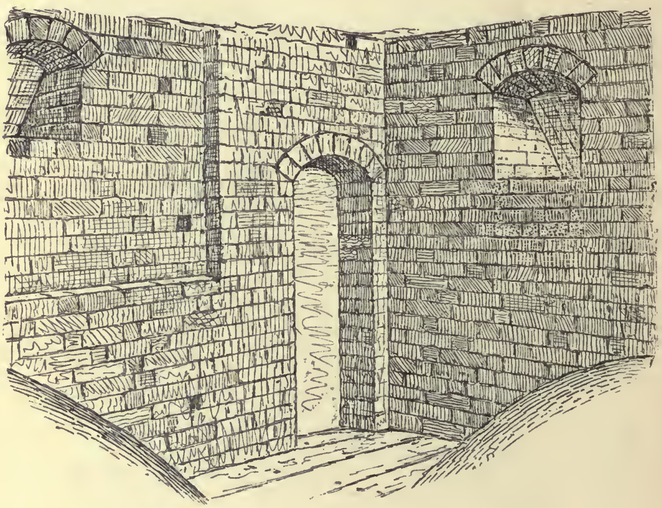

Fig. 13. 3die Stokværk, Dør til Trappen.

afdækket med Munkesten, som ere lagte paa Fladen (se Fig. 16). Mellem Skoldehullerne findes mod Nord, Vest og Syd midt paa Mursiden et Skydehul, hvori der er Mærker af Reculbjælker. Paa Østsiden findes paa Skydehullets Plads en Dør (se Fig. 16), Taarnets oprindelige Indgangsdør, hvortil en ydre Trætrappe maa have ført op. 8 Skifter under Skydeskaarenes Underside findes i Muren (dog ikke paa Østvæggen) en Afsats

[1] Lignende indvendige Trapper i middelalderlige Fæstningstaarne findes bl. a. i Kärnan og mange Steder i Tyskland, navnlig i Rhinegnene.

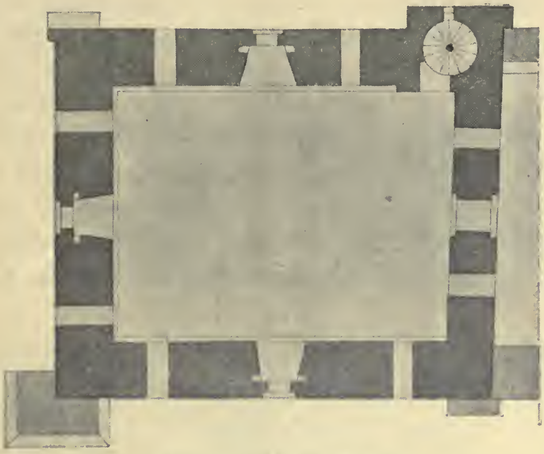

Fig. 14. 3die Stokværk.

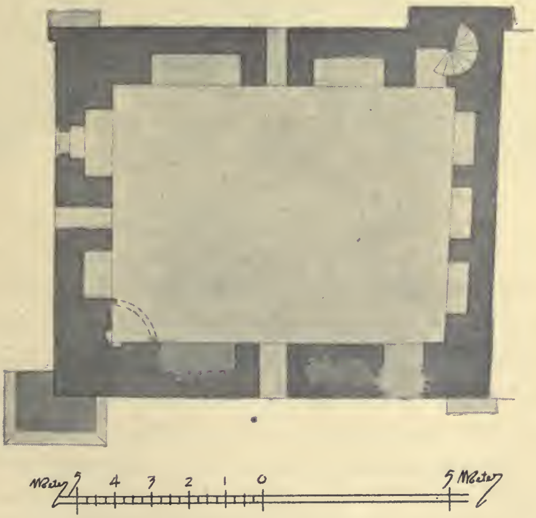

Fig. 15. 4de Stokværk.

paa en Stens Bredde, som angiver Gulvbjælkelagets oprindelige Højde, og som viser, at Hvælvingen maa være senere indbygget.

Vindeltrappen fører videre op til det næste Stokværk (se Fig. 15), hvis østre Side har 3 store fladbuede Blendinger (Siddepladser). Mod Nord og Vest findes paa hver Side 2 Blendinger og et Skoldehul paa Midten; i Vestsiden er dog en af Blendingerne indrettet til Skydeskaar. Mod Syd findes der paa Skoldehullets ene Side en Blending og paa den anden en tilmuret Dør; senere Undersøgelser maa afgjøre, om denne har ført ud til en udvendig Træsvale, eller om der fra den har ført en Trappe videre opad gjennem

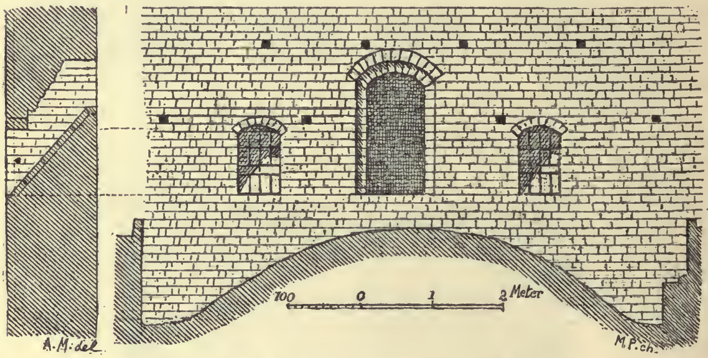

Fig. 16 Oprindelig Indgangsdør.
(Taarnets Østside over Skibets Hvælving).

Muren. I Hjørnet modsat Vindeltrappen findes en Kamin bevaret, med en Siddeplads (eller Alterniche?) til hver Side, fuldstændig i Lighed med Anordningen i Korsørtaarnet.

Den øverste Etage har Lysaabninger, hvis Underkanter ligge i Højde med eller et Par Skifter over Gulvfladen, hvorfor de maa antages at have været benyttede enten som Skydehuller eller som Udgange til et ydre Galleri. Undersøgelsen af Taarnets Ydersider vanskeliggjøres ved, at de overalt ere stænkpudsede og hvidtede, saa at mange Enkeltheder skjules.

Mod Øst og Vest er senere paaført Gavle, ligesom Taarnet er bleven forsynet med Vinkeltag. I øverste Etage

hænge Kirkeklokkerne, hvoraf den ene (efter velvillig Meddelelse fra Hr. Architekt Uldall i Randers) er støbt ca. 1450; der er herefter Sandsynlighed for, at Kirken er bleven tilbygget paa denne Tid.

Taarnets Opførelsestid er antagelig det 14de Aarhundrede.

Paa Kirkegaarden findes ved Skibets østre Gavl en Granitsten, der er en gammel Falssten (se Fig. 17) for en udvendig Faldport eller et Faldgitter. Lignende Granitfalssten for Faldporte og Faldgittere findes paa Steinthor i Rostock, Kaiserburg i Nürnberg, Breitethor i Goslar og flere Steder.

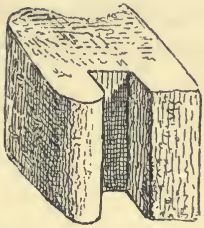

Fig. 17. Falssten.

III. Gaasetaarnet.

I Modsætning til de to forud omtalte Fæstningstaarne, som kun have været lidet paaagtede eller undersøgte, har det eneste fuldt bevarede Taarn paa Vordingborg stedse kunnet glæde sig ved stor Folkeyndest. Den mærkelige Fortælling om dets Opførelse under Valdemar Atterdag er atter og atter gjengiven af Historikerne, og gjentagne Gange er det undersøgt og opmaalt. 1872 og 1899 blev det restaureret paa Foranstaltning af Nationalmuseets 2den Afdeling.

Det er ikke Hensigten her at levere en nøje arkæologisk Beskrivelse af Bygningen, men blot at fremdrage et Par Træk, som supplere og fuldstændiggjøre vor Opfattelse af de to andre Fæstningstaarne. Thi ikke blot kjende vi nøjere Taarnets Opførelsestid, da man synes at kunne stole paa den lybske Tradition, at Kongen lod Taarnet bygge efter 1362 for hanseatiske Fangers Løsepenge og prydede det med en Vindfløj, der var formet som en gylden Gaas; men ogsaa arkæologisk set frembyder det adskillige interessante Enkeltheder.

Først og fremmest kjende vi dets Plads indenfor Fæst-

ningen, — det ligger jo i selve Ringmuren — (se Fig. 18) og følgelig kunne vi nøjere bestemme, hvortil dets forskellige Døre have tjent. Den nuværende Indgangsdør er neppe ældre end det 17de Aarhundrede, og til den oprindelige Indgangsdør (se Fig. 18 og 21), der findes paa Taarnets Sydside i 3die Stok-

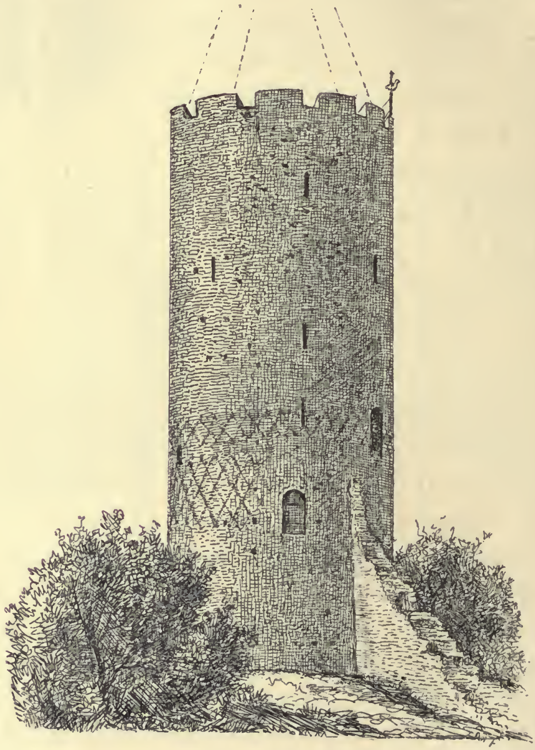

Fig. 18. Gaasetaarnet.

værk, dækket af Ringmuren, maa der tidligere have været Adgang ad en ydre Trætrappe, af hvis Bjælkehuller dog kun et eneste er tilovers. Fra denne Indgangsdør har en træbygget Svale ført fra den ene Ringmur til den anden, og da Fæstningsmuren paa Grund af Terrainforholdene er højere paa Taarnets Nordside end paa Sydsiden, er Svalen bleven

formet i Overensstemmelse hermed; Bjælkehullerne paa Nordsiden, af hvilke de tre endnu indeholde Rester af Egebjælker, ligge 0,75 Meter højere end Indgandsdørens Underkant, og hertil svarer Mønstermurværket (Zigzaglinier af sortbrændte Sten), hvis Underkant begynder i Højde med Svalens Gulv (se Fig. 21).

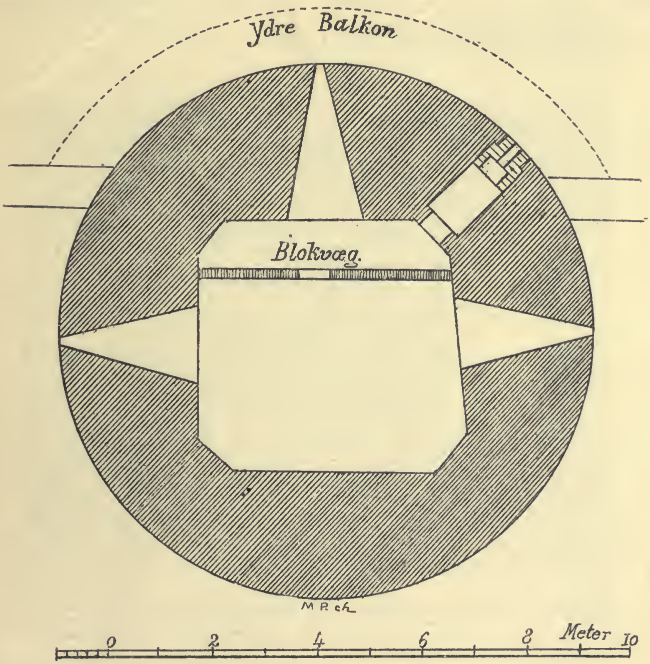

Fig. 19. 4de Stokværk.

I 4de Stokværk findes lidt udenfor den sydlige Ringmur en nu tilmuret, men oprindelig Dør (se Fig. 20) hvori der i Aaret 1739 indrettedes en »Hemmelighed«, som Cand. Fr. Schiøtt har omtalt i »Fra Archiv og Museum« I, 98, uden dog at nævne, at Døraabningen er ældre. Selve Regnskaberne vise dette. Der udhuggedes 1738—39 1750 Sten af Døren, hvis Størrelse netop svarer til en Murklump paa 1750 Flens-

borgsten, medens det samme Antal Munkesten vil fylde et betydeligt større Rum. Hertil kommer, at Dørkarmens middelalderlige Form endnu er uomtvistelig (se Fig. 20). Høyen skriver i sin Notitsbog 1830: »smal Gang i Muren, 1° 9" bred og saa høj, at en middelhøj Mand kan staa oprejst; hvortil har den været?« Ja netop dette Spørgsmaal maa rejses paany, efter at det har vist sig, at »Hemmeligheden« er en ældre Dør.

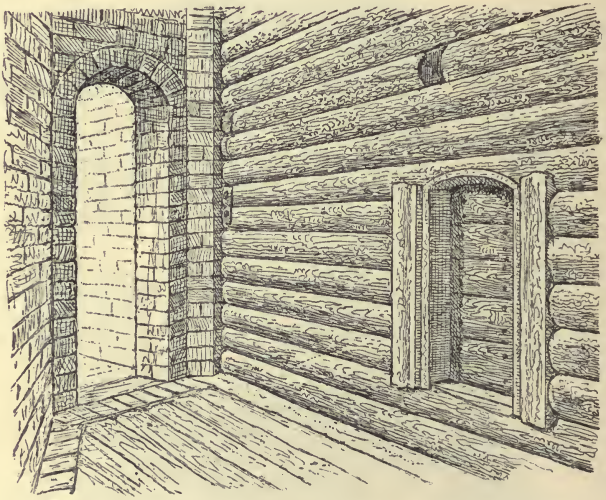

Fig. 20. Den smalle Gang med Døren til »Hemmeligheden« og Blokvæggen.

For at give Svar herpaa er det nødvendigt at undersøge baade Murene udenfor Døren og Forholdene i 4de Stokværks Indre. Det viser sig da, at der under Døren findes Spor af Bjælkehuller, som kun kan have tjent til Støtte for et udvendigt Galleri (se Fig. 21). Bag den smalle Gang med dens to Fløje findes en svær Blokvæg, der deler Taarnrummet i to Dele, en større indre, og en mindre ydre (se Fig. 19). I dette Tidsskrifts II Række, 14. Bind, Side 146 har Sune Ambrosiani udførlig skildret denne Væg, og det er

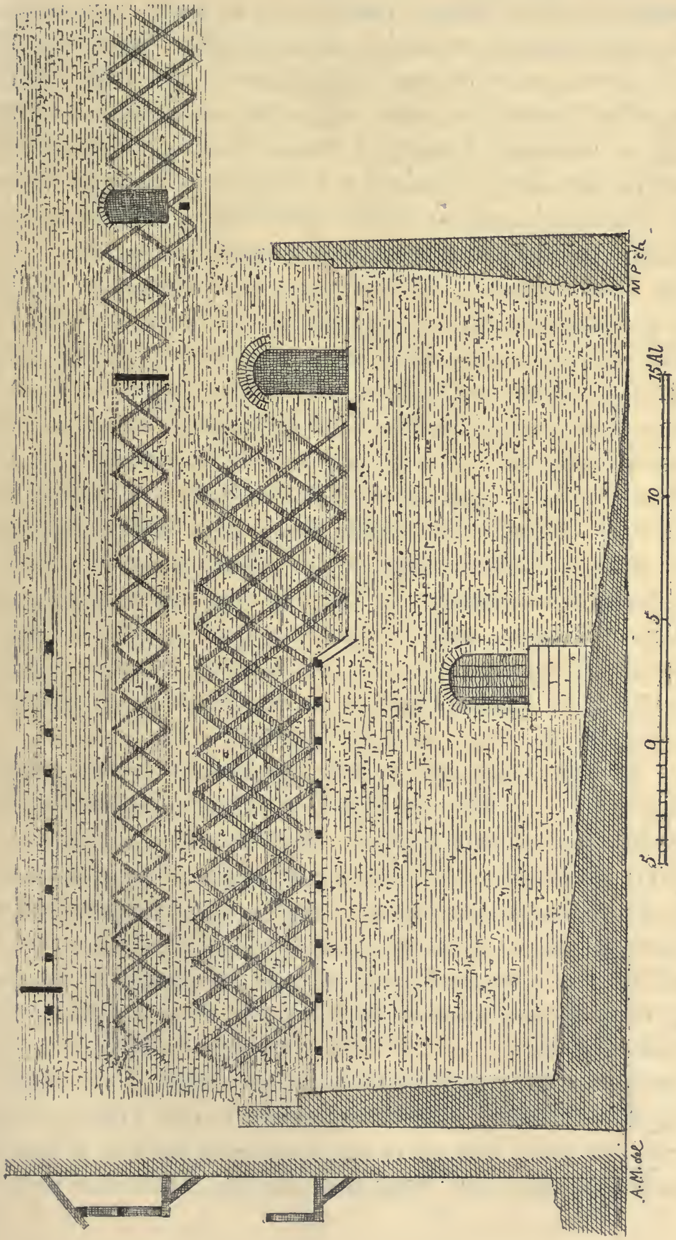

Fig. 21. Udfoldning af Gaasetaarnets nedre Stokværk. Rekonstruktion af Svalegangene.

paavist, at dens Tømmer stammer fra en ældre Stavbygning. Men en Forklaring af, hvortil dette »Blokhus« har tjent, kan først gives, naar det ses i Sammenhæng med Døren. Fra det ydre Galleri har man kunnet føre et kraftigt Forsvar mod en stormende Fjende, og tænker man sig, at Belejrerne vare trængte herop og saa sig som Erobrere af Taarnet, mødte de ved Forsøg paa at trænge videre frem ad »Hemmeligheden« en pludselig Forhindring, nemlig Blokvæggen — og med dette Formaal maa Blokvæggen være anbragt, se Fig. 19 og 20. Man kan ikke godt tænke sig, at Blokvæggen skulde være anbragt for at afdele et større Rum til Arrest eller lignende, thi det smalle Rum mellem Blokvæggen og Taarnmuren kan ikke afgive Plads for en Trappe, samtidig med at der baade skal være Adgang til »Hemmeligheden« og til Døren i Blokvæggen. Den Maade, hvorpaa Trappen for Tiden er anbragt i det smalle Rum, viser tilfulde Umuligheden af en saadan Antagelse, da Trappen spærrer det halve af Døren i Blokvæggen, og da man for at faa Adgang til »Hemmeligheden« maa balancere hen ad en Bjælke langs Muren. Endvidere bemærkes, at Væggens Yderside vender ud imod det smalle Rum, og at denne Side bærer Mærker af Fjendevold i Form af Hug og Stød.

Selv om denne nye Forklaring ikke kan betragtes som andet end en sandsynlig Hypothese, vise dog Gaasetaarnets Bjælkehuller, at ydre Træsvaler have dannet et vigtigt Led i Forsvaret, og naar der ikke fandtes Spor efter saadanne i de andre Taarne, har det sin Grund i, at Tranebjergtaarnets Mure ere helt overkalkede, og Korsørtaarnets skalmurede.

Efter min Formening har Gaasens 6te Stokværk oprindelig været hvælvet. At en Hvælving har været paatænkt ved Taarnets Opførelse, ere alle enige om, men derimod ikke, om Hvælvingen har været fuldført. Høyen tegner i sin Skitzebog Hvælvingerne, ligesom han skriver: »det øverste Stokværk hvælvet«; men andre end Høyen tror jeg ikke at kunne paaberaabe mig som Meningsfæller. Min Opfattelse støtter

jeg paa den Iagttagelse, at Murværket under Vederlaget for Hvælvingerne er i Munkeforbandt, hvorimod det over Vederlaget i den noget tilbageliggende Mur er skalmuret (efter at Hvælvingerne ere nedtagne), da det her fremtræder i uregelmæssig Forbandt, enkelte Steder dog Munkeforbandt, og med glat Murflade. En Rende i Ydermurens Overside bag Tinderne, hvilken ses paa Architekt V. Tvedes Opmaalingstegning af 1871, kan forklares som en Afløbsrende for Hvælvingens Overflade.

En i Muren værende Trappe fører fra Taarnets 6te til dets 7de og øverste Stokværk, hvorfra det væsentlige Forsvar skulde ydes. Her maatte der følgelig være rigelig Plads, for at det kunde være muligt at anvende Datidens Forsvarsvaaben, som f. Eks. »Pindsvinet«, en svær Tømmerstok med Træpigge, der blev hejset ned ad Muren, eller »Slagbranden«, en Tømmerstok med haarde Tænder, der blev stillet paa Enden op ad Brystmuren og derpaa vippet ud over Muren. Da Gaasen desuden har sine 11 Tinder med Skydeskaar imellem bevarede, kan det — i Analogi med Korsørtaarnet — oprindelig ikke have været forsynet med Tag, og saafremt Kong Valdemar virkelig har smykket Taarnet med en Vindfløj i Form af en gylden Gaas, maa man antage, at den har været anbragt paa en af Tinderne saaledes som paa Torre del Gallo i Florents og Belvedere i Nijmegen (Holland).

Først senere, dog maaske allerede i Middelalderen, har man nedtaget Hvælvingen og afdækket Taarnet med et Tag. Et saadant ses paa Resens — meget unøjagtige — Billede og derefter paa Tegninger fra 18de Aarhundrede, og endnu paa en Opmaaling fra 1859 har Taarnet et Spir, som dækker Tinderne. Først 1872 fik det sit nuværende Spir med den moderne Guldgaas. I en af Tindernes Sider, mod Nordøst, fandtes 1897 en Munkesten med et 4 Gange indtrykt Stempel (se Fig. 22). Lignende Stempler findes i Kapellet ved Udby Kirke og Sacristiet ved Vordingborg Kirke.

Alle tre her omhandlede Taarne ere opførte af røde

Munkesten; men i fire væsentlige Forhold skiller Gaasetaarnet sig fra de to andre omtalte:

1) ved at Munkestenene i Størstedelen af Gaasetaarnets Indre ligge i Blokskifte (1 Løber 1 Kop), medens Korsør og Tranebjerg have Munkeskifte (2 Løbere og 1 Kop),

2) ved Muraabningernes Form, idet Gaasen ikke har haft Skydeskaar, men kun lange, smalle Lysaabninger (i Blokskifte), i hvilke det var umuligt at haandtere en Armbrøst, medens flere af Stokværkene i Korsør og Tranebjerg have bestemt formede Skydehuller (i Munkeskifte), byggede til Forsvarsbrug,

3) ved Zigzagmønstret paa de ydre Murflader, hvilket Korsør og Tranebjerg mangler[1],

og 4) ved at Gaasetaarnet ikke har tjent til daglig Beboelse; her mangler saaledes Kaminen (Ildstedet), der findes saavel i Korsør som i Tranebjerg.

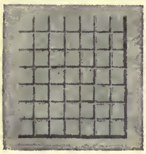

Fig. 22.
Teglstempel.

Baade Korsørtaarnet og Tranebjergtaarnet fortjene en grundig og indgaaende Undersøgelse. Først ved Udgravninger nær deres Fundamenter og videre Udhugninger i Murværket kan en Række Enkeltspørgsmaal, som her ere paapegede og ikke endeligt løste, finde deres Afgjørelse, saa at man kunde opnaa et sikkert Grundlag for en fremtidig Istandsættelse og uddybe vor Forstaaelse af dansk Befæstningskunst i det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, den Tid, da »Taarnene« spillede den største Rolle i vort Lands Historie, enten de nu vare i Kongernes, Adelens eller de tydske Panthaveres Besiddelse.

[1] Lignende Zigzagmønster findes paa det 11 Meter tykke, runde Taarn i Borgen Neustadt i Meklenburg-Schwerin og fandtes paa det 1878 nedrevne, $9^1/_2$ Meter tykke, runde Hanetaarn i Kjøbenhavn. Begge disse Taarne have ogsaa Blokskifte (1 Løber 1 Kop).

OM ST. IBS KIRKE I ROSKILDE OG DENS VÆGMALERIER.

AF

J. KORNERUP.

Det er bekendt, at der i Danmark findes en Række Kirker baade i Jylland[1] og Fyen[2] og i Sjælland omkring Roskilde og Holbæks Fjord, som efter deres Stil og maleriske Udsmykning maa henføres til det tolvte Aarhundrede og utvivlsomt, naar vi ikke ville regne Jættestuerne med, høre til de ældste Bygninger, som endnu staa tilbage fra en saa fjern Tid. Som nogle af de vigtigste, i hvilke der er fremdraget Dele af en smuk malet Udsmykning, der er samtidig med Bygningen, vil jeg kun henpege paa Kirkerne i Skibby, Hjørlunde, Gundsømagle, Kirkerup, Tveje-Merløse og Hagested.

Disse Kirker ere opførte af Fraadsten, Kildekalk, som er gravet op af Jorden i Nærheden af Kilder og derpaa tildannede til Bygningssten. Om slige Kirker melder et Folkesagn[3], at da Hellig Knud Konge vilde bygge Stenkirker i Stedet for de gamle Trækirker, bad han Gud, om han vilde oplyse ham om, hvordan han skulde bære sig ad dermed. Derefter gik Kongen med Arbejderne ned til Stranden, hvor Stormen drev de skummende Bølger mod Land, og befalede

[1] F. Ex. Jelling K. med Freskomalerier fra omtr. 1100.

[2] F. Ex. Sønder Næraa, se J. Kornerup: »Middelalderens Fresko- og Kalkmalerier«, i »Kunst«, 1ste Hefte, 16—18.

[3] Thiele: »Danmarks Folkesagn«, I, 183.

da Murerne at samle dette Skum, denne Fraade, som da ved hans Hellighed blev til Sten; og alle de Kirker, som have slige Mure, kunne aldrig forgaa.

Ja, det er jo kun en Helgenlegende, men der er det mærkelige ved den, at det kan bevises, at den ældste Stenkirke, om hvilken vi have historiske Efterretninger, den tidligere Domkirke i Roskilde, Trefoldighedskirken, er bleven bygget i Knud den Helliges Dage af Fraadsten og har uden Tvivl været det Midtpunkt, hvorfra denne Bygningsmaade har udbredt sig over Sjælland.

Ikke mindre end tre af vore bedste Kildeskrifter melde om hin Domkirke. Ælnoth[1] skriver, at Biskop Sven af Roskilde (1076, † 1088) byggede den op af udmærkede Sten, (»insigni lapideo tabulatu«). Roskildekrøniken[2] siger, at samme Biskop opførte den omtrent fra Grunden af og byggede et Stenkloster (»claustrum lapideum«) for Munkene ved Domkirken. Om Svens Eftermand, Biskop Arnold († 1128) fortæller han, at han lod Malerierne i »Mønsteren« (ɔ: Domkirken) istandsætte. Vi erfare heraf, at hin ældre Kirke har været prydet med Vægmalerier, som maa have været i samme Stil, som dem i de omtalte Landsbykirker. Endvidere fortæller den navnløse Forfatter af samme Krønike, at Arnold byggede en Ringmur af Sten omkring Kirken[3]. Ogsaa Saxe fortæller, at Biskop Svend Nordmand, eller Norbagge, som Anders Sørensen Vedel kalder ham, fuldførte Domkirken af huggen Sten og byggede dens Klosteromgang (»ambitus«) ved den fromme Kong Knuds Hjælp.

Lige til for nogle og fyrretyve Aar siden troede man jo, at den nuværende Domkirke i Roskilde var Biskop Sven

---

[1] Script. rer. Dan. III, 338.

[2] Script. rer. Dan. I, 378.

[3] Dybt under den nuværende Ringmur, Nord for Domkirken, er der i de sidste Aar fundet lange Strækninger af en Fraadstensmur. sikkert Arnolds Mur.

Nordmands Værk, altsaa en Kirke fra Slutningen af det 11te Aarhundrede, indtil endelig Prof. Høyen[1] førte et videnskabeligt Bevis for, at den nu staaende Domkirke ikke kunde være opført før noget ind i det 13de Aarhundrede. Hvad den tidligere Domkirke angaar, da fæstede Høyen en særdeles Opmærksomhed paa Ælnoths Ord, at den var bygget af »insigni lapideo tabulatu«, som han oversætter ved Sten-Tavleværk, idet han mente, at Udtrykket var laant fra Brædtspillet og sigtede til smukt tilhuggede Kvadersten af forskellige Farver. Han tænkte vel nærmest paa Granitkvadre. Allerede i 1877 har jeg i min Roskilde Domkirkes Bygningshistorie[2] udtalt som min Mening, at hin Kirke har været bygget af Fraadstenskvadre, og at Udtrykket »insignis« kun sigter til, at det paa hin Tid var noget udmærket at bygge med Sten fremfor med Træ.

Denne Mening er bleven fuldstændig bekræftet ved de omfattende Udgravninger i Roskilde Domkirkes Gulv, som Prof. Storck for nogle Aar siden foretog. Grundmurene fra den gamle Kirke kom for en stor Del for Dagen og viste, at der paa samme Sted har staaet en treskibet Kirke, der har havt smallere Sideskibe end de nuværende og været lidt kortere end denne. Desværre tabte Resterne af Murene sig mod Øst; men derimod gjorde Prof. Storck en mærkelig Opdagelse paa Domkirkens Nordside. Sluttende sig til det gamle nordre Sideskib strakte sig helt ud paa Kirkegaarden vest for Kristian den 4des Kapel Grundmurene af en firkantet Gaard omtrent 40 Alen i Kvadrat. Indvendig gik helt rundt en smal Omgang. Hvad kunde dette være andet end Biskop Svens Stenkloster for Brødrene med dets »ambitus«? Men alle disse Mure vare opførte af hugne Fraadsten.

Ifølge Biskop Robert af Elgins Beretning[3] var det i

[1] Ny kirkehist. Samlinger 1860, 2det Bind, S. 340.
[2] »Danske Mindesmærker« II, S. 12.
[3] Script. rer. Dan. IV, 259.

denne Omgang (»in ambitu monasterii, in circuitu«), at Magnus Nielsøn søgte at overfalde Knud Lavard, idet han her spadserede rundt med ham alene. Han fik dog den Gang ikke Lejlighed til at rydde ham af Vejen men fik ham til at love, at han vilde møde ham kun ledsaget af tre Mand.

Den gamle Trefoldighedskirke fra Knud den Helliges Tid var saaledes uden al Tvivl den ældste og første Stenbygning i Roskilde; men lige til langt ind i det tolvte Aarhundrede brugte man endnu som oftest den gamle nordiske Bygningsmaade: Træbygninger, Bulhuse, saa at selv Kongsgaarden i Roskilde, der laa tæt vest for Domkirken[1], har været en Samling af Træbygninger, en stor Kongshal med omliggende Huse. Den gamle By, der har spillet en saa vigtig Rolle i vor Historie, har endnu igennem hele det 12te Aarhundrede set ret tarvelig ud: en Samling lave uanselige Bulhuse, over hvilke Domkirken og de andre Fraadstenskirker hævede sig op med deres med Træspaan tækkede Tage. Foruden Domkirken vare Vor Frue K., St. Ibs, St. Laurentii K. og St. Jørgens opførte af Fraadsten og rimeligvis alle de andre ældste Kirker, som ifølge Gadernes Beliggenhed kun have været smaa, navnlig Allehelgens K., St. Olafs K., St. Hans, St. Nikolai, St. Peder m. fl.

Det var først i Roskildes Storhedstid, det 13de Aarhundrede, da Domkirken, Graabrødre, Sortebrødre, St. Agnes og St. Klaras Kloster opførtes af røde Mursten, at Byen forandrede Udseende, saa at den efter Tidens Forhold maa have gjort et prægtigt og malerisk Indtryk med sine Taarne, takkede Gavle og Prælaternes Stenhuse. Men i den senere Middelalder gik Byen meget tilbage og hærgedes af svære Ildebrande. Den roskildske Graabrødremunk Petrus Olai meddeler, at 1310 brændte den bedste og rigeste Del af Roskilde tilligemed 5 Kirker og Graabrødrenes Kloster. I

---

[1] Dr. Henry Petersen: »Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde?«. Hist. Tidsskrift 6te Række, II, 319.

Aarene 1443 og 1523 led Byen paany af store Ildebrande, men Trosskiftet 1536 gav den Dødsstødet, da det ældgamle Bispesæde ophævedes og Kirkerne, med Undtagelse af Domkirken, nedlagdes. Over Domkirken holdt Kristian den 3die sin Haand, idet han ved Brev 1538[1] befalede, at Ingen maatte driste sig til at røre Domkirken: »paa det, at fornævnte Roskilde Domkirke, som vore Forfædre, fremfarne Konninger udi Dannemark, med stor Flid og Besindelse bygt og forbedret have, ej skal med nogen uskikkelig Bygning forstyrres og forvandles« ... Men under hans Søn, Frederik den 2den, blev næsten alle de andre Kirker nedbrudte. Byen blev et Offer for en voldsom Nedbrydelseslyst og Griskhed efter at komme i Besiddelse af de gode Bygningssten. I kort Tid blev Roskilde saa at sige afklædt sin gamle Pragt. Ældre Forfattere, som Wolf[2] omtaler i sin Danmarksbeskrivelse fra 1654 de gamle Mure, som endnu i hans Tid vare tilbage i Roskilde af Kirker og Klostre, og tilføjer, at Stenene paa Kristian den 4des Befaling blev førte til Kjøbenhavn for at formales til Cement. Fra Kristian den 5tes Tid haves en Ordre til Borgmester og Raad i Roskilde om at sende 500 Læs Fraadsten til Kjøbenhavn »til kgl. Majestæts Tjeneste til at brænde Kalk«. Endnu i min Ungdom vrimlede Stengærderne omkring Byen af Fraadstenskvadre, men nu ere de blevne sjældnere. En Del af dem ere brugte 1901 til Istandsættelsen af Bispebuen imellem Palæet og Domkirken.

Foruden Vor Frue Kirke var der kun en eneste af de gamle Kirker, der fik Lov til at blive staaende, nemlig St. Ibs eller Jakobs Kirke nede ved Stranden i Byens nordlige Udkant. Rigtignok havde Frederik den 2den 1574 befalet[3], at den skulde nedbrydes, men Sognemændene ansøgte om,

---

[1] Dr. H. Rørdam: »Danske Kirkelove« I, 24.
[2] Wolf: »Encomion regni Daniæ« 1654, S. 475.
[3] Rigsarkivet »Sjællandske Register«.

at den maatte blive staaende, hvad Kongen tillod 1580[1]. Den blev brugt til Gudstjeneste lige til Aaret 1808, hvorpaa Kirken blev nedlagt og Alteret nedbrudt[2]. I 1815 blev Bygningen solgt til en Købmand, der lod Koret, Taarnet og de i den senere Middelalder indbyggede Hvælvinger nedbryde. Nu tilhører den Stiftet og vil derfor forhaabentlig blive staaende. I Efteraaret 1900 overdrog Kultusministeriet Prof. Hans Holm at foretage en Undersøgelse af Bygningen, hvorved der gaves mig Lejlighed til at foretage en nærmere Undersøgelse og fuldstændigere Afdækning af Vægmalerierne, hvilke jeg allerede i 1861 havde beskrevet[3].

St. Ibs Kirkes gamle Langhus, hvis Ydre er noget uanseligt men ved nærmere Betragtning interessant i antikvarisk Henseende, er bygget af store Fraadstenskvadre. Indvendig er Rummet 25 Alen langt, 12 Alen bredt og 9½ Alen højt. Bygningsæmnet saavel som Stilen, de oprindelig smaa, højtsiddende, skraat indskaarne Vinduer og den smalle halvrunde Korbue, peger hen til Midten af det tolvte Aarhundrede. Fra først af har Rummet været meget mørkt, kun oplyst af de omtalte fire smaa Vinduer under et Bjælkeloft; men som det synes i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede er Vinduernes Antal blevet forøget med 6 nye længere Vinduer, som ere smalle og rundbuede.

Det mærkeligste ved St. Ibs er dog de betydelige Rester af en i vaad Kalk malet Udsmykning, der spænder over hele den 12 Alen brede østre Væg ovenover og omkring Korbuen. Malerierne antages at være samtidige med Kirken. Væggen er delt i to vandrette Bælter, og under Loftet løber en bred, prægtig græsk Bordt, hvori er indfattet fem Medaillons med Martyrer, der holde Palmegrene og Bøger i Hæn-

---

[1] Rigsarkivet. »Sjællandske Tegnelser«.

[2] Om dens Anvendelse til Lazareth for de spanske Soldater, som i 1808 laa i Kantonnement i Roskilde, se J. Kornerup: »Roskilde i gamle Dage«, S. 164.

[3] Ny Kirkehist. Samlinger II, 1861, 585 Anm.

derne. Ogsaa forneden afsluttes Malerierne med en lidt smallere græsk Bordt med brogede Farver.

Mæander eller »à la grêque« Bordten er meget almindelig i gamle franske Kirker. Den findes saaledes i Baptisteriet St. Jean i Poitiers og i Benediktinerkirken i St. Savin[1] i Nærheden af samme By, hvor man har formodet, at græske Kunstnere have malet i det 11te Aarhundrede[2]. Det kunde se ud, som den udmærkede Skole i Kirkedekoration, der har blomstret i Danmark i det tolvte Aarhundrede, havde modtaget sine Motiver fra Frankrig, hvorfra der jo kom Munke herind. Saaledes minder f. Ex. Korbuen i Kirkerup Kirke ved Roskilde med sine Medaillons af Tro, Haab og Kjærlighed, de krusede gyldne Glorier, de røde og gule Kantlister, og især de hvide Prikker, om franske Kirkemalinger fra det tolvte Aarhundrede[3].

Denne i Forhold til Tiden dygtige Skole holder pludselig op i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede, efterat Teglstenen er kommen i Brug. De senere Malinger synes at vise Indflydelse fra Tyskland.

I St. Ibs Kirke har den gamle Maler villet give en imponerende Skildring af Kristus som Verdensdommer paa den yderste Dag, da de Døde stige op af Gravene. Det er uden Tvivl det ældste Billede af Dommedag her i Landet; men desværre er den oprindelige Komposition allerede omkring 1200, eller i al Fald lidet senere, bleven forstyrret af en anden Maler, der har omarbejdet den høire Side, hvorom nærmere.

Midt over Korbuen sidder Kristus i sit Dommersæde, omgiven af den mandelformede Glorie og udstrækkende sin høire Haand til Velsignelse over de salige, som skulle bo i

---

[1] Gelis et Lafillé: »Peinture decorative en France« in folio.

[2] P. Merimée: »Etudes sur les arts au moyen age«, 1875, p. 175,

[3] J. Kornerup: »Middelalderens Fresko- og Kalkmalerier«, 1. Hefte i Værket »Kunst«, Side 15.

Himlen. I venstre Haand holdt han, da jeg i sin Tid beskrev Billedet, en Kugle, Jordkloden, som desværre nu er forsvunden med et Stykke Kalkpuds. Paa samtidige Billeder, f. Ex. paa et Reliqvieskrin fra Metzlach, ser man en lignende Fremstilling, hvor Kristus holder en Kugle i venstre Haand. Til venstre skride tre Engle frem, bærende Lidelsens Kors. Til højre bærer en Engel en stor Fisk, som enten kan være en Hentydning til de 5000 Fisk, hvormed Herren bespiste Folket, eller til Tobias's Fisk eller ogsaa til det bekendte Ordspil, hvorved Fiskens græske Navn, *ιχϑυς*, skulde betegne Frelseren. Efter denne Engel følger endnu en anden, som er halvt overskaaren, et Bevis paa, at Kompositionen her er afbrudt.

I underste Bælte til venstre ses de Døde, baade Mænd og Kvinder, staaende op af Gravene, der her ere fremstillede som Stenligkister, af hvilke de løfte Laagene. Det er de salige, som komme i Himlen; thi ovenover dem i Krogen sidder en hvidhaaret Olding og holder en liden nøgen Skikkelse foran sig i et Klæde. Det er Fader Abraham, der holder Lazarus i sit Skød.

Den bedste Forestilling om, hvorledes Vægmaleriet i St. Ibs har set ud fra først af, faa vi af et meget interessant Freskomaleri fra Midten af det 11te Aarhundrede i St. Michaelskirken i Burgfelden i Würtemberg[1]. Her er nemlig det samme Æmne behandlet. Kristus sidder som Dommer, og Engle bære Lidelsens Kors frem foran ham. Forneden svæve Engle ned og blæse paa Horn efter Bibelens Ord: »Basunen skal lyde, og de Døde skal opstaa!« De salige staa op af deres Ligkister til venstre og de fordømte til høire. En Engel med et Spyd driver dem med Kraft bort fra Himlen,

[1] Bormann: »Wand- und Deckmalereien in Deutschland«, Berlin 1897, in folio. I samme Værk er der ogsaa afbildet et Freskomaleri fra 11te Aarhundrede i Oberzel Kirke paa den berømte Ø Reichenau i Bodensøen. En Engel bærer ligesom i St. Ibs Korset frem ved Siden af den tronende Kristus.

og Djævelen griber dem. Der er noget stort og djærvt i denne Komposition, der i al sin Simpelhed staar langt over den senere Middelalders Dommedagsbilleder, som altid hengive sig til de vildeste Fantasier ved Udmalingen af Helvede og de fordømtes Kvaler.

Som allerede bemærket er højre Side af Maleriet i St. Ibs omarbejdet kort efter Aar 1200, hvorved saavel Kompositionen som Væggens Inddeling i to Bælter er brudt. Det er vanskeligt at sige af hvilken Grund; maaske har man villet være af med Skildringen af Helvede og malede da to bredere Billeder, hvilke desværre have lidt meget, siden jeg mange Aar tilbage beskrev dem.

Det ene Billede forestiller Kristus paa Korset, Maria og Johannes. Efter den ældre Skik har Frelseren adskilte Fødder ligesom paa Billedet i Hjørlunde Kirke[1]. Glorierne omkring Hovederne paa de tre Figurer ere modelerede i Stuk og krusede, for at Forgyldningen kunde fange Lys. Længst til høire sidder Kristus i en firkløverdannet Indfatning ligesom paa Antemensalet fra Tvenstrup Kirke i Nationalmuseet. I Hjørnerne udenfor Rammen: de fire Evangelisters Symboler.

Endnu bør det bemærkes, at der paa Underfladen af Korbuen, der desværre er udvidet til den ene Side, er malet en Konge i lang gul Underklædning og derover en rødbrun Kappe, der er hæftet paa høire Skulder med et blaat Spænde. I høire Haand holder han et lilieprydet Scepter og har paa Hovedet en lav Krone, som ligner dem paa Mønter fra det tolvte Aarhundrede. I venstre Haand, der tildels endnu er dækket af Kalk, har han uden Tvivl Rigsæblet. I en Medaillon midt i Buen sidder Kristus og velsigner Kongen. Hvem forestiller denne Konge? Med Sikkerhed kan det ikke siges; men det ligger nær at gætte paa Knud den Hellige.

St. Ibs er omtrent det ældste Stykke, der er tilbage af

---

[1] J. Kornerup: Om Kalkmalerier osv., Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1868, 47.

den gamle Konge- og Bispestad Roskilde. Det er, som vi have set, et Held, at den er bleven staaende i halvottende hundred Aar. Men denne anselige Alder giver den et ikke ringe Værd som Antikvitet. Dens Mure oplyse os om, hvorledes de ældste Kirker i Roskilde have været byggede, og dens Malerier om, hvorledes den ældre Domkirke og de andre Kirker have været udsmykkede indvendig. Man maa derfor levende ønske, at denne gamle Kirke maa blive bevaret, om end man ved en mulig Istandsættelse indskrænkede sig til det nødvendigste, afdækkede Ydermurene, aabnede de gamle Vinduer, lagde nyt Bjælkeloft ind og med varsom Haand restavrerede Vægmalerierne, som ellers gaa deres Undergang imøde.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM BRONZELURERNE I NATIONALMUSÆET I KØBENHAVN.

AF

K. KROMAN.

I.

Vort Nationalmusæum ejer i de gamle Lurer fra vor Bronzealder en enestaaende Skat, som ikke blot i arkæologisk, men ogsaa i forskellige andre Henseender frembyder den største Interesse. Takket være Mosevandets bevarende Indflydelse ere flere af disse gamle Instrumenter endnu den Dag i Dag i samme Stand, som da de for henimod 3000 Aar siden forlod Fabrikantens Værksted, og ikke mindre end 9 af de 19, der findes paa Musæet, have i alt væsentligt endnu deres oprindelige Brugbarhed tilbage. Dette er, som Dr. A. Hammerich har paavist i sin Afhandling her i Tidsskriftet (1873) noget ganske enestaaende. Hvad vi ellers have tilbage af saa ærværdige Musikinstrumenter, indskrænker sig til ubrugelige Rester og ufuldkomne Billeder og Beskrivelser. Det maa da være os af dobbelt Interesse at faa undersøgt disse sjeldne Oltidslevninger fra saa mange Sider som muligt, og et lille Bidrag til en saadan Undersøgelse skulle de følgende Blade søge at give.

Det var ikke arkæologisk eller musikhistorisk, men nærmest musikteoretisk eller akustisk Interesse, der førte mig i nærmere Berøring med Bronzelurerne. Medens Musikken med Rette staar for den almindelige Bevidsthed som den mest lyriske og mindst begrebsmæssige af alle Kunstformer, kan

man jo mærkværdig nok paa den anden Side med Rette hævde, at ingen af de skønne Kunster har en saa solidt underbygget Teori som Tonekunsten. Hvor man paa Poesiens og Billedkunstens Omraade maa nøjes med subjektive Paastande og individuelle Skøn, kan man ofte paa Musikkens Omraade give afgørende objektive Grunde, ja matematisk Udledelse af Resultaterne. Paa intet andet Omraade nærme vi os saa meget som her til den saa stærkt attraaede Æstetik »von unten«, som Fechner kaldte den. Et vægtigt Bidrag til en saadan Æstetik har f. Ex. Helmholtz givet i sit Skrift: Die Lehre von den Tonempfindungen. Men trods alle Fremskridt er der dog ikke faa uopklarede Punkter tilbage endog paa de første Skridts Omraade, og et saadant Punkt er netop Tonedannelsen i cylindriske, koniske og andre Rør, der benyttes som Trompet, d. v. s. saa at Tonerne fremkaldes ved Læbernes Svingninger. Ogsaa paa dette særlige Omraade har Helmholtz allerede brudt Vej; men adskillige nøjere Resultater mangle dog endnu. Det var under Bestræbelsen for at finde nogle af disse, at min Tanke førtes til Lurerne. Til at anstille Grundforsøg med egne de moderne Instrumenter med deres indviklede Former sig nemlig mindre godt. Bronzeluren er hertil langt fortræffeligere, idet den væsentlig blot er et regelret konisk Rør.

II.

Rimeligvis have Bronzealderfolkene ligesom saa mange andre primitive Folk først benyttet virkelige Dyrehorn som f. Ex. af Oksen til deres musikalske Instrumenter. De have saa opdaget, at de i Grunden selv kunde forme saadanne Horn fuldt saa velklingende og fuldt saa store og skønne af deres sædvanlige Materiale, Bronzen, og dermed var i alt væsentligt Lurerne givne, først rimeligvis de tykkere og kortere Former, der ikke afvige stærkt fra Forbilledet, og senere de nordiske store slanke, mere stiliserede Former, hvortil bl. a.

de 9 tonegivende Exemplarer paa Nationalmusæet høre. Det koniske Rør har her en Længde af 1½—2¼ m. med et indre Tvermaal af 5—8 mm. i Spidsen og 5—6 cm. ved Foden. Rørvæggen har en Tykkelse af 1—1½ mm. Toppen af Røret er forsynet med en fast Mundkedel til Optagelse af Blæserens Læber, og Foden er omgivet af en væsentlig plan cirkelrund Plade af indtil ¼ m.s Diameter. Selve Røret er dristig svunget, i en dobbelt Krumning. Holdes det i Blæsestilling, gaar det fra Mundkedlen omtrent vandret fremad, derpaa til venstre eller højre og atter bagud over Blæserens venstre eller højre Skulder, derfra i en omtrent dobbelt saa stor Bue skraat opad og endelig atter fremad, saa at Lydmundingen og Fodpladen med Front som Blæseren befinde sig oppe over hans Hoved. Omtrent ⅓ Rørlængde fra Spidsen kan Instrumentet skilles i to Dele, idet Topstykket her paa en Længde af 4—5 cm. er passet ind i Fodstykket, medens et Par Øskener og en Split danne en Art Laas til Forhindring af den Drejning, som ellers let vilde indtræde, naar Instrumentet holdes i Blæsestilling. Som hermed antydet, optræde Lurerne i to symmetriske Former, og det kan fremhæves, at man i Reglen allerede af Topstykket eller Fodstykket alene vil kunne afgøre, om det er en Venstrelur eller en Højrelur, det er Del af. Rimeligvis have Instrumenterne da i Almindelighed ogsaa været brugte parvis. Saaledes ere de som bekendt i de allerfleste Tilfælde fundne i vore Moser. At særlig alle de større Horn bære Vidnesbyrd om en ualmindelig teknisk Dygtighed og en udpræget Skønhedssans hos det Folk, der frembragte dem, turde ligeledes være vel bekendt[1].

Hvad kan man nu allerede paa Forhaand udlede angaaende saadanne Instrumenter?

Vore Lydfornemmelser fremkaldes som bekendt i Almindelighed ved en Række Luftsvingninger eller paa hin-

---

[1] Se i øvrigt Dr. H.s Afhandling.

anden følgende Fortætninger og Fortyndinger, som sætte vor Trommehinde i tilsvarende Bevægelse. Have Luftsvingningerne en konstant, kortere eller længere Periode, faa vi en Lydfornemmelse af konstant, større eller ringere Højde eller en Tone. Paa Luftsvingningernes Styrke beror dennes Styrke og paa Svingeformen dens Klang eller Klangfarve.

I Lurerne som i ethvert trompetagtigt Instrument fremkaldes Tonerne ved, at den blæsende presser en Portion Luft ud mellem de samlede Læber. Disse rives derved et kort Øjeblik fra hinanden for atter hurtigt at samles, saa snart Trykket paa Grund af den undslupne Luftmængde er blevet mindre. I næste Nu presses de imidlertid atter fra hinanden, og passer den Takt, hvori de saaledes komme til at svinge, nu med en eller anden af de Takter, som Instrumentet formaar at underholde, høre vi dets tilsvarende Tone. Det gælder altsaa for Blæseren om at finde den rette Svingehastighed for Læberne. Jo større en Del af disse, han benytter, og jo slappere han holder dem, desto langsommere blive Svingningerne og desto dybere den fremkaldte Tone. Jo mindre en Del af dem, han benytter, og jo strammere han holder dem, desto større bliver Svingehastigheden og desto højere den fremkaldte Tone.

Her kommer Instrumentets Mundkedel saaledes til at spille en Rolle ved sin forskellige Størrelse. Jo større dens øverste Diameter er, desto større en Del af Læberne vil den kunne optage, og desto lettere bliver det at fremlokke Instrumentets dybere Toner; jo mindre den er, desto lettere faar man de højere frem. Maalte paa sædvanlige Menneskelæber ere Lurernes Mundkedler ret store og saaledes nærmest svarende til Rørets dybere Toner.

Af det benyttede Materiale, det fortræffelige Arbejde, den regelrette, noget svære Væg kunne vi vente en Klangfarve omtrent som vore større Metalinstrumenters, dog noget dumpere, mindre smældende. De betydelige Dimensioner maa give Tonen en vis Mægtighed.

Ogsaa den i Reglen store Fodplade maa sikkert spille en Rolle ved at virke som en Art Sangbund, der bidrager til at overføre Instrumentets Svingninger til den ydre Luft.

Tilbage haves saa selve Røret, der aabenbart er den væsentligste, den mest afgørende Del af Instrumentet.

Dets forskellige Krumninger betyde i og for sig intet. De moderne Blæseinstrumenter kunne som bekendt være svungne i alle mulige Former, uden at dette medbestemmer deres Toneindhold. Det vil derfor være tilstrækkeligt at undersøge, hvad der gaar for sig i et retlinet kegledannet Rør, naar det benyttes som Trompet.

III.

Gennemstrømmes Luften af en Række elementære Kuglebølger, d. v. s. afvexlende Fortætninger og Fortyndinger formede efter en Sinuskurve og bredende sig med konstant Hastighed som voxende Kugleskaller fra et fælles Centrum, kan man udtrykke det positive eller negative Tæthedsoverskud μ i Afstand r fra Centret og ved Tiden t ved

$$\mu = \frac{A}{r} \sin\left(\frac{2\pi t}{T} - \frac{2\pi r}{\lambda}\right) = \frac{A}{r} \sin\,(\alpha t - \beta r). \qquad 1.$$

Konstanten A er det maximale Tæthedsoverskud i Afstand 1 fra Centret, $\frac{A}{r}$ det maximale Overskud i Afstand r, hvor Bevægelsens Energi, der er proportional med A^2, har bredt sig over en r^2 Gange saa stor Kugleskal. Ved Tiden 0 udgaar der fra Centret en begyndende Fortætning. Efter Forløbet af Tiden T er denne skredet Strækningen λ fremad, og der udgaar fra Centret en ny Fortætning. Bølgelængden er altsaa λ, T er Perioden eller Svingetiden og $\frac{\lambda}{T} = a$ Frem-

skridtshastigheden. Gaar der i Tidsenheden n Bølger ud fra Centret, bliver $a = n\lambda$ og $n = \frac{1}{T}$ = Svingetallet. I det sidste Udtryk for μ er der for Nemheds Skyld indført Forkortelserne

$$\alpha = \frac{2\pi}{T} = 2\pi n \qquad \beta = \frac{2\pi}{\lambda}. \qquad 2.$$

Gaar der samtidig en Række lignende Kuglebølger fra det fjerne ind mod Centret, saaledes at der ved Tiden 0 er en indadgaaende begyndende Fortætning i Afstanden r_1, faas for det samlede Tæthedsoverskud i Afstanden r ved Tiden t

$$\mu = \frac{A}{r} \sin\left(\alpha t - \beta r\right) + \frac{A}{r} \sin\left(\alpha t - \beta(r_1 - r)\right).$$

Ved den bekendte Formel

$$\sin p + \sin q = 2 \sin \frac{p+q}{2} \cos \frac{p-q}{2}$$

kan dette Udtryk omformes til

$$\mu = \frac{2A}{r} \sin\left(\alpha t - \beta\frac{r_1}{2}\right) \cos\left(-\beta r + \beta\frac{r_1}{2}\right).$$

Sætte vi $2A = B$, og vælge vi Udgangspunktet for Tiden lidt anderledes, kan første Klamme reduceres til αt, medens den sidste Faktor, idet vi sætte $\frac{r_1}{2} = r_0$, som bekendt ogsaa kan skrives $\cos(\beta r - \beta r_0)$. Vi faa derved

$$\mu = \frac{B}{r} \cos\left(\beta r - \beta r_0\right) \sin \alpha t$$

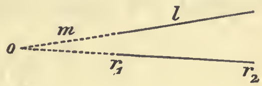
eller, idet vi vælge et dertil svarende nyt r_0,

$$\mu = \frac{B}{r} \sin\left(\beta r - \beta r_0\right) \sin \alpha t. \qquad 3.$$

Man ser heraf, at Tæthedsoverskuddet μ nu vexler som en for hvert enkelt Sted konstant Størrelse multipliceret med

Sinus af en med Tiden voxende Vinkel. Paa visse Steder er Tæthedsvexlingen 0, paa andre maximal. Det er saadanne Bølger, man kalder staaende.

Har man nu et i begge Ender aabent konisk Rør, $r_1\ r_2$, der f. Ex. ved r_1 benyttes som Trompet, vil der altsaa herfra sendes en Række

Fortætninger og Fortyndinger ind i Røret, og disse ville, idet vi foreløbig se bort fra Væggenes Indflydelse, gennemstrømme det som Kuglebølger. Ved r_2 kastes de tilbage af den frie Luft, og er Røret ikke for vidt, vil dette, som man ved, ske, uden at de lide noget væsentligt Tab. Der vil for saa vidt et Øjeblik fremkomme staaende Bølger i Røret. Ved r_1 vil den tilbagevendte Bølgerække atter kastes tilbage, og udgaa de fra Blæseren kommende Impulser nu i en saadan Takt, at de ikke modvirke, men understøtte den frem- og tilbageløbende Bølgerække og vedblivende tilføre den, hvad den paa sin Vej maatte have tabt af Energi, faa vi vedvarende staaende Bølger. Røret giver, som det hedder, Resonans; vi høre en af dets Toner.

Højst sandsynligt vil det aldrig blive simple Sinusbølger, der gennemstrømme Røret. Men da enhver til en musikalsk Tone svarende Svingeform kan tænkes sammensat af en Flerhed af Sinussvingninger, af hvilke den langsomste og kraftigste bestemmer Tonens Højde, medens de øvrige blot medbestemme dens Klangfarve, ville de udviklede Formler foreløbig være os tilstrækkelige.

Hvilke Toner kan der nu fremkaldes i Keglerøret?

Dette bestemmes ved Formel 3, idet vi indføre de nærmere Betingelser for Vedligeholdelsen af de staaende Bølger i Røret.

For det første er det klart, at Tæthedsoverskuddet μ ved r_2, hvor Røret aabner sig i den frie Luft, bestandig maa være 0 eller dog meget nær derved. Vi kunne derfor her med Tilnærmelse sætte

$$\mu_2 = \frac{B}{r_2} \sin (\beta r_2 - \beta r_0) \sin \alpha t = 0,$$

og denne Betingelse vil være opfyldt, naar vi sætte $r_0 = r_2$, hvorved den almene Formel bliver

$$\mu = \frac{B}{r} \sin (\beta r - \beta r_2) \sin \alpha t.$$

For det andet er det klart, at vi ved r_1, hvor den aktive Tonefremkaldelse foregaar, maa have Tæthedsvexlingen maximal. Der maa her dannes en saakaldet Svingningsknude. For at faa denne Betingelse indført behøve vi som bekendt blot at differentiere μ med Hensyn til r og sætte $\frac{d\mu}{dr} = 0$ for $r = r_1$. Men

$$\frac{d\mu}{dr} = \left[\frac{B\beta}{r} \cos (\beta r - \beta r_2) - \frac{B}{r^2} \sin (\beta r - \beta r_2)\right] \sin \alpha t,$$

og vi faa følgelig

$$\beta r_1 = tg\ (\beta r_1 - \beta r_2) \qquad 4\text{ a.}$$

eller, idet vi sætte Afstanden fra Keglens Toppunkt til $r_1 = m$ og Rørets Sidelinies Længde $= l$, medens k betegner et vilkaarligt helt Tal,

$$\beta m = tg\ (-\beta l) = tg\ (k\pi - \beta l). \qquad 4\text{ b.}$$

Ved denne Formel maa samtlige Rørtoner være bestemte[1].

---

[1] Den nævnte Formel, der for øvrigt ad to forskellige andre Veje allerede er udledt af Helmholtz, har en ret betydelig Rækkevidde. Ombyttes i 4 a Mærkerne 1 og 2, faas Formlen for et omvendt Keglerør. Sættes i 4 b $m = \infty$, altsaa $k\pi - \beta l = z\frac{\pi}{2}$, idet z er et ulige Tal, faas Formlen for et cylindrisk Rør brugt som Trompet. Endvidere fremgaar det af Udviklingen, at Formlen indenfor visse Grænser maa gælde for ethvert Rør, der blot er konisk i Omegnen af r_1.

IV.

Formel 4 er en transcendent Ligning. Den kan imidlertid let løses med al ønskelig Tilnærmelse. Først kunne vi skaffe os et grovere Overblik over Forholdene paa følgende Maade.

I Udtrykket $\beta m = tg\ (k\pi - \beta l)$ vil $\beta m = \frac{2\pi}{\lambda} m$ i Almindelighed være en lille Størrelse, særlig saa længe vi holde os til de dybere Toner, der jo have størst λ. Vinkel $k\pi - \beta l$ kan da betragtes som en lille Vinkel, vi med Tilnærmelse kunne sætte = dens Tangens, hvorved vi faa

$$\beta m = k\pi - \beta l.$$

$$\beta (m + l) = \frac{2\pi}{\lambda} (m + l) = k\pi.$$

$$\lambda = 2 \frac{(m + l)}{k}. \qquad 5.$$

Da k betegner enhver af Værdierne 1, 2, 3 osv., faa vi altsaa, at Keglerørets Toner have Bølgelængder $= {}^1/_1,\ {}^1/_2,\ {}^1/_3$ osv. af det dobbelte af Sidelinien i den til Røret svarende Kegle. Ere d og D Rørets mindste og største indvendige Diameter, har man endvidere

$$\frac{m}{l} = \frac{d}{D - d},$$

altsaa

$$m = \frac{ld}{D - d}, \qquad 6.$$

saa at Længden af den manglende Spids let kan findes.

Da Tonernes Bølgelængder ere omvendt proportionale med deres Svingetal, kan den nys fundne Lov ogsaa udtrykkes saaledes: Har Keglerørets Grundtone, ɔ: første eller dybeste Tone, Svingetallet n, ville dets følgende

Toner have Svingetallene $2n$, $3n$ osv. indtil en vis Overgrænse, hvorom senere. Og da Tonerne i den sædvanlige Skala[1]

C	D	E	F	G	A	(B)	H	c	d	....	c_1	d_1	...	c_2	d_2	...
1	$^9/_8$	$^5/_4$	$^4/_3$	$^3/_2$	$^5/_3$	$(^9/_5)$	$^{15}/_8$	2	$^9/_4$	...	4	$^9/_2$	....	8	9	....

have Svingetal, der forholde sig som her antydet, finder man let, hvad Loven betyder. Er et Rørs første Tone f. Ex. C, vil anden Tone, der jo skal have et dobbelt saa stort Svingetal, være c, tredie g, osv. Som de 15 første Toner findes ad denne Vej

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15.
						÷				+		÷	÷	
C	c	g	c_1	e_1	g_1	b_1	c_2	d_2	e_2	f_2	g_2	a_2	b_2	h_2.

Som man ser, ligge de allerfleste nøjagtig i Skalaen. Kun ere syvende og trettende Tone en Smule dybere end de tilsvarende Skalatoner, idet Skalaens b_1 ikke gør 7, men $^{36}/_5$ og Skalaens a_2 ikke 13, men $^{40}/_3$ Svingninger, medens C gør 1. Ligesaa er 11. Tone en Smule for høj, idet Skalaens f_2 ikke gør 11, men kun $^{32}/_3$ Svingninger, mens C gør 1. Hvad der er sagt om b_1 gælder naturligvis paa tilsvarende Maade om b_2.

Se vi imidlertid bort fra disse Smaaunøjagtigheder og dele de vedkommende Toner efter Oktaver:

---

[1] Man inddeler som bekendt denne i forskellige »Oktaver« fra C til H: Subkontraoktav, Kontraoktav, store, lille, enstregede, tostregede osv. Første Tone i enhver af disse betegnes som oftest henholdsvis C_2, C_1, C, c, c_1, c_2 osv. og de øvrige paa tilsvarende Maade, en Betegnelse, der ogsaa vil blive brugt i det følgende. Da a_1 er fastsat til 435 Svingninger i Sekundet, faas af det ovenstaaende let enhver af de andre Toners absolutte Svingetal. Foruden disse benyttes som bekendt endnu Cis og Ces med henholdsvis $^{25}/_{24}$ og $^{24}/_{25}$ Gange C's Svingetal, Dis og Des, der staa i lignende Forhold til D, osv. (kun kaldes det sænkede H B). At Instrumenter med fast Stemning sædvanlig paa Renhedens Bekostning nøjes med 12 lige store Trin i Oktaven, er jo ligeledes bekendt.

$$\begin{array}{llllllll} C \\ c & g \\ c_1 & e_1 & g_1 & b_1 \\ c_2 & d_2 & e_2 & f_2 & g_2 & a_2 & b_2 & h_2, \end{array}$$

kunne vi med Benyttelse af bekendte musikalske Udtryk opstille følgende almene Lov: Keglerøret giver i sin dybeste Oktav Primen, i anden Oktav Prim og Kvint, i tredie Prim, store Ters, Kvint og lille Septim og i fjerde samtlige Toner i den diatoniske Skala og desuden den lille Septim. Tillige kunne vi allerede her fremhæve, at da det kræver større og større Anstrengelse at faa Tonerne frem, jo højere de blive, idet Svingningsenergien er proportional med Svingetallets Kvadrat, vil der for saa vidt ikke være nogen skarp eller absolut Overgrænse for Keglerørets Toneindhold. Holde vi os imidlertid alene til de Toner, der med rimelig Kraftanvendelse sikkert og villigt lade sig fremkalde, faa vi en »praktisk« Overgrænse, og denne vil for saadanne Rør, som vi her skulle betragte, nærmest falde allerede i Begyndelsen af fjerde Oktav[1].

V.

De vundne Resultater kunne imidlertid gøres nøjagtigere, idet vi løse Ligning 4 paa en nøjagtigere Maade. Vi skrive

$$\beta m = \beta l \frac{m}{l} = tg\ (k\pi - \beta l)$$

$$\frac{l}{m} = \frac{D-d}{d} = \frac{\beta l}{tg\ (k\pi - \beta l)} = \frac{\omega \beta l}{\omega\ tg\ (k \cdot 180^0 - \omega \beta l)}$$

$$= \frac{v}{\omega\ tg\ (k \cdot 180^0 - v)}. \qquad 7.$$

[1] Derimod have vi i Rørets Grundtone en ret skarp Undergrænse. De i Dr. Hammerichs Afhandling anførte »Undertoner« ere ikke egentlige Rørtoner. Blæseren kan i Egnen under (og noget ovenover) Rørets Grundtone med lige Lethed blæse kromatiske Skalaer og alt muligt andet. Røret »svarer« her omtrent lige let, men ogsaa lige slet paa alt.

Her er ω den bekendte Koefficient $\frac{180}{\pi} = 57{,}29578$, der angiver Radiens Antal Grader, og $\omega \beta l = v$ altsaa en Vinkelstørrelse angivet i Grader, medens βl er samme Vinkel udtrykt i Radier eller »Buemaal«. Vælge vi nu en Række Værdier for v med f. Ex. 1 Grads Mellemrum, og beregne vi for hver Værdi det sidste Udtryk i Ligning 7, idet vi efterhaanden sætte $k = 1, 2, 3$ osv. og samtidig $v = v_1$, v_2, v_3, ..., faa vi en Række Tavler, af hvilke vi hidsætte et Par Brudstykker.

v_1	l/m	v_1	l/m	v_1	l/m	v_8	l/m	v_8	l/m	v_8	l/m
90	0,000	155	5,802	162	8,702	1350	0,000	1365	6,384	1372	9,675
120	1,209	156	6,115	163	9,305	1355	2,069	1366	6,836	1373	10,172
150	4,535	157	6,456	164	9,982	1360	4,185	1367	7,294	1374	10,677
151	4,755	158	6,825	165	10,748	1361	4,617	1368	7,758	1375	11,191
152	4,989	159	7,229	170	16,827	1362	5,053	1369	8,227	1380	13,906
153	5,241	160	7,672	175	34,912	1363	5,492	1370	8,703	1400	29,121
154	5,511	161	8,161	180	∞	1364	5,936	1371	9,185	1440	∞

Men vi kunne nu omvendt af Tavlerne til ethvert givet $\frac{l}{m}$ finde det tilsvarende v_1, v_2 osv., idet vi interpolere. Af v faas atter λ, idet man har

$$v = \omega \beta l = \frac{180}{\pi} \beta l = \frac{180}{\pi} \frac{2\pi}{\lambda} l = \frac{360\, l}{\lambda},$$

altsaa

$$\lambda = \frac{360\, l}{v}, \qquad 8.$$

og naturligvis særlig

$$\lambda_1 = \frac{360\, l}{v_1}, \; \lambda_2 = \frac{360\, l}{v_2} \text{ osv.}$$

Jo nøjagtigere vi indrette Tavlerne, desto nøjagtigere faa vi naturligvis Bølgelængderne for Rørets forskellige Toner, og gennemføre vi Beregningen for en Del Tilfælde, ville vi finde

den nye Lov, at Keglerørets Toner i Virkeligheden voxe noget stærkere i Højde, end Tallene i den naturlige Talrække angive.

Har et Rør f. Ex. $\frac{l}{m} = 8{,}702$, giver den ovenstaaende Tavle os overordenlig nær

$$\lambda_1 = \frac{360\, l}{162} \text{ og } \lambda_8 = \frac{360\, l}{1370}, \text{ altsaa } \frac{\lambda_1}{\lambda_8} = \frac{1370}{162} = 8{,}46.$$

Rørets ottende Tone har altsaa en omtrent $8^1/_2$ Gange saa kort Bølgelængde som Grundtonen og altsaa et omtrent $8^1/_2$ Gange saa stort Svingetal. Er Grundtonen C, bliver ottende Tone følgelig ikke c_2, men en Mellemting mellem c_2 og d_2. En nærmere Undersøgelse viser, at dette Højdeoverskud gør sig gældende over det hele; allerede anden Tones Svingetal er lidt mere end 2 Gange den førstes, og saaledes videre. Stærkest fremtræder Ejendommeligheden hos Rør, hvor $\frac{l}{m}$ er lille. Er denne Størrelse f. Ex. kun 5, faas med Tilnærmelse af Tavlen $\frac{\lambda_1}{\lambda_8} = \frac{1362}{152} = 9$. Oktaven er her altsaa ligefrem bleven til Nonen.

Man kan dog ogsaa finde en vis Lov og Orden bag dette tilsyneladende Lune af Naturen. En Sammenligning mellem Keglerøret og det cylindriske Rør vil hjælpe os, og vi kunne til denne Sammenligning endnu benytte Formel 4

$$\beta m = tg\ (k\pi - \beta l),$$

idet vi blot tænke os Keglens Spids rykket uendelig langt bort fra Rørets Topflade. Dette bliver da cylindrisk, og da βm nu er ∞, maa Udtrykket bag Lighedstegnet ogsaa være det. Vinkelen her maa da være et ulige Antal Kvartomgange stor, og er z et vilkaarligt ulige helt Tal, kunne vi altsaa skrive

$$k\pi - \beta l = z\frac{\pi}{2}$$

$$\beta l = \frac{2\pi}{\lambda} l = k\pi - z\frac{\pi}{2}$$

$$\frac{2l}{\lambda} = \frac{2k - z}{2}$$

$$\lambda = \frac{4l}{2k - z} \qquad 9.$$

Giver man nu efterhaanden k alle sine Værdier og z sine, vil Nævneren i sidste Brøk efterhaanden faa Værdierne 1, 3, 5, ..., og man faar altsaa for Tonerne i Cylinderrøret

$$\lambda_1 = \frac{4l}{1}$$

$$\lambda_2 = \frac{4l}{3}$$

$$\lambda_3 = \frac{4l}{5}$$

$$\cdots\cdots\cdot$$

$$\lambda_8 = \frac{4l}{15}$$

$$\cdots\cdots\cdot$$

Antage vi Grundtonen $= C$, finde vi, at Røret af den før opstillede Tonerække

$\boldsymbol{C}$

$c \; \boldsymbol{g}$

$c_1 \; \boldsymbol{e_1} \; g_1 \; \boldsymbol{b_1}$

$c_2 \; \boldsymbol{d_2} \; e_2 \; \boldsymbol{f_2} \; g_2 \; \boldsymbol{a_2} \; b_2 \; \boldsymbol{h_2}$

netop vil indeholde hver anden Tone, nemlig alle de fremhævede ulige Numre. Dette er ganske den samme Lov, som med Tilnærmelse gælder for en lukket Orgelpibe. De lige Numre ere »forsvundne«.

Man kunde fristes til at spørge: Hvor ere de blevne af? Naar forsvandt de? Var det netop, da Røret blev rent cylindrisk?

Vore Tavler give os Svar paa disse Spørgsmaal og skaffe os atter den tilsyneladende brudte Kontinuitet tilbage, idet de vise os følgende:

Jo mindre Keglerørets $\frac{l}{m}$ bliver, desto mere spredes Rørets Toner. Er $\frac{l}{m} = 8{,}7$, bliver ottende Tone, som vi saa omtrent $8^1/_2$ Gange »saa høj« som første; er $\frac{l}{m} = 5$, bliver den omtrent 9 Gange saa høj, og er endelig $\frac{l}{m} = 0$, bliver den, som Tavlen viser, $^{1350}/_{90}$ eller 15 Gange saa høj som Grundtonen. Men Røret er da cylindrisk, og vort Resultat fra før kan altsaa ogsaa udtrykkes saaledes: Ogsaa det cylindriske Rør rummer paa sin Maade samtlige Toner i Rækken; men de ere nu saa stærkt spredte, at anden har faaet Højden 3 i Stedet for 2, tredie Højden 5 i Stedet for 3, ..., ottende Højden 15 i Stedet for 8 og saaledes videre, alt i Forhold til Grundtonen.

Gaa vi den modsatte Vej, komme vi til følgende Resultat:

Jo større $\frac{l}{m}$ bliver, desto mere nærme Keglerørets Toner sig til det nøjagtige Højdeforhold 1 : 2 : 3 ..., og bliver $\frac{l}{m} = \infty$ (hvad der finder Sted, naar Røret naaer helt ud til Keglens Spids, saa at m er 0), indtræder samtidig det nøjagtige Forhold. Ottende Tone bliver, som Tavlen viser, $^{1440}/_{180}$ eller netop 8 Gange saa høj som Grundtonen[1].

For selve Grundtonen faa vi ifølge Tavlen her (ligesom vi med Tilnærmelse faa for den aabne Orgelpibe)

$$\lambda_1 = \frac{360\,l}{180} = 2\,l, \qquad 10.$$

[1] Røret bliver ganske vist samtidig lukket i Toppen og kan for saa vidt ikke her benyttes som Trompet. Men det kan (indenfor visse Grænser) bruges som Panfløjte i den aabne Ende, hvad der i alle væsentlige Henseender bliver det samme.

medens vi for Cylinderrørets fik $4l$. Vi kunne da sammenfatte vore Resultater i følgende Sætning:

Har et Keglerør Længden, l, og den store Diameter, D, konstante, medens den lille Diameter, d, tænkes voxende fra 0 til D, vil første Rørtones Bølgelængde samtidig voxe fra $2l$ til $4l$, medens de følgende Toners Bølgelængder ville aftage henholdsvis fra $1/2$ til $1/3$, fra $1/3$ til $1/5$, fra $1/4$ til $1/7$, ..., fra $1/8$ til $1/15$, ... af den samtidige Grundtones.

Samtlige Bølgelængder voxe altsaa, medens Røret gaar over fra lukket konisk til cylindrisk. Men medens Grundtonens voxer til det dobbelte, saa at Grundtonen bliver en hel Oktav dybere, voxer f. Ex. ottende Tones Bølgelængde kun fra $1/8$ til $2/15$ af den oprindelige Grundtones. Denne Tone sænkes derfor blot en »Halvtone«. Kaldes den oprindelige Grundtones Svingetal 2, kan det hele ogsaa fremstilles saaledes:

$$d = 0;\ n = 2,\ 4,\ 6,\ 8,\ 10,\ 12,\ 14,\ 16, \ldots$$
$$d = D;\ n = 1,\ 3,\ 5,\ 7,\ 9,\ 11,\ 13,\ 15, \ldots$$

Man ser her Parallellismen med den aabne og den lukkede Orgelpibe. Disse svare til de to Ydertilfælde, medens de forskellige Former af Keglerør give os samtlige mellemliggende Tilfælde.

VI.

Vi have hidtil nærmest kun beskæftiget os med Bølgelængder og fundet Keglerørets Bølgelængder $\lambda = \frac{360\,l}{v}$, idet ethvert v atter var fuldstændig bestemt ved $\frac{l}{m}$ og denne Brøk $= \frac{D-d}{d}$. Enhver Bølgelængde er saaledes fuldstændig bestemt ved det vedkommende Rørs Længde og Diametre, og saa længe Røret forbliver uforandret, gælder det samme derfor dets Bølgelængder.

Vi gaa herfra over til en nærmere Betragtning af Svingetallene. Er der opgivet os et saadant, kunne vi nemlig ikke blot i Henhold til det foregaaende skarpt bestemme den tilsvarende Tones Navn og Plads i Systemet; men vi kunne ogsaa let nøjagtig frembringe den f. Ex. ved Hjælp af en paalidelig Normalgaffel og en Monokord, d. v. s. en udspændt, ikke for stiv Metalstræng, som ved en forskydelig Stol kan bringes til at svinge i forskellig Længde. Giver Strængen for en vis Længde samme Tone som Gaffelen, vil den nemlig ved at gøres p Gange saa kort give en Tone med et p Gange saa stort Svingetal. Man kan altsaa af Stolens Stilling finde Svingetallet og omvendt af Svingetallet beregne Stolens tilsvarende Stilling.

Er Bølgelængden λ og Bølgernes Fremskridtshastighed $a = n\lambda$, løber der altsaa n Bølger forbi et givet Punkt i Tidsenheden, og Svingetallet bliver

$$n = \frac{a}{\lambda}. \qquad 11.$$

Man kan saaledes let finde det til en vis Bølgelængde svarende Svingetal, blot man kender Fremskridts- eller Forplantelseshastigheden a. Men denne sidste Størrelse er uheldigvis særdeles vexlende.

I fri atmosfærisk Luft ved 0° Celsius er den omtrent 332 m., og for hver Grad, Temperaturen stiger, bliver den omtrent 0,6 m. større, saa at den ved 20° Celsius er omtrent 344 m. Allerede heraf ses, at der til samme Bølgelængde kan svare forskellige Svingetal og dermed forskellige Toner. Et og samme Rør maa give lidt højere Toner i Varme end i Kulde. Hvad der ved 0° er *C*, vil ifølge det fremhævede ved omtr. 23° blive til *Cis*.

Men Forholdene ere endnu mere sammensatte. Fremskridtshastigheden er i Rør noget ringere end i fri Luft, dels paa Grund af Gnidningsmodstanden og dels, fordi der sker

visse ejendommelige Varmeudvexlinger mellem den svingende Luft og Rørvæggen. Ikke blot Rørets vexlende Vidde, men ogsaa dets Glathed, dets Materiale og Vægtykkelse spille her med og gøre det vanskeligt at forudberegne Resultater.

Og endnu betydelig mere indviklet bliver Sagen, naar det som i nærværende Tilfælde slet ikke er sædvanlig atmosfærisk Luft, men væsentlig Udaandingsluft, vi have at gøre med, d. v. s. varm kulsyrerig dampmættet Luft, der forlader Blæserens Mund flere og tredve Grader varm for hurtig at afkøles i Instrumentet under Fortætning og Nedslag af Vanddampen. En nøjagtig og almen Lov (ogsaa omfattende koniske Rør) for disse stærkt sammensatte Forhold vil det næppe for det første lykkes Videnskaben at opstille ad den rene Beregnings Vej; i ethvert Tilfælde findes den endnu ikke, og der bliver derfor her særlig Brug for empiriske Undersøgelser.

Og ikke blot for at vi kunne fuldføre den paabegyndte Teori, blive disse nødvendige, men ogsaa for at vi kunne komme til at sammenligne de allerede opstillede Resultater med Virkeligheden. Disse ere jo nemlig vundne paa Grundlag af forskellige Tilnærmelser: Bølgerne løbe ikke gennem Røret ganske uden Tab af Energi; Tilbagekastningen ved Mundingen af Røret foregaar heller ikke ganske uden Tab, og Tæthedsvexlingen her er heller ikke nøjagtig = 0. Betingelsen for, at der kan dannes staaende Bølger i Røret, er derfor kun til Stede med en vis Tilnærmelse, og Hjælpen fra Blæserens Side formaar ikke fuldstændig at raade Bod paa Ulempen. Vi kunne derfor ikke vente, at de opstillede Sætninger ville finde fuldendt Bekræftelse ved Experimentet. Kun en vis tilnærmet Overensstemmelse maa der være. Men hvor stor er denne? For at faa Oplysning herom maa vi gaa til Iagttagelse og Experiment, og det er her, Bronzelurerne frembyde sig som et fortræffeligt Materiale.

VII.

Da Musæets 9 tonegivende Lurer alle i Henseende til Materiale, Vægtykkelse, Rørvidde og indre Glathed maa anses for temmelig overensstemmende, kunne vi med Rimelighed gaa ud fra, at ogsaa Lydhastigheden under ens Omstændigheder maa være temmelig ens i dem alle. Beregne vi da ved Hjælp af det foregaaende Grundtonens Bølgelængde, og bestemme vi derefter ved Normalgaffel og Monokord den til den givne Temperatur svarende faktiske Grundtones Svingetal for ethvert af Rørene, faa vi en Række Produkter $\lambda n = a$, hvis Værdier — om vore Forudsætninger have været rigtige — ikke maa afvige stort fra hverandre og hvis Middelværdi for saa vidt kan regnes for Lydhastigheden i vedkommende Art Rør under de givne Omstændigheder. Gaa vi omvendt ud fra denne Lydhastighed og beregne ved dens Hjælp de forskellige Grundtoner, vil den større eller mindre Overensstemmelse, vi faa med de faktiske Grundtoner, kunne give os en vis Maalestok for Teoriens Nøjagtighed. Det følgende skal oplyse dette yderligere; først skal jeg imidlertid gøre et Par Bemærkninger om de foretagne Maalinger.

Da Lurerne ere stærkt dobbeltkrummede, maa man for at faa den rette Rørlængde, l, maale f. Ex. den Sidelinie, der er øverst, medens den tilsvarende Krumnings Plan holdes vandret, og dette maa vedblivende overholdes, medens Krumningens Plan skifter. Maalingen blev derfor foretaget dels med en tynd Snor, dels med en Metaltraad, som paa den beskrevne Maade saa nøjagtig som muligt lagdes paa Røret og derefter maaltes paa en paalidelig Maalestok. l er Længden af denne Sidelinie fra Mundkedlens Bund til Fodpladens Yderside[1].

---

[1] Da Dr. Hammerichs Længdeangivelser alle ere 10—15 cm. større end mine, har han rimeligvis bestandig maalt langs Krumningernes Yderside. En Ytring i hans Afhandling Side 163 synes ogsaa at pege i denne Retning.

Den lille Diameter — af Hullet i Mundkedlens Bund — blev maalt med et Stykke Karton formet som en ligebenet Trekant med 1 cm.s Grundlinie og 20 cm.s Højde og inddelt ved Tverstreger paa Siderne. For hver Centimeter, det gik ind, var Hullet altsaa $^1/_{20}$ cm. bredt. Naar det ikke altid var ganske cirkulært, toges Middeltallet af flere Diametre.

Den store Diameter maaltes med en tynd trapezformet Træplade paa samme Maade som den lille.

Hvorvidt Rørets indre Hulrum var ganske nøjagtig konisk, kunde naturligvis ikke afgøres. Efter det ydre at dømme var dette vel i Almindelighed temmelig nær Tilfældet; dog var der flere Afvigelser. De to Lurer Nr. 8116 ere aabenbart forsætlig formede, saa at de ligesom visse Dyrehorn ikke have deres største Omfang lige ved Roden, men noget højere oppe. Udvidelsen er dog ikke betydelig; det ydre Omfang steg omtrent fra 16 til 17,5 cm. Endvidere have de to Nr. 21246 et Sted en noget for brat Spredning, vistnok fremkommet ved, at et nyt, vel kort Rørstykke er indsat i Stedet for et noget længere ældre. Noget lignende gælder den ene (den aabne) Nr. 22302. Begge disse sidste Lurer have endvidere været overhuggede eller brækkede og ere atter sammenloddede. Sagtens er det ved denne Proces, at den ene er bleven fuldstændig tilstoppet.

Tonehøjden maaltes som alt antydet ved en Monokord og en Normalstemmegaffel fra Universitetets psykofysiske Laboratorium. Enhver af de 9 Lurer har sin Grundtone i den store Oktav, og paa Grund af Mundkedlens Størrelse er den hos enhver af dem let at fremkalde. Som paa alle lignende Blæseinstrumenter, saaledes kan man ogsaa paa Lurerne ved at blæse svagere eller stærkere til faa sænket eller hævet Tonen lidt, særlig de dybere. Med nogen Opmærksomhed vil man imidlertid temmelig nøje kunne afgøre, naar Resonansen netop er bedst eller naar Tonen netop er den for Røret naturlige. Paa denne Tone (i en højere Oktav) blev

Monokorden samtidig indstillet med størst mulig Omhu[1] og Svingetallet derefter beregnet.

Stuetemperaturen var ved samtlige Forsøg omtr. 18,3° C. svarende til en Lydhastighed i Luften af 343 m.

Nedenstaaende Tavle giver de væsentligste Resultater af Undersøgelsen.

Musæums-nummer	l	d	D	$\frac{D-d}{d}$	v_1	λ_1	$\tilde{n}_1$	$\lambda_1 \tilde{n}_1$	n_1	$\frac{n_8}{n_1}$	N
8116 ...	224	0,64	4,90	6,656	157,54	511,87	65,9	33732	65,66	8,67	C=65,25
8116 ... m. Støbef.	223	0,65	4,80	6,385	156,79	512,02	65,9	33742	65,64	8,71	
378	206	0,56	5,85	9,446	163,21	454,38	73,3	33306	73,97	8,40	D=73,41
8114 ...	197	0,60	5,40	8,000	160,67	441,40	75,9	33502	76,14	8,52	Dis=76,45
8115 ...	196	0,60	5,30	7,833	160,33	440,09	75,9	33403	76,36	8,53	
8117 ...	192	0,69	5,20	6,536	157,22	439,64	76,6	33676	76,44	8,68	Dis=76,45
21246 .. m. Kæde	188	0,76	4,90	5,447	153,76	440,17	77,0	33893	76,35	8,86	Dis=76,45
21246 .. uden K.	188	0,76	4,95	5,513	154,01	439,45	77,1	33882	76,48	8,85	Es =78,30
22302 .. aaben	149	0,68	4,90	6,206	156,27	343,25	97,1	33330	97,91	8,73	G=97,88
22302 .. tilstoppet	149	0,78	4,90	5,282	153,15	350,24	»	»	95,95	8,90	

De 10 undersøgte Instrumenter — 4 Par og 2 uparrede — ere ordnede efter deres Længder, og Tavlens første Søjle giver deres Musæumsnumre. Da to sammenhørende Lurer som oftest have et fælles Nummer, har jeg i saa Tilfælde søgt at betegne hver enkelt ved et afgørende Mærke. Den ene Nr. 8116 adskiller sig fra den anden ved en udbedret Støbefejl. Den ene Nr. 21246 er forsynet med en Bærekæde, den anden ikke. Og endelig er den ene Nr. 22302 som allerede bemærket tilstoppet. De tre næste Søjler inde-

[1] Jeg havde flere fint musikalske Ører til min Raadighed.

holde de fundne Maal for Længde og Diametre. Maalene er over alt cm. Af disse Maal er $\frac{l}{m} = \frac{D - d}{d}$ beregnet og den tilsvarende Værdi af v_1 fundet ved Hjælp af Tavlen Side 90. Af l og v_1 er atter λ_1 beregnet ved Formel 8. Ottende Søjle indeholder de ved Monokorden fundne Svingetal for de iagttagne Grundtoner og niende den deraf beregnede Lydhastighed i Rørene. Denne er gennemsnitlig omtr. 336 m., og ud fra Forudsætningen om, at denne Størrelse er Rørenes faktiske Lydhastighed ved Temperaturen 18,3° er saa i den følgende Søjle de teoretiske Grundtonesvingetal beregnede. Næste Søjle giver de ved Teorien fundne Højdeforhold mellem ottende og første Rørtone og sidste Søjle endelig Navn og Svingetal for de Toner i det nugældende System, der ligge Lurernes Grundtoner nærmest.

Som man ser, viser Tavlen særdeles tilfredsstillende Overensstemmelse mellem Teori og Virkelighed. Ved Hjælp af de iagttagne Grundtoner finde vi en gennemsnitlig Lydhastighed i Rørene af 336 m., medens den tilsvarende i Luften er 343 m. Noget omtrent saadant maatte vi sikkert vente. Tallene synke til henimod 333 og stige til henimod 339. Der er altsaa en Afvigelse af omtrent 1 Procent til hver Side. Dette kan skyldes Teoriens Ufuldkommenhed. Men det kan ogsaa skrive sig fra Maalingernes Unøjagtighed. Hverken Længden eller den lille Diameter vare særlig lette at bestemme med Skarphed. Og endelig er det særdeles sandsynligt, at der virkelig har været nogen Forskel paa Hastigheden i de forskellige Rør. Hverken i Vidde, Glathed eller Vægtykkelse vare disse fuldstændig ens, og tilmed var der jo hos nogle en vis Afvigelse fra den rene Kegleform. Som Tavlen viser, stiger og daler Lydhastigheden nogenlunde med den lille Diameters Størrelse for de første 8 Rørs Vedkommende, og den ringere Hastighed i det niende Rør lader sig vistnok forklare af dette Rørs mindre fuldkomne Tilstand.

I Overensstemmelsen mellem Søjlerne 8 og 10 have vi

en Art anskueligt Maal for Teoriens Nøjagtighed. De ud fra Forudsætningen om den fælles Lydhastighed 336 m. beregnede Svingetal, n_1, falde, som man ser, saa nær sammen med de direkte fundne, $\mathfrak{n}_1$, at kun et opmærksomt Øre vil høre den tilsvarende Toneforskel. Dog maa man vogte sig for at se for meget heri. Strengt taget beviser det kun, at den benyttede Middelværdi, 336 m., akustisk set uden kendelig Skade kan træde i Stedet for de forskellige Enkeltværdier; men hvor nøje disse svare til Virkeligheden, siger det os endnu ikke. En fuldt tilfredsstillende Teori faa vi derfor først, naar vi ad en ny selvstændig Vej kunne opstille et alment Udtryk for Lydhastigheden under de vedkommende Betingelser.

Foreløbig maa vi imidlertid arbejde med, hvad vi have, og det kan da dernæst fremhæves, at ogsaa de øvrige Toner viste sig i god Overensstemmelse med Teorien. Enhver af de 9 Lurer gav virkelig Tonerækken

$$C \quad c \; g \quad c_1 \; e_1 \; g_1 \; b_1 \quad c_2 \; d_2 \; e_2 \ldots.$$

modificeret efter Grundtonen og indeholdende de førnævnte Højdeoverskud, som for øvrigt ogsaa ere velbekendte fra vore moderne Blæseinstrumenter. De 10—12 første Toner lod sig alle uden særlig Vanskelighed fremkalde enkeltvis; dog tror jeg ikke, nogen Blæser praktisk vilde regne med stort mere end 8. Man maatte for at komme frem i fjerde Oktav bestandig »køre med fire«, som en af mine musikalske Medhjælpere udtrykte sig.

Det fremgaar da heraf, at samtlige 9 tonegivende Lurer falde saa godt ind under den almene Lov, at der ikke er Grund til at omtale hver enkelt yderligere for sig. Kun om Nr. 21246 uden Kæde skal jeg gøre et Par nærmere Bemærkninger, da Dr. Hammerich hos den har ment at finde højst ejendommelige Forhold. Den »stemmer i E, nærmest i E-mol«, siger han, og han begrunder denne Ytring med, at Instrumentet har en større Tilbøjelighed til at give den

lille Ters, g_1, end den store, gis_1, som den i Analogi med alle de andre Lurer skulde give[1]. Med Rette undrer Dr. H. sig højlig over dette usædvanlige Fænomen og antyder, at Forklaringen vel maa ligge i, at Lurens oprindelige Ejer enten saa vedholdende har blæst falsk, at Tonen har holdt sig i Mosevandet gennem Tusinder af Aar, eller at Bronzealderens Tonesystem mulig har omfattet baade Mol og Dur, saa at Tonen har været berettiget (Side 169—70; 183).

Begge Forklaringer ere dog, som Dr. H. ogsaa selv har følt, yderst vovede. For at et Rør skulde faa Tilbøjelighed til at give fremmede Toner, maatte det være mishandlet i en ganske anderledes høj Grad, end der her kan være Tale om, og det i lige Maade, hvad enten Bronzealderen har kendt baade Dur og Mol eller ej. At faa selve Røret »falsk«, er vistnok endog over for vore moderne Blæseinstrumenter med deres langt spinklere Vægge en ret vanskelig Opgave. Derimod er det ingenlunde usædvanligt, at en Blæser ved en Art Selvsuggestion eller Suggestion fra andre kan føres til mere eller mindre vedholdende at blæse falsk paa et bestemt Sted i Tonerækken, idet han samtidig danner sig en fast Tro paa, at Fejlen ligger hos Instrumentet. Forbigaaende eller varigere Selvskuffelser af denne Art ere jo hyppige nok ogsaa paa andre Omraader.

Men noget lignende maa sikkert have fundet Sted ogsaa i nærværende Tilfælde. Trods den omhyggeligste Undersøgelse røbede Luren for mig ikke den ringeste Afvigelse fra det sædvanlige. Jeg havde den Dag ikke mindre end tre Medhjælpere, bl. a. Komponisten Hr. Kapelmusikus Carl Nielsen. Vi kendte alle Dr. H.s Udtalelse om det vedkommende Instrument. Men trods al Iver var det os ikke muligt at finde den svageste Forkærlighed hos det for den lille Ters. Det

---

[1] Den lille Ters har Svingetallet $^6/_5$, den store Svingetallet $^5/_4$ i Forhold til sin Grundtone. *G* er altsaa lille Ters til *E* og *E* store Ters til *C*, medens store Ters til *E* bliver *Gis*. Sml. S. 88.

gav den store ganske med samme Lethed og Naturlighed som alle de andre Lurer. Det gav gis_1 og ikke g_1. Dr. H. siger, at det stemmer i *E*. Strengt taget kan et saadant Udtryk ikke anvendes overfor Lurerne, da disse jo paa Grund af det tidligere omtalte Højdeoverskud stemme paa lige saa mange Maader, som de have Toner. Man maa derfor angive Højden af en enkelt bestemt af Rørtonerne. I det væsentlige har Dr. H. imidlertid her Ret. Beregner man af Formlerne 7 og 8 Højdeforholdene for det vedkommende Instrument, faar man for de første 8 Toner Stigningstallene

1,00 2,05 3,14 4,26 5,39 6,54 7,69 8,85

og ved Hjælp af den iagttagne Grundtone faar man heraf en Tonerække, som virkelig nærmest og nogenlunde svarer til den »normale« Række ud fra *E*:

81,56	163,13	244,69	326,25	407,81	489,38	587,25	652,50
E	e	h	e_1	gis_1	h_1	d_2	e_2
77,10	158,06	242,09	328,45	415,57	504,23	592,90	682,34

Tallene ovenover de optegnede Toner ere disses rette Svingetal, Tallene nedenunder ere de beregnede Lurtoners. Som man ser, ligger Grundtonen betydeligt under *E*, ja endog under *Es*, der har Svingetallet 78,30, medens Instrumentets højere Toner efterhaanden blive højere end Normalrækkens. Saaledes er ottende Rørtone oppe i Nærheden af f_2, der har Svingetallet 696. Selv syvende Rørtone, der jo, som man erindrer, ifølge den tilnærmede Stigningslov (Side 87—88) vilde blive for lav, er i Kraft af Højdeoverskuddet kommet lidt op over den tilsvarende Skalatone. Med relativ Ret kan man altsaa nok sige, at Instrumentet stemmer i *E*; paa tredie og fjerde Tone passer dette særdeles godt. Men ganske ligesom Iagttagelsen giver ogsaa Teorien som femte Tone gis_1 og ikke g_1, altsaa en stor og ikke en lille Ters fra e_1. Ja Forholdet $^{415,57}/_{328,45}$ er endog overordentlig nær ved en saakaldet pytagoræisk Ters, d. v. s. Svingeforholdet $^{81}/_{64}$, der er $^{81}/_{80}$ Gange det sædvanlige Stortersforhold $^{5}/_{4}$.

Jeg tror derfor ikke, der er nogen anden Udvej end at forklare »den lille Ters« som et Udslag af en vis Indisposition hos Dr. H. eller hans Medhjælpere, da han undersøgte den omtalte Lur. Og at en saadan Indisposition har været til Stede, synes da ogsaa at fremgaa af den Omstændighed, at Dr. H. heller ikke har faaet denne Lurs Grundtone med, skønt den kan fremkaldes med samme Lethed som alle de andres. Ogsaa hos Søsterluren, Nr. 21246 med Kæde, der vel er undersøgt samtidig, er Grundtonen oversprungen. Dr. H. lader begge Instrumenter begynde med *e* og ikke med *E*.[1]

VIII.

Det vilde have været af Interesse for Teorien, om Musæet ogsaa havde haft tonegivende Lurer af den ældre, kortere og tykkere Form. Det kunde da mulig have vist sig, hvorledes Lydhastigheden varierer med Rørets nærmere Beskaffenhed, hvorved Teorien vilde være ført et Skridt videre. Et enkelt tonende Exemplar af den nævnte Art Lurer findes imidlertid i Musæet i Lund; men jeg har ikke haft Lejlighed til selv at undersøge det, og paa en Forespørgsel fik jeg vel de tre Dimensioner *l*, *d* og *D* opgivne, men ikke Instrumentets Toneindhold. Rørlængden er — maalt paa den tidligere nævnte Maade — 115,5 cm., Diametrene 2 og 9,3 cm.[2]. Røret er altsaa betydelig videre end de store Lurers, og da man i et saa kort og vidt Rør vanskelig vil kunne frembringe en større Spænding eller Fortætning, maa adskillige af de højere Rørtoner bortfalde. Dr. Hammerich, som omtaler denne Lur i

---

[1] Omvendt har Dr. H. ved Nr. 22302 faaet et Par af de vilkaarlige »Undertoner« med. I øvrigt stemme hans Toneangivelser i alt væsentligt med det her udtalte; kun nævner han ikke Højdeoverskuddet ved nogen af de store Lurer.

[2] Ifølge Opgivelse fra Amanuensis ved Musæet, Hr. Nils Wimarson.

Slutningen af sin Afhandling, nævner de 5 Toner *H fis h* fis_1 h_1[1] og finder dem i Modsætning til de store Lurers »raa«, »svære at træffe« og »ikke rigtig rene«.

Hermed have vi vel ikke tilstrækkelig skarpe Betingelser for at kunne foretage en egentlig kritisk Prøve; men en flygtig Sammenligning mellem Teori og Iagttagelse vil dog kunne gøres.

Af de to Diametre findes $l/m = 3,65$. Ved Formel 7 faas heraf

$$v_1 = 145,22 \quad v_2 = 304,48 \quad v_3 = 473,82 \quad v_4 = 647,89,$$

der atter give Højdeforholdene eller Stigningstallene

$$1 \quad 2,10 \quad 3,26 \quad 4,46.$$

Ved Formel 8 faas $\lambda_1 = 286,32$ cm., og beholde vi foreløbig den tidligere nævnte Temperatur og Lydhastighed, faas heraf ved Formel 11 : $n_1 = 117,35$. Af denne Grundtonehøjde og de nysfundne Stigningstal faas endelig Svingetallene for Instrumentets 4 første Toner. Fremstillet som før ser det hele saaledes ud

122,34	244,69	362,50	489,38
H	*h*	fis_1	h_1
117,35	246,43	382,56	523,38

idet øverste Talrække giver de anførte Toners rette Svingetal, medens nederste er Lurtonernes.

Med allerhøjeste Ret kalder Dr. H. disse Toner mindre rene. Thi medens anden Tone temmelig nøje svarer til *h*, er Grundtonen helt nede ved *B* (= 117,45), tredie oppe i Nærheden af g_1 (= 391,50) og fjerde endog en Ubetydelighed højere end c_2 (= 522). Blæser man paa et saadant Instrument, vil man i Almindelighed ikke mærke disse Afvigelser

[1] Af disse kan den anden dog kun være en af de tidligere omtalte uægte Rørtoner, for saa vidt *H* virkelig er »Grundtonen«, hvad den, som vi skulle se, maa være.

i deres fulde Udstrækning; thi ganske uvilkaarlig søger man at faa Tonerne i indbyrdes Overensstemmelse. Man presser derfor de dybere til Vejrs ved at blæse til og trykker de højere ned ved at blæse svagt. Men derved kommer man til Højder, hvor Røret ikke giver sin egentlige eller bedste Resonans; Klangen bliver slet; de højnede Toner true bestandig med at »slaa over«, de trykkede komme ikke ordentlig frem; fuld Harmoni naas selvfølgelig ikke, enhver Højde bliver vaklende, kort sagt alt bliver usikkert og uskønt. Om Rørvæggen i vedkommende Lur mulig spiller en Rolle med i alt dette, kan i Kraft af de utilstrækkelige Forudsætninger ikke afgøres; men allerede de givne Betingelser forklare os det allermeste, og det er, som man af det foregaaende vil kunne forstaa, det lille $l/m = 3{,}65$, der væsentlig giver denne Lur dens mindre tiltalende Toneforhold. Hos de store Lurer var l/m bestandig over 5 og Urenheden derfor betydelig mindre. Thi jo større l/m, desto større Renhed.

I Tilknytning til de sidste Beregninger maa jeg dog endnu gøre et Par kritiske Bemærkninger.

Da Dr. Hammerichs Højdeangivelser i Reglen passe bedst paa Lurernes anden eller fjerde Tone, ɔ: paa Grundtonens første eller anden Oktav, og da han i nærværende Tilfælde sikkert har holdt sig nærmest til Instrumentets anden Tone, den efter hans Opstilling midterste, ser det ud, som om vi uden at forandre Lydhastighedstallet fra før ret nøjagtigt have faaet de virkelige Tonehøjder frem. Thi at Højdeforholdene mellem *h* og de øvrige Toner ere temmelig rigtige, derom er der næppe Grund til at nære Tvivl.

Naturligvis kan dette dog ogsaa være en Fejltagelse. Maaske har Dr. H. ikke særlig holdt sig til anden Tone. Maaske har han blot nævnt Højden *h* som den i det nugældende System, der nærmest, men langtfra nøjagtigt svarede til vedkommende Lurtone. Men — lad os et Øjeblik gaa ud fra, at vi virkelig have fundet de rigtige Højder.

Deraf tør da endnu ikke sluttes, at Lydhastigheden

33600 cm. uden videre gælder nøjagtigt for samtlige Lurer, tykke som tynde. Tværtimod kan der næppe være ringeste Tvivl om, at Lydhastigheden i den skaanske Lur er større end Lydhastigheden i de store slanke danske under de samme Omstændigheder; kun vide vi ikke, hvor meget. Og have vi faaet et særlig nøjagtigt Resultat, maa dette derfor bero paa, at vi ved Bestemmelsen af Svingetallet

$$n = \frac{a}{\lambda}$$

have begaaet to hinanden modvirkende Unøjagtigheder, der netop have hævet hinanden. Er n blevet rigtigt, skønt vi have regnet med et vel lille a, maa vi ogsaa have regnet med et vel lille λ.

Og dette have vi i Virkeligheden ogsaa gjort. Som allerede fremhævet er det nemlig kun med Tilnærmelse, at Tilbagekastningen i Rørmundingen foregaar uden Tab, og denne Tilnærmelse bliver ufuldkomnere og ufuldkomnere, jo videre Rørmundingen er. Unøjagtigheden kan — atter med Tilnærmelse — fjernes ved, at man giver Rørlængden en Tilgift bestemt ved en ret indviklet Regning, og denne Tilgift, der ved tyndere Rør uden kendelig Fejl kan forbigaas[1], bliver ved de tykkere af en vis Betydning. Men bliver Rørlængden saaledes forøget, vil ifølge Formel 8 ogsaa Bølgelængden blive forøget. Og det Tilfælde vil naturligvis da kunne indtræde, at Forøgelsen af a og Forøgelsen af λ netop komme til at staa i et saadant Forhold til hinanden, at begge kunne udelades, uden at Kvotienten n derved forandres.

Om et saadant Forhold skulde være almindeligt gældende indenfor Lurdimensionernes Omraade, kan naturligvis ikke afgøres ved en enkelt ufuldkommen Undersøgelse.

---

[1] Særlig naar vi som her regne med Rørets Sidelinie og ikke med dets Axe.

IX.

Lad os imidlertid vende tilbage til de store Lurer og søge at danne os en almindelig Opfattelse af dem som musikalske Instrumenter!

Den, der første Gang med Opmærksomhed betragter disse store elegante, saa ypperligt udførte Redskaber, gribes uvilkaarlig af Beundring, og erfarer man, hvor let det er at aflokke dem deres velklingende, imponerende Toner, fristes man unægtelig til at udbryde: Her er intet at kritisere; alt er fuldkomment! Ja, man føres maaske endog et Skridt videre og hævder, at alt det ypperlige her er Frugten af bevidst Indsigt og Villen, at de nordiske Bronzealderfolk maa have staaet paa et forbavsende højt Trin af musikalsk Kultur baade i Retning af Viden og Virken.

Det er nærmest saaledes, Dr. H. har set paa Forholdene. Vel er han for besindig til gennemgaaende at opstille ubetingede Paastande; men man mærker, hvorhen hans Hu drager ham. Hans Forstand siger ham, at intet som helst endnu kan fastslaas. Men han vilde aabenbart hverken blive overrasket eller forundret, om der i Morgen eller i Overmorgen skulde foreligge fuldgyldige Beviser for, at Bronzealderfolkene her i Norden havde kendt baade til Dur og Mol og havde blæst tostemmige og firstemmige Melodier paa deres uforlignelige Instrumenter. Den lille Ters i Mosevandet har overtydet ham om, at alt saadant kunde ventes.

Jeg tror dog, en nærmere Betragtning af de foreliggende Kendsgerninger vil nøde os til at opgive dette saa tiltalende Syn paa Sagen.

Tager man i Betragtning, at hint Folk ikke havde Maskiner, ikke kendte til vor sædvanlige Lodning, ja vel endnu ikke havde et eneste Arbejdsredskab af Jern eller Staal, og erindrer man, at Lurerne ere støbte, Led for Led, og derefter møjsommeligt samlede og sammensmeltede, maa selve Arbejdet vække vor allerhøjeste Beundring. Baade i teknisk og i æstetisk Henseende maa Instrumenterne for saa vidt

sikkert kaldes Mesterværker. Men derom er der jo ogsaa fuld Enighed: at de nordiske Bronzealderfolk have været fortræffelige Metalarbejdere og været i Besiddelse af en udviklet æstetisk Sans — paa Øjets Omraade.

Ogsaa i musikalsk Henseende ere Hornene al Ære værd. Med Rette kan man rose deres kraftige, velklingende, let fremkaldte Toner. Men rent objektivt set er der dog her ogsaa adskillige Ufuldkommenheder at fremhæve, og det er værd at lægge Mærke til, at alle de gode Egenskaber hos Hornene lettest og naturligt lade sig forklare som uvilkaarlige Følger af den Dygtighed hos deres Frembringere, alle indrømme dem, medens det gode, der ikke kan udledes af denne Kilde, heller ikke findes hos Instrumenterne[1]. Jeg skal paavise dette lidt nøjere.

Som allerede bemærket maa vi sikkert antage Lurerne for Efterligninger af Dyrehorn, først mere slaviske, siden friere, dristigere, æstetisk mere tiltalende, udførte i det for Tidsalderen særegne Materiale og med dens bekendte Dygtighed, to og to samsvarende ligesom Hornene hos selve Dyret.

Men allerede hermed ere alle Redskabernes gode Egenskaber givne. Af Keglerøret følge Keglerørstonerne, af Materialet og den dygtige Udformning følger den gode Klangfarve og den lette Fremkaldelse. Med Rørets større Længde og Slankhed følger den forøgede Tonerække. Rimeligvis have Instrumenternes Frembringere ikke kunnet undgaa at lægge Mærke til, at forøget Rørlængde og Slankhed giver forøget Tonerigdom; men, som vi skulle se, har denne Opdagelse næppe interesseret dem stort. De have i alt Fald ikke forfulgt den videre, men foretrukket at blive nogenlunde i Nærheden af det oprindelige Forbillede og det for Øjet mere tiltalende Forhold mellem Længde og Tykkelse, som Luren unægtelig har fremfor f. Ex. Valdhornet og andre moderne Instrumenter.

---

[1] Om en Slags Undtagelse dog siden!

Mod Dr. H.s Udtalelser om Mundkedlens akustiske Betydning kunde der rejses adskillige Indvendinger; men dette er for saa vidt overflødigt, som det ogsaa af Dr. H.s egne Undersøgelser med tilstrækkelig Tydelighed fremgaar, at der med Hensyn til Lurernes Mundkedler aabenbart ikke gør sig nogen som helt fast Plan gældende. I det højeste kan man sige, at de gennemgaaende ere ret store, i adskillige Tilfælde saa store, at vedkommende Rør ved Hjælp af en mindre Mundkedel sikkert vilde have faaet endnu et Par Toner praktisk brugbare. At Folket ved Valg af Mundkedelformen bevidst skulde have stræbt henimod at faa blødere Toner frem eller deslige (Side 155), turde derfor være en alt for dristig Paastand[1]. Egentlig bløde ere da Lurtonerne heller ikke; men dels paa Grund af Rørets Vidde og den store Vægtykkelse og vel for en Del ogsaa paa Grund af Materialets Særegenhed ere de fuldere og mindre smældende end de moderne Trompeters og Signalhorns.

Dr. H. mener ogsaa, at Lurtonerne maa sættes højt over de forskellige sydlandske Instrumenters af lignende Beskaffenhed, og han beraaber sig til Bevis herfor paa de mange græsk-romerske Udtalelser om Trompetens skrækindgydende Klang og deslige (Side 180—181). Jeg tror dog, man maa være lidt varsom med den Art Beviser. For det første maa man ikke glemme, at de vedkommende sydlandske Folk havde Fløjter, Lyrer og forskellige andre blide Instrumenter at sammenligne deres Horn og Trompeter med, medens Bronzealderen i Norden, saa vidt vi vide, ikke havde noget andet Musikredskab end Luren. Og for det andet maa vist adskillige slige Udtalelser forstaas som en Ros, en Tilkende-

---

[1] Det er ikke Valdhornets Mundkedel, men hele dets i alle Henseender ejendommelige Mundstykke, der bidrager til at gøre dette Instruments Toner forholdsvis bløde. Mundstykkerne hos Signalhorn, Trompet, Basun osv. spille væsentlig én og samme Rolle, og Tonerne hos de nævnte Instrumenter faa deres Forskel væsentlig fra Rørene.

givelse af, hvor udmærket disse Krigsinstrumenter kunde faa Fjenderne til at skælve. Saa længe intet andet er bestemt paavist, er det sikkert rimeligst at gaa ud fra, at f. Ex. Grækere og Romere have haft lige saa velformede Metalrør af lige saa heldige Materialer som vore Bronzelurer. Men da maa ogsaa Tonerne væsentlig have været ens. For øvrigt maa det ved hele denne Sammenligning ikke overses, at Lurerne jo ere betydeligt ældre end de sydlandske Instrumenter, hvorpaa der her nærmest er tænkt, og at det jo allerede maa være tilstrækkelig forbavsende, at de sikkert kunne stilles paa Højde med langt yngre Instrumenter hos Oldtidens fineste Kulturfolk.

At netop de nordiske Lurer vare de ypperste af alle, er jo ligeledes vedblivende en uomtvistet Sag. Vort Spørgsmaal her er alene dette, om disse Horn føre os til at antage en usædvanlig musikalsk Kultur hos deres Frembringere, eller de lade sig forklare allerede ud fra disse Folks kendte Egenskaber alene. Og at den førstnævnte Hypotese er uberettiget og overflødig, gaa vi nu over til at paavise, idet vi nu skulle fremhæve det musikalsk set mindre fuldkomne ved Lurerne.

Musikalsk set er det for det første en Ulempe, at Lurtonerne ere indbyrdes falske, og dernæst er det uheldigt, at de brugbare ligge saa spredte. Først i fjerde Oktav dannes der Skala; men denne Oktav er praktisk omtrent utilgængelig.

Paa den første Mislighed kan der til en vis Grad raades Bod, idet man ved at blæse stærkt eller svagt flytter Tonen lidt op eller ned. Men denne Udvej klarer ikke Sagen helt. Dels kommer man derved til ringere Resonansgodhed, og dels er det, som flere af mine musikalske Medhjælpere udtalte, sværere at hæve og sænke Tonerne i Luren end i de mere tyndvæggede moderne Instrumenter. Ogsaa de moderne Keglerør have selvfølgelig den omtalte, noget for raske Tonestigning. Men i den nyeste Tid er den ved Opfindelsen af Ventilerne gjort nogenlunde uskadelig; i tidligere Tid benyttede Valdhornisterne med Held den Fremgangsmaade at sænke Tonerne

ved at stikke Haanden mere eller mindre langt ind i Rørmundingen. Denne Udvej er jo imidlertid spærret for Lurblæseren.

Alvorligere er imidlertid den anden Ulempe: de faa spredte Toner, Mangelen af en samlet Skala. Thi vi lære deraf, at Lurerne kun have været Signalhorn og intet videre. Deres musikalske Omraade svarer omtrent til vore Felttrompeters og Posthorns. Man kan blæse Signaler paa dem, men ikke egentlige Melodier. Selv en simpel lille, halvt signalagtig Melodi som »Herlig en Sommernat« lader sig ikke udføre paa dem; thi den kræver de fire Toner Prim, Sekund, Ters og Kvint, og Sekunden har Luren først i den vanskelige eller ubrugelige fjerde Oktav, der her altsaa maatte benyttes lige op til Kvinten[1].

Det falder imidlertid vanskeligt at tro, at vore Bronzealderfolk have følt noget alvorligt Savn her. Havde de sukket efter at faa en brugbar Skala, vilde de sikkert have forfulgt den Erfaring, de maa have gjort: at Tonernes Antal voxer med Rørets Længde og Slankhed. Deres tekniske Dygtighed vilde have gjort dem det let nok at bygge et Rør af den dobbelte Længde. At vinde det op i en eller anden praktisk Form, lidt mere forskellig fra Dyrehornets, havde de sikkert ogsaa fundet paa, og dermed vilde »Valdhornet« i alt væsenligt være givet, og en samlet Skala gennem en hel Oktav havde staaet til Raadighed. Havde de anet Betydningen af de forskellige Slags Mundkedler og løse Mundstykker, havde endnu flere Fordele været at vinde. Paa dette sidste, noget vanskeligere Spørgsmaal skal jeg imidlertid ikke indlade mig nærmere.

Men det forekommer mig unægtelig heraf tilstrækkelig tydeligt at fremgaa, at det er Øjet og ikke Øret, der her har

---

[1] Derimod kan man i tredie Oktav, der jo har baade Prim, Ters og Kvint, godt blæse noget, der ligner den nævnte Melodi, idet man bestandig omgaar Sekunden.

været den raadende Magt. Luren er det for Øjet idealiserede Dyrehorn. Ud over dette Standpunkt har man ikke haft Lyst til at gaa. Selv de store Lurer have derfor ogsaa væsentlig beholdt Dyrehornets Krumning, der ganske vist for Øjet er særdeles tiltalende, men i praktisk Henseende lidet heldig, idet Blæseren bestandig maa bære Instrumentet med begge Hænder og endda balancere med det, saa at dets højt løftede Tyngdepunkt holdes indenfor Understøtningsfladen. Har Lurblæserens Person ikke været fredhellig, kunde man næsten fristes til at tro, at de store Lurer kun have været anvendte ved fredelige Lejligheder og ikke været Krigstrompeter. Langt heldigere har i alt Fald den romerske Buccinator været stillet. Ogsaa Buccinaen er et langt Keglerør. Men det er vundet op i en Spiral, saa at det fra Blæserens Mund svinger fremad, ned forbi hans Hofte og atter op og frem over hans Hoved. Tvers over Spiralen gaar en Bærestok, der hviler paa hans Skulder. Han kan saaledes selv under Blæsningen let styre Hornet med den ene Haand, medens den anden fører Skjoldet eller Sværdet.

Lad os da antage, at de store Lurer fortrinsvis have været benyttede ved fredeligere Lejligheder som f. Ex. ved store Offerfester o. l. Og sikkert have de gennemgaaende været benyttede parvis, ligesom de jo gennemgaaende ere formede parvis og fundne parvis. Baade Tanken om deres Oprindelse og Øjets Krav paa Symmetri forklarer allerede dette tilstrækkeligt. De have endvidere været benyttede til mere eller mindre velformede Signáler. Egentlige Melodier vare udelukkede allerede ved Toneforraadets Ringhed. Og højst rimeligt har snart den ene, snart den anden Lur haft Ordet, og snart have de samtidig blæst samme Signal. Men Tostemmighed i moderne Forstand har sikkert ligget milevidt fra Tidsalderens Tanke. At Tostemmigheden skulde være opdukket her, hos et Folk med musikalsk set saa primitive Instrumenter, for atter at forsvinde fra Klodens Overflade og først et Par Tusind Aar senere vise sig paany, det vilde

jo omtrent være lige saa mærkværdigt, som om Differentialregningen havde haft en første Blomstringsperiode her, før den et Par Tusind Aar senere paa ny blev opfunden. At antage noget saa utroligt uden at have de mest haandfaste Grunde at støtte sig til, gaar dog aldeles ikke an, og alle Grunde her ere jo nærmest negative. Naar et Folk med saa stor teknisk Dygtighed ikke har efterladt sig den ringeste Panfløjte, ikke en Hulfløjte, ikke en Rest, der kunde tyde paa et simpelt Strængeinstrument, skønt Bronzen sikkert ogsaa her vilde have været et saare nærliggende Materiale og Moserne vel havde faaet deres Part af disse Instrumenter saa vel som af de mange andre Sager, saa er den Slutning, som først og fremmest maa drages, den, at hint Folk næppe i musikalsk Kultur har staaet saa højt som i adskillige andre Henseender. Men den Civilisationens sjældne Frugt, der kaldes Sans for Flerstemmighed, modnes, som Historien lærer os, kun yderst langsomt, maaske kun under en Række særlig gunstige Omstændigheder, der ikke ofte indtræde, men som synes nødvendige for at føre Udviklingen frem over forskellige Klipper og Skær, der i Begyndelsen true den paa alle Kanter. Det er jo vel bekendt, at alle primitive Folk fra først af nærmest hade Flerstemmighed. Mangfoldigheden gør dem urolige. Deres Trang til at sanse skarpt og udtømmende ser i den sammensmeltede Lydmasse en Slags Fjende, der ikke helt kan gennemskues og derfor vækker Frygt og Mishag. Selv om en eller anden Lurblæser fra vor Bronzealder en skønne Dag skulde have faaet den mærkelige Indskydelse at blæse en Slags »anden Stemme« til sin Kollegas Signaler, tror jeg derfor ikke, han vilde have haft Held med sin Ide. Baade de menige Tilhørere og Myndighederne havde sikkert fundet det frygteligt og indtrængende bedt ham om at holde op med saadanne usømmelige Kunster.

Og hvad der gælder Tostemmighed, gælder naturligvis i endnu højere Grad om Flerstemmighed og tilmed Flerstemmighed ved Hjælp af Lurer med forskellig Grundtone. Det moderne, af Civilisationen mere eller mindre sløvede Øre har

vænnet sig saaledes til Tonerigdommen, at det nødig undværer den og gerne køber den paa den finere Tonerenheds Bekostning. Vi ere omtrent alle vel fornøjede med vor tolvdelte Oktav med dens falske Intervaller; vi høre næppe Falskheden, og den piner os i alt Fald ikke. Men ogsaa her forholde de mere primitive Folk sig paa en noget anden Maade. Ligesom Børn føle Mishag ved en Tegning, hvor Kunstneren hist og her kun har antydet det enkelte eller endog i Kunstnerflothed forsætlig har tegnet unøjagtigt, saaledes ogsaa det primitive Folk paa musikalsk Omraade. Det forlanger først og fremmest stræng Nøjagtighed i det enkelte. Adskillige ikke-europæiske Folkeslag have af den Grund dannet sig Tonesystemer, der ikke nøjes med en tolvdelt Oktav, som lader Cis og Des falde sammen osv., og der er Tegn, som tyde paa, at de nordiske Bronzealderfolk have været i Besiddelse af en lignende udpræget Nøjagtighedssans, selv om de ganske sikkert ikke have dyrket Musikfilosofi eller bygget Tonesystemer. Vilde man uden kritisk Betænkelighed uden videre regne med Tostemmighed og Flerstemmighed som Muligheder for Tidsalderen, saa gik det derfor dog ikke an i det store Lurfund i Brudevæltemosen, ved hvilket de 6 Lurer: 8114 og 8115, de to 8116 og 8117 tilligemed en Mage bleve fundne sammen, at se Tegn paa, at Muligheden her har været realiseret i Form af Sexstemmighed (Side 186). Thi, som Tavlen Side 99 udviser, stemme disse Lurer saa slet sammen, at end ikke Nutiden vilde sætte Pris paa en Sextet af dem, og hin fjerne Tid har, som jeg nu skal søge at vise, sikkert stillet ganske anderledes strenge Fordringer til de Instrumenter, der skulde benyttes sammen, end de her fyldestgjorte.

Det er nemlig overordentlig paafaldende at se, hvor nøjagtig de Lurer ere stemte ens, som ifølge deres hele Bygning udgøre et Par. Det fremgaar af Tavlens ottende Søjle, at der kun i et eneste Tilfælde er fundet en ubetydelig lille Forskel mellem de to Grundtoners Svingetal, og dette er sket hos en Lur, som har været underkastet en mindre omhyggelig

Istandsættelse. Beregner man Grundtonen for den tilstoppede Nr. 22302, kommer man ganske vist til et Svingetal, der er omtrent to Procent under dens Mages; men dette hidrører simpelthen fra, at der, som Tavlen udviser, er øvet Vold mod dette Instrument ved den lille Diameter, der er gjort betydelig større, end den oprindelig maa have været. Rimeligvis er dette sket under Forsøgene paa at fjerne Tilstopningen. Men Regningen har derved faaet et galt Udgangspunkt og er kun gennemført for at afgive et Exempel paa Betydningen af en saadan Forskel. Giver man vedkommende Lur det samme *d* som Søsterluren, ville ogsaa deres Grundtoner blive ganske ens.

Denne store Nøjagtighed kunde ved første Øjekast synes at staa i Strid med, hvad der ovenfor er søgt hævdet angaaende Folkets musikalske Standpunkt. Men i Virkeligheden er det ikke saa. At Tidsalderen næppe har haft nogen usædvanlig musikalsk Kultur med Bevidsthed om Dur og Mol, Sans for Flerstemmighed og deslige, betyder nemlig paa ingen Maade, at Folket har haft en sløv eller ringe Høresans. Tvertimod! I Overensstemmelse med al Folkepsykologi maa vi antage, at et saadant primitivt Folks Sanser have været ypperlige, baade skarpe og fine i alle de Henseender, i hvilke Livet maa have givet dem rig Lejlighed til Øvelse og Udvikling. For Jægeren gjaldt det jo daglig om at lytte til Naturens mange Slags Stemmer, til Dyrenes Brøl og Fuglenes Skrig. Han maatte lære at skelne dem nøjagtigt fra hverandre, ja indøve sig i at efterligne dem saa skuffende som muligt. Dette medfører en skarp Opfattelse af ens og forskelligt, og en saadan har Folket uomtvistelig været i Besiddelse af. Men egentlig musikalsk Sans og musikalsk Kultur er endnu noget ganske andet, noget rent specielt, som samtidig godt kan ligge hen uden endnu at være vakt til Live. De faa Exempler vi raade over, bevise selvfølgelig intet; men det er dog værd at lægge Mærke til, at medens Lurerne to og to stemme saa fint sammen, er der mellem

det ene og det andet Par intet som helst lignende fint rationelt eller harmonisk Forhold til Stede.

Men selv om vi holde os til de Fuldkommenheder, der virkelig findes, er dette da heller ikke saa ganske lidt. Til den fine Samstemning mellem de to og to Lurer kan Tidsalderen nemlig ikke være kommet ved et Lykketræf eller gennem Øjet alene. De to sammenhørende Lurer ere ganske vist bestandig med stor Tilnærmelse byggede symmetrisk ens. Men allerede af den tidligere (Side 81) berørte Omstændighed, at man ikke ved at dreje Topstykket en halv Omgang af en Venstrelur kan danne en Højrelur eller omvendt, følger, at hvert Exemplar maa være støbt i sin særlige Række Former, noget, som sikkert ogsaa lader sig godtgøre ad andre Veje. Og heraf følger atter, at Ligheden mellem de to Rør i Reglen ikke har kunnet blive saa fuldendt, at den fine Samstemmighed har indfundet sig af sig selv. Den maa bagefter være forsætlig tilvejebragt.

Nemmest vilde det da være ved lidt Extrabevikling paa Laasetappen at forlænge Røret med den højeste Tone lidt og saaledes sænke dets Stemning; men dels er det kun ganske ubetydeligt, man paa denne Maade kan indvinde; skulde Grundtonen hos den ene eller den anden 8116 sænkes fra Svingetallet 65,9 til Normalhøjden 65,25, maatte man f. Ex. forlænge Røret omtr. $2^1/_4$ cm., altsaa svække Sammenføjningen mere end heldigt; og dels er det vel lidet rimeligt, at man allerede ved Instrumentets Bygning har grebet til dette Middel, der sikkert næppe har været Tidsalderen æstetisk tiltalende. Dernæst vilde det have været lettest at skære af Spidsen af Røret. Men heller ikke denne Udvej har været brugbar. Thi af Formel 5 følger (med Tilnærmelse) den ejendommelige Lov, at Luren ikke skifter Tone, fordi man skærer et Stykke af Spidsen; Forøgelsen af den lille Diameter vil sænke Tonen netop lige saa meget, som Rørforkortelsen vil hæve den. Afstemningen maa derfor utvivlsomt fra først af være foregaaet paa den Maade, at man har skaaret et

Stykke af Røret paa det dybeste Instrument for neden, før Fodpladen blev paasat.

Men i denne Operation og særlig i den Sikkerhed og Nøjagtighed, hvormed den er foretaget, tror jeg foreløbig, man maa se de nordiske Bronzealderfolks eneste uomtvistelige musikalske Stordaad.

Heldigvis bliver der jo Storhed nok tilbage paa mange andre Omraader for disse vore fjerne Fædre. Og heldigvis beholder ogsaa Dr. Hammerichs lille Afhandling alle sine bedste Egenskaber ubeskaarne, selv om jeg har tilladt mig at rejse Tvivl angaaende en enkelt af dens Sider.

EN GAMMEL GAARD I NYBORG.

VED

CARL NEERGAARD.

Trods de mange Ildebrande, som navnlig i 18. Aarh. ere overgaaede Nyborg[1], har Byen ikke fuldstændig mistet det gammeldags Præg. Af offentlige Bygninger staa endnu den gotiske Vor Frue Kirke, fremdeles større Partier af Slottet, som i den foreliggende Skikkelse væsentlig er Chr. III's Værk, og de fra Midten af det 17. Aarh. hidrørende tre Bygninger, Landporten, Jomfrutaarnet og Hovedvagten. Ogsaa ældre Privathuse træffes hist og her. Ligeoverfor Vor Frue Kirke ligger Præstegaarden, hvis hvælvede Kjælder og to Stokværk høie Munkestens-Mure med Spor af gamle Vinduesaabninger angive den opført i den senere Middelalder. Fra samme Tid hidrører den med 4 spidsbuede Krydshvælvinger overdækkede Kjælder i det nymodens Hus paa Hjørnet af Korsgade og Torvet. Mulig har det »Stenhus«, hvortil Kjælderen engang har hørt, været en af Byens gamle Gildegaarde[2]. Et Stykke derfra træffer man i Korsgade et lille, to Stokværk høit Bindingsværkshus med knægtbygget Facade; i Slotsgade er et andet lignende, men større og rigere udstyret (Borgmester Mads Lerches Gaard), fra 1601[3], og ved

---

[1] Foruden den store Brand $^{11\text{-}12}/_{9}$ 1797, da den halve By gik op i Luerne, omtales i 18. Aarh. Ildebrande $^{4\text{-}5}/_{12}$ 1740, Febr. 1755, $^{4\text{-}5}/_{2}$ 1756 (Skaden ansloges til 24,000 Rdlr.), $^{7}/_{8}$ 1776, $^{16}/_{9}$ 1791 og $^{2}/_{8}$ 1796.

[2] Senere rummede denne Gaard Byens Apotek, kjøbt hertil af Abraham Ridiger, efter at han $^{20}/_{5}$ 1670 havde faaet Privilegium paa »at anrette og holde et Apotek i Nyborg« (H. Rørdam: Apothekervæsenets Oprindelse og Udvikling [1899], S. 100).

[3] Personalhist. Tidsskr. IV S. 36 og Trap: Danmark, 3. Udg. III S. 603.

Huset Kongegade Nr. 4 dannes Bagsiden endnu af det oprindelige Bindingsværk, bygget Aar 1633. Her er det Renæssancen, der træder en i Møde. Endelig staa som Prøve paa det 18. Aarh.'s og Begyndelsen af det 19. Aarh.'s solide, men stilfattige Bindingsværksgaarde nogle Eiendomme i Skippergade, Vægtergade, Mellemgade o. a. St.

Mærkeligere end alle disse Privathuse, som hvert kun bære Vidne om en enkelt Stilperiode, er dog den store Eiendom paa Hjørnet af Adelgade og Korsbrødregade (Matr. Nr. 296). Den fortæller om vidt forskjellige Tiders Bygningsskikke.

Stiller man sig som Kunstneren, der har tegnet det her gjengivne Billede af Hjørnegaarden (Fig. 1), har man midt foran sig et middelalderligt, af Munketegl opført »Stenhus« (nu overkalket), med Gavl ud mod Adelgade og med den ene Side løbende langs Korsbrødregade parallelt med Vor Frue Kirke — Kamgavlen paa Kirkens sydlige Sideskib sees længst tilvenstre i Billedet. Men dette Stenhus's Gavltrekant ud mod Adelgade er i Chr. IV's Stil. Fra Stenhuset udgaaer tilhøire (ud mod Adelgade) under en ret Vinkel en to-etages Fløi med grundmuret Facade og svungen Renæssancegavl. Dette Parti er opført af smaa Mursten, og over Porten læses Aarst. 1614. Til venstre seer man i Forlængelse af Stenhuset et kort Bygningsparti med samme Ydermurshøide og Tagreisning som Stenhuset, men ogsaa opført af smaa Mursten; mellem de to Stokværks Vinduer er anbragt en Inscription og Aarst. 1650, der spænder over hele Facaden. Ind mod Naboeiendommen — den middelalderlige Præstegaard, som sees bagest i Billedet — er dette Stykke Hus afsluttet med en kamtakket Gavl.

Denne store Tidsforskjel mellem ældste og yngste Led af Hjørneeiendommen har særligt Krav paa Opmærksomhed. Thi noget lignende gjenfindes ikke ved ret mange gamle Kjøbstadhuse i Landet. Ogsaa Gaardens Historie er heller ikke almindelig. En nærmere Redegjørelse for den skal da i det følgende gives. Dog standses Beskrivelsen ved Midten af det

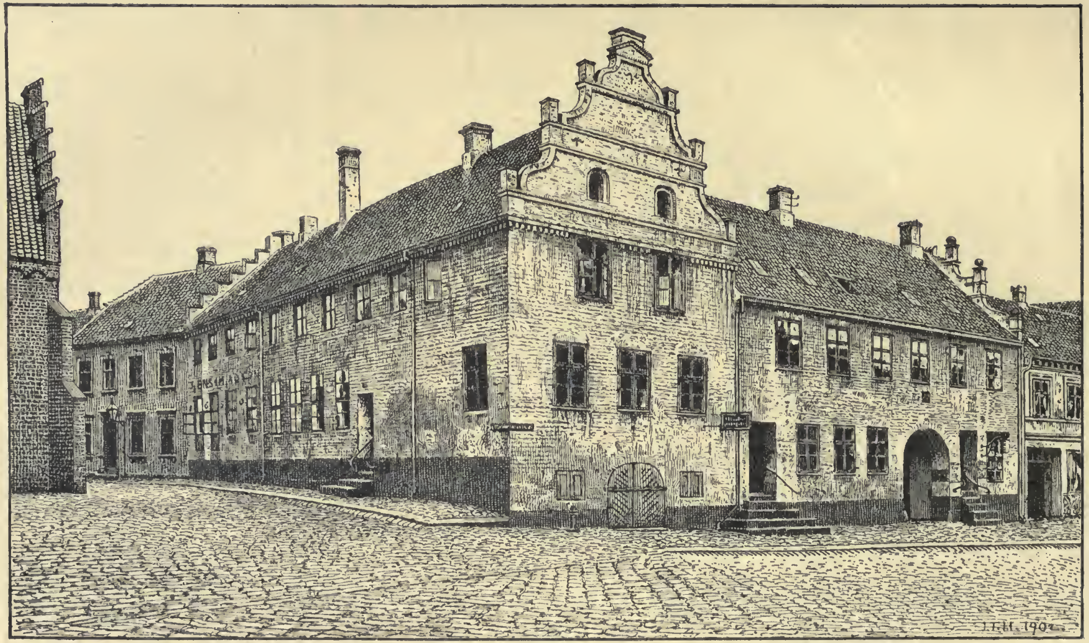

Fig. 1.

17. Aarh., da Bygningen i det væsentlige havde faaet sin nuværende Skikkelse[1].

I. Stenhuset. Undersøgelse af Traditionen.

For at udfinde Stenhusets Oprindelse og ældste Bestemmelse maa der søges ad lange Veie.

Nyborg indtog i Middelalderen en noget mere fremtrædende Plads end nu til Dags. Som Midtpunktet i det gamle danske Rige var den det Sted, hvor Danehoffet, Middelalderens Rigsforsamling, afholdtes. Slottet stod dengang i fuldt Flor. Af Kirker fandtes foruden Vor Frue Kirke, der som forannævnt er opført i den gotiske Periode, mindst to. I Helgetofte stod den ved Aar 1175 byggede Gammel Kirke, der afbrændtes i Grevens Feide 1534[2], og af lignende Alder var Kirken i Hjulby, der nedlagt 1555 først i Aaret 1883 har faaet sin Afløser. Til Slottet har der mulig hørt et Kapel — ved Slottets Udvidelse under Chr. III fik det i hvert Fald en Kirke. Endelig havde Byen flere Gilder, saaledes et St. Knuds Gilde[3], et St. Gjertruds Gilde[4] og et Kalente Gilde[5].

---

[1] Hovedresultatet af nærværende Artikel er med faa Linier af mig meddelt i Trap: Danmark, 3. Udg. III.

[2] Navnet Helge Kirke, under hvilket denne Kirke ofte anføres i topografiske Skrifter, synes ikke at være gammelt. I ældre Dokumenter hedder den »den gamble kircke« (saaledes 1451 og 1521, i Ældste danske Archivreg. IV S. 205) eller »Gammelkirke« (1528, i Hofman: Fundationer V S. 432 og 535).

[3] St. Knuds Gildet kjendes kun af dets Segl, hvoraf Aftryk findes støbt paa Klokken i Stenstrup Kirke (Sunds Hrd.), fra 1504 (se Aarb. f. nord. Oldk. 1885, S. 27 og C. Nyrop: Danske middelalderlige Gildesegl [1899], S. 12 og 14).

[4] St. Gjertruds Gildet nævnes bl. a. i et Brev af $^{15}/_{6}$ 1572, hvorved Fr. II henlagde Gods, som havde hørt til Gildet, til Vor Frue Kirke i Nyborg (Hofman: Fundat. og Gavebreve V S. 471).

[5] $^{8}/_{4}$ 1555 bestemte Chr. III, at det Gods, som tidligere var givet til Kalentegildet i Nyborg for Messer og anden Gudstjeneste, der nu var nedlagt, fremtidig skulde bestyres af Kirkeværgerne

Ogsaa med et Kloster har man i Regelen udstyret Nyborg. Da dette enstemmig angives at have staaet i Kvarteret syd for Vor Frue Kirke — altsaa just dér, hvor Stenhuset ligger —, skal Sagen her nærmere undersøges.

Hovedkilden vedrørende dette formentlige Kloster er en kortfattet Indberetning om Nyborg i ældre Tid, afgivet af Sognepræsten Aar 1623 til Ole Worm[1]. Heri hedder det bl. a., at foruden Vor Frue Kirke, en Skole og et Klokketaarn lod Dronning Margrethe »sønden for Vor Frue Kirke bygge et Kloster, kaldet Korsbrødre-Gaard; thi de derværende Brødre bare et blaat Kors paa deres venstre Bryst. De tre grundmurede Huse, som dette Kloster bestod af, ere endnu til; det ene gav Kong Christian den Tredie Cantzler Johan Friis, det mellemste gav han til en Toldergaard, og i det tredie boer Sognepræsten.«

Præsten, som har nedskrevet dette, navngiver sig ikke, men formentlig har det været Hr. Jesper Hansen Stampe. Han blev 1597 kaldet til Kapellan i Nyborg og 1623 til Sognepræst; som saadan virkede han indtil sin Død 1641[2]. Formanden i Embedet, Hans Sørensen Veile, kan det ikke have været, da han allerede døde 1622[3]. Jesper Stampe synes at være født i Nyborg. Men i hvert Fald ligger der mellem hans Udnævnelse til Kapellan i Byen og Katholicismens Ophør ikke to Menneskealdre. Man skulde derfor paa Forhaand være ret tilbøielig til at skænke hans Ord Tiltro,

---

smstds., som skulde anvende den aarlige Rente deraf til Kirkens og Skolens Behov (Rørdam: Kirkelove I S. 423). Gildegaarden laa i Nørregade. 1546 nævnes en Jord i Nyborg, »som ligger i den nørre Gade østen næst Calentehuset« (Erslev-Mollerup: Danske Kancelliregistr. 1535—50, S. 312); $^{21}/_{6}$ 1551 overlod Kongen »en Gaard i Nørregade i Nyborg, kaldet den store Calentegaard« til Mikkel Brockenhuus (Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 48).

[1] Suhms Saml. til den danske Hist. I Bd. 1. H. S. 73.

[2] Wiberg: Præstehist. II S. 465 og 468. Jvfr. Personalhist. Tidsskr. V S. 324.

[3] Personalhist. Tidsskr. V S. 323.

hvad da ogsaa forhen almindelig er skeet[1]. Saaledes har Resen i sit haandskrevne Atlas fra ca. 1677 følgende kortfattede Notits: »Sogne-Præstens Residentz har fordum Tid været et Closter.« 1774 skriver H. de Hofman i Danske Atlas VI Bd. (S. 764): »Om Catholske Clostere i Nyborg findes intet i Donationer og Gave-Breve, som ere fra Undergang conserverede, dog skal Sogne-Præstens Residenze paa Kirke-Gaarden dertil fordum have været bygt, da den og endnu har Navn af Brødrene, som der vare, og efter gamle Folks Sigelse har der været en Gang under Jorden mellem Etatz-Raad Schmidts[2] og Post-Stations Gaarden[3], som Raadmand og Postmester Faber for ungefær 80 Aar siden har ladet opfylde«[4]. Fyldigere lyder det hos Daugaard, som i sit Værk om de danske Klostre, fra 1830 (S. 310), anfører, at »Dronning Margrethe skal, efter at have overvundet Kong Albrecht, have bygget et Kloster S. for Kirken (ɔ: Vor Frue Kirke). Det kaldtes Korsbrødregaard; thi Munkene bare et blaat Kors paa deres venstre Bryst.« Omtrent under denne Form fremtræder saa Beretningen om Nyborg-Klosteret hos de følgende Tiders Topografer. Her skal navnlig henvises til en større Avisartikel af Fr. Crone[5] og til den af O. Stagge-

[1] Se dog Kr. Erslev: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse [1882], S. 495.

[2] Etatsraad Schmidts Gaard er den her omhandlede Hjørnegaard. Denne solgtes nemlig 1748 til daværende Kancelliraad, Postmester og Tolder Chrf. O. Schmidt, † 1779 som Etatsraad og Eier af Herregaarden Hellerup i Vindinge Hrd.

[3] Post-Stations Gaarden er det skraaes over for Hjørnegaarden liggende nuv. Hotel Postgaarden, paa Hjørnet af Kongegade og Kirkestræde. Paa Hotellets Facade læses: »Kongelig Post-Stations Gaard A°. 1800« (Gaarden brændte nemlig 1797).

[4] Sagnet om denne underjordiske Gang lever endnu. Kun hedder det nu, at den gik fra Hjørnegaarden over til Herregaarden Holckenhavn.

[5] »En gammel Bygning«, i Nationaltidende 12/11 1884 (Morgen), ogsaa trykt i Nyborg Avis 19/11 og 20/11 1884. Jvfr. Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Slots og Lehns Hist. (3 haandskrevne Folioprotokoller i Nyborg Bys Arkiv, fra 1887).

meier udgivne Beskrivelse af Byen[1]. Begge disse Forfattere henføre Klosteret til Johanniterordenen og give den det noget besynderlige Navn »Korsbrødregaards Kloster«. Staggemeier tilføier, at Nyborg-Klosteret rimeligvis har været en Aflægger af Johanniterklosteret St. Hans i Odense.

Om man nu virkelig saa trygt som disse Forfattere kunde stole paa Jesper Stampes Beretning, vilde Nyborg-Stenhusets ældste Historie være let at give. Thi Stenhuset er, som det længere fremme skal sees, identisk med den mellemste af de 3 af Jesper Stampe omtalte »Klosterbygninger«, den som senere blev Toldergaard. Indberetningens Rigtighed forudsat, vilde man altsaa her paa eengang faa Oplysning om, hvem der har ladet Huset opføre, naar det er skeet og i hvilket Øiemed.

En kritisk Betragtning af Præsteberetningen vil imidlertid meget hurtig vise dennes Upaalidelighed. Noget er ganske urigtigt, andet kun halvt sandt. Det er navnlig gjennem et kort Udsyn over de danske Johanniterklostre (Korsbrødreklostre) og deres Forhold til Kongemagten, at man vinder frem til denne Erkjendelse.

Spørgsmaalet om, hvem der har skaffet Johanniterne Indpas i Danmark, er endnu ikke fuldt løst. Almindelig antages dog, at de ere sendte herop fra Frankrig af den landflygtige Ærkebiskop Eskil. De tidligste Spor af dem vise sig omkring Aar 1164. Kort efter fik de fast Fodfæste i Landet, idet Valdemar den Store af en Del af sit Arvegods grundlagde Antvorskov Kloster. Dette senere saa berømte Kloster turde saaledes være det ældste Johanniterbo i Norden[2]. Efterhaanden kom der andre Korsbrødreklostre til, men hvem der er disses Stiftere, er ukjendt. Kun om Dueholm vides, at det skyldte Børglumbispen Svend sin Tilblivelse (omtr. Aar

---

[1] O. Staggemeier: Jordebog for Nyborg Købstad, 2. Del [1893] S. 8.

[2] Hans Olrik: Valdemarstidens Kirkemagt og Kongedømme [1895]. S. 75 og 201.

1370)[1]. Dueholm var det sidste virkelige, danske Johanniterkloster. Medens Stifteren af det ældste Korsbrødrekloster her i Landet altsaa er en Konge, grunder 200 Aar senere en Biskop det yngste Kloster.

Dette er et Forhold, som sikkert fortjener Opmærksomhed. Thi det svarer ret nøie til, hvad man ved en almindelig Betragtning af de danske Klostre og deres Grundlæggere ofte vil iagttage: at naar en ny Munkeorden dukker op, er det hyppigst Kongemagten, som tager den under sin Beskyttelse og skænker den dens første eller et af dens første Klostre, medens Æren for den paagjældende Munkeordens videre Udbredelse særlig tilkommer Adel eller Geistlighed. For at nævne Exempler er det Dronning Margrethe, der paatænker, og Erik af Pommern, der grundlægger det første Birgittinerkloster (Maribo) i Danmark[2], hvorimod Adelsmænd ca. 1420 stifte det andet og sidste (Mariager)[3]. Erik af Pommern bragte Karmeliterordenen til Danmark og oprettede Aar 1410 dens første Kloster, i Landskrona, og 1430 et Kloster i Helsingør[4]. Det er derimod en Ridder, som senest ca. 1420 testamenterer Karmeliterordenen en Grund i Skjelskør til et Kloster[5], en Ridder, som 1464 skænker Grunde til (den senere opgivne) Indretning af et Karmeliterkloster i Ny-

---

[1] Denne Angivelse findes i en Supplik fra Klosteret med pavelig Resolution af 3/4 1445. I Vatikaner-Arkivet.

[2] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 267 flg.; se ogsaa Kr. Erslev: Erik af Pommern [1901], S. 141.

[3] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 284 flg.; se ogsaa Trap: Danmark, 3. Udg. IV S. 850.

[4] Kr. Erslev: Erik af Pommern, S. 143.

[5] Den paagjældende Ridder var ifl. en Pavebulle af 19/5 1423 (i Vatikaner-Arkivet) Anders Olufsen Saltensee af Tystofte (V. Flakkebjærg Hrd.). Han levede endnu 1401 (Trap: Danmark, 3. Udg. II S. 722), men 1423 var han død. Pave Martin V befalede ved nævnte Bulle Roskildebispen at stadfæste Skjelskør Karmeliterkloster. Saaledes maa den gængse Angivelse (hentet fra Chr. Pedersens danske Skrifter, udg. ved C. Brandt, V S. 486), at Erik af Pommern har grundlagt dette Kloster Aar 1418, være urigtig.

borg[1], og Biskopper, som overlade en Kirke i Sæby og et Kapel i Aarhus til Karmeliterordenen til derved at grunde Klostre[2]. Ved Benediktiner- og Cistercienserklostrene synes lignende Forhold at gjøre sig gjældende. Selvfølgelig er der Undtagelser fra denne Regel (saaledes navnlig indenfor Dominikaner- og Franciskanerordenen) som fra enhver Regel. Men om man ogsaa af den Grund ikke vilde tillægge den sønderlig Vægt, bestyrke Fortællingen om Dronning Margrethes Kloster-Grundlæggelse gjør den i hvert Fald ikke.

Heller ikke erholder Traditionen nogen Støtte, naar man undersøger, hvilken Yndest de danske Konger og Dronninger — fraregnet Antvorskov Klosters Grundlægger, Valdemar den Store — iøvrigt have vist Johanniterordenen. Den er yderlig ringe. Ingen Konge eller Dronning har valgt sit sidste Hvilested i en Johanniterkirke, medens de fleste andre Munkeordeners Kirker have optaget et eller flere kongelige Lig indenfor deres Mure. Og dog vare i alt Fald to af Johanniterkirkerne, Antvorskov og St. Hans i Odense, meget anselige. Fremdeles have danske Konger og Dronninger — atter Vald. den Store fraregnet — saa godt som aldrig skænket Johanniterklostrene Jordegods, Penge eller andre Herligheder, hvad Tilfældet derimod er ved næsten samtlige andre Munkeordener. Dette kan udtales med en ikke ringe Grad af Sikkerhed. Thi der foreligger et omfattende Arkivmateriale vedrørende i hvert Fald fire af Landets Korsbrødreklostre[3].

---

[1] W. Mollerup: Bille-Ættens Historie [1888], S. 183 (hvor 1465 maa være en Trykfeil for 1464).

[2] En Supplik med pavelig Resolution af $^{24}/_{10}$ 1475 nævner, at Børglumbispen Jep Friis (1453—86) har skænket St. Marie Kirke i »Steby« til derved at grunde et Karmeliterkloster. Ifl. en Supplik med pavelig Resolution af $^{3}/_{9}$ 1482 var det Aarhusbispen Jens Iversen (1449—82), der oprettede et Karmeliterkloster ved St. Jørgens Kapel i Aarhus. Begge i Vatikaner-Arkivet.

[3] Antvorskov: Mange Originaldokumenter og en vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. nedskreven Registrant over Hovedmassen af Klosterets Arkiv (Ældste d. Archivreg. IV S. 57—274). Dueholm:

Naar Regenter nævnes i Forbindelse med disse Johanniterstiftelser, er det næsten uden Undtagelse i Dombreve, Mageskiftebreve eller i Dokumenter, hvorved de stadfæste Klostrenes Privilegier. End ikke dette sidste kan imidlertid opfattes som Tegn paa særlig kongelig Naade. Munkene maatte ved Tronskifterne have deres Rettigheder confirmerede, men denne Akt kostede sikkert Penge — ganske som naar Paverne stadfæstede Klostrenes Privilegier.

Skulde man specielt udtale sig om Kongemagtens Optræden overfor Johanniterordenen i det 14. Aarh., da det foregivne Nyborg-Kloster skulde være grundlagt, maatte det snarest hedde, at der imellem dem har bestaaet et til Tider ret spændt Forhold. Under Erik Menved fandt Johanniterne sig endog beføiede til at klage til Paven, fordi Kongen havde sækulariseret deres Gods, undertiden ligefrem inddraget af det og befalet Klostrene at svare Afgifter som kongelige Lensmænd. Med Vald. Atterdag oprandt vel noget lysere Tider for Korsbrødrene, idet Kongen stadfæstede deres gamle Privilegier. Men Ordenen var vedblivende i Pengenød. Den havde faaet et Knæk, som den aldrig ret forvandt. Med det 14. Aarh.'s Slutning var dens egentlige Betydning imidlertid ogsaa væsentligst forbi[1].

Efter det her udviklede vilde det da kun daarlig passe ind i Billedet af Johanniterordenen, om Dron. Margrethe virkelig havde skænket den et nyt Kloster. Der synes

---

Brevbog, udg. af O. Nielsen [1872] og en Registrant fra 1591 (Ældste d. Archivreg. III S. 171—206). Viborg St. Hans Kloster: Registrant fra 1574 (Æld. d. Archivreg. II S. 361—92; se ogsaa IV S. 268—74). Odense St. Hans Kloster: Register over Klosterets Breve, fra 1558, trykt i Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys Hist. II Bd. 2. H. S. 98—113. Excerpter af nu tabte Arkivsager, ved Vedel Simonsen, benyttede af C. Paludan-Müller i Bogen »Om St. Hans Kloster i Odense« [1831].

[1] Se nærmere L. Moltesen: De avignonske Pavers Forhold til Danmark [1896], S. 131 flg. Jvfr. ogsaa Hist. Tidsskr. 4. R. V S. 428 flg.

imidlertid af anden Grund heller ikke at blive Plads til et saadant i Nyborg. Det nuværende Danmark har i sine 6 Stifter kun haft ialt 6 virkelige Johanniterklostre, eet i hvert Stift. Dette er næppe en Tilfældighed. Det betyder vistnok noget i Retning af, at disse Klostre stiftsvis foretoge Indsamlinger og stiftsvis tillige virkede som Hospitaler — altsaa omtrent som Forholdet var ved Helligaandsklostrene. Et Johanniterkloster Nr. 2 i Fyens Stift, tilmed paa Fyens Land, hvor der i Forveien, i Odense, bestod et Kloster, var derfor overflødigt. Endelig vilde heller ikke de tre Bygninger, Jesper Stampe udpeger som Klosteret, kunne repræsentere en saadan selvstændig Johanniterstiftelse. Blandt meget andet manglede her to saa væsentlige Led som Klosterkirken og Sygehuset.

Saaledes maa der da søges en anden Forklaring for Nyborg-Stenhuset. Løsningen vil findes i den vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. nedskrevne Registrant over Antvorskov Klosters Breve. Her er der nemlig meddelt det hidtil upaaagtede Indhold af nogle Dokumenter vedrørende een eller maaske to Gaarde og Grunde i Nyborg, der angives at ligge »vesten for Præstegaarden og sønden Vor Frue Kirke« — altsaa just dér, hvor Stenhuset staaer[1]. Disse Eiendomme vare en Tid lang paa Privathænder, men kom ved Midten af 15. Aarh. til Antvorskov Kloster. Og dette havde saa stedse nogle Munke boende i Nyborg.

Hertil reducerer i Virkeligheden Sagen om et Kloster i Nyborg sig. Det er denne lille Kjærne, som Traditionen efterhaanden lod voxe til, at Byen havde haft en selvstændig Johanniterstiftelse — ganske paa samme Maade, som Grangier eller andre Gaarde rundt om i Landet, der beboedes af en fra et nærliggende Kloster udsendt Munk, i Folkemunde senere udpegedes som virkelige Klostre.

Det nærmere om Eiendommene i Nyborg er ifølge Ant-

---

[1] Ældste danske Archivreg. IV S. 206. Jvfr. Nye dsk. Mag. VI S. 266—67.

vorskov-Registranten dette: I Aaret 1405 solgte Provsten i Assens Jens Findsen (Ulfeld) til Hr. Sten Basse, der mulig allerede dengang var Lensmand i Nyborg, en Gaard i Nyborg, som paa dette Tidspunkt en Oluf Orm iboede, og som laa i Søndergade mellem Præstegaarden og Jens Pedersen Lavindsfars Gaard. Samme Jens Lavindsfar skjødede 1421 sin Gaard til en Henrik Hincesen, og han overlod den Aaret efter til Sten Basse, der strax lod tage kglt. Dombrev paa den. Jens Lavindsfars Gaard siges at ligge »mod det vestre søndre Hjørne hos Frue Kirke«. 1427 stiftede Sten Basse »Gud til Lov og alle Sjæle til Salighed et evigt Vikarie i det søndre Kapel i Vor Frue Kirke i Nyborg, hvilket han selv lod bygge«. Til dette Kapel og Vikarie henlagde han de to Hovedgaarde i Skam Herred Rosendorp og Jersore, endvidere flere Bøndergaarde samt »en sin Gaard i Nyborg sønden hos fornævnte Kapel«. 4 Aar efter overlod Nyborg By Hr. Sten Basse en Gaard og Grund »liggende sønden hos Vor Frue Kirke fra Præstegaarden, og som strækker sig ret i Vester 55 Alen langt«[1], og samme Aar gav Byen ham Stadfæstelse paa nævnte Gaard og paa »Halvdelen af den Jord, som Byen selv kjøbte af Jes Ipsen med Fortov, Indgang og fri Udgang fra Præstegaarden og ind til Strædet.« — For vedblivende at læse Brevene eller Brevuddragene om disse Grunde i Nyborg i kronologisk Orden maa man et Øieblik vende sig til Rigsarkivets Pergaments-Fascikel »Nyborg«. Heri opbevares to Breve, det ene fra 1432, hvorved efter middelalderlig Skik Kong Erik tildømte Sten Basse hans 4 Eiendomme i Nyborg, deriblandt »en Gaard sønden Vor Frue Kirkegaard, som Hr. Sten af Henrik Hincesen kjøbte«[2], det

[1] Fra Præstegaarden hen til Hjørnet af Adelgade er nu 45 Alen. Længdeforskjellen beroer væsentlig paa, at Adelgade i nyere Tid er bleven gjort bredere (se S. 141).

[2] De 3 andre Gaarde i Nyborg, som nævnes i dette Brev, vare blandt det Kjøbe- og Pantegods i Sjælland og Fyen, som Hr. Sten Basse 1446 tilskjødede Hr. Torben Bille. Det var disse 3 Gaarde, som Hr. Torben 1464 skænkede Karmeliterordenen til Oprettelsen af et Kloster i Nyborg (jvfr. S. 126—27).

andet fra 1436, hvorved Kongen paany og for sidste Gang tildømte Hr. Sten Eiendommene i Nyborg, deribl. den forannævnte Gaard »sønden næst Vor Frue Kirkegaard og vesten næst Præstegaarden, som han kjøbte af Henrik Hincesen, og som Jess Pedersen (Lavindsfar) og Oluf Orm fordum iboede[1], og den halve Jord med, som han kjøbte af Nyborg Borgere, og de havde kjøbt af Niss Jepsen[2], fra Præstegaarden og ned til Skibsbroen«[3]. Endelig kommer, i Antvorskov-Registranten, et Uddrag af et Brev fra 1441, ved hvilket Sten Basse foruden alt sit Kjøbe- og Pantegods paa Fyen skænkede til Antvorskov Kloster »et Vikarie, som han havde stiftet til et Kapel i Vor Frue Kirke i Nyborg med en Gaard og Stenhus der sammesteds«[4]. Om denne Gave bevidnede Aar 1448 hans Enke, Fru Helene Bjørn, at den var ydet med hendes Samtykke[5].

Som det vil sees, er i det kortfattede Brevuddrag fra 1441 ikke nærmere angivet, hvor i Nyborg det Stenhus laa, som Antvorskov Kloster fik. Men hele Sammenhængen mellem dette Dokument og de foran anførte giver Vished for, at Talen er om Gaarden »sønden næst Vor Frue Kirke og vesten næst Præstegaarden« (Gaarden var jo indbefattet i det Vikariegods, som Sten Basse 1427 oprettede; og dette skænkede han 1441 til Antvorskov). Under Udtrykket i Brevet fra 1441 »en Gaard og Stenhus« skjuler sig utvivlsomt ogsaa »den halve Jord fra Præstegaarden ned til Skibsbroen«, som nævnes 1431 og 1436. Et andet Punkt kan derimod ikke ligesaa sikkert opklares, nemlig hvorvidt Stenhuset, som Antvorskov Kloster fik, var det samme som det Hus eller de to sammen-

---

[1] Brevene fra 1405 og 1421 lade Jens Lavindsfar og Oluf Orm bebo hver sit Hus. Mulig har Forholdet været det, at deres Huse have ligget i umiddelbar Fortsættelse af hinanden.

[2] Naar Niss Jepsen i Uddraget af Brevet fra 1431 kaldes Jes Ipsen, maa det vel bero paa en Feilskrift af Registrantens Affatter.

[3] Kr. Erslev: Repertorium diplom. Nr. 6546 og 6813.

[4] Ældste danske Archivregistr. IV S. 216.

[5] Ældste danske Archivregistr. IV S. 217.

stødende Huse, hvori Oluf Orm og Jens Lavindsfar havde boet, eller det var et i Tiden mellem 1421 og 1441 paa dets eller disses Tomt nyopført Hus.

Iøvrigt indeholde de her nævnte Dokumenter et Par topografiske Oplysninger af Interesse just i denne Sammenhæng. For det første, at den nuværende Præstegaard har været Præstegaard allerede i det 15. Aarhundrede. Hvad Jesper Stampe fortæller Ole Worm, at den oprindelig har været en af Johanniterklosterets tre Bygninger, er saaledes ogsaa af denne Grund urigtigt[1]. Huset er utvivlsomt bygget samtidig med Vor Frue Kirke, ɔ: ved Midten eller i Slutningen af 14. Aarh.[2], og ene med det Formaal at være Embedsbolig for Sognepræsten. Dernæst fremgaaer det af Brevet fra 1405, at det lille Stykke Stræde (nu kaldet Korsbrødregade), der fører mellem Vor Frue Kirke og Stenhuset med dets Fortsættelse, Præstegaarden, i Middelalderen kun betragtedes som yderste Ende af Søndergade (hvilket Navn nuv. Kongegade bar indtil Tiden omkring Aar 1600; se S. 142).

II. Stenhuset i Kloster-Eie. Beskrivelse af Bygningen.

Takket være Hr. Sten Basse kom Antvorskov altsaa 1441 i Besiddelse af et Stenhus i Nyborg, sandsynligvis selve den

[1] I en $^{19}/_{8}$ 1741 afholdt Taxationsforretning over Præstegaarden kaldes denne endnu »Korsbrødregaard«. (Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Prot. B S. 179).

[2] Af arkitektoniske Grunde er der saaledes næppe noget til Hinder for, at Vor Frue Kirke kan være opført paa Dron. Margrethes Tid. Et andet er, om Jesper Stampe har Ret, naar han (1623) siger, at Kirken »blev efter Løfte bygget af Dron. Margrethe, da hun havde overvundet Kong Albert« (Suhms Saml. I Bd. 1. H. S. 72). Den Omstændighed, at Kirken var indviet til Jomfru Maria, kunde dog nok tyde paa, at Dronningen havde vist den sin Interesse, idet det navnlig var Vor Frue Kirkerne, hun betænkte (se Kr. Erslev: Dron. Margrethe, S. 335). Ogsaa Dronningens Pilegrimsreise til Aachen (Hist. Tidsskr. 7. R. III S. 190 flg.) kunde tyde paa, at hun ikke har undladt at give sin Taknemmelighed mod Forsynet for mindeværdige Begivenheder et synligt Udtryk.

Bygning, der her er Gjenstand for Omtale. Formentlig har dette Stenhus saavel som det Jordegods paa Fyen, Hr. Sten skænkede Klosteret, skullet være et Slags Vederlag, fordi han havde udseet Antvorskov Kirke til sit sidste Hvilested[1].

Lange Tider er der næppe hengaaet, før Antvorskov sendte en eller et Par Munke herover. Men første Gang der høres om dem, er Aar 1457, da en »Pæder Hwith, Korssebrodher i Nyborgh« nævnes som Medudsteder af et Thingsvidne[2].

Sandsynligvis har der været dybereliggende Aarsager til Oprettelsen af denne fyenske Udliggerpost. Antvorskov havde Besiddelser i mange andre Kjøbstæder[3]; men dette medførte, saavidt vides, kun rent undtagelsesvis Indretning af lignende faste Stationer[4]. Det kan derfor heller ikke med fuld Sikkerhed angives, hvilken Opgave Munkene i Nyborg-Stenhuset havde. Snarest have de vel forvaltet en større eller mindre Del af Antvorskovs Eiendomme paa Fyen, mulig dog tillige gaaet Tiggergang (termineret). Paa en Virksomhed som Godsbestyrere kunde det bl. a. tyde, at Hr. Oluf, [Kors-]Broder i Nyborg, i Aaret 1463 handlede med en Dominikaner fra Odense om Jord ved Hundslev-Skovgaard i Bjærge Hrd.[5] Thi denne Eiendom tilhørte Antvorskov, skænket det af Hr. Sten Basse. Fremdeles har en af Nyborg-Munkene været tituleret Forstander (eller efter Reformationen: Foged), hvad der turde vise, at vedkommende har indtaget en noget overordnet Stilling. Brevet, hvori denne Forstander nævnes, er fra 1530. Han hed Hans Lydriksen (eller Lydiksen), og

---

[1] Endnu i 2. Halvd. af 18. Aarh. fandtes Sten Basses Ligsten i Klosterkirken; tegnet af Søren Abildgaard (A. Petersen: Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke [1859]. Jvfr. Kirkehist. Saml. 4. R. IV S. 40). Ved Kirkens Nedbrydning i Slutn. af 18 Aarh. er den formentlig blevet ødelagt.

[2] Rigsarkivet, Voss. Saml. Perg., Vindinge Hrd. Nr. 15. Hans vedhængende Segl er senere gaaet tabt.

[3] Se navnlig Ældste d. Archivreg. IV S. 221, 234 og 236.

[4] Se S. 134 Anm. 3.

[5] Ældste d. Archivreg. IV S. 190.

Dokumentet, som han tilligemed Provst, Sognepræst og Vikariepræst i Nyborg o. a. udfærdigede, var en Vidisse paa to Privilegiebreve udstedte af Erik Menved og Christoffer II for Nyborg By[1]. Endelig skal det i denne Sammenhæng anføres, at i en Liste over Udrustningen, som den fyenske Adel Aar 1535 havde paataget sig, sattes »sancti Hans Gaard udi Nyborg og andet Gods, som ligger i Fyen«, til at stille 2 Heste (St. Hans Kloster i Odense skulde stille 4)[2]. Hvad dette »andet Gods i Fyen« er, nævnes ikke; men det ligger nær at formode, at dermed just menes det Gods, som hørte under Nyborg Korsbrødregaard og bestyredes derfra[3].

---

[1] Resens Atl., IV fol. 310. Jvfr. Erslev: Repertorium diplom., under Nr. 606. Hans Lydriksen nævnes efter Provst, Sognepræst og Vikariepræst. En Forstander for et virkeligt Johanniterkloster indtager derimod altid Rang langt foran Sognegeistligheden.

[2] Erslev-Mollerup: Danske Kancelliregistranter, S. 13.

[3] Forholdene ved Nyborg Korsbrødregaard kunne da sikkert sammenstilles med, hvad der kjendes fra den nuværende Herregaard Svenstrup (Ramsø Hrd.). Den tilhørte indtil 1454, da den mageskiftedes til Roskildebispen, Antvorskov Kloster og styredes ved Munke udsendte fra Klosteret. 1311 nævnes »Gotsvinus comendator Svenstorp« (Pontoppidan: Annales ecclesiæ danicæ, II S. 104), 1339 »frater Jacobus previsor curie Swenstorp ordinis cruciferorum sancti Johannis« (Erslev: Repertorium diplom., Nr. 1839). — Endvidere skal det nævnes, at der i Fr. I's Registranter (udg. af Erslev-Mollerup) S. 120 findes følgende Brevuddrag fra Aaret 1526: »Mats Bertellsszenn, Borger i Vedtle, fik Livsbrev paa en Fiskegaard ved hans Gaard i Vedtle, som Borgemester Ies Ollsszenn havde i Værge, og paa en øde Jord, kaldet Korsbrødregaard, uden al Afgift«. Efter hele Sammenhængen maa det antages, at Korsbrødregaarden laa i Veile. Brevuddraget siger vel, at det kun var en Jord, som hed saaledes, men Navnet synes at vise, at der paa den paagjældende Grund oprindelig har staaet en Gaard. Forholdet er da rimeligvis det, at efter Gaardens Nedrivelse er Betegnelsen Korsbrødregaard blevet overført paa Grunden. Om en Johannitergaard i Veile kjendes iøvrigt intet. Maaske har den tilhørt Antvorskov. Endelig synes den som et virkeligt Johanniterkloster stedse udpegede Korsbrødregaard i Lund ogsaa kun at have været en lignende skaansk Udliggerpost fra Antvorskov som Nyborg-Stenhuset for Fyens Vedkommende. Jeg opfatter nemlig denne

De her nævnte 4—5 Notitser om Nyborgs Johannitermunke repræsentere iøvrigt al vor direkte Viden om Korsbrødregaarden i den katolske Tid[1]. Det ligger imidlertid i hele Forholdets Natur, at der heller ikke kunde ventes at være sønderligt historisk Stof. En saa ubetydelig og uselvstændig Stiftelse blev bl. a. ikke eller kun sjældent betænkt med Jordegods eller Penge, men just Skjøde- og Gavebreve ere ellers en af de væsentligste Kilder til Oplysning om Munkeboligerne.

Hvor ringe Nyborg Korsbrødregaard har været i Sammenligning med de af et firfløiet Bygningskomplex og fritliggende Huse bestaaende Korsbrødreklostre, fremgaaer ikke mindre tydelig ved en Betragtning af selve Stenhuset.

Som nævnt er Huset endnu i de store Træk bevaret. Dets ydre Længde udgjør 18 M., Bredden knapt 8 M., og Murhøiden indtil Tagskjægget er ca. 8 M. Materialet er røde Munkesten lagte i Munkeskifte. Murtykkelsen er forneden 1 M., men aftager noget opefter, indtil omtrent det halve. Det bedst bevarede Parti er Kjælderen. Den strækker sig under hele Huset, dækket af ialt 12 Fag spidsbuede Krydshvælvinger, der ere ordnede i to Rækker og i Rummets Midte hvile paa 5 firkantede, murede Piller[2]. Hvælvingerne

---

Korsbrødregaard som identisk med den »commendere gaard i Lund«, som Antvorskov Kloster eiede og tilligemed andet skaansk Gods 1496 mageskiftede til Povl Laxmand (Ældste d. Archivreg. IV S. 101). — Se iøvrigt J. v. Pflugk-Harttung: Die Anfänge des Johanniter Ordens in Deutschland [1899], S. 26 flg. og S. 59 flg., og samme Forf. i Zeitschrift für Kirchengeschichte, XX S. 1 flg. og S. 132 flg.

[1] I Ældste danske Archivregistraturer, IV S. 205, er der anført følgende Brevuddrag fra 1486: »Lauritz Friisz gaff sinn moder Jordhed Perszdatter thennd jord wdenn for Nyeborg, som hans morfader Mattis Jennsøn thill forn gaff hannem; och for[ne] Lauritz Friisz haffde sinn kost aff korszbrødre ibidem paa nogenn tiid lanngh for for[ne] jord.« Egentlig skulde dette vel betyde, at Lauritz Friis havde indgivet sig i Nyborg Korsbrødregaard, og maaske skal det virkelig opfattes saaledes. Men den Mulighed er ikke udelukket, at der er ment Antvorskov Kloster.

[2] Paa omstaaende Fig. 2—3 (Grundplan og Længdesnit af

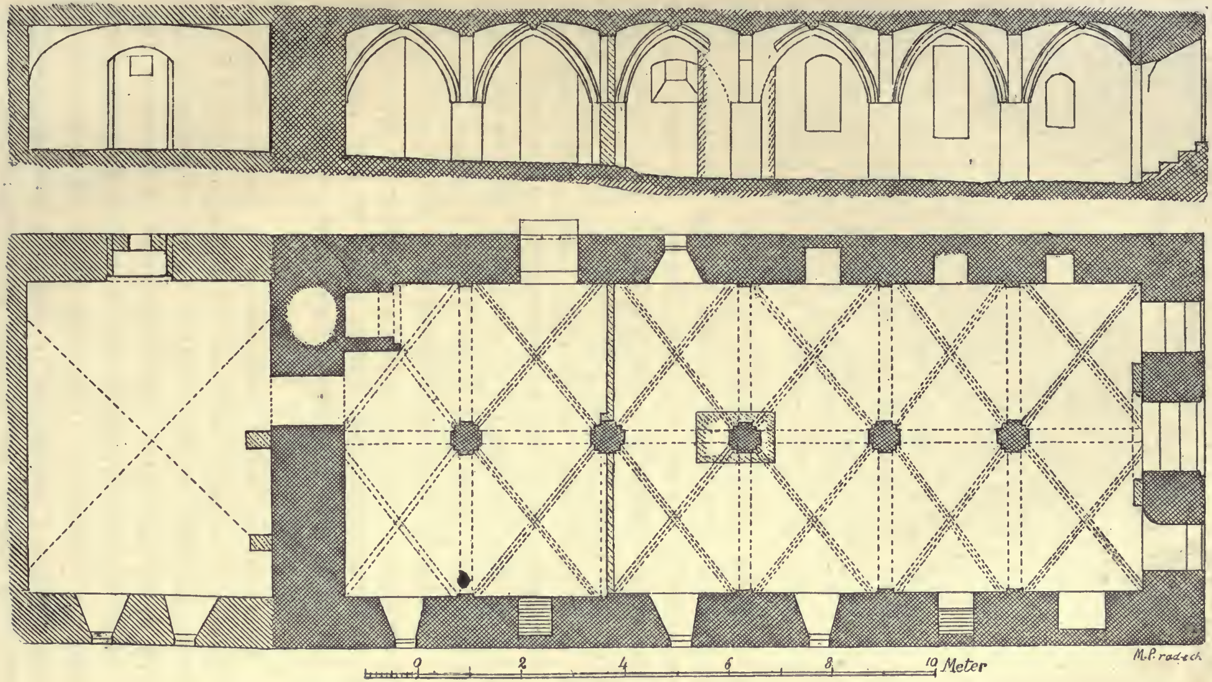

Fig. 2—3.

ere byggede i een Støbning med Sidemurene. Ved Hvælvingsribberne er der den Eiendommelighed, at i det østligste Hvælvingspar er der kun en simpel firsidet Ribbe dannet af almindelige Munkesten. Derimod er der ved samtlige 10 andre Hvælvingsfag til Ribberne anvendt Profilsten med en fremskydende let tilspidset Staf (»Pærestaf«). Denne Vexlen i Ribbeformerne kunde betyde, at Forraadet af Profilsten er sluppet for tidlig op, mulig ogsaa, at det østligste Hvælvingspar noget senere er ommuret — thi den simple firsidede Ribbe turde gjennemgaaende være noget yngre end »Pærestafen«. At Stenhuset derimod først paa et senere Tidspunkt skulde være forlænget med nævnte Hvælvingspar, synes Sidemurene bestemt at modsige. Iøvrigt er en saadan Vexlen indenfor Ribbeformerne i en og samme Bygning heller ikke ganske ualmindelig.

Kjælderens Gulv har rimeligvis fra først af kun været simpelt brolagt. Nu er Gulvet for Størstedelen af Beton; kun længst mod Ø. er der en uregelmæssig Brolægning af toppede Granitsten. Formentlig paa Grund af Terrænforholdene har Gulvet en ringe Stigning fra V. mod Ø., hvorfor Kjælderhøiden varierer noget, fra ca. 2,90 M. mod V. (maalt til Ribbernes Skjæringspunkt) til ca. 2,45 M. mod Ø.

Dagslyset er kun faldet sparsomt ind i Kjælderen gjennem smaa Aabninger. Fra hvilken Kant Adgangen udefra har været til Kjælderen, sees ikke. Mulig har man endog kun indefra kunnet komme ned i den. I Stenhusets sydøstre Hjørne skal der nemlig ved en nylig Omlægning af Stueetagens Gulv være truffet en af store Tegl muret, kort Vindeltrappe, der i selve Murtykkelsen fører fra Stueetagen

---

Hjørnegaardens Kjælder, efter Opmaalinger af Arkitekt E. Schiødte) er Stenhusets Kjælder betegnet ved mørk Skraffering. Den lysere Skraffering angiver Kjælderen under den Aar 1650 opførte Tilbygning til Stenhusets Østende, den lyseste moderne Tilføielser. — En Tegning af Stenhusets Kjælder findes i Trap: Danmark, 3. Udg. III S. 608.

ned til Kjælderens Bund. En nærmere Undersøgelse af den er paa Grund af Forholdene for Tiden ikke mulig. Sikkert er den dog oprindelig. Deraf forklares maaske ogsaa, at den østlige Endemur, hvori Vindeltrappen gaaer, er noget tykkere end de tre andre Ydermure. Hvor Trappen har udmundet i Kjælderen, er der senere anbragt en tynd Skillemur. For hver Ende af denne sees et Murfremspring ind i Kjælderen, og i det ene sidde endnu Dørstabler.

De Nedgange til Kjælderen, som nu findes dels fra Adelgade gjennem den vestlige Endemur, dels fra Gaardspladsen gjennem den sydlige Sidemur, ere brudte senere. I det Hele har Tiden medført visse Forandringer i Kjælderen. De to østligste Hvælvingspar ere for knapt 20 Aar siden ved en tynd Mur afskildrede fra de fire vestligste, og om den midterste Hvælvingspille er der ført en Skorsten ned. Ligeledes er eller har der været brudt forskjellige Lys- og Døraabninger, hvis Spor endnu sees paa Murenes Udside. Endelig ere samtlige Murflader blevne dækkede med et Lag Kalkpuds.

Over Kjælderen rummer Stenhuset to Stokværk. Begge disse maa have haft fladt Loftsdække, men iøvrigt kan intet udtales om dem eller om Rum-Fordelingen. Det Hele er ændret i senere Tider. Af de oprindelige, spids- eller fladbuede Vinduesaabninger er der heller ikke tydelige Spor. Som det i det følgende skal sees, er Stenhuset ogsaa i Tidens Løb undergaaet Ommuringer og Reparationer, hvorved Ydermurenes oprindelig regelrette Munkeskifte flere Steder er blevet noget forstyrret. Men i Hovedsagen ere Murene endnu lige op til Tagskjægget de middelalderlige.

Endog Stenhusets vestlige Gavltrekant har mulig i Midten oprindeligt Murværk. Er den bleven ommuret i Renæssancetiden, da Kamtakkerne, hvormed Gavlen formentlig fra først af efter Tidens Stil har været afsluttet, bleve nedtagne og erstattede med en svungen Gavlkontur, saa har man i alt Fald delvis benyttet det gamle Materiale. Af den østlige

Gavl er derimod intet bevaret. Den borthuggedes, da Stenhuset ved Midten af det 17. Aarh. forlængedes mod Øst.

Hvad sluttelig Stenhusets Tagstol angaaer, gjøre de af Tiden mærkede Egetræs Spær med de dobbelte Sæt af Hanebjælker et særdeles gammelt Indtryk. Om ikke oprindelige hidrøre de i hvert Fald fra Renæssancetiden. Tagdækkets ældste, halvcirkeldannede Munketegl ere senere afløste af en yngre Form, fladere i Buen.

Til en nøie Datering af Stenhuset foreligger der, som det vil sees, ikke mange arkitektoniske Enkeltheder. Kjælderens spidsbuede Krydshvælvinger og Ribbestenene med den tilspidsede Staf ere de eneste Holdepunkter. Som finere Tidsmaalere due de dog ikke meget. De vise formentlig kun Bygningen opført i en ikke altfor sen Del af den gotiske Periode. Om Antvorskov Kloster strax efter 1441 har nyopført Stenhuset, eller — hvad der dog er det sandsynligste — det har benyttet det alt staaende Hus, og hvor meget ældre end 1441 dette i saa Fald er, det kan derfor ikke med Sikkerhed læses ud af Bygningen — ligesaa lidt som af Arkivalier.

Derimod fortælle Dokumenter, hvorledes Stenhusets umiddelbare Omgivelser have været i det 16. Aarh. I et strax nedenfor meddelt Brev fra 1551 tales om et »Træhus«, der stod op til Stenhuset, springende noget frem for det, og om en Have, der ligesom Træhuset hørte med til Korsbrødregaarden. Efter Forholdene er det utvivlsomt, at baade Træhus og Have laa ved Stenhusets Sydside — altsaa dér hvor senere Fløien fra 1614 opførtes. Det maa endvidere antages, at Haven eller en aaben Plads har strakt sig mellem Stenhuset og den middelalderlige Præstegaard. I det Hele har den nuværende tætte Bebyggelse af Kvarteret her ikke existeret i det 16. Aarh., ligesom ogsaa dets Udseende paa anden Maade har været forskjelligt. Adelgade, som nu er en af Nyborgs bredeste Gader, var i 1. Halvdel af det 16. Aarh. et smalt Stræde — under Navn af Færgestræde — og til-

lige kortere, idet Fjorden skjød sig op omtrent til nuværende Skippergades Udløb i Adelgade. Hvor Færgestrædet endte mod Syd, begyndte Skibsbroen, der strakte sig i sydsydvestlig Retning mindst ned til Hovedvagten[1]. Færgestrædets Vestside dannedes for største Delen af Johan Friis's Eiendom. Dette fremgaaer af et Laasebrev, som Kantsleren Aar 1548 lod tage over sit Jordegods paa Fyen; heri nævnes bl. a. »en Gaard i Nyborg, som rækker langs vester ud med Færgestrædet fra Adelgade (ɔ: nuværende Kongegade) og til Gravene (Bygraven laa her i tænkt Fortsættelse mod V. af Skippergade) med to Stenhuse og Mure, som der paa stander«[2]. Mod Ø. i Færgestrædet stod nærmest Kirken Korsbrødregaarden med dens Træhus og Have. Syd derfor har efter samtlige Topografers Udsagn ligget en Barfred (»to Loft høi, med en skjøn Kjælder under«), nævnt i et Dokument fra 1533[3].

Denne Adelgadens (Færgestrædets) oprindelige Snæverhed maa man erindre for at forstaa Brevet fra 1551 vedrørende Korsbrødregaarden. Det var kort før Midten af det 16. Aarh., at Chr. III tog fat paa Ombygningen og Udvidelsen af Nyborg Slot. Al Passage over Bæltet hertil foregik fra Skibs-

[1] I 1872 fandtes her tydelige Spor af Bolværkspæle, Risfletninger og hele Rækker af store Sten. Ligeledes fremkom ved Gravning til en Kjælder under Gaarden paa Hjørnet af Adelgade og Østerboulevard en Del velbevarede Bolværkspæle (Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Slots og Lehns Hist., Protokol A S. 19—20).

[2] Aktstykker til Oplysn. af Danm. indre Forhold i ældre Tid, udg. af Fyens Stifts lit. Selskab, 2. Del S. 165. — Denne Johan Friis' Eiendom i Nyborg er et meget karakteristisk Vidnesbyrd om Halv-Sandhederne i Jesper Stampes Beretning fra 1623. Han siger, at Johanniterklosteret har bestaaet af 3 Huse, Korsbrødregaarden i Midten og for Enderne Præstegaarden og Johan Friis's Eiendom. De 3 Gaarde ligge ganske rigtig i denne indbyrdes Stilling. Men at et Stræde skilte de to af dem, fortæller Præsten ikke, og i Johan Friis's Eiendom har der aldrig boet Munke.

[3] Saml. til Fyens Hist. og Top. VII S. 306. — Om Begrebet Barfred se Danske Saml. II S. 55 flg. og Saml. til jydsk Hist. og Top. II S. 201 flg.

broen op gjennem Færgestrædet og mod Vest ud ad Søndergade. Denne sidste Gade har øiensynlig allerede i 16. Aarh. været ganske bred. Betegnelsen Adelgade (ɔ: Hovedgade), som den undertiden bar, saaledes i ovennævnte Laasebrev fra 1548 og i et Dokum. fra 1454[1], tyder i alt Fald derpaa. Hvad det derfor særlig gjaldt om af Hensyn til Trafikken, var at faa Færgestrædet gjort bredere. Et Paabud herom foreligger i et Brev, som Kongen Aar 1548 tilskrev sin Lensmand paa Nyborg Slot, Frands Brockenhuus:

»Sammeledes give Vi Dig tilkjende, hvorledes at Borgemester her udi Byen (Nyborg) skal have ladet bygge et Hus op udi det Stræde, som løber ned til Færgebroen, og der samme Stræde skulde saa bygges paa begge Sider, da blev det ikke vidt nok. Thi bede Vi Dig og ville, at Du handler med Borgemester, at samme Hus bliver nedbrudt, og at Du haver Tilsyn, at samme Stræde bliver saa vidt, at naar Vor Vei falder der frem med 100 Heste, 200 eller 300, at de da kunne have Rum der udi, naar de skulle skibes der for Byen. Og dersom Borgemester skal miste nogen af hans Jord og fanger der Skade af, da maatte Du paa Vore Vegne udlægge hannem nogen anden Jord i det Sted ved Avernakke Port og andetsteds, hvor vi den bedst ombære kunde. Og dersom samme Hus kan flyttes ind mod det Hus, som Sognepræsten haver bygt, saa at samme Stræde bliver vidt nok, da ere Vi dermed og tilfreds«[2].

Det næste kjendte Skridt til en Forbedring af Færgestrædets Udseende var Udfærdigelsen af foran berørte Brev fra 1551. Dette er bevaret i følgende Afskrift:

»Prior af Antvorskov fik Brev, som her efter følger.

Christianus 3.

»Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi nu haver været her udi Vor Kjøbstad Nyborg og beseet den Befæstning, som her er gjort, saa forfare Vi, at den Gade, som gaaer ned til Skibsbroen, er for meget smal, saa at Vore Heste og hvis Vogne, som Vi have Behov til at føre Vort Gods op og ned til Skibsbroen med, naar Vor Vei falder her frem, ikke kunne vel komme omkring hverandre. Thi bede Vi Eder og ville, at I med det første lader afbryde det Træhus, staaer hos Eders Gaard ved samme Gade,

---

[1] Rigsarkivet, Voss. Saml. Perg., Nyborg Nr. 21.

[2] Danske Magazin, 4. R. II S. 85.

og lader det indflytte udi Gaarden, beder saa, at det ikke kommer ydermere at staa, end som Stenhuset det staaer, og at I desligeste indrømmer saa meget af Haven der hos Gaarden, saa at den ikke kommer heller ydermere at staa end lige ved Husene, paa det at Gaden kan blive bred nok. Her vider at rette Eder efter og lader det ingenlunde. Datum Nyborg alle Helgenes Dag Anno 1551«[1].

Kongebudet var altsaa stilet til Prioren i Antvorskov Kloster som Nyborg Korsbrødregaards rette Eier. Deri ligger et Hovedbevis for, at den her fremsatte Opfattelse af Stenhusets ældste Historie er rigtig. Som Antvorskov Kloster selv havde overlevet Reformationen og beholdt sin geistlige Styrelse — det sækulariseredes først Aar 1580 — saaledes vedbleve ogsaa dets i den katolske Tid erhvervede Eiendomme rundt om i Landet væsentligst at høre under det. Nu som tidligere havde det derfor en eller et Par Klosterfolk boende i Nyborg. I et Dokument fra 1560 nævnes dets Foged paa Korsbrødregaarden (se S. 144).

---

[1] Tegnelser over alle Lande, Bd. 3 fol. 442 b. — I Forbindelse med dette Brev maa nævnes følgende udaterede Brevuddrag i Antvorskov Kloster-Registrant (Ældste danske Archivreg. IV S. 227): »Itt widnne aff Nyborg bytinngh indhollendisz enn deell aff Korsør brødre dierisz gaardtz forthe war bleffuen vdlagdt thill att foruie Kongenns gade der vdj byenn med.« Brevet er i Registranten opført under Antvorskov Klosters Besiddelser i Korsør paa Grund af Navnet »Korsør brødre«. Men dette maa, som Registrantens Udgiver rigtig har formodet, betegne »Korsbrødre« og Talen være om Nyborg Korsbrødregaard. En Kongensgade kjendes iøvrigt ikke i Korsør, og Dokumentets Udstedelse paa Nyborg Thing vilde ogsaa ellers være meningsløs. Udvidelsen af Nyborg Kongegade ved Hjælp af Korsbrødregaardens Fortov maa være foregaaet i 2. Halvdel af 16. Aarh. Derpaa tyder bl. a. Navnet Kongegade. Betegnelsen Søndergade forekommer bl. a. i Breve fra $^{28}/_{10}$ 1551 og $^{7}/_{12}$ 1564 (Kancelliets Brevbøger) og i en Fortegnelse fra 1582 over Nyborg Kirkes Jordskyld og Gaarde i Nyborg (afskrevet i Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads Hist., Prot. A S. 409—12). 1669 kaldes Gaden Kongegade (Crone: Op. cit., Prot. A S. 50), ligesaa i Resens Atlas fra ca. 1677. Samtidig bruges dog i Nyborgs Skjøde- og Pantebog for Aaret 1677 (i Nyborg Bys Arkiv) Betegnelsen Søndergade.

III. Stenhuset som Toldergaard.

I Aaret 1560 indtraadte der en Forandring med Korsbrødregaarden.

Det var gjennemgaaende for alle de Klostre, som efter Reformationen bevarede deres geistlige Styrelse, at Abbederne eller Priorerne nu ved deres Udnævnelse maatte forpligte sig til at tjene Kongen og Riget efter yderste Evne. Dette vilde sige, at hver Gang lidt vanskelige eller extraordinære Forhold indtraf for Kronen, Pengemangel, Byggearbeider paa kongelige Slotte, Ankomst af fremmede Gesandtskaber osv., maatte Klostrene træde hjælpende til. Et saadant Tilfælde forelaa i Nyborg i Aaret 1560. Det var Ordningen af Toldvæsenet.

Tidligere havde Byfogeden ved Siden af sine andre Forretninger ogsaa passet Toldvæsenet — ganske som dette iøvrigt dengang var Tilfældet i næsten alle danske Kjøbstæder[1]. Men efterhaanden som Storebælt blev mere almindelig Passage og Trafikken paa Nyborg tiltog, maatte Tilsynet med, at Tolden virkelig betaltes, skærpes. 16/5 1560 tilskrev Kongen sin Lensmand paa Nyborg Slot et Brev, hvori det bl. a. hedder: »Efterdi Vi forfare, at Byfogeden der udi Vor Kjøbstad Nyborg her til Dags haver oppebaaret Tolden af de Skibe, som løbe gjennem Bælt, og ikke haver synderlig Forstand derpaa, da have Vi nu tilskikket os elskelige Jørgen Vale at skulle paa Vore Vegne her efter oppebære Vor og Kronens Rettighed, som Os tilkommer af samme Skibe, som løbe gjennem Bælt«[2].

Jørgen Vale havde hidtil været Toldskriver i Helsingør. Det gjaldt nu om at finde en passende Bolig i Nyborg til ham, helst i Nærheden af Skibsbroen. Dér laa imidlertid Korsbrødregaarden — Munkehuset, som Kongen til en vis Grad kunde disponere over. 8/6 1560 udgik saa følgende Brev:

---

[1] M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse [1900], S. 240.

[2] Tegnelser over alle Lande, Bd. 6 fol. 270 b.

»Prior udi Antvorskov Kloster fik kgl. Mai.'s Brev, som her efter følger.

Frederik.

»Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi haver forordineret og tilskikket en Tolder at skulle bo udi Vor Kjøbstad Nyborg og der paa Vore Vegne oppebære Vor og Kronens Told og Rettighed af de fremmede Skibe, som løbe gjennem Bælt, og forfare, at der ikke skal være nogen beleilig Vaaning der udi Byen for Vor Tolder, som Vi hannem kunne udlægge, uden i Korsbrødregaard, som hører til Klosteret. Thi bede Vi Eder og ville, at I med det første tilskriver Eders Foged der udi Gaarden og hannem befaler, at han tilsteder fornævnte Vor Tolder der at have sin Værelse, efter som Vi ydermere have befalet Os elskelige Frants Brockenhuus, Vor Mand, Tjener og Embedsmand paa Vort Slot Nyborg, al Ting der om at skulle bestille. Her vider Eder efter at rette og lader det ingenlunde. Datum Favrholm den 8. Dag Juni Anno 1560«[1].

Brevets Ordlyd synes at vise, at Antvorskov Kloster ikke fuldstændig har maattet give Afkald paa Korsbrødregaarden, men at Toldembedsmand og Klosterfoged ere komne til at bo under fælles Tag. Et enkelt Forhold kunde imidlertid tyde i modsat Retning, nemlig en kgl. Ordre af $^3/_7$ 1578. Heri kaldes Gaarden »Toldergaarden udi Nyborg«, og i Anledning af, at denne da var noget forfalden, befalede Kongen sin Lensmand paa Nyborg Slot, at han »med det første lader bygge og forbedre Toldergaarden og den færdig gjøre med Tegl, Loft og Plankeværk og i andre Maade, efter som Behov gjøres .... og hvis I udi saa Maade paa fornævnte Gaard lader forbygge, at I det siden indskriver udi Eders Regnskab«[2]. Havde Antvorskov Kloster paa det Tidspunkt været den rette Eier af Korsbrødregaarden, vilde Vedligeholdelsespligten naturligst have paahvilet det. Men maaske Kronen overtog Udgiften, fordi den havde en væsentlig Nytte af Stenhuset.

---

[1] Tegnelser over alle Lande, Bd. 6 fol. 281. — Man erindre her Jesper Stampes Beretning fra 1623: »det mellemste af Nyborgs 3 Klosterhuse gav Chr. III til en Toldergaard«. Det var altsaa Fr. II.

[2] Fyenske Tegnelser.

Tilfældigvis ere Nyborg Lensregnskaber just bevarede for Aaret $15^{78}/_{79}$, saa at Korsbrødregaardens Reparation regnskabsmæssig kan dokumenteres. Blandt Udgiftsposter anføres følgende:

»Pending udgivet og bekostet paa Toldergaarden udi Nyborg, som var bygfalden, og efter kongl. Mai.'s Brev og Befaling er kjøbt til at forbedre den med Skjelning[1] paa Taget, Loftet at lade forbedre og andetsteds, hvor Behov gjordes, er bekostet der paa i dette Aar efter Regnskabs Lydelse:

Pending . . . . $146^1/_2$ Dlr. $14^1/_2$ ß

Formuret og overhængt med Tag, er kommet der til:

Mursten 2500
Tagsten 1500
Kalk . . . . $1^1/_2$ Læster.

Item hvis som er beholdendes af Tømmer, Deller, Kalk, Mursten og Tagsten, som er indkjøbt for forskrevne Pending og ikke er forbygget dette Aar efter Regnskabs Lydelse, skal Laurids Skriver, Toldskriver udi Nyborg, fremdeles gjøre kongl. Mai. Regnskab for efter hans Kvittants's Lydelse«[2].

Det er bl. a. denne ikke ubetydelige Reparation, som maa haves i Erindring, naar man seer, at det oprindelig regelrette Munkeskifte i Stenhuset hist og her er forstyrret, og at Tagets gamle Hulsten ere forsvundne. Ikke usandsynligt stammer Egetræs Spærværket just fra denne Leilighed.

Navnet »Toldergaard«, som Stenhuset bærer baade i den kgl. Ordre af 1578 og i Lensmandens Regnskab, var imidlertid nu ikke den eneste officielle Betegnelse for det. I Bestallinger for Nyborgs Toldskrivere kaldes Stenhuset fremdeles Korsbrødregaarden. Og dette Navn træffes ikke een, men flere Gange, idet Byens Toldpersonale vexlede temmelig hurtig.

Jørgen Vale er rimeligvis død 1570. $^{28}/_{12}$ d. A. blev Borgmester Peder Holst udnævnt til Tolder, men $^{10}/_2$ 1571 fik han Zorobabel Milich til Medhjælper (ɔ: Toldskriver). Af

[1] Ved Skjelning forstaaes Tagets udvendige Understrygning.
[2] Nyborg Lensregnskab fra Philippi-Jacobi Dag 1578 til Philippi-Jacobi Dag 1579. I Rigsarkivet.

disse to Toldere boede dog sikkert kun Milich i Korsbrødregaarden[1]. Faa Aar efter fandt imidlertid Kongen, at »Tolderiet i Nyborg ikke er saa stort, at det er fornødent at gjøre nogen Bekostning paa 2 Toldere at holde«, og 11/8 1575 afskedigedes Zorobabel Milich. Men allerede 1577 gjenoprettedes Toldskriverembedet. I Bestallingen for Laurids Skriver (af 27/9 1577) hedder det, at han i Forening med Tolderen (Peder Holst) skulde varetage Toldregisteret, have 100 gamle Daler i aarlig Løn »og Bolig i Korsbrødregaarden i Nyborg, efter som andre Toldskrivere før ham haft haver«[2]. Knapt 3 Aar senere afløstes Laurids Skriver af Peder Skriver, i hvis Udnævnelse (dat. 1/5 1580) Bestemmelsen om de 100 Daler og Bolig i Korsbrødregaarden gjenfindes[3].

Vi standse et Øieblik her ved 1580. I dette Aar blev Antvorskov Kloster sækulariseret og 7/8 forlenet til Fred. II's Staldmester Peder Reedtz. For Nyborg Korsbrødregaard kom dette til at betyde, at den nu helt og holdent gik over i Kronens Eie. Det synes imidlertid ikke, at man har skjøttet videre om det gamle Stenhus; thi endnu samme Aar besluttede man foreløbig at overlade det til en velmeriteret Nyborgenser. 24/7 1580 udfærdigede Fred. II fra Antvorskov et Brev, hvorefter Willum Ortmand »maa bekomme, nyde, bruge og besidde Toldergaarden i Nyborg kvit og fri uden al Husleie udi 10 samfulde Aar efter dette Brevs Dato at regne; dog saa, at han skal opholde og gjøre deraf Skat og anden baade kongelig og borgerlig Tynge lige med andre besiddende Borgere der smstds. Sammeledes skal han bygge og forbedre Gaarden og holde den ved god Hævd«[3].

---

[1] Se Kancelliets Brevbøger under nævnte Datoer. 14/4 1571 udfærdigedes et Gavebrev til Milich paa alle de Tinfade, Tintallerkener, Bækkener, Lysestager og andet Messingtøi, Kjedler, Gryder og andet Kjøkkentøi, Dyner, Hoveddyner, Lagner og Sengklæder, Stole, Bænkedyner og Hynder samt de 3 Køer, 1 Oxe og 23 Sider Flæsk, som Jørgen Vale havde efterladt sig (Kancelliets Brevbøger). [2] Kancelliets Brevbøger under nævnte Datoer.

[3] Fyenske Registre.

Willum Ortmand er rimeligvis død, før de 10 Aar vare gaaede. Thi 1588 overdroges Toldergaarden paa ganske samme Vilkaar til Vintapperen Henrik de Ricke[1].

Ved ingen af disse Leiligheder forbeholdt Kronen sig udtrykkelig Ret til, at Nyborgs Toldskrivere fremdeles skulde have Bolig i Korsbrødregaarden. De faktiske Forhold vise imidlertid, at dette i alt Fald i de nærmeste Aar efter 1580 har været en stiltiende Overenskomst. $^{30}/_{11}$ 1580, da forannævnte Toldskriver Peder Skriver avancerede til Tolder, fik Stedfortræderen, Hans Skriver, efter Sædvane anvist »Vaaning udi Korsbrødregaard«[2]. Det samme staaer i Brevet, hvorved Christian Skriver $^{5}/_{8}$ 1583 udnævntes til Toldskriver[3]. Dermed forsvinder imidlertid Bestemmelsen om Fribolig i Korsbrødregaarden. I de følgende Toldskriver-Bestallinger (saaledes for Jens Wiborg $^{25}/_{3}$ 1589[4], Hans Jørgensen $^{3}/_{5}$ 1604, Berendt Pedersen $^{15}/_{8}$ 1610 og Bjørn Markussen $^{28}/_{6}$ 1612[5]) hedder det kun, at Lønnen er 50 gamle Daler om Aaret samt nogen Agerjord. Mulig betyder dette en stedfunden Forandring — Agerjorden nævnes ikke i Toldskriver-Bestallingerne indtil 1583 incl. Paa den anden Side maa det dog erindres, at Stenhuset endnu i Begyndelsen af det 17. Aarh. i officielle Dokumenter kaldtes Toldergaarden.

Ifl. Eiler Brockenhuus' historiske Kalender-Antegnelser døde Henrik Vintapper (Henrik de Ricke) den 17. Mai 1600[6]. Dermed passer vel, at Nyborgs Borgmester 3 Ugersdagen efter fik kgl. Ordre om »at skulle lade tage Syn paa Toldergaarden der sammesteds, om den findes med Bygning og udi andre Maade saa noksom ved Magt holden, som det sig bør,

---

[1] Fyenske Registre, $^{22}/_{11}$ 1588. I Præsten Christiern Bruns Optegnelser for Aarene 1572—91 nævnes 1584 »Henrik de Ricke, den Vintapper til Peder Skrivers Borgmesters« (Saml. til Fyens Hist. og Top. VII S. 274). [2-3] Fyenske Registre.

[4] Bestallingen er trykt i Personalhist. Tidsskr. V S. 322.

[5] Se Fyenske Registre under nævnte Datoer. Disse Bestallinger ere næsten ligelydende med Jens Wiborgs fra 1589.

[6] Saml. til Fyens Hist. og Top. VI S. 439.

og sig med det førderligste (snareste) derom imod Hans Maiestæt erklære«[1]. Thi Kronen maatte jo nu efter Henrik Vintappers Død overtage det ledige Stenhus. Hvem dette i de nærmest følgende Aar har huset, om Toldskrivere eller andre, kan næppe oplyses. Først fra 1613 foreligger et nyt Dokument om Toldergaarden; og dette Aar blev ved Siden af 1441 og 1560 et Mærkeaar i Stenhusets Historie. Kronen solgte det da til Privateie. Siden 1613 har det stedse været i Privateie.

Skjødet, som er indført i Fyenske Registre, lyder saaledes:

»Anders Hansen, Rigens Skriver, fik Skjøde paa en Gaard udi Nyborg.

Christianus 4tus.

»Gjøre alle vitterligt, at Vi naadigst haver solgt, skjødet og afhændet og nu med dette Vort aabne Brev sælger, skjøder og afhænder fra Os og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen og til Os elskelige Anders Hansen, Rigens Skriver, og hans Arvinger til evindelig Eiendom en Vor og Kronens Gaard og Grund, kaldes Toldergaarden, udi Vor Kjøbstad Nyborg liggende, med Huse, Bygning, Have og Gaardsrum udi sin Længelse og Bredelse, som den nu begreben og forefunden er, med samt trende Agre udi Nørremark og en liden øde Have udi Byen. Thi bepligter Vi Os og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen at fri, hjemle og fuldkommelig tilstaa fornævnte Anders Hansen og hans Arvinger fornævnte Gaard, Grund, Have og Agerjord med al dets rette Tilliggelse, som det nu forefindes, aldeles intet undtaget udi nogen Maade, for hver Mands Tiltale, som derpaa kan tale med Rette, og kjendes Vi og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen aldeles ingen ydermere Lod, Del, Ret eller Rettighed at have til eller udi fornævnte Gaard, Grund, Have og Agerjord eller nogen dets rette Tilliggelse efter denne Dag udi nogen Maade. Og dersom saa skete, at fornævnte Gaard, Grund, Have eller Agerjord eller nogen dets rette Tilliggelse blev fornævnte Anders Hansen eller hans Arvinger afvunden udi nogen Rettergang for stor Vanhjemmels Brøst Skyld, da bepligte Vi Os, Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen at vederlægge fornævnte Anders Hansen eller hans Arvinger saa god en Gaard, Grund, Have og Agerjord igjen og saa vel beleiligt inden sex samfulde Uger der næst efter og holde det hannem og hans Arvinger skadesløst udi alle Maade. Givet Frederiksborg den 27. Mai Anno 1613«.

---

[1] Fyenske Registre.

IV. Stenhuset i Privateie. Tilbygningerne fra 1614 og 1650.

»Rigens Skriver« Anders Hansen med Tilnavn Scheffer tilhørte baade ved Fødsel og Giftermaal Magistratsfamilier. Faderen var »høi fornemme Mand« Hans Scheffer, Borgmester i Tønder. Hustruen, »den ædle og dydzirede Matrone« Kirsten Eriksdatter, var Datter af Raadmand i Nyborg Erik Engelbretsøn[1]. Selv beklædte Anders Hansen ogsaa indtil sin Død et Raadmandsembede. Af hans Børn blev en Søn, Jakob, Rektor ved Byens Latinskole og senere Raadmand, medens Datteren Elisabeth ægtede Sognepræsten Mads Lerche og efter hans Død den bekjendte Eier af Raschenberg (Juelsberg) Claus Rasch, siden Politimester i Kjøbenhavn.

Det tør saaledes formodes, at Anders Hansen har været en velsitueret Mand. Et bestemt Vidnesbyrd i den Retning afgive i hvert Fald de store Byggeforetagender, han lod sætte i Gang strax efter at have erhvervet Korsbrødregaarden. Det er Anders Hansen, som reiste den to Stokværk høie Sidefløi langs med Adelgade i Aaret 1614.

I det 17. Aarh. gjaldt grundmurede Huse vel for at være de fornemste; men almindelig nøiedes endnu selv Folk af de høiere Stænder med de billigere Bindingsværkshuse. I Nyborg opførte saaledes baade Raadmand Gert tor Borch ved Aar 1600, Borgmester Mads Lerche 1601 og Raadmand Niels Boesen 1633 tømrede Bygninger. Anders Hansen vilde sikkert ogsaa have fulgt denne jævne Skik, om han ikke ved Korsbrødregaardens Teglstens-Ydermure havde følt sig bundet til Grundmur, for at nyt og gammelt udadtil kunde danne en harmonisk Enhed. Saa gik han da den i hine Tider ret usædvanlige Mellemvei, at gjøre den nye Fløis Facade og Endegavl af Grundmur, men Gaardsiden af Bindingsværk.

Paa den grundmurede Forside anvendtes der næppe videre Dekoration. Det var Gavlene, som særlig vare Renæssancens Glansnumre. Derfor pyntede Anders Hansen dette Parti ved

[1] H. Mule Clausen: Ligprædiken over Elseb. Scheffer [1693], S. 12.

efter Tidens Skik at danne Gavlkonturen med ud- og indadsvungne Baand adskilte ved Gesimser og Horisontalbaand. Paa Gesimsernes Hjørner satte han korte, støtteagtig opstaaende Led, hvert med en Kugle paa Toppen, og Gavlen

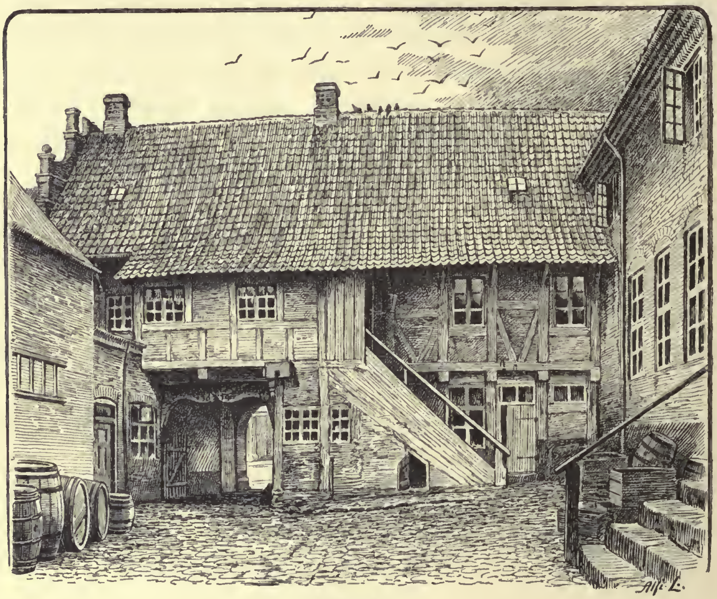

Fig. 4[1].

kronedes med en (senere nedtagen) lille Fronton, Høirenæssancens klassiske Motiv.

Ved Opførelsen af Bindingsværks-Bagsiden havde Anders Hansen to Veie at vælge imellem. Perioden nærmest omkring Aar 1600 betegner paa dette Punkt en Brydningstid i Konstruktionen. Oprindelig anvendte man til Bindingsværkshuses Bagsider lodrette Stolper af saa store Længder, at de naaede helt gjennem, fra Fod til Tag; og til disse Tømmerstokke fastgjorde man ved Kam og Nagler de forskjellige

[1] Fig. 4 viser Bagsiden af Fløien fra 1614. Til høire i Billedet sees Stenhuset. Stentrappen hører til Tilbygningen fra 1650.

Etagers Loftsbjælker. Senere, da det bl. a. paa Grund af Skovenes Ødelæggelse frembød Vanskeligheder at skaffe saa lange Træer, nøiedes man med korte Stolper, for hvert Stokværk. Underste Stokværks Stolper indtappedes foroven i den vandrette Rem, medens andet Stokværks Stolper forneden indtappedes i Overgangsfoden; og de to Stokværks lodrette Stolper stilledes lige over hinanden, saa at der ikke fremkom nogen Udkragning af andet Stokværk. Ved sidstnævnte Metode opnaaede man tillige at kunne lade Stueetagens Loftsbjælker fortsætte sig ud fra Muren, til Støtte for en Svale[1].

Anders Hansen valgte til sin Fløi en Bindingsværks-Bagside af den yngre Konstruktion. Dog stillede han ikke de to Stokværks Stolper lige over hinanden, men gav andet Stokværk stolpetykt Fremspring, og under Taget fæstedes udskaarne Knægte. Bagsiden blev saaledes ikke ulig en Forside paa Datidens Bindingsværkshuse. Men Raadmanden udnyttede endvidere Konstruktionen til Anbringelse af en Svale.

Hvorledes denne oprindelig har seet ud, giver den nuværende korte, lukkede Svale kun et ringe Billede af. Ydervæggen er i 18. Aarh. eller maaske endog noget senere helt omdannet, Enderne til begge Sider nedbrudte og Trappen indrettet. Som Svalen nu staaer, skiller den sig ikke meget fra de Svaler, der findes ved Bindingsværkshuse i Nyborg fra Tiden omkring Aar 1800. Anders Hansens Svale strakte sig derimod langs hele det øvre Stokværk. Som formentligt Vidnesbyrd derom seer man dels paa Stenhusets Gaardside, hvor Huset støder sammen med Fløien fra 1614, omtrent i Fortsættelse af Svaletaget en lodret nedgaaende Tilbygningslinie i Kalkpuds. Dels findes ved Anders Hansens Fløi i alle underste Stokværks Stolper Noter til Svalestivere (»Bjørne«)

---

[1] Se nærmere Chr. Axel Jensen, i Fra Arkiv og Museum, I S. 211 flg.; navnlig de to Figurer paa S. 212 og 213.

svarende til den svære, profilerede Bjørn, som endnu er bevaret ved Siden af Porten[1].

Ved Opførelsen af denne nye Fløj havde Anders Hansen givet sin Gaard den dobbelte Udstrækning. Man forstaaer derfor, at han har ønsket Erindringen herom bevaret og i den Anledning anbragt Indskrifttavler. Paa Forsiden af Huset sidder over Porten en firkantet Stenplade, hvorpaa sees gjengivet et Skibsanker, Solen, Maanen, Anno 1614 og Navnet Anders Hanssøndt; foroven læses: »Dante deo invidiæ non est vis illa nec viæ«, nederst Bogstaverne W. A. G. M. G. F. S. Porthammeren mod Gaardsiden bærer Jesu Monogram, derunder: »Christvs porta salvtis« og nederst: 1614.

Disse Inscriptioner gjælde vel egentlig kun Fløien ud mod Adelgade. Men der er andre Træk ved Hjørnegaarden, som sikkert ogsaa skylde Anders Hansen deres Tilblivelse.

Som tidligere nævnt var det formentlig Hensynet til Stenhuset, der lod ham bygge det nye Hus' Forside af Grundmur. Skulde Harmonien imidlertid gjennemføres, maatte eet iøinefaldende Forhold ændres: Stenhusets gotiske Gavl ud mod Adelgade. Der er næppe Tvivl om, at det er Anders Hansen, som har ombygget denne Stenhusets Gavl i Renæssancestil, saa meget mindre som den paa det nøieste svarer til Gavlen paa Fløien fra 1614. Konturen er den samme. Her gjenfindes Gesimserne og Horisontalbaandene, Frontonen og de støtteagtig opskydende Led; kun disses Kugler mangle nu. Om Raadmanden ogsaa har ændret Stenhusets østlige Gavl, kan ikke siges. Den nedbrødes 1650, da Stenhuset forlængedes. Endvidere hidrøre Rester af nogle fladbuede Vinduesaabninger, som sees paa Stenhusets Sydside og Vestgavl i Stueetagen, ogsaa fra Beg. af 17. Aarh.

Mindre Sikkerhed er der derimod for, at det var Anders Hansen, som har paabygget Eiendommen et nu forsvundet Karnaptaarn. Dette stod paa Stenhusets Nordside, tæt ved Vest-

[1] Jeg skylder cand. Chr. Axel Jensen Tak for denne Oplysning.

enden. Som en firkantet Udbygning strakte det sig op forbi begge Husets Stokværk, afsluttet foroven i et spiralformet Spir. Om dets Sider løb en Altan[1]. Taarnet forsvandt i 1850 af den høist mærkelige Grund, at det befandtes at være brandfarligt for Kirken, idet det ikke stod Sideskibets daværende sydvestlige Mur tilstrækkelig fjærnt. Eieren erholdt i Godtgjørelse for Nedbrydningen 600 Rdlr. af Kirken[2].

Hjørnegaardens indre Udstyrelse tør formodes at have svaret til dens Ydre. Men herom vidstes intet nærmere, før et lille Fund 1899 tilfældig gjordes i Stenhuset. Ved Omlægning af 1. Sals Gulv i Husets vestlige Ende saaes det, at Bjælkerne, hvorpaa Gulvbrædderne her hvilede, bare malede Dekorationer (Fig. 5—6). En Undersøgelse, Nationalmuseet lod foretage ved Kunstmaler Alfr. Larsen, gav følgende Resultat. De dekorerede Bjælker, som hidtil havde ligget skjulte mellem 1. Sals Gulv og Stueetagens gibsede Loft, have oprindelig været synlige nedenfra, idet Gibsloftet først i en senere Tid var indskudt. Bjælkerne have baaret Loftet i Stueetagen over en Sal med hele Husets Bredde og med en Længde af mindst 8 M. — kun over en saa lang Strækning blev Gulvet nemlig opbrudt. Men dette Gulv repræsenterede ikke de oprindelige Loftsbrædder; de have sikkert været malede paa Undersiden.

De dekorerede Bjælker, 10 i Tal, ligge med en indbyrdes Afstand af ca. 0,60 M. paa tværs gjennem Huset. Med Undtagelse af den yderste mod V., der støtter sig til Husets Gavlmur og saaledes kun har een Side fri til Dekoration, og

---

[1] Ifl. Personalhist. Tidsskr. IV S. 37 foreligger der en Tegning af Hjørnegaarden fra Aar 1749, paa hvilken Karnaptaarnet sees.

[2] Fr. Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Protokol A S. 431. Aar 1655 nævnes, saavidt vides første Gang, en Mur om Vor Frue Kirkegaard. Et Stykke af denne Mur gik mellem Kirketaarnets sydvestl. Hjørne og Stenhuset; tæt op til dette var der i Muren en Indgang fra Gaden til Kirken og Præstegaarden. Murpartiet mellem Taarnet og Stenhuset forsvandt 1805, bortliciteret $^{16}/_{7}$ d. A. til Nedbrydning og Bortførsel for 24 Rdlr. (Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Prot. B S. 109 og 112).

maaske ogsaa den yderste mod Ø., bære de Maling paa begge Sider. Desuden maa samtlige Bjælker antages at være dekorerede paa Undersiden. Da Stueetagens Gibsloft imidlertid ikke turde fjernes, kunde Undersøgelsen ikke strækkes hertil.

Bjælkerne ere af Fyr. Herpaa ere Dekorationerne udførte med Oliefarve. Hvor der i Forveien har været Revner i Træet, har man paalimet lange, i Kanterne udflossede Lærredsstrimler, som ere lagte over med Spartelfarve til lidt ned ad Træet for at frembringe den glattest mulige Overflade.

Fig. 5—6.

Dekorationerne bestaa af langstrakte Felter adskilte ved korte kvadratiske. Disse sidste vise i gul og brun Farve forskjelligartede Hoveder, af Engle, Kvinder med fyldige Kinder eller Øreflipper, Løver osv. I de lange Felter er der paa lys blaalig Grund malet kækt svungne Plantemotiver, hvorimellem Englehoveder, Fugle, Blomster og Frugter i broget Blanding. Den hele Dekoration er rig paa Afvexling; Farverne staa, fordi de saa længe have været skærmede mod Lys og Støv, særdeles friskt[1]. Efter Stilen at dømme ere Dekorationerne udførte i Begyndelsen af 17. Aarh. Der er saaledes næppe Tvivl om, at vi atter her møde et Værk af Raadmand Anders Hansen. Salen med dette pyntelige

[1] Se Indberetning af Alfr. Larsen, i Nationalmuseets Arkiv, og Nyborg Avis $^{23}/_{12}$ 1899.

Loftsdække og med Karnaptaarnet mod Kirkesiden har da utvivlsomt været Husets »øverste Stue«[1]. Paa en af Væggene her er der iøvrigt fremdraget Maling vistnok som Rest af en med Loftet samtidig Vægdekoration[2].

Desværre have Loftsbjælkerne efter endt Undersøgelse igjen maattet tildækkes. Derved ere de dog beskyttede mod Undergang. Opdagelsen af disse Bjælker var iøvrigt saa meget interessantere, som der fra Renæssancetiden i Forveien kun kjendtes eet dekoreret Bjælkeloft af tilsvarende Art i Danmark, nemlig i den nu saa heldig rekonstruerede Panelstue fra Aar 1602, i Aalborgs historiske Museum[3].

Raadmand Anders Hansen døde i Aaret 1626. Hjørnegaarden stod imidlertid da i en saadan Skikkelse, at den Menneskealdre igjennem kunde afgive passende Bolig for Byens Magistratspersoner og høiere Borgerstand. Eet Punkt var der kun, som Raadmanden ikke havde naaet eller ikke havde skjøttet om: at bebygge den aabne Plads mellem Stenhusets Østende og Præstegaarden. Dette blev en senere Eier, Borgmester Jens Madsen, forbeholdt.

Jens Madsen kom i Besiddelse af Hjørnegaarden 1647[4]. Tre Aar efter tog han fat paa Byggeriet. Den Opgave, der her var stillet ham, frembød ikke meget af Interesse, idet det kun dreiede sig om et lille Stykke Hus paa en ikke meget iøinefaldende Plads. Som Anders Hansen følte han sig dog forpligtet til at lade Nybygningens Forside bedst

[1] Det er til denne Stue, at Traditionen henlægger Karl X Gustavs Raadslagning med Erik Dahlberg og Generalerne om Troppeoverførelsen til Laaland over Isen.

[2] Gjennem Skiftedokumenter kunde der mulig erholdes Oplysning om Fordelingen og den indre Udstyrelse af Værelserne i Hjørnegaarden. Nyborg Skiftevæsenssager fra 1664—1841 opbevares i Provinsarkivet for Fyen, i Odense. Forskjellige Forsøg paa at erholde en efter Forholdene nogenlunde bekvem Adgang til disse have dog ikke ført til noget Resultat.

[3] Chr. Axel Jensen: Haandværkerforeningens Panelstuer i Aalborg Museum, i Saml. til jydsk Hist. og Top., 3. R. III S. 39 fig.

[4] Fr. Crone, i Nationaltidende 12/11 1884 (Morgen).

mulig falde i Stil med Stenhuset. Derfor anvendte han Grundmur — selvfølgelig smaa Sten — og gav det nye Parti samme Murhøide og Tagreisning som Stenhuset. Da Forsiden skulde gaa fra Hjørne af Stenhus til Hjørne af Præstegaard, men da disse ikke laa i Høide med hinanden, kom den nye Mur til at danne en stump Vinkel med Stenhusets Nordside. Mellem 1. og 2. Stokværks Vinduer anbragte Borgmesteren i store Bogstaver og Tal af Jærn sit Navn og Aarst. 1650.

Ogsaa ved Tilbygningens Gaardside fulgte han Forgængerens Exempel. Den reistes altsaa af Bindingsværk, men glat, lige op og ned, uden nogensomhelst Forsiring, ret et Udtryk for den just nu begyndende Dekadence i Bindingsværket. Ogsaa Tagstolen gjordes simplere, Fyrretræs Spær med et enkelt Sæt Hanebjælker. Det eneste, som gav Tilbygningen et vist Præg af Velstand, var Kjælderen, som dog kun anbragtes under den vestlige Halvdel, umiddelbart op til Stenhusets. Den har til Overdække een stor, lavspændt Krydshvælving (se Plan og Længdesnit Fig. 2-3). Gjennem den tykke Munkestensmur, der skilte de to Kjældre, brødes en Døraabning, ligesom ogsaa 1. og 2. Stokværk i Stenhus og Tilbygning sattes i indbyrdes Forbindelse. Derimod borthuggedes Stenhusets Gavltrekant helt. Skulde det være til Minde om den, at Tilbygningens Gavl ind mod Præstegaarden er prydet med Kamtakker, ret som tilhørte den Gotikken?

Jens Madsen blev 1666 forflyttet til Odense. Efter ham eiedes Hjørnegaarden indtil 1703 ligeledes af Borgmestre, først Laurids Jørgensen, senere Tønne Madsen og Mads Rosenberg. Af de følgende Besiddere ere kun faa mere kjendte. Gaarden selv regnedes længe til de herskabeligste i Nyborg. I et Taxationsdokument fra 1682 over Eiendommene i Byen[1] er Hjørnegaarden sat til 720 Rd. (deraf Bygningen 630, Grunden 90). Paa dette Tidspunkt vare kun 6 Steder smstds. høiere taxerede, det høiest taxerede til 1100 Rd.

---

[1] Det opbevares i Rigsarkivet.

OM RAGNAROK.

AF

AXEL OLRIK.

I. Opgaven og kilderne.

1. *Undersøgelsens mål.*

Nordboernes forestillinger om ragnarok, om menneskeverdenens og gudernes undergang, hører til de mest omstridte spörsmål i den sidste menneskealders myteforskning. På den ene side står en flok af forskere, der regner dem for opståede i vikingetiden under kristen påvirkning. På den anden side står den flok af forskere, der hævder den ældre opfattelse: ragnarok som en ældgammel og national forestilling. Men blandt alle disse forskere findes der ingen, som har taget ragnarok for til sammenhængende behandling; det er kun i småafhandlinger eller i afsnit af et större skrift, de har indladt sig med enkelte af de herhenhørende spörsmål. Det, jeg her vil forsøge, er at bringe spörsmålet om oprindelsen et stykke nærmere imod sin løsning, ved at fæste opmærksomheden på alle de forskellige sider af ragnaroktanken.

Også fra en anden side set trænger ragnarok til en ny og samlet undersøgelse.

Kun en eneste kilde giver en ligefrem fortællende redegörelse for, hvad der sker i verdens sidste tid. Det er Voluspå, det berömte digt, der ikke uden grund har fået hæderspladsen forrest blandt den ældre Eddas kvad. Alle, der har skrevet om den nordiske mytologi — fra Snorre Sturlesön indtil vore dage — har lagt dette kvads skildring af ragnarok til grund; de har kun benyttet andre kilder til

at udfylde eller bekræfte dets skildring. Dette er den korteste vej til at få et billede af ragnarok; og det er naturligt nok, at man gik den vej först. Men det bör ikke være den eneste, og det kan ikke være den sikreste. Tager vi en enkelt kilde til rettesnor, binder vi os med det samme til en enkelt mands opfattelse. I heldigste tilfælde meddeler den os ragnaroks-troen, således som den var til given tid indenfor en enkelt kres. Men der er på forhånd sandsynlighed for, at Voluspå ikke engang giver så meget. Kvadet indeholder en enkelt digters systematiske fremstilling af hele verdensløbet i dets sammenhæng. Oven i købet var denne digter en mægtig poetisk begavelse. Netop fordi Voluspå er saa storslået, sä fyldig, så overskuende, må den lide af det subjektives begrænsning. I virkeligheden véd vi ikke, om ragnarok for de andre Nordboers bevidsthed udgjorde noget system, en samlet fremadskridende række af begivenheder, eller om det kun var en del løse motiver, hvis mængde og rækkefølge var ret uregelmæssig.

Alt dette kan vi ikke lære af én kilde. Vi må have vidnesbyrd fra mange sider, for at nå til datidens almindelige opfattelse. Og i virkeligheden findes der et glimrende materiale til at oplyse herom; mærkeligt er det, at ingen hidtil har taget fat på at udnytte det. I gudekvadene vrimler det af antydninger, selv i heltekvadene træffes lignende; skjaldenes historiske digte øger bevisstedernes mængde på ikke så få punkter; yderligere vidnesbyrd kan fremdrages fra den gryende middelalders billedkunst, og fra senere skrifter.

Når der således er samlet et nyt kildemateriale, må der findes — om muligt — en ny og mere indtrængende, mere overskuende forskningsmåde. Opmærksomheden må samles om alle de optrin eller handlingsled, som er af afgörende betydning for ragnarok, nemlig dem der i væsenlig grad hidfører enten menneskeverdenens eller gudernes ødelæggelse (og deres fornyelse). Ved hvert hovedmotiv må det under-

søges, hvilke forudsætninger det har i nordisk myteverden og i nordisk natur, dernæst om det genfindes hos andre folkeslag, og hvorvidt der kan fastslås noget slægtskabsforhold imellem det nordiske og det fremmede.

2. *Kilderne.*

Blandt eddakvadene indtager *Vafþrúðnismál* en mærkelig plads ved de talrige oplysninger om ragnarok: sletten Vigrid hvor Surt og aserne skal kæmpe (v. 17), fimbulvinteren, solen sluges, asernes ny boliger, Odins død og Vidars hævn (v. 44—53; hertil måske også v. 54—55, om hvad Odin hviskede Balder i øret, og 39, at Njord »í aldar røk« skal vende hjem til Vanerne). I virkeligheden udgör dette en hel skildring af ragnarok, ganske vist ikke på alle punkter stemmende med Voluspås billed, men — som vi snart skal se — en i sig selv klar og udtömmende redegörelse for, hvorledes guderne og menneskeslægten går til grunde og atter genfødes.

De andre eddakvad giver en lang række spredte glimt fra guders og jætters sidste strid. *Grímnismál* v. 17 Vidar sysler med sin faderhævn, 23 einherjerne går at stride med ulven. *Lokasenna* 39 og 41 ulven bier i bånd på ragnarok, 42 »Múspells synir« rider over mörkskoven, 44 Odin sluges af ulven. *Vegtamskviða* 14 Loke kommer løs af sine bånd. *Fáfnismál* 14—15 Surts og asernes kamp på holmen Óskópnir. Kun den sent digtede *Vǫluspá in skamma* spænder over större område, men går ganske i den ældre Voluspås spor; v. 42 naturens forstyrrelse, 44 Odins kamp med ulven, og den mægtiges komme.

Skjaldekvadene indeholder et par bestemte ragnaroksmotiver, der til dels går i arv fra den ene digter til den anden. *Eiríksmál* (o. 950) lader Odin samle kæmper i Valhal til den fremtidige strid med ulven, og digteren synes også at kende Balders genkomst. Egil Skallegrimssöns »Sönnetab« (*Sonartorrek*) hentyder i sine slutningsvers to gange til

Odins kamp med ulven (24 ulfs bági; 25 Tveggja bága njǫrvanipt); Eyvind skaldaspiller peger i slutningsverset af *Hákonarmál* mod den tid, da Fenresulven slipper løs og farer hen over de øde menneskeboliger. Kormak, Arnor jarleskjald o. fl. véd om, at jorden en gang skal synke i hav.

Snorres fremstilling af ragnarok i hans *Gylfaginning* (Snorra Edda I 186—204) grunder sig væsenlig på Voluspå; tillige har han indflettet træk fra de andre kendte kilder. På enkelte punkter giver han en fyldigere udmaling, uden at han dog tilföjer nogen ny kendsgerning; intet tyder her på, at han har haft et ukendt kvad til sin rådighed, tværtimod er han meget nöjagtig med at anføre sine poetiske kilder — de samme eddakvad, som vi kender. På den anden side kan det ikke nægtes, at han på enkelte punkter har en viden, som er ejendommelig for ham. Når Voluspå fortæller, at »Naglfar kommer løs«, tilföjer han: »Dette skib er gjort af døde mænds negle; derfor skal man tage sig i agt for, at om en mand dør med uskårne negle, øger han meget æmnet til skibet Naglfar«. Denne bemærkning har han öjensynlig hentet fra sine landsmænds folketro. Også om Fenresulven har han bestemtere oplysninger. »Fenresulven løber frem med opspærret gab, den øvre kæbe når himmelen, medens underkæben er nede ved jorden«. Og videre, da ulven har slugt Odin: »Da går Vidar frem; han træder med den ene fod på ulvens underkæbe; på foden har han den sko, som der har været samlet til gennem alle tider, nemlig de skindstrimler, som man skærer af skolæderet ved tå og ved hæl; derfor skal man kaste strimlerne bort, om man vil hjælpe aserne; — med sin ene hånd tager han i ulvens overkæbe, og således sønderriver han dens gab; det bliver ulvens bane.« Også denne skildring af ulvekampen støtter sig på en folketro og indeholder den mytiske forklaring af en religiøs skik. Endvidere har Snorre en nærmere redegörelse for, hvilke guder og jætter der kæmper sammen i ragnarokkampen. Om dette går tilbage til gammel tra-

dition, eller om det blot er en udregning af de naturlig sammenhørende modstandere, kan vi senere drøfte. Hvad der er det sikre, er, at Snorre i de allerfleste tilfælde ikke er en kilde, men er en bearbejder af de kendte kilder, og at han på nogle enkelte punkter har en særlig viden, nemlig prosatraditioner der grupperer sig om overtroiske sædvaner.

Desuden må der til kilderne henregnes enkelte synlige mindesmærker fra vikingetiden eller den tidlige middelalder. Det mærkeligste af dem er stenkorset på Gosforth kirkegård i Nordengland, som måske går tilbage til

Fig. 1. Manden kæmper med uhyret,
Gosforth-korset i Cumberland (Årb. 1884, s. 16).

9de årh. Fra 11te årh., snarest den sidste del, stammer de nordiske gravstene, med eller uden runeindskrift, på øen Man. Et mindesmærke i Normandiet er fra midten af 11te årh.[1].

På *Gosforth-korset* ses én fremstilling af utvivlsom

---

[1] Om *Gosforth*-korsene se Stephens i Årb. 1884, s. 12—39. Om det store korses alder udtaler Bugge (Eddic poems, s. lxiv), at han efter sammenligning med de daterede irske og skotske mindesmærker finder naturligst at henføre det til 9de årh. Sophus Müller (Vor oldtid, s. 677) opfatter det som yngre; jf. hans kendetegn på den med år 900 begyndende yngre stilperiode (Årb. 1880, 282). Om mindesmærkerne på *Man* se Bugge i Årb. 1899, 250—58, samt afbildningerne hos Kermode, Catalogue of the Manx Crosses, 1892 (s. 33 ulven) og Sagabook of the Wiking-Club I (3. h. 1897; s. 363 Heimdal).

kristen oprindelse: Kristus på korset og stridsmanden, der støder spyddet i hans side; de andre billeder på stenen svarer til kendte nordiske myter, eller det synes dog, som de naturligst må tolkes i den retning. Höjere op på stenpillen, et stykke over korsfæstelsen, ses et vilddyrhoved, der åbner sit mægtige gab imod en menneskeskikkelse; han træder med sin ene fod i dyrets underkæbe, med sin ene hånd griber han i overkæben, medens han i den anden hånd fører en stav eller et spyd; udyrets krop findes ikke fremstillet, men antydes kun ved en række ornamentale båndslyngninger (se fig. 1).

Fig. 2. Manden kæmper med ulven, runekors fra Kirk-Andreas på Man (Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, XXIII, s. 336).

Fra *Man* kendes en kristen ligsten, rejst af en Nordbo, der hed Torvald; den bærer en lignende fremstilling. På höjre side af det i stenen udhugne kors ses »en mand, hvis ene fod stikker ned i gabet på en ulv; i dennes overkæbe griber han med sin venstre hånd. Foran mandens ansigt og til dels over hans hoved ses vendt mod ham en stor fugl, en ravn eller ørn, som synes at sidde på hans höjre skulder. Manden holder i sin höjre hånd et spyd, som han stikker ned mod ulvens forben« (Bugge i Årb. 1899, 250).

Dette sidste billede opfattes af forskerne som Odin, der i ragnarok sluges af Fenresulven; derimod opfattes Gosforthkorset som en fremstilling af Vidar, der sønderriver ulvens gab. I virkeligheden må de to billeder betegne et og det samme. Stillingen med den ene fod i dyrets gab og med den ene hånd i dets overkæbe er så ejendommelig, at den

ikke tilfældig frembringes ved flere lejligheder; hertil kommer oven i købet et spyd (eller stav), der føres med den anden hånd uden at spille nogen afgörende rolle. Ligheden er så stor, at begge billeder ikke blot er fremstillinger af samme sagn, men at der formodenlig er et slags kunstnerisk slægtskab imellem dem[1]. Billedet må i begge tilfælde fremstille Vidar, der sønderriver ulvens gab. Spyddet skal altså ikke være et Odins-attribut, men blot i almindelighed betegne ham som kriger[2]. Rovfuglen ved hans hoved på det yngre billede skal måske betegne Odins ravn, der her — straks efter sin herres fald — følger hans unge hævner; eller den er måske blot et symbolsk udtryk for sejren[3].

I *Normandiet*, i klosterkirken S. Georges i Bocherville, der er opført o. 1050 findes et söjlehoved, hvor man ser en mandsskikkelse i kamp med en drage, han er nøgen, stærkt skægget og fører som våben en hammer i sin höjre hånd (se Årb. 1884, s. 42). Billedet lader sig — hvis tegningen er rigtig — ikke opfatte anderledes end som Thor, der kæmper med Midgårdsormen. Og da billedet på intet punkt viser hen til myten om Thors fiskefangst, må det være

---

[1] Selvfølgelig er der ikke tale om nogen umiddelbar efterligning mellem disse i sted og i alder ulige mindesmærker. Dog er forskellen tilsyneladende större, end den ved nærmere eftersyn viser sig at være. Hver af dem har på sin måde løst den opgave at få billedet til at fylde i et langstrakt rum, der står på höjkant. Gosforth-korset har vendt gruppen vandret og derved fået en hensigtsmæssig billedflade; Man-korset har fastholdt den for öjet naturlige lodrette stilling af figurerne, men har derved fået dem anbragt over hinanden.

[2] Der kan ikke lægges vægt på, at Voluspå lader Vidar kæmpe med sværd; ti dette digt kender ikke engang forestillingen om, at han flænger ulvens gab.

[3] En tredje fremstilling af det samme motiv (»Vidar, Odins son, rending the jaws of the Volf«) skal findes i Drainie i Lancashire. Men den pågældende afhandling (af dr. H. C. March i Transactions of the Lanc. and Cheshire Ant. Society, XI) har ikke været tilgængelig for mig, men kun en kort henvisning i Sagabook of the Wiking-Club, 1897, s. 363.

ragnarokskampen, det forestiller. Mindre sikkert er det, om et kors fra *Man*, hvor en nøgen kortskægget mand med bælte kæmper imod en slange, skal fremstille Thors og Midgårdsormens kamp. Ganske vist er det forklarligt nok, at Thor, efter at have udslynget sim hammer imod uhyret, »løfter sin arm op mod slangens hoved, ligesom for at slå den eller trykke den tilbage«; men vi mangler det afgörende kendetegn på den nordiske gud: hammeren[1]. På en runesten fra Jurby på Man ses en hornblæsende kæmpe med sværd, der vist med rette opfattes som Heimdal; måske har fortolkerne også ret i at tænke sig ham som blæsende til ragnaroks begyndelse[2].

På *Gosforth*-stenen ses tillige nogle billeder, der står i fjærnere forhold til ragnarok. På den vestlige side af korset (altså som modstykke til korsfæstelsen) ses flere scener med mere nordisk karakter. Om den nederste af dem hersker der ingen tvivl. Den tredobbelt bundne skikkelse er Loke; den kvinde, der står hos ham og rækker skålen op, er Sigyn; en slange slynger sig over dem. Den øverste scene har först nylig fået sin tolkning ved Bugge (Eddic poems, s. lxv). Her ses det samme uhyre, som på stenens anden side kæmper med Vidar: rovdyrhovedet med opspærret gab og bagved de ornamentale båndslyngninger, der tjæner som dets krop; foran uhyret står en mand, der stiller sit spyd i dyrets opspærrede gab, så at den ene spids står i overkæben, den anden i underkæben; med den anden (bortvendte) hånd holder han et drikkehorn. Skönt billedet er blevet noget uklart, fordi stenhuggeren af dekorative hensyn har fremstillet uhyret dobbelt, kan det næppe forestille anden scene end den, der i nordisk fortælles om aserne, at de satte et sværd i Fenresulvens gab for at göre den uskadelig, og

---

[1] Jf. Bugge i Årb. 1899, 257. Dette mindesmærke kender jeg kun af beskrivelse, ikke af afbildning.

[2] Bugge i Årb. 1899, 250—51; jf. ndfor § 15.

i en serbisk legende fortælles om Kristus, at han plantede sit spyd i djævelens gab med odden imod overkæben og nederenden imod underkæben[1].

[1] Flere sagnfortællinger af samme art vil blive nævnte i § 12. — Der synes mig at være så megen mere grund til at tiltræde S. Bugges opfattelse af Gosforth-billedet, fordi en barnlig kunst ofte gentager figurer for at få rummet udfyldt. Jeg kan således nævne en keltisk ligsten fra Skotland med fremstilling af syndefaldet: af hensyn til symmetrien er slangen her afbildet to gange (Joseph Anderson, Scotland in early christian times, 2d series, 1881, s. 160—61). For øvrigt kan man med nogen grund spörge, om det virkelig har været stenhuggerens mening, at uhyregabene og manden skulde udgöre én fremstilling; det kunde måske være tilfældigt (af pladsmangel), at hans spyd et kommet ind i dyrets kæbe. Men denne formodning forekommer mig usandsynlig. Alle de andre figurgrupper er af episk indhold (Loke og Sigyn, Vidar, korsfæstelsen). Typen af uhyret er ganske den samme som Vidars fjende på den anden side af stenpillen; dette taler imod, at vi har en almindelig ornamental dyrefigur. At manden ikke ser imod uhyret gab (således som »Vidar« gör), har vel sin forklaring i, at billedet ikke skal forestille det öjeblik, hvor gudehelten støder sit spyd ind, men skal vise, at han har spyddet

Fig. 3. Gosforth-korset. (Årb. 1884, s. 22).

Alle disse billedlige fremstillinger af ragnarok udgör en gruppe for sig selv. De tilhører de nylig kristnede folkefærd, men aldrig selve hedningerne. Når disse ikke fremstiller gudernes undergang, men myter fra deres liv (f. eks. billederne fra Olaf Pås storstue og på Brage den gamles skjold), skyldes det vel en religiøs sky for at bringe den store katastrofe på scenen indenfor dagliglivets omgivelser. De kristne mindesmærker ynder derimod alle scener, hvor guderne står som sejrherrer over de farligste uhyrer: Thors kamp imod Midgårdsormen, Loke som bunden, Fenresulven med spyd i gabet eller opflænget af den sejrrige Vidar. Det fælles bindeled imellem dem — måske med undtagelse af nogle af de yngste, mindesmærkerne på Man, — synes at være det, at de kan tjæne som symboler på Kristus sejr over den onde[1].

Billederne tilfører os ikke nogen ny viden — med mindre det skulde være sådanne småting som, hvorvidt Fenresulven ligger bunden med et sværd eller med et spyd i gabet, — og min efterfølgende undersøgelse vilde næppe på et eneste punkt føre til andre resultater, hvis vi ikke havde disse kilder.

---

stående i dets gab. Hornet i hans hånd er vel et person-attribut; den stilling, hvori han holder det, vil i praktisk henseende være lige urimelig, enten han har med dyret at göre eller ikke.

[1] En anden opfattelse findes hos Sophus Müller (Vor oldtid, s. 677): de kirkelige billeder af helte- og gudesagn indeholder intet religiøst, men kun »tiltrækkende og kære gamle fortællinger« om gude- og heltelivet. I så fald måtte man dog vente at træffe heltesagnene tidligst, som de mindst forargelige. Men det er gudemyterne, der först får adgang til gravkors (og kirker), tilmed en bestemt lille kres af gudemyter; kun på de sene man'ske runesten findes heltesagn blandede med ind. Denne unge og stedlig begrænsede gruppe indeholder ganske vist de »kære gamle fortællinger« i en broget blanding, der nu ofte er vanskelig at tyde. (Muligvis kan den endogså nærme sig lidt til en »sammensmæltning« af hedenske og kristne forestillinger; Bugge i Årb. 1899, 260—61). For nærværende arbejde bliver dog denne strid om helhedsopfattelsen uden betydning, da det er som vidnesbyrd om de enkelte fortællingers tilværelse, disse mindesmærker skal benyttes.

Men de har dog værdi ved at oplyse udbredelsen og hyppigheden af visse typiske optrin.

Endnu en gruppe af kilder har vi i den nyere folketro fra de nordiske lande. Den indeholder ikke optrin fra gudekampen, men rige bidrag til naturmotivernes historie, tilligemed mange træk, der fra en eller anden side kaster lys over de mytiske forestillinger. Den nærmere redegörelse herfor skal dog först gives efterhånden, når vi har gennemgået motiverne efter de ældre og klarere overleveringer.

Imod et enkelt af de nævnte mindesmærker er der rejst indvendinger af Sophus Bugge (Home of the Eddic poems, s. lxv). To af billederne på Gosforth-korset skal ikke fremstille Vidar og Odin overfor Fenresulven, men Kristus som sejrende over djævlen. Jeg kan ikke se andet, end at denne opfattelse mangler tilstrækkelige støttepunkter. Vi kender ikke nogensomhelst billedlig eller skriftlig fremstilling, hvorefter Kristus skulde have trådt i djævlens opspærrede gab og grebet i hans øvre kæbe; derimod svarer denne stilling med slående rigtighed til den nordiske mytes fortælling. For den anden fremstilling (spyddet i uhyrets gab) kendes heller ingen billedlig hjemmel på noget kristent mindesmærke; og den literære kilde, der påberåbes, — en serbisk folkelegende — er af tvivlsom alder og autoritet (jf. nedenfor § 12 om de med Fenresulven beslægtede myteforestillinger). Hertil kommer skikkelsens udstyr med spyd i den ene hånd og drikkehorn i den anden, der langt snarere tyder på hedensk end på kristen oprindelse. Tillige må det erindres, at vi på selve Gosforth-korsene har fremstillinger, om hvis hedenske oprindelse der ikke er rejst tvivl: Loke og Sigyn på det större kors, Thors fiskefangst på det mindre (S. Müller, Vor oldtid, s. 677; Bugge s. lxxvii; Årb. 1899, 262). Der kan heller ikke lægges nogen vægt på den indvending, at en kristen mand ikke vilde fremstille en hedensk gud som sejrende. Alle billederne på Gosforth-korsene fremstiller jo guderne som sejrende over jætterne; og netop derfor lod de sig anvende allegorisk på et kristent mindesmærke.

II. Ragnaroks naturmotiver.

3. Fimbulvinteren.

Det er den förste nordiske mytologi, Snorre Sturlesöns »Gylfaginning«, der lader jorden hjemsøges af en række efter hinanden følgende naturødelæggelser, og som den förste af

dem nævner fimbulvinteren (storvinteren), »tre vintre på rad uden somre imellem« — forklarer Snorre. Denne opfattelse genfindes hos senere mytologer, også de nyeste; men den har ingen hjemmel i kilderne.

Den eneste kildeoplysning, der haves, er stedet i Vafþrúðnismál 44—45. Her spörges der: »Hvilke mennesker lever, når den mægtige fimbulvinter når til ende blandt menneskene?« Og svaret lyder: »Liv og Leivthrase skjules i Hoddmimes skov, morgendugg har de til mad, ved dem fødes [nye] slægter.« Her er fimbulvinteren opfattet på en ganske anden måde; den er selve menneskeslægtens tilintetgörelse, idet kun et enkelt menneskepar, særlig udtaget, og gemt på overnaturlig måde, bliver frelst som en kim, hvoraf nye slægter fødes.

Det forsøg, som mytologerne gör, på at indpasse fimbulvinteren i Voluspås skildring af ragnarok er i virkeligheden en forstyrrelse af hele naturfremstillingen i dette digt. Det kender »vindtid og vargtid«; der er somre med mörke og med uvejr; havet bærer troldeskibet mod land, ormen vælter sig gennem bølgerne, og endelig sluger havet den hærjede og ildskørnede jord, — alt det er malet med en anskuelighed, som den kan, der er fortrolig med havet og stormen. Men forestillingerne om vinter, sne eller kulde blander sig aldrig i billederne af verdens undergang. Digterens hele natursyn er bundet til et ø- eller kystvejrlig i det nordvestlige Europa.

Lige så lidt lader det sig göre at indföje hovedtrækkene af Voluspås ragnarok indenfor Vafþr.s rammer. Menneskeparret i Hoddmimes skov er i læ for vinteren; men for en verdensbrand eller en verdensdrukning vil skoven jo være til liden nytte. Det er åbenbart, at digteren af Vafþr. heller ikke har tænkt sig noget sådant. Menneskeparret Liv og Leivthrase fremstilles jo som grundlæggerne af nye slægter ganske jævnsides med solens datter, som »efter gudernes død« rider sin moders veje, og med gudebørnene — Vidar og Våle, Mode og Magne — der efter undergangen bygger

gudernes boliger op igen. Altså er fimbulvinteren selve ødelæggelsens toppunkt, for så vidt den vedkommer menneskeverdenen; udtrykket »når fimbulvinteren svinder« bruges om menneskeverdenen på ganske samme måde, som det hedder »når Surts lue slukner« om gudeverdenens fornyelse. Fimbulvinteren er ikke en indledning eller et underordnet led; den er selve ragnarok, selve afslutningen, for menneskeslægten.

Vi må derfor bryde med den tilvante forestilling om en fælles nordisk ragnarokslære, hvor hvert træk har sin visse plads. I stedet derfor møder vi i kilderne to modsatte fremstillinger; den ene er bunden til havet og frygter dets vælde (Vspå og andre; den knyttes undertiden sammen med en verdensbrand); den anden lader jorden ødes i en uhyre vinter.

Det er i sig selv klart, at myten om fimbulvinteren er bunden til egne med en hård vinter, der truer menneskenes tilværelse. Men også digteren af Vafþr. giver et mærkeligt eksempel på, at han hører hjemme i en sådan natur; han kender det som den störste sjældenhed, at en å ikke fryser til (v. 16), og han sætter endogså frosten som begyndelse til al verdensdannelse: da de iskolde stænk fra Elivåge-havet stivnede i kulden, formedes den förste skikkelse, stamfaderen Aurgelme.

Tanken om livets undergang i kulde findes ellers ikke i den nordiske oldliteratur, der er bevaret; og for Islændinge var der jo heller ikke grund til at dvæle særlig stærkt ved dette motiv. Derimod kendes andensteds i Norden en urtid, hvor kulden herskede. Danske krøniker nævner kong Snjo som en fordums hersker i Danmark, der førte vold og nød over folket. Sagnet er ganske vist blevet rationaliseret i historisk retning; men selve navnet på kong Snjo (ɔ: sneen) og mangelen på indre forbindelse med heltesagnene røber hans mytiske byrd[1]. Der er en indre harmoni mellem disse

[1] Jf. min Sakses oldhistorie, II 261.

sagn, det der lader ragnarok efter jætternes sejr ruge som en fimbulvinter over jorden, og det der i en fjærn old lader snekongen kue folket. Og dette er intet under; sagnene om den fjærne udspringstid og den fjærne fremtid fødes jo så hyppig ud af samme længsler og samme frygt.

Vinteren lå til tider knugende hård over de gamle Nordboer. Den ældste fortælling om et uår er Eyvind skaldaspillers digt om, hvorledes sneen ligger over jorden og kvæget er bundet inde ved midsommertid[1]. Fra endnu tidligere tid har man historieskriveren Prokops beretning om Thule-boernes midvintersfest: i 40 dage var solen ikke synlig, men når de 35 var gåede, sendte de spejdere op på bjærgtoppene for at se solen, og når de havde set den, begyndte der en jubel og en fejren af gæstebud. Man aner igennem beretningen, med hvilken længsel solen og våren er bleven set i møde. Når man med så stor iver søgte efter spor af lysets og varmens sejr, selv til de ganske vanlige tider, med hvor meget större uro måtte man da ikke spejde derefter, når kulden knugede landet længere end ellers, når fædød og folkedød stod som uhyggelige udsigter, stærkere og stærkere for hver dag, der gik. Angsten for en evig, en altslukkende vinter kom da op. Man må ikke måle den tids tankegang med vore tiders vilkår i strænge vintre. At skaffe livsmidler til de nødlidende er blevet nemmere; den hyppigere samfærdsel letter på sindet, borttager ensomhedens gru; men allermest har vi en fortrolighed med naturens ensartede gang, som mennesker på et ældre udviklingstrin ikke kender. Ligesom den oldindiske præst i sin hymne för solopgangen spörger: »Mon også idag solen vil oprinde«, må den overstrænge vinter fremkalde spörsmålet: vil også denne gang vinteren vige for den varme sommer, eller skulde det være vinteren, der har taget magten? Således har også Prokop

---

[1] Heimskringla, Harald gråfelds saga k. 17 (fra det sydlige Helgeland o. år 970).

rigtig opfattet sagen: »Efter min mening kommer det af, at disse øboer, selv om det sker hvert år, dog frygter, at solen en gang helt vil udeblive«[1].

Troen på en fimbulvinter kan ikke være ført til Norden ad de almindelige kulturveje fra syd, fra middelhavslandene. Den hverken findes i disse landes kristne eller deres ikke-kristne traditioner; og den kunde efter sin natur ikke findes der. Dette forhold var af underordnet betydning, så længe man — med Snorre Sturlesön — betragtede fimbulvinteren som et forbigående optrin i det store verdensdrama; men efter at kilderne har lært os, at den er selve menneske-slægtens udslettelse, selve menneske-ragnarok, får det en dybere betydning. Vi står overfor en tankegang, som er født under barske nordlige himmelströg, som kun bevares, hvor naturen byder samme baggrund (Vafþr.s sceneri), og som står alene, afsluttet i sig selv, uden at blandes med natur-forestillinger eller mytetræk, der hører andensteds hen.

Denne naturbundethed betegner den dog ingenlunde som skabt i Norden. Hos et så fjærnt folk som de gamle Persere i Avesta-tiden optræder en myte, der i påfaldende grad svarer til vor nordiske. Skaberen Ahuramazda taler til hyrdeguden Yima om den frygtelige vinter, der skal komme over den hele legemlige verden, med gruelig frost og med sne der lægger sig en mil over de höjeste bjærge, og hvor alt levende, både vildt og tamt, må uddø; og han beder ham at bygge en vara (en borg eller kvægfold) til ly for mennesker og til hegn for kvægflokke, og der at gemme sæd af alle levende. Og Yima bygger varaen, ligesom en potte-mager former leret med sin hånd, og han bringer derind sæd af får og af øksne, af mennesker, af hunde og af fugle, sæd til to væsner af hver af disse arter, de störste og smukkeste, der findes, og ligeså sæd af træer og frugter og ild, for at det alt skulde bevares uforgængelig der, så længe som men-

[1] Prokop, Gotekrig, II k. 15.

neskene blev i varaen. Træk for træk minder her om den nordiske myte: den uhyre vinter, menneskeparret som stamforældre til en ny menneslægt; i stedet for skoven som gemmested træder en borg eller indhegning, en art have omgiven med jordvolde eller jordvægge; herinde holder et guddommeligt væsen dem skjult for vintrens dødskulde[1].

Også i langt nærmere egne kan der findes lævning af, eller spiren til, en sådan storvinter. I Tyskland træffes den i Øvrepfaltz, ɔ: Bayerns nordøstlige del, fjældbygderne imellem udløbere af Fichtelgebirge og Böhmerwald[2]. I disse egnes folketro er naturligvis den kristne lære om verdensbrand det væsenlige motiv, og læren om den tilstundende kuldealder er flyttet ned på anden plads; den betragtes som en indledning til den egenlige verdensundergang og blandes med træk af sædelig opløsning og deslige. På underlig måde lever de to modsatte opfattelser — den kristne og den ikke-kristne — imellem hinanden. På den ene side hedder det, at ilden i jordens indre nærmer sig mere og mere til dens overflade, at det varsler undergangens nærhed, når kornet modnes fireseks uger tidligere end ellers, når vandet i søer mindskes, og skovbrande er hyppige. På den anden side kommer verdens ende, »når der i stedet for sommer er lutter vinter«, »når lange vintre og korte somre følger efter hinanden«; »wenn

---

[1] Jf. nu Söderblom, La vie future d'après le mazdéisme (Paris 1901), s. 169—96.

[2] Schönwerth, Aus der Oberpfaltz, sitten und sagen, III (1859) 329—333 og om »det kolde træ« s. 339 ff. Der findes ganske vist i Schönwerths samlinger tvivlsomme overleveringer, en enkelt gudemyte af literær oprindelse og nogle æventyrlige fortællinger, der måske er folkelige, men i alt fald ikke gamle. På den anden side må den langt overvejende del af samlingen være ægte. Den er omhyggeligere end mange samtidige værker i at betegne sagnenes hjemsted; og adskillige af de sjældneste overleveringer har jeg fundet bekræftede ved hjælp af andre fjærnere kilder. For forsigtigheds skyld har jeg dog kun benyttet Schönwerths samlinger som tillæg til det bevis, jeg efter andre kilder har ført, for et motivs udbredelse (jf. slutn. af næste §).

die welt wird alt, werden die sommer kalt,« sagde en gammel bondekone, »es werden keine sommer mehr, nur sommerln.«

Dette er forestillinger om verdens sidste tid, ganske passende for et bjærgland med strængt indlandsklima, — og stående i mærkelig modsætning til al kristen forkyndelse. Men fra samme landsdel har vi endnu en anden overlevering, der måske står endnu nærmere ved den nordiske myte. Der hvor landevejen fra Vohenstrauss til Wernberg løber langs ad bjærgryggen med stejlt affald til begge sider, står der et enligt træ lige til venstre for vejen. Det er en »stenlind«, 80 fod höj; dens krone böjer sig ud over et vandhul, som giver træet næring; af dens stamme er smuldret så meget bort, at flere mennesker kan stå inde i hulningen. Dag og nat, både sommer og vinter, suser der en skarp blæst omkring det, og derfor kaldes stedet *beim kalten baum.* Det hedder, at dette »kolde træ« eller »træet som ingen kender« (der baum den niemand kennt) er plantet af Sibylla, og hun har spået, at når dets gren er stærk nok til at bære en jærnklædt mand og hans hest, skal to hære fra øst og fra vest mødes her og blive ved at kæmpe lige til midnat; der skal strömme så meget blod ud, at vandmøllen nede i dalen kan drives af det; men af Tyskernes heste, som ligger og rådner, skal der komme sådan stank, at alle, mennesker og kvæg, dør bort. Da skal en hyrde komme dragende langvejsfra og tage bolig i træet; hans efterkommere skal igen befolke landet og leve i fred og velstand. Dette sagn indeholder to helt forskellige motiver, slaget imod Tyrkerne og hyrdens ophold i træet. Det ene af dem, det sidste slag för verdens ende, er et vidt udbredt sagnmotiv, og man kan følge dets stærke fremvækst i den sidste del af middelalderen. Hyrden i træet optræder ellers aldrig sammen med det sidste slag og må som sagnmotiv have en anden oprindelse. Også som handling hænger de dårlig sammen. Fortællingen om hyrden er tillæmpet efter de almindelige sagn om den sorte død: en fremmed ungersvend kommer vandrende og finder den

eneste overlevende kvinde, han gifter sig med hende, og de bliver stamforældre til bygdens nuværende befolkning. Men under dette bliver det ganske uforklarligt, hvorfor hyrden tager bolig i træet; thi folkeoverleveringen har vel ikke tænkt dette som et luftsanatorium imod bacillerne. Sagnet har öjensynlig glemt den rette grund til, at han holder sig skjult i træet. Også den tanke, at befolkningen udryddes ikke ved slaget, men ved den af ligene fremkaldte pest, er en forholdsvis moderne tanke. Fra flere sider kommer man således til det resultat, at hyrden i træet ikke oprindelig hører sammen med det sidste slag, men er en egen spådom om, hvorledes menneskeslægten ved verdens ende uddør og en ny slægt fremstår af den lævnede spire. Vi mangler kun dette sagns begyndelse; hvilken ødelæggelse knyttedes til spådommen på et tidspunkt, hvor den endnu ikke havde at göre med det sidste slag? Svaret herpå kan vi finde i egnens eget sagnstof: det er den vedholdende vinter ved verdens ende, der affolker landet.

Den sagnform, vi da får som den øvrepfaltsiske, er følgende: Alt som verden bliver gammel, bliver vintrene koldere, og somrene kortvarigere, til sidst er der lutter vinter i stedet for sommer, og hele befolkningen dør ud; formodenlig skal man også tænke sig, at alle dale og bygder begraves i sne. Kun en hyrde holder sig skjult i hulningen inde i »det kolde træ« oppe på bjærgryggen, og da modgangstiden er til ende, bliver han stamfader til en ny menneskeslægt[1]. Man genkender da led for led den nordiske myte: fimbulvinteren, det gemte menneskepar Liv og Leivthrase, og »Hoddmimes skov«, hvortil her hulningen i træet svarer. Det var intet under, at »det kolde træ« drog en sådan myteforestilling til sig; her fandtes jo midt i den barske og hærjende vind et

[1] Selvfølgelig må hyrden også have haft sin hustru, der skulde blive stammoder til den nye slægt. Det skyldes formodenlig påvirkning fra de gængse sagn om den sorte død, når det blot hedder, at hyrden kom langvejsfra.

lunt fristed. Tillige tænkes træet at være af overnaturlig art; således som det står der, ene på den vilde bjærgryg, må det eje en overnaturlig livskraft, og denne livskraft må det på sælsom måde kunne meddele til den, som det skænker ly, ligesom morgenduggen i Hoddmimes skov, hvoraf menneskeparret holdes i live.

4. Jorden synker i hav.

Jordens ødelæggelse ved at synke i havet er ikke, således som fimbulvinteren, indskrænket til en enkelt kilde. Det er tværtimod den bedst kendte form for verdens undergang indenfor de på Island bevarede kilder.

Voluspå udmaler dette i det allersidste vers af sin ragnaroksskildring: »Solen sortner, jorden synker i hav, de klare stjærner styrter af himlen; ild og røg raser sammen, og luen spiller mod himlen.« Her er jordens synken i hav nær ved at træde i skygge for den pragtfulde skildring af verdensbranden; men i Voluspås opfattelse af hele verdensløbet har den en væsenlig plads. Digtet fremstiller i en af sine förste strofer, hvorledes menneskeverdenen skabes, da de tidligstfødte aser, Burssönnerne, løfter landene op af hav; dertil svarer det da, at jorden, når guderne ikke mere holder den på sin plads, synker i havet; og atter kommer fornyelsen, da jorden dukker op af havet »for anden gang, grönnende på ny.« Her er — ganske anderledes stærkt end ved fimbulvinteren — en gennemført lære om verdens tilblivelse og dens undergang, bygget på en naturopfattelse af havet som det evig vældige og jorden som den svage og forgængelige.

Ikke mindre mærkeligt er det, at denne lære møder os i en række skjaldedigte, som ikke er af mytisk indhold, men griber det virkelige livs flygtige tanker. Midt i 10de årh. kvad Islændingen Kormak et vers om sin kærlighed til Steingerd:

heitask (heitar?) hellur fljóta
hvatt sem korn á vatni
(enn emk auðspǫng ungri
óþekkr), en bjǫð sekkvisk,
færask fjǫll in stóri
fræg í djúpan ægi,
áðr jafnfǫgr tróða
alin verði Steingerði.

»Stene skal flyde så let som korn på vandet, jorden skal synke, de herlige store fjælde skyde sig ud i den dybe sø, — för der fødes en mø så fager som Steingerd« [1]. Foruden jordens synken indeholder verset et selvstændigt motiv i de flydende klippestykker, hvorom mere siden.

Da Orkenøernes mægtige jarl Torfinn var død (1064) hædredes han af Arnor jarleskjald med en mindedrapa, der har det pragtfulde slutningsvers, en genklang af Voluspås skildring:

Bjǫrt verðr 'sól at sortna,
søkkr fold í lǫg døkkvan,
brestr erfiði Eystra,
allr brunar sjár með fjǫllum.

»Den klare sol skal sortne, jorden synke i det mörke hav, Østres tunge byrde (himlen) vil briste, hele havet skylle hen ad fjældene, — för slig en jarl vil fødes på øerne« [2]. Den samme tanke har en simplere form i slutningen af Snorre Sturlesöns Háttatal (1222): »för skal den klippestøttede jord falde i havet, för kongens ros svinder« (falli fyrr fold í ægi steini studd en stillis lof).

Tilsyneladende er disse skjaldekvad af mindre interesse. De er måske alle yngre end Voluspå; Arnors digt er blot en gentagelse af dette digts udtryk, og Kormaks måske også.

---

[1] Kormakssaga udg. Möbius, s. 61; Bugge i Årb. 1889, 6. I stedet for hskr.s heitaz læser Bugge heitar (hellur) ɔ: de ved verdensbranden gennemglødede klippestykker.

[2] Flateyjarbók II 422; jf. F. Jónsson, Oldn. lit. hist. I 624.

Men netop derfor er det af stor betydning, at Voluspås billede af undergangen er ændret i dem; verdensbranden, der optager völvedigteren stærkest, træder ganske tilbage (kun Kormak har måske en svag antydning), og forestillingen om verdens ødelæggelse samler sig i den ene tanke, at jorden synker i hav.

Denne tanke kan også følges udover Norden udenfor den gamle norröne literatur. Her må fremdrages nogle danske folkesagn fra vore dage. Bonden Nis Callesen på Lerskov ved Åbenrå har i 1850erne gjort en mærkelig samling af sin hjemstavns overleveringer; et af sagnene lyder: »Man vil sige, at hele verden skal forgå ved ild undtagen vort land, som skal forgå med vand. Da skal der komme en okse svømmende ind ad et af glamhullerne på Hellevad kirketårn, og så er al verden ødelagt«. Her er forestillingen om en undergang ved vand holdt fast med en mærkelig trods overfor den kristne lære, der gennem tusend år har forkyndt tilintetgörelsen ved ild; alt hvad man her indrömmer den, er, at dens udsagn passer på andre lande, men ikke på vort land. For resten er det almindeligt i al verdens sagn om dommedag, at det enkelte land og hele jorden sammenblandes; en jysk spådom udtaler således, at når det eller det tegn sker, »skal verden eller i alt fald Danmark forgå«. Vort sagns sammenhæng med verdens undergang fremtræder også i en anden opskrift, som præstekonen Anna Ludvigsen har gjort på Sønderjyllands vestkyst i egnen nord for Tønder: »Når en rød stud kommer svømmende og ser ind ad glamhullerne på Nörrelygum kirketårn, da skal verden forgå«[1]. En tredje opskrift har E. T. Kristensen senere fået fra höjskolelærlinge

---

[1] Også E. T. Kristensens utrykte Danske Sagn har Sybilles spådom om en stor springflod, hvor en »rød druknet stud« skylles ind ad klanghullerne i Sogn sogns [= Nörrelygum] kirke. I Toftlund sogn har jeg hørt Sibylles spådom, at der skal komme en hest (?) ind ad Toftlund kirkes lydhuller; andre sagde dog, at det var til (den höjtliggende) Höjerup kirke, havet skulde nå op.

i Limfjordsegnene: »Der skal komme en tid, da vandet står så höjt, at en ko kommer sejlende ind ad et glamhul på Håsum kirketårn«. Her indeholder overleveringen slet intet om denne fremtids art uden det, som ligger i selve begivenheden: når den höjtliggende Håsum kirke på Sallings vestlige kyst er overskyllet af havet, er der næppe meget menneskeligt liv tilbage indenfor den del af verden, som sagnfortælleren kender. Vi har andre tilfælde, hvor sammenhængen med verdens undergang er klart bevidst. I det sydlige Vendsyssel fortælles det om Birsted kirke, at der skal gro en tjørnebusk på kirkegården, og når den er så stor, at en skade kommer og bygger sin rede i den, »da skal Vesterhavet med voldsom magt trænge ind og gå lige til lydhullerne i Birsted kirke; når det er sket, skal verden forgå«. Birsted kirke ligger på en bakke, der rager op over det omgivende flade land (105 fod höj), så at det i mange miles omkres er det höjeste og kendeligste punkt; skönt liggende to mil fra havet, er den sømærke. »Når vandet går ind ad lydhullerne«, vil da som sædvanlig sige, at verdens ende kommer, når landet er sunket i hav. Også om Lyngby kirke midt på Vendsyssels vestlige kyst, hedder det, at når den »går i havet«, skal verden forgå[1].

Dette danske sagn giver os tanken om, at »jorden synker i hav«, ikke i abstrakt form, men tillæmpet efter almuens forestillingskres: man nævner et enkelt höjtliggende punkt, der vil sluges af havet; og for at udtrykke alt i klare træk ombyttes selve havet med det dyr, der kommer sejlende over det til kirketårnets glamhul. Denne okse eller »røde stud« synes ikke at være noget sædvanligt dyr, siden det kommer svømmende over den uhyre havflade; det må høre selve havet til. Altså en gammel mytisk forestilling; man sam-

---

[1] Jens Kamps håndskrift »Folketro«, nu på universitetsbiblioteket. Om Birsted kirke: Grundtvig, Gl. minder, I 134 (jf. E. T. Kristensen, Danske sagn III 380 nr. 1926 (1925); Jyske folkeminder VIII 386 nr. 701).

menligne sagnet om den tyr, der kom af havet og stangede sandflugten frem. Dette mytiske træk og selve sagnets plastiske form tyder på höj alder, selv om det intet oplyser os om ragnarok ud over selve den tanke, at landet synker i hav.

Alle disse kilder, nye og gamle, er af interesse som stedlige vidnesbyrd. De tre skjaldedigte er forfattede af Islændinge, Arnors er vel nærmest beregnet på en tilhørerkres af Orkenøernes beboere. Voluspå er digtet på en ø eller strand indenfor golfströmmens milde klima. De danske sagn tilhører Jylland, særlig de egne, der ikke har langt til Vesterhavet. Forestillingen om, at landet synker i hav, optræder på det nordeuropæiske storhavs kyster, ligesom fimbulvinteren alene forekom indenfor Vafþr.s barske vejrlig. Denne sammenhæng med havet er naturnødvendig. Kun hos et folk, der kender og skælver for dets vælde, vil det være rimeligt at fastholde dette motiv som det afgörende i verdens undergang.

Det er klart, at når sådan en natur er et stadigt vilkår for denne tros bevarelse, må den i endnu langt höjere grad være en betingelse for dens fødsel. Og det er ligeledes klart, at ikke alle Nordens kystegne i lige stærk grad giver anelse om en fremtidig undergang. For den der bor i bjærglandet, på »den klippestøttede jord« for at bruge Snorre Sturlesöns udtryk, bringer havet ikke den stadige mindelse og anelse om undergang. Men på den åbne kyst, hvor stormflod kan vælte ind, og hvor havet ofte æder sig frem år for år, der vækkes spörsmålet altid, om hvad der bliver det endelige resultat af denne frygtelige kraft.

Her byder folkesagnene fra alle egne af Norden et mærkeligt stof til granskning.

Ti alle disse stedlige udsagn om en fremtidig ødelæggelse er de umiddelbare udslag af frygten og anelsen om, at disse menneskers hjemstavn en gang skal gå under i havet. Ud af disse enkeltindtryk må der senere, gennem eftertanke,

have dannet sig forestillingen om en verdensundergang i vandflod.

Den del af Norden, hvor de stedlige spådomme forekommer rigest, er — som man kan vente efter naturforholdene — Danmark. De fordeler sig over hele kysten af Jylland langs med Vesterhavet, lige fra Vendsyssel og Ty og til Sønderjylland, samt ind langs Limfjorden. På enkelte småøer har man lignende spådomme: Sejrø skal synke på en juleaften, og Glænø skal forgå i vandet og blive efterfulgt af Ødsted kirke (ɔ: af den nærmeste del af Sælland). Om København og mange andre købsteder ved vandet hedder det, at de en gang synker; men denne forestilling hører måske mindre herhen, fordi det oftere fortælles, at en so skal komme og rode en vandåre frem, så at byen skylles bort[1]. Men mærkeligst er den jyske sagnrække; her kan man lære, hvorledes naturindtrykket former sig i sagn. Tættest findes de på vestsiden af Ty; her ved Limfjordsmundingen er jo havets ødelæggelser störst. Det er vidt og bredt kendt, at man en gang skal kunne fiske torsk på St. Tøgers kirkegård i Vestervig, alt landet vest og nord herfor skal blive oversvømmet, og Åsebakken skal blive strandbakke; men næsten hvert sogn deromkring har sin særlige spådom: i Nörhå hedder det, at Årup møllers vugge en gang skal strande ved Lægind; i Hurup skal Ashöje en gang blive havbakker; i Gettrup sogn skal orlogsskibe kunne sejle ind i Gykær; Agger skal forsvinde og vandet bryde ind i Tåbel sø; på Tyholm hedder det, at man skal kunne fiske torsk på Flovlev gade[2]. Af egnene videre sydpå, langs med Jyllands vestkyst, er det kun den ved Limfjordens mun-

---

[1] Øerne: E. T. Kristensen, Danske sagn III 373 (93—94); Thiele, Folkesagn, II 21; byerne: Kristensen III 295 (1448—1450); Thiele I 163.

[2] Spådommene fra Ty: Danske sagn II 341—44 (nr. 370, 373, 374, 380, 393); Kristensen, Efterslæt, 201 (4, 6, 8); J. Kamp, Folkeminder, 34 (46).

ding, der er rig på de stedlig begrænsede småsagn: der skal fiskes torsk på Lemvigs torv og ligeså i Romme dover (landsbyen Roms bakker), Toftum bjærge skal blive havbakker. Men bedst kendt er dog »Sebælles« spådom om at man skal fiske torsk mellem de höje Sir Lyngbjærge eller i Krunderup bjærge, henved tre mil fra Vesterhavet. Lidt længere sydpå hedder det almindeligt, at der skal fiskes torsk i Torsted sande, et bakkedrag på skellet af indlandsheden. Om Lyne kirke hedder det, at den en gang skal blive strandkirke, og det samme siges om Horne kirke og om Skads kirke. Altså alt imellem Ringkøbing fjord og Ribe skal gå under i havet. På Sønderjyllands vestkyst hedder det, at flöjen af Bröns kirke en gang skal strande ved Drøver skov. Fra den frisiske befolkning lidt længere sydpå på samme kyst haves lignende sagn. Midt i det 16de årh. har en præst Meyer i Lindholm optegnet de på egnen gængse spådomme der gik under fru Hertjes navn. »Anno 1400 is een frauwens persohn in Wiedingharde gewesen, mit nahmen Hertje«. Allersidst blandt hendes spådomme — de fleste af dem handler om den fremtidige fordærvelse og forarmelse — findes disse to: »Desbüll og Risum skal forgå i det salte vand, og én præst være nok til at lede hele Marsken; ligesom Lindholm kirke har været den förste, skal den også blive den sidste« og »Til sidst skal alle disse lande forgå i vandet, og skipperen vil sige til sin styrmand: vogt dig for Holme-sand [ɔ: for grunden ved Lindholm]«[1].

Man vil se, hvor stærkt sagnmængden fordeler sig over hele den kyststrækning, der er udsat for Vesterhavets angreb. Man vil også lægge mærke til, at de mest vidtrækkende forestillinger om fremtidig ødelæggelse ikke findes på de strög, der er mest hjemsøgte; her holder den nære fare opmærksomheden fæstet ved den nærmeste fremtid. Langt

[1] Hertjes profetier er trykte i Heimreich, Nordfresische chronik, herausg. von Falck, II (1819) s. 341—42; udtog hos Müllenhoff, Sagen aus Schleswig Holstein, s. 248.

hen ved Limfjorden og ind i landet i Sønderjylland, helt over mod østsiden, træffes derimod de fuldt udviklede sagn om, at hele landet ved verdens ende skal synke i hav. Det synes, som om der skal först stærke naturindtryk og siden en lidt fjærnere stående kres af mennesker, der kan bearbejde dem, til, for at den almene tanke om verdens-ødelæggelse ret kan udfolde sig. — Pludselige naturulykker kan blæse nyt liv i de gamle overleveringer. Når Sønderjyllands sagn har den klareste bevidsthed om en lands- eller verdens-undergang, skyldes det måske den store stormflod i 1634 og de andre strænge oversvømmelser.

Af de andre nordiske lande har kun Island en lignende folketro. Den optræder tidligst iblandt de såkaldte Jon Krukks spådomme. Rundt omkring i Europa har man jo spådomme om en mörk fremtid, henførte til personer fra slutningen af middelalderen; f. eks. den nysnævnte frisiske fru Hertje. På Island bærer sådanne udsagn Jon Krukks navn. Hans forudsigelser skal være fremkomne i årene 1514—23, de blev nedskrevne o. 1640. Foruden de mange stedlige ulykker træffes her den spådom, at sønderlandet skal synke i hav, men nordlandet hæve sig altid höjere; og denne spådom har holdt sig under hans navn ind i det 19de årh.[1]. I den allernyeste tid, siden den store jordskælvsulykke i 1896, har denne spådom bredt sig med fornyet kraft. Fra bygd til bygd i alle de hjemsøgte egne løb det rygte, at en spåkvinde ved Ørebakke skulde have nævnt en hel række af egne, som til næste nytårsnat eller helligtrekonger skulde synke i havet; og rygtet mødtes med et andet lignende, som kom østfra, at en mand, der kunde mere end sit fadervor, havde sagt, at hele landet skulde synke til næste nytårsnat. Selv om man ikke rent ud troede på disse sagn, øgede det dog uroen og pinen hos alle disse opskræmte

[1] Árnason, Ísl. Þjóðsögur I 438; Krukksspá útg. Jón Borgfirðingur, Reykjavík 1884, s. 29.

mennesker; utallige fik ikke sövn i den frygtede nat, men alle var de i hele denne tid mere skrækslagne og mörkrædde end ellers. Således lyder den mærkelige öjenvidneskildring, som geologen dr. Thoroddsen har modtaget (Jarðskjálftar á Íslandi, 1899, s. 155—56). Vi ser her — under en lidt anden form — hvor stærkt naturforhold er betingelse for disse forestillingers vækst.

Vi går nu fra Nordboerne til den mærkeligste af Vesteuropas gamle befolkninger, til Kelterne. Det er först i de sidste år, at man er bleven opmærksom på, at denne folkestamme har haft forestillinger om verdens undergang, der i mærkelig grad minder om de gamle Nordboers. Den efterfølgende redegörelse grunder sig til dels på en lille afhandling af H. Gaidoz »La cosmologie celtique« i Zeitschrift für celtische philologie I (1897) 27.

Det allerældste vidnesbyrd om disse forestillinger skyldes hærføreren Ptolemæos Lagos' sön, der skrev erindringer om sin herre Aleksander den stores krigstog; selve skriftet er tabt, men geografen Strabon har derfra bevaret os følgende lille fortælling som et eksempel på barbarernes fyndige enfold i talen. Den unge konge Aleksander var sejrrig nået frem i Donauegnene, da der kom udsendinge fra Kelterne ved Adriaterhavet og bad ham om hans venskab. Om aftenen ved gildet tog Aleksander rigelig til sig af vinen, og han spurgte pralende, hvem af alle de var mest bange for. Da svarede Kelterne, at de intet frygtede, uden at himmelen skulde styrte ned[1].

Fra de vestlige Kelter, Gallerne i Frankrig, kendes verdensundergangen i endnu bestemtere form. Også her er Strabon vor hjemmelsmand; og jeg skal gengive hans meddelelse i sammenhæng. »Hos alle Gallerne«, siger han, »gives der tre stænder, som særlig æres: barder, vatis og druider. Barderne er sangere og digtere, vatis er offer-

[1] Strabon, Geografika, 7de bog 3, 8.

præster og naturkyndige, men druiderne driver ved siden af naturvidenskaben også sædelæren. Gallerne betragter dem som de mest retfærdige mennesker og overdrager dem afgörelsen i offenlig eller privat tvist... Når folkets gavmildhed imod dem har sikret dem stor indkomst, tror man, at høsten skal blive rig i tilsvarende grad. Men både disse og de andre [spåmændene] tror på sjælens og verdens uforgængelighed, dog at ilden og vandet en gang skal tage overmagten«. Således skriver Strabon år 19 e. Kr. endnu i den galliske præstestands glanstid; få år efter fik den jo sit knæk ved kejser Tiberius' forfølgelse[1].

I den oldirske literatur findes der et mærkeligt værk, hvis spådomme hidtil næppe har fundet den fortjænte opmærksomhed. Det er den såkaldte »Samtale mellem de to lærde« *(Agallam in dá súad)*; den er for Irernes literatur noget lignende som Snorres »Edda« indenfor den islandske. I form af en kappestrid i lærdom, mellem to digtere i den gamle heltetid, giver den en mængde oplysninger om gammel digtekunst, trolddomskunst, og endelig også oplysninger om, hvad der i fremtiden skal hænde Irland. Det ældste håndskrift af værket er Leinsterbogen fra o. 1150. Tillige citeres det i Kormaks glossar, der udgiver sig for at være fra o. 900, men i alt fald indeholder enkelte lidt senere partier. Selve spådommene har öjensynlig fået deres skikkelse i vikingetiden: Nær mod tidernes ende vil der være kvægdød over al verden; hedningerne vil hærje Erin, sådan at fødsel og rigdom ikke mere vil hjælpe nogen; konger vil blive til vandringsmænd, ædling vil blive nedtrykt, og vanbyrding hæves, tonemestrene vil blive til göglere; kirkerne

[1] Strabon, Geografika, 4de bog, 4, 4: *ʾαφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ [οἱ] ἄλλοι τὰς ψυχὰς καὶ τὸν κόσμον, ἐπικρατήσειν δέ ποτε καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ.* Jeg læser *ὁι ἄλλοι*, da det vilde stride mod Strabons fremstilling, og mod alt hvad vi andensteds véd om de keltiske spåmænd, hvis det var druiderne alene, der havde denne naturkundskab.

vil komme under herremænd, og børn vil ikke understøtte deres gamle forældre. Der vil komme manddød, uvejr og uregelmæssige årstider; den store ildhjemsøgelse vil komme på en S. Johannes-fest, den vil dræbe $^2/_3$ af hele verdens mennesker, resten vil frelses ved at den ene tredjedel af ilden falder i skoven eller i havet. Da skal de fremmede komme til Dublinbugten, og det uhyre skib Roth-Rámhach (»det roende hjul«) skal strande på klippen Cnámhchoill; da skal de fremmede blive dræbte samt deres saksiske kvinder, som får børn med deres egen fader. Da vil Erins syv hovedstæder blive øde, og endelig vil — syv år för dommedag — havet opsluge hele Erin[1].

Denne sidste tanke om landets og folkets sluttelige undergang i hav er ganske fremmed for kristendommen. Det er en folkelig hedensk tanke, om man vil druidernes gamle lære; den form, hvorunder den fremtræder i kristen tid, er den samme, som vi allerede kender fra dansk folketro, at den øvrige verden skal forgå ved ild, men »vort land skal forgå ved vand«. Den gamle tanke er sat på aftægt ved at flyttes hen til »syv år« för dommedag, ligesom fimbulvinteren i Snorres fremstilling sank ned til at blive en indledende ødelæggelse, og ligesom man overalt i verden — fra Indien og Mongoliet indtil Stoikerne og alskens nyere folketro — forsoner de forskellige naturprinciper for ødelæggelsen ved at göre nogle til de mere underordnede. Et yderligere vidnesbyrd om tankens hedenske udspring har vi også deri, at den aldrig findes igen i de senere irske kilder, hvor derimod de andre motiver fra verdens sidste tid er blevet flittig udnyttede.

Det vilde være af interesse at vide, om også andre træk i den irske skildring går tilbage til gamle druidiske forestil-

---

[1] O'Curry, Lectures on the MS. materials of ancient irish history, s. 384—85; Atkinson, Livre of Leinster, contents, 47—48; D'Arbois de Jubainville, Catalogue de la littérature épique de l'Irlande, 5—6.

linger om et ragnarok. En ødelæggelse ved ild omtales hos Strabon; i »De to lærdes samtale« kommer der ild over landet, så at de to tredjedele af verdens befolkning omkommer, og de andre er nær ved det samme. Den nærmere prøvelse af dette spörsmål må jeg dog opsætte til en speciel granskning af verdensbranden i alle dens forskellige former; de senere irske kilder — hvor denne ildhjemsøgelse er bleven et truselmiddel i præsternes hånd — oplyser næppe sagen i nævneværdig grad.

Henry Gaidoz har, uden at kende denne mærkelige kilde, fremdraget spredte vidnesbyrd fra oldirsk literatur om det gamle keltiske verdensbillede, og hvorledes det står i samklang med havets endelige sejr. De gamle irske helgenhymner og tolkninger antyder flere gange, at »hele riget« eller »hele verden« er båret oppe af fire stenpiller, altså således at landene vilde synke i havet, hvis pillerne ikke holdt det op[1]. I nyere folketro fra Bretagne findes den samme folketro i mindre målestok. Det hedder, at kirken i Kernitron hviler på fire stenpiller, som står på et stivnet hav; men den tid skal komme, da havet atter bliver flydende, og da stormen bringer det til at vælte op og sluge kirken; dette skal ske på en trinitatis söndag under höjmessen.

Altså findes forestillingen om en verdensundergang ved hav både hos Kelterne og hos Nordboer, hos begge de betydeligste folkestammer på Europas vestkyst. Det er lidet tænkeligt, at disse nabofolk med nær sammenhængende kultur uafhængig af hinanden er komne til denne opfattelse; det ene må have lånt fra det andet. Det er i tiden omkring Kristi fødsel, vi kender denne verdensundergang som de galliske druiders lære, altså netop det tidsrum, hvor den keltiske indflydelse på Norden var stærkest, navnlig i religiøs henseende (figurerne på Gundestrup-sølvkarret). Det er i

---

[1] Også udødelighedslandet omtales i lighed hermed som båret af fire støtter (Voyage of Bran, ed. Meyer, s. 4).

höjeste grad sandsynligt, at læren om en verdensundergang er nåt fra Kelterne til Norden, ikke omvendt. Men ganske vist kunde den i Norden meget let slå rod, ti her fandtes allerede hele den underbygning af naturindtryk og anelser om havets ødelæggelser, hvortil denne ragnarokslære let kunde föje sig som teoretisk overbygning fra en mere tænkende tidsalder.

Også i en enkelt indlandsegn, i Sydtyskland, har man en sådan forestilling. I en af Øvre-Pfaltz's landsbyer fortælles der, at når Antikrist er dræbt af lynet fra himlen, da skal jorden blive til lutter vand. I andre bygder tror man derimod, at hans sønderknuste lemmer skal nedslænges på jorden og fremkalde verdensbranden[1]. Man ser, at denne tilknytning til kristne forestillinger intet har med sagnets handling at göre, men kun er en datering: den indeholder den tydelige betegnelse af, at det er ved selve verdens ende, dommedag, at jorden drukner i hav[2].

Troen på havets overmagt er altså ikke indskrænket til de keltiske og nordiske kystegne. Den trænger ind til de nordiske og endogså tyske indlandsfolk, hvor den mødes med, eller brydes med, troen på en fimbulvinter.

Det må endnu nævnes, at også andre folkeslag kender forestillinger, der mer eller mindre svarer til Nordboernes om at jorden synker i hav. Inderne lærer at jordkloden fra först af svømmede i et uhyre hav, indtil guddommen, Brahmá, i skikkelse af en bjørn dukkede ned og hentede den op til havets overflade. Når efter mange tusender af år verden er ældet

---

[1] Wenn der katholiken nur mehr sieben sind, fällt feuer vom himmel und schlägt ihn dreyssig ellen tief in die erde hinein. Diese aber wird dann lauter wasser vom schwarzen meere her, das nicht abläuft und nicht voll wird, so viel auch wasser hineinläuft (Schönwerth. Aus der Oberpfaltz, III, 337. jf. 336).

[2] Til mere begrænsede spådomme om »vort eget lands drukning« kan man måske regne sagnet om, at Rhinlandet skal sættes under vand, når den skjulte fisk rører sig (Grimm, Myth. III, 4. udg. s. 291).

og til sidst opbrændt, ånder skaberen tunge skyer frem; det regner i 100 år, indtil alt er skjult i vand, og selve skaberen sover i dybet i lige så mange årtusender, som han för virkede, — indtil han atter vågner og løfter jorden af dybet. — Tilsyneladende minder denne gang i verdensløbet om Voluspå; men der er sikkert ikke umiddelbar forbindelse. Formodenlig er den bleven til for at forsone en vand-kosmogoni med en ild-tilintetgörelse; og den umådelige regn er et sydlandsk, for Nordeuropæerne ganske fremmed motiv. — Også de græske Stoikere kender som bimotiv til verdensbranden en jorddrukning i regn eller hav; men motivet synes at være meget spædt og uden videre betydning. Sikkert er det, at först hos kystfolkene ud mod det store vestlige hav hæver frygten for at opsluges af søen sig til at være et alment og afgörende motiv i ragnarok.

Endnu har vi dog et spörsmål at løse. Hvad forbindelse er der i Nordboernes tro mellem jordens synken i hav og så de andre forestillinger om ragnarok eller den øvrige myteverden?

Det er klart, at jordens synken i hav står mærkelig ene. Den optræder i vore kilder som et rent og skært naturfænomen, som fysik. Intet mytisk væsen fremkalder eller hindrer den; mindst af alt noget til havet knyttet væsen, f. eks. Midgårdsormen. Hverken fimbulvinter, uhyrernes løsbrud eller gudernes fald træder i forbindelse dermed enten som dens årsag eller dens virkning[1]. Verdensbranden optræder ganske vist som samtidig med den i Voluspå, men mere som pragtfuld poetisk maling, end i kraft af en indre

[1] Man vil måske indvende, at Voluspå indeholder en sammenhæng: den lader Thor »Midgårds værge« segne død efter kampen med ormen, og straks i næste vers sker verdens undergang. Denne tanke kan vel være rigtig nok; men kvadet oplyser os hverken om, at netop denne ulykke truede jorden, eller om hvorledes Thor hidtil havde hindret den. Thors fald har kun umiddelbar betydning for verdensbranden: nu kan intet hindre Surt og hans fæller i at hærje verden med ild.

nødvendighed; og i sin opfattelse af verdensbranden står Voluspå jo ret ene. Den eneste myteforestilling, der virkelig svarer til jordens synken i hav, er skildringen af aserne, der i tidens begyndelse løftede landene op af hav og dannede Midgård; men vor eneste kilde, Voluspå, har netop ikke benyttet denne tilknytning; den lader jorden uden nogens indgriben synke i hav, og lader den atter af indre livskraft hæve sig over vandene til et nyt verdensliv.

Jordens synken i hav står altså ene. Den kæder sig ikke ind i rækken af de almindelige ragnaroksforestillinger, og den har overhoved aldrig nået det egenlig mytiske udtryk, hvor hver kraft og gerning er et levende væsens værk. Det er ikke som mytisk væsen, men slet og ret som element, at havet opsluger jorden. Den samme frygt for havets vælde og anelse om dets ulykker, der skaber de stedbundne sagn om undergang, har holdt ragnaroksskildringen fast i naturmotivet. Tanken om, at jorden synker i hav, indtager således en særstilling indenfor de nordisk-hedenske forestillinger om verdens tilintetgörelse.

5. *Solen sluges.*

Medens væsenlige naturmotiver er ganske forskellige i vore to vigtigste kilder, Voluspå og Vafþr., mødes disse to i en enkelt forestilling, at solen bliver slugt af et uhyre. I Vafþr. 46—47 lyder spörsmål: »Hvorledes kommer der sol på den jævne himmel, når ulven har ødt den vi nu har?« Og der svares: »Solen føder en datter, förend ulven øder hende; den mø skal efter gudernes død ride ad sin moders veje«[1]. Voluspå taler om, hvorledes den gamle jættekvinde sidder østpå i jærnskoven og fostrer ulveyngelen; »en af dem bliver solens ransmand i troldeskikkelse«[2].

---

[1] Her skal naturligvis — med F. Jónsson — læses *fenrir*. De fleste udgivere har *Fenrir*; men det vilde stride mod alle andre kilder at antage Fenresulven for solens opsluger.

[2] Udtrykket *tungls tjúgari* kan i og for sig også betyde »må-

Intet af vore to egenlige ragnarokskvad meddeler, hvorledes ulven kommer til at optræde på himmelstien og sluge solen. Alle forskere er dog enige om, at forklaringen findes i et vers i Grimnesmål; det hedder der ved skildringen af solens daglige kørsel over himlen: »Skoll hedder en ulv, som følger efter den lyse guddom, indtil skoven værner hende; men den anden er Hate, sön af Hrodvitne (storuhyret, Fenresulven), han skal løbe foran den lyse himmelmø«.

Skǫll heitir ulfr
es fylgir skírleitu goði
til varna viðar,
en annarr Hati,
hann es Hróðvitnis sonr,
sá skal fyr heiða brúði himins.

At ulven løber efter solen »indtil skoven værner hende«, vil jo sige: indtil den går ned; udtrykket *ganga til viðar* bruger man jo på Island og på Færøerne endnu den dag idag om solnedgangen (selv om man står og ser solen synke i havet), og den svenske bonde taler på samme måde om, at solen *går i skog*[1]. Verset antyder jo tillige, at ulven ikke blot »følger« solen, men at han også »forfølger« hende; först ved solnedgangen er hun i værn. Alt dette er velkendt for tekstudlæggerne, og desuden stadfæstet ved nyere folketro om »solulve«; men for den mytologiske bestemmelses skyld er det godt at minde om det her.

Tillige må her göres opmærksom på, at verset i Grimnesmål er blevet misforstået af Snorre og mangfoldige senere, som om det handlede om en solulv, Skoll, og en måneulv, Hate. Men verset selv betegner med tydelige ord Hate som den der løber »foran« solen, hvad der ikke er det samme

nens ransmand«, og således har også Snorre opfattet det. Men de fleste nyere (med Müllenhoff, D. Alt. V 125) opfatter *tungl* (»himmelkloden«) som solen; en yderligere og meget væsenlig grund dertil vil fremgå af det nærmest følgende.

[1] Cavallius, Wärend I 286.

som at løbe efter månen. Endvidere findes der i nordisk folketro ikke spor af nogen måneslugende ulv; derimod er forestillingen om solulve, sædvanlig netop to i tal, overordenlig udbredt og fast knyttet til et bestemt naturfænomen. Måneulven eller »Månegarm« hidrører alene fra Snorres misforståelse af eddastederne, og det er alene af gammel slendrian, at de lærde endnu fører dette dyr med sig.

Det er et ret almindeligt fænomen i alle de nordiske lande, at der nær ved solen viser sig brogede lyspletter, fremkaldte ved solstrålernes brydning igennem skyerne. Deres mere videnskabelige navn er bisole; men den folkelige betegnelse er »solulve«, både i Danmark og Norge; Svenskerne bruger ved siden af »solulf« det tilsvarende »solvarg«; og den islandske bonde siger, at solen er »í úlfakreppu« (i ulveklemme) ɔ: angreben af ulve fra begge sider. Er denne sidste betegnelse mere end tydelig nok, så kan der heller ikke godt tvistes om de andre: ulve er selvfølgelig et fjendtligt væsen.

Udenfor Norden træffes tilsvarende navne hos Englændere og Amerikanere: the sun-dogs, sin-dogs, weather-dogs opgives som navn på regnbuefarvede lyspiller i luften; den skotske fisker tror, at det er en falk som jager efter solen. I England kendes også *moon-dogs*, tætte skyer omkring månen[1].

---

[1] Molbech, Dansk dialektleksikon, s. 533 (fra Sælland o. 1720); E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, IV 365 (191), 369 (242), IX 23 (224); sa. Skattegraveren VII 143 (707—8); Cavallius, Wärend I 286; Åsen, Norsk ordbog (solulv); Rietz, Sv. dialektleks. 652 (opfattet som »den ring som stundom omgifver solen«); Árnason, Ísl. þjóðsögur I 658 (Maurer, Isl. sagen 185; Liebrecht, Zur volkskunde, 368); Folklore journal V 191 (Cornwall); Folklore II 470 (a falcon hunting the sun); American folklore IV 122; Gutch, County Folklore II 43 (the moon dogs are about); jf. Feilberg, Jysk ordbog (»galle« og »solulv«). I Schwaben tror man, at »drei sonnen zur gleicher zeit am himmel« varsler krig (Busch, Dtsch. volksglaube, 254), men man kender intet til, at det er vilddyr.

Så vidt når vore nordiske kilders vidnesbyrd; vi skal nu vurdere deres betydning for opfattelsen af ragnarok. Både efter Grimnesmål og efter den nyere folketro i Nordens forskellige lande er ulvene ved solen ikke en art af væsner, der först kommer til stede ved ragnarok; tværtimod følger de hver dag med solen, og det er altså på denne deres daglige vej, at de en gang når at sønderrive den. Hermed er det klart, at deres gerning udelukkende er at sønderrive solen; den opgave er de i egenligste betydning naturbundne til at udføre. De er ikke identiske med noget af uhyrerne i den store gudekamp, og det vil være i strid med deres mytiske livskald at tænke dem indlemmede i jættehæren på Vigridsletten. De står altså med en vis grad af uafhængighed overfor de andre ragnarokforestillinger. Hvis de var skabte ud fra forestillingen om et sidste slag mellem guder og jætter, havde myten om dem nødvendig fået en anden skikkelse.

På den anden side er natursammenhængen ikke tilstrækkelig til at forklare solulvenes mytiske betydning. Når man ser et lysvæsen i nærheden af solen, er det ikke dermed givet, at det er fjendtligt, og selv om man i kraft af en udpræget dualistisk verdensopfattelse antager dette, er der endnu langt til at vente solens undergang og at göre dette til et af de vigtigste motiver. Hverken i mytesystemet eller i naturopfattelsen er der tilfredsstillende forklaring på de nordiske solulves rolle i ragnarok.

Derimod kan man umulig unddrage sig fra deres sammenhæng med mytiske forestillinger hos de nærmere og fjærnere beslægtede folkeslag. Det er en ganske almindelig tro, at månens og solens formörkelser skyldes overfald fra et eller andet uhyre, som sårer eller opsluger himmellegemet[1].

---

[1] Den efterfølgende redegörelse er bygget på en grundig afhandling af dr. Rich. Lasch »Die finsternisse in der mythologie und im religiösen brauch der völker« (Archiv für religionswissenschaft, III, 1900, s. 97), hvortil kommer meddelelser om europæisk folketro fra dr. H. F. Feilberg.

Denne tanke møder hos de fleste af Europas og Asiens folk, samt hos adskillige stammer blandt Negere og Indianere. I mange overleveringer og optegnelser (saaledes fra Irer, Walliser, Littuer, hos Norditalienere i 5te årh., hos de nylig kristnede Tyskere osv.) betegnes himmelvæsnernes fjende blot som uhyre eller trold i almindelighed. Efter et fransk (tysk, rumænsk) ordsprog er det ulven eller ulvene, som en gang vil æde månen. Hos Sydslaver og Madjarer kender man en drage, der fremkalder sol- og måneformörkelser; men dens navn vrkolak (ↄ: varulv) viser, at den egenlig er en ulv, og således er den endnu i rumænsk (Am urquell, VI 91). I øvrigt varierer betegnelsen af uhyret alt efter de stedlige naturforhold eller smagsretninger: i Indien en drage eller en trold som rider på en løve, i de buddhistiske lande en drage, på alle de sydasiatiske øer en uhyre slange; sydamerikanske Indianere tror derimod, at det er kæmpestore hunde, der forfølger månen og sønderriver den, eller at »jaguaren har ædt solen«. Formörkelses-uhyrets særlige skikkelse af ulv er begrænset til Mellemeuropa (tysk, rumænsk, sydslavisk); jævnsides med den optræder i alle de østlige lande dragen, et dyr der dog kendelig er yngre i folketroen.

Hos alle disse folkestammer og hos endnu flere kommer menneskene i stærkeste sindsbevægelse ved at se formörkelsen; de råber og larmer for at drive det onde bort, og de venter sig den værste ulykke eller undergang, om det ikke skulde lykkes dem at befri sol og måne.

Den nordiske forestilling om solulve er ganske vist knyttet til et andet naturfænomen end formörkelsen; men den må hænge sammen med det almindelige sol- og måneuhyre. Herom er forskerne enige; og om det tiltrænges, vil yderligere støtte for denne sammenhæng kunne fremføres[1]. Derimod

[1] Jeg henleder opmærksomheden på følgende glosse i et gammelt kroatisk skrift: »Jagende skyer kaldes af bønderne vlkodlak, og når solen eller månen formörkes, siger de, at vlkodlak'erne har ædt dem« (Archiv für slav. philol. V 91). Skönt det ikke er mig

synes man ikke i samme grad at være klar over, at verdens ødelæggelse ved et fjendtligt uhyre — selve ragnarok-forestillingen — hænger sammen med denne tro. Frygten for hele verdens undergang er — efter de rejsendes sigende — grunden til de mange vilde folkeslags sindsbevægelse og larmen ved formörkelserne; i enkelte af meddelelserne findes det meget tydeligt udtalt. Arhuaco-stammen på Nevada-bjærgene i Nordamerika tror, at hvis det lykkes trolden at opæde månen, »da vil hele verden gå tilgrunde«. Cakchiquel-indianerne i Guatemala opfatter formörkelserne som solens og månens kamp med hinanden; morgenstjærnen søger altid at adskille de kæmpende, men hvis det ikke lykkes for ham, »da vil verden gå til grunde og alle mennesker uddø«. Overgangen fra dette »hvis« til en bestemt spådom om at ulykken vil indtræde, er derimod fuldbyrdet hos de mellemeuropæiske folkeslag. Littuerne tror, at formörkelsen skyldes en trold, Tiknis eller Tiklis, der angriber solens vogn; derfor skælver menneskene for, at solen skal gå til grunde; det er længe blevet hindret, men ved verdens ende må det dog ske. Tyskerne i Kärnten forklarer på samme måde solformörkelsen som en drages kamp med solen; og når det en gang lykkes dyret at overvinde den, da indtræder verdens ende[1].

---

helt klart, hvad der menes med »jagende skyer«, kan der i alt fald ikke være tvivl om at formörkelsesulvene er blevne knyttede sammen med et dagligdags og synligt fænomen på himlen. (Skulde det muligvis være det samme fænomen som de stormvarslende nordiske lyspletter i skyerne, »solulvene«, som den kroatiske forfatter ikke har opfattet tydelig nok?)

[1] Zeitschrift für mythologie, IV (1859) 411 nr. 9 (ikke omtalt i Laschs afhandling). Den littuiske tro kendes af Narbutts store værk over Littuernes gamle kultur, citeret hos Grimm, Myth III 207; det er forøvrigt en kilde af meget tvivlsom pålidelighed (selv om nærv. efterretning om soltrolden synes ægte), Tiklis er i ældre kilder navn på en guddom for kornets trivsel (Usener, Götternamen, s. 103). De tilsvarende indianske forestillinger hos Lasch s. 106—7, jf. 113. Når Lasch s. 137 tillægger oldtidens Kelter den samme lære, beror det på, at hans hjemmelsmand (Eckermann, Religionsgeschichte III 1, 58) lægger mere ind i sine kilder, end der strængt taget står i dem.

Disse mellemeuropæiske forestillinger ligger så nær som tænkeligt ved de nordiske solulve i ragnarok; forskellen er kun, at Nordboerne ikke knytter dette mytemotiv sammen med formörkelsen. Måske er grunden dertil den, at man har henført solulvene til et andet og i Norden langt hyppigere fænomen. Måske er det sket ud fra eddamytologiens tilböjelighed til at udskille sine skikkelser fra den synlige natur[1].

Spörger vi atter, om solens opslugning her hos Nordboerne hører med til noget mytologisk system, da kan Vafþr. give os svaret. Her forekommer side om side menneskeparret, som overlever fimbulvinteren og føder nye slægter, og solens datter, der giver sig til at vandre sin moders veje. Den indre sammenhæng imellem dem er let at fatte: fimbulvinteren indtræder, fordi solen er opslugt af ulven, og den svinder atter, fordi solens datter er vokset til og overtager sin moders varmende og velgörende virksomhed. Således bliver solens opslugning årsagen til ragnarok, og dens fornyelse bliver indledning til det nye verdensliv.

6. Verdensbranden.

Verdensbranden er af alle forskere siden Snorres dage betragtet som væsenligt handlingsled i ragnarok, ja som den

---

[1] Man må da sammenligne dette tab af naturbetydning med et ganske lignende forhold. Det er en ret udbredt forestilling, også forekommende i Danmark (DgF. II 417 og Feilberg, Ordbog II 659 b, l. 46), at hekse kan hente månen ned ved deres trolddom. Denne forestilling synes at stride mod al erfaring; men hos oldtidens Grækere finder vi ikke blot denne forestilling, men også dens årsag i naturen: formörkelsen tros fremkaldt ved, at nogen har taget månen bort til egen brug. Den samme tanke genfindes hos jordens lavest stående folkestamme. En gammel Australneger gav den oplysning om solformörkelsen, at hans sön havde gemt solen for at drille en af sine stammefæller. Hos de Danskes nærmestes naboer i syd, Sakserne, fandtes den samme tro; i anledning af solformörkelsen 989 søger biskop Thitmar af Merseburg at »overbevise alle kristne om, at det ikke var sket ved onde kvinders forgörelse« (Lasch. s. 136. 99. 138 jf. 144).

egenlige tilintetgörelse af verden. Denne opfattelse hviler alene på Voluspås autoritet; og imod den står ikke mindre vægtige vidnesbyrd. Vafþr. lader sin menneskeslægt lægges øde af fimbulvinteren og atter trives, da den er omme og en ny sol skinner; »Surts lue« hjemsøger kun gudernes boliger. Lignende gælder om Arnor jarleskjalds skildring af ragnarok; ganske vist er hvert enkelt træk kendelig lånt fra Voluspå, men det vigtigste, ilden, er ikke medtaget: han har oversat völvespådommens farverige billeder til en mere nordisk undergang i hav og mörke.

Voluspå står ene med den modsatte opfattelse. I Kormaks elskovsvers findes dog en flygtig hentydning (»de hede klipper«) vel at mærke indbragt ved en tekstrettelse af S. Bugge; i den overleverede tekst står der: heitask hellur fljóta, klipperne truer med at flyde, klipperne skal flyde.

For den fuldstændige verdensbrand må da Voluspå bære ansvaret. Og når vi ser tilbage til den række af skjaldekvad og vidnesbyrd fra folketroen, der opfatter verdens undergang som en vandflod, må vi betegne Voluspås lære som en særmening af yderst begrænset udbredelse. Den gængse tro kender ingen brand af jorden, men vel en Surts lue i gudeverdenen. Det er denne gængse form, Surtsluen, der först må sysselsætte os.

Man vil lægge mærke til, at verdensbranden ganske savner den underbygning af naturindtryk, som støttede både fimbulvinteren, jordens synken i hav, og solulvene. De nordiske lande — fraregnet det sent bebyggede Island — bærer ikke vidnesbyrd om en ildmasse, der truer den menneskeboede jord med fortærelse, og ingen ildjætter i den nordiske mytologi ligger daglig på lur efter guder og mennesker.

Derimod optræder verdensbranden i de religiøse forestillinger hos en mængde andre af jordklodens folkeslag; hos Kelter, Hinduer, Perser, til en vis tid også hos Jøderne, og endelig hos de kristne. Efter Persernes lære tændes jorden i brand, da en stjærne — en komet — falder ned på den,

og i denne mægtige renselsesild udbrændes alt det onde, og kun de gode overlever den. Verdensbranden optræder ligeledes i den sene jødedom, og den ledsager kristendommen omtrent lige fra dens begyndelse af. Snart er det Herrens engle, snart er det Kristus, der bringer ild til jordens ødelæggelse eller dens lutring. Hos Hinduerne er den gjort til led i det store drama, hvor skaberen opløser sit eget værk, for at kunne synke hen i sin drömmende dvale; men de enkelte træk er kraftige nok og i virkeligheden ganske selvstændige. Når jorden ældes og det levende aftager i kraft, visner det hen for solens stråler, den bortdamper alt vand, og til sidst tænder den, hjulpen af planeternes hede, jordkloden i brand. Eller det hedder: under verdensbygningen ligger slangen Sesha, jorden eller underverdenen støttes på dens tusende hoveder; når den løfter et af dem, bliver der jordskælv. Når verdensløbet er til ende, ånder den ild og opbrænder underverdenen, jorden og de nedre himle med den egenlige gudekres. Endelig møder vi hos druiderne i Frankrig den lære, at verden skal forgå »ved ild og ved vand«; og i de ældste irske spådomme møder samme motiver (ovenfor s. 184 ff.). Sandelig, den gamle danske sagnfortæller havde ret — også på anden måde end han mente —, da han sagde at alle andre lande skulde tilintetgöres ved ild og kun vort land ved vand.

Det kan indrömmes, at flere af disse lærdomme er betingede af en höj religiøs udvikling, eller endog af teologisk spekulation; men i andre af dem vil vi dog kende simple natur- eller mytemotiver. Desværre kender vi ikke sikre enkeltheder ved den keltiske verdensbrand. Hvis de middelalderlige irske traditioner står til troende, er det en ild, der regner ned fra himlen og som en løbeild farer tværs over landet — altså mindende om »Surts lue«, der afsved asernes boliger. Men vor faste viden er indskrænket til det blotte faktum, at en sådan tro på verdensbranden forekom i

Mellemeuropa på den tid, da den keltiske stamme øvede stærkest indflydelse på Nordens kultur.

Med denne baggrund er Nordboernes lære om Surt mere forståelig. For den bedst hjemlede forestilling i vor oldtid eksisterer storbranden ikke som naturmotiv; man venter ikke at ilden vil ramme jordkloden, ligesom man heller ikke møder naturfænomener, der fremkalder sådan forestilling. På den anden side lader Surts skikkelse som den store opbrænder sig ikke løsrive fra den vidt udbredte forestilling om en verdensbrand. I stedet for naturindtryk viser han os tanken som plastisk udformet. Ikke den umiddelbare frygt for storilden har bevaret Surt i den nordiske overlevering, men den omstændighed at han var fast indlemmet i en betydningsfuld og vældig myte om asernes sidste store strid mod jættehæren. Man kan se i vore kilder, hvor lidt naturindtryk der er blevet tilbage. I Vafþr. afbrænder Surts lue ikke hele verden, ikke engang hele guderiget, men kun boligerne, ligesom en jordisk modstander efter sejren hærjer i det fremmede land; derfor er det også en let sag for de unge guder at bygge deres fædres »helligdomme« på ny. Ødelæggelsen ved ild, der efter sit væsen er et naturmotiv, er på nordisk grund bleven indskrænket til gudesagnene; den er bleven indkapslet i mytologi. Mytens oprindelige spire skal da næppe søges i Norden; og dermed må vi foreløbig standse vor undersøgelse. Verdensbranden er en forestilling, der er fælles for en ikke lille gruppe af Asiens og Europas gamle kulturfolk; men udformningen er så forskellig, at det står som uvist, om vi kan forfølge en historisk sammenhæng igennem hele rækken.

Vi skal derimod prøve, om man kan komme nærmere til oprindelsen af »Surts lue« ved at granske hans plads indenfor ragnaroks andre gudemotiver. Også til den mere fysiske verdensbrand i Voluspå vil vi komme tilbage, men i forbindelse med andre motiver, der er ejendommelige for dette digt.

7. *Andre naturmotiver.*

I det vers, hvori skjalden Kormak udtaler sin elskov til Steingerd (ovenfor s. 176), er der et udtryk, som trænger til nærmere forklaring: »Stenene skal flyde på vandet så let som korn, jorden skal synke osv., förend der fødes en mø så fager som Steingerd«. Ved siden af det kendte motiv, at jorden synker i hav, optræder her et nyt, at naturens sædvanlige orden og love ophæves.

I Nestors russiske krønike fortælles der om den fred, som den nordisk-fødte kong Vladimir af Kijev skal have sluttet med Bulgarerne »indtil sten begynder at svømme ovenpå vand, og humle begynder at synke til bunds«. I et par danske folkeviser, om Svend Vonved og om Svend i Rosensgård, spörger moderen sin sön om, når hun skal vente ham tilbage, og han svarer »når stenen tager til at flyde, og ravnen tager til at hvidne«; og visen udtaler, at dette aldrig vil ske.

Lignende tanker træffes rundt omkring i folkelig digtning, dog i reglen ikke med så stærk bevidsthed om et ragnarok. Selve Kormak siger ved en anden lejlighed til sin elskede, at alle åer skal rinde op i landet, förend han kan glemme hende. I alskens folkeviser — beslægtede med de nysnævnte eller fjærntstående — findes den samme tanke: når sol og måne danser sammen på grönsværen, når alle vande mødes, når åerne rinder op ad bjærget, osv. Karakteristisk for den hele kres af udtryk er det, at de aldrig henter deres æmner fra de pågældende folkeslags religiøse forestillinger om verdens sidste tid[1]. Derfor er det mærke-

---

[1] Bugge i Årb. 1889, 7; Danm. gl. folkev. VI 143—44; Child, Popular ballads, II 437; Nestors russiske krønike overs. af C. W. Smith, s. 70. Som et eksempel på den almindelige utilböjelighed til at blande mytologi ind i denne situation kan jeg nævne det store indiske heltedigt Mahabharata, der ellers er ivrigt nok i at omtale den fremtidige verdensbrand osv.; men da Krishna skal trøste sin hustru med, at han skal hævne hendes krænkelse, siger han ganske umytologisk: »Selv om Himalaya skulde skifte plads og himlen falde ned, kan mine ord aldrig være forgæves«.

ligt at se den lethed, hvormed en Nordbo i 10de årh. kan blande dette træk ind blandt de almindelige ragnarokmotiver. Følelsen for ragnarok som den almindelige opløsningstilstand er stærk nok til at drage dette nye, mere spekulative træk til sig.

Udenfor Kormaks digt har jeg kun truffet den bevidste overgang til ragnarok i en del opskrifter af den nordiske folkevise »Svend i Rosensgård«. Fremfor alle gælder det om vor sællandske overlevering (DgF. 340 A), som har en for den ejendommelige række af vers; sönnen svarer, at han ikke vil komme tilbage, förend alle kvinder bliver enker, alle mænd er døde, huse og gårde står øde (her følger så de kendte sætninger: når ravnen er hvid og svanen sort, når fjeren synker og stenen flyder, hvortil der yderligere föjes: Når vi ser havet brænde) og endelig følger som afslutning på det hele: »Når vi ser verdens ende«. Denne stroferække synes at være ret gammel, da der findes genklang af den i opskrifter fra Småland og Bleking[1]. Et par andre opskrifter, svenske og finske, har den samme slutlinje i mere religiøs form: »När som domen kommer« o. l.[2].

Der synes hos den nordiske eller danske almue at have været noget af den samme tilböjelighed til at se livet med verdensundergang som baggrund, — der er så karakteristisk for den norröne digtning i vikingetiden. Derimod lader denne vise sig ikke føre som vidnesbyrd om, at visse træk fra det hedenske ragnarok er bevarede ned i tiden; den bygger på de folkelige forestillinger om »verdens ende«, hvori vel enkelte hedenske træk er sunkne ned, men som dog væsenlig

[1] När blir kyrkan (!) enka? Jo innan verldens ända (Arwidson 87 A 18; Sv. landsmålen VII, 6, s. 17). Måske det også er denne tanke, som skjuler sig i en svensk opskrift fra 17de årh.: Hwart hahr du åhrnat lända? Diit verlden hahr ehn ända.

[2] En utrykt tekst fra Småland har helt ombyttet den oprindelige stroferække med sådanne udtryk: När dagarne få ända, När verlden blir till intet, När vi skall fram till domen.

grunder sig på de europæiske folks fællesgods af sagnmateriale (verdens tilbagegang, og det sidste slag). Derimod findes de kristne dommedagsforestillinger slet ikke eller kun ganske svagt i folkedigtningen fra de nordeuropæiske folk.

Den måde, hvorpå »naturlovenes ophævelse« fremtræder hos Kormak og i folkeviserne, gör, at man ikke kan betegne dette motiv som et fast led i den egenlige verdensødelæggelse, men kun som en forestilling, der lejlighedsvis nærmer sig til ragnarok og forstærker bevidstheden om den almindelige verdensopløsning.

Vi ledes derved til at spörge, om der overhovedet gives andre ragnaroksmotiver for menneskeverdenen end de tre eller fire, som nu er drøftede i de foregående afsnit. Himmelhvælvets bristning omtales kun i Voluspå og i dets genklange hos Arnor og i Vǫluspá en skamma. Bjærgenes sammenstyrtning kan snarere gælde som fælles for flere kilder: i Voluspå »styrter stenfjælde« (grjótbjǫrg gnata), hos Kormak »føres de store fjælde ud i det dybe hav«. Men Kormak tænker sig det kun som en nærmere omstændighed ved jordens synken i hav; Voluspå bruger det derimod til udmaling af jætternes fremtumlen. Begge steder er det altså et bimotiv, der blot tjæner til at forstærke indtrykket af forvirring og opløsning. Også den norske skjald, en mand fra Telemarken, der har forfattet Bråvallakvadet ved år 1066, har haft en slags forestilling om ragnarok som en stor sammenstyrtning, siden han ligner sammenstødet af Hrings og Harald Hildetands uhyre hære med selve verdens undergang.

Bråvallakvadets hentydning til ragnarok foreligger kun i Sakses ordrige gengivelse (8de bog, s. 388): Crederes repente terris ingruere cælum, sylvas camposque subsidere, misceri omnia, antiquum rediise chaos, divina pariter et humana tumultuosa tempestate confundi, cunctaque simul in perniciem trahi. Selve det norske kvad kan umulig have indeholdt så mange træk. Sakses betydning svækkes yderligere ved den stærke genklang af klassiske motiver (antiquum chaos redire, repetere; se Stephanius, Notæ uberiores 175; jf. misceri omnia, Salust 2, 4).

For øvrigt må det mærkes, at de to kvad, der bruger ragnarok til billede på menneskelige forhold (Bråv. og Atlam. 22), begge tilhører en kristen tid og derfor er af så meget mindre kildeværdi. For Bråv. synes forbilledet — her ligesom på flere steder — at måtte søges i Helgakviða, hvor der (v. 28) bliver et brag, som om bjærge og brænding skulde styrte sammen. Der kan med grund rejses tvivl om, at disse sammenligninger er groede på rent nordisk grund. I en irsk heltesaga bliver der et drön ved skibenes stød imod land, så at folkene i borgen ikke véd, om det er et jordskælv, eller om det er Leviathan, der søger at sønderknuse jorden med slag af sin hale, eller om det er fjenden der kommer (Zeitschr. f. vergl. sprachf. XXVIII 559; jf. Bugge, Norsk sagafortælling i Irland, s. 90).

Hvor lidet udformede disse forestillinger er, mærker man også derpå, at de aldrig berøres ved verdensfornyelsen. Der er ingen efterretninger om, at guderne dannede en ny Midgård, eller at den bristede himmelhvælving erstattes med en ny.

Man kunde måske finde et nyt ragnaroks-motiv i Helgakv. Hund. II 40, hvor tærnen spörger, om det er ragnarok, siden de døde kommer ridende. Men ved simpel eftertanke kan man sige sig, at de døde kæmpers tilbagevenden fra Valhal ikke indgår i nogen traditionsmæssig handling; det er kun et öjeblikkeligt udtryk for overraskelsen ved at se brud på verdensordenens almindelige gang. Heller ikke vil man kunne finde nogen parallel hertil i Voluspås »troða halir helveg« (opfattet med Sv. Grundtvig, Sæm. Edda ²189, som: helboerne træder helvejen tilbage til menneskeverdenen); ti her tales jo om noget ganske andet end i Helgakviða, nemlig at dødningerne sammen med de andre beboere af troldeverdenen hjemsøger Midgård som hærjende fjender.

Det negative resultat af vor søgen på disse punkter tjæner til yderligere at styrke det standpunkt, vi hidtil har vundet: at der gives et lille tal af almen kendte og i sig selv stærkt karakteristiske ragnaroks-motiver, og at der i øvrigt kun findes en mere vag forestilling om alle tings fremtidige opløsning eller undergang.

III. Gudernes kamp.

8. *Begrebet »ragnarok«.*

Hvor ofte der end hentydes til jordens ødelæggelse, er det dog endnu langt hyppigere, at der peges frem mod gudeverdenens undergang. Og mens jordødelæggelsen famler mellem forskellige naturmotiver, er der langt större enighed mellem kilderne om gudetilintetgörelsen i dens hovedtræk. I begge disse henseender bliver gudernes fald hovedpunktet i ødelæggelsen. I overensstemmelse hermed bærer hele katastrofen navn efter dem: *ragna røk*, »gudernes sidste skæbne«, »gudernes afslutning, endeligt«. Ordet anvendes endogså om den jordiske verdens opløsning eller ødelæggelse (H. Hund. II 39; Atlam. 22). Kun en eneste gang forekommer *aldar røk* »verdens sidste skæbne« (Vafþr.), og *aldar rof* »verdens ødelæggelse« (H. Hund.); dette sidste anvendes kun til afveksling med den egenlige betegnelse *ragna røk.*

Hvis man kunde være i tvivl om, at de gamle skjalde virkelig har ment det som gudernes undergang, må denne tvivl forstumme ved et blik på de sætninger, hvormed eddakvadene omskriver dette begreb:

»når guderne dør«, *þás regin deyja* (Vafþr.).
»indtil guderne ødelægges«, *unz um rjúfask regin* (Vafþr., Lokas. 41, Fjǫlsv. 14, Sigrdr. 19).
»indtil ødelæggerne kommer i ragnarok«, *ok í ragnarøk rjúfendr koma* (Vegtkv.).

Dette er det store nordiske ragnaroks-problem: en verdensafslutning, der först og fremmest er gudernes undergang. En stejl modsætning til den kristne lære, der samtidig rådte i de sydlige og vestlige lande, og som besang dommedagen som Guds store sejr over djævel og trolde. Én ting er sikker, at de, der har forklaret det nordiske ragnarok som opstået af kristne forestillinger, ganske har undervurderet grundpræget i alle vore mindesmærkers opfattelse. Langt sværere

er det at sige, hvorledes den nordiske myteverden har skabt en gudekamp med modsat udfald af det, der findes hos andre folkeslag. Vi giver os derfor i kast med de enkelte motivers historie, for at se om den ikke kan føre os nærmere til løsningen af problemet.

9. Den nordiske gudekamp.

Den store gudekamp står ret klart for os ved hjælp af de mange overleveringer. Det er den samlede flok af guder, der holder hærslag med sine modstandere. Selve den plads, hvor de skal mødes, er allerede udset; i flere mytologiske digte rettes der spörsmål om dens navn og dens nærmere beskaffenhed. Vafþr. omtaler den som en stor slette, hundrede mil lang og lige så bred, og giver den navnet Vígríðr (ɔ: den hvor der rides til kamp). Fåvnesmål tænker sig pladsen omflydt af vand, som en »holm«; fra asernes bolig rider man til den over broen Bilrost. Kvadet giver den navn af Óskópnir (ɔ: den ikke skabte); formodenlig tænker digteren sig, at den förstdannes ved den tid, da der er brug for den til den sidste store kamp. Digteren synes at tænke sig den udenfor Asgård, vel snarest bygget ud i luftrummet.

Her står da hærene mod hinanden. Det ene parti udgöres af »aserne«, »alle guderne«, »de milde guder«, som nu skal lege spydslegen med deres bitreste modstandere (Vþr., Fáfn.; jf. »når guddommene dør« Vþr.). Også einherjernes skare drager ud med til kampen; Odin har længe øget den med de bedste kæmper, fordi han havde mødet med ulven for öje (Eiriksmål). Digterne maler i kraftige farver, hvor vældige hobe der drager ud til dette stævne: Valhals porte er bygte så store, at 800 kæmper kan gå jævnsides, når de skal ud at strides med ulven, men af sådanne porte er der 540 (Grimn.). Eller: da asernes tætte skarer rider over broen Bilrost, brister den under dem, men de svømmer frem

til striden[1]. Odin må tænkes som hærens fører; det fremgår bl. a. af den rolle, som einherjerne spiller. Ellers nævnes som deltagere i kampen Vidar, Thor og Fröj.

Overfor de milde guder står den jættemagt, der er færdig til at fælde dem. Som fører af den hele mængde nævnes Surt. De løsslupne uhyrer, fremfor alt Fenre og dernæst Loke, har plads i den. I øvrigt står billedet af denne hær ikke så klart i kilderne som det af asernes skare. Den omfattende betegnelse for dem er kun »ødelæggerne« (rjúfendr, Vegtkv.); »Muspels svende« (eller »sönner«) forekommer dog også som typisk betegnelse for fjendehæren (»når Muspels sönner rider over mörkskoven«, Lok.). Om jættehærens vej til kamppladsen har man — ligesom på adskillige andre punkter — to modsatte forestillinger: en landopfattelse og en søopfattelse. Lokasenna lader Muspelsvendene ride over mörkskoven, altså drage til lands gennem de vidtstrakte skove, der skiller jætterne fra gudeverdenen. Voluspå er som sædvanlig den, der har sømotivet: »Muspels mænd kommer over hav, Loke styrer«[2].

Det er altså kun ganske få og ret vage hovedmotiver, der kan betegnes som den for Nordboerne fælles opfattelse af ragnaroksmødet. Voluspå går derimod langt stærkere i enkeltheder; den fordeler troldehæren i tre skarer, der kommer hver fra sit verdenshjörne førte af jætten Hrym, af Loke og af Surt. Digtets skildring lader sig dårlig forene med det fra flere sider hjemlede træk, at Surt er hele hærens

---

[1] Dette vers (Fáfn. 15) er misforstået af Snorre og hans mange efterfølgere, som om broen bristede under Muspelssönnerne; men 1) Muspelssönnerne har ikke været nævnte, og sproglig kan »þeir« ikke gælde andre end de nylig nævnte »æsir«, 2) Bilrost, asabroen, himmelbroen, bruges altid om den bro, der forbinder Asgård med den øvrige verden; det er en ganske urimelig tanke, at den skal føre fra Muspelsönnernes bolig (af Snorre tænkt som værende i himlen) til kampvangen.

[2] Om ordet Múspells se ndfor § 11.

fører; i hvert fald strider Muspelfolkenes komme over havet med ridtet gennem mörkskoven.

Kampen ender med gudernes fald. »Guderne dør,« hedder det rent ud i Vafþr. Kvadet lader Surt som sejrherre hærje gudeboligerne; Voluspå véd, at efter Thors fald hærjer dødningerne menneskeverdenen[1]. Alene de få unge guder af den fremtidige generation omtales efter dette som levende.

Hvorledes foregår da i sine enkeltheder den store opgörelse mellem de hjælpende og de ødelæggende magter?

Her møder det forhold, at et par enkelte, nöjagtigere to optrin træder klart frem, medens alt det øvrige bliver temmelig stærkt i skygge. Det er Odin, ulven og Vidar, og i noget ringere grad Thor og Midgårdsormen.

Intet punkt i ragnarok er bevidnet fra så mange sider som det, at »Odin skal møde ulven«; også einherjerne følger ham i denne strid (Grimn., jf. Eir.). Da er det, at »Friggs anden sorg kommer,« »hendes husbond falder« (Vspå), »ulven sluger alfader« (Vþr., Lok.). »Fenresulven løber frem med opspærret gab«, siger Snorre, »underkæben langs med jorden, og overkæben ved himlen«. Men Vidar træder frem for at udføre den faderhævn, han længe har kendt som sin opgave (Grimn.); han flænger gabet op på uhyret (Vþr.). Den senere islandske tradition (og muligvis også den danske folketro) har udmalt dette nærmere med sagnet om den tykke sko, der er dannet af alle bortkastede skoflikker, og hvormed han træder i ulvens gab. Vikingetidens vesterlandske billedværker fremstiller dette optrin, hvor guden sætter sin fod på dyrets kæbe (ovfor s. 161—63). Kun Voluspå har et andet billede — nok så ædelt, men mindre karakteristisk —, at han støder sit sværd i dyrets hjærte.

Thor strider mod Midgårdsormen; han dræber den, men går kun ni skridt fra ormen, för han selv segner død om.

---

[1] *halir* opfattet som »helboer« (Grundtvig, Sæm. Edda, s. 189.)

Således lyder den eneste virkelige beretning om Thors optræden i kampen, — den der findes i Voluspå. Vafþr. har kun den antydning, at Thor bukker under efter hård kamp og efterlader Mjølne som sin arv (Vingnis at vígþroti, »da Thors ævne til kamp er svundet«). En normannisk kirkekapitæl fra 11te årh. viser os den skæggede gud med hammeren i stid med en drage; billedet må sikkert tolkes som Thor og Midgårdsormen i ragnarok (ovfor s. 163).

Overfor denne fremstilling står en anden, men kendelig svagere antydning af, at Thor kæmper med Fenresulven. Det er Loke, der i Lokasenna spotter ham: »Da har du lidet mod, når du skal stride med ulven, og han sluger Sejrfader hel.« Det er ikke engang vist, at digteren bygger på en bestemt forudsætning af kampen imellem disse to; måske nævner han kun ulven som asernes mest truende fjende. Man sammenligne det ganske tilsvarende sted i samme digt, hvor Fröj trues med »når Muspels sönner rider over mörkskoven«; intet af stederne forsyner os med en ellers ukendt detaljeviden, men dvæler alene ved ragnaroks velkendte hovedtræk [1]. Thors kamp med ulven må i hvert fald være udelukt for alle dem, der kendte Vidars sejr over den; ti hvis Thor har sejret over dyret, bliver der intet for Vidar at göre; og at Thor skulde falde uden at göre jætterne nogen nævneværdig skade, lader sig ikke forene med hele hans plads og betydning i den nordiske mytologi.

Skönt der ikke kan anføres andre sikre kilder end Voluspå, bærer Thors kamp med Midgårdsormen dog indre præg af at være en væsenlig del af det nordiske ragnarok. Sammen med Odin-Vidar-myten danner dette optrin et overmåde karakteristisk hele: Odin falder for Fenresulven, men

[1] En anden hjemmel derfor har man ganske vist i Voluspå efter læsemåden i Codex Regius: »þá kømr inn mæri mǫgr Hlóðynjar, gengr Óðins sonr við ulf vega«; men i Snorra-Eddas tekst af samme kvad henføres ordene »gengr Óðins sonr við ulf vega« til Vidar, og dette er sikkert det rigtige.

hævnes af den unge, hidtil uforsøgte gud; Thor må som poetisk modstykke stride imod et andet uhyre, og han må falde, idet han bliver sin fjendes banemand. Også fra den øvrige myteverdens standpunkt er dette den eneste tilfredsstillende løsning. Thor, der er jætternes gamle og farlige fjende, må have en bestemt gerning i ragnarok; og som Midgårdsormens gamle fjende må han særlig opsøge den. Endelig vilde hans begreb som den stærke gud ophæves, hvis han bukkede under i kampen; og det vilde endnu mere ophæves, hvis en anden var hans hævner. Der er da kun én udvej: han må møde den störste fjende, »hele jordens omspænder», han må dræbes af ormen, samtidig med at han fælder den, og han må — for at understrege sejren — leve så længe, at han ser ormen død for sine fødder.

For alder og folkelig ægthed i Thors sidste kamp med Midgårdsormen taler endvidere dens lighed med andet sagnstof. Beovulf fælder på samme måde dragen, og stående foran det døde dyr udånder han selv, brændt af dens luer. I et nyere engelsk sagn fra Herfordshire er der en dødsdömt forbryder, som fælder dragen ude i floden Lug, men selv dør af dens giftige ånde (Hartland, Legend of Perseus, III 54). Da en lindorm lagde sig om Århus domkirke, lod en mand sig hejse ned til den skjult i en glaskiste; det lykkedes ham at stikke dyret ihjel, men han blev kvalt i dets blod, eller — som andre fortæller — i sin dødskamp knuste det kisten med et slag af sin hale. Efter anden beretning var det en væbner, der skød den med pil, men da han red tilbage forbi det døde dyr, faldt han død til jorden[1]. Den ejendommeligste form af dette motiv er dog tyrens kamp med lindormen. Ved mange kirker rundt om i Danmark fortælles det, at en lindorm havde lagt sig udenom eller foran kirken, og at man först fik bugt med den, da man op-

[1] Thiele, Danm. folkesagn II 285; E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, III 86. VIII 62.

fødte en tyrekalv med mælk i tre eller syv år, og så sendte den imod udyret. Den stangede lindormen ihjel, men selv var den »så overspröjtet af edder, at den døde straks efter.« Enkelte opskrifter fortæller dette endnu mere i enkeltheder. Ved Hvalsø kirke på Sælland gik tyren ikke længere end til den gamle stenkiste, der nu kaldes Tyrebro, för den styrtede død. Et sagn fra Brande kirke, som siden skal omtales nærmere, handler om to tyre, der får livet taget af lindormen, men selv er »så ilde medhandlede, at de kuns kan gå, den ene syv og den anden ni skridt derfra, förend de synker livløse til jorden.« En mærkelig lighed med Voluspå, hvor Thor også går ni skridt fra den dræbte orm, för han segner! Der er naturligvis også fjærnere stående varianter, såsom at tyren styrtede død, da den kom til vandet og drak, eller at den var så rasende af sine sår, at de måtte skyde den oppe fra kirketaget af (alm. på Sælland). Sagnet er i Danmark meget almindeligt, men det er tvivlsomt, om det hører til de ældste. Det er næsten altid knyttet til kirkebygninger; hyppig indeholder det forklaring på et udhugget ormebillede eller på en tilmuret kirkedör. Det findes, så vidt jeg véd, ikke i noget af de omliggende lande; derimod er det, i en lidt afvigende form, ret velkendt i Alperne. I Wallis er det en stor underjordisk slange (ouivra), som den pansrede tyr, opfostret med mælk i syv år, tager af dage, men den dør straks efter af udmattelse; i Tirol og i Uri er der en hyrde som døber et lam, men som følge deraf bliver det til et frygteligt uhyre, der gör græsgangene usikre; tyren opfødes i syv eller ni år, og de styrter begge døde om, eller tyren når kun ned til bækken for at drikke, inden også den styrter død[1]. I en sællandsk tekst hos Jens Kamp (Folkeminder, s. 260) er det en tjænestepige, der føder

[1] Revue des trad. popul. VI (1891) s. 351, = Zs. vereins volksk. VII 450; Grimm, Deutsche sagen, I nr. 143 (s. ^{3}109); Zingerle, Sagen aus Tirol (1891) s. ^{2}484 og 637 (i förstnævnte sejrer tyren), — alle meddelte mig af H. F. Feilberg. Jf. ndfor § 13, s. 254.

ormen op, indtil den bliver lindorm; for så vidt minder sagnet om den i Alperne udbredte form; og denne tradition, der ikke er knyttet til nogen kirke, hvad alpesagnene heller ikke er, tör snarest betragtes som gammel. Et andet træk i disse sydlandske opskrifter genfindes også undertiden i dansk, nemlig at en jomfru skal følge ormen op til kampen[1].

Denne kamp mellem tyren og lindormen gör et underligt ældgammelt indtryk; desværre mangler vi ganske den egenlige nögle til den, vel en heroisk eller mytologisk forestilling, — og vi har vel næppe udsigt til at finde den nogetsteds. Med Thors sidste kamp har den, trods den store lighed, næppe nogen umiddelbar sammenhæng; i hvert fald er den ikke en genklang af vort ragnarok. Men den viser os, hvor udbredt dette motiv — den tragiske slangekamp til menneskehedens frelse — er; og den viser tillige, hvor naturlig denne plastiske slutning, at helten går »ni skridt« fra det faldne uhyre, former sig ud fra de givne episke grundtræk. Ja, naturligvis, helt udelukket er det ikke, at denne ene form af kampen ligefrem har lånt fra Thors kamp med Midgårdsormen; men nødvendigt er dette så langt fra. Hele gruppen af de tragiske drage- eller lindormekampe viser ikke lån fra Thor, men hører tværtimod til det brede episke materiale, hvoraf ragnaroksmyten har gjort brug.

Vi vender os nu til de andre guder. Om Fröj hedder det i Voluspå, at han strider mod Surt; men i Lokasenna advarer Loke ham mod den tid, da Muspels sönner rider over mörkskoven og han savner det sværd, han tidligere har givet bort. Havde guden virkelig skullet møde selve hövdingen for jættehæren, havde dette været en endnu frygteligere modstander end Muspelsvendene; men noget sådant forudsætter digteren af Lokasenna netop ikke. Endnu mindre behøver vi ved hjælp af sindrige kombinationer at udfinde, hvilket

---

[2] E. T. Kristensen, Danske sagn, II 192 (nr. 63) jf. 194 (nr. 73). Jf. henvisningerne hos Feilberg, Jysk ordbog: lindorm, og: tyr.

våben Fröj da anvender i kampen mod Surt, når han ikke har sit sværd; tilhørerne, der sikkert kendte kvadet om Skirne, har straks været på det rene med, at det var en hentydning til det sted i kvadet, hvor guden giver sendebuddet sit sværd til hans ridt gennem jætteverdenen, og at det ingenlunde påkaldte en viden om ragnarokskampens detaljer[1]. Fra kilderne ved vi altså kun, at Fröj tænkes kæmpende snart med Surt, snart med Muspelsvendene; om kampens nærmere forløb og dens udfald kan vi kun vide det selvfølgelige, at »guderne dør.«

Men Fröjs kamp er — ved siden af Thors og Odins — den eneste, der overhovedet omtales i vore kilder. Det er kun den gamle mytolog Snorre, der sætter de to velkendte modstandere Loke og Heimdal til at stride sammen og »blive hinandens bane.« Også hunden Garm (som ifølge Voluspå river sig løs i ragnarok) får hos Snorre tildelt en jævnbyrdig modstander, krigsguden Tyr, »og den ene bliver den andens bane« (ligesom Thor og Midgårdsormen). Intet tyder på, at Snorre har haft en tabt kilde, som indeholdt de ægte, ellers ukendte enkeltheder i kampen; tværtimod fremgår hans detaljemaling som det naturlige resultat af netop så megen indsigt i gudeverdenen, som han selv viser sig at have.

Der er al grund til at understrege det resultat, vi er komne til. I fremstillingen af gudelivets sidste store tragedie står hver digter eller fortæller med en vis frihed til at opfinde enkeltheder. Kun et lille antal af handlinger er af traditionen stemplede som faste led i ragnaroksmyten, 1) gudehærens sammenstød med jættehæren på den dertil bestemte, navngivne slagmark, 2) gudekongen (Odin) sluges af ulven og hævnes af den unge gudehelt (Vidar), 3) den stærkeste gud (Thor) fælder ormen og dør så selv af dens edder. At

---

[1] Forholdet mellem Lokasenna og Skírnisfǫr er i hovedsagen rigtig påpeget af F. Niedner (Zeitschr. f. dt. alt. XXXVI 286—90); dog er stedet om Fröjs sværd misforståået.

finde ragnaroks-kampens oprindelse er da först og fremmest at finde disse motivers udspring.

10. Den keltiske gudekamp.

Den mytologi, hvor vi fandt den nærmeste tilslutning til ragnaroks naturforestillinger, var de gamle druiders lære om verdens undergang i ild og hav (ovfor s. 184 ff.). Det er da naturligt, at man först spörger, om den keltiske mytedigtning også har haft tilsvarende optrin til den anden store side af ragnarok, den afgörende kamp mellem guder og jætter.

Sagnstoffet fra druidelærens glanstid på Europas fastland er nu ukendt for os. Der er kun ét sted, hvor den keltiske myteverden er at finde: i den ældste irske literatur. Hos Irerne blev en mængde gamle gude- og heltesagn bevarede og udviklede videre i de förste århundreder efter kristendommens indførelse, dels i mundtlig, dels i skriftlig form. Blant disse er også sagnet om guders og jætters store kamp, om slaget på Tured-sletten, eller rettere slagene på Tured-sletten; ti overleveringen nævner to slag, et hvor guderne sejrer, og et senere, hvor både jætternes konger og de ypperste af guderne falder.

Sagaen om slaget på Tured-sletten synes at være nedskreven senest i det 9de årh.; ti i Kormaks glossar fra o. 900 eller ikke så meget senere anføres enkelte stykker af den. Men teksten foreligger nu med flere yngre tilföjelser i håndskrift fra 15de årh. En kortere fremstilling findes i et digt af abbed Fland Manistrech († 1056), og det ligger til grund for *Lebor na gabala* (»erobringsbogen«, i hskr. fra o. 1150). Hos et par digtere i 10de årh. findes hentydning til enkelte herhenhørende optrin. Se D'Arbois de Jubainville, Littérature Celtique, V 393—448.

I hele denne overlevering, der er formet af boglærde kristne forfattere, opfattes guderne (De-dannan-folket) som

et historisk folkefærd, der fordriver et ældre folk Firbolgerne, strider med jætterne (Fomorerne, egl. »dem hinsides havet«) om herredömmet, og endelig efter det store mandefald må overlade landet til et nyt folk, de senere Irers stamfædre. Trods den historiske iklædning findes dog mange gamle mytiske træk.

Fortællingen begynder med at gudefolket kommer sejlende til Irland på skyer og røg, — vel at mærke efter sagnet; ti sagaskriveren mener, at det vel egenlig er gået sådan til, at de ved landstigningen brændte deres skibe, og at røgen stammede derfra. Med landets ældre indbyggere, Firbolgerne, kæmper de i det förste slag på Tured-sletten; guderne sejrer, men mister flere af deres kæmper, og deres konge Nuadu får sin hånd afhugget. De overvundne Firbolger drager bort over havet og forener sig med jætterne. Men Nuadu kan med sin legemslyde ikke længere være gudernes konge; de vælger i hans sted Eochaid Bress (E. den smukke), hvorved de bliver venner med jætterne; ti Bress er sön af Elatha, en af jætternes konger, med en gudekvinde, dog knæsat af guderne som hørende deres folk til. Men Bress bliver, med hjælp af de tre jættekonger Indech, Elatha og Tethra, en ond herre, der piner sit folk med skatter og hovværk; gudernes bedste kæmper som Dagdé og Ogme må trælle i hans gård. Da gudernes sanger Coirpre har fået en ussel modtagelse i kongsgården, kvæder han forbandelse over den slette konge; hele gudefolket samler sig, Bress må tilstå at han dårlig har overholdt de vilkår han skulde; han drager bort at søge hjælp hos sine frænder jætterne. Guderne vælger atter Nuadu til konge; han har nu fået en hånd af sølv og kaldes Nuadu med sølvhånden. Til hans gård kommer den unge kæmpe Lug; han prøves og viser sig i hver kunst eller idræt jævnsides med den dygtigste, så tages han i tjæneste til kampen imod jætterne.

Lug holder nu råd sammen med Dagdé og Ogme, samt med smeden Goibniu og lægen Diankecht, om hvorledes de

skal kunne møde jætternes angreb; dernæst går de tre til gudefolkets tre (over-)guder (Brian, Jucharba og Juchair), der samtykker i at overgive Lug ledelsen af gudehæren. I løbet af syv år ruster de sig nu. Da kommer jætterne sejlende med en umådelig hær fra alle nordlige egne af Europa. — Et par sagn om Dagdé knytter sig til jætternes ankomst. Det ene fortæller, hvorledes han vinder Morrigu's elskov (Irernes krigsgudindes), de hviler sammen, og hun forudsiger ham dernæst fjendernes komme, og lover at fælde jættekongen Indech. Senere (ɔ: under slaget) — siger sagaen — stænkede hun også begge sine hænder fulde af Indechs blod over gudernes hær. Det andet sagn knytter sig nærmere til jætternes ankomst. Lug sender Dagdé at udspejde jættehæren; jætterne koger suppe til ham i deres största kedel og hælder den op i en sænkning i jorden, de lover ham døden, om han ikke æder op. Han tog sin ske frem — dens blad var så stort, at et ægtepar kunde ligget i hulningen, — og øste i sig: stykker som halvparten af grise eller fjærdinger af svin. Da han havde tömt den, lagde han sig rolig til at sove, og drev så hjem efter, tung af den megen føde; han slæbte sin kølle hen ad jorden, så at den lange sænkning fremkom, der endnu kaldes »sporet af Dagdés kølle« [1].

De to hære står nu på sletten overfor hinanden. Lug samler gudernes ypperste kæmper omkring sig og rådspörger dem, hvad hver især vil göre for at overvinde jætterne. Goibniu vil stadig smede ny våben, selv om slaget varer i syv år, og hvert af hans spyd skal blive en fjendes bane, når det udslynges; Credne og Luchte vil sætte beslag på alle Goibnius lanser; Diankecht lover at helbrede alle sårede. »Og du, Ogme,« sagde Lug til den stærke svend, »hvad

---

[1] Et tredje sagn om Dagdé findes tilföjet sidst i sagaen på en håndgribelig urigtig plads. Det handler om, hvorledes han ledsaget af Ogme og Lug henter sin ranede harpe tilbage fra jættekongens hal.

dygtighed viser du i slaget?« »Jeg skal overvinde deres konge, jeg skal overvinde tre gange ni af hans mænd, tredjedelen af fjendehæren skal blive dræbt af mine krigere.« »Og du, Morrigu?« spurgte han. »Jeg skal indhente alle dem, jeg forfølger.« »Og du, Dagdé,« spurgte han til sidst, »hvad vil du göre mod jættehæren i slaget?« »Så mange haglkorn som der kommer under hestens fødder i en byge, så mange jættekroppe skal knuses under min kølle, når hærene mødes på Tureds slette.«

Slaget begyndte, og rasede dag for dag; Goibniu smedede ny våben, Diankecht dukkede de sårede ned i livskilden. Jætterne sendte Bress' sön Ruadan at spejde, hvorfor guderne var så uovervindelige; og dernæst sendte de ham ud at dræbe våbensmeden. Han kom og bad om et spyd, han fik det og slyngede det straks på smeden; men Goibniu drog det ud af sit sår og gennemborede fjenden; dødelig såret kom Ruadan tilbage til jættehæren og udåndede foran sin fader, men smeden helbredtes i lægedomskilden. Da kastede jætterne hver en sten i kilden, indtil den blev helt fyldt. — Nu styrtede jætterne sig endnu voldsommere end för over guderne. Lug, som hidtil havde været holdt udenfor slaget, sammen med ni krigere, der vogtede på at han ikke styrtede sig i kamp (så stor pris satte guderne på den kunstfærdige mester), rev sig løs fra vogterne og stormede forrest i striden, syngende höje kampsange. Kampbraget var som torden, blodet randt i strömme, krigerne snublede på den slibrige grund og kæmpede videre på jorden. Nuadu med sølvhånden faldt for Balar, jættekongen, der dræbte alt med sit öjekast; Macha, Ernmas' datter, fandt samme død. Lug ilede imod ham; idet Balar vilde åbne sit öje og se på ham, ramte Lug ham med en slyngesten, der rev öjet ud af hovedet på ham og slængte det bagved ham, så det dræbte tre gange ni af jætterne; deres hoveder faldt mod Indech's bryst, deres blod spröjtede over hans ansigt. »Opsøg mig den mand,« udbrød Indech, »der har stænkt strömme af blod

over mig.« (Fortsættelsen af dette optrin synes at mangle.) Da viste Morrigu (kampgudinden) sig blandt det kæmpende gudefolk, opildnede til strid og sang sit kampkvad. Ogme mødte Indech i slaget, og de dræbte hinanden. Et senere tilföjet kapitel i sagaens slutning fortæller, at Ogme finder jættekongen Tethras sværd på slagmarken; da han tager det op og afpudser det, taler sværdet og opregner de storværker, det har øvet. — Sejren er gudefolkets; jætterne drives tilbage til stranden. Bress bliver benådet; ligeså sangeren Loch, der optæller de faldne: af höjbårne kæmper 87936, af ringere folk og trælle 700944, og af den ukrigerske hob så mange som stjærner på himlen, som snefnug om vinteren, som dugdråber på vårens eng, som hagl i uvejret, som græsstrå under stridshestens hov; de er så umulige at tælle som Manannans, havsönnens, heste, når de i stormen svømmer over havet. Morrigu ilte ud over Erins bjærge og mældte sejren til elvermøernes flokke, og ved flodernes bred. Når de spurgte, hvad bud hun bragte, svarede hun med et kvad: »Freden stiger mod himlen, himlen sænker sig mod jord, hver mand i sin styrke . . .« Og hun föjede dertil et spådomskvad om fremtidens ulykker: »Jeg ser en verden, der er mig lidet kær: en sommer uden blomster, køer uden mælk, kvinder uden blyhed, mænd uden mod, ... oldinge, der dömmer falsk, hver stridsmand sviger, sön stiger i sin faders ægteseng, og fader i sönnens, moder bliver svegen af datter.«

Men efter Nuadus død — tilföjer Erobringsbogen — gav Dedana-folket kongedömmet til Lug, der havde fældet Balor, og han herskede over Erin i 40 år.

Det er klart, at der findes en mængde ægte myteskikkelser og ægte mytetræk i denne fortælling. På den anden side er de bevarede igennem flere århundreder, af kristne sagamænd, i en tid hvor den irske sagadigtning var i sin frodigste vækst. Fra disse fortællere stammer nødvendigvis en del af det historiske arrangement, hvorefter hele gudernes og jætternes kamp udstrides på Irlands grund. De nyere

mytologer vil gærne se bort fra denne faktor og betragte hele den foreliggende fortælling som myte; men hellere end at træde i deres fodspor bör vi se at finde faste holdepunkter for en bestemmelse af de senere sagamænds behandling af sagnstoffet.

Denne menneskeartede gudesaga er i overensstemmelse med den irske heltedigtning, idet den lader de guder og jætter overleve slaget, som senere optræder i helteverdenen (kunstnerguden Lug, krigsgudinden Morrigu og dødsguden Tethra), og den lader de guder og jætter falde, der ikke kendes i heltesagn (Nuadu med sølvhånden, Ogme osv.). Men, går vi tilbage til den keltiske stammes hedenske tid, kommer dette forhold ganske i uorden. Ikke blot var Lug (af Romerne sammenstillet med Mercurius) og dødsguden blandt de guddomme, der dyrkedes mest af Gallerne; Nuadu tilbades af Britannerne i et tempel ved floden Severn, flere indskrifter bevarer hans navn i formen Nodonti eller Nodenti (D'Arbois II 155). Og den stærke kæmpe Ogme, gudernes stridsmand, genkendes i den galliske gud Ogmios, der i Romertiden fremstilledes som en langskægget kæmpe med Herkules' attributer.

At de hedenske Irer skulde betragte disse guddomme, endogså den af deres nærmeste naboer dyrkede Nuadu, som afdøde, er vist utænkeligt. Når keltiske mytologer vil overføre hele sagaen om Tured-slaget til den hedenske mytologi, kan dette ikke være rigtigt; der må være sket en forvanskning af myten ved dens overlevering hos kristne sagafortællere. Enten er disse guder ikke faldne i slaget, eller slagets situation er galt opfattet. Ja, lad os standse ved den förste tanke. Vi skal da udslette Ogmes, »den stærke svends«, fald; ligeså Nuadus, gudekongens død. Lugs vovestykke, da han styrter sig i kampen og hævner den faldne hersker på den sejrrige jætte, må dannes om, så at det ikke bliver en hævn, og heller ikke nogen redning fra den allerede nære ødelæggelse. Men hvad bliver da af alt det, der

gav kampen dens præg? Var det hele et slagteri af jætter, uden at det kostede gudeverdenen noget stort offer? Over Ogmes kæmpedød og Lugs hævn er kampskildringen bygget; uden dem er slaget en tom formel, et intet. — Da må vi gå en anden vej; vi må søge fejlen ikke i slagskildringen, men i den historiserende forbindelse, hvori den kristne forfatter sætter den; vi må løsrive gudeslaget fra dets forbindelse med indvandringen til Irland o. desl. og alene opfatte det som den store kamp, hvor alle jættemagterne samles til den afgörende strid med gudefolket: den strid, hvor gudekongen og gudernes ypperste kæmper falder sammen med de frygteligste jætter. Men for de slægter, der selv tilbad Nuadu og Ogme, kan denne store strid ikke have foregået i fortiden; den må være udskudt til fremtiden. Den må være et keltisk ragnarok.

Vi véd, at Gallernes druider lærte verdens fremtidige tilintetgörelse ved vand og ved ild. En sådan katastrofe må også gribe mægtig ind i guders og jætters tilværelse; og da kampen mellem guder og jætter spiller så stor en rolle i den keltiske gudeverden, er denne katastrofe vel også ledsaget af en tilintetgörelseskamp imellem de to folkefærd. Set fra denne side er der afgjort formodning for, at de kristne sagamænds fremstilling hviler på et ægte hedensk grundlag.

Dette ægte grundlag må vi naturlig søge i de handlingstræk, der mest umiddelbart er knyttede til kampen, og som ikke lader sig løsne fra den uden at forvanske dens præg. Först er der selve det, at gudefolket som samlet uhyre hær står overfor jættefolkets endnu större masser. Dernæst er der en bestemt slette som kampplads. For det tredje er der visse af de betydeligste guders fald: gudekongen Nuadus død, med tilhørende hævn af Lug, og Ogme »den stærke svends« fald.

Denne betragtning af slaget har i mærkelig grad støtte i den nordiske ragnarokskamp; ti hvad vi der fandt som den

fælles faste mytetradition om gudekampen, var netop disse punkter: at det var hele gudefolkets kamp mod den samlede troldemængde, at den stod på den bestemte navngivne slette, at gudekongen faldt, men blev hævnet af den unge gud, der efter kampen bliver hans efterfølger, og at den stærke gud falder uden at hævnes af andre, men samtidig med sin banemand.

Der er ganske vist en forskel, som ikke kan henregnes under de ulige tiders forskellige måde at udmale kampen på, men som er indgribende nok, nemlig at gudernes farligste fjender er de store udyr, Midgårdsormen og Fenresulven. Men dette hindrer ikke, at hele den episke bygning af slaget er fælles. Den store kamp, hvor gudernes og jætternes ypperste finder døden, må betragtes som en for Nordboer og Kelter fælles forestilling. Muligvis skyldes da de nordiske uhyrer en stofpåvirkning andenstedsfra; herom skal ret snart foretages undersøgelse.

Det vil have sin interesse at forfølge ligheden mellem nordisk og keltisk i sine enkeltheder. Det væsenlige bindemiddel er jo gudekongens fald med dertil hørende hævn af den unge gud. Her møder en påfaldende overensstemmelse mellem den keltiske gudekonge Nuadu »med sølvhånden« og den oprindelige nordiske gudekonge Tyr, der også mangler en hånd og har fået en jærnhånd i dens sted; Nuadu har mistet sin höjre hånd i kamp med Firbolgerne (et folk af gudefjender) i det »förste slag på Tured-sletten«, Tyr har fået sin hånd afrevet af Fenresulven, gudernes farligste fjende i ragnarok.

Ogme eller Ogmios »den stærke svend,« som Romerne kaldte Herkules, har öjensynlig berøringspunkter med Thor. (Ellers er Dagdé den gud, der minder stærkest om Thor ved sin kølle, kedel og bælte, ved sin umådelighed og lystighed; men i Tured-slaget spiller han en höjst beskeden rolle, de forskellige æventyr fra hans færd blandt jætterne synes tilfældig at være satte i forbindelse med det store gudeslag).

Mindre lighed er der mellem Vidar og den virksomme og kuntfærdige Lug (af Romerne betegnet som Mercurius) ud over selve handlingens lighed, at den unge gud hævner gudekongen og efter striden indtager hans herskerplads. Det er vel kun en tilfældig lighed med Vidars tavshed, at Lug er sön af Kian med tilnavnet »den tavse helt«, således som den ældste kilde siger (D'Arbois V 400).

Det er vanskeligt at identificere jætterne i den keltiske og den nordiske mytekres; ti vor kendskab til begge parter er höjst ufuldstændig. Ligheden er ret håndgribelig imellem Nordboernes Loke og Irernes Eochaid Bress, den fagre jættebårne svend, der tidlig er optagen i gudekresen, men bringer ulykker og endelig henter jætteskarerne hid til den store kamp. Et oprindeligt lighedspunkt er det måske, at både nordisk og keltisk har den opfattelse, at jætterne kommer til søs til kampsletten; men her kan jo også foreligge nyere paralleludvikling. Overhoved må man være sig bevidst, at grundligheden ikke beror på et större eller mindre tal af overensstemmelser, men på om sagnets hele bygning af handlingen kan identificeres, om de indeholder den samme række af religiøse og episke ideer.

Heller ikke må man vente at få klarhed over alle de keltiske myteoptrin ved sammenstilling med nordisk ragnarok. Hvad vi har fået forklaring på, er kun hovedbegivenhederne indenfor det, som irske sagamænd kalder »det andet slag på Tured-sletten«. Jeg kommer ikke ind på andre momenter af gudernes og jætternes strid; f. eks. indlader jeg mig ikke på at granske, om det »förste« slag på Tured-sletten egenlig er samme begivenhed som »andet slag«, eller om det virkelig er en fortidskamp, hvorved guderne har fordrevet deres fjender. Dette hører hen under en mere omfattende betragtning af den keltiske mytologi og en sammenligning med andre ariske myter. Også enkeltheder i selve hovedslaget har intet sidestykke i nordisk, men peger andensteds hen.

Jætten Balor, der dræber med sit blik, minder om den græske gigant Tyfon, der dræber med ilden fra sit öjekast.

En bestemt forskel imellem Nordboers og Irers fremstilling af det store gudeslag gör sig stærkt gældende. Til det nordiske ragnarok er uadskillelig knyttet tanken om gudernes undergang; den keltiske tradition lader guderne vinde en rigtignok dyrekøbt sejr. Men her møder det overraskende, at i de episke motiver, som er fælles for begge folk, ligger der egenlig ingen gude-tilintetgörelse; tværtimod kunde man med de nordiske kvads kres af episke motiver langt lettere fremstille gudernes sejr: Vidar står jo som ulvens overvinder og sin faders hævner, Midgårdsormen ligger dræbt foran den døende Thor; er disse störste uhyrer dræbte, må jo jætternes magt være brudt. Vi skal senere vende tilbage til denne tanke om gudernes mulige sejr.

11. *Gudernes modstandere.*

Som gudernes modstandere i det nordiske ragnarok møder ikke blot deres sædvanlige fjender, jætter af alskens arter; men kampen særtegnes ved visse væsner, der aldrig ellers optræder overfor guderne, men her spiller en fremtrædende rolle. Det er Surt, og det er Muspel-mændene. Kunde vi nå til bunds i disses væsen, vilde vor indsigt i selve ragnaroksmyten være nået et stort skridt fremad.

Om Surt har vi de forholdsvis tydeligste oplysninger: 1) han er den egenlige fører for gudernes modstandere, 2) han fører ild med sig til at hærje verden eller i alt fald gudeboligerne med.

Om Muspelfolkene har vi så meget færre oplysninger. »Når Muspels sönner rider over mörkskoven, véd du da, du stakkel, hvorledes du skal stride? (*en er Múspellz synir ríða myrkvið yfir* —)« hedder det i Lokasenna. »Muspels mænd kommer over havet, Loke styrer deres skib,« hedder det i

Voluspå (*koma munu Múspellz um lǫg lýðir*). Jo fattigere kilderne er, des bedre besked véd som sædvanlig Snorre Sturlesön. »Muspels sönner« hører hjemme i »Muspel« eller »Muspelheim«, en ildverden ved himlens søndre ende; der sidder Surt som deres herre, og i ragnarok rider han — gennem den bristede himmelhvælving — frem til strid i spidsen for Muspelsönnerne. Denne tankegang afviger ganske fra kildernes; disse stiller aldrig Muspelmændene i sammenhæng med Surt eller med ilden; Voluspå sætter dem udtrykkelig i en anden skare end den sydfra kommende Surt, nemlig sejlende fra øst eller muligvis fra nord[1]. Kilderne indeholder intet om deres fysiske beskaffenhed eller deres særlige geografiske udgangspunkt. End ikke om arten af deres fremfærd er der en fast tradition. Lokasenna lader dem ride frem gennem de uhyre skove, der skiller jætteverdenen fra guderne; Voluspå lader dem derimod — med sin sædvanlige forkærlighed for havet — komme til søs. Alt hvad der står fast om Muspelmændene, er det, at de er de for ragnarok særlige modstandere af guderne. Rent på forhånd kan det ikke nægtes, at de muligvis har haft en særlig fysisk beskaffenhed, at de muligvis har haft et mytisk-

[1] Læsemåden *Múspellz lýðir* findes som bekendt i alle håndskrifter af Voluspå (Regius, Hauksbók og Snorra Edda I 194 jf. 138); de fleste nyere udgivere retter det til *Heljar lýðir*, fordi Muspelfolkene — efter Snorres myte-geografiske system — skal findes ikke i Lokes men i Surts følge. Jeg kan ikke noksom udtrykke, hvor forkasteligt jeg finder det, ved hjælp af grove tekstrettelser at bringe de gamle kilder i overensstemmelse med langt yngre systematiske fremstillinger. Her står vi oven i købet overfor det forhold, at alle oldkvadenes efterretninger om verdenstilblivelsen og om Muspel strider mod Snorres Muspelheimteori. I sammenligning hermed siger det mindre, at den antagne forbedring af teksten er en poetisk forringelse af den: Hels blege dødninger vilde næppe være i stand til at indgyde aserne nogen særlig stor rædsel som förste trop i den ene ragnarok-skare; og for deres skyld skulde man udelukke Muspelmændene, der andenstedsfra kendes som de frygteligste fjender i ragnarok!

geografisk hjemsted, og at de muligvis har haft egne bedrifter i ragnarokskampen; men sikkert er det kun, at disse træk i intet tilfælde har været så kraftige, at det har været nødvendigt at medtage dem, når man vilde fremmane billedet af Muspelfolket som den frygtelige fjendeflok for de lyse guder: i vore kilder optræder de kun som personifikation — en ret abstrakt personifikation — af de ødelæggende kræfter i ragnarok[1].

Det samme navn optræder også udenfor det nordiske hedenskab, nemlig i tyske digte fra 9de årh., forfattede kort efter kristendommens indførelse. »Da drager en soningsdag gennem landet, hjemsøger menneskene med ild; ingen frænde kan hjælpe den anden imod *mûspilli*« (det bajerske Dommedags-digt); »*mûdspelles* magt farer over menneskene, enden på denne verden«, »*mûtspelli* kommer som en tyv i den mörke nat« (den saksiske Heliand 2591. 4358). Om dette ords egenlige betydning har sprogmændene fremsat höjst forskellige meninger; og hverken i de tyske eller i de nordiske kilder synes man at have mindste begreb om dets oprindelse[2]. Men om dets ordværdi hersker der ingen tvivl; mûtspelli betyder det samme, som ellers i disse digte betegnes som »soningsdagen«, »dommedag«, »dette lyses (denne verdens) sidste dag«, »denne verdens ende«. Nöjagtigere bestemt betegner det denne verdens undergang i sin pludselighed og sin rædsel. Da verdensbranden hører med til den kristne undergangslære, omfatter det naturligvis også den, men *mût-*

[1] Selve ødelæggernes forhold til den dunkle Múspell synes ikke engang at være ret udformet. De optræder dels som hans mænd (*Múspellz lýðir*) dels som hans sönner (*M. synir*). En tredje betegnelse *M. megir* bruges af Snorre i flæng med »M.s sönner« ; den lyder i sig selv gammeldags og ægte mytisk (jf. ásmegir, fíflmegir) og ligger nær ved Múspellz lýðir. Formodenlig har nogen på Island kendt en overlevering, hvori Lok. 42 lød: *en er Múspellz megir ríða myrkvið yfir;* og dette er vel i så fald kvadets oprindelige læsemåde.

[2] Om de forskellige tolkninger se Golther, Germ. myt. 539; Mogk, G. m. [2]382.

spelli sættes aldrig i umiddelbar forbindelse med ilden; det stoflige interesserer ikke.

Efter at vi har flyttet Muspelmændene ud af det system, hvori sene kristne mytologer har anbragt dem, og gengivet dem deres simple og umiddelbare ragnaroks-værdi, får udtryksmåden i de tyske kvad en ganske anden interesse for os end tidligere. Man mærker den nære parallel i udtrykkene: *Mûdspelles megin obar man ferid* (Hel.), *en er Múspellz synir riða myrkvið yfir* (Lok.), *koma munu Múspellz lýðir* (Vsp.). Overalt er Muspel knyttet til den fremrykkende, den nærmende ødelæggelse. Forskellen er, at de tyske kvad har grundbegrebet i renere skikkelse; i de nordiske kvad er det blevet episk fortættet til enkeltskikkelser, samstemt med jætternes angreb på guderne; men ingen af dem har skabt individuelle optrin, der bærer Muspels navn.

At Muspelmændene er så uudviklede i mytisk henseende, vil sikkert sige, at de er forholdsvis unge. De træder ikke i forbindelse med de afgörende skikkelser fra ragnarokskampen, Surt, Fenresulven osv.; end mindre har de bestemte modstandere. Den store gudestrid synes skabt så at sige uden at spörge dem til råds. Forskerne har stredes, om begrebet *Mûtspelli* var hedensk eller kristent. Det svar, som kilderne giver, er, at det lever på skellet mellem hedenskab og kristendom. I Tyskland er det mægtigt i det förste kristne århundrede og dør så bort; i Norden, der blev kristnet senere, møder det i det sidste hedenske århundrede, men uden at være vokset rigtig sammen med de andre, mere fast formede ragnarok-forestillinger. Imod en rent hedensk oprindelse taler den begrebsmæssige klarhed, hvormed det fremtræder i oldtysk. Det er da en slagskygge af de kristne dommedagsforestillinger, der vandrer sammen med og forud for kristendommens förste indtrængen. Det synes rimeligt, at ordet er vandret fra det ene folk til det andet i digt; ti den sproglige formel, hvori det forekommer, er så mærkelig ens. Da er også overgangen kort fra begreb til en personlig

verdensødelægger. I en sætning som den oldsaksiske *Mûdspelles megin obar man ferid* vil tilhørere med en hedensk-mytisk fantasi høre drönet af en kommende jættemagt. Kun et lille skridt videre, og vi er i det rent episke: *Múspellz megir (synir, lýðir) riða myrkvið yfir.*

I en vis forbindelse med Muspelmændene møder vi i kilderne negleskibet. »Naglfar (neglefartöjet) kommer løs«, hedder det i Voluspå »Muspels mænd kommer over havet, Loke styrer«. Men som vi véd fra anden side, er forbindelsen lidet fast; et andet kvad lader Muspelmændene drage landvejs over den store mörkskov. Negleskibet er for så vidt et motiv, der optræder med en vis grad af selvstændighed. Til dets selvstændighed hører også, at det forekommer udenfor de poetiske kilder, i folketroen. Snorre véd, at Naglfar er »bygget af døde mænds negle; derfor er det værd at vogte sig for, at om en mand dør med uskårne negle, da øger han bygningstømmeret til Naglfar«.

Denne Naglfar-forestilling har sin forudsætning i den brede folketro. Det er en almindelig tanke i menneskeheden, at der let øves skade med den afskårne negl; snart fremføres dette uden nogen grund, snart med den grund at hekse kan bruge neglene til trolddom imod vedkommende person, eller at fugle kan skade vedkommende derved; i enkelte tilfælde gives der mere særlige grunde, som vedkommer os her. Midlet imod denne skade er sædvanlig at tilintetgöre stykkerne: at skære neglene i småstykker eller at brænde dem op, undtagelsesvis at gæmme dem og begrave dem med den døde. Efter nyere islandsk folketro bad djævlen Gud om at måtte få alle afskårne eller afklippede negle, og Gud gav ham lov dertil, hvis menneskene ikke skar dem i tre stykker; og det gör mennesker altid, ti ellers tager djævlen dem og øger sig sko sammen af dem (Ísl. þjóðsögur II 3 og 549). På samme måde tror man i Danmark, at de afskårne negle skal skæres i så mange stumper som muligt, »for at

fanden ikke skal have noget at sko sine træsko med«, eller »for ellers bruger heksene dem til at beslå deres træsko med« (Feilberg, Jysk ordbog II 681).

En særlig form er troen på et djævleskib eller dødningeskib af afskårne negle. Efter islandsk folketro skal hver afskåren negl skæres eller bides i tre stykker, »ti ellers laver djævlen et helt bord af dem i ligskibet (náskipið)«. Der fortælles et sagn om en fiskerbåds mandskab, som kom senere end de andre bådlag og skyndte sig at sætte sin båd ud; men da de var lidt fra land, sank båden, og de druknede alle; men de, der var dragne i forvejen, havde lagt mærke til, at den båd, der stod tilbage, var bygget af bar menneskenegle, men for resten smuk nok at se til. Andre kender det samme uden forbindelse med døden; det hedder da blot, at djævlen bygger sig robåd af de afskårne negle, eller at han bruger dem til at nagle sit fartöj sammen med (Ísl. þjóðsögur II 549). Fra Danmark, hvor det ellers er den almindelige tro, at fanden bruger de helt skårne eller de om söndagen skårne negle til at »sko sine træsko med«, kender E. T. Kristensen et gammelt rim: »Fanden kunde ikke sejle, förend han fik söndags negle« (Jyske folkeminder, IX 49).

Heraf ses det, at den folketro om negleskibet, som møder i Voluspå og Gylfaginning, har en videre udbredelse over de nordiske lande. Dog fremgår det ikke, om man i almindelighed har tænkt på et troldeskib, eller om man har henført det til verdens undergang. Det sidste kan ganske vist synes rimeligst, fordi et skib af negle (særlig af døde folks negle) kun meget sent kan blive færdigt; men tvingende grunde derfor har vi ikke. —

I sig selv er dette negleskib da en episk-fantastisk udtydning af den gamle overtro om neglene. Og den står ikke alene. Her i Norden danner djævlen sig sko af neglestumper; hos Littuer og Ester danner han sig hat, usynlighedshat; i Frankrig bæger[1].

---

[1] Mélanges Russes IV 154; Mélusine I 549 (nu forøget i Köhler, Kleinere schriften, I 578—80). Overtroen om negle, se Feilberg, Jysk

Som ragnaroksmotiv er Naglfar (negleskibet) intet fast led i handlingens gang. Det er et motiv, der episk set hænger løst på, og geografisk har en begrænset udbredelse: i Voluspå (ligesom i dansk og islandsk folketro) er det bundet til kystegne. Det er kystboernes anelse, at det frygtelige og fremmede kommer til dem over havet. Som handlingstræk i gudeslaget svarer det til den irske myte, hvor jætterne kommer dragende over havet til den store kamp med guderne. Dog véd vi intet, om der her skulde være et poetisk slægtskab mellem Nordboer og Kelter, eller om blot de fælles naturforhold har skabt den samme mytiske dragt.

Surts skikkelse frembyder for myteforskeren flest gåder til løsning; men fra overleveringens side står han med både fastere og klarere træk end de andre gudemodstandere. For det förste er hans optræden fælles for kilderne og er et væsenligt led i ragnarok, både i kampen og i tilintetgörelsen. For det andet göres han flere gange til ét med gudefjenderne som helhed: »Hvad hedder den holm, hvor Surt og aserne blander blod?« (Fåvnesmål), »hvad hedder den vang, hvor til strid mødes Surt og de blide guder?« (Vafþr.). Hermed stemmer det, at en bestemt kampplads i ragnarok aldrig nævnes uden i forbindelse med Surt; og kilderne — med undtagelse af Voluspå — kender overhoved ingen anden hövding over jættehæren end Surt. Dette digt lader ham jo være en af de tre jættehövdinger.

Lige så fast som hans hövdingplads er, er hans forbindelse med ilden. »Surt drager sydfra med kvistens øder«, hedder det i Voluspå; Vafþr. fortæller, at »Surts lue« *(Surta-*

---

ordbog II 680—82 med henvisninger. En lignende udvikling som den af mig givne vedrørende Naglfar-skibets folkelige forudsætninger findes i Germania XXVI 204—7 af dr. M. Gaster i Bukarest. Nogle har villet tolke *naglfar* som »dødningeskib« (jf. gr. *νέκυς, νεκρος*; se hos Golther, Germ. myth. 534). Med det store folketros-materiale for öje må man dog holde denne etymologi for usikker.

logi) opbrænder gudernes boliger. Herhen hører måske også det uklare udtryk, at »Surts frænde« *(Surtar sefi*, Vspå 47) sluger Ygdrasil. På Island kaldes stenkul for *surtarbrandr* og kaldtes så allerede i middelalderen; *surtarepli* er de sorte, ligesom afsvedne knopspidser på padderokken[1]. Surt er ikke blot føreren i slaget, han er også ødelæggeren af Asgård eller — efter en enkelt kilde — af hele verden. Hans brand må være et resultat af hans sejr; det er mytologisk umuligt, at man kan brænde »gudernes helligdomme«, för man har slået dem selv ihjel[2].

Dette er digtningens hovedtræk. Med Surts skikkelse går den ikke i enkeltheder. Det er kun Voluspå med sin hang til specialisering, der giver ham en bestemt modstander i kampen (guden Fröj); og dette svarer ganske til digtets stræben efter at nedtrykke Surt i rang med andre jættehövdinger — i strid med de andre kilders vidnesbyrd. Om hans udseende véd de heller intet, uden at en dunkel vending i Voluspå måske tillægger ham et sværd[3].

Om Surts hjemsted og rige véd Snorre og hans efterfølgere meget nöje besked: han bor i syd i den ildfyldte »Muspelheim« og hersker over »Muspelsönner«, vogtende rigets grænse med sit luende sværd, og der har han haft sin plads fra förend tidernes begyndelse; ti selve verden, guders og menneskers leveplads, er opstået ved vekselvirkning mellem Muspelheims varme og Elivåges frost. Denne opfattelse

---

[1] Vígfússon, Icel. dict. 605; Jensen-Tusch, Nordiske plantenavne 79. (Formen *Surta-logi* er formodenlig ikke dannet af et *Surti, men er det sædv. *Surtar-* i afslidt skikkelse (jf. *festar-* og *festa-*). Mandsnavnet *Sortebrand* (Domesdaybook) har naturligvis intet med Surt at göre, men er lig ags. Svartbrand.

[2] Måske dog Voluspå har tænkt sig, at han straks ved sin förste fremtræden tænder ild, og at den som en stadig voksende skovbrand breder sig; den nævner nemlig ingen ildtænding efter kampen. Dette er fysisk meget naturligt, men er jo svagt i mytologisk henseende.

[3] Vspá 52: skínn af sverði sól valtíva. Jf. S. Grundtvig, Sæmundar Edda (1874) s. 190.

er ganske fremmed for Eddakvadene, både med hensyn til verdens tilblivelse og verdens undergang. Vafþr., som er Snorres kilde for kosmogonien, kender kun en verdens-oprindelse fra frost, og den benægter tilværelsen af noget levende væsen (altså også af Surt) förend jætten Aurgelme fremkom af de stivnende vanddråber. Endvidere er der intet i vore kilder, der bærer navnet Muspel, og som sættes i umiddelbar forbindelse med Surt, med ild eller med syden; i Voluspå er de bestemt adskilte. Derfor lader vi begrebet Muspelheim falde, hvor talen er om Nordens oldtid. — Dermod har vi indenfor kilderne den linje i Voluspå, at »Surt kommer sydfra«; enten har digteren haft en overlevering til sin hjemmel, eller også har han på egen hånd henført den lueførende Surt til sydens hede egne. I hvert fald har denne stedlæggelse ikke almengyldighed; ti vi har andre kilder, som henlægger gudeverdenen til syd, så at her ingen plads bliver til Surt[1].

Også fra de andre ragnarokskvads standpunkt er denne tanke omtvistelig; ti hele jættehærens leder kan næppe have sit hjem så langt udenfor jætternes verden, som ligger i øst og nord. Her, ligesom på flere andre punkter, kan Voluspås skildring af de fremrykkende jætteskarer ikke have gyldighed som den landgængse mytelære.

Hertil kommer, at vi indenfor Eddakvadene har en beretning, der henfører Surt til et helt andet bosted. I det dunkelt-mytiske samtaledigt Fjolsvinnsmål nævnes Surt i forbindelse med jættekvinden Sinmara; hun tænkes boende i verdensdybet, hun gemmer i jærnkiste under ni låse det spyd, som Loke har dannet »neden for lig-grinden«; dermed kan den strålende hane i Mimetræet fældes, når »den blege gyge« bringes til at udlåne det. Hun tænkes at bo i det for mennesker mest utilgængelige dyb, — og en sådan skjult bopæl passer også bedst til den overhövding over jætterne, der aldrig optræder på myternes skueplads förend i den afgörende kamp.

---

[1] **Þá vas Ið- með jǫtnum -unn nýkomin sunnan, Haustlǫng.**

I denne sammenhæng har et stykke af den lavere folketro sin store interesse. Der findes på det vestlige Island, i Myre syssel, der hvor vejen til Nordlandet går ind over heden, Islands störste hule, Surtshellir, »Surts hule«. Den strækker sig ind gennem fjældet, 800 favne lang efter nyere forskeres opgivelse, folkesagnet regner den for at strække sig tværs igennem hele landet[1]. Dette navn og troen på et væsen derinde går tilbage til Islands allerförste bebyggelses tid, o. år 900. Den unge Torvald holbark, sön af landnamsmanden Hovde-Tord, var en tid i besøg på gården Torvardsstad »og da gik han op til Surts hule og fremsagde der en drapa, som han havde digtet om jætten i hulen«[2]. Det er da klart, at Islændingen har opfattet Surt som en jætte, lig de andre jætter (ikke hørende til i syden eller i ilden), kun adskillende sig fra dem ved at være mægtigere og mere skjult i det utilgængelige dyb.

Man har et digt af en skjald, der boede nær ved Surtshulen; det er »Sönnetabet« af Egil Skallegrimssön på gården

[1] Kålund, Beskrivelse af Island, I 338—43.

[2] Landnámabok (1900) s. 69 og 190. — I denne sammenhæng må berøres et mærkeligt forhold, at navnet Surt, betegnelsen for den frygteligste jætte i ragnarok, på Island bruges som et ligefremt mandsnavn. Ved nærmere eftersyn vil man dog finde dette ret forklarligt. Fra först af optræder det nemlig ikke som fødselsnavn, men som tilnavn; Þorsteinn surtr (i Torskefjord, en af Bredefjordens sidearme, sönnesön af landnamsmanden Moster-Skegge) har et tilnavn af samme art som de samtidige Þorsteinn hrungnir og Þorsteinn þurs. Dernæst optræder navnet som egenligt mandsnavn i sidste halvdel af 10de årh.; Surtr Atlason på Snefjældsnæs var sönnesön af en af de alleryngste landnamsmænd (Land. 25 jf. 246); Surtr Grettisson var sönnesön af en landnamsmand (Landn. 1843, s. 158); i 11te årh. — efter indførelsen af kristendommen — bliver navnet noget almindeligere. Disse data viser, at det er jættenavnet, der ved en simpel sproglig udvikling er blevet til mandsnavn. Navnets stedlige begrænsning til Bredefjord og omliggende egne taler for, at det er jætten i Surtshellir, der på denne måde er bleven opnævnt. Dette giver da yderligere støtte for jætten Surts berömmelse hos de ældste Islændinge.

Borg. Der taler digteren om »Surts dybe dale« (Surts ór søkkdǫlum), hvorfra Odin hentede skjaldemjøden op. Her er tanken på én gang knyttet til Surt i hulen, fordi han tænkes at have sin bolig i fjældets dybe gange, og samtidig hævet over den stedlig islandske begrænsning: hans hjem er — ligesom i Fjolsvinnsmål — selve det mytiske fjælddyb.

Forestillingen om Surt som dybets jætte må da betegnes som den mere udbredte, Voluspås lære derimod som en enestående variant. Den gængse opfattelse af ham som hele jættehærens fører må da også forudsætte en sådan plads for ham.

Det synes rimeligt, at Surt har haft sin plads i ragnaroksmyterne, förend han optrådte i anden forbindelse. Den plads i det vanskeligst tilgængelige dyb, som Fjolsvinnsmål giver ham, tyder snarest på, at han mangler forbindelse med naturen og tilværelsens daglige gang. Den gammelislandske jætte i Surtshulen må vi betragte som afledt af den tilsvarende skikkelse i den höjere mytologi; ti således kan vi let forklare hans væsen[1].

Navnet Surtr endelig peger i samme retning. Det lader sig ikke adskille fra sådanne ord som svartr, sort; sorta, surta, sværte, sort jærnholdigt vand; sorti, mörketåge; lat. surdus, døv, mörk. Til en dybets beboer er navnet passende nok. Det vil ulige mindre egne sig for en beboer af sydens ildverden, med mindre man vil tænke ham som neger!

Imod denne opfattelse af Surt som verdensdybets jætte vil man indvende, at det passer dårlig med hans rolle som ildjætte; ti for Nordboerne — förend Islands bebyggelse — lå det ikke nær at tænke sig jordens indre som gæmmende

---

[1] Nogle vil måske opfatte hulejætten *Surtr* (ejef. *Surts*) som et væsen forskelligt fra ragnaroksjætten *Surtr* (ejef. *Surtar*), og støtte denne forskel på ordenes forskellige böjning. Men en sådan overgang i ordenes böjning er ikke sjælden i oldnordisk; en ejeform Surts for ældre Surtar vil da blot støtte den ovenfor udtalte mening, at hulejætten er yngre end ragnarokjætten.

en skjult ulykketruende ildmasse; få egne af jorden ligger så fjærnt fra stærke vulkanske fænomener. Men hvem siger også, at forestillingerne om Surt skal være groede på nordisk naturgrund? vi har jo netop tidligere set, at verdensbranden ikke havde den umiddelbare gyldighed for menneskelivet, som fimbulvinter og jordens synken i hav, men at den, forstenet i en fast plastisk form (som »Surts lue«), tilhørte gudedramaet.

Så vidt altså de nordiske kilder om Surt. Hvis vi vil søge at udfinde hans tilblivelse ved en videregående mytesammenligning, har vi som holdepunkter hans uadskillelige forbindelse med verdensbranden og med jætteslaget. Det förste af disse motiver fører os vidt om land, men först og nærmest fører det os til Kelterne. Det andet fører os ganske udpræget til den keltiske mytologi: kun der har vi det faste feltslag mellem gudernes og jætternes hær, med bestemte ikke blot forkæmpere men hövdinger på hver side. Indenfor den keltiske mytekres kunde det ligge nær at sammenstille Surt med jætten Balor, især hvis dennes dødbringende öjekast — således som nyere mytologer vil — egenlig skal være ildsluer; men da hans gerning er at fælde gudekongen og selv at falde for den unge hævners hånd, svarer han episk til Fenresulven og slet ikke til Surt. Holder vi fast ved selve lighedsmotivet, feltslaget og hövdingerne, må Surt sammenstilles med førerne af »Fomorernes« hær, eller bedre med den mest fremtrædende af dem, den der i en af de ældste kilder kaldes »Fomorernes konge«, Tethra. Fælles for dem begge er lederstillingen over de uhyre hærmasser i jætteslaget, uden at nogen enkelt dåd tillægges dem[1].

Her er dog et enkelt ejendommeligt forhold at lægge mærke til. Tethra var ikke blot en myteskikkelse, men var

---

[1] Enkelte mytologer vil vel lægge mærke til den deltalje-lighed, at de begge fører sværd (ovenfor s. 216 og 228).

også dyrket som gud. Foran hans mægtige stenbillede ved Cen Cruaich i det vestlige Irland blev der ofret mennesker, småbørn[1]. Han synes at have været en dødens gud, og regnes at være identisk med den dødsrigets gud, som ifølge Cæsar spillede en stor rolle i de gamle druiders lære. Men hele dette forhold udelukker jo ikke et nært forhold mellem Tethra og den nordiske Surt; tværtimod bliver hans stilling som dybets mægtige hersker bedre forståelig, når den tilsvarende keltiske myte handler om selve underjordens og dødsrigets herre. Denne fælles myte om den store gudemodstander er da rodfast på keltisk grund; den er knyttet til en religiøs hovedskikkelse. Af Nordboerne er han kun tilegnet som præstelærdom og digtning; dødsrigets hersker, Tethra eller »Dis pater«, går igen som den mörke Surt, til hvem hverken kultus eller myte knytter sig uden ragnarokdigtningen alene. Fra nordisk standpunkt var det nødvendigt at skabe en ny skikkelse; ti en sådan guddom, der tillige var »Fomorernes« (jætternes) konge og dermed gudefjende, kendte Nordboerne ikke, deres religiøse dualisme var af en anden og enklere art.

Beviset for Surts identitet med en oldkeltisk underjordsgud kan efter tingenes natur kun blive af en noget flygtigere art. Dertil er vor kendskab til gallisk mytologi altfor ufuldkommen. Hovedsagen er, at vi kan forklare skikkelsens opkomst netop indenfor det område, hvor det poetiske motiv — det store gudeslag og den store jættehövding — viste hen. Det er i de mytologisk og episk set nye ideer, at vi må søge vor ret til at vove springet fra det nordiske ragnaroks skikkelser til en beslægtet folkestammes myteverden og dér søge forbilledet for den nordiske Surt. Men selv for dem, der viger tilbage fra at give formodningen en så bestemt adresse, må ett stå klart: både Muspelsvendene og Surt står ganske løsrevne indenfor den nordiske myteverden; de danner

[1] Révue Celtique I 260.

den stærkeste modsætning til de på nordisk grund rodvoksne naturmotiver indenfor ragnarok. Det rodløse ved disse og andre gudemotiver i ragnarok tvinger stadig det spörsmål frem: hvor er da forudsætningerne for denne digtning?

12. *Det bundne uhyre.*

Der er blandt forestillingerne om ragnarok en enkelt, som man hyppigst kommer tilbage til, og som mest umiddelbart udtrykker den rædsel, hvormed man imødeså verdens tilintetgörelse. Det er tanken om en trold eller et uhyre, der ligger bundet, men som en gang ved verdens ende skal slippe løs.

Forestillingen optræder i Norden under to hovedformer: som menneske eller som rovdyr, som Loke eller som Fenresulven.

I det gamle Vegtamskvad spår den døde volve, at ingen skal kalde hende frem, »förend Loke slipper løs af sine bånd og ødelæggerne kommer i ragnarok«. Også Voluspå véd, at Loke, løssluppen af sine bånd, fører en af jættehærene til ragnarokskampen; måske der udtrykkelig hentydes til ham med ordene »trolden slipper løs« (jǫtunn losnar). Endvidere støttes disse kildesteder ved adskillige andre, som skildrer, hvorledes han lægges i bånd og han ligger bunden; foruden Voluspå og Lokasenna blandt eddakvadene, har vi afbildningen deraf på det nordengelske Gosforth-kors, og desuden den folkelige myte hos Snorre, om hvorledes han bliver fangen i lakseskikkelse. Endelig som variant fortællingen om den bundne Udgårdsloke.

Endnu hyppigere er det bundne uhyre dog ulven Fenre. »Ulven har det ikke vel, der i bånd skal bie på ragnarok«, og i samme kvad: »Ulven ser jeg ligge ud for åens munding, indtil guder ødes« (Lokasenna). Da Eyvind skaldaspiller i de stærkeste ord vil tolke savnet af sin faldne drot, griber han til dette billede: »Fenresulven skal løssluppen fare over

menneskenes boliger, förend så god en konge kommer på den tomme vang«. Denne forestilling om hans bryden løs leger da også under antydningen, at »den grå ulv ser mod gudernes bolig« (Eiriksmål) og at einherjerne og Odin går at stride imod den (Grimn.).

Omkring dette midtpunkt aflejrer sig da også myten om, hvorledes guderne får ham bunden.

Om selve den bundne ulv synes man at have en slags dobbelt forestilling. Den ene er den almindelige, den får udtryk i Lokasennas ord: »Ulven ser jeg ligge ud for åens munding, indtil magterne ødes«. Holmen i åmundingen er öjensynlig det sikreste sted, hvor man kan have en fange; jf. Vølund på holmen.

For at göre den uskadelig er et sværd sat fast i dens gab med hjaltet mod overkæben og odden mod underkæben, som en slags *gómsparri* (i stedet for nyere tids mundkurv). Herom vidner allerede et vers fra 10de årh. af Eyvind skaldaspiller. I øvrigt findes der en skjaldetradition af tvivlsom alder, som morer sig med at give navn til hver enkelt ting i Fenres historie: den har tre navne på hans lænker, kalder holmen for Lyngve (den lynggroede) og søen for Åmsvartne (den uhyggelig sorte), to åer (»håb« og »fortvivlelse«) rinder fra dens frådende gab, osv. osv. Meget dybsindigt og interessant; men lidet oplysende for selve myten om den bundne ulv[1].

En afvigende skildring af det bundne uhyre findes i Voluspå, i den mærkelige strofe, der gentages som omkvæd til hele dets skildring af ragnarok: »Garm gør höjt foran Gnipahulen, lænken slides sønder, ulven løber«. Skönt de enkelte ord er tydelige, har strofens tankegang dog voldt

---

[1] Jf. Bugge, Home of the eddic poems. lviii. Navnene Víl og Ván forekommer dog ikke »så tidlig som i Grimnesmål«, men i de senere remseagtige udvidelser, forfattede i andet versemål end selve digtet; den ældste tidsfæstede brug er hos skjaldene i förste halvdel af 12te årh. (Óláfsdrápa og Haldor skvaldre).

fortolkerne vanskelighed. Müllenhoff (V 139) vil have, at den förste sætning gælder om helvedes porthund, og de to sidste om Fenresulven. Men for en naturlig opfattelse må alle tre linjer handle om det samme dyr. Der er heller intet i vejen for, at det i flæng betegnes som »hund« (Garm) og »gøende« og tillige som »ulv« (freki); Odin har jo ulve som sine hunde, og Fjolsvinnsmåls glubske porthunde er ved navnene (Gífr og Geri) betegnede som ulve eller ulveagtige. Den Garm, der gør foran Gnipahulen, er da enten Fenre under andet navn og med modificeret opholdssted; eller det er snarere et sidestykke til Fenre, henlagt til jætteverdenens eller dødsrigets mörke huler.

Sammenligner man Lokes og Fenresulvens rolle i ragnarok, opdager man en væsenlig forskel. Fenresulven udfører ragnaroks störste kampdåd, Gudekongens fald. Loke udfører ingen dåd, og kampens gang vilde have været ganske den samme, hvis han ikke var bleven løst, eller slet ikke var bleven bunden. Med andre ord: Fenresulven er det allervæsenligste led i ragnarok, Loke er fra handlingens standpunkt overflødig. Han er den svagere gentagelse af den tanke, der har fundet et kraftigere og mere rammende udtryk i Fenresulven.

Samler vi alt mytestof, der findes om Fenresulven, for derigennem at udforske dens natur og udspring, viser det sig snart, at der intet er, undtagen det der knytter sig til ragnarok. Med sin såkaldte fader Loke har han ikke nærmere at göre; alle myter drejer sig, om han skal være bunden eller løs: aserne anvender deres snedighed på at lægge ham i bånd, og Tyr mister sin hånd i dens gab. Ligesom flere andre af ragnaroks væsner har han ingen oplevelser eller daglig virksomhed, men er alene til for verdens-ødelæggelsens skyld.

Jeg vil da gå samme vej som ved de tidligere lejligheder, og se om man i andre folkeslags myteverden kan

finde forklaring på det, hvis oprindelse ikke lader sig udgranske indenfor Norden.

Forestillingerne om det bundne uhyre, der ved verdens ende kommer løs, er nu bedst kendte som led i kristne dommedagsforestillinger; men de findes tillige i ganske hedensk form hos Perser, Tartarer og Finner. Der er i alt tre hovedformer: det bundne rovdyr, den bundne slange, og det bundne menneske. Af dem har det bundne rovdyr særlig interesse for vor Fenresulv, og det bundne menneske for vor Loke.

Forestillingen om den bundne trold eller djævel i menneskeskikkelse, der skal komme løs ved verdens undergang, optræder alene indenfor kristendommen, og er nærmest begrænset til den middelalderlige kristendom. En begyndelse til denne forestilling findes i Nikodemus-evangeliet, som i 5te årh. fik sin endelige form: Efter sin død på korset stiger Kristus ned i dødsriget og sejrer over djævlen; han byder englene at binde ham og at overgive ham til Hades, dødsrigets fyrste, for at han skal holdes i lænker indtil dommedag. Endnu stærkere kommer denne tanke til orde hos biskop Isidor af Sevilla (død 636): »Når djævlen«, siger han, »skönt bunden, har udøvet stor grumhed mod martyrerne, vil han dog blive langt grummere på Antikristens tid, når han kommer løs«. I den tidlige middelalder tager forestillingen om den bundne djævel större magt. I de oldengelske digte fra 7de årh., kendte under Kædmons navn, skildres der, hvorledes Satan ligger med jærnbånd om hals, hænder og fødder og svies af helvedluerne. En række billedlige fremstillinger heraf haves i Kædmon-håndskriftet fra 10de årh.; også på fastlandet optræder sådanne billeder fra 9de årh. af. Fra en af de jyske granitkirker kendes der en lignende fremstilling.

Mange steder, især i Syd- og Østeuropa, knytter der sig sagn og folketro dertil, dels om hvorledes Jesus narrede

djævlen til at få lænken på, dels om hvorledes den bliver tyndslidt og stadig må fornyes[1].

Den ældste kristendom kender ikke den bundne Satan, og visse udtalelser i Ny Testamente strider bestemt imod den. Det er dog let at se dens udgangspunkt. I Johannes Åbenbaring fremstilles det onde som en drage, »den gamle slange«, der bliver overvunden af englen Mikael og bunden for tusend år, men ved verdens ende kommer løs. Og denne forestilling om en bunden slange kan følges videre til Persernes religiøse skrifter: helten Thraetaona overvinder slangen Dahaka og binder den inden i bjærget Demavend, men ved verdens ende sønderriver den sine bånd og går ud til ødelæggelser, indtil helten Keresaspa vågner op og fælder den.

Det er mindre kendt, at også forestillingerne om det bundne rovdyr kan følges vidt om land. Vi vil begynde med et eksempel fra midt inde i Siberien, med et kvad fra de tartariske folkestammer, der strejfer om på höjsletterne mellem Jenesai-floden og Altai-bjærgene, i egnene vest for Baikal-søen[2].

I heltesangen om Ala Kartaga forekommer en spådom om verdens ende: »Sådant rygte går i folket, at enden virkelig er nær; der skal være et land i det fjærne, langt fra vort land, der hvor månen og solen går ned, ved det store store hav med det höje jærnbjærg. Ved bjærget bor Jedai Khan. Syv hunde har Jedai Khan, bundne med stærke jærnlænker. Kommer de syv hunde løs, gør og hyler de kun én gang: da er enden på alt, på mennesker, dyr og fugle«. Fulde af uro rider heltene til den vise helt Dsjalaty og søger råd. Han trøster dem med, at så længe Jedai Khan er i live,

[1] Årb. 1883, 265 (Nikodemus-ev.), 330 (Isidor), 333 (Kædmon), 341—45 og 322 (Kædmon-tegningerne), 331 (nyere sydtysk folketro), 1884, 6 (Vinding kirke).

[2] Schiefner, Heldensagen der minussischen Tataren (Petersburg 1859) s. 123—57; også i Mélanges Asiatiques, III (1859) 379—81.

kan hundene ikke sønderrive deres lænker. For at sikre sig yderligere går han ud at lytte til fuglenes og dyrenes tale, men vender nedslået tilbage, ti alle skabninger klagede og græd. Han sender to falke op til himlen, en slange ned i jorden, en gedde i havet, og en hermelin ind i bjærgets gange. Falkene kommer tilbage med budskab om Kudai (gud, eller himmelguderne): han sad hensunken i sorg over, at alt skulde forgå. Fra dybets herre hørte slangen det samme bud, fra havet gedden, og fra skovguden hermelinen: at enden på alt var nær. Ved næste morgengry udspörger Dsjalaty to sorte flyvende ravne, som har bolig i de himmelhöje lærketræer på jærnbjærget, der hvor solen og månen går ned. De fortæller ham, hvad der er sket: I Jedai Khans telt under jærnbjærget er den unge helt Ala Kartaga bleven opfostret; i tredve år har han kæmpet med Jedai Khan, og endelig har han fældet ham. Men i det öjeblik, da Jedai Khan faldt, rev hundene sig løs af jærnlænken; dog Ala Kartaga greb i lænken og bandt dem på ny, han lagde en mundkurv af kobber på dem, så at de ikke kunde gø. Da ravnene har talt, ser Dsjalaty sig atter om: mennesker, dyr og fugle er ophørte med deres klager.

Herefter går hundemotivet helt ind i den episke fortælling. Heltene drager, seks i tal, ud for at opsøge Ala Kartaga ved det fjærne jærnbjærg. De møder ham førende de syv hunde med sig i lænke; ti den, som er ejer af hundene, vil alder og død aldrig få magt over. Han skænker hver af heltene en hund med pålæg om ikke at give den føde, men kun at holde den godt bunden; ti hvis hunden blot når at rive sig løs, stryge mundkurven af og gø en eneste gang, da er enden på alt ganske nær. Den unge helt Ala Kartaga rider nu i syv år, indtil han finder sin hjemstavn og sine forældre. Men pludselig afbrydes han ved, at hundene har revet sig løs for de andre. Han farer som en pil på sin blåhvide hest gennem verdens ni lande, indtil han kommer til stedet, hvor måne og sol synker. Heltene står skræk-

slagne, men han indespærrer hundene bagved bjærgets klippedöre, og han byder dem at komme hvert eller hvert andet år og se om hundene har skrabet dörene i stykker med deres skarpe jærnkløer. Tiden går, og atter har hundene revet sig løs; heltene har nemlig regnet det tilstrækkeligt at vælte en klippe för bjærgets indgang. Ala Kartaga iler på sin hest til stedet og afhugger med ett hug alle hundenes hoveder: »Også uden jer kan jeg leve«, siger han »hvis gud vil unde mig alder«. Dernæst afhugger han på samme måde hovederne af de fem helte med et eneste hug. Også de sidste to hunde, som heltene ikke har hindret i at skrabe sig ud af hulen, dræber han: »Også uden jer kan jeg leve, om gud vil give mig alder«.

Det er hos et hedensk Tartarfolk, at denne forestilling om de bundne uhyrer og verdens undergang møder os. De enkelte træk er stærkt forskellige fra, hvad vi ellers kender, og tankegangen er helt hedensk eller primitiv; de bundne vilddyr repræsenterer kun deres egen frygtelige ødelæggelseslyst, de har intet med godt og ondt eller med de andre menneskefjendske magter at göre. Myten er bleven indvævet i heltesagn; men vi iagttager let, at den indeholder en af heltesagnet uafhængig tilværelse; hundene har plads ved tilværelsens yderkant, og de har en guddommelig vogter Jedai Khan, boende »der hvor solen og månen synker« som en slags styrer af himmellegemernes gang. Intet under, at myten om uhyrerne drages over i heltesagn; ti han er en yndet bifigur i de tartariske heltekvad[1].

En ganske lignende myteforestilling findes i et estnisk æventyr, optegnet nærved Østersøens kyst. En fattig mishandlet hyrdedreng vandrer ene ud i verden. En gammel mand råder ham til at vandre mod øst og blive ved at gå i syv år, da skal han nå til et skyhöjt bjærg, og der skal han

---

[1] Schiefner, Heldensagen der min. Tataren, s. 349 ff. 382. En anden berøring er heltens kamp med vild hund, sstds. s. 221 ff.

finde sin lykke. Drengen følger rådet. Efter syv års vandring når han et bjærg, hvis top er skjult i skyerne, og ved fem dages vandring når han over det. Der træffer han en stor mand, som tager ham i sin tjæneste, og fører ham hen til en hule med tredobbelte jærndöre. »I hulen«, sagde han »står mine glubske hunde lænkede; du må passe på, at de ikke graver sig ud under dören. Ti hvis en af dem slipper ud, er de andre ikke længer til at holde, de vil følge efter ham og tilintetgöre alt levende i verden. Og når den sidste hund kommer løs, da er det verdens ende, og solen har skinnet sidste gang«. Han viser drengen et bjærg af opstablede granitblokke; de er slæbte sammen, for at man altid kan vælte en ny sten for, når hundene får en af de gamle kradset bort. Han passer nu sin nye gerning. I løbet af to eller tre måneder får hundene gravet et hul, men han vælter en ny sten for; han får hver dag god kost og hvert år en god lön; men han keder sig dog, når hans husbond sover, ti det varer syv uger ad gangen. En gang imens hans husbond havde sin sovetid, kom en stor ørn flyvende og satte sig hos ham. »Du er en tåbe« sagde den »at du lever dit liv hen med mad og drikke og med penge, som ikke nytter dig til noget; tag din husbonds vindfodede hest ud af stalden, bind din pengepose på dens ryg og rid bort imod vest; på få uger kan du atter nå til menneskene. Men bind hesten med jærnlænker, ellers løber den tilbage til sit hjem, og din husbond vil da snart indhente dig; men har han ingen hest, da er hans fødder bundne«. »Men om jeg drager bort«, sagde han »hvem skal da våge over hundene, mens min husbond sover?« Ørnen svarede ham, at den kære gud havde skabt hans herre til at være hundenes vogter, og at det kun var af dovenskab, han sov de syv uger igennem. Da sadlede han hesten og lagde sin pengesæk på den. Han var ikke kommen langt fra bjærget, da han hørte en stemme: »Holdt, holdt, gå med dine penge, men lad mig beholde min hest«. Men han hørte ikke derefter og red videre; på få

uger nåede han menneskeverdenen. Han byggede sig et smukt hus og giftede sig, og hvis han ikke er død, lever han endnu; men den vindfodede hest skal være død for længe siden[1].

Trods den mægtige afstand imellem Altai-bjærgene og Østersøen slutter Esternes æventyr sig nöje til Tartarernes heltesagn i selve de mytiske træk: bjærget ved verdens ende; uhyrerne er en flok af vilde hunde, som er indespærrede og lænkede der; en overnaturlig vogter må stadig holde öje med, at de ikke slipper løs, og begge steder holdes de tilbage ved at der væltes sten for dören. Hos begge folkeslag er myten flyttet over i heltesagn, men på ret forskellig måde. Den samme myte om verdens undergang må altså have eksisteret hos vidt adskilte grene af den finsk-tyrkiske folkeæt i Asien og Østeuropa.

Efter denne rundgang igennem de forskellige folkeslags myteforestillinger vender vi os atter til de nordiske former af det bundne uhyre. Det er nu klart, at vi har parallel til den bundne Loke i den kristne middelalders bundne Satan; og parallelen er så meget mærkeligere, fordi denne bundne trold i menneskeskikkelse er fremmed både for de ældste kristne og alle de hedenske forestillinger om verdens undergang. Geografisk og kronologisk udgör vor Loke én gruppe med den bundne Satan i de kristne lande. Begrebsmæssig hører de i endnu höjere grad sammen. Det er et særsyn, at den løsrevne trold, der kommer til verdens ødelæggelse, har menneskeskikkelse. Den umiddelbare rædsel er ubetinget större ved det vilddyragtige uhyre, og omdannelsen nås næppe uden ved en religiøs udvikling, som mere fremhæver den ondes sjælelige beskaffenhed. Vender

---

[1] Schiefner, Zum mythus vom weltuntergange (Mélanges russes, IV [1859] s. 8—17); teksten stemmer — ifølge meddelelse af professor Kaarle Krohn — ordret med den senere offenliggjorte estniske grundtekst i Kreutzwalds estniske æventyrsamling. Den förste del af æventyret har jeg gengivet stærkt forkortet.

vi tanken om og tænker os den bundne Loke og den bundne Satan udviklede uafhængig af hinanden, står vi overfor det i höj grad usandsynlige, at en så ejendommelig forestilling skulde opstå på samme tid og næsten på samme sted, men med ganske forskellige forudsætninger.

Det er givet, at forestillingen om den bundne Loke ikke er ældgammel i nordisk. Folketroen i alle Nordens lande vidner, at han egenlig er en naturguddom, hersker over ilden og over den glødende sommerhede (»Lokabrenna«, »Lokke driver sine geder«), et delvis plagende, delvis hjælpende væsen. En kres af myter, hvor han optræder sammen med Odin og Høner, viser, at han egenlig hører gudeverdenen til. Hans optræden som den bundne gudefjende, hvis sidste genkomst nævnes med rædsel, skyldes da en omdannelse og vil lettest forklares ud fra en fremmed indvirkning: Loke går fra den snedige og tvivlsomme gud mere og mere over i de kristnes djævel[1].

På et enkelt punkt af Loke-myterne er den fremmede indflydelse helt sikker. Der en fortælling om, hvorledes Torkel Adelfar på kong Gorms befaling drager til Udgårds-Loke (Ugarthilocus = Útgarðaloki) i det yderste nord, stiger ned i hans mörke hule og bringer et af hans horntykke skæghår tilbage som kendetegn. Indholdet er identisk med et almindeligt europæisk æventyr om den rige mand, der sender den fattige dreng til Helvede for at hente tre hår af Fanden[2].

Selve det nordiske billede af den bundne Loke er gennemgående identisk med den middelalderlige kristne opfattelse af Lucifer. Han ligger bunden i en hule i jordens indre. På Gosforthkorset ses Loke bunden om hals, hænder og ben; således også Lucifer på flere af tegningerne i Kæd-

---

[1] Om Loke jf. Axel Kock i Indogermanische forschungen X 90—103; jf. Bugge, Eddic poems, lx.

[2] Asbjørnsen og Moe I nr. 5 (med varianter); Grimm nr. 29 (m. var.); osv. osv.

mon-håndskriftet (Årb. 1883, 341 ff.). På gravkorset fra Kirkby i Westmoreland (Årb. 1883, 322) ses djævlen lænket til et spidst klippestykke; om Loke antydes det i Lokasenna, at han skal blive bunden til den spidse klippe. En ret ejendommelig lighed er det, at de begge ikke blot er sikrede mod at göre skade, men også er genstand for pinsel. Lucifer pines med ild. I den nordiske myteverden lod dette sig dårlig indpasse; derfor pines Loke af ormegift, på Gosforth-korset ses slangen hængende over ham. Men dette stemmer med den oldengelske opfattelse af helvede som »ormesalen« *(se wyrmsele)*.

Der er ganske vist ett ejendommeligt træk ved den bundne Loke. Hans hustru står hos ham og holder skål under imod edderdryppet, således som det allerede ses på Gosforth-korset. Men selv denne skikkelse kan forklares ud fra kristne påvirkninger. På tegningerne i Kædmonhåndskriftet ses gærne en vinget menneskeskikkelse stående hos den bundne Lucifer og vendt imod ham; undertiden ses en lignende skikkelse flyvende hen til ham. I de kristnes opfattelse er det den af de faldne engle, der bringer helvedfyrsten budskab og udretter hans ærende; men en eller anden viking har let kunnet opfatte det som den bundne jættes hustru.

Derimod finder man ingen berøring med kristendommen i beretningen om, hvorledes Loke blev bunden. Hans færd i lakseskikkelse svarer til de andre myter om hans dyreforvandlinger. Sönnens tarme, hvormed han bliver bunden, således at båndene bliver til jærn, minder om et tilsvarende træk ved kong Vikars ofring. Indpodningen af det fremmede element synes at være sket på en tid, hvor den hjemlige mytedannelse endnu var frodig.

Nogen sikker nordisk tradition tör jeg derimod ikke se i forestillingen om, at Loke volder jordskælv, når han krymper sig i sine bånd. Rundt omkring i verden opfattes drön og rystelser i jorden som virkning af en bunden jætte, der

prøver at rive sig løs. Fortalt om den kristne djævel findes dette motiv i Schwaben (Teufelsklinge i Rauhe-Alb) og ved Bodensøen (Röötseer Ried); på bunden af fjældsøen på Pilatusbjærget ligger Pontius Pilatus bunden. Om almindelige jætter fortælles noget lignende ved Felsberg i Hessen, ved Steinsberg-søen i Elsangdalen, osv. (Menzel, Odin, s. 80—81); i Østgøtland om Ur-koen i Urberget[1]. Esternes yndlingshelt Kalevipoeg står i underjordsriget med hånden klemt fast i klippen; når han ryster sig, bruser havet og jorden skælver. Under Ætna ligger Enkelados og Tyfon, og får jorden til at skælve. Denne forestilling synes at høre til dem, der med lethed fødes på ny, så ofte man har brug for dem.

For det bundne rovdyr i ragnarok (Fenresulv-forestillingen med sine afskygninger) har vi det nærmest tilsvarende i de østlige landes forestillinger om verdens ende. Således som Voluspå skildrer den bundne Garm, minder det, træk for træk, om den finsk-tartariske myte. Rovdyret er en hund, dens gøen varsler ragnarok, den er bundet ved fjældhulen, og når den sønderriver sine bånd, vil verdens undergang indtræde. Den eneste afvigelse i grundmotivet er, at den er bunden foran Gnipahulen, altså med biforestilling om at vogte hulens indgang; men sammenhængen viser, at dens egenlige væsen er at være bunden indtil ragnarok, og tanken om at den vogter indgangen er en biforestilling, der vel er fremkaldt ved de i mytologien sædvanlige vogtende hunde.

Men også Fenresulven svarer i grundtræk til den finsk-tartariske myte. Det er i begge tilfælde rovdyret, som ingen anden opgave har end at true med ødelæggelse. Pladsen på holmen i åens munding er hos sletteboere en naturlig afløsning for klippehulen; og sværdet i dens mund som *gómsparri*

---

[1] Laurenius, Dissertatio de Ydria (1736) s. 33; jf. nfor § 13.

er kun tillæmpning til oldtidens og middelalderens måde at göre vilddyr uskadelige på.

Mest af alt vejer dog ligheden i selve begrebet. Ligesom den ragnaroksbundne menneskeskikkelse tilhører et vist område (det kristne Europa samt Norden med dens Lokeskikkelse), slutter vort bundne rovdyr sig i begreb og i område til de forestillinger, som vi kan følge gennem Østeuropa og ind på Asiens stepper.

Flere nyere forskere har søgt Fenresulvens forbillede i kristendommens djævel, opfattet som ulv. Det er rigtigt nok, at man hos middelalderens forfattere ikke sjælden finder Satan betegnet som »helvedulven« o. l.; men jeg kender ikke noget kildested eller noget billedværk, der rent legemlig opfatter ham som ulv, og endnu mindre som en lænket ulv. Så er det ganske anderledes alvor med rovdyret i den nordiske Fenresulv og de finsk-tartariske verdenshunde[1].

Her må dog nævnes den overensstemmelse, som en forsker i den nyeste tid har udpeget mellem en serbisk folkelegende og den nordiske myte om Fenresulven. Legenden begynder med at fortælle, at Dabog (djævlen, egl. en gl. slavisk gud) var kejser over jorden, medens Gud Herren herskede i himlen; de blev enige om at dele herredömmet, således at Gud skulde have alle de retfærdige sjæle, men Dabog alle de onde. Men da de fleste mennesker var onde, blev Dabogs part langt den största. Gud fik da udforsket, at hvis han fik en sön, kunde denne kræve det tabte tilbage som sin arv. »Da Dabog hørte, at Gud Herren allerede havde født og undfanget en sön, og at han havde givet sig på vej for at kræve sin arv, spærrede han i raseri sit gab så höjt op, at underkæben gik langs ad jorden og overkæben

[1] Om djævlen som ulv: Bugge, Home of the eddic poems, s. lvii, med henvisn. Forestillingen er så at sige slet ikke trængt ind i folkesagnene. Kun i Tirol har man hos enkelte truffet den forestilling, at det er »en glubende ulv« (eller en mangehovedet drage, eller helvedfyrsten Lucifer), som Kristus har bundet til verdens ende.

rørte himlen, for at han således kunde sluge Guds sön. Men Guds sön undte ham ikke mindste pusterum, men stødte sin lanse i hans underkæbe og rejste så lansen op, så at den stod fast imod overkæben. Og sådan som Guds sön har spærret gabet op på ham, står det endnu den dag idag og skal blive stående i evighed. Men de syndige sjæle, som Dabog i umindelige tider havde slugt, styrtede alle ud af hans svælg og drog med Guds sön til Gud Herren i himlen«[1]. Det kan ikke nægtes, at Dabog på to væsenlige punkter stemmer med Fenresulven: den til himlen nående overkæbe genfindes i dem begge, og spyddet i Dabogs gab svarer ganske til sværdet i ulvens. Hertil kommer den mere flygtige lighed imellem gudssönnen og Vidar som sejrherrer over denne fjende. Men derfra kan man ikke slutte, at de forestillinger om Fenre, som Nordboerne havde i 10de og vel allerede i 9de årh., var tillæmpninger af den kristne legende. Det er uvist, om denne overhoved eksisterede på dette tidspunkt. Den bogumilske sekt, hvis åndsprog den i höj grad bærer, opstod först midt i 10de årh. I hvert fald var Nordboerne, ved et mægtigt bælte af hedenske folkeslag, skilte fra de kristne Sydslaver. Endnu stærkere synes mig indholdet at tale derimod. Den karakteristiske omstændighed i myterne er, at overkæben rører himlen, medens underkæben er ved jorden. Dette passer meget dårligt med det kristne verdensbillede og med djævlens plads i tilværelsen. Men hvis det er indkommet i den serbiske myte fra en folkeoverlevering udenfor kristendommen, da beviser det jo ikke den kristne mytes oprindelighed, men tyder netop på, at der forud for legenden har været en slavisk folketradition, der lignede myterne om Fenresulven.

Der findes et heltekvad fra de hedenske Tartarer midt i Asien. Den unge helt får af sin plejefader hest, sværd og

---

[1] Jagič i Archiv für slav. philol. V 12 (jf. 166); jf. Bugge, Eddic Poems, s. lxii—iv.

bue, og en advarsel om ikke at ride mod vest. Men da han sidder på hesten, siger han til sig selv: Hvorfor skulde jeg ikke ride mod vest? Han rider imod vest og bliver ved at ride. Han mærker, at det er vinter, på den rimfrosne krave; han mærker, at det er blevet sommer, ved at solen bager på hans skulder. Da han er kommen over et stort fjæld, vender hesten sig pludselig om; djævlen er nær. Hvad har du set? spörger han. Se ned, og se op, sagde den. Da så han troldens overlæbe snappende efter himlen, og dens underlæbe efter jorden. For at redde sig skabte han sin jærngrå hest til en krage, der flöj i vejret, og sig selv til hestemög, der lå på vejen; men i næste öjeblik var han atter menneske, trådte ind i troldens, Ker-Jutpas, mund og fæstede med en nagle hans underlæbe til jorden, og på samme måde naglede han overlæben fast på himlen. Så trådte han Ker-Jutpas bug i stykker, og ud af den kom kvæg i utallig mængde, folk i mængde, foruden store skatte af guld og sølv. Nogle af menneskene klagede sig: Vi levede i et varmt land, nu er vi komne i et koldt. Andre sagde: Hvad for ædel mand har friet os ud af denne sorte nat! Så gav han sig på hjemvej, drivende det hvide kvæg foran sig, og med undersåtterne i følge[1]. Handlingen i den tyrkiske heltemyte består af ganske de samme led som den serbiske legende: gabet der er spærret op til himlen, kæberne der ved heltens hurtige bevægelse bliver spærrede fra hinanden, så at uhyret er afvæbnet, og menneskene der kommer frem af dets mörke indre. Men der er ikke det mindste kristne i den tyrkiske myte; selv en formodning om, at den skulde være opstået ved at den kristne legende afströg sine religiøse træk, vil føles som overordenlig vovet. Myten, således som vi har den her, svarer ganske til et myte- og æventyr-motiv, som er udbredt

[1] Radloff, Proben der volkslit. der türkischen stämme Südsibiriens, I 38—42 (jeg har forbigået det motiv, at han skaffer sine blinde plejeforældre deres öjne igen fra trolden; dette hænger sammen med et slavisk æventyr; Archiv f. slav. phil. V 20—23).

over hele jorden og må gå tilbage til ældgamle tider: helten der vover sig ind i uhyrets indre og befrier de af det slugte mennesker[1]. Selv den serbiske legende indeholder i kampskildringen ikke det mindste, der er særligt for kristendommen. Tværtimod bevæger den sig i ganske barnlige og primitive forestillinger med et himmelrum, hvor der er ganske lavt til loftet og med den uklareste forening af det kolossale og det daglige störrelsesmål: kæberne når jo fra himmel til jord og spyddet tænkes at nå lige så langt. Med andre ord: det er en gammel folkemyte eller, om man vil, et æventyr, der er taget i brug af den tidlige middelalders præster og har fået en religiøs indledning tilsat. Heltemyten om det betvungne uhyre er i virkeligheden den samme hos de hedenske Tartarer og de kristne Slaver.

Dette uhyre kommer endnu oftere for. I et andet heltekvad fra samme tartariske stamme fortælles der om Kan-Püdäi. Da en himmelhöj klippe spærrer ham vejen, kløver han den med en pil og rider ind gennem skåret, midt ind i jorden; på sin vej fælder han först »slange-herren«, så en uhyre steppeflue; midt inde i jorden standser hesten og advarer ham: »Ham der slikker jordens træer med sin underlæbe og himlens stjærner med sin overlæbe, Altaibjærgets herre, den sorte tyr, er det; vi er komne ind i hans gab med de 90 hugtænder«. Han binder hesten med jærnlænker og gör sig rede til at skyde. Her går fortællingen over i et motiv, der er meget yndet i de tartariske heltekvad: hesten råder ham til hellere at vente natten igennem, ved morgengry skal han se en regnbue med en rød tråd midt i; den skal kan ramme, ti i den sidder jættens sjæl. Han skyder og rammer, men i det samme segner han besvimet om, indtil han efter åringers forløb kaldes til live af sin trofaste skimmel (Radloff I 70—75). Lidt simplere er motivet i et kvad

[1] Tylor, Primitive culture, I (3. ed.) 335—372; jf. min »Den lille Rødhætte« (i »Naturen og mennesket« 1894, s. 24 ff.).

fra en anden Tartarstamme. Karakans eneste datter er draget ud, for at vise at hun duer til at forsvare sin faders ejendom. Hun drager at opsøge »slangekongen« i hans hytte; men pludselig står hun i hans gab; »den ene læbe er ved himlen, den anden læbe ved jorden, hagen er nede i jorden«. Hun går ind igennem gabet; mennesker og helte, vilddyr og fugle findes levende derinde; hun standser foran hans hjærte, beder én af heltene at give sig et sværd, men det brast imod hans hårde hjærte; da hug hun med sit eget sværd og dræbte ham. Alle de levende væsner gik ud af slangekongens krop og priste deres befrier (Radloff I 351—53).

Endnu nærmere ved grundformen ligger et tredje tartarisk kvad. En modstander, som ikke kan overvinde kvadets helt, går at hente den sorte tyr, for at den skal sluge ham og hele hans hytte; tyren er så stor, at dens fodspor dækker så meget som en arschin filt. Tana skjuler sin hest i græsset, og smeder sig en lanse af jærn; »han steg op til himlen, Tana med den stenbrune hest gennemborede den sorte tyrs overlæbe, dens underlæbe fæstede han i jorden«. Han bandt det overvundne uhyre udenfor Pädschätti Kans hytte; der åd den först syv heste og syv okser, så kanens tre sendebud og endelig ham selv med hus og alt kvæg (Radloff I 301). Trods den uklare fortælling genkendes spyddet i det serbiske sagn, hvormed gabet bliver spærret op. — I et estnisk æventyr vandrer tre brødre ud i verden; undervejs spærrer en heks sit gab op »lige til skyerne« for at sluge dem, men brødrene løber igennem, inden hun kan lukke det til[1]. Således kan dette motiv — uhyret

[1] Kallas, Märchen der Ljutziner Esten, nr. 5 (Verhandl. d. estn. gesellschaft XX 118); fortællingen, hvor dette bruges som ligegyldigt bimotiv, er i sin helhed en fordærvet form af æventyret om tvillingbrødrene. Lignende motiv i et norsk æventyr (Asbjørnsen og Moe I ²483): gennem et opspærret ulvegab og dernæst gennem et lignende ulvegab kommer kongesönnen ind i Spanieland og finder der den eftersøgte kongedatter. I den islandske Eireks saga víðförla fra

med gab lige til himlen, hvori helten styrter sig ind, inden det når at sluge ham, — følges over hele den tyrkisk-finsk-slaviske folkeverden. Og fra dens nordøstlige til dens sydvestlige udkant kan vi følge det særlige træk, der svarer til vor Fenresulv, at kæberne nagles eller spærres fra hinanden, så at uhyret er uskadeliggjort. Det serbiske sagn om Guds sön, der sætter spyddet i Dabogs mund, er da en gammel folkemyte i kristen tillæmpning; og det er denne slaviske folkemyte, som står så nær ved vor nordiske Fenresulv, at der rimeligvis er et særligt slægtskab imellem dem.

Det er da den samme østeuropæiske folkemængde, der gemmer de nærmeste sidestykker både til Fenresulven som »bundet rovdyr« ved ragnarok og til dens opspærrede gab med sværdet i. På nordisk (eller måske på gotisk-germansk?) grund synes da de to forestillinger at være voksede sammen; rædselen for den kommende ødelæggelse standses ved forventning om, at guddomsmagten dog skal vinde sejr.

Vidarskikkelsens betydning indenfor edda-mytologien beror helt på hans sejr over ulven. Hver gang han forekommer på digtningens scene, er den med, åbenlyst eller underforstået. Vi kender ikke andre myter om ham, og vi kender intet sikkert til hans påkaldelse i oldtiden[1]; selv hans øde og kratvoksede land (i Grimnesmål) er muligvis kun en folkeetymologisk afledning af hans navn. I hvert fald beror hans rang i asernes verden helt på denne ene kamp; han er en episk, ikke en religiøs skikkelse.

Motivhistorisk synes Vidarskikkelsen at være skabt ved

14de årh. går vejen ind til Paradis igennem en drages opspærrede gab, og helten vover sig derigennem med draget sværd i hånden (Fornaldarsögur III 668).

[1] Det er uvist, om de to sammenliggende gårde Virsu og Torsu er opr. *Víðarshof og *Þórshof (Rygh, Norske gårdnavne III 84). Hvis det virkelig er tilfældet, må det vel hænge sammen med den i det sydøstlige Norge fremtrædende lyst til at have hellige steder for alle guder af asakresen.

foreningen af det bundne uhyre og det himmelnående gab. Men denne forening er sket på en ejendommelig måde, i den glimrende plastiske form — enestående iblandt alskens folketraditioner — at han træder med sin ene fod i dyrets underkæbe, mens han med hånden griber om overkæben og river gabet op. Hertil kommer yderligere det ejendommelige træk med den tykke sko, sanket sammen af alverdens bortkastede læderstumper.

På dette punkt gemmer sig sikkert gammel overtro, der er bleven benyttet i myten, ligesom tilfældet var med troldenes negleskib. Men det er ikke nær så let at gribe den; også på det punkt hævder Vidarmyten sin særstilling. Der kan mindes om en jysk folketro, at når folk smider viskerne af deres træsko bort, tager fanden dem og går med dem (Jyske folkeminder, X 74). Rigtignok er det i myten blevet en gud, der bruger stumperne til menneskenes hjælp; men en sådan overgang er ikke ukendt. Mens den almindelige tro om de afskårne negle er, at de skal skjules, for at troldene ikke skal göre menneskene skade med dem, træffer vi et sted den forestilling, at de ligefrem skænkes til guderne. I Persernes hellige lov Vendidad hedder det: »Dig, fugl Ashozusta, tilbyder jeg disse negle, dig overlader jeg disse negle; de skal blive dine lanser, sværd og buer, dine ildfjedrede pile og slyngesten imod de mazanske djævle« (Köhler, Kl. schriften, III 580). Her er omvurderingen sket; hvor det for almindelig gammel folketro gælder at sikre sig mod trolde, der vender en stærkere religiøs tro motivet om og tager det i guddommens tjæneste. Og således synes det netop at være sket med læderstumperne til Vidars sko.

Med kristendommen synes hverken Vidar eller Fenresulven at stå i særlig forbindelse. En undtagelse må man måske dog göre med myten om, hvorledes ulven bliver lokket til at tage lænken på; den minder om en kristen folkelegende. I Italien fortælles, at Kristus kom til djævlen med guldkæde på; djævlen vilde låne den og prøve den; men da

han fik den om halsen, blev den til en jærnlænke, der holdt ham bunden (Pitré, Archivio IV 488; fra Abruzzerne). En anden form har legenden i et finsk kvad (Bugge, Studier I 384) og i en overlevering fra Ukraine (Revue des trad. pop. X 419); den sidste fortæller, at djævlen havde gjort en lænke rede til at fange Jesus, når han nedsteg i dødsriget, men Jesus fik ham til at vise på sig selv, hvordan den skulde tages på, og i det samme udtalte han sit almagtsord, og derved blev lænken svejset sammen om djævlens hals. Slægtskabet med disse kristne forestillinger er dog næppe helt sikkert, og det gælder i hvert fald kun ulvens forhistorie, ikke noget af de egenlige ragnaroks-motiver.

Som resultat af min granskning mener jeg da at kunne fastslå dette, at medens den bundne Loke bygger på kristne forestillinger i de vestlige lande, hører Fenresulven sammen med en gruppe af østlige landes forestillinger om ragnaroksrovdyret og uhyret med det himmelnående gab. Selve det store kampoptrin i gudernes sidste strid (Odin — ulven — Vidar) synes at indeholde elementer fra to sider: dels hænger det sammen med keltisk ragnaroks-myte om gudekongens fald og hævn, dels med en østlig myteoverlevering om ulv (eller hund) der skal ødelægge verden. Har den förste tilført et mere udviklet og sammensat mytebillede, da er der fra den anden side kommet en mere plastisk kraft og det umiddelbare indtryk af ragnaroks rædsel. Inderlig sammensmæltede har de frembragt vort mægtigste ragnaroksbillede i dets gigantiske storhed: Odins død og Vidars sejr.

13. Ormen.

Der er et andet ragnaroks-motiv, en uhyre orms frembrud, som spiller en rolle i nyere nordisk folketro. Stærkest gör det sig gældende i det nordlige Jylland, i Ty.

Om Kløv bakker nord for Tisted (Hundstrup sogn, Hillerslev herred) hedder det, at der ligger en stor lindorm

inde i bakken, og kommer den ud, da vil næsten hele verden blive lagt øde. Eller det hedder, at når det sidste slag står på Tis-enge ved Tisted, »så skal lindormen i Kløv bakke bryde ud og göre det af både med venner og fjender, så ikke én bliver tilbage; men det kan også være det samme, for da er det dommedag« (Grundtvig, Gl. danske minder, III 136—38). Lidt længere østpå, i Vester-Hanherred, fortæller man, at der kryber en lindorm tværs igennem landet imod vest; for nogle år siden skal folk have set den i en fordybning i Svinkløv bakker, men når den når ud til Vesterhavet ved Bulbjærg (den bratte klint ud mod havet), »så skal hele verden forgå« (E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, VIII 385). Andre fortæller, at der ligger en lindorm i Nörbjærge bakke (Gøttrup sogn, også i V. Hanherred); de folk, der saver kalksten i bakken, skal have hørt den dernede. Til en bestemt tid skal den komme ud, og da dør alt det den når og alt det den ser. Nogle siger, at det varer 300 år, inden den kan æde sig ud af Nörbjærg, da bakken er så svær (E. T. Kristensen, Danske sagn, II 178—79, nr. 10—13).

I Vestjylland fortælles lignende sagn, dog uden at man er sig bevidst, at det er den almindelige verdensødelæggelse. Under Brande kirke ligger der en lindorm og nærer sig af ligene; en dag, når der er allerflest mennesker i kirken, skal den vælte den, »og derefter vil den gå ud at ødelægge alle folk i sognet, så vidt som den kan.« Men samtidig bliver to tyrekalve opfødte med mælk, og de kæmper med lindormen og fælder den, men er selv så ilde medhandlede, at de kun går syv og ni skridt, för de synker livløse til jorden. Også Nörre-Nissum kirke skal en gang blive væltet af den underjordiske lindorm[1].

Også ret afdæmpet lyder et sagn fra Færøerne. I bygden Hattarvík på Fugloy findes der en höj, Gullheygur, hvor en

[1] E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, IV 65; jf. Danske sagn, II 195.

lindorm ligger og ruger på sit guld; men hvis den blot når at få hovedet ud af höjen, da skal hele bygden forgå. (Meddelt af dr. Jakob Jakobsen).

På Island venter man derimod, at ormen i Lagarfljót skal komme frem til verdens ende. I Lagarfljót — den langstrakte sø på det østlige Island, den længste i hele landet, — skal der findes en uhyre orm, som undertiden skyder sin ryg op af vandet så höjt, at man kan se solen under dens bug. »Og siger mand end ydermere, at den hellige biskop Gudmund skal have gaaet fra Hoolum bispegaard paa blotte fødder vel over 30 miile didhen til samme flod, og med hans hellige maninger bundet ormen fast paa hoved og hale; . . . men bugten voxer i lycker og runddeel alt stille indtil den sidste verdens dommedag; inden hvilken tiid hand skal vorde løs, og ødelægge det ganske Fliotsdals herred. Ab hoc angve libera nos Domine!« Således lyder beretningen fra en præst midt i 18de årh.[1].

En svensk folketro fra Ydreherred i Østgøtland hører delvis sammen hermed. Inde i Urberget findes en uhyre ko Ur-koen, som en gang har skrabet søen Somnen frem, men en troldkarl har bundet den inde i bjærget med en jærnhestesko om halsen. »Till föda är för henne framlagd i berget en stor nöthud, af hvilken hon hvarje julafton får uppäta ett hår; och då alla dessa äro förtärda, slipper hon lös och förstörar så väl Ydre som hela vår verld«. Når det er mod uvejr, hører man koen ryste sig i båndene derinde (Rääf, Ydre härad, I (1856) s. 31; jf. ovfor s. 245). Dette sidste motiv med kohuden fortælles noget klarere i et smålandsk sagn om jætten Gilbert: Troldmanden Kettil Runske har bundet ham med sin runekævle på hænder, fødder og mund i en grav på Visingsø; »däröfver lade Kettil tre tjurhudar och sju tunnor lindkol, och ej blir Gilbert lös,

---

[1] Jón Marteinsson i Thott 953 fol.; jf. Tímarit, 1901, s. 136.

förrän kolen ruttnat upp och alla håren afplockats från huderna; men ej får han taga mer än tre hår om året«[1].

Igennem alle disse overleveringer går meget tydelig den samme sagntype. Der er et uhyre i dybet, det har skikkelse af en vældig orm (undtagen i svensk), det skal en gang komme frem og ødelægge alt levende i så vid en kres, som det kan nå. Uhyret bor under jorden, inde i bakke eller bjærg; kun islandsk lader det bo i søen, men den islandske folketro henfører alle lindormeforestillinger til floder og søer, så dette vidnesbyrd har liden betydning. I ødelæggelsens omfang finder vi den samme svingning mellem en stor og en lille forestillingskres, som vi kender fra jordens synken i hav og fra så mange andre folkesagn. Nogle af vore kilder lader den »förstöra hela vår verld«, »da vil næsten hele verden blive lagt øde«, »ikke én bliver tilbage, for da er det dommedag.« Andre fortællere har den snævrere synskres: den vil ødelægge bygden, herredet eller i almindelighed »så vidt den når«; men dette vil jo dog sige hele det område hvor sagnets fortællere færdes og som de daglig forestiller sig. Flere fortællere opfatter det også som en indledning til dommedag[2].

I de fleste overleveringer lever ormen sit eget liv i dybet, indtil den en gang bryder frem. Kun svensk og islandsk nærmer den til forestillingen om det bundne uhyre; men dette har öjensynlig ganske særlige grunde. På Island har

---

[1] Aldén, I Getapulien (Stockh. 1883) s. 95. En videre forgrening af samme motiv er vistnok følgende: i Visby store kirke er ophængt en fisk; når den fortæres eller muler op, kommer dommedag (Rääfs hskr. saml., meddelt mig af H. F. Feilberg). I andre landes kendetegn på dommedag har jeg ikke truffet på lignende. Her synes at foreligge en sammensmæltning af Urko-motivet i ragnarok og den ikke så sjældne tro på en ophængt husfetish af et eller andet dyr.

[2] Når lindormen kommer frem af Bulbjærg, »så skal hele verden forgå.« (Det vestjyske sagn, at verden skal forgå, når rotterne får gnavet sig ud til Vesterhavet, er formodenlig en formindsket gentagelse af sagnet i Ty.)

man — overensstemmende med folkets tro — gjort lindormen til en vandslange og må derfor have et middel, som hindrer den i at dukke op af søen i en nær fremtid. I Sverig har man opgivet forestillingen om den rodende orm og i stedet knyttet sagnet til en underjordisk ko, formodenlig i kraft af en eller anden stedlig folketro[1]. Således er den normale form alene den, at lindormen roder inde i bakke eller bjærg, indtil den en gang får gnavet sig frem og bringer ødelæggelse over alt det den når.

Når der spörges om denne orms religiøse eller mytiske udspring, kan der allerede til en vis grad gives svar derpå ud fra det nordiske sagnstof. Med kristendommen har den intet at göre; kun i en eneste særlig dårlig overlevering er den bragt i flygtig forbindelse med en kristen helgen, aldrig med Kristus, engle, Satan el. desl. Heller ikke i eddakvadenes ragnarok passer den ind. Kamp imod ormen findes kun i en eneste vestjysk opskrift, og der er den fremkommen ved en meget ny tilegnelse af lindormekampen foran kirken (se s. 209 og 261). Midgårdsormens komme i ragnarok frembyder vel et væsenligt lighedspunkt; men lindormen er ikke rent ud identisk med den, ti der er en fast tradition om, at den bor i bjærg, og dens ophold i sø er kun en enkelt egns omdannelse. Går vi lindormesagnet nærmere på klingen, viser det sig, at det ikke forudsætter nogen slags mytologisk system; den lever i jorden, fordi lindorme, ligesom andre snoge og slanger, plejer at leve der, og den kommer frem og besörger den almene ødelæggelse ganske alene og kun til tilfredsstillelse af sin egen grådighed. Folkepoetisk er stedfæstelsen — den bestemte naturgenstand, hvor den tros at bo og ventes at skulle bryde frem, — det faste punkt, hvorom sagnet drejer sig, og som holder traditionen fra at glide ud. Religiøst set er den rent animistisk. Den er det væsen i

---

[2] Det ligger nær. at Urberget indeholder uroksens navn, og at man siden har tydet dette navn, som om der lå en urko inde i bjærget.

dybet, hvis røst høres ud af Urberget, eller hvis nærhed mærkes af stenhuggerne inde i kalkbjærget. Hertil svarer også andre forestillinger om en stor underjordisk lindorm, som man har i det nordlige Jylland i egnene omkring Limfjorden, altså i egne, der ligger ganske nær ved den store Bulbjærg-lindorms leveplads. I Salling tror man, at der ligger en stor lindorm under Borum bakker med hovedet under herregården Nörgård og halen under herregården Astrup; når den trækker halen til sig, da vil Astrup synke[1]. Om Bro mølle i Ty hedder det, at den er bygget over halen på en stor lindorm, og en gang, når ormen trækker halen til sig, vil møllen synke; Sibylle har spået, at når det sker, vil verden forgå[2]. Møllen er bygget tværs over åen og står derfor på usikker grund. Her er lindormen tænkt som det levende væsen, der er årsag til jordens synkning; det hele er en forgrening af den vidtudbredte forestilling, at jordskælvsfænomener eller underjordiske lyd skyldes et uhyre væsen i jordens indre.

(For øvrigt kender man også i edda-mytologien en kæmpestor underjordisk orm, der lever i dybet og slider lig; dens navn er Níðhǫggr. Selvfølgelig er den ikke stedbunden og animistisk, da vikingetidens mytedigtning lever i en friere fantasiverden. Heller ikke optræder den i ragnarok, hvor den vilde være en kedelig dublet til Midgårdsormen.)

Vandrer vi videre om land, træffer vi også andensteds den lindorm, der kommer frem af jorden ved verdens ende. I Tirol fortælles, at dalen Wildschönau og dens beboere skal blive lagte øde af en drage, men da er også verdens

---

[1] Nogle tilföjer, at med det samme vil Nörgård brænde, eller at Nörgård skal forgå når den spyr ild op. Se Thiele, Danm. folkesagn, [2]II 289; E. T. Kristensen, Danske sagn, II 184 nr. 33—36. Andre sagn om lindorme, der ligger under gårde og en gang skal vælte dem: Thiele II 289; Danske sagn II 183; Jyske folkeminder VIII 63; alle fra Jylland eller Fyn.

[2] E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, VIII 383, nr. 692—93.

ende kommen. Dragen skal udruges af en syvårs hane, som lægger sit æg under hustrappen i Agla; når dragen er voksen, flyver den gennem luften, ild falder fra himlen, Wildschönau og hele verden opbrænder. Der har allerede en gang været en lindorm, men den blev dræbt med plovjærnet inden den var stor nok; og nu lader man i Wildschönau ingen hane blive syv år gammel (Heyl, Volkssagen aus Tirol, 1897, s. 85). I Salzburg har man en beslægtet fortælling, men den er sammenblandet med kristne motiver. Antikristen, hedder det, fødes ved at en syvårs hane lægger et æg i en mose, deraf kommer der en lindorm frem; den tager sit ophold i kløfter og huler, men når den er bleven större, kommer den frem under en hasselbusk, går ud i verden, hærjer byer og stæder og forgifter folk og fæ. Da en pige af rædsel kaster sig ned og tilbeder den, bliver den til en vidunderlig skön yngling, kan drage fra land til land og får större og större følge, han kræver at alle skal afsværge gud i himlen. Da drager Elias imod ham med en skare af engle, han overvinder ham og styrter ham i havet. Så holdes dommedag[1]. Det mærkes let, hvor løselig de to bestanddele er svejsede sammen; og den tyrolske opskrift kender jo heller intet til denne forening. At sagnet er omdannet således, er ikke underligt; Antikristen spiller allerede i det 9de årh. og ikke mindre i den nyere folkeoverlevering en stor rolle hos Sydtyskerne. Den fælles type indeholder kun den rent naturlige (ikke kristnede) lindorm; og sagnet udpeger det sted, hvor den skal bryde frem af jorden. Den adskiller sig kun fra nordisk, ved at det animistiske præg, der allerede hos os var stærkt afdæmpet, her er fuldstændig forsvundet; den er et rent fantasidyr i stil med andre lindorme.

Går vi så langt bort som til den gamle persiske religion,

---

[1] Zs. f. myth. IV (1855) 203; ordret den samme fortælling, kun med lidt fyldigere slutning, findes i Vernaleken, Alpensagen, s. 68—69, der som kilde anfører bladet »Donau«, 1855 nr. 316.

træffer vi en ragnaroksslange af animistisk art. Dahaka ligger indespærret i fjældet Demavend; dens livsytringer er bulder og damp, som står ud af fjældet; den virker jordskælv; og den skal ved verdens ende bryde ud af sit fængsel og begynde at ødelægge verden; men helten Keresaspa vågner af sin dvale og fælder den. Atter den samme i fjældet skjulte lindorm, der stadig mærkes og ved verdens ende skal bryde ud. Forskellen er kun den, at den tillige er et bundet uhyre, lagt i lænker af helten Thraetaona, og sprængende dem i verdens sidste tid; i så henseende er myten rigere end den nordiske folkesagnstype. Også heltens sejr over uhyret er en ny og rigere sagndannelse.

Også Hinduerne kender en lignende slange, dog ikke stedfæstet, men begrebsmæssig forstörret indtil det kolossale. Under hele verden ligger slangen Sesha og bærer den på sine hoveder; når den ryster sig, bliver der jordskælv. Ved verdens ende vil den spy ild, og hele den synlige verden opbrændes.

Jeg skal ikke her søge at udgranske årsag og udspring til, at en sådan fælles type af ragnaroks-slanger findes så mange steder; men jeg vender mig atter til de rent nordiske forhold.

Denne lindorm, der ved verdens ende vælter sig frem af bjærget og ødelægger alt på sin vej, lader sig ikke helt adskille fra Midgårdsormen, der i ragnarok vælter sig ind over land. Forskellen imellem dem beror först og fremmest på, at de står hvert på sit trin i mytedannelse. En lindorm som den, der ligger i Ty, og hvis livsytringer under rædsel anes af den omboende befolkning, lod sig ikke bruge af en friere og mere omskuende mytedigtning; den måtte i stedet sætte sit störste uhyre, den rent abstrakte, verdensomspændende Midgårdsorm, — så meget mere når man kendte den som Thors og gudernes gamle fjende. Således er da ormen flyttet bort fra sin nærhed ved menneskene og det umiddelbare rædselsindtryk, og Thor som gudeverdenens store

kæmpe sætter grænsen for dens ødelæggelser om end med tabet af sit eget liv.

Det kunde ellers ligge nær nok, at fremhæve ligheden mellem Thors ormekamp og heroen Keresaspa, der med sin kølle knuser Dahakas hoved, — da vi kender ormetypen som væsenlig identisk fra Iran og indtil de nordiske egne. Men det er let at se, hvorledes hver formede sit motiv af egne forudsætninger: Perserne med det lystseende og heroiske, der gör menneskene til gudernes hjælpere i sejren over trolde; Nordboerne med deres mörke blik for den uhyre, men anspændende jættekamp. Og intet tvinger os til at antage en sådan færdig myte, der er vandret fra land til land; det er jo kun den naturbundne orm i bjærget, der genfindes allevegne.

Nordboerne kendte jo også selv den tragiske slangekamp (Beovulf-motivet), og selv om de ikke havde kendt et lignende tragisk motiv i den keltiske gudekamp (den »stærke svends« fald), havde de vel endda kunnet omskabe det til Thors og Midgårdsormens sidste dødelige strid. Det er ganske interessant, at vi kan iagttage — så at sige lige for vore öjne — den samme episke sammenknytning. Ovenfor blev fremdraget sagnet fra Brande kirke i Vestjylland om den lindorm, der ligger under kirken og en gang skal bryde frem til egnens ødelæggelse, og om de to tyre der skal stange den ihjel, men kun gå syv og ni skridt, för de styrter. Sagnet er en rent individuel kombination af to motiver, der ellers altid optræder særskilt: spådom om lindormens udbrud, og fortidssagn om ormens og tyrens kamp foran kirken. Selve dette sidste er atter forholdsvis ungt, yngre end de romanske kirkebygninger (ovfor s. 209). Men hvor ungt det end er, viser det de samme episke kræfter i virksomhed som myten om Thors og ormens fælles fald.

IV. Fornyelsen.

14. Slægtsfornyelsen.

Medens formerne for tilintetgörelsen er mange forskellige, sker fornyelsen på mere ensartet måde. I stedet for dem, der tilintetgöres i ragnarok, træder overalt en yngre slægt; dette gælder både for asernes og for den af mennesker beboede verden:

1) »Hvad mennesker lever, når den mægtige Fimbulvinter lider til ende hos menneskene? Liv og Leivthrase skjules i Hoddmimes skov; morgendug har de til mad; fra dem udspringer [nye] slægter« (Vafþr.).

2) »Solen føder en datter, för ulven sluger hende; den mø skal, når guderne dør, ride sin moders veje« (Vafþr.).

3) »Hvilke aser råder for gudernes ejendomme, når Surts lue slukner? Vidar og Våle bygger guders helligdomme, når Surts lue slukner« (Vafþr.). »Sönner af tvende brødre bygger den vide himmel« (*vindheim viðan*, Vsp.; da Høner nævnes lige foran, er de to brødre sikkert Odin og Lodur).

4) »Mode og Magne skal have Mjølner efter Vingnes [Thors] kraftophør« (Vafþr.).

Det er en ret udbredt forestilling hos forskerne, at verdens fornyelse efter ragnarok er det sidste og svagest udfoldede skud af mytedigtningen. Og i en ensidig kildekritisk betragtning kan man finde en vis støtte for denne opfattelse. Kun to digte indeholder skildring af verdens fornyelse (hvortil vel må föjes et tredje mere vagt vidnesbyrd om Balders genkomst). Derimod er der en hel række af kvad, samt forskellige prosatraditioner, der hentyder til ulvens komme, til at jorden synker i hav, eller til andre undergangs-motiver. Den gængse nordiske opfattelse er klart udtrykt i den sætning, at »få ser længer frem, end til Odin skal møde ulven« (den korte Voluspå).

På den anden side vil man hurtig indse, at de to kvads

lærdomme ikke er de famlende og spredte begyndelser til en genfødelseslære, men at en enkelt grundtanke er gennemført i dem alle. »Her læres ikke, hvad vi vilde kalde personlig udødelighed, men det er dog sjælenes udødelighed, idet sjælene tænkes overført stadig på nye mennesker«. Således skriver den forsker (Gustav Storm i Arkiv IX 222), hvis arbejde på dette punkt har været banebrydende; og han påviser, hvorledes denne gudetro hænger nöje sammen med den gamle nordiske — for ikke at sige nordeuropæiske eller almenmenneskelige — forestilling om sjælevandring. »Det er en hedensk (ikke kristelig) forestilling,« således slutter han sin undersøgelse, »der kommer til orde i troen på det godes endelige sejr og stadige fornyelse i den ny verden.«

Disse myter udgör da ikke spredte træk til en genfødelseslære, men en virkelig episk redegörelse for den ny verdens dannelse. Fimbulvinteren svinder bort, ti ligesom den er kommen efter solens tilintetgörelse, må den svinde for varmens magt, da den ny solmø er vokset op til at øve sin moders gerning; renset for kulden og overstrålt af solen ligger jorden rede til at modtage en ny befolkning; denne kommer frem af den skov, hvor den under uvinteren har fundet ly hos Hoddmime: fra det ene menneskepar Liv og Leivthrase udgår slægter, der befolker jorden (*þaðan af aldir alask*). Lige så fuldstændig er gudeverdenens fornyelse efter samme grundkraft. Surts lue, der har hærjet gudernes boliger, slukner af sig selv, da husene er nedbrændte indtil tomten; nu kommer de fra ragnarok overlevende unge guder. Vidar og Våle genopfører gudernes hellige boliger (*byggja vé goða*). »Tvende brødres sönner« hersker — ligesom deres fædre havde gjort — over himmellandet (*vindheimr*), og kan da udfolde en tilsvarende virksomhed med verdens ordning, som »de vise magter« eller »Burs sönner« en gang har øvet; Voluspå udmaler, hvor nöje de gör asernes ungdomsgerning om igen.

Jeg må standse et öjeblik ved Voluspås dunkle udtryk »tvende brødres sönner«:

en burir byggja
brœðra tveggja
vindheim víðan;
vituð ér enn eða hvat?

S. Grundtvig (Sæm. Edda [2]191) fremsætter den opfattelse, 1) at der måske skal læses *brœðra Tveggja,* »Odins brodersönner« ɔ: ætlinge af Høner og Lodur (eller af Vile og Ve), 2) og at her i hvert fald må være tale om en ny gudekres, svarende til de unge aser i Vafþr. Denne gætning, som Grundtvig selv forholder sig forsigtig overfor, har alle senere udgivere optaget i teksten; men den tilfredsstiller ikke. Da Høner har været nævnt lige foran i samme strofe, kan ikke hans sön være en af de unge herskere over himmellandet; afløserne, de unge guder, må træde i stedet for de to andre guder af samme trehed, nemlig Odin og Lodur. (Fra Vile og Ve kan vi se bort, for så vidt de ikke er andre end Høner og Lodur under ny form.) Overhovedet kan disse nye herskere over himlen (»den vide vindheim«) ikke være væsner, der aldrig nogensinde nævnes i mytedigtningen; Voluspå synes endogså at forudsætte dem for kendte af sine tilhørere. Men dette herredömme kan efter sammenhængen i Voluspå (ligesom i Vafþr.) ikke tilkomme nogen anden end Vidar; han er gudekongens sön og hævner, men derved er det givet, at han også må spille en fremtrædende rolle som hans særlige arvetager. Derfor beholder jeg den forståelse af teksten, som ganske umiddelbart frembyder sig: *burir brœðra tveggja.* I stedet for den gamle Odins-trehed træffes Høner og (hans) to brødres sönner, blandt hvem Vidar naturligvis er Odinssönnen. Hvem den anden broders sön er, fremgår ikke af Voluspå; måske er det en ren begrebsmæssig konstruktion af digteren, at han lader Lodur have en sön, der kan overtage hans plads i treheden.

Her er altså ingen begyndende mytedannelse, men en færdig mytologi, og hvert af dens motiver er fast indleddet på ragnaroksmyterne. Vidars herredömme på gudetomterne er den naturlige følge af hans hævn for Odin. Den fimbulvinter, hvor alt fryser bort, må en gang have ende og livet spire frem på ny.

At denne fornyelseslære er vokset op som mytisk topskud til den vidtudbredte tro på sjælevandring, det har allerede Gustav Storm udtalt. Men ingen synes hidtil at være bleven opmærksom på, at selve disse religiøse lærdomme

genfindes i andre mytologier. I den keltiske gudeverden bliver den unge gud Lug, der i det store jætteslag hævner gudekongen Nuadu, selv valgt til gudekonge over den tilbageværende del af gudefolket. Perserne har lignende forestillinger som de nordiske om en uhyre vinter, hvor alt fryser bort, undtagen de mennesker, som guden Yima har gemt i en borg eller fold; dem lader han efter vinterens forløb komme til jorden for at befolke den med nye slægter.

Sådanne mytiske forestillinger var nærliggende og naturlige for disse folkeslag. Hos Kelterne var troen på sjælevandring endnu stærkere udviklet end hos Nordboer; man indflettede den dristig i gude- og heltemyter; så det var intet under, at den også bidrog til en lære om gudeverdenens fornyelse[1]. For Perserne er menneskeslægtens redning, om end blot i kim, lige så naturlig, fordi de stadig tænker sig denne menneskehed i kamp for sin tilværelse overfor de onde magter.

Ligheden mellem Nordboernes myter om genfødelse på den ene side og de persiske og keltiske på den anden side lader sig dog ikke forklare ud af den fælles baggrund. Det er selve de enkelte myter, der har handling fælles; de må være vandrede eller efterlignede fra land til land. Nordboerne har på dette punkt ikke föjet noget væsenligt nyt til; deres gudekvad indeholder den fyldige fremstilling af tanker, som også levede hos beslægtede folk i Forasien og i Nordeuropa. Det var ikke Nordens eller vikingetidens særtanker; men hvad Odin og Vavthrudne skiftede ord om, var netop »den gamle visdom.«

15. Genoprettelsen.

I de nordiske kvad findes dog også enkelte forestillinger om den fremtidige ordning af gudeverdenen, som ikke så

---

[1] Jf. Alfred Nutt, The Celtic Doctrine of Rebirth (= Voyage of Bran, II) London 1897.

umiddelbart slutter sig til denne genfødelsestanke. I Vafþr. 38 hedder det om Njord: »I Vanaheim skabte vise magter ham, og de gav ham som gissel til guder; ved verdens slutning (*i aldar røk*) skal han komme tilbage, hjem til de vise Vaner.« Digteren tænker sig öjensynlig, at alt hvad der er kommet i ulave i tidens løb, skal en gang atter komme på den plads, som det havde ved tidens begyndelse.

Vi møder her en tænkning over gudeverdenens forhold; og dette er så meget mere iöjnefaldende, fordi Njords hjemvenden ikke lader sig sætte i umiddelbar forbindelse med ragnarokskampen. Hvis hans hjemfærd skal være sket för ragnarok, har han sveget aserne i farens stund; og hvis den er sket efter ragnarok, hvorledes har han da som den eneste af den gamle gudeslægt overlevet gudernes død? Vi står foran en teologiseren af ganske anden art end den mytefantasi, der skaber de andre mere livfulde fornyelses-optrin i umiddelbar handlingsforbindelse med ragnarok.

Et lignende optrin som Njords hjemvenden er Høners genkomst i den rensede gudeverden, således som Voluspå skildrer den. Han har deltaget med Odin og Lodur i skabelsesgerningen, har siden været forsvunden (måske given i gissel til Vanerne, således som Snorre siger) og optræder nu sammen med de to brodersönner, der råder over himmelen. Også med ham er vi ganske vildrådige i forhold til hans optræden i ragnarokskampen.

Mere folkelig og nærliggende er tanken om Balders genkomst; sagnet om hele naturens gråd for at bede Balder tilbage blandt de levende tilskynder uvilkårlig til at se ham igen i den forklarede verden; og Voluspås digter er i overensstemmelse med sin tids ånd, når han skildrer Balders hjemkomst fra Hel som den store herlighed for den ny verden. »Usåede monne agre vokse, alt ondt svinder, Balder kommer; Hoder og Balder skulle bebygge Odins kampvang.« Higen efter hans genkomst, måske i forbindelse med genfødelsestanken, findes i Eiriksmål: »alle bænke brage,

som om Balder monne komme atter til Odins sale.« Endelig har Vafþr.s digter fremstillet de ord, der af Odin hviskedes hans sön i øre på bålet, som den dybe hemmelighed, der var skjult for selv den klogeste af jætterne; mener han dermed Balders tilbagevenden til gudeverdenen?

Balders hjemkomst er på en måde i episk overensstemmelse med den nordiske myteverden. Han kan jo ikke have deltaget i ragnarok; ti gudernes fjende kunde han ikke blive, og hvis han optrådte som gudernes forkæmper, havde hans dødningenatur været ophævet. Altså er han til rest, ligesom de i kampen sejrende unge guder; og man kan til en vis grad regne ham til det yngre gudekuld, der nu indtager det ældres plads. Men på den anden side mangler han gudehævnernes episke holdning, og kommer med lyrik i stedet. Her står vi da overfor et nyt forsøg på at lade Balders-herligheden smælte sammen med genfødelsen; Voluspådigteren er talsmand for denne ny digtning, og Vfþr. betegner endnu hans fremtid som den löndom, der kun er kendt af de indviede.

Denne genoprettelse af alle ting, således som de var ved verdensalderens udspring, er eddadigternes tilsætning til de gamle fornyelsesmyter. Forestillinger herom dannes, men famlende i forskellig retning og ikke uden indbyrdes modsigelse; få véd jo længer frem, end til Odin skal møde ulven.

Om denne verdensfornyelse er foreløbig eller endelig, derpå kan der ikke svares, uden at vi går til Voluspå — som eneste kilde.

V. Voluspås skildring af ragnarok.

16. Voluspås særpræg.

Efter at have gennemført min hovedundersøgelse skal jeg nu komme til det, der for tidligere forskere har været udgangspunkt og grundlag: Voluspås fremstilling af undergang og genfødelse. Men jeg kommer dertil med en langt

pålideligere kendskab til, hvad der utvivlsomt var sagnstof. Ud fra dette standpunkt må man dele efterretningerne i digtet i tre grupper: 1) de der bekræftes af de andre kilder, 2) de der ellers ikke kendes, og 3) de der endogså modsiges af de andre kilder. Ad denne vej kommer vi da adskillig nærmere til at udfinde, hvad der er det personlige stof i digtet, og hvad der er det nedarvede.

Hertil kommer visse indre kendemærker. Kvadet indeholder dels de fuldt ud fortalte optrin, dels antydninger som kun kan forstås med kendskab til det pågældende mytestof. De sidste må nødvendig tilhøre traditionen. Derimod er den fyldige fortælling des mere nødvendig, jo mindre digteren kan regne på kendskab til myten i den form, hvori han fremstiller den. Endelig vil også selve indholdet røbe sig som myte eller som enkeltmands værk. Myten er episodisk, plastisk, karakterfuld, undertiden barok; dens verdensbetragtning er naiv: i hver handling, der foregår, ser den virksomhed af et levende væsen, dyr eller menneske. Enkeltmands digterværk er udmalende, mængden af enkeltheder er derfor större; der er også en större ævne til at udtrykke forskellige begivenheders samtidighed eller deres tidsfølge efter hinanden; en mere udviklet verdensopfattelse kommer til orde; endogså en mere lutret skönhedsfølelse kan finde udtryk. Men med alle sine fortrin vil enkeltdigteren ikke kunne nå den egenlige myte i henseende til få men skarpe omrids.

Jeg kan tage et eksempel, der viser sammenspillet af disse forskellige momenter; jeg tager det förste afsnit i Voluspå, skabelseshistorien.

Udenfor dette digt har vi sådanne fortællinger som den om jætten Yme, af hvis søndrede legem himmel, jord og hav blev til, — en vildt fantastisk myte, der også spores i littuisk, og som har sin rod, enten i almen »folkepsykologi« eller måske så fjærnt ude som i den assyriske sagnverden[1].

---

[1] R. M. Meyer, Ymi und die weltschöpfung (Zs. f. deut. alt. XXXVII 1 ff.); Saussaye, Germaansche kosmogonie (Amsterdam vid.

Videre har vi fortællingen om gudestamfaderen, der groede frem af jorden, da koen Audhumbla slikkede stenene[1]. Og vi har endelig de mere filosofiske sagndannelser, hvori Vafþr. udtrykker livets stigende udvikling fra det formløse til det formede: hvorledes urjætten gror frem ved de størknende iskolde dråber, og hvorledes der da voksede frem »under jættens arm en dreng og pige på én gang« (et tvekönnet væsen) og »hans ene fod fik med den anden en sekshovedet sön.« Når man fra disse ophavsmyter med deres håndfaste og groteske optrin vender sig til Voluspås förste del, er det som at komme i en anden verden. Vi ser da en gudeskare, i strålende ungdom og snilde, udføre sit herlig planlagte værk til menneskeslægtens lykke. Deres stærke hænder løfter landene af hav, i hellig rådsforsamling fastsætter de verdenslivets baner, »mægtige og kærlige« vandrer de over jorderiget for personlig at bringe menneskelig ånd og rørelse ind i den endnu halvt slumrende natur, og som i en leg danner de sig boliger og øver herlig idræt. Digteren hentyder ganske vist til de gængse myter: »Jeg mindes de i urtid fødte jætter,« og Ymer, Bláinn, nævnes en eller to gange (måske ved yngre omarbejdelse); men i selve hans fremstilling er alt det groteske forsvundet, og en næsten hellenisk skönhedsverden er trådt i stedet. Ikke således at digteren skabte helt på egen hånd. Rundt omkring i eddakvadene findes antydning af, at de »blide« guddomme har ordnet himmel og Asgård efter deres vise plan; men dette er dog oftere en

---

selsk. forh., 3. række VIII); Zs. d. vereins für volkskunde IV 238—39 (den littuiske myte); jf. Keane's fortale til Bousset, The Antichrist legend (London 1896). Også Mogk, Germ. myth. [2] 148, holder Ymemyten for ægte (idet han dog mærkelig nok fastholder sammenhængen med Adam-mikrokosmos-forestillingen).

[1] Myten findes vel kun i islandsk prosatradition (Sn. Edda), men flere personer af Burs slægt nævnes i eddakvadene og den ældste skjaldedigtning. For øvrigt røber den sin ælde både ved sin indre bygning og ved sin overensstemmelse med den oldtyske myte hos

beretning om enkelthedernes indretning, mere end om hele verdens oprindelse. Ejendommelig for Voluspå er den gennemførte tanke om en guddommelig skabermagt. Det beror först og fremmest på en udrensning af alle de forestillinger om verdens tilblivelse, som ikke passede ind deri: både de jætteagtige træk og de, der fremstillede naturen som en art selvudvikling. På den anden side møder vi en udfoldning af selve de guddommelige motiver. Guderådet på de hellige skæbnesæder er en individualisering af den almindelige forestilling om *blið regin* som skabere. Det hele danner en jævnt fremadskridende beskrivelse; digteren nöjes ikke med antydninger, men han maler hver enkelt scene. Kun enkelte personskikkelser (Burs sönner, Ask og Embla) forudsætter han som kendte af tilhørerne.

Modsætningen dertil har man i digtets skildring af samtiden. Alt er antydninger: Lokes løfter, Thors edsbrud, Balders fald, valkyrjeridtet osv. Tilhøreren må selv kunne udføre dem nærmere efter sin kendskab til verdenslivet og de gængse myter. Kun Ygdrasil udmales mere; men her er der også et gængs verdensbillede, som digteren ikke har brug for (asernes ting under verdensasken, således som det med strålende farver skildres i Grimnesmål), og han samler i stedet derfor alle de antydninger, som lader de jættebårne magter (nornerne og Mime) tage skæbnens ledelse i deres hånd. På hele dette område kan digteren af Voluspå ikke have skabt mytestoffet; han har kun gjort sit udvalg indenfor de kendte mytekrese og understreget de træk, der forekommer ham mest betydningsfulde Kun på overgangen mellem urtid og samtid træffes Gulveig-myten, hvoraf en stor del er ligefrem fortalt. Digteren har öjensynlig ment at kunne lære sine tilhørere en del nyt, ikke om Gulveigs person og oprindelse, men om de vidtrækkende følger, som dette syndefald drog efter sig.

Tacitus om Tuisco, en guddom »terra editus«, der blev stamfader til menneskene.

17. Skildringen af ragnarok.

»Østpå sad den gamle, i jærnskoven, og der fostrer hun Fenres afkom; en af dem bliver solens raner i troldeskikkelse«. Det er det förste handlingsmotiv fra ragnarok, der berøres i digtet.

Selve forestillingen om en ulv, der sluger solen, er den gængse nordiske folketro. Også dens fødsel blandt Fenres afkom er kendt udenfor Voluspå (»storuhyret« i Grimnesmål, se s. 190). Men udenfor enhver hjemmel og i strid med alle kilder er denne ulvs plads i jætteverdenen; både Grimnesmål og hele den nordiske folketro lader solulvene stadig forfølge solen på dens vej over himlen. Grunden til digterens brud med den udbredte folketro er öjensynlig, at solulven stærkere skal opfattes som ragnaroksvarsel; derfor sættes den midt ind i den jætteverden, som vokser op til gudernes undergang. Eller man kan måske redde Voluspå fra modsigelsen med de andre kilder ved at tænke sig, at det er i sin barndom, ulven fostres i jærnskoven, og at den senere indtager den plads som solens forfølger, som den nu har til stadighed. I begge tilfælde har digteren behandlet det gængse mytestof med stor personlig frihed.

»Den fylder sig med kroppene af døde mænd,« således fortsætter digtet »den rødfarver gudernes bolig med det røde blod; sort bliver solskin i somrene derefter, alle vinde ondsindede; véd i end mer eller hvad?« Her møder vi væsner, der aldrig ellers sættes i forbindelse med solulven, og som efter deres væsen intet har at göre med den: solulven optræder her som almindelig hærjer af guders og menneskers bosteder, den bliver til ragnaroks-uhyre i sin almindelighed, forener i sig solulvens og Fenres træk, og det er ikke frit for, at dens æden af lig kan være lånt fra dybets orm Nidhugg (Vsp. 39 og 62) eller fra stormørnen Hræsvælg (Vsp. 50). Det er ikke den enkelte myte, digteren her vil give, men kort antydning af hele ragnaroks rædsler. — Kun den sidste

18*

halvstrofe ligger nærmere ved folketroen om solulv. Ved troldens optræden skal »solen formörkes i somrene derefter.« Man synes snarest at tænke sig solen medtaget og svækket i længere tid ved ulvens angreb; og dette vil også stemme med den hos mange folkeslag gængse opfattelse af solformörkelsen, der vel ikke kendes fra nordisk, men f. eks. var meget stærk hos de nærboende Saksere. Videre hedder det, at »alle vinde bliver ondsindede«; i folketroen er det varsel om storm, når solulven lader sig til syne på himlen. Dog også her vil man lægge mærke til digterens ævne til at sætte det ligefremme og synlige naturoptrin i stedet for mytisk handling.

I behandlingen af den ovennævnte strofe er jeg fuldstændig uenig med Müllenhoff (D. alt. V 126—27), der mener, at det »uimodsigelig fremgår af sammenhængen, af den forudgående og den efterfølgende strofe, at her ingenlunde, således som man har troet, kan være tale om verdensundergangens indtræden, eller endogså om solens sidste forsvinden.« Som følge heraf må han som »den eneste udvej« tolke strofen således, at menneskene lader de i slagene faldne krigere ligge ubegravede til føde for solulven (!). Og når det straks i næste linje hedder, at den farver gudernes bolig med det røde blod. må han »udtyde« det om de blodrøde bisole, der i nordisk folketro benævnes solulve. Men når bisolene opfattes som solulve, udelukker det jo, at de opfattes som blodpøle; det er så langt fra, at folketroen støtter Müllenhoffs tolkning, at den tværtimod viser dens urigtighed. Müllenhoffs fejlslutning består deri, at han — her som oftere i Voluspå — ikke har lagt mærke til, at digteren foruden den egenlige handlingstråd oftere giver et fremblik, som viser rækkevidden af det i öjeblikket skildrede forhold. Her har betegnelsen af ulven som »tungls tjúgari« draget en skildring af dens færd i ragnarok med sig; og denne skildring er så meget nødvendigere, fordi solulven helt forbigås i den senere udførligere fremstilling af verdens undergang; ti hele udmalingen samler sig der om gudeslaget, uden at digteren ænser de mindre skuepladser.

For en naturlig betragtning er det selvfølgeligt, at det först er i ragnarok, at soltrolden æder livløse mænd og farver gudesædet med blod. Vanskeligheden er blot at få fat i tidsforholdet mellem de forskellige momenter. De »ondsindede vinde« må tilhøre ragnaroks indledning, den *vindǫld* hvorom der er tale i v. 45. Solens formörkelser (svǫrt verða sólskin) er så nær knyttet til den anden linje, at det må betegne stærke eller hyppige solformörkelser i samme indledningstid;

herpå tyder også ordene »of sumur eftir« (»de følgende somre«): de må tilhøre en tid, hvor verdensløbet endnu så nogenlunde går sin gang. Vanskelighed gör kun ordet »eftir«, idet der ikke kan regnes fra solens tilintetgörelse, men formodenlig regnes fra den tid, da solulven forlader troldeskoven og viser sig på himlen.

Selve den samlede ragnarokfremstilling — efter at digtets manende omkvæd har lydt förste gang — begynder med menneskehedens sidste tid (áðr verǫld steypisk), karakteriseret ved tre ting: de vanskeligere naturvilkår (vindǫld), de ødelæggende krige, og bruddet på de moralske bånd. Disse motiver er ellers ukendte i de gammelnordiske kilder, så at man med god grund har spurgt, om her ikke forelå indflydelse fra evangeliernes skildring af verdens ende. Slet så simpel er sagen dog ikke. I en irsk kilde med hedensk sagnstof optræder spådomme om en ganske lignende fysisk-moralsk tilbagegang (se ovfor s. 216). I nyere europæisk folketro, f. eks. overordenlig rigelig i dansk, findes talrige spådomme om menneskeslægtens fysiske tilbagegang, ofte i barokke former, der næppe går tilbage til kristent forbillede. Heller ikke i den persiske religion er de fremmede, i alt fald i de anden rangs kilder. I Indien er de stærkt fremtrædende, lige fra Mahabharata og til de buddhistiske skrifter. På den anden side findes der intet fast holdepunkt for antagelsen af en sådan tros oprindelighed i Nordeuropa. Den nordiske folketro har ingen berøring med Voluspå, men ser snarere ud til at være et indisk vandre-sagnstof.

Pludselig er nu selve katastrofen i gang. Heimdal støder höjt i Gjallarhornet; Odin søger råd hos »Mims hoved«; asken Ygdrasil skælver og knager; aserne er samlede på tinge; dværgene stönner i stenene, medens Jotunheim fyldes med gnyet fra de fremdragende kæmpeskarer. Alt det er digterudmaling; det tillægger kun hvert af de overnaturlige væsner så meget, som den der var fortrolig med mytologien, uvilkårlig måtte forestille sig. Ind imellem findes et træk, der er utvivlsom myte: »jǫtunn losnar«, det velkendte motiv

at det bundne uhyrer slipper løs, — hvad enten nu digteren vil have det forstået om Loke eller om Fenre.

Og dog er der blandt disse udmalende træk et enkelt, som adskiller sig fra de andre. Det er Heimdals blæsen i Gjallarhornet. Dette motiv er sat på den iöjnefaldende forreste plads, og det fylder det meste af sin strofe — i stærk modsætning til de fleste andre ragnarok-varsler med deres knaphed og flygtighed. Denne fremtrædende plads er så meget mærkeligere, som vi snarere måtte vente lige den modsatte orden: först efter at »jætten« er sluppen løs, og da alle Jotunheims skarer har sat sig i bevægelse, måtte vi vente at »gudernes vogter« kaldte aserne til kamp. Men denne plads giver Heimdal en anden rolle end som »gudernes vogter«, hans hornblæsning indleder hele ragnarok; digteren har givet dette til kende ved det indledende udtryk, at »skæbnen (eller afslutningen) åbenbares ved det klingre Gjallarhorn«[1]. Således står dette som et selvstændigere og betydningsfuldere moment ved ragnaroks indtræden, end noget af de nærmest efterfølgende træk i digtet.

Muligvis har vi et andet mindesmærke, der tillægger Heimdal en lignende selvstændig rolle i ragnarok. På en gravsten fra Man, med nordisk runeskrift, vistnok fra sidste halvdel af det 11te årh., findes der en mandsskikkelse, blæsende i et horn; han opfattes almindelig som en Heimdal, der blæser ved ragnarok (Årb. 1899, 250). Man kan herimod indvende, at mænd, der blæser i horn, også forekommer på skotske gravstene, og at jagtscener i det hele er almindelige på alle disse vesterlandske mindesmærker. Men for skikkelsens mytiske betydning talen dens plads ved siden af den øverste korsarm, samt hornets usædvanlige störrelse (det er længere end manden og strækker sig op over korsets top). Endvidere er dr. Alexander Bugge — ifølge privat med-

[1] en mjǫtuðr kyndisk (»das ende bricht an beim tone des alten Giallarhornes«, Müllenhoff 81 og 142).

delelse — overbevist om at have set på stenen, at manden bærer horn og bukkeskæg; dette sidste tyder på et overnaturligt væsen, og i nordisk forestilling har der været en forbindelse mellem Heimdal og vædderen. Det turde da alt i alt være rimeligst, at denne figur forestiller Heimdal, og at han tænkes at blæse i ragnarok; ti vi kender ingen anden bestemt situation, hvor han støder i hornet.

Derimod kan vi ikke slutte, at der eksisterede en myte om Heimdals optræden i ragnarok uafhængig af Voluspå. Ti gravstenen på Man er bleven til på en ret sen tid, da opfattelsen af ragnarok på de vestlige øer beherskedes af Voluspås fremstilling; man vil mindes, hvor stærkt den klinger igen ved denne tid i Arnor jarleskjalds digt.

Under disse omstændigheder, hvor de nordiske kilder giver så sparsomme oplysninger, er det rimeligt at søge nogen klarhed ved at følge motivet gennem andre mytologier. Hverken de persiske eller de keltiske sagn har noget tilsvarende. Derimod spiller det en stor rolle först i den jødiske, så i den kristne og den muhammedanske forestillingskres. I evangelierne hedder det om Kristi genkomst, at han skal udsende sine engle med stærkt lydende basune, for at de skal indsamle hans udvalgte fra verdens fire vinde. Johannes Åbenbaring k. 8—9 nævner syv engle, hvis basunstød, ett efter ett, fremkalder guds syv hjemsøgelser og plager. Endnu stærkere og personligere er skildringen hos Paulus (1. Thess. 4, 16): »Ti Herren selv skal fare ned fra himlen, med overengels røst og med Guds basun«. Dette sidste motiv står fast i hele den senere kirkelige overlevering. Således f. eks. i Bedas Sibylle; i det oldtyske Muspilli: »det himmelske horn gjalder«, dommeren kalder alle til ting, og englene vækker de døde; og lidt vagere i Kynevulfs »Krist«: kongernes konge kommer med sin hird af engle, »lydt himlens lurer over land høres drøne«, og han renser jorden med sin ild. Tillige udgår der fra udtalelsen hos Paulus en endnu stærkere personliggörelse. »Tre gange blæser ærkeengelen Mikael

i basun, og ved det tredje basunstød skal de døde brat stå op« (Petrus-apokalypsen). »Og foran Herrens åsyn blæser ærkeengelen Mikael i basun og vækker de hensovede lige fra Adam og til verdens ende« (Pseudo-Chrysostomus). Det norske Draumekvæde maler, hvorledes Mikael rider foran Krist med den krumme lur under sin arm; han blæser i den, og de arme sjæle skælver som aspeløv for vinden. Også i jødisk tradition er det undertiden Mikael der blæser; men sædvanlig er det Elias. Tre dage för Messias' komme bestiger han det höjeste bjærg i Judæa, og støder i et stort horn, så at det høres over hele verden; og dommen finder sted[1]. Man kan se, hvor stærk driften har været til at skabe en bestemst plastisk skikkelse ud af dommedagens vældige lurblæser.

Der mælder sig uvilkårlig det spörsmål, om Heimdal med Gjallarhornet står i noget forhold til denne kristne mytedannelse. Man kan besvare det med et andet spörsmål: kan Heimdals rolle i ragnarok forklares ud fra hans almindelige stilling som gudernes vogter? Hertil må svares nej. Heimdal har i Voluspå ikke blot den rolle at kalde guderne ud, da fjenderne nærmer sig. Hans blæsen i hornet betegnes udtrykkelig som verdensundergangens höjtidelige begyndelse; forbindelsen med (de dunkle) »Mims sönner« og snart efter med »Mims hoved« giver det end yderligere karakter af skæbneåbenbarelse. Her brister den nordiske tråd, og i stedet for nordisk tankegang træder lighed med dommedags-basunen. Derfor vil det være rimeligt at tro på et kristent forbillede for dette motivs optræden i ragnarok; vi skal senere komme

---

[1] Bousset, The Antichrist Legend (1896) s. 247—49, som også gör opmærksom på den fasthed, hvormed traditionen lader ærkeengelen være basunblæser. Mikael og Gabriel sammen forekommer i den uægte Johannes-apokalypse. Jødiske overleveringer: Bousset 299; Am urquell IV 44. Hos Muhammedanerne er det Israfil, der blæser tre gange: et rædselspust, et dødspust og et opstandelsespust (Sale, The Koran, 2. ed., pref. 59—60).

tilbage til dette spörsmål i sammenhæng med en række af andre tilfælde fra Voluspå[1].

I Voluspå kommer herefter skildringen af de fremdragende jætteskarer, fyldende tre strofer og omfattende en mængde forskellige væsner. Her træffer vi for det förste alle de væsner, der andenstedsfra kendes som deltagere i ragnarokskampen: Naglfars mandskab, Muspels mænd, Loke, ulven og Surt; endvidere Midgårdsormen, hvis deltagelse er given, ved at den senere nævnes som Thors banemand. Större interesse for os har det at vide, hvilke væsner der er særlige for Voluspås skildring. Her udtrykker digteren sig i reglen i ubestemte flertalsformer: fífls megir allir (alle uhyre-afkom), gífr (trolde), halir (helboer?); kun to væsner viser sig mere personlig. Det ene er den ørn, der kommer sammen med Midgårdsormen og »bleg om næbbet slider lig«; i denne skikkelse har man med rette genkendt stormørnen Hræsvelgr (ɔ: ligsluger), der her nævnes for at øge tallet af frygtelige uhyrer; den hører altså til digtets udmaling, ti nogen bestemt gerning i ragnarok har den ikke. Den anden person er jætten Hrymr, et navn, der ellers er fuldstændig ukendt; kun så meget sér vi, at han ikke har nogen væsenlig gerning at udføre i selve ragnarokskampen. Den rigtige opfattelse af hans væsen findes sikkert hos Müllenhoff (V 149); navnet hænger kendelig sammen med hrumr, affældig; hrymja, at være affældig. Fra øst, i spidsen for jætteflokken, kommer Hrymr, »den affældige«, ikke gående men agende frem; det er jættemængden, selv de allerældste jætter, der er på færde[2].

[1] En yderligere lighed i enkelte træk kan her nævnes. I Voluspå samles alle aserne på tinge (æsir ro á þingi). efter at Gjallarhorn har lydt. Heri kan muligvis ligge en erindring om Kristus' domsforsamling, efter at basunen har lydt; i Muspilli betegnes denne jo som »ting«.

[2] Jeg kan dog ikke følge Müllenhoff, når han heri ser et bevis på hele jættefolkets affældighed og svaghed (»ihr untergang steht nahe bevor«); ti hele skildringen fremhæver troldeverdenens frygtindgydende magt, og voluspådigteren udtrykker intetsteds den tanke, at jættemagten står for fald.

Müllenhoff har da rigtig indset, at denne Hrymr er skabt alene for den rolles skyld, som han spiller her (ɔ: i jætte-toget, ikke i ragnarok). Med andre ord, han er ingen fast myteskikkelse, men en gennemsigtig abstraktion, skabt af den digter, der udmalte verdens undergang. Men der er intet i vejen for, at denne digter har været selve forfatteren af Voluspå.

På alle disse punkter røber Voluspås digter ikke större mytekendskab, end også vi har. Men endnu er der hans tredeling af jætteskaren: Hrymr kommer »fra øst«, Loke og Múspells lýðir »fra øst« (læs: fra nord) og Surt »fra syd«; grunder den sig ikke enten på en særlig tradition om ragnarok eller på en almindelig kendskab til den mytiske geografi? Næppe. Hrym kan ikke på sine affældige skuldre bære vægten af at skulle være Surts og Lokes ligemand; Surt kendes ellers kun som dybets jætte; Loke mangler ganske forbindelse med de vætter, som han her skal være fører for, og når han sættes til styrmand, ser det unægtelig noget arrangeret ud. Den hele skildring er öjensynlig skabt for at vise jætteverdenens mange skarer og frygtelige uhyrer; den optræder som en udmalende digters brud med den gængse forestilling: én jættehær under Surts ledelse. De andre nordiske kilder så udrykningen til ragnarok fra gudernes standpunkt; digteren af Voluspå så den med ganske modsat perspektiv, og derved fik han frie hænder til at komponere billedet, som han vilde.

I selve ragnaroks-kampen er optrinnene de samme som i overleveringen. Dette gælder — med sandsynlighed — om Thors kamp, og det gælder med fuld sikkerhed om Odins fald og Vidars hævn. Men fremstillingen har sit særpræg: Ligesom tidligere er det drastiske i myterne undgået. Det hedder ikke som ellers, at ulven »sluger« Odin, men mere blødt: »dér mon Friggs husbond falde.« Endnu stærkere mærker man Voluspås ædle og menneskelig skönne gude-skikkelser i den næste strofe: »Da kommer den store sön

af Sejrfader Vidar, at stride mod val-dyret; fluks lader han sværdet stå i jættesönnens hjærte; da er hans fader hævnet.« Det er utroligt, at digteren ikke skulde have kendt de folkelige mytetræk med Vidars tykke sko og ulvens opflængede gab; men de vilde ganske vist være ude af hans stil. Det hele optrin er støbt om i menneskelig form; i lighed med Sigurd Fåvnesbane og andre unge helte støder Valhals kongesön, hidtil uforsøgt i kampen, sit sværd i udyrets hjærte.

Ligesom ved jættehærens fremrykning antyder kvadet stadig kampens mangfoldighed. Da Odin går mod ulven, går den lyse Fröj imod Surt. Idet Thor segner, monne alle »halir« (helboer?) rydde verden. Denne udmaling af, hvad der samtidig foregår på skuepladsens baggrund, er umulig i myten; den er efter sin natur digterens eget værk. De enkelte træk, hvoraf den består, er da heller ikke andre, end hvad der naturlig fremgik af den hele situation (ovfor s. 210 og 202).

Straks efter Thors fald lader Voluspå verdens-tilintetgörelsen indtræde i hele sit kolossale omfang: »Solen sortner, jorden synker i hav, de klare stjærner styrter fra himlen; dampen raser sammen med ilden, den höje lue leger op mod selve himlen.« Denne strofe er det reneste udtryk for Voluspås forkærlighed for naturtildragelsen; den indeholder alene fysik uden den mindste mytologiske farve. I så henseende ser digteren med helt andre öjne end den gængse nordiske mytologi; den lod solen blive ædt af en höjst personlig ulv, og den tænkte sig en personlig Surt, der efter gudeslaget hærjede den himmelske gudeverden. Og mærkelig nok, selve Voluspås digter forudsætter hos sig selv og sine tilhørere en ganske lignende kundskab; han hentyder til, at ulven bliver »tungls tjúgari«, til Surt som den der bringer ilden, og til at den gamle ask, verdenstræet Ygdrasil, skal blive slugt af »Surts frænde« (ilden)? Men til sin skildring af katostrofen bruger han det ikke. Vi står her i usædvanlig rene træk overfor den dobbelthed, vi allerede tidligere har

lært at kende i Voluspå: en kres af myter, der forudsættes kendte af tilhørerne, og en anden tankerække, som digteren fremsætter med sin egen myndighed og med sin fulde kraft til at male i store og gribende træk. Her er modsætningen så skarp, fordi standpunkterne er så vidt forskellige: den gamle naturbesjæling overfor den mere virkelighedstro stoflige opfattelse af verden. Den digteriske magt i Voluspås skildring beror på, at han så fuldkomment har ladet den sidste opfattelse blive rådende. Dette hæver den ud og skiller den af fra alle de øvrige eddakvad; de er på anden måde bundne i myte. Derfor er dette heller ikke vikingetidens nordiske lære; det er Voluspås lære.

Så kommer det sidste afsnit i digtet, genfødelsen, som digteren maler i en glans af skönhed og lykke. Jorden hæver sig forynget af hav, aserne samles på Idasletten og lever deres ungdom om igen, med fordums visdom og gyldne tavl; agrene gror usåede, alt ondt svinder, Balder kommer tilbage og bygger — i fred med sin banemand Hoder — på Odins fordums kampvange; skyldfri folkeskarer lever i evig glæde under Gimles gyldne tag; og da kommer den mægtige fra oven og råder for alt.

Her hvor de andre kilder forstummer, på tærskelen til det nye verdensliv, synes Voluspå-digteren fortrolig med alt; hans ilende stil ombyttes med rolig udmaling; her elsker hans fantasi at dvæle.

I denne fremstilling kan der findes punkter, som utvivlsomt har deres rod i folkelig overlevering. Straks efter Balders komme hedder det, at »sönner af tvende brødre bebygger den vide himmel.« Sætningen står så antydningsmæssig, at den synes at forudsætte en nærmere viden hos tilhørerne. Denne viden er da læren om den unge gudeslægt, som afløser sine fædre; nærmest ligger udtrykkene i Vafþr., at »Vidar og Våle bygger gudernes helligdomme, når Surts lue slukner« (ovfor § 14). Også Balders genkomst antydes i Vafþr. og foresvæver måske flere af de

gamle skjalde. Høners tilbagevenden til guderne har sidestykke i Njords hjemkomst til Vanerne (Vafþr.). Men mærkeligt er det, at efterslægtens udødelighed ikke træder stærkere frem, da den dog er så gennemført i Vafþr. og rodvokset ude i de beslægtede folkeslags myter. Voluspå nævner den slet ikke i forbindelse med de nye menneskeskarer, og i gudeverdenen træder den i baggrund for en ny kres af ideer: Balders genkomst fra de døde, det ondes forsvinding, gudens forsonede samliv med sin tidligere banemand.

Går vi de andre motiver igennem, træffer vi intet, som bevidnes af andre kilder, og næppe heller noget, som af indre grunde er folkemyte. At jorden stiger af hav, grönnende på ny, er ganske vist et naturligt modstykke til den foregående strofe, hvor den synker i havet; men intet hjemler os denne analogidannelse som folkelig. Den passer netop til Voluspå-digterens forkærlighed for naturens eget liv, og den står i skarp modsætning til den folkelige myte, at Burs sönner løfter landene af hav.

Asernes liv på Idasletten med samtaleplads og gyldne tavl er en gentagelse af verdens förste tid, som det også stadig henviser til (»og mindes der Odins gamle runer«, »de gyldne tavl, som de i verdens förste tid havde ejet«); her er intet nyt mytetræk. Også de usåede agre hører med til det gamle guldalders-begreb. Vel finder vi det ikke i Voluspå; men det forekommer i Frodefreden ligesom i den tilsvarende græske myte hos Hesiodos og Ovid. — Begge disse förste skildringer af jordens og gudelandets fornyelse måtte derfor forekomme nordiske tilhørere som rundne af overleveringens rod, selv om digteren malte det med nye og stærke farver. Også det tredje motiv, de nye gudeskikkelser, slutter sig til det kendte, selv om den forsonede Hoder er nydannelse og opstandelseslæren træder frem som en stor og uomtvistelig kendsgerning. Men fra disse motiver går kvadet over til dem, der står ganske anderledes alene.

Om Gimles guldtække sal har forskerne stredes. Nogle

vil have den henført til hedensk udspring, andre til kristen påvirkning. Den er jo netop i höj grad dobbelttydig. Den der med kristendommen som forudsætning læser om de »skyldfri skarer«, der evig skal nyde glæden (dyggvar dróttir . . . ok um aldrdaga yndis njóta), vil deri se de opstandne og salige i Guds bolig; den, der læser med hedensk forudsætning, vil derimod se de nye slægter, der nedstammer fra Liv og Leivthrase i Hoddmimes holt. Billedet er så vagt og almindeligt, at tyngdepunktet ligger i selve Gimlehallen. Hvad skal de nye menneskeslægter, Livs og Leivthrases efterkommere, med en sådan stor fælleshal? De bör jo ligesom Asks og Emblas börn spredes over jorden og befolke den. Forskerne er enige om, at Gimle skal danne et forklaret modstykke til Valhal; men hvilke forklarede ejnherjer skal da bo i den? Hvis det er de gamle ejnherjer, der lever op på ny, da er vi i det kristne begreb opstandelsen fra de døde. Men vil vi ikke indrömme dette, da må den nye verdens mennesker være underkastede død og forkrænkelighed, hvorom vi ikke ved det mindste (jf. »alt ondt svinder«), og oven i købet kommer digtet til ganske at undvære menneskelige slægter. Svaret på det opstillede spörsmål må da være, at Gimle svæver imellem kristendom og hedenskab. Uden at bryde skarpt med den nedarvede slægtsgenfødelse, og uden rent ud at hævde den personlige opstandelse, nöjes digteren med et synligt billede — de salige i den gyldne hal — der i virkeligheden bunder i den kristne opstandelsestro.

»Da kommer den mægtige til kongedommen, vældig, fra oven, han der råder for alt,« — det er endepunktet i völvesynet.

Beviset for denne guddomsskikkelses fremmede oprindelse føres af selve Voluspå-digteren, der lader ham komme »fra oven« ind i de genfødte asers verden. Og det føres yderligere af netop de forskere, der søger at hævde forestillingen som hedensk, idet det ikke har været muligt at sætte »hin mægtige« i forbindelse med nogen kendt form af Nordboernes guds-

begreb. I Voluspå kommer han med stor dramatisk virkning (og strofen om ham er utvivlsomt ægte); men episk set er han ganske overflødig, da den unge gudeslægt selv må kunne ordne den fornyede verden, og allerede har gjort det[1].

18. *Voluspås kilder.*

Hermed er gennemgangen af Voluspås skildring til ende, og vi kan søge at samle resultaterne til en vurdering af digtets betydning som mytologisk mindesmærke. Först og fremmest ma vi slå fast, at der er et stort personligt element til stede. Folkemytens barokke træk, selv de bedst bevidnede, er satte til side, og en ædlere stil gennemført, der minder om heltedigtningens idealskikkelser, men også til tider udtrykker et mere ophöjet gudsbegreb. Folkemytens plastiske naturbesjæling har givet plads for en mere sanddru opfattelse og en mere farverig udmaling af selve naturfænomenet. Endelig har denne personlige tillæmpning af stoffet fundet sted samtidig med en ydre påvirkning, i det mindste på et enkelt punkt; den mægtige, der kommer til kongedommen, er en kristen tanke. Undersøgelsen har i höj grad stadfæstet den sætning, som jeg fremførte ved dette arbejdes begyndelse, at en enkelt rigt udmalende digtning mere end nogen anden kilde rummer muligheden for en stærkt subjektiv tilrettelægning af stoffet.

Vi tager nu spörsmålet om Voluspås kilder for. Stillet i sin skarpeste form lyder det således: kendte digteren af Voluspå væsenlig andet og mere af nordisk overlevering, end vi nu kender fra de andre eddakvad? Men det samme spörsmål kan også stilles på en anden, mere literaturhistorisk

---

[1] Endnu yderligere bevis for kristen oprindelse vil det være, hvis den almindelige opfattelse af *regindómr* som »vældig dom« er rigtig; ti en eskatologisk dommer er en fremmed tanke i nordisk mytologi. Men jeg er mere tilböjelig til at tro, at -dómr kun tjæner som afleddnings-endelse (jf. konungdómr).

måde: vi kender mange spredte oplysninger om ragnarok (Vafþr. osv. osv.) og én sammenhængende fortælling (Voluspå); det er givet, at den nordiske skjald, der digtede Voluspå, også kendte mangfoldige spredte oplysninger i forskellige digte; men kendte han også nogen samlet og fyldig fremstilling? Dette spörsmål forekommer sagtens de fleste af både nulevende og ældre myteforskere som ganske örkesløst, ti de går ud fra, at der har været mangfoldige sådanne fremstillinger til. For folkemindeforskeren stiller sagen sig noget anderledes. Han véd, hvor ofte et bestemt æmne er bundet til en bestemt behandlingsmåde, at former som epos, vise, remse, sagn hver har sine æmner, som ikke let går over i de andre former; og når han ser de mangfoldige behandlinger af ragnarok gennem hentydninger, må han til en begyndelse slå fast, at det hos vikingetidens nordiske skjalde har været den gængse og naturlige form: at mane den fremtidige katastrofe frem glimtvis i enkelte typiske optrin. At disse spredte billeder har været den typiske fremstilling, får vi bekræftet ad to veje. For det förste ved det store antal af dybtgående modsigelser, som findes imellem vore forskellige kilder; sådant var næppe tænkeligt, hvis myten var bevaret gennem samlende fremstillinger. For det andet Voluspås særpræg som mægtigt og personligt digterværk, der gör, at dets behandlingsmåde ikke kan gælde som typisk for nordisk overlevering i det hele. Derimod vil det på forhånd være ret rimeligt, at dets kilder har været de sædvanlige ɔ: de glimtvise fremstillinger af ragnarok. Om det forholder sig således, skal nu prøves på selve stoffet.

Der er allerförst de fyldige udmalinger af forberedelserne til ragnarok, af jættehærens fremtog, af den genfødte verden. De må enten være grundede på epos eller de må være digterens egne episke skabelser; ti af korte glimtvise antydninger lader de sig ikke sammenstykke. Men vi så, at netop hvor Voluspå blev fyldigst, fjærnede den sig mest fra

det andensteds kendte; f. eks. gjorde jætternes fordeling i de tre skarer et meget nylavet indtryk.

Men lad os göre spörsmålet endnu bredere og dybere. Lad os spörge, om digteren af Voluspå overhoved kendte et mytestof, der var væsenlig större, end det som foreligger for vor tids forskere. Jeg forbigår da alt, hvad der uden videre genfindes, og alt hvad der genfindes med mindre afvigelser (f. eks. om Muspelsvendene kommer på Naglfar eller ridende over mörkskoven), og jeg holder mig til de optrin, hvor Voluspå er den eneste kilde, prøver om de af indre grunde kan bestemmes som nordisk folkemyte, eller om de står fremmede i den nordiske gudeverden.

Der er ét optrin, som af indre grunde må være ægte folkeligt: Thors kamp med Midgårdsormen. Herpå tyder fortællingens egen plastik, dens nødvendighed i ragnarok, dens overensstemmelse med Ogmes fald i keltisk mytologi, og dens analogier i nordisk sagnstof (Beovulf og dragen m.m.). Men der kan tvivles om, at Voluspå virkelig er vor eneste kilde: udtrykket i Vafþr. »Vingnis at vígþroti« kan vel hentyde til en bestemt begivenhed, der ganske svarede til optrinnet i Voluspå. Det lader sig ikke heller nægte, at det normanniske söjlehoved kan indeholde en fremstilling af dette optrin.

I øvrigt har Voluspå en hel række af selvstændige motiver og optrin: menneskehedens fordærvelse og naturens oprør, Gjallarhornet der forkynder ragnaroks begyndelse, verdensbranden (i stedet for den blotte »Surts lue« i »gudernes helligdomme«), Gimlehallen for den rensede menneskeslægt, og hin mægtiges komme til kongedommen. Her er ikke tale om nogen blot digterisk udmaling; det er tydelige handlingsmotiver — til dels af stor religiøs rækkevidde — der her stilles frem. Enkeltmand kan ikke have skabt en sådan fylde af nye tanker; de tilhører et folkeliv. Men i den nordiske myteverden finder man ikke støtte for denne række af optrin; de fleste af dem står endogså i bestemt strid eller

modsætning til den. Derimod er alle disse for Voluspå særlige ragnaroksmotiver identiske med rækken af træk fra den kristne dommedag: den sædelige opløsning, dommedagsbasunen, verdensbranden, det ny Jerusalem og Herrens genkomst.

Deraf må sluttes, at Voluspå har to kilder, dels den nordiske overlevering om ragnarok i et noget lignende omfang, som vi har den fra de spredte oplysninger i eddakvad og folketro, dels en række kristne forestillinger. Af de kristne forestillinger har en enkelt fået nordisk klædebon, Gjallarhornet; de fleste står uden religiøs forbindelse (den sædelige opløsning, væsenlig også verdensbranden og væsenlig Gimle); kun den mægtiges komme til kongedommen er væsenlig engudsdyrkelse og for så vidt kristen.

Dog må vi ikke overvurdere det kristne element i digtet. Kvadet er som helhed hedensk; kristne forestillinger indgår kun i ringe antal og i stærkt tilpasset skikkelse; digteren har næppe været sig sin stærkt subjektive (og dog ikke-kristne) behandling af det gamle mytestof bevidst. For ham selv, som for hans samtid, har det sikkert stået som den mest samlende og fuldendte fremstilling af hedenske tanker, og i mange måder med ret. For os, der ser mere historisk på dets tilblivelse, vil det dog være muligt, ikke blot at udpege de enkelte fremmede handlingsmotiver, men også at spore de indflydelser, som har påvirket hans opfattelsesmåde. Hovedskellet imellem ham og de andre mytekvad er jo, at de opfatter hele naturen i menneskers eller dyrs skikkelse: Ymes pande og Ymes krop, solmøen og den forfølgende ulv; Voluspå opfatter naturen stoflig, forskellig fra de udenfor den stående gudemagter, hans usædvanlig rige naturskildringer er ren fysik: solen mörknes, stormen raser, jordkloden brænder i lue og synker dernæst i aske og ned i havet. Men hele denne opfattelse af naturen som stof — som leret i pottemagerens hånd — er jo den, som kristendommen førte med sig. Digteren har ganske vist fulgt den nordiske mytologis

baner, når han alt stærkere løsrev guddommene fra den synlige natur, men midlet er at nærme naturopfattelsen til de kristne skabelsessagn og endnu mere til den kristne dommedag.

På nogle steder synes det næsten, som om selve evangeliernes udtryk er gåede over i Voluspå. »Men straks efter de dages trængsel skal solen formörkes, og månen ikke give skin, og stjærnerne falde fra himlen, og himlenes kræfter rystes« (sól tér sortna ... hverfa af himmi heiðar stjǫrnur); »og de skal se menneskesönnen komme på himlens skyer med megen kraft og herlighed« (þá kemr enn ríki at regindómi ǫflugr ofan, sás ǫllu ræðr). Måske også i »veernes begyndelse«: »Folk skal rejse sig mod folk og rige mod rige«, »og de skal forråde hverandre og hade hverandre«, »broder skal overgive broder til død, og fader sit barn«, »og de skal falde for sværdets ægg« (brœðr munu berjask ... skeggǫld, skalmǫld ... mun engi maðr ǫðrum þyrma).

Det oldengelske epos fører på enkelte punkter endnu lidt nærmere til Voluspå; men om fremstillingen som helhed kan det næppe siges. I Kynevulfs »Krist« møder vi, foruden de evangeliske træk, også det at himmelhvælvingen brister. Hans skildring af Kristus, der kommer med ildsluer foran sig og med sejrssværdet i hånden, har man sammenstillet med Surt i Voluspå — dog med tvivlsom ret[1].

Snarere finder man berøringer med spådoms- og åbenbarings-digtene i den gamle irske litteratur, hvor kristne elementer på en mærkelig måde blandes ind i de folkelig-hedenske æmner. Til disse må vi vel regne den spådom om ulykkerne ved »verdens ende«, der lægges stridsgudinden Bodb i munden og knyttes til slaget på Turedsletten (se ovfor s. 216); der findes særlig paralleler til Voluspås »hórdómr mikill«, navnlig ægteskabet mellem nære slægtninge.

Et andet digt indeholder mærkelige ligheder med »den

[1] Fr. Hammerich, De episk-kristelige oldkvad hos de gotiske folk (1873) s. 62—63.

mægtige« der kommer til kongedömmet. Her er jo det mærkelige forhold, at Voluspå ganske afviger fra de egenlige kristne kilder; den hverken lader ham herske nu over verden eller lader ham komme på dommedagen for at bryde det ondes magt, men han kommer i en meget fjærn fremtid for at overtage magten. I den irske saga om »Bran Febalsöns udfærd« findes der et langt kvad, som en overnaturlig kvinde synger for kongesönnen for at lokke ham med til sit hjem, udødelighedslandet. Det er en udmaling, i væsenlig hedensk stil, af dette lands lyksalighed; men til slutning slår kvadet over i spådom: »Storsönnen vil komme efter tiders forløb, han vil fødes i det lave, sön af en kvinde hvis mand ikke kendes, han vil gribe herredömmet over de mange tusender . . . jord og hav er hans, ve den der er under hans vrede! han vil rense skarerne under det rene vand (dåben) og han vil helbrede deres sygdom«[1]. Denne sammenblanding af kristent og hedensk, eller rettere denne indfletning af kristne motiver, særlig kristne spådomme, i det hedenske sagnstof, er karakteristisk for hele den irske heltedigtning, både i disse ældste kilder og ned igennem middelalderen. Fra digternes side har den sikkert været tænkt som et middel til at bringe det kirkelige trosindhold nærmere til deres landsmænds bevidsthed. Men for tilhørere, der ikke havde den kristne troslære, allermest for hedenske Nordboer, der i vesten tilegnede sig kendskab til irsk sprog, måtte kvad af den art som i »Bran Febalsöns udfærd« frembringe forestilling om, at der en gang i en fjærn fremtid vilde komme en hersker, som overtog magten i stedet for de mangfoldige guddomme

[1] The voyage of Bran, ed. K. Meyer (Grimm Library, IV) s. 14. I den anden oldirske udfærdsdigtning (»Condlas udfærd«) udtaler møen fra udødelighedslandet en lignende spådom om sankt Patriks komme til Irland, der skal göre ende på druidernes herredömme: »En retfærdig skal snart komme med mange følgesvende, talrige, vidunderlige; hans retfærd skal ødelægge druidernes trolddom og misgerninger« (Jubainville, Lit. Celtique, V 388).

og overnaturlige væsner. Eller med andre ord: for den ikke-kristne tilhører til de irske kvad måtte Voluspås lære om den mægtige til kongedommen en gang ved tidernes ende opstå ganske af sig selv.

Den viden, vi på denne måde har indvundet, er altså følgende: 1) Voluspås digter har til sine kilder haft nordiske overleveringer, der i art og omfang væsenlig svarede til dem som vi nu kender (de spredte hentydninger). 2) Det er ikke sandsynligt, at han har haft nogen sammenhængende og fyldig fremstilling af ragnarok. 3) De optrin i ragnarok, som kun kendes i Voluspå, svarer alle til kristne motiver i verdens undergang, og de er indkomne i nordisk ved lån fra kristendommen. 4) Mellemleddet ved denne overførelse synes i enkelte tilfælde at have været den folkelig-irske digtning af gude- og helteæventyr.

VI. Slutning.

19. De forskellige alderslag indenfor Nordboernes ragnarok.

Forskerne har stredes, om de nordiske ragnarokforestillinger er af hedensk eller kristelig oprindelse. Min undersøgelse har givet det svar, at de dels er af hedensk, dels af kristen oprindelse. Nærmere bestemt fordeler stoffet sig i tre grupper:

1) hedensk:
- solen sluges af solulv (alm.)
- fimbulvinter (jf. persisk)
- jorden synker i hav (jf. keltisk)
- Fenresulven (alm., særlig østlig)
- ormen i dybet (alm., særlig østlig)
- gudekampen med gudekongens fald og hævn (jf. keltisk)
- Surts lue (jf. keltisk)
- den nye gudeslægt (jf. keltisk)
- den overvintrede menneskeslægt (jf. persisk).

2) af kristen oprindelse, men almindelig kendte i vikingetiden:

Loke kommer løs
Muspels folk (?)
Balders komme (??)

3) af kristen oprindelse, særlige for Voluspå:

menneskehedens fordærvelse (?)
Gjallarhornet indvarsler ragnarok
solen sortner og stjærner styrter
verdensbranden
salighedsboligen
den mægtiges komme.

Målt med motivernes mængde står den »kristne« og den »hedenske« del af ragnarok omtrent lige; men i øvrigt slet ikke. Det var endda den mindste forskel, at de kristne motiver væsenlig er indskrænkede til et enkelt kvad. Endnu stærkere ser man deres nyhed deraf, at intet af dem har kunnet skabe det plastiske optrin, som gör hvert enkelt motiv til et lille ragnarok for sig. Både Loke og Fenre er bundne uhyrer, men Fenre er selve katastrofen; Lokes afgörende rolle mærkes der intet til. Også religiøst er de hedenske ideer mægtigere, mere levende. Gudernes fald er for nordisk bevidsthed ragnaroks centrum. Også gude- og menneskeættens fornyelse er tydelig udtalt i hedensk form; de mere kristne tanker om fordærvelse og rensning har ikke på samme måde gennemsyret mytetraditionen.

Men vore sammenstillinger viser mere end dette. De har tillige vist den selvstændighed og frihed, hvormed de enkelte motiver former sig. Vi har set de to store grupper af naturmotiver og af gudemotiver, har set naturmotivernes afhængighed af nordisk natur og ikke mindre af de enkelte egnes vilkår. Vi så forbindelserne med fremmede forestillinger: en vestlig keltisk gruppe, og en østlig tysk, finsk, tartarisk, persisk. Har den vestlige strömning tilført os de

mest almene træk for undergang, navnlig gudekampen i hele sit omfang, så fører den østlige de umiddelbart stærke indtryk af ødelæggelsen: fimbulvinteren og det løsslupne uhyre. Men derigennem har vi også lært ejendommeligheden i det nordiske ragnarok at kende, hvorledes det ikke blot er en blanding af de forskellige strömninger, men former dem til nye mægtige optrin eller kaster nyt skær over de kendte gamle, prægende det hele med sin viljestyrke og sit tungsind.

Hvad vi dog endnu mangler til forståelse af Nordboernes ragnarok, er det fulde indblik i verdensundergangen hos de andre folkeslag, både dens art indenfor enkelte mytesystemer, og dens betydning og dens enkelte motiver hos menneskeheden i det hele. Jeg håber i en senere afhandling, der slutter sig som fortsættelse til den nærværende, at give bidrag til denne opgaves løsning, og fra denne side at kaste lys over Nordboernes religiøse udviklingstrin.

Indhold.

THINGHØIE OG THINGDYSSER[1].

VED

CARL NEERGAARD.

I ældre Tider holdtes Thingene, som bekjendt, under aaben Himmel, for »dermed at bevise«, som Herredsfoged C. Testrup siger i sit lille Skrift: »Relation om Tingene og Tingstederne i Danmark«, fra 1747, »at Retten var fri for hver Mand, som og sees af de gamle Love, at de, som for nogen Sag bleve beskyldte, om det end var Crimen læsæ Maiestatis, saa havde de Frihed at reise til Tinge og forsvare sig, som og Frihed at reise hjem igjen, om de ei paa Tinge vedgik Skyld.«

Samme Herredsfoged Testrup meddeler tillige, udførligere end nogen anden, hvorledes et saadant Thingsted under aaben Himmel har seet ud. Vel gjælder Beskrivelsen nærmest et Herreds- eller Birkething, men samme Udseende maa i hvert Fald ogsaa Bythingene have havt. »Tingstederne vare indrettede paa Marken med 4 Tingstokke, som i en Firkant laa paa Stene, hvorpaa sade Fogden og Skriveren med flere, som administrerede Retten, saa og de 8 Mænd, som af disse Tingstokke kaldes Stokkemænd, hvilket Ord endnu bruges. Midt paa denne Plads imellem de 4 Stokke laa en stor Sten, som endnu paa Tingstederne er tilsyne; paa denne Sten skulde

[1] Hovedsagelig efter et Foredrag holdt paa det kgl. nord. Oldskriftselskabs archæologiske Udflugt d. 22. Juni 1902.

Tyvene sidde, naar de skulde dømmes, hvilke Stene endnu desaarsags kaldes Tyvstenen.«

Som de aabne Thingpladser tegnede sig paa C. Testrups Tid, maa de efter alt at dømme ogsaa have været indrettede i Middelalderen og nærmest følgende Tider. Det har været en gjennem Aarhundreder bestemt fastholdt Form. Men gjennem Selvsyn ere vi nu ikke i Stand til at kontrollere Herredsfogdens Beskrivelse. Ikke et eneste saadant Thingsted er bevaret paa fri Mark, og i Kjøbstæder kun et enkelt Sted, tilmed i forstyrret og meget ufuldstændig Skikkelse. Som Rest af en gammel By-Thingplads maa nemlig de tre store Sten vistnok opfattes, der findes paa Torvet i Ringsted, liggende tæt ved Siden af hinanden og i Række. Den midterste Sten er noget høiere end de to andre, dog ikke hævende sig til mere end c. 0,60 M.; alle have en flad, næsten vandret Overside[1]. Stenene, som i 1886 ere fredlyste, kaldes endnu i Folkemunde Thingstenene[2].

Hellerikke nogen Thingstok findes nu længere i Behold. Det har været løse Træplanker, der kun anbragtes ovenpaa den firkantede Stenramme, naar Thinget holdtes. Ellers opbevaredes de i nærmeste Hus eller andetsteds.

Derimod kan der til Støtte for Testrups Beskrivelse henvises til en gammel Illustration, gjengiven omstaaende som Fig. 1. Den findes i den svenske Biskop Olaus Magnus' Værk: »Historia de gentibus septentrionalibus«, fra 1555, hvor den er meddelt som Titelbillede over Afsnittet: »de judicibus et judiciis campestribus« (S. 488). Tegningen viser en Forsamling af 6 Mænd siddende i to Rækker efter en Vinkel, hver Række, som det maa antages, paa sin Thing-

[1] Afbildning af Thingstenene, se Trap: Danmark, 3. Udg. II S. 567.

[2] I sin Dagbog fra en Reise Aar 1743 skriver Langebek, at der i Ringsted er »nogle Stene som et gammelt Thingsted« (Kirkehist. Saml.. 4. R. IV S. 432) — I Resens Atlas nævnes ved Randers: Taarnet paa Torvet, »derhos Thinget med Stokke og Sten«.

bænk. Kun en af disse, af ret betydelig Tykkelse, er synlig; den hviler paa et solidt Underlag af 3 firsidede Legemer. Foran de 6 siddende Personer staaer der 2, begge ivrig forklarende. Til Tegn paa, at Handlingen foregaaer under aaben Himmel, er der anbragt to Træer i Udkanterne af Pladsen.

Efter hvad der foran er nævnt, kan denne Tegning dog ikke antages at give et Thingsted i dets fulde Skikkelse.

Fig. 1.

Sandsynligvis forestiller den kun den ene Halvdel, idet de to andre Thingstokke, der hørte med, for at Pladsen kunde faa sin firsidede Form, ikke ere medtagne. Herpaa tyde ogsaa Olaus Magnus' egne Ord: »Constituta sunt inter altas silvarum planities apta tribunalia (quæ et hodie rigorose servantur), ubi per longa terrarum territoria infinitæ populorum turmæ certis anni temporibus regio præfecto ac XII viris electis præsidentibus audiri et judicari possint«. Fremdeles sees hellerikke Tyvstenen. Men har Tegneren saaledes udeladt noget, man nok kunde ønske at have seet, saa er det, der findes, dog sikkert i Hovedsagen korrekt gjengivet. At Billedet findes i et svensk Værk og saaledes gjælder Sverige,

gjør mindre til Sagen. Thi Forholdene her vare næppe væsensforskjellige fra vore. Vistnok er denne Tegning tilmed den eneste, der nu foreligger af et nordisk Thingsted under fri Himmel.

Det siger sig selv, at disse aabne Thingpladser under visse Forhold, især ved Vintertide og under ugunstigt Veir, maatte volde adskillig Ulempe. I Aaret 1521 søgte da ogsaa Christiern II for Herredernes Vedkommende at faa en Reform indført, idet han i den saakaldte »Lov for Landet« paabød, at alle Herredsthingene skulde flyttes fra Marken ind til en Kirkeby, og at der ved Kirken skulde opføres et særligt Domhus. I Sammenhæng hermed forordnede han tillige, at Dommerne burde »hver Dag høre Messe, førend de sætte dem til at høre Sager«[1]. Men disse gode Bestemmelser fik kun en kortvarig Levetid. Efterat Kongen 1523 havde forladt Danmark, vendte alt tilbage til sin gamle Skik, og Thingstederne lagdes igjen ud paa Marken. Vistnok havde man endog adskillige Steder i Løbet af dette korte Tidsrum ikke faaet Flytningen ind til Kirkebyen iværksat. I andre Tilfælde var Paabudet virkelig blevet efterlevet, saaledes i Skads Herred, hvor der ifølge et Thingsvidne fra 1522 stod et Raadhus[2].

I Løbet af det 16. Aarhundredes Slutning gjenoptog Regeringen imidlertid Forsøget med i alt Fald hist og her at faa Herredsthingene flyttede fra Marken ind til nærmeste Landsby eller til Kjøbstaden. Der foreligger en Række Forordninger herom navnlig gjældende sjællandske og fyenske Herreder[3]. Men næsten hver Gang blev Resultatet, at Paa-

---

[1] Danske Samlinger, 1. R. IV S. 354 flg. Her findes tillige meddelt en Liste over, hvor Herredsthingene fremtidig skulde være paa Sjælland, Møen og Laaland-Falster. Jvfr. Videnskab. Selsk. Skrifter, 5. R. hist.-philos. Afdel. III S. 213.

[2] O. Nielsen: Gamle jydske Tingsvidner, Indledn. S. II.

[3] Se Kancelliets Brevbøger, Registrene, og V. A. Secher: Forordninger, Recesser 1558—1660, Registrene.

budet efter kortere eller længere Tids Forløb maatte hæves. Enten klagede Herredsmændene over, at Thinget nu var kommet til at ligge i en Udkant af Distriktet, saaledes at mange fik en uforholdsmæssig lang Reise dertil. Eller ogsaa blev Regjeringen selv nødsaget til Tilbagekaldelsen, idet Kroer ved Landsbyerne og i Kjøbstæderne gave Anledning til — som det stedse hedder — megen Uskikkelighed og Drukkenskab blandt det Godtfolk, der søgte Thinget. I al Almindelighed findes dette udtrykt i en kongelig Forordning af $^{28}/_{6}$ 1617 om Herreds- og Birkething og deres Fogder, i hvilken det hedder, at »hvor Vore og Kronens Herreds- eller Birkething ligge i Landsbyerne, da have Vi det nu saaledes forordnet, at forskrevne Thing med Lensmændenes og bedste Herredsmænds Raad og Samtykke maa flyttes ud fra Byen paa Marken, hvor bedst er beleiligt.«[1]

At man derimod ved denne Leilighed ogsaa skulde have tilstræbt at faa selve Thingpladserne under Tag, synes der ikke at foreligge Vidnesbyrd om. Vel vare just ved denne Tid de to store Landsthing, Viborg og Ringsted, flyttede i Hus, idet hint Aar 1552 havde faaet en øde Klosterkirke overladt, dette 1584 et Kapel ved St. Bents Kirkes Korsfløi. Men Bythingene holdtes fremdeles paa Kjøbstædernes Torv under aaben Himmel. Da det i Begyndelsen af det 17. Aarh. seer ud til, at man hist og her var hørt op med denne gode, gamle Skik, indskærpede en kongelig Forordning af $^{27}/_{4}$ 1635 og senere Chr. IV's Reces af 1643, at »Bything maa herefter i Kjøbstæderne ikke holdes paa Raadhuset inden lukkede Døre, men Byfogden er forpligtet at holde offentligt Bything.«[2] Selv i Kjøbenhavn holdt man Thing udenfor Raad-

[1] V. A. Secher: Forordninger, Recesser, III S. 505. Senere gjenfindes Bestemmelsen i Chr. IV's Reces af 1643 (anf. Sted, V S. 272). — $^{30}/_{6}$ 1593 udfærdigedes et aabent Brev, hvorved det forbødes at holde eller opføre Kroer eller Boder til Udskænkning af stærke Drikke ved Thingstederne. Dette Forbud gjentoges i Recesserne af 1615 og 1643 (anf. Sted, II S. 644, III S. 447 og V S. 263).

[2] V. A. Secher: Forordninger, Recesser, IV S. 635, V S. 243.

huset paa Gammeltorv lige til Indførelsen af Chr. V's danske Lov, i de sidste Aar dog med den Forandring, at der var reist et Tag over Retspersonernes Sæde[1].

Først ved Midten af det 17. Aarh., som det synes, paabegyndtes i Herrederne og Birkerne en almindelig Overgang fra den stenhegnede Thingplads paa aaben Mark til det virkelige Thinghus, og i Løbet af de følgende to Menneskealdre fuldbyrdedes Forandringen. Men denne Overgang fandt i de forskjellige Landsdele Sted til noget forskjellig Tid.

Øerne gik i Spidsen. Hvad Sjælland angaaer, udfærdigedes der d. 15. April 1664 et Reskript om Opførelsen af Herreds-Thinghuse i Roskilde Amt, siden de tidligere vare blevne »afbrudte i forleden Feidetid« (ɔ: Svenskekrigen)[2]. Og tre Aar tidligere, den 4. Febr., havde Kongen paabudt, at der skulde skaffes Materialer til Opførelsen af to Thinghuse i Kronborg Len[3]. I Sammenhæng hermed maa det sikkert ogsaa betragtes, at det Herredsthing, som Chr. Ostersen Veile har fremstillet paa Titelbladet i sit Glossarium juridico-danicum, fra 1641, sees afholdt i Hus, i et Rum, hvor Stokkemændene sidde paa Bænke om et Bord. Dette Billede skal sikkert vise typiske Forhold. Skrevet af en paa Sjælland bosiddende Mand, som Bogen er, ligger det nær at antage, at det er et sjællandsk Herredsthing, der er gjengivet[4].

Paa Samsø omtales et Thinghus som øde 1660[5]. For Fyens Vedkommende kan nævnes, at der 1667 opførtes et nyt Thinghus i Skam Herred[6], og 1686 stod der et i Sunds Herred; i et Reskript af 22. Dec. 1686, ved hvilket de fyenske Herreder omlagdes, angives det, hvor hvert enkelt Thinghus nu skulde reises[7].

Længst fastholdtes den gamle Skik med de aabne Thing-

---

[1] O. Nielsen: Gamle jydske Tingsvidner, Indl. S. I.

[2–3] Sjællandske Tegnelser.

[4] Billedet er gjengivet i Danmarks Riges Historie, IV S. 94.

[5] F. Poulsen: Hist. og kulturhist. Efterretn. om Samsø, S. 81.

[6] Saml. til Fyens Hist. og Top., IV S. 289.

[7] Fyenske Registre.

pladser i Jylland. Vel foreligger der hist og her Exempler paa, at man allerede i Begyndelsen af det 17. Aarh. opførte virkelige Thinghuse, saaledes 1637 i Skads Herred[1]. Men som Regel holdtes til henimod Aarhundredets Slutning Herreds- og Birkethingene under fri Himmel, og kun i Tilfælde af Regn og Sne eller andet ugunstigt Veir tyede man midlertidig i Hus[2] — som dette sikkert ogsaa var skeet i det øvrige Danmark. For at nævne nogle Exempler vides det, at man i Hvetbo Herred under ugunstigt Veir gik i Ly i Saltum Kirkes Vaabenhus[3]. I Sønderlyng Herred forlagde man Pladsen til den nærliggende Kvorning By[4], i Jerslev Herred til en Bondegaard i Stubdrup[5]. Og da det ovennævnte Thinghus i Skads Herred var blevet ødelagt i Svenskekrigen, og et nyt snart efter havde lidt samme Skæbne, holdt man om Vinteren ved Snefog eller Regnveir Thing i Landsbyen Tude[6].

Det var først et Reskript af 13. Marts 1688, som gav Stødet til, at der byggedes Thinghuse i samtlige Jyllands Landjurisdiktioner[7]. I dette Dokument findes tillige nøie angivet, hvor hvert enkelt Thinghus skulde reises. Samtidig hermed foregik iøvrigt ogsaa en Omlægning af mange Herreder, og der indsattes nye Fogder og Skrivere i Stedet for de ældre, af Bondestand.

Men efter de nævnte Tidspunkter glede de stenhegnede Thingpladser snart over til at blive rene Fortidsminder, der

---

[1] O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Skadst Hrd., S. 4.

[2] Jvfr. en meget karakteristisk Udtalelse af Stiftamtmand F. Speckhan i Ribe, fra 1690, om de aabne Thingpladser (gjengiven i O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder, S. 6).

[3] Kirkehist. Saml., 3. R. II S. 104.

[4] »Den 14. Okt. 1679 holdtes Thinget i Kvorning for Regns Skyld« (E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder, VI S. 75).

[5] Jvfr. nedenfor S. 306.

[6] O. Nielsen: Skadst Herred, S. 5.

[7] Indholdet er bl. a. gjengivet i C. Testrup: Relation om Tingene og Tingstederne, S. 17 flg.

ikke paaagtedes og derfor Tid efter anden forsvandt. Nu er der, som nævnt, ikke Spor af dem tilbage. Da Testrup 1747 beskrev dem, er det øiensynlig, at han ogsaa tildels betragtede dem som halvglemte Fortidslevninger.

Fra et enkelt Sted, rigtignok udenfor det nuværende danske Omraade, og som hellerikke berørtes af de nys nævnte Reskripter fra Slutningen af d. 17. Aarh., foreligger der dog et Vidnesbyrd om, at man fremdeles, et godt Stykke op i det 18. Aarh., har holdt Thing under aaben Himmel. Flensborg-Borgmesteren G. Clæden fortæller i sine »Monumenta Flensburgensia«, fra 1765 (I S. 120), at, i de første Aar medens han var Herredsfoged paa Als, holdtes der endnu Thing paa den gamle Maade, indenfor 4 Thingstokke og under fri Himmel. Men da Blæst og Regn ofte voldte store Besværligheder, fik han det flyttet til Nordborg Slot.

Saaledes er i korte Træk Forløbet af den eiendommelige Skik at holde Thing under aaben Himmel. Med en Oprindelse, der sikkert falder i den ældste Middelalder, har den gjennemlevet saa lang en Periode, at den kun ved et Par hundrede Aar er skilt fra vor egen Tid. Dette Forhold er der, af Hensyn til hvad der i det følgende skal omtales, al Grund til at understrege. Thi det giver en Tro paa, at hvor fuldt paalidelige historiske Efterretninger om Thingpladsernes Beliggenhed mangle, der vil man dog med nogen Grad af Sikkerhed kunne bygge paa, hvad Folketraditionen herom har berettet.

Thingsteder ved Gravhøie.

Efter Reglen skulde Herreds- og Birkethingene saavidt mulig holdes midt i Jurisdiktionen, for at alle Beboerne kunde have ens Veilængde dertil. Her gjaldt altsaa et tilsvarende Lighedsprincip som det, der var udtrykt ved Thingstedernes aabenlyse Beliggenhed.

Følgen heraf blev imidlertid, at Thingstederne maatte faa deres Plads i høist forskjellige Omgivelser. Snart kom

de til at ligge i Nærheden af en Landsby eller en Kirke, ved en Herregaard, en Bondegaard eller en Mølle, snart fjernt fra menneskelig Beboelse, midt ude paa Heden, som dette hyppig var Tilfældet i Jylland. Men selv under disse sidste Omstændigheder sees det, at man ofte har ønsket, at der dog skulde være ligesom et Motiv til, at Thingstedet just lagdes paa det bestemte Sted i Heden og ikke paa et andet. Et saadant fandt man i de talrige Gravhøie.

At Thingsteder ofte, især dog i Jylland, have været indrettede ved Siden af Gravhøie, og at disse til Minde herom bære Navnet Thinghøie, turde være et ikke ukjendt Fænomen. Spredt i vor omfangsrige topografiske Literatur findes der adskillige Notitser herom. Især har dog en enkelt Forsker, Dr. Oluf Nielsen, havt Opmærksomheden rettet derpaa, dels i forskjellige Herredsbeskrivelser, dels i Skriftet: Om Sysselinddelingen i Danmark, fra 1867, og i Fortalen til den Aar 1882 udgivne Diplomsamling: Gamle jydske Tingsvidner. Men i større Sammenhæng og under Fremførelse af Rækker af Exempler har Sagen ikke hidtil været betragtet. Det er dette, der i det følgende skal forsøges, idet der hertil tillige er knyttet Bemærkninger om Thing ved andre jordfaste Oldtidsmonumenter. Paa Forhaand maatte det dog udtales, at der ikke er tilstræbt en fuldstændig Opregning af alle de Tilfælde, hvor Thing have eller dog kunne antages at have været holdte ved Gravhøie. Det er Helheden, der har været sigtet paa, og der er kun meddelt saamange Enkeltheder og i en saadan Behandling, som det skjønnedes fornødent, for at Sagen kunde fremtræde i et nogenlunde klart Lys.

Gravhøi og Thingsted have sikkert som Regel ligget hinanden meget nær. Da Thingstenene nu allevegne ere fjernede og deres Plads ikke er kjendelig, maatte dette udtales med et vist Forbehold, om der ikke ad anden Vei undertiden lod sig slutte noget herom. Flere Steder, hvor Thinghøie ligge ude i Heden, anføres det, at der i nærmeste Omegn lader sig skimte gamle Veispor, samlende sig med Høiene

som Endemaal eller gaaende lige forbi dem[1]. Naar Sporene just føre derhen, maa dette være et Udtryk for, at Thingpladsen har været tæt ved Siden af.

Gravhøien har da ikke usandsynlig spillet en vis Rolle ved Thingstedet. Mulig opsøgtes den, fordi den kunde yde Læ for visse Vinde, eller fordi den afgav et gunstigt Stade, om man ønskede at tale til den forsamlede Folkemængde. Men Hovedgrunden har dog sikkert været, at Høien var et ypperligt Kjendingstegn i Terrænet, synlig viden om. Man kunde nu, selv i lang Frastand, udpege, hvor Thingstedet laa. Uden en Høi i Nærheden vilde det derimod, hvor det laa i Hede, temmelig let kunne unddrage sig Blikket i den høie Lyng. Ja selv i Græsmark vilde Thingstenene næppe have været meget iøinefaldende. Endelig bør hellerikke oversees det rent æstetiske Moment, at Gravhøien dannede en smuk Baggrund for Thingstedet. I særlig Grad maatte dette gjøre sig gjældende, naar der foruden Høien ved selve Thingpladsen fandtes andre i umiddelbar Nærhed. Saaledes sees det jævnlig at have været Tilfældet. Der blev da paa det enkelte Sted ikke een Thinghøi, men flere. Endelig skal det nævnes, at Thinget ofte lagdes paa et Høidedrag.

Et ligesaa nødvendigt som uhyggeligt Tilbehør ved enhver Thingplads var Retterstedet. Som Regel synes det at have befundet sig tæt ved Thinget; men der forekommer ogsaa Exempler paa, at de have ligget i nogen indbyrdes Afstand. Hyppigst blev Retterstedet lagt paa et høit og iøinefaldende Punkt i Landskabet, paa en Bakke eller paa Toppen af en Gravhøi. Herom minde de Betegnelser: Galgebakke, Galgebjærg og Galgehøi, der saa hyppig mødes i ældre skriftlige Beretninger, i Folkemunde og paa Kort. Af og til ligger der ikke een Galgehøi, men flere umiddelbart ved Siden af hverandre. Her skulde det da antages, at

---

[1] O. Nielsen: Gamle jydske Tingsvidner, Indl. S. I. P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, S. 115. Saml. til jydsk Hist. og Topogr., 1. R. VII S. 58. Danske Saml., 1. R. I S. 349.

Navnet fra den Høi, der har baaret Galgen, er blevet overført paa de andre og nærliggende. Undertiden vides det dog, at selve Thinghøien har tjent som Rettersted.

Det vil efter det her fremførte være klart, at der kan gives Tilfælde, hvor baade Thingsted og Rettersted have været knyttede til Gravhøie, og hvor kun et af dem sees at have været det.

Som Exempler paa Thinghøi og Galgehøi i Nærheden af hinanden skulle følgende meddeles, hentede fra Jylland.

I Hillerslev Herred ligger der ved Kirkebyen af samme Navn een Thinghøi og c. 2000 M. derfra tre Galgehøie. Ved Skinders Bro i Tostrup Sogn, Rinds Herred, findes een Thinghøi og lige derved een Galgehøi, og det samme er Tilfældet i Ulvborg Sogn, Ulvborg Herred. Een Galgehøi og flere Thinghøie ligge ved Forsum i Nørre Horne Herred og ved Hanning i Bølling Herred.

Galgehøi i alt Fald nu uden ledsagende Thinghøi forekommer bl. a. ved Aasted i Harre Herred (se Fig. 3), ved Kastbjærg i Gjerlev Herred, i Gudum Sogn, Skodborg Herred, ved Blenstrup i Hellum Herred og ved Vorde i Nørlyng Herred.

Hyppigst ere dog Exemplerne paa, at der er Thinghøie uden nærliggende Galgehøie, idet disse da vel erstattedes af Galgebakker eller Galgebjærge. Dette gjælder om flere af de nedenfor nævnte Thinghøie.

Antallet af Steder, hvor der findes Thinghøie i det enkelte Herred kan variere ret meget. Snart er der kun eet, snart to eller flere. Herved tænkes selvfølgelig ikke alene paa, hvad der endnu er bevaret af Thinghøie, men ogsaa paa dem, som kun kjendes gjennem ældre Beretninger.

Naar Herredet kun indeholder een Thinghøi, med nogenlunde central Beliggenhed, skulde dette ved første Øiekast synes at maatte opfattes som et Vidnesbyrd om, at Thingstedet da gjennem lange Tider har havt sin Plads her, mulig endog fra dets Oprettelse i den fjærne Middelalder og lige til den nyere Tid, da Thingene fra den aabne Mark flyttedes

ind til Byerne. En saadan Slutning vilde imidlertid kun i nogle Tilfælde ramme det rette. I mangfoldige andre vilde man derved føres paa Vildspor. Thi et Udsyn over de aabne Thingsteders Beliggenhed vil snart oplyse om, at de meget ofte have været flyttede rundt fra een Plads i Herredet til en anden, undertiden endog efter kun et ringe Antal Aars Forløb. Deres primitive Konstruktion med nogle Sten og løse Træbænke begunstigede jo disse Flytninger. Og naar Thingstedet da ved saadanne Leiligheder ikke paany knyttedes til Gravhøie, men lagdes ved Siden af Gaarde eller Kirker, øgedes Antallet af Thinghøie ikke.

Omvendt tilsteder det Forhold, at der nu et Par Steder i et Herred ligger Thinghøie, ikke paa Forhaand den Slutning, at Thinget saa maa have skiftet Plads. Thi et Herred i dets nuværende Omfang kan i Middelalderen og nærmest følgende Tider ofte have rummet to eller endog flere Jurisdiktioner, nemlig foruden selve Herredet et eller et Par Birker, kongelige, adelige eller geistlige. Og Herred og Birk havde hvert sit Thingsted og Rettersted.

Saaledes vil der ved en Betragtning af Thinghøiene hyppigst være flere Forhold at undersøge, før der kan udtales noget om det Thingsted, der engang har ligget ved Siden af dem.

Og saa vil det endda i mange Tilfælde, maaske endog i de fleste, vise sig, at i hvert Fald paa nuværende Tidspunkt ingenlunde alle de Spørgsmaal, der kunde ønskes rettede, lade sig besvare. Navnlig ikke de Spørgsmaal, der gjælde det nøiagtige Tidspunkt for Thingstedernes Beliggenhed ved Høiene. Fra trykte Diplomsamlinger lader der sig vel hente en Del Efterretninger herom, men i Sammenligning med den store Mængde af Gravhøie, der paa den ene eller anden Maade, mere eller mindre sikkert, ere udpegede som Thinghøie, ere de faa i Tal. Mulig vilde en Gjennemgang af ældre Herreds- og Birke-Thingbøger kunne yde en Del herhen hørende Stof. Men dette store Archivmateriale foreligger endnu ikke bearbeidet og lettere tilgængeligt.

Naar der da i det følgende først skal meddeles en Række Exempler paa Thingsteder ved jydske Gravhøie fra Tiden inden Aar 1688, vil det findes naturligt, at der begyndes med dem, hvorom historiske Kilder tydeligst meddele Oplysninger.

Fig. 2 gjengiver Nørre Horne Herred i Ringkjøbing Amt. Lidt sydvestlig i Herredet hæver der sig ved Kirkebyen Sønder Vium to Thinghøie, med en indbyrdes Afstand af c. 25 M. En Banke tæt vest herfor kaldes Gallebjærg, Galgebjærg[2]. Det berettes, at en Jordvold i ældre Tid har forbundet Høiene,

Fig. 2.[1]

og at der endnu sees Spor af Veie udgaaende fra dem i alle Retninger. Her har Herredsthinget gjennem lange Tider været. I et Kongebrev af 1/2 1580 hedder det, at Nørre Herreds Thing »nu, da det Sted, til hvilket det for nogle Aar siden blev henlagt, var ubeleiligt for Almuen i Herredet, er blevet flyttet tilbage til den Plads, hvor det forhen laa, ved de to Høie i Vium Mark østen ved Vium Kirke«, og at det herefter al Tid skulde ligge ved Høiene.[3] Herredsthinget maa saaledes engang før 1580 have været flyttet andetsteds hen; hvor, meddeler Dokumentet desværre ikke. Sandsyn-

[1] Paa denne Afbildning saavelsom paa to senere (Fig. 3-4) betegner en rund, sort Prik Thinghøi, en trekantet, sort Prik Galgehøi og et Kors Landsby.

[2] To nærliggende Gaarde hedde Galgebjærggaarde. Dette Navn forekommer allerede i Præsteindberetningen til Ole Worm, fra 1638 (Dsk. Saml., 2. R. IV S. 87).

[3] V. A. Secher: Forordninger, Recesser, II S. 155. Jvfr. Saml. til jydsk Hist. og Top., 1. R. VII S. 58.

ligvis har det dog været til Forsum i Egvad Sogn, idet der her, centralt i Jurisdiktionen, ligger baade nogle Thinghøie og en Galgehøi[1]. — 1688 sammenlagdes Nørre- og Øster Horne Herreder, og Thinget fik da sin Plads andetsteds.

Et Kongebrev af $^9/_{12}$ 1558 indeholder Oplysninger om en Thinghøi i Slet Herred, Aalborg Amt. Det anføres i dette Dokument, at Herredsthinget herefter bestandig skulde holdes paa det Sted, som Lensmanden paa Aalborghus, Otte Brahe, »med andre gode Mænd efter Kongens Befaling havde udlagt dertil, nemlig midt i Herredet sydvest for Byen Braarup (i Ovtrup Sogn) paa et Bjærg ved en lille Høi.«[2] Paa angivne Sted ligger der en Bakke med flere Gravhøie.

Om Forholdene i Sønderlyng Herred taler et Brev af $^{12}/_2$ 1583. Herved stadfæster Kongen den Ordning, som Lensmanden paa Dronningborg, Jørgen Skram, havde truffet, at Herredsthinget »lagdes paa Aarup Mark mellem Rævlingshøiene«[3]. Aarup er en Landsby i Kvorning Sogn, omtrent midt i Herredet. De nævnte Gravhøie ere sikkert dem, der ligge et godt Stykke nordøst for Aarup og nu kaldes Thinghøiene. Tæt øst for dem findes en Galgebakke. Det er foran (S. 298) omtalt, at man i det 17. Aarh. i Tilfælde af ugunstigt Veir forlagde Thinget fra Pladsen ude ved Høiene til den nærliggende Kvorning By. — 1688 sammenlagdes Sønderlyng og Middelsom Herreder, og Thinget blev nu ved Lee.

Om Rinds Herredsthing fortæller C. Testrup følgende i

[1] O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Nørre Horne Herred, S. 65. — Da deres nøiagtige Plads ikke kjendes, have de ikke kunnet afsættes paa Tegningen Fig. 2.

[2] Kancelliets Brevbøger, udg. ved C. F. Bricka.

[3] V. A. Secher: Forordninger, Recesser, II S. 329. Flytningen af Herredsthinget var fremkaldt ved et Kongebrev af $^{30}/_{11}$ 1579 til Jørgen Skram, hvori det hedder, at da nogle af Indbyggerne i Sønderlyng have klaget over, at Herredsthinget ligger i høi Grad til Trængsel og Skade for deres Eiendom, skal han med det første flytte Thinget til et beleiligt Sted i Herredet, enten paa Heden eller andetsteds og sende Kongen Besked derom, for at der kan udgaa Brev om Flytningen (Kancelliets Brevbøger, udg. ved L. Laursen).

sin Beskrivelse af Rinds-Gislum Herreder, fra c. 1740: »Thinget er flyttet nogle Gange; det siges en Gang at have staaet i Heden ved Guldhule, hvor den store Sten ligger; siden er det holdt i Tostrup Sogn ved Høien øst for Skindrup Bro, hvor Stenene endnu ligge ved Høien, indtil Rinds og Gislum Herreder bleve sammenlagte 1688.«[1] Paa angivne Sted, ved Skinders Bro, ligger endnu Thinghøien og, som ovenfor anført, en Galgehøi (se S. 302).

Endelig giver en Præste-Indberetning fra 1809 Oplysning om Jerslev Herredsthing[2]. En forøget Interesse faaer den ved, at den, omend ganske kort, ogsaa omtaler selve Thingstedet, der endnu paa den Tid var i Behold. I Øster Brønderslev Sogn »er der ved den vestre Side af en rund Høi en firkantet Plads, jævn med Hedens Overflade. Den er indhegnet af temmelig store Sten og kaldes Thinget, fordi der fordum har været holdt Thing. Vel er dette ikke skeet i de nu levende ældste Mænds Tid; men deres Oldefædre have fortalt dem, at de kunde huske det; og at Herredsfogeden boede i Øster Brønderslev By i en Gaard kaldet Damsgaard. Derfra reiste han til bemeldte Thing (endnu gives der og en Vei nord paa fra Byen hen til denne Høi, kaldet Thingveien), og naar Thinget formedelst Regn eller Uveir ikke kunde holdes der, da holdtes det i Stubdrup i en Mands Storstue.« Paa angivne Sted laa der i 1809 5 Gravhøie ved Navn Thinghøiene. En af dem skal have baaret en Galge.

Til disse særdeles gode og klare Exempler paa Herredsthing afholdte ved jydske Gravhøie i Tiden inden 1688 skal der i det følgende knyttes en Række andre, til Grund for hvilke der enten ikke ligger slet saa fyldige historiske Efterretninger, om de end maa kaldes tilstrækkelige til, at Sagen kan betragtes som ret sikker, eller hvor Udgangspunktet for

[1] Saml. til jydsk Hist. og Top., I S. 347 og 359.

[2] Antiqv. Annaler, III S. 325. Jvfr. Saml. til jydsk Hist., III S. 273 og IX S. 306. — 1494 holdtes Jerslev Herredsthing ved Byen Hvilshøi (Danske Mag., 3. R. III S. 258).

Bestemmelsen af Herreds- og Birkethingets Plads er mere tvivlsomt, idet det snart er ældre Folketradition, snart endog kun selve Navnet Thinghøi. Disse Exempler ere hentede baade fra Jylland og fra Sjælland, dels fra Herreder med en enkelt Thinghøi, dels fra Herreder, i hvilke der paa flere Steder ligger saadanne. Hvor dette sidste er Tilfældet, og hvor det altsaa mulig kunde antages, at Herredsthinget har skiftet Plads, vil der, som det skal sees, ogsaa undertiden kunne anføres kongelige Forordninger om Flytningen, kun at det i disse Aktstykker ikke udtrykkelig er nævnt, hvor Thingstedet da skulde indrettes.

Rækken af Exempler skal fremføres i geografisk Orden, Amt efter Amt.

Hjørring Amt.

Hvetbo Herreds Thing angives i det 17. Aarh. at have været holdt ved de to Gravhøie nord for Saltum Kirke, paa Over-Jonstrup Mark, som nu kaldes Thinghøiene. Paa en af dem maa, efter Angivelser i Thingbogen, Galgen vistnok have staaet. Senere stod den paa Galgehøi eller Galgebakke lige syd for Nols Sø i Saltum Sogn[1].

Aalborg Amt.

Aars Herred. I Brorstrup Sogn nævnes 1769 paa Præstegaardens Grund en Del Høie, »af hvilke nogle kaldes Thinghøiene, hvor i gamle Dage er holdt Thing«[2]. To Thinghøie (fredlyste) ligge endnu paa angivne Sted.

Fleskum Herred. 1769: »Nordvest for Gunderup Kirke ligger Thinghøi, hvor i forrige Tider skal være holdt Thing«[3]. Gunderup udgjorde forhen et eget Birk (nævnes 1442).

Om Gislum Herreds Thing meddeler Testrup c. 1740, at

---

[1] Velvillig Meddelelse af Herredsfoged Dr. jur. V. A. Secher.
[2] Danske Atlas, V S. 25.
[3] Danske Atlas, V S. 56.

det »i fordum Tid skal være holdt vesten for Nyrup i Heden, hvor endnu nogle af Stenene sees, siden ved Gislum Kirke, men sidst, inden 1688, ved Vonsild Kirke«[1]. De angivne Punkter ligge just i Herredets Midte, men intet af Stederne har Thinget saaledes været knyttet til Gravhøie. Derimod findes der i den vestlige Udkant af Herredet, mellem Fovlum Kirke og Thinghusene, en Thinghøi, og ved den siges Herredsthinget »i gamle Dage« at have været holdt[2]. Hvad der støtter Angivelsen, er ikke alene, at der i Nærheden af Thinghøien ligger en Galgebakke, men ogsaa den Omstændighed, at Fovlum Kirke skal have været Herredskirke[3]. Thi til Herreds- eller Fjerdingskirkerne synes Thingstederne at have staaet i et vist Forhold; i disse Kirker opbevaredes ikke sjælden Thingbøgerne[4].

Thisted Amt.

I Morsø Nørre Herred ligger der ved Bjergby, omtr. midt i Jurisdiktionen, en Thinghøi (fredlyst). Her skulde det da antages, at Thinget engang har været holdt. Til et andet Tidspunkt maa den Beretning derfor henvise, som lader Nørre Herredsthing være holdt ved Thinghøien nord for Tødsø og udpeger en mindre Høi ved Siden af den som Rettersted[5]. — Om de senere Forhold paa Mors se S. 317 flg.

Viborg Amt.

Omstaaende Fig. 3 gjengiver Sallinglands 4 Herreder. Særlig klare ere Forholdene i Rødding Herred. Her ligger der tæt nord for Veiby og midt i Jurisdiktionen en Thing-

---

[1] Saml. til jydsk Hist. og Top., I S. 364.
[2] E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder, VI S. 76.
[3] Saml. til jydsk Hist. og Top., I S. 366.
[4] Ny kirkehist. Saml., III S. 829 flg.
[5] Saml. til jydsk Hist. og Top., IX S. 353.

høi. Det angives, at Marken syd for Høien endnu kaldes »æ Ting«[1].

Ogsaa midt i Harre Herred, et Stykke syd for Durup, er der en Thinghøi. Her har saaledes Herredsthinget formentlig engang været. Derimod kunne de to smaa Galgehøie, der ligge helt mod Nord, tæt ved Aasted, efter deres Plads ikke have nogen Sammenhæng med nævnte Thingsted. De forklares imidlertid ved, at Aasted forhen har udgjort et Birk, oprettet 4/7 1560. Til dette have Galgehøiene sikkert været knyttede.

Fig. 3.

Noget lignende er Forholdet med den nu stærkt ødelagte Thinghøi, der ligger i den nordlige Udkant af Nørre Herred, tæt ved Junget. Den maa have sit Navn efter Junget Birkething, ikke efter Herredsthinget. — Om den nu fredlyste Thinghøi, som ligger sydlig i Herredet, ved Bostrup, skal der siden tales (S. 317).

Mindre klare ere Forholdene endelig ved den Thinghøi, som findes i Hindborg Herred, tæt sydøst for Oddense. Den ligger ret yderlig i Herredet. Noget Birk har der ikke været i Nærheden.

Vender man sig herfra til andre Herreder i Viborg Amt, træffer man i Hids Herred, nøiagtig i dets Midte, i Sinding

[1] Saml. til jydsk Hist. og Top., V S. 304. Ved aabent Brev af 23/6 1593 tillader Kongen, at Rødding Herredsthing, »som for nogen Tid siden blev flyttet fra sit gamle Arilds Sted«, men efter Herredsmændenes Udsagn ligger ubeleiligt for dem, maa flyttes tilbage til sit gamle Sted (Secher: Forordninger, Recesser, II S. 640). Sandsynligvis gjælder dette Thinghøien ved Veiby.

Sogn Rester af en Thinghøi. Her skal Herredet i ældre Tider have havt sit Thingsted[1].

I Lysgaard Herred findes der Thinghøie ved Almind og Marsvinslund, altsaa nordlig i Herredet (begge fredlyste). Desuden er der en Thinghøi længst mod Vest, i Nærheden af Karup; ved den har Karup Birkething, der allerede nævnes 1491 og ophævedes 9/3 1637, sikkert været holdt[2].

I Fjends Herred er der een anselig Thinghøi (fredlyst) ved Stoholm, i Feldingbjerg Sogn, og 3 Thinghøie nord for Smollerup[3] — begge Steder altsaa ret centralt. Det skulde saaledes antages, at Thingstedet har skiftet Plads. Hermed kunde det ogsaa stemme, at der fra Tiden omkring Aar 1600 foreligger ikke mindre end tre Kongebreve om Flytning af Thinget, alle dog uden nærmere Angivelse af, hvor det nu skulde have sin Plads. 4/2 1587 tillades det, at Thinget, »som for nogen Tid siden blev flyttet fra det Sted, hvor det havde ligget af Arilds Tid«, atter lægges tilbage dertil, siden Herredsmændene ankede over, at det nu laa paa en ubeleilig Plads. 3 Aar efter, 30/10 1590, kom der et nyt Kongebrev i Anledning af en Klage over, at der syd for Thinget var »en Bæk og Bløde, saa at der om Vintertide og ved Vandflod skal være meget besværlig at komme over«. Det bestemtes derfor, at Thinget skulde lægges paa et beleiligt Sted syd for denne Bæk og Bløde. Endelig fik Lensmanden paa Hald under 24/3 1606 Ordre til at undersøge, hvorhen Herredsthinget passende kunde flyttes, da det ikke laa paa beleiligt Sted midt i Herredet[4]. Om disse Paabud imidlertid staa i noget Forhold til de nævnte Thinghøie, er uvist[5].

---

[1] E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder, VI S. 74 flg.

[2] Danske Atlas, IV S. 485.

[3] Danske Atlas, IV S. 668, hvor det hedder, at der ved Høiene »fordum skal være holdt Thing under aaben Himmel.«

[4] V. A. Secher: Forordninger, II S. 460 og 577, III S. 196.

[5] Den Galgehøi, som foran (S. 302) er nævnt i Vorde Sogn, Nørlyng Herred, har sikkert været knyttet til Vorde Birk. Dettes Thing holdtes ifl. et Brev af 3/6 1447 »af Arild« ved Vorde Kirke.

Randers Amt.

Omtr. midt i Galten Herred, mod Nord i Galten Sogn, er der een Thinghøi; en anden ligger nordlig i Hadbjerg Sogn.

Sønder Herreds Thing har været holdt ved Thinghøien i Albøge Sogn, tæt øst for Aalborgmølle Bro. Strax øst derfor er en Galgebakke. Paa Thinghøien var det, at Præsten Søren Quist fra Veilby 1626 blev henrettet[1].

Om en Thinghøi paa Krogsager Mark i Hørning Sogn, Sønderhald Herred, hedder det, at dér har været holdt Thing i gamle Dage[2].

Aarhus Amt.

I Tyrsting Herred har der ved Slagballe, i Grædstrup Sogn, været en Thinghøi.

Veile Amt.

I Nørvang Herred ligger der paa Hastrup Mark i Thyregod Sogn — altsaa lige ved Herredets Nordgrænse — en Thinghøi. Den bar allerede 1638 dette Navn[3]. Utvivlsomt har ved Siden af den det Birkething været, som Jakob Skram 7. Aug. 1567 fik kongelig Tilladelse til at oprette ved sin Gaard Hastrup[4]. — Til Herredets Thingsted har derimod den Thinghøi mulig været knyttet, som findes i Brande Sogn, ved Skjærlund. Ganske vist ligger Høien i en Udkant af Jurisdiktionen, helt mod Vest, men dette kunde nok forliges med, at der 19/12 1582 udgik et kongeligt aabent Brev om, at Herredsthinget maatte flyttes hen til et andet Sted, midt i Herredet, paa Givskud Mark, siden der var klaget over, at det laa meget ubeleiligt for Størsteparten af Herredsmændene.[5] Paa angivne Plads er der ikke nogen

---

[1] Severin Kjær: Præsten i Veilby, S. 167 flg.
[2] E. T. Kristensen: Jydske Folkeminder, VIII S. 78.
[3] Danske Saml., 2. R. IV S. 61.
[4] Kancelliets Brevbøger, udg. ved L. Laursen.
[5] Secher: Forordninger, Recesser, II S. 324.

Thinghøi, men Brevet taler iøvrigt hellerikke om, at Thinget skulde lægges ved nogen Høi.

I Jerlev Herred meddeler Danske Atlas[1] 1769, at der paa Tudvad Mark ligger en Thinghøi, »hvor Thinget tilforn har været holdt«. Dens Plads er midt i Jurisdiktionen.

Ringkjøbing Amt[2].

Et særlig stort Antal Thinghøie indeholder Ginding Herred, saaledes som dette fremgaaer af hosstaaende Fig. 4. Dog viser dette Billede ikke Herredet i dets fulde nuværende Udstrækning, idet det store Bording Sogn, der mod Syd skyder sig ud som en lang Spids, er udeladt. En Præsteindberetning fra 1638 (Danske Saml., 2. R. IV S. 26) meddeler, at der vest for Bastlund fandtes et Bol, kaldet Gindeskov, hvorefter det mentes, at Herredet havde sit Navn, og at der i et nærliggende Krat fandtes nogle Gravhøie, Gindeskovhøiene. Disse ere nu forsvundne, men det turde ikke være usandsynligt, at just ved dem, omtr. midt i Jurisdiktionen, har Herredsthinget i gamle Dage været holdt. Thinghøie findes derimod bevarede paa følgende Steder. Lige syd for Mogenstrup er der een; den nævnes allerede i et Thingsvidne fra 1550[3] og ligeledes

Fig. 4.

[1] Danske Atlas, V S. 972.

[2] De to Galgehøie, der foran (S. 302) nævnes liggende i Gudum Sogn, Skodborg Herred, i den nordlige Del af Klosterhede, have sikkert hørt til Gudum Birkething.

[3] Saml. til jydsk Hist. og Top., IX S. 59.

i Præsteindberetningen fra 1638. En anden Thinghøi findes tæt nordøst for Stavlund, en tredie ved Mundbjerg, og ved Stendis er der en Gruppe af 6 smukke Thinghøie (fredlyste). At udrede det indbyrdes Tidsforhold mellem disse forskjellige Steder med Thinghøie, lader sig neppe med fuld Sikkerhed gjøre, men at de i alt Fald delvis have afløst hverandre, kunde synes at fremgaa af følgende Aktstykker. 1549 klagedes over Thingstedets Plads, hvorfor der udgik kongelig Befaling til, at Herredsthinget skulde flyttes hen til et Sted, hvor det kunde ligge alle Herredsmændene lige beleilig. 1560 hedder det imidlertid, at Thinget var flyttet fra »dets rette Arilds Sted« til den ene Side af Herredet. Og 1616 ankes der paany over, at Thinget laa i den ene Ende af Jurisdiktionen, hvorfor der 16/1 1617 udgik Ordre til Lensmanden om at lægge det midt i Herredet[1]. — Thinghøien ved Mundbjerg har dog mulig været knyttet til Sevel Birkething.

I Hjerm Herred angives i en Præsteberetning fra 1766, at der nordøst for Meirup Kirke findes en Thinghøi, i Nærheden af hvilken Herredsthinget en Tid har været holdt. Endnu tidligere havde Thingstedet dog sin Plads midt i Jurisdiktionen, i Veirum Sogn, hvad Navnene Thinggaard og Thing her endnu minde om. Thinggaard og »det gamle Thingsted« i Nærheden af Ausumgaard, i Veirum Sogn, nævnes allerede Aar 1519[2]. Om dette sidste Thingsted dog har ligget ved Siden af en Gravhøi, vides ikke.

I Hammerum Herred anfører Præsteindberetningen fra 1638 Thinghøie paa følgende to Steder, noget nord og øst for Herredets Midte: i Sinding Sogn øst for Hedegaard (2 Høie) og i Nøvling Sogn mellem Tvevad og Østerhoved (1 Høi)[3].

---

[1] O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder, S. 313 og 573.

[2] O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder, S. 5 flg.

[3] Danske Saml., 2. R. IV S. 56 flg. En Tid lang har Herredsthinget iøvrigt været holdt i Sneibjerg Sogn; om ved en Gravhøi, vides dog ikke. 22/5 1646 udgik et kongeligt Brev om, at da Herredsthinget »fra Sneibjerg Sogn, hvor det af Arilds Tid har ligget, for nogen Tid

Efter samme Præsteberetning var der i Ølstrup Sogn, Bølling Herred, to Thinghøie[1]. Endvidere ligger der midt i Herredet, i Hanning Sogn nord for Kirken ved en Veiskjæring, to Thinghøie og tæt sydvest for dem en Galgehøi.

Ulvborg Herred har, som foran nævnt (S. 302), en Thinghøi og en Galgehøi i Ulvborgs Sogns østlige Del. At Herredsthinget virkelig en Tid har været holdt her, turde fremgaa af, at Ulvborg Kirke sikkert har været Fjerdings- eller Hovedkirke i Herredet. Thi i Nærheden af dem pleiede Thingene at holdes[2]. Desuden ligger der i Vinding Sogn, østlig i Herredet, en Thinghøi.

I Vandfuld Herred omtaler en Præsteberetning fra 1766 en Thinghøi syd for Flyvesgaard i Vandborg Sogn. Ved Siden af den har Herredsthinget sikkert i ældre Tider været holdt. Ikke alene ligger Gravhøien omtrent midt i Jurisdiktionen, men Vandborg Kirke var, som det angives i Præsteberetningen fra 1638, Fjerdingskirke. Der haves iøvrigt ogsaa en Notits om, at en Præstedatter ved Aar 1600 formedelst Fostermord blev henrettet paa Thinghøien.

Ribe Amt.

Skads Herredsthing har sikkert i gammel Tid været holdt paa den store Thinghede i Skads Sogn, hvor der, nordøst for Tude, findes to Thinghøie. Dette Sted ligger noget sydvest for Jurisdiktionens Midte. Foran (S. 295 og 298) er det dog nævnt, at der periodevis før 1688 har været virkelige Raadhuse i Herredet, ligesom det er meddelt, at

---

siden er forflyttet og bortført paa et andet ubeleiligt Sted, som formenes ikke midt i Herredet, men til en Afside at være, saa at mange af Herredsfolkene om Vinteren undertiden for Is og Vand ikke kan komme over til Thinget«, skal der udfindes en anden bekvem Plads til det, midt i Herredet (Ny kirkehist. Saml., III S. 835).

[1] l. c. S. 46. Om et Thingsted i Hanning Sogn (Bølling Herred) se S. 324.

[2] P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, S. 1 flg.

[3] O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder, S. 409.

Thinget i hvert Fald i 2. Halvdel af 17. Aarh. under ugunstigt Veir holdtes paa en Gaard i Tude. Dette sidste støtter iøvrigt Formodningen om, at det stenhegnede Thingsted virkelig, som omtalt, har været ved de to Gravhøie nordøstlig for Tude[1]. — Desuden anfører Præsteberetningen fra 1638 en Thinghøi paa Jerne Mark (i Jerne Sogn)[2]; Navnet kjendes ogsaa i Nutiden, knyttet til to Gravhøie strax syd for Jerne Kirke. Dette Sted ligger dog i en Udkant af Herredet.

Malt Herredsthing siges i Præsteberetningen fra 1638 at være i »Hulvad Skov, som hedder Hessel«, i Brørup Sogn[3]. Her falder omtrent Herredets Midte. Paa et andet Tidspunkt har Thinget maaske været holdt ved de to nu fredlyste Høigrupper, »Store Thinghøie« og »Smaa Thinghøie«, der findes i Stilde Plantage, ligeledes i Brørup Sogn. En Flytning af Thingstedet synes at være skeet 1577[4].

I Øster Horne Herred anfører oftnævnte Præsteindberetning to Thinghøie i Ølgod Sogn, sydvest for Hedeager[5] — hvilke Høie iøvrigt endnu findes dér. Om der virkelig har været holdt Herredsthing ved dem, skulde det snarest antages at være foregaaet paa en Tid, da Jurisdiktionens Grænser gik anderledes end nu, idet de nævnte Thinghøie ligge lige ved Øster Horne Herreds Nordvestgrænse. Det synes imidlertid ogsaa, at de tre Horne Herreder endnu i d. 13. Aarh. udgjorde een Retskreds[6]. Ølgod ligger omtrent midt i Øster- og Nørre Horne Herreder.

Endelig fremgaa Forholdene i Vester Horne Herred ogsaa for en Del af samme Præsteberetning. Paa et medfølgende, simpelt og ganske ufuldstændigt Kort over Ovtrup Sogn omtrent midt i Herredet er der, som det synes, nord-

---

[1] O. Nielsen: Skadst Herred, S. 4.

[2] Danske Saml., 2. R. IV S. 104.

[3] Danske Saml., 2. R. IV S. 110.

[4] O. Nielsen: Malt Herred, S. 168 flg.

[5] Danske Saml., 2. R. IV S. 91.

[6] Se Ny kirkehist. Saml., III S. 836 flg., hvor der er meddelt et Par Breve fra 1594 og 1631 om Flytning af Øster Horne Herredsthing.

øst for Kirken tegnet en firkantet Plads med en Prik i Midten; ved Siden heraf staaer skrevet: Vester Herredsthing (med Figuren er der utvivlsomt ment den firkantede Stenindhegning og Tyvstenen). Umiddelbart neden under Thingstedet er der afsat tre Gravhøie, hvad der saaledes turde vise, at Thingstedet dengang var indrettet ved Gravhøie. Paa angivne Plads findes nu imidlertid ingen Thinghøie; derimod ligge flere saadanne et Stykke sydvest for Ovtrup tæt østen for Dyreby. At det dog er til disse Thinghøie, der har været sigtet, er efter Ridsets primitive Art neppe ganske udelukket. O. Nielsen formoder[1], at først 1572 er Herredsthinget blevet henlagt til Ovtrup, medens det inden den Tid holdtes i Aal Sogn, i Borre Hede, hvor der, paa et anseligt Høidedrag, ligger en Gruppe store Gravhøie ved Navn Thinghøie[2].

Allerede de her givne Exempler, hvortil der sikkert lader sig føie adskillige andre, vise en ikke lille Række jydske Herreder og Birker, i hvilke der med større eller mindre Grad af Sikkerhed kan antages i alt Fald periodevis at have været holdt Thing ved Gravhøie. Særlig synes dette at gjælde om Viborg, Ringkjøbing og Ribe Amter — karakteristisk nok, idet disse Egne utvivlsomt dengang som nu vare de tyndest befolkede og rummede de største Hedestrækninger, hvor Thingstederne derfor oftest maatte komme til at ligge fjernt fra menneskelig Beboelse.

Endvidere henvise alle de her fremførte Exempler, som nævnt, til Perioden før 1688. Thi Skikken at holde Thing ved Gravhøie maatte naturlig ophøre, efter at Reskriptet af 13. Marts 1688 havde paabudt en Ombytning af de stenhegnede Thingsteder under aaben Himmel med Thinghuse. Rigtignok iagttoges endnu en Tid lang herefter den gamle Skik, at Thinget skulde have sin Plads nogenlunde

[1] Danske Saml., 1. R. II S. 69 Anm.

[2] Om disse se Saml. til jydsk Hist. og Top., 1. R. II S. 199.

midt i Jurisdiktionen, og man kunde vel saaledes hist og her blive nødsaget til at holde det ude paa Hede eller Mark. Men selve Stedet var nu tilstrækkelig kjendetegnet ved Thinghuset. Man behøvede ikke at opsøge Gravhøiene.

Og dog nævner Reskriptet af 1688 ialt 5 Landjurisdiktioner, hvis Thinghuse da forordnedes reiste ved Gravhøie.

Hillerslev-Hundborg Herreder og Nørhaa Birk befaledes sammenlagte, med Thinghus ved Møgelhøiene syd for Skinnerup, i Skinnerup Sogn.

Mors' to Herreder og Lund og Jegindø Birker fik anvist fælles Thinghus ved Harrehøi mellem Vodstrup og Elsø.

Fjends og Nørlyng Herreder med Vorde og Asmild Birker sammenlagdes, og Thinghuset befaledes bygget ved Bøghøiene syd for Kvaldersted (vistnok Kvodsted i Taarup Sogn).

Nørre- og Øster Horne Herreder og Nørholm Birk bleve een Jurisdiktion med Thinghus ved Tranekjærhøiene i Ølgod Sogn[1].

Og endelig bestemtes det, at Sallinglands 4 Herreder, Harre, Nørre, Rødding og Hindborg, med Aasted og Kreibjerg Birker og Øen Fur sammenlagdes, og at Thinghuset sattes ved Thinghøien mellem Vium og Bostrup. Her bar altsaa Gravhøien fra ældre Tid af Navnet Thinghøi, hvad der iøvrigt ogsaa fremgaaer af den Betænkning, som en Herredsfoged 3. Marts 1687 afgav om Sammenlægning af Salling-lands Herreder: »Blive Nørre og Harre Herreder sammenlagte, da kan Thinget bedst sættes ved Gamstrup eller Snabe. Komme Rødding og Hindborg Herreder sammen,

---

[1] I det Udtog af Reskriptet af 1688, som findes hos Testrup: Relation om Tingene og Tingstederne, S. 19, anføres det, at Nørre- og Øster Horne Herreders Thinghus skulde reises ved Lyne Kirke. Men den oprindelige Gjengivelse af Reskriptet, i jydske Registre, har Tranekjærhøiene, ligesaa Indlæget til jydske aabne Breve, $^{13}/_{3}$ 1688 (Rigsarkivet). Mulig har det været noget senere i Tiden, at Thinget holdtes ved Lyne Kirke. — Tranekjærhøiene nævnes iøvrigt allerede i Præsteberetningen fra 1638, hvor, som tidligere anført (S. 315), Thinghøiene i Ølgod Sogn ogsaa omtales.

da er mig berettet, at Vraa er midt mellem Herrederne. Men kommer al Salling tilsammen, da kan Thinget holdes ved en Høi, kaldes endnu Thinghøi, liggende mellem Bostrup og Vium, ved hvilken Høi menes i gammel Tid, at Thinget skal have været holdt«[1]. At der saaledes ligger noget faktisk til Grund for Navnet Thinghøi, turde herefter ikke være usandsynligt. Efter Høiens Plads midt i Sallingland (jvfr. Fig. 3) maa det være rimeligst at antage, at enten har et Herredsthing været her i meget gammel Tid, da de 4 Sallingherreder mulig endnu udgjorde een Retskreds, eller ogsaa og snarere, at Salling Sysselthing har været holdt her. Fra 1375 haves i alt Fald et Sysselthingsvidne udfærdiget i Lyby Kirke; og just i dette Sogn ligger Thinghøien.

Der bør imidlertid her gjøres opmærksom paa, at naar Thinghusene i disse 5 Landjurisdiktioner paabødes reiste ved Gravhøie, var det vel, som foran nævnt, næppe for at faa Høiene som Kjendingstegn for Stedet. Derimod har man vistnok ønsket, at Thinghusene af Hensyn til Landbefolkningen skulde have deres Plads umiddelbart ved de større Landeveie; og netop lige op til dem laa saa tilfældig Gravhøiene i alt Fald i de 3 af Jurisdiktionerne, hvor Forholdene endnu sikkert kunne erkjendes. Møgelhøiene ved Skinnerup ligge ved selve Skjæringspunktet af to Hovedveie, og det samme er Tilfældet med Harrehøien paa Mors. Thinghøien mellem Bostrup og Vium i Sallingland har sin Plads tæt ved Hovedlandeveien fra Skive til Glyngøre, nær det Sted, hvor Holstebro-Hvalpsund Veien krydser den (se Fig. 3; de punkterede Linier angive her Veiene).

Men dernæst skal det fremhæves som eiendommeligt, at de Gravhøie, ved Siden af hvilke der 1688 paabødes reist Thinghuse, ikke — hvor Forholdene da ellers tillade en Betragtning — nu bære et Navn, der minder om Forbindelse med Thing. Gravhøiene syd for Skinnerup i Hundborg Herred kaldes fremdeles Store og Lille Møgelhøi, og Høien ved

[1] Indlæg til jydske aabne Breve, 13/3 1688, Nr. 44 (Rigsarkivet).

Elsø Harrehøien. Der har altsaa her ikke fundet et Navneskifte Sted, saaledes som dette sikkert gjennemgaaende var Sædvane i noget ældre Tid, naar de stenhegnede Thingpladser knyttedes til Gravhøie. Rævlingshøiene ved Kvorning i Sønderlyng Herred hedde jo saaledes nu, som tidligere nævnt, Thinghøiene. I Modstrid hermed er det ikke, at Høien ved Bostrup i Sallingland kaldes Thinghøi; thi her er Navnet, som foran anført, betydelig ældre end 1688.

Sikkert lader dette Forhold sig kun forklare ved, at enten have Thinghusene kun staaet en ganske kort Aarrække ved Siden af Gravhøiene, og Mindet herom har da ikke fæstnet sig, tilmed fordi det oprindelige Navn for disse Gravhøie vel var rodgroet i Befolkningen, eller ogsaa ere Thinghusene overhovedet ikke blevne reiste ved Gravhøiene — trods Reskriptets klare Paabud. Dette sidste var i alt Fald Tilfældet just i Sallingland[1]. En kongelig Forordning af 30/11 1712 oplyser, at Herredsfogden her har andraget om, at Thinget maatte henlægges til Skive, »da intet Thinghus har været i Salling enten i hans Formands eller hans Tid, da han nu paa en 25 Aars Tid Herredsfogeds Embede sammesteds har betjent, men han Retten udi en og anden Bondegaard, hvor det hos Bønderne kunde formaaes, har maattet administrere«. Først ved Reskript af 12/5 1727 kom denne Ordning imidlertid i Stand[2].

Paa Mors indvarslede Herredsfogden d. 12. Marts 1688 det næste Møde til at holdes paa den nye Plads ved Harre-

---

[1] Om Forholdene i Rinds-Gislum Herreder meddeler C. Testrup c. 1740, at da de jydske Herreder 1688 bleve sammenlagte, »blev ordineret at skulle bygges Thinghuse i Hederne ved Landsbyerne, som da i Rinds-Gislum Herreder skulde have været bygget i Heden imellem Østerbølle og Knudstrup, men er endnu ikke bygget, medens Thinget er holdt meste Tiden i et Hus i Østerbølle« (Saml. til jydsk Hist. og Top., 1. R. I S. 347).

[2] Jydske Tegnelser 1712, Jydske Registre 1727. Paa disse to Reskripter har Provinsarkivar Saxild velvilligst henledet min Opmærksomhed.

høi. »Men«, sagde han, »da intet Thinghus endnu er opsat, og det kunde hænde sig, at man for Guds strenge Veirlig ei Retten paa den vilde Mark skulde kunne betjene, bedes enhver at møde i Elsø hos Josef Christensen, hvor Retten indtil videre skal blive administreret.« 1693 var Thinghuset ved Harrehøi dog endnu ikke færdigt, og da det omsider kom i Stand, var det kun en tarvelig Hytte med lerklinede Vægge og Straatag. Dette primitive Thinghus (»hvis Vægge Regnveirliget nedskyller, og hvis Døre og Vindueskodder onde Mennesker bortstjæler«) forlodes derfor ogsaa efter godt en Snes Aars Forløb. Ved Missive af $^{20}/_{1}$ 1721 tillodes det, at et nyt Thinghus maatte reises i Nykjøbing[1].

Hvad endelig Hillerslev-Hundborg Herreder angaaer, blev Thinghuset i Henhold til Reskript af $^{4}/_{6}$ 1717 reist i Thisted, fælles for By og Herreder[2]. Høist i 30 Aar kan det saaledes have staaet ved Møgelhøiene. Noget lignende have Forholdene vel ogsaa været i Fjends-Nørlyng og Nørre- og Øster Horne Herreder.

Sjælland.

Paa Øerne synes Skikken at holde Thing under aaben Himmel ved Gravhøie ikke at have spillet nogen betydeligere Rolle[3]. I hvert Fald kjendes nu kun faa Exempler herpaa, og disse ere tilmed ikke alle fuldt sikre. Ikke usandsynlig er Forklaringen dog for en Del at søge i, at Landet her var jævnere og tættere bebygget. De store Hedeflader manglede. Man kunde saaledes lettere, om det ønskedes, finde en Plads til Thingstedet i Nærheden af en Gaard eller en Landsby og dog midt i Jurisdiktionen. Desuden bør der peges paa, at Antallet af Gravhøie i alt Fald nu er betydelig ringere paa Øerne end i Jylland.

---

[1] Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors, S. 188 flg.

[2] Jydske Tegnelser.

[3] Galgehøie kjendes hist og her paa Øerne. Noget større Antal synes de dog ikke at udgjøre.

Paa Fyen, Laaland-Falster og Bornholm kjender Forfatteren ikke en eneste Thinghøi og har hellerikke i ældre topografisk Literatur truffet saadanne nævnt.

Derimod findes paa Sjælland enkelte Thinghøie. Een har ligget paa høit Terrain i den sydlige Udkant af Gladsaxe Sogn, Sokkelunds Herred. At Thinget virkelig i ældre Dage har været holdt her, turde fremgaa af, at i en Taxationsforretning for Brøndshøi Sogn, fra 1682, kaldes en af Husums Vange, der støder tæt op til Gladsaxe Sogn, Sokkelunds Vang, og en Del af denne hed Thingbjerg Aas, ligesom der var en Eng, Thingbjerg Eng. Stedet var tillige omtrent midt i Jurisdiktionen[1].

I Smørum Herred staaer der paa Risby Mark i Herstedvester Sogn en stærkt overpløiet Thinghøi. Stedet er nøiagtig midt i Herredet efter dets nuværende Omfang; men dette har det kun havt siden 1577, da de 4 Sogne vest og syd for Store Veile Aa, som før udgjorde Lille Herred, henlagdes til Smørum. Ved denne Lejlighed befaledes der et Thing lagt paa beleiligt Sted[2].

I Sømme Herred nævnes i en Beretning fra d. 18. Aarh. en Thinghøis-Ager ved Gundsømagle[3].

Ved Vallekilde, nu i Odsherred, findes en Thinghøi (fredlyst). I Nærheden ligger Landsbyen Skippinge, hvorefter et Herred har Navn.

Endelig har der ved Ubby i Arts Herred været en Thinghøi.

Thingsteder ved Dysser.

Efter den hyppige Forekomst af Thingsteder ved Gravhøie skulde det synes naturligt at vente, at de ogsaa af og til have været indrettede ved Siden af Dysser. Thi de samme Egenskaber, i Kraft af hvilke Jordhøiene saa ofte

[1] O. Nielsen: Kjøbenhavn i Middelalderen. S. 1.

[2] Kancelliets Brevbøger, udg. ved L. Laursen, VI S. 160.

[3] Hofman: Fundationer og Gavebreve, X, Appendix til Sjællands Stift, S. 18.

bleve bestemmende for Thingets Plads, eie Stengravene i ikke ringere Grad. De danne ogsaa smukke og iøinefaldende Punkter i Landskabet. Dog maatte det paa Forhaand ventes, at Antallet af Thingdysser vilde vise sig betydelig ringere end af Thinghøie, baade fordi Stengravene i og for sig ere langt sjældnere forekommende Oldtidsmonumenter, og fordi de i store Strækninger af Landet, saaledes i det meste af Midt- og Vestjylland, næsten fuldstændig mangle.

Denne Formodning finder da ogsaa Bekræftelse ved, hvad der i det følgende skal meddeles.

Fra trykte Samlinger af Breve og Forordninger synes der kun at kunne hentes et eneste Exempel paa et Thingsted ved en Dysse. Karakteristisk nok er det i et Herred paa Sjælland, denne paa Stengrave vistnok rigeste Del af Landet. I et Brev af $^{29}/_{6}$ 1588 hedder det, at Faxe Herredsthing, som for nogen Tid siden skal være flyttet fra det Sted, hvor det fra gammel Tid har ligget, og lagt i Faxe By, herefter paa de bedste Herredsmænds Begjæring atter maa holdes paa det Sted, hvor det af Arilds Tid har ligget, mellem Faxe og Værløse ved et Sted, som kaldes Skudelege, ved en Stendysse«.[1] Som Grund til Flytningen anføres den sædvanlige, »den store Uskikkelighed og Drukkenskab« blandt de Thing-Søgende formedelst Krohold i Landsbyen.

En Lokalitet ved Navn Skudelege kjendes nu ikke i Faxe Herred, og ligeledes er den Dysse, der omtales i Forordningen, forlængst sporløst ryddet. Om det har været en Langdysse eller en Runddysse, er saaledes uvist.

Værd at lægge Mærke til er det imidlertid, at just mellem Faxe og Værløse, hvor denne Dysse stod, dér falder Herredets Midtpunkt. Det er saaledes den gamle Regel om Thingstedets Plads centralt i Herredet, der her gjentager sig.

Forskjellige Forhold vise imidlertid, at den paabudte Gjenreisning af Thinget ved Siden af Stendyssen ikke eller i

[1] Brevet er trykt i Danske Saml., 2. R. II S. 234.

hvert Fald ikke strax fandt Sted. I nogle Almanakoptegnelser fra 1591—95 omtales flere Gange Henrettelser foregaaende i Faxe[1]. Her har altsaa Retterstedet dengang været, og efter hvad der tidligere er anført, skulde Thingstedets Plads saaledes snarest antages at have været i Nærheden. Dette fremgaaer ogsaa af et Kongebrev fra 21. Juni 1609. Herved fik Lensmanden paa Tryggevælde, under hvilket Len Faxe Herred hørte, Ordre til at udtale sig om, hvorhen Herredsthinget kunde flyttes, da det nu holdtes i Faxe, og Tilstedeværelsen af Kroer gav Anledning til »stor Uskikkelighed med overflødig Drik« blandt dem, der søgte Thinget[2]. I Forbindelse hermed staaer det mulig ogsaa, at der to Maaneder tidligere var rettet en Anmodning til Kjøbenhavns Universitet om, at der maatte opsættes et Rettersted ved Faxe paa den Universitetet tilhørende Faxe Kirkes Grund, idet der paa Kronens Grund ikke fandtes noget beleiligt Sted[3].

Som nys nævnt, synes dette Exempel fra Faxe at være det eneste, fuldt historisk godtgjorte, der paa nærværende Tidspunkt kan anføres for Afholdelsen af Herredsthing ved Dysser. Imidlertid lader det formode, at om et større Aktstykke-Materiale havde staaet til Raadighed, vilde flere lignende Tilfælde sikkert ogsaa have kunnet paavises.

Men kan da ikke her ligesom ved Gravhøiene Folketraditionen træde i de manglende historiske Efterretningers Sted, og lader der sig ikke ad den Vei fremdrage Exempler paa Thing ved Dysser og andre Stengrave?

Der skal da her gjøres opmærksom paa, at et Navn Thingdysse, svarende til Thinghøi, ikke forekommer i en eneste af de Kilder, der i det foregaaende ere raadspurgte, ikke i Præsteberetningerne til Ole Worm fra det 17. Aarh., i Dan-

---

[1] Kirkehist. Saml., 3. R. II S. 514 og 520.

[2] V. A. Secher: Forordninger, Recesser, III S. 259. — Det kunde synes, at Faxe Herredsthings Flytning ind til Faxe By var foregaaet før 1521 (se Danske Saml., 1. R. IV S. 355).

[3] Kirkehist. Saml., 4. R. I S. 225.

ske Atlas fra det 18. Aarh., i ældre topografisk Literatur eller paa Kort. Dog omtales her to Dysser paa en saadan Maade, at der mulig kan antages at have været holdt Thing ved dem. Midt i Bølling Herred mellem Hanning Kirke og Gammel Hanning anfører Præsteberetningen fra 1638, at der ligger en oval Stensætning (Langdysse?), hvor Herredsthinget skal have været holdt. Og en med tre Rækker Sten omsat Høi paa Nebel Mark i Tavlov Sogn kalder Danske Atlas Stevnshøi og siger, at der skal Elbo Herredsthing i gamle Dage have været.

Derimod fortælles det oftere i forannævnte Kilder, navnlig i Danske Atlas, og overensstemmende med anden, ældre Literatur, at Dysser have været benyttede som selve Thingstedet, ikke altsaa som Gravhøiene kun ligget ved Siden af Thingpladserne og været en Baggrund for disse. Rettens Bisiddere tænkte man sig vel altsaa havde siddet paa Dyssernes Randsten.

Saa fristende det end kunde være at tillægge disse Udsagn en vis Betydning og at antage, at man virkelig hist og her i Stedet for at reise et særligt, firsidet Stenhegn til et Herreds- eller Birkething har benyttet en Langdysses Randsten til Underlag for Thingbænkene, saa maa enhver Tanke herom dog sikkert afvises. Til Grund for disse gamle Kilders Udsagn om Dysser som Thingsteder ligger der nemlig utvivlsomt kun den i ældre Tid gængse Forestilling, at Dysserne vare byggede i den fjærne Oldtid just med det Formaal at være Thingsteder. Dette var et Tolkningsforsøg fremsat af Læg og Lærd til Forklaring af disse gaadefulde Stensætninger, man saa rundt om i Landet, og som ikke saa umiddelbart lode sig opfatte som Gravhøiene — et Tolkningsforsøg af lignende Art som de, hvorefter Dysserne gjordes til hellige Steder, til Offeraltre eller Boliger for Oldtidens Kæmper og Trolde. Ordet »Thingsted« i de gamle Præsteberetninger skulde saaledes ikke være et Egenavn som »Thinghøi«, men kun en forklarende Fællesbetegnelse. Til Bevis

herfor kunde det anføres, at de samme Kilder af og til kalde Dysser ikke »Thingsted«, men »Thingsted eller Alter«.

Tolkningen af Stengravene som Thingsteder kommer i den archæologiske Literatur første Gang til Orde hos Ole Worm i hans »Monumenta danica«, fra 1643. Hos de følgende Tiders Lærde findes den ret almindelig.[1] I videst udformet Skikkelse fremsættes Theorien dog af B. Thorlacius i et lille Skrift om »Hedenolds Høie og Stensætninger«, fra 1809. »De runde Thingsteder vare«, anfører den lærde Professor som Resultatet af lange Overveielser, »som oftest Domssager forbeholdne, de firkantede og almindelige med en bred Sten eller et Stensæde i Midten vare de til dagligt Samkvem eller maaske til Kampe bestemte. Hvor Thingstedet var omgivet med 2 Rader Stene, maa vel atter tænkes paa noget høitideligere og vigtigere; og Radernes Bestemmelse var da maaske at sætte en Skranke for Mængdens Tilstimlen.«

Hvor tidlig Forklaringen af Dysserne som Thingsteder er dannet, vil vel ingensinde kunne afgjøres. Derimod er det ikke usandsynligt, at den er, om ikke opstaaet saa dog støttet gjennem den ret nærliggende Sammenstilling af Dysserne med de Thingsteder under aaben Himmel, man saa i Brug rundt om i Landet. Med det ringere Krav til en virkelig Parallelisme, som Datiden sikkert har stillet, vil man næppe have undgaaet at finde en vis Overensstemmelse mellem Langdyssens Randsten og Stenhegnet om den firsidede Thingplads. Endog til Dækstenen over Dyssens Gravkammer var der et Sammenligningsobjekt: Tyvstenen midt inde paa Thingpladsen.

Men fra Forestillingen om Langdyssen som svundne Tiders Thingsted var Springet til at opfatte Runddyssen paa samme Vis ikke stort.

Naar man i ældre Tid fremdeles tænkte sig Stengravenes Randsten som Sæde for Oldtidens Dommere, kunde man

---

[1] Se nærmere herom Soph. Müller: Vor Oldtid, S. 112 flg.

have støttet denne Forestilling ved en Henvisning til, at der rundt om i mange Landsbyer endnu fandt en Art Forsamlinger Sted, hvor Deltagerne just tronede hver paa sin Sten.

Der sigtes her til de Gadestevner, som i Markfællesskabets Tid vare reiste i mangfoldige Landsbyer midt paa Fortoget. Flere ere iøvrigt endnu i Behold, saaledes i Kjøbenhavns Omegn, paa Falster og navnlig i Egnen mellem Odense og Nyborg.[1] I sin oprindelige Skikkelse var Bystevnet en cirkelrund Kreds paa c. 8—10 M.s Tværmaal, dannet af utilhugne Sten, saa mange som der fandtes Gaarde i Landsbyen og følgelig stemmeberettigede Mænd. I nyere Tid ere imidlertid adskillige af dem blevne omsatte i Form af en Firkant, Trekant el. lign. og Stenene tilhugne. Naar Møderne holdtes, tog hver Mand Plads paa sin bestemte Sten og Oldermanden i Midten eller ude i Kredsen. Disse Stevnepladser kunde saaledes vel i ældre Tiders Øine have frembudt en vis Lighed med Stenkredsen om Runddysserne.

Der foreligger endog et bestemt Vidnesbyrd om, at en Oldtidsdysse i et enkelt Tilfælde er traadt i Stedet for et saadant Bystevne. I Ørum, Bjærge Herred (ved Veile), staaer der ud for Kirkegaardsdiget Rester af en mindre Langdysse. Om den beretter Danske Atlas, fra 1768 (IV, S. 145), at der holdt Bymændene Grandestevne — noget Traditionen iøvrigt den Dag i Dag veed at fortælle. Antagelig have Bymændene da her under Raadslagningen havt deres Sæde hver paa sin Randsten.[2]

---

[1] Bystevner, bevarede eller sløifede, kjendes følgende Steder: Sjælland: Valby i Hvidovre S., og Farum. Laaland: Nagelsti. Falster: Virket, Hillestrup og Sønder Ørslev. Fyen: Hjallese, Voldersler, Stenløse (alle i Odense Herred), Birkum, Aasum, Høiby, Fraugde Kjærby, Allerup, Davinde, Nørre Lyndelse, Dømmestrup (alle Aasum Herred), Marslev, Ladby, Kjertinge (Bjærge Herred), Heden (Salling Herred) og Søllinge og Ellinge (Vinding Herred). — Om de fleste af disse Bystevner se Trap: Danmark, 3. Udg.

[2] Hist og her have Gadestevner mulig ogsaa været holdte ved eller paa Gravhøie. I alt Fald kunde Navne som Grandestevnshøi

Men Gadestevnerne frembyde ogsaa en anden Interesse for os i denne Sammenhæng. De kunne paa en Maade betragtes paa de sidste Udløbere af den ældgamle Skik, der her har været Gjenstand for Omtale, at holde Thing under aaben Himmel. Endnu ere enkelte af Stevnerne i Brug, og endnu vil man saaledes, naar Bymændene forsamle sig paa Stenene, kunne danne sig en svag Forestilling om, hvorledes Middelalderens og den nyere Tids Retsmøder under fri Himmel have taget sig ud.

Skikken at holde Thing ved Oldtidsmonumenter har iøvrigt ikke været indskrænket til Danmark alene. Thinghøie forekomme i flere andre Lande, saaledes i Norge[1], Sverige og Slesvig[2]. For Tydsklands Vedkommende anfører J. Grimm i sine »Deutsche Rechtsalterthümer«[3] flere Exempler paa Retsmøder ved Høie, uden at Navnet Thinghøi dog sees at være knyttet til dem. Visse Arter af Stenmonumenter, navnlig de runde Stenkredse (i Norge og Sverige kaldet Domsringe, Dommerringe eller Thingstene[4]; jvfr. hermed de bornholmske »Thingborde«), har man ogsaa villet sætte i Forbindelse med Thing; men for deres Vedkommende stiller Sagen sig ret tvivlsom.

(Grande ɔ: Bymænd) og Grandhøi synes at tyde derpaa (jvfr. F. Poulsen: Hist. og kulturhist. Efterretn. om Samsø, S. 163).

[1] N. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, passim.

[2] A. Sach: Das Herzogtum Schleswig, II S. 9 flg.

[3] 4. Udg., II S. 421 flg.

[4] H. Hildebrand: De förhistoriska folken i Europa, S. 123 flg. Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsm. Bevaring, 1901 S. 182 flg. Jvfr. ogsaa Aarb. f. nord. Oldk., 1897 S. 46 flg. Som en hidtil ret upaaagtet eller dog ikke meget omtalt Eiendommelighed ved de svenske og norske Stenkredse skal det fremhæves, at Stenenes Antal meget hyppig er 12 (eller 24); mulig kunde der herunder skjule sig noget. — Ved en Stenkreds i Skotland vides det, at der Aar 1349 har været afholdt et Møde (J. Fergusson: Rude stone monuments, S. 264).

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1903.

II. RÆKKE.

18. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

III

INDHOLD AF AARGANGEN

1903.

I Texten er der indsat følgende Afbildninger:

1.

OM SKYLDJORD ELLER *TERRA IN CENSU.*

AF

P. LAURIDSEN.

Allerede i det 12te Aarhundrede begyndte Landets gamle Boldeling at opløses og erstattedes af den saakaldte Guldvurdering (Mark Gulds Jord); men da denne i det 13de Aarhundrede helt trak sig tilbage til Danmark vest for Store Belt, opstod der paa den sjællandske Øgruppe en ny kvantitativ Jorddeling under Udtrykket »*terra in censu*«. De Kvota af »Rebetret«, »*terra*«, der tilhørte en Ejendom, opførtes med et Maal: Mark, Øre, Ørtug, Penning samt den nøjere Bestemmelse *in censu*, i Skyld. *Terræ unius marcæ in censu* betyder altsaa ordret oversat: een Mark Jorder i Skyld; *una ora terræ in censu* er een Øre Jord i Skyld osv.

Denne Jorddeling træffe vi i Brug i Slægtleddet før Biskop Absalons Død 1201, og de sidste Rester af den forsvinde først med Christian V's Matrikel 1682, altsaa strækker den sig over et Tidsrum af næsten fem Aarhundreder. Som Indledning anfører jeg, dels efter Scriptores, dels efter Repertorium, nogle betegnende Tekststeder. *Thoko Ebbesøn contulit monasterio in Hæslærøth terram 10 orarum in censu et in Lerholte terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo.* (Kort efter 1161).... *Domina Gythe contulit monasterio bona in Sierstædhe, videlicet 14 oras terræ in censu de terra communi et in Ornumme dimidiam marcam* (Før Aar 1201)... *Bona nostra omnia in Dostorp cum quadam parte silve Hole-*

scog et cum parte fundi in Gamlæryd, continentis censum $4^1/_2$ *denar. in terra* (1278)... *Insuper bona mea, que habeo in Hagnælef, scilicet 6 oras scyld et dimid. solid.* (1261)... *1 mansus 2 marcharum terre* (1311)... *In Walensbæk 3 oras terre in censu et 1 curiam ibid. cum suo fundo sine agris aliis* (1317) ... $^1/_2$ *bool in censu terre* (1322) ... *1 mansus, id est census 1 marche* (1335) ... *1 integrum bool terre in censu* (1339) ... *Videlicet terras 3 mr. et 3 orarum in censu et terras ibid. dictus Stuuæjorth, in quibus 5 ore seminis annuatim possint seminari* (1355) ... *12 orarum cum 2 sol. terre in censu cum eorum pertinentiis ad 4 camporum limites dictos markeskyæl* (1360)... *Unam curiam in Regnstorp, cui adjacent 8 sol. terr. in censu, cum suis wængæ, bøgæ haghæ et eghe haghæ* (Scrip. IV. 381) ... *En gaard i Egby, som tilligger 2 öre skyldjord* (Scrip. IV. 354) ... *En twiggæ ørtis jord* (IV. 380) ... 1416 skødede I. P. *1 øre skyld jord og nogle pennings skyld dertil* (Rep. III. 222)... *1 ørtug skyld i grund, gaard og gods* (Scr. VI. 186) ... *Halvdelen af en 3 ørtis skyld liggendis i Lundbymark i Barnebool* (Scr. IV. 403) ... *4 ørtis skyld i Tockerup* (1554) ... *sol. in censu* (1561) ... *Skippinge har 7 bol eller 168 ørtug eller ørter skyld, saakaldet* (1651)[1].

Siden Velschows Dage har denne Inddelingsmaade været stærkt omstridt, og Spørgsmaalet er endnu langt fra løst. Jeg tror dog her at kunne indskrænke mig til en Omtale af C. Paludan-Müllers og Kr. Erslevs Opfattelse, da de i deres Behandling have optaget alt, hvad der hidtil er kommet frem i Sagen[2].

Det er interessant at se, hvorledes Paludan-Müller be-

---

[1] Præsteindberetningerne om Bol paa Sjælland 1651. Baarse Herred. Ørtugene ere fundne ved Opsummering for de enkelte Gaarde.

[2] C. Paludan-Müller: Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarhundrede. »Vid. Selsk. Skrifter« 5. R. 4. B. 1874. (Smlgn. Joh. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. 1874), Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid. 1898.

væger sig lige op ad det rette, ja saa at sige holder Løsningen i sin Haand, og dog til sidst fortaber sig ud i de uheldigste Fejlslutninger. »Der har engang« — siger han — »været en saa frugtbar Tid i Østdanmark, at en Skæppe *annonæ*, Rug eller Byg, kostede en Denar i Sølv ... Naar da en Skæppe, det eneste kubiske Kornmaal man havde, gjaldt en Denar, var det naturligt som højere Enheder i Kornmaalet at benytte Denarens Multipla: 12 Skæpper kaldtes da en Ørtug Korn, 36 en Øre, 288 en Mark Korn; thi en Mark Rug eller Byg stod altsaa i en Pris af en Mark Sølv. Det bliver da ogsaa let at forstaa, at ved en saadan Kornpris og et saadant Kornmaal maatte saa stor en Del af »Rebetræt« eller den Rebning underkastede Kornjord, der kunde modtage en Mark Korn i Udsæd, kaldes en Mark Jord, og Markens Dele, Øre, Ørtug, Penning, gaa over til at blive Navne paa forholdsvise Dele af Jorden.« (S. 232).

Denne Slutning er noget nær uangribelig, og Forfatteren staar lige foran Løsningen af Spørgsmaalet; men da han — efter en forudfattet Mening — uheldigvis tror at skulle bevise, at »Jord i Skyld« er en Art Matrikulering, opgiver han det vundne Resultat og bøjer af i ganske uholdbare Sideslutninger. Umiddelbart efter det anførte fortsætter han derfor saaledes: »Denne Forklaring, at det var Udsædens Maal, der blev Jordens Værdimaal, bestyrkes af alle Kilder«. Med Forundring ser Læseren, at P.-M. her i Tankerækken indpoder et helt nyt Begreb, der hverken er omtalt foran eller berøres eller kunde berøres i de Kildesteder, han anfører til Støtte for Opfattelsen. Hvorledes kommer han dog i denne Sammenhæng til at tale om Jordens Værdimaal, og hvad forstod han ved dette søgte Udtryk? Naar vi tale om en Gaard paa 40 eller 50 Tdr. Land, eller naar de gamle paa ganske tilsvarende Vis talte om en Ejendom paa »8 Øre Jord« eller »8 Øre Jord i Udsæd«, saa tænke vi, og saa tænkte de paa det rent kvantitative, paa Antallet af Maaleenheder, paa det dyrkede Areals

Udstrækning eller Omfang, men aldeles ikke paa dets Godhed, Bonitet eller »Værdimaal«. Selvfølgelig var en Gaard paa 8 Øre større end en Gaard paa 5 Øre, maaske var den ogsaa bedre, men det kan jo dog ikke forudsættes, at den lærde Professor vil oplyse os om disse simple Talforhold, og der ligger vel ogsaa noget helt andet bag hans Deduktioner, skønt det kan være vanskeligt nok at sige, hvad der da egentlig ligger bagved dem, saa knap og antydende glider han hen over hele Problemet. For det første oversaa han maaske her som paa andre afgørende Punkter[1], at *terra* er Middelalderens tekniske Udtryk for dyrket Jord, og for hans Blik kom Kultur- el. Dyrkningskvaliteten derfor først frem med Maalene for Udsæden, og for det andet har han sandsynligvis ligesom mange ældre Forfattere ment[2], at der bestod et nogenlunde bestemt Forhold mellem Jordens Godhed og den Udsædsmængde, den kunde tage imod, og ad begge disse Veje førtes han da sandsynligvis til den Paastand, at Udsæden er Jordens Værdimaal. Dermed var hans Opfattelse af *terra in censu* som en Matrikulering færdig.

»Ved denne Skyldsætning efter den Udsæd, Jorden kunde tage, var altsaa vundet en Kvalitetsbestemmelse, der i Forbindelse med Kvantiteten gav et Værdimaal for Jorden« (S. 240). Men dette er en ganske umulig Tanke; thi hvad var Udsæden, den absolute Udsædsmængde, andet end Kvantiteten, og Kvantiteten andet end Udsæden, og hvor-

---

[1] Se S. 230 om Bol.

[2] Det er sandsynligvis A. Berntsens Udtalelser (II. 1 Part S. 57), der gaa igen hos P.-M. Om Besaaningsforholdene i Nutiden har jeg forhørt mig hos forskellige praktiske Landmænd og raadspurgt Statskonsulent K. Hansen, Bestyrer af Forsøgsstationen ved Lyngby, og fra alle Sider bekræftes det, at man fra Udsædsmængden ikke kan slutte sig til Jordens Kvalitet. Man saar tyndt paa magre Sandjorder, fordi man der maa nøjes med en tyndere Plantebestand, men man saar ogsaa tyndt paa meget frugtbare Jorder, fordi hver enkelt Kærne der giver flere Straa og let fremkalder Lejesæd. Smlgn. Stat. Tabelværk: III. 5. III. 11. III. 27, IV. C. 2, 4, 7. V. C. 1.

ledes er det muligt gennem een Mængde »i Forbindelse med« den samme Mængde at naa til Kvaliteten?

Ikke des mindre gaar P.-M. ufortrødent frem ad den engang betraadte Vej. »Fastholdes maa det saaledes« — siger han S. 238 — at »Udtrykkene Mark Jord, Øre Jord, Skilling eller Ørtug Jord, Denar eller Penning Jord betegne saa meget af den Rebning underkastede Maalsjord, som kunde besaas med en Mark, Øre, Skilling, Denar Korn, det er med henholdsvis 288, 36, 12 og 1 Skæppe Rug eller Byg, — ikke just hvert Aar besaas, men som havde Sædejord til en saadan Udsæd. Oprindelig, foran de historiske Mindesmærkers Tid, har dette vel været den virkelige Udsæd; men denne Bestemmelse er bleven staaende saa længe, at den efterhaanden har fjernet sig fra Udsædens virkelige Maal og er bleven til en Matrikelstørrelse, om man vil tillade Ordet, der i Bøgerne kaldtes paa Latin *census*, paa Dansk Skyld; *terra octo solidorum in censu*, eller otte Ørtugskyld, er en Jord, der oprindelig var anslaaet til at modtage otte Skilling eller 96 Skæpper Korn i Udsæd. Ordet *census* i denne Forbindelse betegner paa Bøgernes Tid i Almindelighed ikke den Afgift, der svaredes af Jorden, men den Skyld, der hvilede paa den i Forhold til Udsæden, saa at Ordet er nærmere i Slægt med vort Hartkorn end med Landgilde.«

Her staa vi igen over for den samme urigtige Tankegang. Oprindelig (d. e. foran de historiske Mindesmærkers Tid) var *census* den absolute Udsæd eller det dyrkede Areal, altsaa ikke *census;* men den blev *census* (en Art Matrikelstørrelse, nærmere i Slægt med vort Hartkorn end med Landgilde) ved under Agerbrugets Frem- eller Tilbagegang at blive staaende, ved »efterhaanden at fjerne sig fra Udsædens virkelige Maal« — altsaa ved at forældes; thi da fremkom der ved Siden af de nye formindskede eller forstørrede Kvantiteter en gammel Udsædsangivelse, der gav et »Værdimaal« for de forandrede Dyrkningsenheder.

Heri bestaar P.-M.s Fejlsyn, og dette hidrører igen ude-

lukkende fra, at han under et middelalderligt Udtryk har villet indsmugle en moderne Tanke, vor Tids Jordvurdering under Valdemarstidens simple Kvantitetsangivelser. Derfor kan han ikke alene ikke forklare os, hvad *census* virkelig var, men han kan end ikke fremstille den positive Side af sin egen Opfattelse saaledes, at den kan forstaas af andre. Ud over det rent negative, at *census* ikke betød en Afgift, har han kun vage Antydninger.

I Modsætning hertil er Professor Kr. Erslevs Tolkning overmaade fyndig og ligetil. Det gælder om at forstaa — siger han S. 23 — hvad der menes ved Ordet *census*, og at afgøre, hvad det er for Mark, Øre osv., der opføres som Maal. Tænkes der ved dem paa Metal eller Korn; thi begge Dele er muligt? Heldigvis kan dette Tvivlsmaal hurtig afgøres; thi vel ere Navnene paa de højere Enheder fælles, men ved de virkelig brugte mindste Maal skiller de to Regningsarter sig ud fra hinanden; i Kornmaalet hedder det Skæppe, *modius*, i Pengeregningen Penning eller Denar. Men i Skyldtaxationen benyttes nu altid det sidste Udtryk; Betegnelsesmaaden er staaende og fast: *terra unius denarii in censu*, en Penning Jord i Skyld, og »det er derfor ganske umiskendeligt, hvad Taxationen mener med sine Maal; der tænkes ikke paa Korn, men paa Metal, og der kan i det højeste være Tvivl om, hvorvidt man skal underforstaa Sølv eller Penge.«

Efter at Forfatteren dernæst har bestemt sig for Sølv som Inddelingsmiddel, gaar han over til at forklare Ordet *census* som en Afgift, altsaa netop lige det modsatte af, hvad P.-M. mente, og igennem en Række Hypotheser, som det ikke her er nødvendigt at gentage, havner han i den Opfattelse, at *census* er Ledingsafgiften. »Og her staa vi da ved den simple og næsten selvindlysende Forklaring for, hvad der mentes med Jordens Taxation til Skyld; at Jorderne ere satte til en vis Skyld betyder ligefrem, at de skyldte saa meget i Ledingsafløsning. *Terræ unius marcæ in censu*

ydede en Mark Sølv; *census duarum orarum in terra* betegner Jord, der ydede 2 Øre, naar Ledingen blev afløst med Penge.«

Dette er Forfatterens Hovedpaastand, som det gælder om yderligere at underbygge. Derfor spørger han videre: »Hvorledes har man da udfundet, hvor megen Jord der skulde ansættes til at udrede een Mark i Skyld eller i Ledingsafløsning, som vi nu kan udtrykke det?« Og han svarer: »Man ansatte Jorden til Skyld efter den Udsæd, den kunde tage, og det saaledes, at en Jord, der kunde tage een Mark Korn i Udsæd, ansattes til een Mark (Sølv) i Skyld.« Dette søges saa nærmere paavist ved Hjælp af Kildesteder fra Roskildebogen, og sluttelig opsummeres Resultatet i følgende Sætninger:

»Skyldtaxationens Væsen synes her efter at foreligge ganske klar. Med Fordelingen af Ledingen for Øje er Jorderne blevet taxerede, og Taxeringen angiver den Afgift, som Kongen kunde kræve i Stedet for selve Ledingsydelsen; Taxeringen bygger paa en Værdsættelse af Jorderne gennem den Udsæd, de kunde modtage paa Taxationens Tid. Af Taxationen kan man altsaa direkte udlæse, hvor meget der skulde ydes i Ledingsafløsning af Jorden, og indirekte ligger der tillige i den, hvor megen Udsæd vedkommende Jord kunde tage,« (S. 33). Ved en behændig Synthese lader Forfatteren Velschows Opfattelse af *census* som en Afgift og Paludan-Müllers Matrikeltheori gaa op i en højere Enhed, begge de ældre Opfattelser smeltes ind i hans Løsning, og denne kunde derefter synes dobbelt uangribelig.

Det er altsaa Prof. Erslevs Mening, og udtrykkelig siges dette S. 66, at Valdemarstiden havde kammeralistisk Indsigt til at skabe en systematisk, fiskal Kongruens mellem Udsæd og Skyld, mellem Jord og Afgift, og det en Kongruens af en saa fuldendt Natur, at ikke alene Penning Jord, Skæppe Udsæd og Penning Sølv dækkede hinanden som Blade i en velbeskaaren Bog, men at endogsaa Metallets Regningsenhed, Penningen, gennem Skattesystemet overførtes paa Jorden som

dennes egentlige Maaleenhed. Dermed er Opfattelsen saaledes præciseret, at dens Rigtighed, der staar og falder med den beskrevne Kongruens, kan underkastes en Prøvelse. To Spørgsmaal trænge sig frem til Besvarelse, nemlig 1) var Ledingsafgiften = Jordskylden, og 2) var den af Prof. Erslev beskrevne nøje Overensstemmelse mellem Ledingsskyldens og Jordens Maal virkelig til Stede? En benegtende Besvarelse af et af disse Spørgsmaal vilde være tilstrækkelig til at afvise hele Tolkningen, men for ikke at forsømme noget tages de med begge to.

I det eneste Lovsted, der behandler disse Forhold, i Forordningen for Sjælland 1284 § 11, hedder det:

»Hvo som har Mark Skyld eller 9 Øre eller 10 Øre eller og 11 Øre i Jord, rede deraf en fuld Havn; men har han 12 Øre Skyld, da rede han for halvanden Havn.«

Hvis Professor Erslevs Tolkning er rigtig, maa den kunne indsættes i Lovstedet uden at forstyrre Meningen, og det vil da komme til at lyde omtrent saaledes: Den Bonde, der har saa megen Jord, at han i Ledingsafløsning eller Skyld betaler 8, 9, 10 eller 11 Øre Sølv, reder fuld Havn osv. Men det er jo klart nok, at Paragrafen med det samme har slaaet en, historisk set, umulig Volte, idet det oprindelige, selve Ledingsydelsen in natura, nu skal bestemmes ud fra det deraf afledede, Ledingspligtens Afløsningssum i Metal. Dette kan ikke være rigtigt. Forordningen oplyser os om, at Sjællands Jorder 1284 vare inddelte i Havne efter visse Maal, og den anfører Navnet paa disse Maal under Betegnelsen »Mark Skyld«; i Skyld, *in censu*, maa derfor være et teknisk Udtryk for agrarfiskale Forhold, for en Inddeling af Jord til Skyld. Denne Inddeling »Mark Skyld« er Havnelægenes agrariske Grundlag, og den kan da umulig samtidig være en Afledning af en Pengeafløsning af »Havne«byrden.

Heller ikke naar Sagen ses fra den anden Side, fra den foregivne Kongruens mellem Skyldens og Jorddelingens mindste Led: Penning Skyld og Penning Jord, vil det lykkes at faa

Mening i Opfattelsen. Af flere Kilder vide vi, at »rette Leding« var 3 Mark Penge eller 1 Mark Sølv i Afløsning af hver Havn, altsaa 240 (eller 288) Denar Sølv i Ledingsskat. Efter Prof. Erslevs »Skyldtaxation« skulde der til denne Sum i Sølv svare det samme Antal Penning Jord (»den taxerede Udsæd«); men i Følge Forordningen af 1284 kunde der i et Havnelæg inddrages 8—9—10—11 Øre Jord, d. e. een Penning Sølv i Havneafgift kunde under visse Omstændigheder lige saa fuldt kræves af 1 som af $1^3/_8$ Penning Jord, og det er derfor ganske uforstaaeligt, hvorledes Sølvets Penning kan være overført paa et saa varierende Jordmaal, eller hvorledes man af »Skyldtaxationen«s Mark, Øre, Ørtug og Penning skal kunne aflæse, hvormeget der skulde ydes i Ledingsafløsning af Jorden.

Det er unegtelig lykkedes Forfatteren at give en forstaaelig Forklaring af Sammenstillingens to Led: »Mark og Census«. *Census* er Afgift, Skyld, Ledingsskyld, og Mark er denne Afgift udtrykt i Sølv; men uheldigvis kan han ikke faa det første Led, det egentlige Hovedled, *terra,* med ind i Tolkningen. Det glipper for ham, saa snart han skal knytte sine theoretiske Slutninger til Virkeligheden eller fra sin Skyldtheori slaa en Bro over til Censusbøgernes og Urbrevenes Jordmaal og Skattebasis. Det samlede Udtryk: *terræ unius marcæ in censu* er lige saa gaadefuldt ved Slutningen som ved Begyndelsen af Professorens Udvikling. Dette kan yderligere illustreres ved et Exempel valgt iblandt 100 andre. I Roskildebogen S. 9 hedder det om Jordegods i Hammer Sogn: *In ipsa villa habet Episcopus 4 bool 4 solidos terre, minus 4 denariis.* Jeg skal slet ikke opholde mig ved den forunderlige Sammenstilling af Bol og Solider, af Jord- og Sølvmaal, jeg indrømmer straks, at Bol kun er et sædvanemæssigt Udtryk for Mark Jord, og at der her er Tale om Skyldjord, *terra in censu*, ja jeg skal endogsaa gaa saa vidt i Indrømmelserne, at jeg med Professoren antager, at der gik 240 (ikke 288) Denar paa Marken, og dog indser jeg ikke, hvor-

ledes det vil være muligt for ham at give en forstaaelig Forklaring af det samlede Udtryk. Det kan absolut ikke benegtes, at Bol (eller Mark) er en Samling af Jordstykker, Arealer, og et Maal for disse Arealer; lige saa lidt kan det benegtes, at Soliderne og Denarerne ere underordnede Afdelinger af det samme Maal, altsaa hver for sig ogsaa Arealmaal. Her er altsaa *in summa* Tale om 996 Denar Jord. Derefter gaa vi over til Ledingsskylden og se selvfølgelig bort fra den Tilfældighed, at disse Jorder som gejstligt Fæstegods vare ledingsfrie. I Følge Forordningen af 1284 er det klart, at Ledingsafgiften i høj Grad maa paavirkes af den Maade, hvorpaa disse 33$^1/_5$ Øre Skyldjord fordeles til Ejendom. Fordeles de ligelig imellem 3 Ejere, vil hver Ejendom komme paa 11$^1/_{15}$ Øre Censusjord og rede 3 Havne eller 720 Denar Sølv af 996 Denar Jord; fordeles de ligelig paa 4 Ejendomme, vil hver af disse faa c. 8$^1/_7$ Øre Censusjord og tilsammen rede 4 Havne eller 960 Denar Sølv af 996 Denar Jord. Prof. Erslev skylder os endnu en Forklaring af, hvorledes en saa bevægelig Størrelse som Ledingsskylden kan bundfældes som et brugbart eller konstant Jordmaal.

Paa en Maade er der kun en rent formel Forskel mellem Professor Erslevs og P.-M.s Tolkning. Efter at have forklaret *census* som en Ledingsskyld falder den første tilbage paa P.-M.s Fremstilling af Skattegrundlaget som en Udsædsmatrikulering, og han gør dette i endnu stærkere Ord end Forgængeren. Han taler ligefrem om en »Skyldtaxation«, om en Jordvurdering til Skat, hvor P.-M. dog som oftest brugte mere vigende Udtryk. Han siger: Det bedste Middel i dette Øjemed bestaar i »at se paa, hvad Udsæd Jorden kunde tage; heri laa paa een Gang en Bestemmelse af Arealet og af dettes Godhed, og dette har da aabenbart ogsaa for Middelalderen og endnu længe efter staaet som Hovedmidlet til at bestemme en Jords Værdi« (S. 53).

Selvfølgelig er dette ganske urigtigt. Hverken i Middelalderen eller i nogen som helst anden Tid har man bestemt

en Jords Værdi efter Udsæden; thi derved bestemmes kun Kvantiteten eller en Del af Kvantiteten, og naar Professoren paa dette Punkt driver det til at ville forbedre den roskildske Stiftsskrivers Udtryk, turde hans Kritik dog maaske være vel dristig. I Roskildebogen S. 27 hedder det: *Inquiratur de quantitate terre hujus ville. — Habet terram 12 orarum et 3½ sol. terrarum.* Dette Sted staar som en Afviser-sten for alle Matrikuleringsfantasier, det fortæller os i klare Ord, at vi have med simple Kvantitetsmaal at gøre, og Kr. Erslev kan kun gennem følgende helt urigtige Ytringer slippe uden om det. »Den stadige Anførelse af Skylden har sin Grund i, at denne indeholder en Værdsættelse af Jorderne, af deres Kvantitet som Jordebogen selv kalder det med et ikke helt korrekt Udtryk«. Men hvori skulde Ukorrektheden da vel bestaa? Paa den næste Side i Roskildebogen skriver den samme Skriver: *Inquiratur de terra hujus [ville]; habet malam terram!* — og saa skulde han alligevel tage Fejl af Kvantitet og Kvalitet? —

Hverken Paludan-Müller eller Kr. Erslev formaa at se Censussystemet i Forbindelse med de Landboforhold, hvori det var indpasset, eller at forklare det ud fra Fællesskabets særegne Tilstande og Vilkaar. Til at begynde med erklærer den første ligefrem, at han ikke kan og ikke vil inddrage de germanske og skandinaviske Folks Agrarvæsen i Undersøgelsen (S. 229), og det er da heller ikke saa underligt, at han ikke kan forklare et af Fællesskabets mest vitale Forhold: den særegne Maade, hvorpaa Ejendom og Skat vare knyttede sammen. Professor Erslev er ikke naaet videre. Ogsaa han gaar ganske theoretisk løs paa Spørgsmaalet uden at skænke de til Grund liggende Tilstande den fornødne Opmærksomhed, og han ender ligesom Forgængeren ude i Fejlslutninger.

Men hvad var da Census, hvori bestod denne saakaldte Skyldsætning, naar den hverken var en Afgift eller en Matrikulering? Hvad betød da disse Maal: Mark, Øre, Ørtug,

Penning, naar de hverken vare Maal for Sølv, for Penge eller for Korn? Ja, hvad betød saa det samlede Udtryk: *terræ unius marcæ in censu?*

For at forstaa Sagen i hele sin Simpelhed, jevn og lige til som Tiden, hvorfra den stammer, og for at rede den ud af det Fortolkningsvirvar, hvori den for Tiden sidder fast, maa vi først ganske frigøre os for alle moderne Begreber om Ejendom og Jordvurdering og dernæst se nøje paa de samstillede tre Led: *terra, marca, census.*

Om terra.

Terra er Middelalderens tekniske Udtryk for dyrket Jord, en Sprogbrug, der var gængs over hele Nord- og Mellemeuropa[1]. *Terra* var Sædland, Ejerlagets Kulturareal, den Del af Bymarken, hvorpaa Befolkningens Erhvervsliv og Underhold særlig beroede. Fra først af var dette Areal udvalgt midt inde i udyrkede Strækninger, enten fordi det var det bedste, der kunde haves paa Stedet, eller fordi det var det lettest dyrkelige og, økonomisk set, altsaa alligevel det bedste. Selve Dyrkningen gav det en Kvalitet, Kulturkvaliteten, den eneste, som den tidligere Middelalder fiskalt regnede med, og derfor blev det tillige Tidens egentlige Skatteobjekt. »*Si terra non colitur, nihil solvat*«[2].

Men Ejerlagets Selvforsyning beroede ikke udelukkende paa disse Arealer. Enhver Dyrkning i større Stil kræver

---

[1] »Hence in our law the Latin word *terra* means arable land. To claim *unam acram terrae* when you meant an acre of meadow *(prati)* would have been a fatal error.« — F. W. Maitland: Domesday book and beyond. Cambridge 1897. S. 388. Anm. — I nogle enkelte Breve fra Vestjylland 1406 forekomme dog Udtryk som »5 plaustrorum feni terris«, men de turde være ret enestaaende.—Repert. III.76. Ogsaa paa Dansk forekommer Udtrykket »54 Skpr. land iordh«. Dipl. Chr. I. S. 108.

[2] Forordningen 1251 § 6. Smlgn. Forordn. for Sjælland 1284 § 12. — Se Udgaven 1505 af Kong Eriks sjæll. Lov. J. Steenstrup anf. St. S. 156.

dyrisk Arbejdskraft, disse Trækdyr maatte fødes, og da de i Sommertiden ikke kunde finde Næring paa de besaaede Strækninger, var det for ethvert Ejerlag nødvendigt at have andre Arealer i Ovredrev, Enge, Heder og Skove, kort sagt Fællesgræsninger tilstrækkelige til at føde Besætningen, medens Kulturarealet laa »i Vang.« Her staa vi foran det springende Punkt i Forstaaelsen. Det gamle Landbosystem krævede en vis Ligevægt mellem disse to Afdelinger paa Bymarken. Ejerlaget maatte kunne sommergræsse, hvad det havde vinterfodret: ejede en Mand en Mark *terra,* maatte han have Græsningsarealer i et tilsvarende Forhold. Dette var simpelthen en Nødvendighed for Driftens sunde Fortsættelse, og som en Nødvendighed var den — selv om den ikke udtrykkelig nævnes — en stiltiende Forudsætning ved enhver Ejendomsdeling, ved ethvert Salg og Køb. De udyrkede Strækninger fulgte de dyrkede som Bælgen Ræven. Derfor kunde Gave- eller andre Overdragelsesbreve anvende snart en kortere, snart en længere Formel uden derfor at blive misforstaaede. Det var ligegyldigt, om en Mand solgte 12 Øre 2 Ørtug Skyldjord eller »*12 orarum cum 2 sol. terre in censu cum eorum pertinentiis ad 4 camporum limites dictos markskyæl*[1]. Den første Form for Overdragelsen var lige saa omfattende og effectiv som den anden. Formelt ramte Delingen kun det dyrkede Areal; det alene var Maalsjord, Rebetret; men med dettes enkelte Portioner fulgte tilsvarende, ideelle Kvotadele af Ejerlagets øvrige Goder.

Hele denne Besiddelsesform kan og bør imidlertid ikke udsondres fra Tidens Skattevæsen. Bol, Otting, Mark Guld i Jord, Mark Skyldjord vare de grove Masker i det rudimentære Skattesystem, der træder os i Møde i vore ældste skrevne Kilder, og alle de gamle Inddelinger havde derfor en dobbelt Mening: de vare Inddeling baade til Skat og Ejendom. Af disse er Ejendommen det oprindelige, Skatten

[1] Repert. II. S. 66.

det deraf afledede, og vor ældste Skattebasis var derfor ogsaa simpelthen den gamle Tids typiske Ejendom: Bolet, »mansus«, Slægtjorden; men idet Udviklingen og Opdyrkningen dels sprængte, dels udvidede Bolet ud over rimelige Grænser, skabtes nye Skattegrundlag og der igennem nye Typer for Ejendom. Det er væsentlig disse, der beskæftige os her, og de have alle det tilfælles, at det fiskale er ligesom rykket frem i Forgrunden. Inddelingen synes nedfældet paa Bymarken uden Hensyn til den øjeblikkelige Ejendomsfordeling. Ejerlagets Skyld- eller Skattejord (Ottings-, Bolsjord) afgrænses, opmaales og inddeles i Skattequota, og disse Skattequota grupperes saa i Ejendomme efter Besiddelsesretten. Fiskalt set vare de kun Maal i Kulturarealet, reelt derimod tillige proportionale Parthavere i alle Ejerlagets øvrige Jorder. Derfor var et Bol en dobbelt Ting: formelt betød det kun en maalt Del af den dyrkede Bymark, men retslig omfattede det tillige et X ɔ: en Andel i de udenfor Kulturarealet liggende, urebede Dele af Bymarken. Det er dette dobbelte Forhold, Paludan-Müller overser saa ganske i sin Behandling af Bolet. »Bolet er — siger han — et særskilt Stykke dyrket Jord . . . Ordet betegner tydelig nok ikke et helt Jordbrug med alle dets Bygninger og alle dets Tilliggender, men den dyrkede Jord til et Jordbrug« (S. 229). Men dette vil jo dog ikke sige andet, end at P.-M. kun har havt Øje for Bolets fiskale, ikke for dets reale Indhold.

Om middelalderlige Jordmaal.

Derefter gaa vi over til at undersøge Betydningen af de **Maal**: Mark, Øre, Ørtug, Penning, der i Kilderne opføres sammen med *terra*. Med Skarpsindighed har Professor Erslev godtgjort, at de ikke kunne være Kornmaal, ligeledes fortrøster jeg mig til at have paavist, at de lige saa lidt kunne være Maal for Metal, og der er da egentlig kun een Udvej tilbage, den nemlig, at de kunne være Maal for *terra*, selvstændige Jordmaal, der, saaledes som P.-M. smukt og

rigtigt har udviklet det, gennem Udsæden og Prisen paa Korn have laant deres Navne fra Sølvet. Det er da dette, der skal søges bevist, og Spørgsmaalet kan stilles saaledes: Havde vi her i Landet i Middelalderen selvstændige Maal for dyrket Jord, og er det disse Maal, der indgaa som Led i Census-regningen?

Ved Undersøgelsens Begyndelse møde vi straks en Mærkelighed. De store Kulturlande syd og vest for os havde saadanne Jordmaal, men vore Fædre have sandsynligvis slet ikke kendt, i hvert Fald ikke brugt deres Maaleenheder, og dette har maaske mere end alt andet bidraget til, at vor egen originale Maade at maale Jord paa er bleven enten upaaagtet eller misforstaaet lige til denne Stund. De af den romerske Kultur umiddelbart paavirkede Lande maalte den dyrkede Jord efter D a g v æ r k; Maalingsenheden var det Areal, som et Okseforspand kunde pløje paa en Dag eller rettere paa en Formiddag, og deraf Udtrykkene: »Journale, Morgen, acre«[1]. Da disse Maal imidlertid ikke faa den mindste Betydning for den følgende Undersøgelse, kan jeg nøjes med denne Antydning, og bemærker kun, at nord for Ejderen findes kun eet Arealmaal, der i sin Oprindelse minder om den romanske Regnemaade, nemlig »Dagslet« eller »Deimat« d. e. et Stykke Eng, der kunde slaas af een Mand i een Dag. Dette Maal overførtes ogsaa paa Agerjorden, det forekommer allerede paa Provinslovenes Tid[2], men naaede forøvrigt aldrig ud over den sydligere Del af jydske Lovs Omraade. I denne Forbindelse vedkommer det os derfor kun for saa vidt, som det viser, at vore Fædre helt tilbage til Valdemarstiden og selvfølgelig længe, længe før vare fortrolige med Arealmaal.

Her i Landet have vi, saa langt Efterretningerne gaa tilbage, maalt Jorden, ikke efter den Tid, det tog at pløje

---

[1] Naar Meitzen i »Agrarwesen« etc. I. S. 111 identificerer skaanske Lovs »ager« med »morgen«, er dette selvfølgelig uden al Beføjelse. [2] Repert. I. S. 141. (1306).

samme, men efter den Sædmasse, der gik med til at besaa den. Dette er, om ikke en særlig dansk, i hvert Fald en særlig nordisk Form, helt uafhængig af romersk Paavirkning, og den fortjener derfor at undersøges nærmere. I det følgende har jeg sammenstillet, hvad jeg har kunnet samle om denne Jordmaaling; jeg forsøger at drage Hovedlinierne og at løse de vanskelige Spørgsmaal, som møde Undersøgeren, men tør dog langtfra haabe at have faaet alt med; dertil er Spørgsmaalet for ubearbejdet og indviklet.

Af gode Grunde er min Fremstilling retrospektiv. I en Tid, der ligger os nær, søger jeg at finde nogenlunde fast Fodfæste for derfra at bevæge mig tilbage til Tider og Forhold, som det uden yngre Oplysninger kunde være vanskeligt at fatte. — I Aaret 1718 foretoges en Art Opmaaling eller »Sætning« af Frigaardene i Haderslev Østeramt. Disse Gaarde vare i større eller mindre Grad Parthavere i det almindelige Markfællesskab, saaledes som dette havde udviklet sig i Østslesvig fra Koldingfjord til Slien. Den dyrkede Jord faldt i tre Afdelinger, nemlig »Gaardvangen« eller indhegnet Særeje, »Bylykken« eller indhegnet Fællesjord og »Vangskifterne« eller uindhegnet Fællesjord. I de sidste dyrkedes kun Havre, i de første, der modtog al Gødningen, derimod haardt Korn: Rug og Byg. I det vidtløftige »Sætningsdokument« opføres Gaardenes Arealtilliggende paa fuldstændig middelalderlig Maade: Pløjelandet med Ørtug og Skpr. Jord, Engene efter »Læs Hø« og Ovredrevene efter »Kvægs Græsning«. Omstaaende Uddrag viser Beregningsmaaden.

Det allerførste, vi her maa lægge Mærke til, er, at disse Ørtug og Skpr. ikke betegne Udsædsmængder, men Udsædsjordmaal. De angive ikke, hvor meget Korn hver Gaard aarlig kunde saa, men de angive dens samlede Sædareal, altsaa den absolute Udsædsmasse, naar alle Sædjorderne paa een Gang besaaedes, d. v. s., Ørtug og Skæppe Land anvendes ganske i samme Bemærkelse som Nutidens Tønde og Skp. Land. Dernæst ses det af Sammentællingen,

Sædland.

	I. Gaardvang.	II. Bylykke.	III. Vangskifter.
Olufskjær .	38 Ørtug 8 Skpr.	11 Ørtug 3 Skpr.	36 Ørtug 3 Skpr.
Bejerholm .	40 — $8\frac{1}{2}$ —	29 — $\frac{1}{2}$ —	42 — 4 —
Langmose .	28 — $7\frac{1}{2}$ —	26 — 1 —	9 — 1 —
Kragelund .	6 — 9 —	11 — $9\frac{5}{16}$ —	17 — $9\frac{1}{2}$ —
Sum...	115 Ørtug 3 Skpr.	88 Ørtug $3\frac{13}{16}$ Skpr.	105 Ørtug $7\frac{1}{2}$ Skpr.

	Eng. I.	Eng. II.	Eng. III.	Græsning. I.	Græsning. III.
Olufskjær .	$62\frac{1}{2}$ Læs	» Læs	$4\frac{1}{4}$ Læs	22 Høved.	4 Høved.
Bejerholm .	$47\frac{1}{2}$ —	8 —	» —	4 —	$35\frac{3}{4}$ —
Langmose .	10 —	» —	» —	» —	$28\frac{3}{4}$ —
Kragelund .	3 —	$3\frac{5}{16}$ —	$\frac{3}{4}$ —	7 —	$7\frac{7}{8}$ —
Sum...	123 Læs	$11\frac{5}{16}$ Læs	5 Læs	33 Høved.	$76\frac{3}{8}$ Høved.

at Ørtugen regnes til 10 Skpr., og af det øvrige Indhold fremgaar det desuden, at den anvendte Regningsenhed er Rugørtugen. Det hedder nemlig: »Jorden giver fire Fold, hvoraf 1 gaar til Sædkorn, 1 til Arbejde og Gødning, og de øvrige 2 Fold ere da det egentlige Skatteobjekt, hvilket for en Ørtug Land giver 2 Tdr. 4 Skpr. Rug eller 3 Tdr. Byg eller 5 Tdr. Havre.« Altsaa kan der i en Ørtug Land saas 10 Skpr. Rug eller 12 Skpr. Byg eller 20 Skpr. Havre.

Dette er det vel kendte og ofte omtalte Forhold mellem Sædarterne, men det fremtræder her i en Sammenhæng, der indbyder til særegne Overvejelser. Professor Johannes Steenstrup har, støttet til Jordebogens Natholdsliste, hævdet, at Havren har Maal for sig, men det synes, at han derved dog nærmest har tænkt paa Læsten, ikke paa Skæppen *(marca myrti mensurati sicut mensuratur auena)*. Med nogen Tvivl gør Professor Erslev en modsat Mening gældende. Naar Kornørtugen — siger han — rummede 10 Skpr. Rug, 12 Skpr. Byg og 20 Skpr. Havre, saa var dette udelukkende en Følge af Prisforholdet mellem de tre Kornarter; Skæppemaalet var jo ens, og Værdimaalet naaedes derfor ved at tage henholdsvis et mindre eller større Antal Skæpper, og det var da ligegyldigt, om Afgiften svaredes f. Eks. i Ørtug Rug eller i Ørtug Havre, fordi Havreørtugens større Skæppetal opvejede Prisforskellen mellem de to Sædarter[1].

---

[1] Joh. Steenstrup anf. St. S. 251. Kr. Erslev anf. St. S. 13. C. Paludan-Müller anf. St. S. 237. Med Prof. Erslev antager jeg, at Havreørtugen ogsaa i Middelalderen har været regnet til 20 Skpr.

Men i den foreliggende Sammenhæng er der Tale ikke om Prisforhold, men om Arealmaal, bestemte ved Udsædsmængder, og Kornsorternes Besaaningsevne skulde altsaa ogsaa rette sig efter det angivne Forhold. Kornets Pris er en saare bevægelig Sag og kan i Tidens Løb underkastes de betydeligste Svingninger; men derimod er en Kornarts Besaaningsevne en mere konstant Størrelse, som i hvert Fald med nogen Sikkerhed kan kontrolleres ud fra vor egen Tids Erfaring. I vore Dage besaas en Td. Land i Østsjælland, lad os sige, med 7½ Skpr. Rug, op imod 9 Skpr. Byg og 10½ Skpr. Havre, eller Kornsorternes Besaaningsevne forholder sig til hinanden omtrent som 10 : 12 : 14[1]. Dette synes at vise, at Rug- og Bygskæppen maa have

[1] I Følge Statistisk Tabelværk (III. 5, 11, 27, IV. C. 2, 4, 7, V. C. 1.) saaedes der 1896 i Gennemsnit for hele Landet i 1 Td. Land noget nær 1 Td. Rug, rigelig 1 Td. Byg (lidt mere af 2-radet end af 6-radet) og c. 11½ Skpr. Havre, men jeg har af forskellige Grunde alligevel foretrukket rent eksempelvis at regne med Opgivelser fra Østsjælland. Hvor indviklede og ubestemte Besaaningsforholdene forøvrigt ere, fremgaar af følgende Udtalelser af Statskonsulent i Plantekultur Hr. K. Hansen, som han godhedsfuldt har tilladt mig at aftrykke: »Men Udsædsmængden veksler ganske betydeligt efter Jordbunden og delvis ogsaa efter Saatiden, Saamaaden og endnu andre Forhold. Af Rug gaar man paa vest- og midtjydske Sandjorder ned til 5 Skpr., medens man i Nordjylland gaar op til 9 Skpr., undtagelsesvis endog derover. I Østjylland og paa Øerne gaar man sjældent over 8 og under 7 Skpr. Naar man i Vest- og Midtjylland gaar ned til en saa lille Saamængde, beror dette dels paa den Opfattelse, at man paa meget magre Jorder maa have en tyndere Plantebestand, dels paa at man endnu i stor Udstrækning i disse Egne dyrker den smaakærnede Hederug, der pr. Maal og Vægtenhed indeholder et betydeligt større Antal Korn end de paa bedre Jorder almindeligt dyrkede Rugsorter. Paa meget frugtbare Jorder gaar man atter ned til temmelig smaa Saamængder (se f. Eks. den paagældende Statistik for Laaland-Falster). Aarsagen hertil er, at man paa saadanne Jorder i Reglen faar Lejesæd, naar der saas tykt, dels fordi hver enkelt Plante giver flere Straa, dels fordi Bladudviklingen er større, hvoraf følger, at Straaets nedre Parti faar mindre Lys, bliver derfor mindre stivt og falder følgelig lettere omkuld. Endvidere kan man som Regel sige, at jo senere paa Efteraaret man saar, og jo mindre »bekvem« Jorden er, desto tykkere saar man under iøvrigt lige Forhold. Endelig saar man gærne 1 à 2 Skpr. mindre pr. Td. Land ved Radsaaning (ɔ: med Radsaamaskine) end ved Bredsaaning.

For Byggets Vedkommende varierer Saamængden ikke fuldt

været et og samme Maal, og at Forskellen mellem disse to Kornsorter udelukkende stammer fra deres forskellige Besaaningsevne; men det synes paa den anden Side ligesaa bestemt at pege hen paa, at Havreskæppen maa have været mindre end „Haardtkornsskæppen".

Antage vi, at en Ørtug Land var 21000 □ Alen, skulde dette Areal — under Forudsætning af Skæppernes lige kubiske Indhold — have været besaaet med 10 Skpr. Rug, 12 Skpr. Byg og 14 Skpr. Havre. Altsaa skulde 1 Skp. Havre — efter Udsædsevne — have besaaet 1500 □ Alen, men efter dens

---

saa stærkt, idet man her næppe gaar ned under 7 Skpr. og vistnok kun sjældent gaar op til 9 Skpr. undtagen i Thisted og Hjørring Amter, hvor man i Følge Statistiken endog gaar op til $10^1/_2$ Skp. i Gennemsnit. Til Jordbundsforholdene tages der iøvrigt til en vis Grad de samme Hensyn som nævnt under Rugen. Endelig maa det erindres, at der i Reglen (Thisted og Hjørring Amter atter undtagne) saas noget mere af 2-radet end af 6-radet Byg (ofte $^1/_2$ til 1 Skp. mere), væsentlig fordi sidstnævnte har mindre Korn (1 Pd. 6-radet Byg indeholder 13—14000 Korn, 1 Pd. 2-radet 10—12000 Korn). Det kan endnu bemærkes, at med iøvrigt lige Forhold saas der desto flere Skpr., jo stærkere Sædkornet er sorteret.

Størst Udsædsmængde — udtrykt i Skpr. — anvendes af Havre, idet man af denne Kornsort saar lige fra c. 8 til 16 Skpr. Statistiken viser, at man paa Øerne saar 10,5 Skpr., i Jylland 11,6 Skpr. (I Viborg, Randers og Thisted Amter tæt ved 13 Skpr., i Aalborg Amt endog 13,3 Skpr.). Forskellen mellem Jylland og Øerne hidrører særlig fra, at man i Jylland i stor Udstrækning dyrker den saakaldte graa eller brogede Havre (200,871 Tdr. Land mod 362,917 Tdr. med hvid Havre), medens man paa Øerne saa godt som udelukkende dyrker hvid Havre, og da graa Havre i Praksis altid indeholder forholdsvis mange svange Korn, og hvert spiret Korn giver færre Straa end hvid Havre, maa der af den første saas et betydeligt større Kvantum. Naar i Henhold til Udsæds-Statistikken i Ringkjøbing Amt kun saas 11,9 Skpr. Havre pr. Td. Land, altsaa langtfra Maximum, medens i Følge Areal-Statistiken samme Amt har 51,316 Tdr. Land med graa og kun 15,155 Tdr. med hvid Havre, saa er den forholdsvis tynde Udsæd her dikteret af Hensynet til de lette Jorder. — Aarsagen til at man i Nordjylland gennemgaaende saar tættere end i Landets øvrige Egne, kan jeg ikke angive. Den noget lavere Sommervarme har formodentlig nogen Andel deri, idet der af den Aarsag fremkommer færre Straa pr. Plante, maaske er der ogsaa Sygdoms- eller Bakteriespørgsmaal med i Spillet.«

kubiske Indhold strakte den til kun for 1050 □ Alen, hvoraf synes at fremgaa, at den udgjorde $^{21}/_{30}$ af Haardtkornsskæppen.

Dette er dog kun et rent theoretisk Regnestykke, og jeg skulde slet ikke have fremsat det, hvis det ikke kunde støttes i hvert Fald af nogle Kendsgerninger. Det er bekendt nok, at Kongeriget 1682 o. flg. Aar opmaaltes efter Haardtkornstønden à 14000 □ Alen Land (gl. sjællandsk Maal). Dette Maal blev — af mig forøvrigt ukendte Grunde — ansat som Udsædsareal for „en Tønde Korn af alle Sædarter"; det skulde passe for alle og passer, som vi have set, for ingen. — Derimod turde det være mindre bekendt, at Nordslesvig ved Udskiftningen i det 18de Aarhundrede opmaaltes efter Havretønden à 8000 sjællandske □ Alen[1]. (Dens Underafdelinger vare 8 Skpr. à 10 Vaand à 100 Alen). En Sammenligning mellem disse Arealmaal fører til lignende Resultater som ovenfor. Den danske Haardtkornsskæppe var 1750 □ Alen, den slesvigske Havreskæppe 1000 □ Alen; men efter Kornarternes Udsædsevne skulde den have været ikke lidt større. Byggets og Havrens Udsædsevne forholder sig til hinanden som 6 : 7, en Bygskæppe besaar 1555 □ Alen, og den slesvigske Havreskæppe skulde altsaa — under Forudsætning af kubisk Lighed — have besaaet 1330 □ Alen.

I Nordslesvig møde vi meget hyppigt Havreskæppen som Maal for Skov- og Udmarksjorder i Modsætning til Haardtkornsskæppen, der er det brugelige Maal for Gaardvangs- og Bylykkejorder. 1710 ejede en Mand i Ajtrup, Bjert Sogn: „I Toftjord 2 Tdr. Hortsæd, i Skovskift 14 Skpr. Havreland"[2]. Men Modsætningen gaar meget længere tilbage. I „den haderslevske Præstebog" fra 1563 tales om den „haardmaalte" Del af Vonsild Bymark; til Aastrup Præstegaard hørte dengang en Toft „in semine 2 Ørtug Havre", og Hoptrup Præstegaard havde blandt anden Jord 10 Skpr. Bygland, 2 Ørtug Havreland og 8 Skpr. Rugland, medens Degnen ejede 18 Skpr. Havresæd og 6 Skpr. Bygsæd, „hvorfor 6 Mænd have sat Degnetoften".

I Præsteindberetningerne fra 1651 stilles den opmaalte Hartkornsskæppe op ved Siden af Havretønden, og i Dipl. Viborg. (S. 109) tales om „hamelt" ɔ: haardmaalt Korn (Rug eller Byg). I et vendsysselsk Tingsvidne fra 1340 siges: „Her for uden hørte vi, at F. I. og V. N. skødede samme E. N. alt deres Gods

[1] Udskiftningsinstrumentet for S. Stenderup 1772. Traps Statistik over Slesvig I. S. 24.

[2] Concept-Jordbog for Tyrstrup Herred, 1709. Bjert Sogn.

... undtagen 6 Skpr. Havre i Tydslund Mark og 2 Skpr. Havre i Lengsum Mark[1]." I Ribe Oldemoder hedder det for Tiden omkring 1317[2]: „*Terræ in Snethum mark . . . videlicet agros continentes in semine tresdecim solidos siliginis seu ordei, ac eciam agros in mærsch, continentes in semine decem solidos cum dimidio auene*", og paa samme Sted er der Tale om 3 Tofter ved Forten: „*videlicet vnus continens in semine octo modios et alter quatuor et tertius duos modios siliginis seu ordei.*" Sammenholdt med disse Oplysninger faar Stedet om Kindvig i Roskildebogen (S. 7) fornyet Interesse. Først meddeles det, at Byen har et vist Antal Pund *terræ in semine* og derefter fortsættes: „*Nota, quod terre istius ville computantur in semine quantum potest continere modius, sicut mensuratur avena,*" hvilket vel kan oversættes saaledes: „Læg Mærke til, at denne Landsbyes Jorder beregnes i Udsæd efter saameget, som Skæppen kan rumme, naar Havremaalet lægges til Grund[3]." Dette synes ganske klart; men ikke desmindre rejser der sig her, som ved saa mange andre Tilbageslutninger til middelalderlige Forhold, nye Tvivlsmaal. Det er ikke bekendt, om vore Fædre dyrkede hvid eller graa Havre, i Følge K. Hansens ovenstaaende Meddelelse havde den sidste Kornsort en langt ringere Udsædsevne end den første, og det kan derfor ikke afgøres, om Afvigelserne i Udsædsmaalene hidrørte alene fra den anvendte Kornsorts Besaaningsevne eller tillige fra et mindre Skæppemaal.

De haderslevske Frigaardes Arealmaal var maaske ikke fremkommet ved en samtidig, egentlig Opmaaling, det kan tænkes, at Skattekommissionen ved udsendte Synsmænd har ladet foretage et lignende Skøn som det, hvorefter 6 Mænd havde sat Degnetoften i Hoptrup. Men gaa vi 80 Aar længere tilbage i Tiden, træffe vi paa en virkelig Opmaaling af Jord til Skæpper, Ørtug og Læst eller Mark Jord. 1637 overdrog Herren paa Graasten, Hr. Hans v. Ahlefeldt, til Hertug Philip paa Lyksborg et Bol paa 7 Mark Guld i Gammelgab, Broager Sogn, og fik derfor i Mageskifte 10 Mark Gulds Jord dels paa Avnbøl, dels paa Adsbøl Mark og desuden Land for 200 ℔ lybsk. I et Bilag til Mageskifteakten hedder det[4]:

---

[1] Repert. I. S. 304. [2] S. 104. [3] Smlgn. Kr. Erslev anf. St. S. 14. Anm. [4] Glücksborgske Arkivsager i Rigsarkivet.

»Vörteknis de grundt so Hans v. Ahlefeldt is thogemeten, van wegen dat bohl in Gammelgab, vp Auenbøll Veldt van Peter Jørgensen sin bohlsgrundt.

Erstlich isz dem junker ein halff bohls grundt thogemeten, is gewesen:

15 ortich 18 schip 22 roten 14½ voett.

Tho deme is dem vorbenömde junker thogemeten van de sambtlichen inwaners grundt in Auenbol, welche J. F. Gn. thogehören, by Atzbol:

22 örtich 15 schip 1 rod. 1½ voett.

Belöbt sik in alles = 10 ℔ goldes na dat bohl in Gammelgab gereknet, is averst an örth

38 örth 14 schip landes.

Desværre er den midterste Del af Brevet gennemhullet af Fugtighed, og det kan derfor ikke umiddelbart ses, hvor stort et Areal der beregnedes til en Købesum af 200 ℔; men baade dette Areal og det ovennævnte Maal opsummeres derpaa til

1 last 15 örth 18½ schip landes.

Resten af Brevet er fuldt læselig og beskæftiger sig med den Erstatning i Jord, som Hertugen maatte give Undersaatterne i Avnbøl. De skulde have 1 Læst Jord, og naar Hertugen overlod dem den anden Halvdel af P. Jørgensens Bol, som er »15 örth 18 schip« [22 roden 14½ voett], og fra et andet benævnt Bol »3 örtich«, vilde der i Læsten kun mangle »5 örth 1 schip landes.« Hele Beregningsmaaden er derefter klar. 1 Læst er 24 Ørtug, en Ørtug er 20 Skæpper, en Skæppe er 24 Roder à 16 Fod[1].

---

[1] Dette ses af følgende Sammentællinger;

	22 Ørt.	15 Skpr,	1 Rode	1½ Fod
+	15 —	18 —	22 —	14½ —
Sum	38 Ørt.	14 Skpr.		

Og dernæst af, at

	15 Ørt.	18 Skpr.	22 Rode	14½ Fod
+	5 —	1 —		
	3 —	» —		

er lig 1 Læst Jord (mindre 1 Rode 1½ Fod).

Disse Arealmaal ere saa bestemte, at de kunne omsættes i andre, os nærmere liggende. Da Ørtugen har 20 Skæpper, have vi med Havremaal at gøre, og fra anden Side vide vi, at dette netop var det sundevedske Arealmaal. Helt op til det 19de Aarhundrede regnedes her og i Angel efter Hedebyskæppen, »Heitscheffel«, eller den slesvigske Byskæppe, Storskæppen, *(magnus modius)*[1] á 6 Havreskæpper. Som Arealmaal regnedes hver Skæppe til 24 □ Roder à 16 Fod, og det er altsaa netop dette Skæppemaal, der indgaar i ovenstaaende Opmaaling. En Læst er 24 Ørtug à 20 Skpr. eller 480 Skpr. Land, hvilket omsat i Byskæpper giver 80 Byskæpper Land; men da 5 Byskæpper er lig med 3 danske Tønder (à 14000 □ Alen)[2], var den omhandlede Læst eller Mark Jord altsaa lig med 48 danske Tdr., hvilket giver 1400 □ Alen paa en Havreskæppe.[3]

Gaa vi atter et lille Aarhundrede tilbage i Tiden, finde vi i »den haderslevske Præstebog« 1563 ligeledes talrige Vidnesbyrd om Jordopmaaling. Jeg anfører dog kun et Par Steder. Aller Præstegaard havde følgende »givne agre: $^1/_2$ ager, som er $^1/_2$ örtig land, et stycke jord, som er 6 skpr. land, 1 ager, som er 3 skpr. land, 2 agre, som er 8 skpr. land, 6 agre, som er $1^1/_2$ örtig land« osv. Aastrup Præstegaard havde i den større Mark et Stykke samlet Jord ved Navn

---

[1] Scr. r. d. VII. S. 471. [2] Traps Statistik over Slesvig II. S. 460,

[3] »In Angel macht ein Heitscheffel 6 Schip Haberlandes à 24 □ Ruthen à 16 Fusz. Es kann aber ein Schip Landes nach solche Maasze mehr als eine Schip Saat Haber empfangen, ja man kann füglich anderthalb hineinsäen.« — N. Oest: Abhandlung von Ackerumsatz. Flensburg. 1765. S. 52. Anm. Gude: Bericht von Sundewitt. 1778. S. 23. — Gude siger, at et Bol i Sundeved dengang regnedes til 120 Byskæpper Land, hvilket er lig med 72 danske Tdr. Mærk ligeledes, at 10 Mark Guld i Avnbøl sættes lig med 7 Mark Guld i Gammelgab. Disse 10 Mark Guld udgjorde 38 Ørtug 14 Skpr., hvilket giver $77^2/_5$ Havreskæppe, $12^9/_{10}$ Byskæppe el. o. $7^1/_2$ Td. Land for en Mark. Om Jordmaal i Angel og Sydslesvig haves mange flere Oplysninger, men da Skæpperne ikke omsættes til Ørtug osv., forbigaar jeg dem her. Se Scr. VII. S. 463 o. fl. St.

»Præstager, *et valet in semine circiter 3 örtig land, 5 læs hø*«. Halk Præstegaard havde i den nørre Mark »3 örtig land og then jord, som ligger hos kirken og kaldes Holt, er 12 örtig land«.

Af »Præstebogen« kan det ikke ses, om denne Inddeling til Skpr. og Ørtug er sket efter Overslag eller efter virkelige Maal, men gøre vi atter et Spring paa et lille Aarhundrede tilbage, møde vi igen mere bestemte Oplysninger. 1484 bortskødedes paa Hvidding Herredsthing 3 Gaarde og efterfølgende Arealer i Skærrebæk Sogn[1]. »Jett godts i Barsbøl med alle sin tilliggelse, som er paa Brønstrup mark 6 örtigh land och 11 stycker iord paa Gassymark, oc [paa] Giessing marck 24 ortigh land oc 4 wender; y Gresseschyfft en engh, i Westerholm 20 schaer y ien engh osv.... Noch i ieth andet godts, som heder Gossebierg med sin tilhøring, som er 20 örtigh land liggendis paa Giessing marck oc 70 laess mersche engh. Oc thet tridie godts er liggendis paa Giessing medt alle sine tilhøring, som er 6 örtigh land oc ien toft« osv.

I og for sig ere disse Udtryk ikke til at tage Fejl af. De ere Jord- og ikke Udsædsmaal; men til Overflod se vi desuden, hvorledes de ere fremkomne. Paa Giessing Mark har den ene Gaard 24 Ørtug og 4 »wender« Jord; »wender« er et barbarisk Flertal af »Vaand«, det jydsk-fynske tekniske Udtryk for Maalestangen, »Raft, Reb, Skaft« (det tyske Rode, det engelske rod)[2], og der kan saaledes ikke tvivles om, at

---

[1] Scr. r. d. VIII. S. 78.

[2] C. L. Stemann: Schleswigs Recht- und Gerichtsverfassung. S. 94 o. fl. St. Endvidere: Aktstykker om Danmarks indre Forhold i ældre Tider. Udg. af Fyens Stifts literære Selskab. I. S. 192. I et Magelæg 1633 omtales en Jord, der er 11 Reb og 8 Favne i Længden og 2 »winder« i Bredden, hver »Vaand« 7 Alen. Smlgn. hermed: Rosenvinge: Gl. Love IV. S. 210. »I enhver Købstad skal gøres en Jordalen og hænges paa Raadhuset, . . . med den samme Alen skal intet andet maales end Jord og Grund« (1540). Kbhvns Diplom. II. S. 330: 12½ Alen 2 Fingersbred med den sjællandske Jordalen (1565).

Ørtugmaalet er en Opsummering af »Vaand« (ligesom Skæppen i det slesvigske Havremaal 1772). Ganske vist savne vi enhver Oplysning om Maalestangens Længde, og hvilket Kvadratindhold en Vaand Jord havde, men for vor nærværende Undersøgelse har dette ogsaa mindre Betydning. Hovedsagen er, at her foreligger en Opmaaling eller Rebning til Udsædsjordmaal, og at Middelalderen derfor med lige saa god Føje kunde tale om Ørtug Land som vi om Td. Land.

Denne Maade at bestemme Arealer paa er ældgammel, og vi behøve ingenlunde at standse ved Aaret 1484. 1378 møde vi den atter i et Overdragelsesbrev paa Gods i Emmerlev ved Tønder. Det hedder[1]: . . . »*in fundo orientalis terris 1 ore, in fundo occidentalis terris 3 orarum, in Syntringhtawl 4 sol. cum 4 modiis et in Østringhtauel 8 sol. preter 4 modiis.*« 1376 foretog Løgum Kloster et Mageskifte med Enken K. B. i Skadst ved Visby[2]. Klosteret afstod »*omnia bona sui(!) in campo Schastedt sita, videlicet domum, fundum et sex oras terrarum cum pratis et pascuis, nil excepto. Item vnam marcham terrarum in campo Bramthorp sitam cum fundo.* — Det modtog af Enken »*curiam Cogstedt cum omnibus attenentijs suis, videlicet sex oras terrarum cum duobus sol. terre . . . Similiter et omnia bona sua in campo Abterp sita, videlicet domos, fundos et 12 oras terrarum cum pratis, pascuis, piscaturis, nil excepto*«. Ved Byttet fik Abbeden 18 Øre 2 Ørtug Jord, Enken derimod kun 14 Øre, og han lover derfor at erstatte hende »den halve Mark og 2 Ørtug Jord« enten i Penge eller med andre Værdisager. Altsaa havde Marken her, ganske som paa Sjælland, 8 Øre, og om vi efter Udtrykket *12 oras terrarum* indskød *in censu,* vilde dette sikkert ikke i mindste Maade forandre selve Maalenes Mening.

Ligeledes Colding, Dict. Herlov.: »Jordalen decempeda«. Ogsaa efter Moth var den sjæl. Jordalen 10 Fod.

[1] Repert. II. S. 201. [2] Scr. r. d. VIII. S. 100.

1355 haves ganske lignende Maal (Øre, Ørtug) fra Randerup[1], ja det gaar saa vidt, at vi omkring Aar 1300 høre Tale om gamle og nye Mark Jord. 1312 købte Løgum Kloster »*quatuor antiquas marck terre sitas in Løgtwed marck, una quarta parte vnius antiqua marck minus*«, og 1303 skænkede Munken Jon Bali Klosteret »*quasdam terras in Løitwedt marck, videlicet IIII gamle marck*«[2]. Med Aar 1267 ere vi inde i det Slægtled, der oplevede Valdemarstidens Afslutning, og i det nævnte Aar overdrog Johan Ascersøn, Ridder, paa sin syge Broders Vegne, Løgum Kloster en Gaard i Bilsted Terp, *ad quam curiam pertinent XIIII hore terrarum Repdragen et duo Otting in Arndrupmark*«[3].

Det er altsaa fra de forskelligste Tider (1267—1718) og fra de forskelligste Egne af Slesvig (Sundeved, Haderslev Østeramt, Løgumkloster-, Tønder- og Skærrebækegnen), at vi have kunnet fremdrage Eksempler paa det middelalderlige Jordmaal. Men dette var dog ingenlunde særlig sønderjydsk. Gaa vi først til det nærliggende Ribe, da finde vi i »Oldemoder« en saa overvældende Masse af Vidnesbyrd om

---

[1] Scr. r. d. VIII. S. 244. Smlgn. Repert. III. S. 274.

[2] Scr. r. d. VIII. S. 17. Om denne »gamle Mark« vides intet.

[3] Scr. r. d. VIII. S. 150.

Professor Kr. Erslev anfører (S. 28) et skaansk Brev fra 1145, hvori Jorderne opregnes snart efter Bol, snart efter visse Maal. Det hedder [Svenskt Dipl. I. S. 49, Scr. r. d. III. S. 429.] Item præbendas instituit cum terris et censu subscripta: Præbenda sacerdotalis Birkibyarge: in Gudisbo 1/2 mansus, Malum 1/2 mansus, Nes 5 solidi, Benthorp 8 solidos . . . Øthestathæ 1/2 marcam . . . Gøteleue 3 mansi et 7 solidi etc. — Efter Professorens Opfattelse gaa disse Maal, Mark og Ørtug, paa *census* og betyde Afgift, medens Bolene vise tilbage til *terra*. Jeg tør ikke benegte Rigtigheden heraf, men gør dog opmærksom paa det tvungne i Tolkningen af saadanne Udtryk som »3 Bol 7 Ørtug«, hvoraf det første betyder Jord, og det andet skal betyde Penge. Længere fremme i Brevet omtales flere Pengesummer, *census*, og det sandsynligste turde da være, at vi allerede her, altsaa før Valdemarstiden, staa over for vore gamle Jordmaal, der snart tale om Bol, snart om opmaalt Areal, ligesom Brevet fra Bilsted Terp 1267 i samme Aandedræt nævner Otting og Øre Jord.

dets Brug nord og syd for Kongeaaen, at jeg i det væsentlige maa indskrænke mig til en Henvisning til selve Bogen.

Her fremhæves kun et Par Forhold af større Betydning. Ligesom Slesvig, saaledes havde ogsaa den anden sønderjydske Stiftshovedby i Middelalderen et eget Kornmaal: Storskæppen eller Ribebytønden *(lagena)* à 10 Skæpper. Af dette Maal gik der 24 paa Læsten, der altsaa bestod af 240 Skæpper og kunde inddeles i 8 Øre à 3 Ørtug à 10 Skæpper, en Inddeling, som jeg dog aldrig har truffet paa i Kilderne. Denne Bytønde optræder ogsaa som Arealmaal, og der opstaar da Udtryk, som ganske svare til moderne Talebrug: »*IIIIor lagene terrarum*, 4 Tdr. Land«. Men man maa vel lægge Mærke til, at Bytønden er ganske lokal, og at den som Jordmaal aldeles ikke har været i Stand til at fortrænge Beregningen efter Ørtug. Dette ses allerede af Sammentællingen i »Oldemoder« S. 66, hvor 7 Ørtug, 57 Skpr. og 9 Bytønder Land opsummeres til 7 Ørtug, 7 Skpr. og 14 Tdr. Det er kun de 50 Skpr., ikke Ørtugene, der ere omsatte til Bymaalet, og det af ganske nærliggende Grunde; thi for det første vare de to Skæppemaal maaske forskellige[1], og for det andet siges det udtrykkeligt (S. 105), at en Ørtug Land er 12 Skpr.: »*Item in Westerwitstath terra unius solidatus*[2] *tribus locis, videlicet fundus iuxta spingh IIII. modiorum et ager ouœn siik IIII. modiorum et tholfhkiar IIII. modiorum*«.

Det andet Forhold, jeg skal fremhæve, er af ikke

[1] Ved Landgildespeciernes Konvertering til de nye Maal 1687 sattes en Ribebytønde til 10 Skpr. 1 Fjdkr. 1½ Pot i vort nuværende Maal, medens Aabomaalet, der ellers anvendtes i Ribe, Aarhus og Odense Stifter, var en Kende mindre. (Forordn. af 30/8 1687). Sammenlign hermed Scr. VIII. S. 132, hvor der omtales en Ørtug Korn af den Slags Skæpper, hvoraf der gaa 10 paa Ribebytønden. I Møgeltønder Birk. hvorfra denne Oplysning stammer, benyttedes igen et helt andet Skæppemaal. — Se Steenstrup anf. St. S. 252. Kr. Erslev anf. St. S. 15—16.

[2] Se O. Nielsens Ordforklaringer til »Oldemoder«.

ringere Interesse. Vi kende nu Jordinddelingen i alle dens Trin. En Mark Jord er 8 Øre à 3 Ørtug à 12 Skpr., men vi kende ikke et eneste Maal paa nogen af disse Afdelinger, ja ville sandsynligvis aldrig lære dem at kende, og hvad borger os da for, at de ikke ere Udsædsangivelser paa Slump eller ret abstrakte Taleformer, hvorved der i første Linie ikke tænktes paa Areal, men paa Sædmængder? Spørgsmaalet er, om vore Fædre ved disse Maal have tænkt paa bestemte, fast liggende Arealer eller ikke. Men ogsaa paa dette Punkt ere »Oldemoders« Oplysninger afgørende, fordi den med sjælden Omhu stedfæster sine Ørtug, Tønder og Skæpper Land. Her anføres kun et Par Eksempler af Snese andre fra Tiden omkring 1300. Om Jord i Øster Vedsted hedder det (S. 66): »*Item ab orientali parte Kiølfhough V^que^ modii terrarum, item ab occidentali parte Kiølfhough lagena terrarum, item dimidius solidus terrarum apud collem Møllehough, item II modii terrarum inter II colles, item in thorfsagre 1 solidus terrarum, item in langhe agræ IIII^or^ lagene terrarum in IIII^or^ locis disiuncte*«.

De Udsæds-Jordmaal, jeg kender fra den øvrige Del af Riget (udenfor den sjællandske Øgruppe), give ikke nye Bidrag til Forstaaelsen[1]; og jeg kan derfor indskrænke mig til en Paavisning af, at de vare kendte og benyttede rundt omkring i Landet. 1433 omtales et Byggested i Varde, hvortil ligger »12 Ørtug Land med Eng«[2]. 1406 omtales en Del Jorder i Tirstrup og Hodde Sogne, blandt andet: 10 sol. terrarum in campo Oderstorp ... Curiam Quiksbæk de 12 oris terrarum in semine ... 1 fundus habitation. cum terris 1/2 marche ... terras 6 solidorum in censu (!) et 1 tofft inter Nørreaa et Biælderbæk osv.[3]. 1464 skøder T. E. Dueholm Kloster »ti örtug jord«, som ligger paa Nør Timmerby Mark, og I. P. skænker Klosteret en »Ørtigh Bygland«[4]. 1362 omtales

[1] Se Aarhusbogen. S. r. d. VI. S. 434 o. m. a. St. [2] Repert. III. 438. [3] Repert. III. S. 76 Æ. A. I. S. 6. [4] Dueholms Diplomat. S. 5, 75. Smlgn. Repert. I. S. 304. Gl. jydske Tingsv. S. 38.

»3½ örtug sædland paa Hundslevmark« (Øen Als) og »3 ørtug korn sædland ibid.«[1]. 1430 sælges 3 Stkr. Jord paa Faaborg Mark, som er »1 Stk. paa Strudebiergh 3 Skæpper Land, 1 Stk. paa Ruthegab 5 Skæpper Land og paa Møllæhøghe ½ Ørtug Land«[2]. Omkring 1370 hedder det fra Skaane: »In Willandshæreth in Østerløf curia principalis habet 12 oras terre, est terra larga in semine«[3]. (Smlgn. Sk. Lov. 4.13. »Jak ællær mini forældræ hafa fangit af þinni iorþo öræsland ællær meræ«.)

I de yngre Kilder, særlig fra det 16de og 17de Aarhundrede[4], omtales disse Jordmaal ogsaa af og til fra Landets forskellige Egne; men her skal jeg indskrænke mig til et enkelt Eksempel, der atter viser, at de fremkom ved Rebning. 1647 fik Erik Kaas til Lindeskov følgende Gods, der hidtil havde tilhørt Sognepræsten i Tryggelev og Degnen i Fodslette (Langeland): I Haveskov et Maal, som er Stubbe, lidt Pløjningsjord og nogen Eng og Mose, der, hvis det var Sædland, vilde være 1 Pund og 21 Skpr. Land; paa Engelstoft 6 Skpr. Land og Eng til et Læs Hø ... af M. E.s Jord i Haveskov et Maal, er Pløjningsjord, Stubbe og Sterre Mose, om det var alt Sædland 20 Skpr. Land. ... I Haveskov et Maal, som hvis det var Sædland, var til 22½ Skpr. Land osv. osv. — Han giver derfor blandt megen anden Jord: I Kallehave Vænge 1 Td. Land, i Haveløkke et Maal paa 20 Skpr. Land, i Refbjerg et Maal Jord med sin Underskov, ialt 8 Skpr. Land o. m. m.[5].

Vi finde altsaa disse Udsæds-Jordmaal anvendte i Varde-Ringkøbingegnen, i Limfjordslandskaberne, i Vendsyssel, paa Als, paa Langeland, paa Fyn, i Skaane, og vi kunne da med Rette spørge: Er det disse almen-danske Jordmaal, der indgaa som Led i den sjællandske Censusberegning?

---

[1] Repert. II. S. 522. [2] Repert. III. S. 406. [3] Scr. r. d. VII. S. 45. [4] Se Kronens Skøder S. 433, 344, 365, 535 o. fl. St. [5] Kronens Skøder I. S. 549.

For at komme til Klarhed over dette Grundspørgsmaal skulle vi først se paa et Par sjællandske Tekststeder. 1311 skænkedes Roskilde Kirke[1] »*1 mansum 2 marcharum terræ in Guthænsyø*«, og 1355 erhvervede Kong Valdemar i Tryggevælde[2] »eth helt bool jordhæ, som ær 2 march jordhæ met allæ therris tilliggelse«. Hvad er det for Mark »Jordhæ«, som her omtales? Det kan ikke være Skyldberegningens Mark (hvis denne var noget for sig selv); thi den ligger jo bag Udtrykkene »bol« og »mansus« (*1 mansus id est census 1 marche)*, og det vilde ligeledes være ganske uhjemlet at opfatte den som Mark Udsæd; thi der staar ikke noget saadant i Kilderne, og disse sige jo udtrykkeligt, at Bolet er to Mark Jord, ikke Jord til 2 Mark i Udsæd, der kunde betyde noget langt mere. Brevene bevise simpelthen, at man paa Sjælland som i Slesvig, Jylland, Fyn og Skaane i det 14de Aarhundrede har kendt og brugt det fælles-danske Udsæds-Jordmaal: Mark Jord ɔ: et Areal stort nok til at modtage en Læst eller Mark Korn, naar alt bragtes under Plov, men ikke et Areal, hvori der aarlig saaedes en Mark Korn.

Desuden antyde de anførte Kildesteder, at Censusmarken og den almindelige Jordmark kunde sammenlægges som ensartede Størrelser. Bolet var en Mark, det hele udgjorde 2 Mark, altsaa maa den øvrige opdyrkede Jord ligeledes have været en Mark. I Roskildebogen S. 31 hedder det: »*Wigh sunt duodecem ore terrarum in censu, de quibus curiæ principalis habet duas oras terrarum et vnum ornummæ de 3 oris terre. Item sunt ibidem decem curie, quarum quelibet habet oram terre*«. Her som alle Vegne er Ornummejorden holdt udenfor Skyldberegningen og opføres med det almindelige Udsæds-Jordmaal; men hvad er saa de 12 Skyldøre for noget? Ere de ikke ogsaa Maal for Jord, eller kan det antages, at Middelalderen skulde have været saa forvirret, at den i en og samme

[1] Repert. I. S. 159. [2] Æ. A. I. S. 126.

Tekstlinie for en og samme By opfører to Maal med samme Ordlyd og dog med himmelvid Forskel i Betydningen, idet det ene betød Jord, det andet Sølv? (Sammenlign hermed Gythe Glugs[1] Gave til Sorø Kloster, fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, bestaaende af Gods i Sierstædhe, *videlicet 14 oras terræ in censu de terra communi et in Ornummæ dimidiam marcam*, og Udtryk som: *1/2 ora terre in censu cum 6 oris in silva*[2]).

Imellem det fælles danske Udsæds-Jordmaal og det sjællandske Censusmaal er der altsaa en ganske overraskende Lighed. Begge ere de Jordmaal, begge bruge de de fra Sølvet laante Regningsenheder, og begge inddele de Marken i 8 Øre à 3 Ørtug à 12 Skæpper eller Penning. Her er kun en eneste Afvigelse og en eneste Vanskelighed, og den opstaar derved, at den ene Regningsart bruger Skæppe (modius), den anden Penning (denar) som mindste Maal. Paludan-Müllers og Kr. Erslevs Forklaring af Penning Jord er allerede omtalt. For den første lykkedes det ingensinde at give en fyldestgørende Forklaring af Udtrykket, og den sidste glider ud i en Formalisme, der vel forklarer Navnet, men ikke Sagen. Trods deres stærkt afvigende Meninger ende de begge med at fæstne Tanken ikke ved Jorden, men ved Udsædsmaalene.

Mere oplysende er det at se paa, hvad selve Middelalderen forstod ved Udtrykket: Penning Jord. Af gode Grunde kunne Oplysningerne ikke hentes fra Censusregningens Begyndelse; men saa snart Skødebreve o. l. affattes paa Dansk, fremkomme ogsaa Oversættelser af den ældre latinske Terminologi, og vi kunne vel nok gaa ud fra, at Tiden selv forstod sine egne tekniske Udtryk, hvorfor dens Oplysninger maa have ulige mere Værd end blotte Nutidstheorier.

1375 købte St. Peters Kloster i Nestved 2 Ejendomme

[1] Scr. r. d. IV. S. 468. [2] Repert. 1. S. 208. Ligeledes S. r. d. IV. S. 356. »En ørtis skov paa Gerderup fang«.

i Kalkerup med »*1/2 marcam terrarum in censu*«; 1434 omtales disse Gaarde igen med deres Jordmaal paa Dansk: »Oc ligger til badæ disse Garde *12 ørtis skepper jorde met skyldfar*« (ɔ: fure). Dette Tekststed er interessant i flere Retninger, men her bemærkes kun, at den halve Mark gengives ved 12 Ørtug, og at Ørtug har Skæpper Jord (Skyldjord) til Underafdeling, altsaa Denar = Skæppe[1]. Lignende Oversættelser kunne hentes fra de ældste danske Arkivregistranter. De kalundborgske og vordingborgske Breve registreredes 1476, altsaa medens Censusberegningen endnu fandtes rundt omkring paa Øen, og de ukendte Registratorers Oversættelse af de latinske Udtryk kan derfor ikke underkendes; den er Datidens Gengivelse af noget samtidigt. Men i disse Brevuddrag gengives *denar terræ* overalt ved Skæppe Jord. Her anføres nogle Eksempler. 1389 pantsattes 6 sol. terræ i Skørpinge til L. P., og 1440 skænker dennes Enke »de fornævnte 6 ørtis schipper« til Antvordskov. 1354 købte Kongen »1 bol og 5 øris oc 7 schepper jord« i Skippinge, »11 ørtis oc 7 skepper jord« i Rønnebæk, og 1356 »11 ørtis jord 6 skepper mindre« i Wæthløv[2].

Disse Jordmaal ere selvfølgelig danske Gengivelser af de vel kendte latinske Udtryk; de bevise, at Denar eller Penning Jord 1476 opfattedes som et Jordmaal, en Skæppe Jord, og jeg øjner ikke den mindste Hindring for, at denne Forklaring godkendes. Censusberegningens Maal, Mark, Øre, Ørtug, Penning, ere Maal for Jord ganske paa samme Vis, som de tilsvarende Udtryk vare det i det fælles danske Udsædsjordmaal i Ribe-Skærrebækegnen eller paa Sundeved. I Skippinge i Sydsjælland bevaredes Censusberegningen lige til Chr. V.s Matrikel, og Byens Jorder udgjorde 7 Bol eller 168 Ørtug Skyld. I Præsteindberetningen 1651 angives

---

[1] Scr. r. d. IV. S. 397.

[2] Æ. A. I. S. 130, 132, 141, 149 o. fl. St. Smlgn. hermed Eline Gøyes Jordebog. S. 131, 151, 153, 160 osv.

Gaardenes Størrelse i hele og halve Ørtug, 1657 antydes Forskellen derimod ved »Skaft« (et Skaft Jord mindre, et Skaft mere osv.). Altsaa: en Ørtug i Skippinge var visse »Skaft« Jord, en Ørtug i Skærrebæk var visse »Vaand« Jord, og begge vare de middelalderlige Jordmaal og intet som helst andet.

Det er ikke vanskeligt at forklare, hvorledes Udtrykket Denar eller Penning Jord kan være opstaaet. Den »haardmaalte« Skæppe var fælles for Rug og Byg *(annonæ)*, men selve Kornsorterne havde forskellig Udsædsevne, $^5/_6$ Skpr. Rug besaaede det samme Areal som 1 Skp. Byg, og, som paavist, træffe vi derfor i ældre Tid paa Skpr. Rugland og Skpr. Bygland; men ved en almindelig og ensartet Opmaaling som den, der ligger til Grund for den sjællandske Censusberegning, var det nødvendigt at fastsætte et bestemt Jordmaal for Haardtkornsskæppen. Vi kende ikke dette Maal, det stemmede maaske med Rug-, maaske med Bygskæppens Besaaningsevne, maaske med ingen af dem. Vi vide kun, at det var $^1/_{12}$[1] af Ørtugen, $^1/_{288}$ af Marken, og i Tilslutning til hele Regningsmaaden fik denne »Skyldskæppe«[2] da ganske naturlig det neutrale Navn: en Penning eller Denar Jord. Dette Navn staar da ogsaa som et sikkert Vidnesbyrd om

[1] Det er allerede paavist foran, at i Jylland bestod en Ørtug Land af 12 Skpr. Pal.-Müller (S. 237), Joh. Steenstrup (S. 231) og længe før dem Registrator Knudsen (se hans efterladte Papirer) have ligeledes godtgjort, at den sjællandske Skyldørtug udgjorde 12 Denar Jord, en Opfattelse, der delvis er accepteret af Kr. Erslev. Med Pal.-Müller maa vi antage, at Forholdet (1—8—3—12) er Metalmarkens gl. Deling, som, overført paa Jorddelingen, her fastholdtes Aarhundreder igennem, ganske uafhængig af Møntmarkens Fluktuationer. (Se Stridsskriftet: Kong Valdemars Jordebog. 1874. S. 51. Anm.). Mærkelig er dog den Sondring mellem en gl. og en ny Jordmark, der pludselig dukker op i Løgumklosters Brevbog omkring Aar 1300. (S. r. d. VIII. S. 17).

[2] Smlgn. hermed den »Skyldskæppe«, der i Slutningen af Falsterlisten synes at staa som Æquivalent for Censusberegningens Jordmaal. (Se: Pal.-Müller anf. St. S. 221, Kr. Erslev anf. St. S. 307).

Opmaalingens ret rationelle, arithmetiske Natur, ganske som det maatte ventes i et Land, hvor det dyrkede Areal gennem Aartusinder er blevet »rebet og raftet«.

Om census.

Forklaringen af Ordene *in censu* kan gives i større Korthed. De ere tydelig nok en latinsk Oversættelse af et dansk Udtryk, føjet til Hovedbegrebet Jord enten som et præpositionelt Tillæg (Jord i Skyld, at Skyld, til Skyld) eller som et Sammensætningsled (Skyldjord). Da de angivne Maal ere Maal for Jord, kan *in censu* ikke naa ud over en saadan adjektivisk Hosstilling. Men vi kende ikke Ordlyden af det danske Udtryk fra Censusregningens første Tid; først fra og med Aar 1400 møde vi danske Gengivelser ved Siden af den latinske Terminologi, og af Mangel paa bedre maa vi altsaa nøjes med disse noget sene Kilder. Jeg anfører først et latinsk Pantebrev fra 1366 paa Ejendomme i Voldby, Hemmeshøj og Hylby i Vestsjælland og et dansk Skødebrev fra Aar 1400 paa de samme Ejendomme. Brevene sidestilles[1].

1366.

Hemmingus Tuwonis de Byerkorp A. Noveritis, me viro discr. Ebboni Jacobi in 13 mr. argenti et 2 sol. grossorum teneri obligatum, sibi die Martini prox. persolvendis, pro quibus sibi 1 curiam in Wolby habentem terras 3 orarum in censu, 1 curiam in Himmishöwgh habentem terras 1 quarte in censu, in Hyulby 1 curiam desolatam habentem terras 1 quarte in censu, in Bondrup 1 fundum (Petrus Gerwersz) in Slaulösæ H., michi per Fredericum et Katerinam sororem suam, heredes Nicolai Bruun, in Placito generali Syellendie scotata, inpignero.

1400.

Jeg Jæppe Æbbason kendes mig at have opladt en velbaaren Mand Hr. Anders Jæcopson Lunga R i Eghed al min Andel af det Gods, som min Fader, Ebbe Jæcopsz, Gud hans Sjæl have, havde i Pant af Hæming Twassz i Bierkop for 13 lødige Mark skært Sølv og 2 Skill. Grot, med alle Breve og Ret, som han havde det, saa som er 1 Gaard i Wolby, hvortil ligger 3 Øre Skyld Jord; 1 Gaard i Himmishöwgh, hvortil ligger 1 Fjerding Skyld Jord, 1 Gaard i Hylby, hvortil ligger 1 Fjerding Skyld Jord, og en Toft i Bonstorp (Pæter Gerwerssz) i Slaulosæ H.. eftersom Hovedbrevene udviser.

[1] Repert. II. S. 109, 479.

Paa Undersøgelsens nuværende Standpunkt indses det let, at der i ingen af Teksterne kan være tænkt enten paa Udsæd eller Afgift (Ledingsskyld), men alene paa en særegen Art af Jord: *terra in censu*, Skyldjord. *Terra* er dyrket Jord, Øre er Maal for denne Jord, og Skyld kan kun betegne et særegent, sandsynligvis fiscalt, Forhold ved samme. Fra en lidt tidligere Tid have vi Gengivelser af Udtrykkene dels paa Dansk, dels paa Latin, men i forøvrigt latinsk affattede Breve. 1393 pantsattes 18 ørtu skyld *terre* i Drauby, og samme Aar overdroges de samme ørtu skyld terre til Ejendom[1]. (Smlgn. hermed Udtrykkene: 16 sol. census terre, bool in censu terre, mansus in censu terre[2] osv., medens derimod den anden Fordrejelse af Udtrykket *ora in censu terrarum* kun forekommer nogle faa Gange[3].

Udtrykket »Skyldjord« for *terra in censu* kommer igen i andre danske, originale Overdragelsesbreve fra den nærmest følgende Tid. 1410 sælger A. J. sit Jordegods i Svaledorp i Ars Herred, »saa meget som er 3 Øre Skyld Jord[4] . . . og en øde Stavn hos det forsagte Gods saa meget som en Øre Jord«. 1410 pantsætter N. P. »5 Ørtug Skyld Jord i Kærby i Arsherred«[5], og 1416 sælger Panthaveren de samme »5 Ørtug Skyld«[6]. Fra 1415 hedder det: »Jeg A. A. har lyst til evindelig Eje min Husfrue G. J. en 7½ Ørtug Skyld Jord paa Hersløff Mark i Sæmæ Herred til Gengæld for andet min Husfrues Gods i Flakkebjerg Herred, som er den Gaard, hvortil ligger 7½ Ørtug Skyldjord, som jeg solgte«[7]. Fra 1416: »Jeg N. M. hørte aldrig . . . at J. P. skødede S. S. sit Gods i Geerløff mere end 1 Øre Skyld Jord og nogle Penninger Skyld dertil«[8]. Fra 1423: »Jeg N. P. har annammet i Leje af Abbeden en deres Gaard i Reenstrup med 8 Ørtug Skyld Jord i 3 Marker og end to Vænge, som

---

[1] Repert. II. S. 386, 388. [2] Repert. I. S. 125, 133, 175, 182, 198, 220, 222, 243, 284, 353, 376. II. S. 23. [3] Repert. I. S. 142, 143. [4] Repert. III. S. 129. [5] Ibid. III. 139. [6] Ibid. III. 217. [7] Ibid. III. S. 203. [8] Ibid. III. S. 222.

er Egehaffue og Bøgehaffue«. Nogle Aar tidligere omtales den samme Ejendom i et latinsk Brev: . . . *curia in Reinstrup, cui adjacent 8 sol. terrarum in censu, cum suis areis, videl. venge Bøgehaffue et Egehaffue*[1]. Fra 1434: »Item en gard i Dustwed oc ær een sex ørtis skyld jorde.«[2] — »En gaard i Egby, som tilligger 2 øre skyld jord[2]« osv. Ligeledes forekommer Udtrykket Skyld Jord i de ældste danske Arkivregistranter. 1411 pantsættes »4 ørtug 6 skæpper skyld jord« i Sørby, ligeledes »13 ørtug skyld jord og en stufjord«, 1446 »6 ørtug skylde jord og en stuf, end 4 ørtug skyld jord og en stuf i hovedgaarden.« 1356 overdrages Kong Valdemar »1/2 march jordh til skyld« i Dyrlev[3] osv.

Det er sandsynligt, om end ikke bevisligt, at *in censu* fra først af var en Oversættelse af »at skyld« (Jydske L. III. 12), eftersom dette Udtryk bedst svarer til hele Begrebets Indhold, og det er sikkert, at dette *(terra in censu*[4]*)* med det 15de Aarhundredes Begyndelse, endnu medens hele Regnemaaden stod ved Magt, genoversattes ved »Skyld Jord«. Jord »at Skyld« eller Skyldjord er da den Del af Ejendommen eller af Bymarken, hvorpaa Skylden hvilede. Skyld var Afgift, Skat, de offentlige Byrder, medens Jordrenten (Landgilden), før begge Ydelser glede over i hinanden, sædvanlig udtryktes ved *pensio*. I vort nuværende Sprog kunde Skyldjord derfor nærmest gengives ved Udtryk som Skattejord eller Skatteareal; men som fuldt moderne Udtryk er dette dog ikke helt rammende; det siger for meget, fordi Middelalderen kendte andre Skattearealer end Censusjorden, og det siger for lidt, fordi det kun angiver de fiskale, ikke

---

[1] Repert. III. S. 309, 305. Se Scr. r. d. IV. S. 381. [2] Scr. r. d. IV. S. 397, 354. [3] Æ. A. I. S. 131, 138 o. fl. St. Dog forekommer her ogsaa Udtrykket Jordskyld. [4] Smlgn. hermed Udtrykkene *de censu, ad censum*, hvor det bevislig drejer sig om Fæstegodsets Landgilde. S. r. d. IV. 44. Bona in Fylestathe ad censum 5 orarum annone . . . *et in Lerholte terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo.* S. r. d. IV. S. 467.

de dermed sammenkædede agrare Enheder; den middelalderlige Dobbelthed faar det ikke med. Begrebet kan kun forklares ud fra Tidens egne Forhold og Tilstande.

En middelalderlig Landsbymark bestod af tre Hovedafsnit, yderst de fælles Græsgange (Skove, Heder osv.), inderst Bystedet med Bytofterne, der — saa vel ved Ottings- som ved Skyldberegningen — opførtes for sig selv, som noget særegent *(In Wallensbæk 3 oras terre in censu et curiam cum suo fundo sine agris aliis)*, i Midten de dyrkede Arealer. Men disse sidste kunde atter falde i to Afdelinger: Rebetret (Maalsjorden, den »haardmaalte« Del) og Kænnæland (Ornum, Stuf, Ryd (Gribsjord), Vængejord; mærk Udtrykket: *sine agris aliis)*, der laa tydelig afdelt ved Sten og Stabel (Ornum) eller ved Hegn (Vænge, Ryd). Det kunde hænde, at en Ejendom sammensattes af Kænnæland alene, og saadanne omtales hyppigt i Roskildebogen. (I Tommerup er der fire Gaarde, som ikke have *terram Rebetret, sed ornumme* (S. 42) . . . *Item una curia parua habens stweiorth* (S. 31). Ligeledes har Asnæs Hovedgaard ikke Rebetret, men maaske Ryd . . . *Item Skalstrup due curie, quarum altera habet vnum Wængingæ ad terras vnius aratri, et altera eciam wængæ vltra terciam partem terre aratri* (S. 6)[1]. Derfor taler Roskildebogen paa flere Steder om Stufbønder, og i de senere Kilder opføres jevnlig Smaatorper, der kun havde »Wængejord, som aarlig bruges« (Alsæd)[2]. Den Art Ejendomme savnede Middelalderens typiske Form, de dyrkede Arealer havde ingen Tilknytningspunkter uden for sig, ingen Andelsret i Ejerlagets øvrige Goder, og de vare derfor uden *census.*[3]

Tidens fulde eller typiske Ejendom bestod derimod af Kvotadele i Rebetret, tilfældige Andele i Kænnælandet,

---

[1] Smlgn. Scr. r. d. VII. S. 7, 8, 43, 44 osv.

[2] Præsteindberetningerne 1651. Jordebog for Vordingborg Len 1513.

[3] Dermed menes dog ikke, at de vare skattefrie. Se derom Steenstrup anf. St. S. 51.

hvis saadant var tilstede, og proportionel Medejendomsret i Bylagets øvrige Arealer. Vi kunne tage Landsbyen Wigh som Mønster. Dens Maalsjord udgør 12 Øre Land, deraf har Hovedgaarden 2 Øre (foruden et Ornum paa 3 Øre), og Resten er fordelt mellem 10 Gaarde med hver 1 Øre Land, eller, udtrykt i Brøkdele af »Mark« Jord, med hver en Ottendedel eller en »Otting«. Da Ornummejorden holdes uden for Beregningen, er Hovedgaarden altsaa Parthaver i Ejerlagets samlede Fællesjord med to, de andre med een Ottendedel (af en Mark). Paa jydske Lovs Omraade udtryktes disse Andele ved »Mark Gulds Jord« eller ogsaa ved Otting (af Bol), der ligeledes udfandtes ved Maalsjordens Rebning eller Opmaaling; men paa den sjællandske Øgruppe udtryktes Skatte- og Ejendomsenheden ved selve Jordmaalene i Rebetret, ved de opsummerede Jordmaal med Tilføjelsen *in censu*. Dette Udtryk er derfor af rent teknisk Natur; det siger intet som helst om Udsæd eller Afgift, det paavirker ikke i mindste Maade Maalene selv, men tilføjet, ophøjer det dem til Andelshavere i Ejerlagets samlede Goder efter det Forhold, hvori de som Maal staa til hele Rebetrets Areal. Dette turde være den simple og ligefremme Mening i den sjællandske Censusberegning.

Den sjællandske Censusberegning er altsaa en kvantitativ Inddeling af Byjorden til Skyld og Ejendom, en Fastsættelse, gennem Arealopmaaling og Fordeling, af Ejendommens Forhold ind ad imod Ejerlaget og op ad imod det offentlige. Som fiskal Enhed betød *terræ unius marcæ in censu* et helt Skattelæg, et Skyldbol i Marken, som Ejendomsenhed 1) en Mark eller 288 Skpr. Jord i Rebetret og 2) en til denne Kvotadel svarende Medejendomsret i Bylagets øvrige Arealer (Ornum fraregnet). At dette var saaledes, kan ogsaa ses af de talrige Steder, hvor Udtrykket gives ligesom i udvidet Form. *12 orarum cum 2 sol. terre in censu cum eorum pertinentiis ad 4 camporum limites dictos*

markeskyæl[1]. Aar 1312 har Sorø Kloster 18 Øre Skyldjord i Hæsleby, deriblandt *in Tokhesbool duas oras in censu cum duobus denariis et dimidio, cum pratis, pascuis et succisione lignorum in silva Byskov et cum omnibus juribus et pertinentiis aliis possessionum earundem.«* Men hele denne Vidtløftighed var, som alt paavist i Afsnittet om *terra,* ganske overflødig; de fleste Overdragelsesbreve nøjes derfor ogsaa med den simple Tilføjelse *in censu*, ja Roskildebogen indskrænker sig endogsaa til i Snese af Tilfælde kun at anføre Jordmaalene, ligesom andre samtidige Kilder blot nævne Skyld-Maalene med Udeladelse af *terræ* (»6 oras skyld«)[2].

I daglig Handel og Vandel vare disse Mark, Øre, Ørtug Skyldjord da simpelthen Ejendomsbetegnelser, og det behøver slet ikke at forklares, hvorfor Jordbøger, Godsfortegnelser og Skødebreve med saa stor Omhu anføre disse Maal. De anføre dem, fordi de vare Tidens Maal for Jord, ganske paa samme Vis som vi nu tale om Tdr. og Skpr. Land. Naar det hedder, at Roskildebispen ejede 100 Ørtug minus 4 Penning Skyldjord i Hammer Bymark, er dette efter Tidens Lejlighed ganske klar Tale, og vi behøve kun en Opgivelse af Byens hele Census for at udregne hans Kvotadel i Udsædsjord, Eng, Græsning, Skov, Mose etc.; men ganske vist kunne vi ikke omsætte hans Besiddelser i Nutidens Maal, fordi Ejendomsforholdene dengang og nu ere incommensurable.

Censusmaalene angave da for det første ikke Udsæden — saaledes som Paludan-Müller synes at mene, og Kr. Erslev

---

[1] Scr. IV. S. 509. Se ogsaa S. 508 o. m. a. St. Særlig udmærke Gave- og Skødebrevene i Codex Esrom. sig paa dette Punkt.

[2] Suhms Historie af Danmark IX. S. 974. Ridder Peder Olufsøns Testament 1261: *Insuper bona mea, que habeo in Hagnælef, scilicet VI. oras scyld et dimid. solid. etc.* Her er *terra* underforstaaet, og da det danske Udtryk »scyld« her gaar tilbage til Midten af det 13. Aarh., er dette et meget vigtigt Tekststed.

saa stærkt fremhæver (S. 32) — thi Udsæden beroede ikke alene paa det dyrkede Areals Størrelse, men ogsaa paa den Dyrkningsturnus, der herskede paa Stedet. Men hvem formaar at oplyse os om Valdemarstidens Driftsmaade. Professor Erslevs Opfattelse og vidtgaaende historiske Slutninger ere kun mulige under Forudsætning af Alsæddrift; men uheldigvis gaar han selv ud fra Trevangsbruget, og desuden synes han slet ikke at have havt Øje for den betydelige Rolle, som »Oragrene« spillede i de fleste Egne. For ham svarer en Øre dyrket Jord (Skyldjord) til en Øre Udsæd, til en Øre Sølv i Skyld, og fra denne Fejlslutning glider han over i Antagelser, der savne enhver Begrundelse.

For det andet følger det allerede af det her udviklede, at Censusmaalene heller ikke angave Skattens Størrelse. I gode som i mindre gode Jorder vare og forbleve de kvantitave Skattelæg i Rebetret, og saalænge vi ikke kende Antallet paa disse Læg og ikke vide andet om Ledingsvæsenets Ordning end de Brudstykker, der staa i Forordningen af 1284, er det ganske umuligt at danne sig en blot tilnærmelsesvis rigtig Forestilling om Statens Indtægt af Ledingspligtens Afløsning i Penge, ligesom alle Forsøg paa at udfinde Forholdet mellem Skyldjord og Landgilde maa miste ethvert Fodfæste, saasnart det indses, at Censusberegningen slet ikke har noget med Kvalitetsbestemmelser eller Jordvurdering at gøre.

»Gulzwirthing« og Censusberegningen ere fremstaaede af en fælles Aarsag: Bolets uforholdsmæssige Udvidelse ved Opdyrkning. I alle Landets Egne skabtes nye og til at begynde med bestemte Jordmaal for Inddeling til Ejendom og Skat. »Gulzwirthing« er den ældste. Af Kong Valdemars Jordebog, af Sorø- og Aarhusbogen samt af mange andre Kilder ses det, at denne ogsaa var kendt og anvendt paa den sjællandske Øgruppe, for saa, noget ind i det 13. Aarhundrede, pludseligt at vige helt for »Opmaalingen til Skyld«. Grunden hertil laa sikkert ret nær. Guldvurderingen be-

vægede sig i lutter overførte eller omsatte Begreber (Guld og Sølv), medens Censusberegningen anvendte selve Jordmaalene, der kunde deles og opsummeres i alle Forhold fra 1 til 288 og dog bevare Karakteren af Kvotadel og Maal. Den første brød ganske overtvært med de gamle Ejendomsbetegnelser (Bol, Fjerding, Otting) og skabte nye (Mark Gulds- og Mark Sølvsjord), den sidste betød derimod vel kun en reviderende Tilbagevenden til det gamle Kvotum, og den tilegnede sig derfor de gamle Navne. Den skabte et Regningsbol, et Skyldbol, bol *in censu, mansus in censu* = 1 Mark Skyldjord, og Markens Underafdelinger 2 Øre og 1 Øre (Fjerdedele og Ottendedele) kunde derfor udtrykkes baade i Tal og ved Fjerding og Otting af Mark. Derfor siger P.-M., at Bolet taler med fremmede Tunger, idet det snart benævner sine ægte Børn: Fjerding og Otting, ved de gamle Navne, snart ved Dele af Jordmarken. Ret set er det dog ikke Bolet, men Marken, der her taler med fremmede Tunger[1].

Censusinddelingen krævede dog ikke blot et bestemt Jordmaal, men ogsaa en bestemt Delingsmasse, d. v. s. en nøje Afgrænsning af Rebetret. Kun den oprindelige Maalsjord (ikke de yngre Opdyrkninger eller Gribsjorden) var Adkomstgiver, og Lovene foreskrev derfor ogsaa en bestemt Fremgangsmaade ved Fastsættelsen af dens Grænser. 12 Selvejere eller Oldinge skulde sværge (de gamle) Skæl mellem Toft og Agerland, mellem Skov og Agerland, mellem »deld oc allæ vphof«[2], og disse Skæl maatte da bevares. I yngre Tider droges de ved »Far- eller Forjord« (af Udsagnsordet »faare, *imporco*, gøre faar paa ageren«). Dette er vel det samme Ord som vort Fure (islandsk for ɔ: grøft, rende), men teknisk betød det Kammen mellem Agrene, Balk, Græsstrimmel, og brugtes i denne Betydning baade om Grænseskæl og Skæl til Afmaaling og den ved disse afdelte

[1] Paludan-Müller anf. St. S. 242. [2] J. L. 1, 52. Den nyere sj. L.

Jord. Paa Svensk svarede »for i akri« til »vaþ i æng« (nedtrampet Græsstrimmel til Skæl), og derfor tales der om Jordstykker, der laa under een Fure[1], d. v. s. dannede eet sammenhængende Stykke, ligesom vi træffe paa Udtryk som: »Deres enge, fuurer, agre, mark« osv., der vise, at disse Balke kunde være store[2]. At de ogsaa have været anvendte ved Skyldinddelingen kan kun ses af et eneste Kildested[3]. Som alt omtalt gengives »*1/2 marcam terrarum in censu*« ved »12 ørtis skepper jorde met skyldfar«, eller med andre Ord: *in censu* erstattes paa Dansk med »Skyldfar«, Skyldfure eller Skyldbalk, det Skælnemærke ude i Marken, der betegnede disse Jorders Medejendomsret i de fælles Byarealer.

Alle Middelalderens Inddelinger til Skat og Ejendom havde det tilfælles, at de kun ramte den opdyrkede Del af Bymarken, men lod Resten henligge — i hvert Fald foreløbig — udelt, og en forøget Opdyrkning kunde altsaa forælde dem lige saa fuldt som den ældre Bolsinddeling. Dette beroede paa Middelalderens »aabne Mark,« der saa ganske strider imod vort Begreb om Ejendom i Jord. Men alligevel var der en ikke ringe Forskel mellem den jydsk-fynske og den sjællandske Regnemaade. Mark Gulds Jord og Otting Jord vare ret elastiske Begreber, der proportionelt set kunde formindskes eller forøges og dog vedblive at være den samme Kvotadel af den enkelte Bymark; men saaledes forholdt det sig ikke med den sjællandske Mark Skyldjord. Netop fordi den gav klar og ren Besked, maatte den ogsaa hurtigst forældes og blive

---

[1] Den haderslevske Præstebog. Stepping.

[2] Danske Saml. 2. R. II. S. 10. »Han svor selvtolvte sin moder 1/8 til af 25 furer over al Lyndu mark.« N. Hist. Tidsskr. 5. S. 223. Faarjord, Kammen mellem Furerne: Foorjord. Rosenvinge Gl. Love V. S. 273, 277. Paa Svensk; »Ærja forar. — vaþa vaþ i ængium, æria forar i akrum.« (Schlyter.).

[3] Scr. r. d. IV. S. 397. Se Geh. Ark. Aarsb. V. S. 52.

ubrugelig. Byens Skyldbol eller Mark kunde ikke forøges i Antal uden en samtidig Forøgelse af Skattebyrden, og derom kunde der selvfølgelig ikke være Tale, saalænge det gamle Skattesystem holdt sig; her var kun een Udvej mulig: de nye Sædarealer, der indvandtes, maatte (enten gennem Solskiftets Ligedeling eller Opdyrkningstilfældigheden) hobes op paa de gamle Maal, og en Mark Skyldjord blev da snart til 2, maaske til 3 eller 4 Mark dyrket Jord, hvilket vil sige, at Inddelingsmaalet blev ganske misvisende for Ejendommens vigtigste Bestanddel.

Allerede Kong Valdemars Jordbog har mærkelige Eksempler herpaa. S. 33 hedder det om Wiskingy: Denne Gaards Tilliggende er »4 Mark mindre 6 Ørtug i Skyld«; men i hele Jorden kan saas 8 Mark 4 Øre og $2^1/_2$ Ørtug Korn og høstes 624 Læs Hø, og i det tilliggende Løgtved findes »16 Ørtug Jord i Skyld, hvori der saas 2 Mark Korn«. Af Teksten synes det at fremgaa, at her tales om Trevangsbrug og aarlig Udsæd, og en Udsæd paa 2 Mark Korn vilde da kræve mindst 3 Mark, medens Ejendommen opføres med kun $^2/_3$ Mark Skyldjord eller dyrket Areal. Disse mærkelige Overskridelser gennem Opdyrkning træffes allerede i det Slægtled, hvortil Censusberegningens Indførelse i Almindelighed (om end med Urette) henlægges, og det kan da ikke forundre os, at saadanne Forhold i de følgende Aarhundreder snarere blive Regelen end Undtagelserne.

Roskildebispens store Jordbog fra Tiden omkring 1370 bærer næsten paa hver Side Vidnesbyrd om Misforholdet mellem Skyld- og Sædjord. I Ballerup har Biskopen 5 Bol, og ethvert af disse Bol har mere i Sæd end to andre Bol. Fra N. Valenderyth hedder det: *Iste ore terre sunt duplate et large in semine. — Fawræbothæ habet duas marcas terre cum dimidia, de quibus curia principalis habet 12 oras, que sunt large in semine 4 marce.* — To Bønder i Thruethweth ejede hver en Øre Skyldjord, men den ene giver en Skilling, den anden 18 Penning Grot, fordi hans Øre *est amplior in*

semine. — *Vindikilde habet tres marcas terre, que continent in semine 5 marcas annone*[1] osv.

Alene af de anførte Eksempler ses det, at Skyldinddelingen allerede 1370 stedvis har tabt sin Betydning, idet den hverken er Norm for Andelene i Kulturarealet (Ejendommen) eller for Afgiften. Ved Pløjning ud over Skyldfurerne, ved Gribsjord eller Ryd, ved Vænge- og Haugeindhegninger, skabtes nye Dyrkningsomraader, der ikke kunde indordnes i Systemet. Ganske vist kunde et nyt Solskifte gennemføre en ny Kvotadeling paa den forøgede Maalsjord, men dels var dette et besværligt og kostbart Foretagende, dels kunde det ikke uden Selvmodsigelse gentage de gamle Regningsenheder Mark, Øre, Ørtug, naar der til hver Andel faldt det dobbelte eller tredobbelte af de ved dem angivne Arealer.

Det gamle Slægtbol havde sat Ejendomsgrænserne ude i Marken, det yngre Skyldbol gik i samme Spor, men trak disse Grænser op med arithmetisk Nøjagtighed, idet Bolets Indhold fastsattes til 288 Skpr. Skyldjord. Men saasnart denne Grænse overskredes, laa det saare nær at bestemme den nye Adkomst, som en Ejendom *per fas et nefas* havde erhvervet sig, ved dens Udsædsret. Den ejede ikke alene x Øre Skyldjord, men den dyrkede eller havde i Brug Jord til x + y Øre Sæd, Udsædsjord, *terra in semine.* Den skattede vedvarende af Skyldjorden, men som Ejendom participierede den i Sædarealet efter sin Udsædsmængde. Denne nye Ret hvilede udelukkende paa Brug, Hævd, Dyrkningsadkomst, og kun igennem et Solskifte kunde Byen atter kvotadeles; men dette maatte da opløse de gamle Skyldlæg i Marken og gøre Fordelingen afhængig af et arithmetisk Regnestykke »i By«, idet det bestemte enhver Gaards Udsædsret i Forhold til Ejerlagets hele Udsædsmængde.

[1] Scr. r. d. VII. S. 67, 22, 30. I Aarhusbogen (S. r. d. VI. S. 423) gives et malende Billede af disse indviklede Ejendoms- og Besaaningsforhold i Beskrivelsen af Starræklint.

Terra in semine er et ældgammelt Udtryk og findes ved Siden af de andre Jorddelinger selv i meget gamle Kilder; men det er dobbelttydigt, fordi det baade kan angive den aarlige Udsæd og hele Udsædsarealet. Som oftest benyttes det dog vistnok i den sidste Bemærkelse, og for saa vidt skred Udviklingen frem i det gamle Spor. Af nærliggende Grunde anfører Roskildebogen meget ofte Skyld- og Udsædsarealet ved Siden af hinanden, hvorpaa endnu følgende Citater maa tjene som Eksempel: *Villa Jursthorp habet 4 marchas terre, et quelibet marcha terre continet in semine duas marchas annone... Hwörf häbet 4 bol... et potest seminari in bool 13 oras annone.... Stubbethorp sunt 20 ore terrarum in censu, in quibus possunt seminari 4 marce annone*[1]. — Denne Uoverensstemmelse mellem Skyld- og Udsædsjord var allerede 1370 saa almindelig, at Stiftsskriveren noterer som en Mærkelighed, naar de falde sammen. *Ællinge sunt 3 marce terre, que faciunt tres marchas in semine*[2].

Ofte udelades dog de gamle Skyldarealer ganske, og kun de nye Udsædsjorder anføres. *Brothorp curia principalis habet in semine 3 mansus terre. Øfræby sunt septem ore terre cum dimidia ora terre in semine.... Æbbelykke curia, in qua P. L., habet terram dimidie marche in semine; item curia, in qua V. P., habet terram vnius pund in semine*[3] — og i den følgende Tid gaa Kilderne da ogsaa over til at tale om Pund Land og Læst Land.

Denne Maade at bestemme Ejendommens Sædareal paa holdt sig stedvis lige til Chr. V.s Matrikel. I Smidstrup,

---

[1] Scr. r. d. VII. S. 54, 28, 29, 32. Smlgn. hermed den afvigende Regningsmaade i Skaane. Repert. II. S. 183. . . . *3 orarum terras pro semine annuo . . . 10 orarum terras pro annuo semine.*

[2] Scr. r. d. VII. S. 33. Smlgn. dog S. 20, hvor det siges, at Ællingegaard alene har i Sæd 6 Læster Haardtkorn.

[3] Scr. r. d. VII. S. 16. 33, 32. Ofte tales ogsaa om Tilbagegang. (S. 63 om Toltorp). Smlgn. endvidere S. 54, hvor de nye Arealer i Jurstrup og Høtwit søges angivne ved Plovland, Jord, der kan dyrkes med 1—4 Plove.

Baarse H., hedder det 1651[1], findes ingen Bol, men Jorden deles i hele Gaarde saa regnet:

Bonden H. N. saar								
i Søndermark	24	Skpr.	opmaalt	haardt Korn	og	1	Td.	Havre.
i Troldemark	26	—	—	—	—	-	2/3	—
i Høgholtmark	20	—	—	—	—	-	1/3	—
Bonden R. H. saar								
i Søndermark	24	—	—	—	—	-	1	—
i Troldemark	28	—	—	—	—	-	2/3	—
i Høgholtmark	26	—	—	—	—	-	1/3	—

Gaardene vare alle hele og havde derfor lige Part i de udyrkede Dele, men Andelene i Maalsjorden bestemtes udelukkende af deres Udsædsret, de havde *terra in semine* eller (som det sædvanlig udtrykkes i det yngre sjællandske Sprog) Tockejord.

I Præsteindberetningerne træffer man dog sjældent paa saa bestemte Angivelser. I Thorslunde ejer en Mand et halvt Bol, »og i dette halve Bol fattes 1 Pd. Sæd«. Varpelev har 19 Gaarde, store og smaa, som ere udledte af 7 Bol, og hvert Bol der i Byen er beregnet til 3 Fjerdinger, og hver Fjerding Jord næppelig 2 Pd. »Saaed«, Havrejord derudi og beregnet. Helsted har 22 Gaarde, skiftede i 8 Bol, udi hvert Bol saas 4 Pd. haardt Korn ringer 1 Td. i hver Mark. Udi Arnøje findes 16 Gaarde, hvis Jorder aldrig have været skiftede i Bol. Dog have 8 af disse altid været regnede lige i Sæd, nemlig i hver Mark 5 Tdr. Hartkorn, fire andre udi hver Mark 1½ Pd. Hartkorn osv. Udi Borup er 8 Smaagaarde, skiftede i 2 Bol, ere alle lige i Sæden og kan saa hver i hver Mark 1 Pd. Korn, kaldes Fjerdingsbønder.

Kun for Skippinge i Sydsjælland haves en mere indgaaende Fremstilling af Skyld- og Udsædsjorderne. Ejerlaget bestod

---

[1] Præsteindberetningerne 1651: I Stenstrup 8 Gaardmænd à 60 Skpr. I Roneklint 11 Gaarde à 60 Skpr., Gaardsæder 12 og 24 Skpr. I Bønsvig 16 hele Gaarde à 50 Skpr. I Staverby 16 hele Gaarde à 60 Skpr. 6 Gaardsæder à 20 Skpr. osv.

1651 af 26 Gaarde; de gamle Maalsjorder vare inddelte i 7 Bol eller 168 Ørtug Skyldjord, men ved Siden af dem fandtes opdyrkede Skovparter (Ryd) og anden, som oftest »udygtig« Jord, der laa uden for Bolsinddelingen. Sognepræsten nøjes derfor ikke med at opføre Gaardenes Tilliggende i Ørtug Land, men tilføjer deres Udsædsmængder i hver Vang. Jeg anfører nogle Eksempler.

Ejeren af Tudebymølle har 2 Gaardes Brug eller »12 Ørtug eller Ørter Skyld (saa kaldet)«, og skulde altsaa have et Udsædsareal paa 144 Skpr., men han saar:

i Vangeskovsm. og i 4 Skovp.	60	Skp.	opmaalt	Hartk.	og 4	Td.	Havre
i Glerskovsmark	70	-	—	—	- 3	-	—
i Kirkemark	34	-	—	—	- 0	-	—
Desuden i Møllevænget . . .	20	-	—	—	- 0	-	—
Sum:	184	Skp.	opmaalt	Hartk.	og 7	Td.	Havre

Bonden N. B. har 9 Ørter (108 Skpr.) og saar:

i Vangeskovsm. og i 2 Skovp.	30	Skp.	opmaalt	Hartk.	og 2	Td.	Havre
i Glerskovsmark	60	-	—	—	- 1	-	—
i do. (som ikke er hans Bolsj.)	5	-	—	—	- 0	-	—
i Kirkemark	18	-	—	—	- 0	-	—

Her foruden saar han i samme Kirkemark 36 Skpr. opmaalt Hartkorn og »har tilmed en hel Hob unyttig Sandjord ibidem, og er ikke Bolsjord«. (Ialt Udsædsjord til 149 Skpr. Hartkorn og 18 Skpr. Havre).

Bonden P. R. C. ejer en »maadelig« Gaard paa 6 Ørter (72 Skpr.) og saar:

i Vangeskovsm. og 1 Skovp.	24	Skp.	opmaalt	Hartk.	og 2	Td.	Havre
i Glerskovsmark	26	-	—	—	- 2	-	—
i Kirkemark med Toften . .	28	-	—	—	- 0	-	—

»Foruden 24 Skpr. Land paa Runismark, som er sandig og unyttig Jord, men heraf 6 Skpr. skellig nyttig Jord, som er ikke Bolsjord«. (Ialt 102 Skpr. Hartkorn og 24 Skpr. Havre).

Som Regel lagdes denne Udsædsberegning dog ikke til Grund for den senere Middelalders Jorddeling. Ved den hurtige Overgang fra Selvejendom til Fæste, fra Stats- til Adelgods, fra smaa Ejendomme til Godskomplexer, droges Jordrenten, den nye Skyld (d. e. den sammensmeltede

Landgilde og Skat) frem i første Linie. Det interesserede Godsherren ulige mere at vide, hvormeget han kunde kræve i aarlig Jordrente eller Skyld af sine Ejendomme, end hvor mange Skpr. gammel Skyldjord der laa til disse Ejendomme. Skylden blev en summarisk Extract af Ejendommens Arealtilliggende og Ydeevne, og medens Skatten tidligere var bleven bestemt ud fra Kvantiteterne, bestemtes disse nu ud fra Skylden. Gaardene opførtes med deres Skyld i haardt Korn, Smør, Honning eller andre Landgildespecier, der efter kendte Regler omsattes til »Hartkorn«; derefter participerede de i Ejerlagets samlede Ydelser med visse Pund Hartkorn (2, 3, 4 Pd.) eller udredte bestemte Kvotadele af den hele Skyld, og efter dette Forhold tilrebedes dem saa igen Arealer i Kommunens Sædjorder. Derfor skulde en Gaard paa 4 Pd. Skyld ogsaa have 4 Pd. Land; men disse 4 Pd. Land angave ikke et bestemt Maal paa Jord[1], men kun et Delingsforhold indenfor dette bestemte Ejerlag. Denne Skyldberegning udtrykte kun, at da Ejendommen svarede en Jordrente paa 4 Pund eller 96 Skpr. haardt Korn, skulde den ogsaa tildeles saa store og saa gode Arealer, at den efter Egnens Lejlighed kunde præstere Skylden.

Det er Fæstegodsets Jordrente, der bliver bestemmende for Kulturarealets Fordeling. Vi træffe det allerede i Sorø-

---

[1] A. Berntsen II. S. 457 flg. Rebningen foretoges efter den Landgilde, »for hvilken bør haves Eiedom i Marken . . . som actis at være Landgilds-, Ledings- oc alle de Slags Pendinge, som i Landgild udgives, oc i Taxten ligesom Landgilds Pendinge mod fuldt Hartkorn bliver beregnede« (Korn, Smør, Honning, levende Kvæg, Øxen, Køer, Bolgalte — Faar, Lam, Høns, Gæs, Æg og deslige Smaabede, saavel som og anden Landgilde, hvis Tilvejebringelse Sædjord eller Engbund behøver; derimod ikke Oldensvin, Fødenød, Fisk, Ved, Gæsteri osv.)

S. 456: Regnes udi 1 Reb 9 Alen (Eragtes at være i Bredden af en Agers fulde Længde: holdes derhos fore, at man nu omstunder ikke til et Reb af noget vist Maal er eller kan være forpligt og tilbunden, men at man efter de Steders, som skal maales, deres Undersked af Længde og Bredde, haver at lempe og rettes.)

bogen[1], hvor der tales om »Jord af en aarlig Skyld paa en halv Mark Penge«, eller »Jord paa 13 Ørtug i aarlig Skyld«, og Roskildebogen udtaler selve Fordelingsprincipet: *Item alii garzete habent proporcionaliter terras secundum pensionem suam*[2], og i de yngre Recesser løftes denne Regel op til Lands Lov og Ret, uden at Overgangen i det enkelte kan forfølges. Fiskalt set er her et Fremskridt, fordi Skylden staar som en Art Exponent baade af Arealet og dettes Godhed; den hviler ikke udelukkende paa Kvantiteterne, men ogsaa paa et Skøn over deres Ydeevne eller Godhed. Derfor hedder det i Roskildebogen om Koldekotha: *Et nota, quod hec pensio est ita modica, quia ager est sterilis et in malo situ*[3]; men forøvrigt ere disse Forhold saa vel kendte, særlig fra de store Mageskifter i det 16de Aarhundrede, at jeg ikke her behøver at omtale dem nærmere[4].

Dog maa det samtidig vel erindres, at hverken Udsædsberegningen, *terra in semine*, eller Landgildeberegningen, *terra in pensione*, betegner et gennemført Jorddelingssystem. De voksede frem, hvor der fandtes Trang til dem, efter Overenskomst mellem Godsherre og Fæster, efter Stedets Lejlighed, Sædvane og Vilkaar, oprindelig uden nogen Regulering fra oven og uden at tilintetgøre Slægt- eller Skyldbolet. Mange Gange gave de kun nye Regler for Landgildens og Sædjordernes Fordeling, ikke derimod for Ejerlagets øvrige Arealer i Skov, Græsning, Eng og Mose, der kunde følge

---

[1] Se blandt andet det store Overdragelsesbrev af 6. Juli 1199 (Scr. r. d. IV. S. 473): . . . in Schamstorp terram de pensione 17 solidorum et dimidii annua. In Søringe terram 20 solidorum pensionis annnuæ, in Thorntved terram reddentem 9 oras . . . in Sorthorp terram reddentem 25 nummos etc. — Se ogsaa Ibid. S. 467. Et paulo post (1161) obiit Thoko Ebbessøn et contulit monasterio demidiam capitalem portionem suam, in Hæsleroth terram 10 orarum in censu et in Lerholte terram *de* censu dimidiæ marcæ nummorum annuo.

[2] Scr. r. d. VII. S. 6. Om Sandvig.

[3] Scr. r. d. VII. S. 31.

[4] Se P.-M. anf. St. S. 243. Kr. Erslev anf. St. S. 62.

Ejendommen efter det gamle Inddelingsgrundlag[1]. Ofte ere de derfor kun en ny Lap paa den gamle Uniform, og det er vanskeligt at give almengyldige Regler. I visse midtsjællandske Egne med stærkt kuperet Terrain, i det bakkefulde og skovrige Nordsjælland og i andre lignende Strøg, hvor Bolsinddelingen kun havde slaaet ringe Rod, vandt den yngre Inddelingsmaade efter Landgilde helt Overtaget. Ethvert Maal i Marken (Bol, Otting, Mark Skyldjord) forsvandt, selv om det maaske tidligere havde været i Brug: Inddelingsgrundlaget blev af rent arithmetisk Natur (x Pd. haardt Korn i Skyld), og ved enhver ny Fordeling udrebedes Agrene efter dette Forhold uden først at lægges i Læg til Bol. Paa Sjælland var det tekniske Udtryk for denne Inddelingsmaade »Maalsjord«. Men i Øens Hovedstrøg bevaredes de gamle Inddelinger ved Siden af de nye, og der opstod da en sammenrørt Blanding af Bol- og Landgildeberegninger, der synes at trodse alle faste Regler og enhver dybere Indsigt. De gamle Skattelæg i Rebetret vare delvis eller helt gaaede af Brug, men mindedes og optraadte derfor som Adkomstgivere til vigtige Dele af Ejerlagets Ejendom, og de nye, der kun udtrykte et arithmetisk Forhold »i By«, maatte, saasnart der var Tale om fuld Eiendom, falde tilbage paa Skyldbolet og dets Dele. Det er noget nær umuligt at give et forstaaeligt Billede af disse forstyrrede Forhold, og da de ligge uden for mit egentlige Emne, nøjes jeg med de følgende Antydninger.

Ligesom Nordslesvig savnede Sjælland i det 16de og 17de Aarhundrede et almen anerkendt Maal for Bondeejendom, en typisk Besiddelsesform. Den almindelige Betegnelse var »Gaard« og Brøkdele af samme, men Helgaardens Størrelse varierede ikke alene fra Herred til Herred, fra Sogn til Sogn, men endogsaa indenfor den samme By. Enten en Gaard havde 2 eller 5 Pund Skyld, betegnedes

---

[1] Se Præsteindberetningerne fra Koldinghuslen til Fred. III.s Matrikel.

den alligevel stedvis som hel. »13 Gaarde i Værslev, Skippinge H., regnes for hele Gaarde, dog somme er ikkun 1½ Pd. Skyld, een har 40 Skpr. »Saaed«, nogle 2½, 3 og 3½ Pd. Skyld«. I andre Byer er Forskellen mellem Helhederne endnu større. — Samme Forvirring raadede i Forholdet mellem Bol og Gaard. I Magleby Sogn, Stevns H., har Kirkebyen 32½ hele Gaarde i 8 Bol, Sørup 13 hele Gaarde i 2 Bol, Klippinge 14½ hele Gaarde i 4 Bol. I Risby, Baarse H., er der 8 hele Gaarde i 1 Bol, i Flinterup, Alsted H., 7 hele Gaarde i 2 Bol, i Vilsted 6 hele Gaarde i 1 Bol; derimod bestod Benløse af 17 Gaarde i 17 Bol osv.

Præsteindberetningerne 1651 og 57, hvorfra disse Oplysninger hentes, ere helt igennem prægede af denne forvirrede Beregningsmaade — snart efter Bol, snart efter Udsædsret eller Landgilde, snart efter »Plovgang« (ɔ: fuld Plovs Ærje) og sommetider kun efter — Maalestangen eller Rebet. I København og Roskilde Amter og flere andre Steder regnedes sædvanlig efter Bolets Dele, hele Bolsgaarde, halve do., Tredinger, Fjerdinger, Ottinger og halve Ottinger; i Nordsjællands østlige Del og i mange andre Strøg udelukkende efter Landgilde; i den sydlige Del af Præstø Amt hovedsagelig efter Udsædsret; i Fjenneslev og Alsted Sogn og delvis i Tybjerg Herred efter »Plovgang«, og i de øvrige Egne snart efter en, snart efter flere af disse Inddelingsmaader. Alle Ejendomsbetegnelser ere uklare, stedlige Relativiteter, der løbe over i hinanden uden skarpe Grænser. Landbogaarde, halve Landbogaarde, Bomænd, Gaardsæder, Bol (ɔ: Landbol), gaaende Gaardsæder osv. ere de hyppigst forekommende Udtryk for den ubestemte Trinfølge i det landlige Aristokrati.

Denne Forvirring var ligefrem uudholdelig, og sogne- eller byvis søgte man at komme ud over den ved en ny Kvotadeling efter Landgilde. Foran have vi set, at Betegnelsen Bol overførtes paa Mark Skyldjord, fordi, som Paludan-Müller udtrykker sig, »saadanne gamle Ord ere

meget ihængende«, og fra anden Side kan der fremdrages et meget betegnende Exempel paa det samme. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede inddeltes Byerne i Aabenraa Amt i Redskudsbol eller Kørselslæg, ikke fordi den gamle Jorddeling dannede Grundlaget, men fordi Ordet Bol mindedes som Kvotumsbetegnelse og derfor atter kom i Brug. Noget lignende skete paa Sjælland efter Censusberegningens Forfald. »Gaarden« bestod oprindelig af Skyldbolets Brudstykker, men kunde ikke fastholdes som »Del«, efter at Enheden var forsvunden. En Betegnelse efter »Reb« (Vaand, Skaft, Raft) eller »Stenger«, saaledes som det ofte forekommer i Jylland, Sverige og Finland[1] fra samme Tid, var ikke alene vidtløftig, men ogsaa, hvor det egentlige Fordelingsgrundlag var Jordrenten, baade upraktisk og misvisende, da Skyld og Jord skulde kongruere ikke alene med Hensyn til Areal, men ogsaa til Ydeevne[2]. Lader os antage, at N. N. By havde 40 Pd. Skyld. Disse 40 Pd. kunde kvotadeles med 10, 8, 5, 4, og Byens Jorder følge Kvotadelingen i tilsvarende Læg. Deltes der med 4, kunde det altsaa siges, at Byen bestod af 10 Bol, og at dens Jorder vare »afregnede« for 10 Bol, men disse havde intet med Middelalderens *mansi* at gøre, de vare Landgildebol.

For mange Egnes Vedkommende er den Bolsinddeling, som vi møde i Præsteindberetningerne 1651, slet ikke andet end en saadan moderne Lægdeling, snart kun rent arithmetisk efter Byens Landgildesum, snart mere geometrisk med afregnede Læg i Marken. »Tikjøb Sogn — hedder det — er afregnet i Bol à 4 Pd. Landgilde i Smør og Korn, 33 Bol, 123 Gaarde. En Helgaard har 2 Pd. og derover, en Halvgaard mellem 2 og 1 Pd., en Gaardsædegaard 1 Pd. og derunder«. Blovstrød har 14 Bol à 4 Pd. Landgilde, Lille-

---

[1] Handlingar til belysande af Finlands kamerala förhållanden. Helsingfors 1899.

[2] Cancelliets Brevbøger I. S. 231. »13 Oldinge skulle tilkaldes og dømme, om Landgilden staar i det rette Forhold til Jorden«.

rød $5^1/_2$ Bol og 5 Skpr., hvert Bol à 4 Pd. Landgilde i Korn[1] osv. — Derimod have »Bønderne i Værslev, Skippinge H., bolskiftet Jord udi alle 3 Vongene, ialt 5 Bol Jord, hvert Bol beregnet til 6 Pd. Skyld efter dette Lands og Egns Vis at tale.« Ligeledes »er Birkende Bys Jord i Marken afregnet for 4 Bol, hvert Bol beregnet for 7 Pd.« osv.[2]

Men ogsaa denne Kvotadeling var ganske lokal og vilkaarlig. Selv i Nabobyer beregnedes Landgildebolet snart til 4, snart til 12 à 14 Pd. Skyld. „Vemmelev har sin Jord skift udi 4 Bol, i hvert Bol er 12 Pd. Skyld. Ormeslev har 12 Bol Jord, udi hvert Bol er 4 Pd. Skyld. Hemmeshøj har 4 Bol Jord, udi hvert Bol er 6 Pd. Skyld. Stude har 3 Bol Jord og derudi er $24^1/_2$ Pd. »Saaed«. Gerdrup har ingen bolskiftet Jord, men Tochejord, beregnet for $21^1/_2$ Pd. »Saaed«[3]. Allerede denne Prøve antyder Inddelingens Mangfoldighed. Stude har øjensynlig endnu 1657 bevaret de middelalderlige Bollæg, og disse træffes ogsaa i andre Byer. — »Udi Gjerslev By er der 7 Bol, dog ulige til Landgilde, men lige til Maal i Marken, og af nogle Bol ganger 3 Pd., af nogle 4, af nogle $5^1/_2$ og 6 Pd.« Knudstrup i samme Sogn har 2 Bol, »og af hvert Bol udgives 14 Pd.« »Udi Løve By er der 14 Bol, dog ulige paa Afgift; af somme 6 Pd., af somme $6^1/_2$ Pd., af somme 7 og af et 8 Pd.«, hvorfor Bønderne opføres baade med deres Boldele og Landgildepund.[4]

Ligeledes kan der herske stor Uoverensstemmelse mellem Landgilden og Udsædsretten. Ligesom i middelalderlige

[1] Præsteindberetningerne fra Lynge-Kronborg Herred.

[2] Smlgn.: »Da Kongen har undt Poul Schinkel en Kronens Gaard i Bro i Vends. H. til Mageskifte . . . skal ham udlægges den Gaarden efter dens Landgilde tilkommende Part i Skoven.« — Cancelliets Brevbøger III. S. 181. Ligeledes I. S. 348: Befaling at Gamborg Mark skal skiftes, saa hver Mand faar ligemeget, hvorefter Jorderne skal sættes for en skellig Landgilde.

[3] Præsteindberetningerne 1657. Slagelse Herred.

[4] Præsteindberetn. 1651. Løve Herred.

Kilder træffes Byer, hvis Bønder saa og skylde ligemeget[1]; men i mange Strøg findes uforklarlige Afvigelser. »Udi Gjørlef By[2] er der 4 Bol Jord + 3 Pd. Skyld, udi hvert Bol er der 8 Pd. Skyld! Bonden N. M. giver 4 Pd. Hartkorn og tager Maal i Marken ikkun for 3 Pd. P. S. giver 6 Pd. Korn og 6 Tdr. Havre, har dog ikkun 5 Pd. Skyld« (i Jord). I Kirkehelsinge, Vindehelsinge og Dalby træffes de samme Forhold; thi »udi disse Byer findes mange, som give mere, end de tage Maal for i Marken, og tvert om igen.« —

Alle disse forvirrede Forhold fejedes til Side af Christ. V.s Matrikel. Ved Ejendommenes Opmaaling og Bonitering skabtes et fast Fordelingsgrundlag »i By«, Hartkornet, der gjorde alle de gamle Læg og Beregninger overflødige. Oprindelig havde det været Kammerets Hensigt at udnytte Bolsinddelingen ved Matrikelværket, men da dette viste sig ugørligt, undertryktes ogsaa denne, og i vore agrarhistoriske Kilder, yngre end 1681, findes derfor ingen Oplysninger om Bol. Men dette fik en højst uheldig Indflydelse først paa Prof. Chr. Olufsens Forstaaelse af Bol og gennem ham dernæst paa den agrarhistoriske Opfattelse Verden over.

Censuslægene betød altsaa en Opmaaling af Valdemarstidens Sædjorder, og de kunde derfor synes ypperlig egnede til en Sammenligning mellem Kulturarealet dengang og nu; men desværre, saa snart man vil gaa nærmere ind paa denne Sag, mødes man af ganske overordentlige, for ikke at sige uoverstigelige Vanskeligheder. Hvor stor var en Penning Jord, eller hvilken Besaaningsevne havde Skyldskæppen? Dette Spørgsmaal kan ingen besvare, og for at komme videre maa vi altsaa ind paa Gætningens og Formodningernes usikre

[1] Bønderne i Bjørnstrup, Refsnæs Sogn, skylde hver 1½ Pd. Byg, eftersom enhver har 1½ Pd. Saaed. I Rugstrup saa og skylde Bønderne lige meget, og er hver 2 Pd. Byg og 1 Pd Rug« osv.

[2] Præsteindberetn. 1651. Løve Herred.

Stier. Der gik 12 Skyldskæpper eller Penning paa en Ørtug Land, ligesom der gik 12 Bygskæpper paa en Ørtug Korn, og med et Skær af Sandsynlighed kunne vi derfor antage, at Skyldskæppen er Bygudsædsskæppen. Men dermed ere vi endnu langtfra hjulpne; thi for at bedømme en Kornarts Besaaningsevne, maa vi kende Tidens Dyrkemaade; vi maa vide, om den behandlede Jorden med Omhu, om den saaede tidligt eller sent, tykt eller tyndt, om den avlede stor- eller smaakærnet Korn osv. I Vestjylland saas i vore Dage kun 5 Skpr. Rug i en Td. Land, væsentlig fordi den vestjydske Rug er smaakærnet, men hvem formaar at underrette os om Kærnestørrelsen og Dyrkningsmaaden i Valdemarstiden. Her er slet intet at stille op. For at komme videre maa vi antage, at Byg er Byg, hvad enten det stammer fra det 13de eller det 19de Aarhundrede, og først efter et saadant Forhindringsløb kunne vi tage fat paa en Sammenligning mellem Rumfanget af Datidens og Nutidens Skæppemaal. Men uheldigvis staa vi atter her paa bar Bund; intet Menneske kender Valdemarstidens Skæppemaal, og kun igennem en Række tvivlsomme Tilnærmelser kunne vi danne os en Mening om den yngre Middelalders Kornmaal.

Vor nuværende Korntønde indførtes som fælles Maal for hele Landet 1604 og bestemtes endnu nøjere ved Forordning af 1. Maj 1683. Efter denne skulde en Korntønde uden Top rumme $4^1/_2$ Kubikfod og deles i 8 Skpr. ($^9/_{16}$ Kubikfod). Tøndemaalet forblev det gamle, men Skæppemaalet var ganske nyt og stødte overalt an imod de stedlige Maal, hvorfor Regeringen et Par Aar efter ($^{30}/_8$ 1687) blev nødt til at offentliggøre en Konverteringsliste, hvorefter Landgildeydelserne skulde omsættes og ydes i det nye Maal. Denne Liste er et talende Vidnesbyrd om den grænseløse Uensartethed og Forvirring, der herskede Landet over i en saa simpel Sag som en Skæppe Korn. Paa Mors gik der 20 stedlige Skæpper til at fylde Tønden, paa Thy 18, i Vendsyssel, Salling Syssel, Skodborg og Vandfuld Herred 12, i Bøvling og Lundenæs

Amter 10, i Hals-Mariageregnen 7½, i det øvrige Aalborg Amt 7, paa den sjællandske Øgruppe 6, paa Bornholm 5 osv.

Her interesserer den gamle sjællandske Skæppe os særlig, og den omsattes 1687 i det nye Maal til 1 Skp. 1 Fdk. 1 Otkr. Byg eller Rug, og altsaa var 8 gl. Skæpper lig med 11 nye. Den gl. sjællandske Skæppe paavirkedes næppe af Chr. IV.s Forordning om Tøndemaalet og er formodentlig af middelalderlig Oprindelse; i hvert Fald maa dette siges om Ørtug- og Pundberegningen i Landgildeydelserne, og da ogsaa disse omsattes til moderne Maal, kunne de tjene som Korrektiv ved Beregningen. Det hedder i Forordningen: »For en Ørte, som haver været udi alle Slags Maal af Skæpper: Rug 10 Skæpper, Byg 12 Skæpper, Havre 20 Skæpper, gives, hvorudi en Tønde haver været mindre end 10 Skæpper . . . nemlig hvor den haver været 6 Skpr. (altsaa paa Sjælland) af Rug 1 Td. 5 Skpr. 2 Fdk., af Byg 2 Td. og af Havre 3 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. 1 Otkr. pr. Ørtug, og det sjællandske Pund Korn omsattes til 3 Tdr. 3 Skpr. Rug, 4 Tdr. 1 Skp. Byg og 8 Tdr. 3 Skpr. Havre. Mærkværdig nok er Beregningen af Bygget ikke konstant ved Konverteringen af Td., Ørtug og Pund, men for Nemheds Skyld kunne vi følge Ørtug-Beregningen, der gør 12 gl. Skæpper lig med 16 nye, og altsaa fastsætter Forholdet som 3 : 4, hvorefter en gl. sjællandsk Skæppe Byg skulde have samme Udsædsevne som 1⅓ moderne Skæppe. En Skæppe Byg besaar nu o. 1555 □ Al. Land, og en gl. sjæll. Skæppe skulde altsaa have besaaet o. 2080 □ Al., hvilket for en Ørtug giver o. 25,000 □ Al., for en Mark o. 600,000 □ Al. eller o. 42 Tdr. Land i vort Maal.

Dette Regnestykke passer aldeles ikke med, hvad A. Berntsen har derom. I hans skruede og næsten uforstaaelige Sprog hedder det[1]: „At endog hverken i Danmark eller Norge Jorden ikke efter visse Alen Maal og Storlighed sin Sæd tilregnes, men alene efter som der ud inden, aarligen, lidet eller meget kan saa, til med siunes vel, at dermed ingen ret Vished kan haves

[1] Danmark og Norges frugtb. Herlighed. II. 1 Part. S. 57.

formedelst den Ulighed udi Sæden holdes, dermed: At ofte udi en af tvende Agre eller lige store Stykker Jord flux mere kand taale at saaes end udi den anden, hvilken da af Jordens underskedlige Fedme oc Frugtbarhed, skal have sin Aarsag" . . . saa har han ikke desmindre efter Chr. 4.s Forordning af 28. Juni 1632 om Rydningsværket i Norge opstillet en hel Skala over forskellige Skpr.s Besaaningsevne, deriblandt særlig den sjællandske. Dette er betegnende for hans Arbejdsmaade. Det falder ham ikke ind at spørge den første den bedste Bonde om, hvad han forstaar ved en Skæppe Land, ja han fornegter jo endogsaa ligefrem Udtrykket, skønt det er ligesaa gammelt som vore historiske Kilder, og han benytter en Forordning om fjærne og stærkt afvigende Forhold i et andet Land for at bestemme de sjællandske Udsædsjordmaal, ikke at tale om, at han, ligesom for at sætte Top paa det hele, ogsaa læser Forordningens Tal urigtigt.

I den nævnte Forordn. bestemmes, at der til en Fjerding ($1^{1}/_{2}$ Skp.) Korns Sæd skal tilmaales Bonden $37^{1}/_{2}$ sj. Alen Jord i Længden og Bredden, og „et halfhundrede halffierde Alen og et Kvarters Jordmon til halvanden Fierding Sæd udi Længden oc lige saa meget udi Bredden, oc fem oc halftrediesindstyve Allen til en half Tønde Sæd udi Længden oc lige saa meget udi Bredden, oc er saa hermed Bønderne til Fordel nogen videre Jord tilregnet end tilkommer dem efter en Fierding Sæd." — Uheldigvis er Forordningens Tal uoverensstemmende; thi hvis man udregner Skæppemaalet efter de 3 Angivelser, kommer man henholdsvis til $937^{1}/_{2}$, 1264 og $1008^{2}/_{3}$ □ Alen for en sj. Skæppe. Berntsen gaar imidlertid ud fra det første alene og faar da, at en sj. Tønde Land (à 6 Skpr.) var kun 5,625, en Ørtug Land 11,250 □ Alen, eller end ikke Halvdelen af det Maal, vi nu beregne til den samme Udsædsmasse. Det hele synes at være fejlagtigt.

Af det foran udviklede fremgaar det, at Læst eller Mark Jord Riget rundt i Middelalderen maa have udgjort lige saa afvigende Maal som Skæppen. Opmaalingen i Sundeved viser, at man der regnede omtrent 48 Tdr. paa Læsten, Ribetønden vilde derimod kun give o. 30 Tdr., og under de mange anførte Forbehold kunne vi antage, at den sjællandske Mark har ligget indenfor et Spillerum af 40—48 Tdr. Udsædsjord. Kr. Erslev kommer til samme Resultat, og, ved Beregningen af det dyrkede Areal i Middelalderen, kunde det altsaa synes,

at vi befandt os i den nøjeste Overensstemmelse. Dette er dog kun rent tilsyneladende. Professoren betragter *terræ unius marcæ in censu* som Udtryk for den aarlige Udsædsmængde, ikke for Ejendommens Udsædsarealer, og da han rent skematisk regner med Trevangsbruget, maa han, for at naa frem til de sidste, lægge Halvdelen af den aarlige Udsæd til den alt anførte Sum. En Mark Skyldjord er altsaa efter hans Beregning i Virkeligheden 1½ Mark Udsædsjord, ikke 40, men 60 Tdr. Land.

Paa denne Forudsætning har Professoren udført en Sammenligning mellem det 13de og 17de Aarhundredes dyrkede Areal paa Falster og i nogle sjællandske Byer. Paa Forhaand skænker han altsaa Middelalderen et stort og ganske uhjemlet Plus, og da han som andet Led i Sammenligningen benytter de Udsædsangivelser, der fremkom i Anledning af Fred. IIIs Matrikel umiddelbart efter Fredsslutningen 1660, altsaa fra en af de største Nedgangsperioder, vort Land har kendt, gør han her et lige saa uheldigt Skridt til den modsatte Side. I en Anmærkning søger han vel at imødegaa de Indvendinger, der kunne rejses imod det valgte Tidspunkt; de indhentede Oplysninger — siger han — angive, hvad der saaedes, ikke efter, men før Krigen og beskrive derfor nogenlunde normale Forhold. Selv om den første Paastand delvis kan være rigtig, maa hans Hovedpaastand dog bestemt benegtes. Enhver, der har søgt at trænge til Bunds i vort Lands økonomiske Tilstand i Slægtledet fra 1625 til 60, véd, at disse Aar, med 3 ulykkelige Krige Slag i Slag, kun kunne betegnes som en med rivende Fart voksende Forarmelse, der tilsidst endte med momentant at bringe mere end det halve Land ud af Dyrkning. I den økonomiske Kurve, vort Landbrug har beskrevet fra 1300 til 1700, har Forfatteren valgt maaske den højeste Stigning og den dybeste Sænkning som Sammenligningspunkter, og naar han saa tilmed forlods skænker Valdemarstiden den halve Udsæd, kan det ikke

undre nogen, allermindst ham selv, at han kommer til ganske mærkelige Udslag.

Ifølge Valdemars Jordbog havde Falster omkring Aar 1300 o. 620 Mark Skyldjord, der beregnes til en Udsæd af o. 25,000 Tdr. 1660 havde Øen derimod kun en Udsæd paa 12,500 Tdr., altsaa brugte Valdemarstiden dobbelt Udsæd imod Tiden omkring 1660. »I Aaret 1888 havde Øen 41,500 Tdr. besaaet Areal foruden 30,000 Tdr. Land, der i det givne Øjeblik laa brak eller anvendtes til Afgræsning eller Høslet. Baade i Valdemarstiden og ved Aar 1660 anvendtes Trevangsbruget; omtrent halvt saa meget Jord, som der var under Plov, har saaledes henligget til Græs, og turde vi da regne, at man i hine Tider har saaet paa samme Vis som vi i vore Tider, vilde de Tal, man skulde sammenstille, blive disse:

	13. Aarh.	1660	1888
	Tdr. Land	Tdr. Land	Tdr. Land
Falsters dyrkede Areal:	o. 37,500	o. 18,750	o. 70,000

I de store Træk fremtræder her Udviklingens Gang klart. At der siden Fred. III.s Tid er inddraget et meget stort Areal under Dyrkning, kan ikke forbavse, selv om man vel knap har tænkt sig, at det dyrkede Land paa en Ø som Falster siden er omtrent firdoblet. Men at man i Valdemarstiden havde saa meget Land under Dyrkning, som det fremgaar heraf, har man vist aldrig tænkt sig, og dog synes der ikke at kunne være nogen Tvivl derom.«[1]

Enhver, der kender noget til vort Lands økonomiske Udvikling, vil give mig Medhold, naar jeg i min Kritik af Professorens Resultater flytter det midterste Led i Sammenligningen en Snes Aar frem i Tiden, til 1682, altsaa til et Tidspunkt, da Bondestanden i hvert Fald i de frugtbare Egne atter var kommen nogenlunde til Kræfter. I Aarene 1682—83 foretoges den første almindelige Opmaaling af

---

[1] Kr. Erslev anf. St. S. 119.

Landets Sædjorder, Maalene angaves i gl. sjællandske Alen og omsattes derefter til Tdr. Land à 14000 □ Al. Dette Maal bruge vi endnu, og Tallene ere altsaa ganske lige til; vi have aldeles ingen Brug for tvivlsomme Konverteringer fra Udsæd til dyrket Areal, og da Valdemarstidens Skyldjordsmaaling var af tilsvarende Art (om dens Nøjagtighed lader sig af gode Grunde intet sige), behøve vi kun at stille Tallene op ved Siden af hinanden.

I de saakaldte »Modelbøger» opførtes under Matrikuleringen 1682 det dyrkede Areal i Tdr., Skpr., Ott. og Alb. for hver Ejendom, og jeg har for Sognene i Falster Nørreherred[1] foretaget en Sammentælling af disse Poster (dog med Bortkastelse af Album), og disse saaledes let af-

Oversigt over Falster Nørreherreds Sogne 1231, 1682, 1895.

Nørre Herreds Sogne.	Falsterlisten 1231			1660	1682	1895	1895	1895	1895
	Bol.	Øre Jord.	Skyldjord i Tdr. Land.	Udsæd i Tdr. Korn	Dyrket Areal i Tdr. Land	Dyrket Areal i Tdr. Land	Tdr. Hartkorn.	Tdr. Land. pr. Bol.	Tdr. Hartkorn pr. Bol.
Maglebrænde . .	8	152	760	321	916	1843	208	230	26
Torkildstrup . .	19	o.300	1500	592	1885	2696	342	142	18
Lille Brænde . .	6	128	640	210	694	1344	154	226	$25\frac{2}{3}$
Gundslev	12	192	960	678	2011	3699	451	308	$37\frac{1}{2}$
N. Alslev	7	o.164	820	437	1268	2222	294	317	42
Vaalse	11	120	600	672	1492	2505	383	227	$34\frac{2}{3}$
N. Vedby	16	286	1430	458	1910	3856	494	241	31
Kippinge	14	$149\frac{1}{3}$	747	410	1075	1768	227	126	$16\frac{1}{4}$
Brarup	12	240	1200	503	1277	2458	335	205	28
Stadager	12	104	520	225	638	1363	211	113	$17\frac{1}{2}$
N. Kirkeby	10	$138\frac{2}{3}$	693	291	832	1446	205	144	$20\frac{1}{2}$
Ørslev	4	64	320	377	1051	3369	402	821	$100\frac{1}{2}$
Eskildstrup . . .	5	98	490	356	999	2107	274	421	$54\frac{4}{5}$
Tingsted	$8\frac{1}{2}$	215	1075	427	1683	3479	457	417	$53\frac{3}{4}$
Ialt. . . .	$144\frac{1}{2}$	2351	11755		17731	34355			

[1] Modelbog Nr. 1736. Bogø er ikke taget med i Beregningen, da dens dyrkede Areal ikke findes i Kong Valdemars Jordbog. Ligeledes ere enkelte »øde« Jorder udeladte.

rundede Summer findes i hosstaaende Liste sammen med Kr. Erslevs Tal fra Falsterlisten, hans Tdr. Udsæd 1660, Sognenes opdyrkede Areal og Hartkorn i Nutiden, og til yderligere Sammenligning desuden en Udregning af, hvormange Tdr. Land og Tdr. Hartkorn der nu vilde være faldet paa Bolet.

Ved sin Beregning kom Prof. Erslev til det Resultat, at det dyrkede Areal paa Falster i Midten af Middelalderen, i Midten af Nytiden og i vore Dage forholdt sig til hinanden noget nær som 2 : 1 : 4, altsaa at det dyrkede Areal 1660 var sunket ned til det halve af Valdemarstidens og til en Fjerdedel af det, som nu findes paa Øen. Opfattes derimod den middelalderlige Censusberegning paa rette Maade som en Opmaaling af det dyrkede Areal, og drages saa tillige det dyrkede Areal 1682 frem i Sammenligningen, da komme vi til et helt andet Forhold. I Falster Nørreherred udgjorde det dyrkede Areal paa de tre Tidspunkter henholdsvis: 11,755—17,731—34,355 Tdr. Land, eller de forholdt sig til hinanden omtrent som 1 : 1½ : 3. De to sidste Led i Sammenligningen ere utvivlsomt rigtige, og hvis vi altsaa blot kunne stole noget paa de middelalderlige Censustal, vil det ses, at Kr. Erslev har regnet sig til en ganske overdreven Forestilling om Valdemarstidens Landboforhold. Dens dyrkede Areal var ikke Halv- men kun Trediedelen af Nutidens, ja endog med Halvdelen af sin egen Størrelse stod den tilbage for Nedgangstiden i det 17de Aarhundredes Slutning.

OM BRONZELURERNE SOM MUSIKINSTRUMENTER.

AF

ANGUL HAMMERICH.

I Slutningen af sin Afhandling om Bronzelurernes akustiske Egenskaber[1] optager Professor K. Kroman Spørgsmaalet om Lurerne som Musikinstrumenter til ny Behandling. Han udtaler, at det tekniske Arbejde, der er anvendt paa Lurerne, maa vække vor allerhøjeste Beundring, men i Betragtningen af det, de rent musikalsk er i Stand til at yde, stiller han sig mere skeptisk. Vel roser han i Almindelighed deres kraftige, velklingende, let fremkaldte Toner, men tillige drager han adskillige Ufuldkommenheder frem, hvilke lægges Lurerne til Last. Forfs. Udtryk er ret rummelige, men Læseren maa dog af hans Fremstilling nærmest modtage det Indtryk, at Lurerne alligevel ikke kan have synderlig Værdi som Instrumenter. Det staar i Forbindelse hermed, naar Forf. udtaler, at man ikke fra dem tør slutte andet om deres Frembringere end, at disse maa have været dygtige Metalarbejdere, men intet tør slutte om, at de tillige skulde have været i Besiddelse af nogen særlig musikalsk Kultur.

Paa væsentlige Punkter tager Forf. saaledes Afstand fra de Slutninger, jeg ved mine Undersøgelser af Bronzelurerne er kommet til[2]. De Betragtninger, han i den Anledning anstiller, forekommer mig imidlertid ikke at være i Stand til

[1] Dette Tidsskrift, Aarg. 1902 Pag. 79—118.
[2] Dette Tidsskrift, Aarg. 1893 Pag. 141—190.

at berøve disse enestaaende Oldtidslevninger deres Interesse ogsaa som Musikinstrumenter. Det maatte derfor være mig tilladt at knytte følgende Bemærkninger til Forfatterens Fremstilling.

Et enkelt Punkt, hvor vore Iagttagelser ikke falder sammen, skal først kort berøres — det har forøvrigt ingen Betydning for Afgørelsen af Spørgsmaalet om Lurernes Værdi som Musikinstrumenter. Ved en bestemt Lur, Nr. 21246 (uden Kæde), har jeg anført den Mærkelighed, at den har en større Tilbøjelighed til at give den lille Terts end den store Terts, hvilken den i Kraft af Loven om Naturtoner skulde give. At det her drejer sig om en Anomali, har jeg tidligere stærkt fremhævet og tilføjet, at denne Anomali heller ikke er mere udpræget, end at den kan bringes til at forsvinde, idet en duelig Blæser kan presse hin unormale lille Terts op til den normale store Terts. Men det kan dog ikke overses, at det første Interval synes at ligge nærmest. Det følger af sig selv, at jeg for at fastslaa denne Anomalis Tilstedeværelse, ved mine Undersøgelser ikke har ladet det bero med enkelte, spredte Forsøg, men atter og atter har gentaget disse med samme Resultat.

Prof. Kroman siger nu, at ogsaa denne Lur efter de af ham anstillede Blæseforsøg viste sig at være ganske normal, idet den trods den omhyggeligste Undersøgelse ikke for ham røbede den ringeste Afvigelse fra det normale. Her staar altsaa Iagttagelse imod Iagttagelse. Det skal tilføjes, at Blæseforsøgene i sin Tid blev anstillede for mig af de dygtigste Blæsere fra det kgl. Kapel. Deres Navne findes anførte i min tidligere Afhandling[1].

Jeg kommer nu til Hovedsagen. Prof. Kroman er altsaa ved sine Undersøgelser kommet til det Resultat, at man næppe tør tilkende Lurerne særlig Værdi som Musikinstrumenter. Han naar til denne Opfattelse ved paa den ene

[1] A. S. Pag. 163.

Side at fremdrage alle de Ufuldkommenheder, han mener at have fundet hos Lurerne, og ved paa den anden Side at forklare disses gode Egenskaber som uvilkaarlige Følger af deres Frembringeres kendte Dygtighed som Bronzearbejdere, derimod ikke som bevidst tilstræbte med det Formaal at fremstille saa gode Toneredskaber som muligt. Det er Metalarbejderen og ikke den Tonekyndige, som for Prof. K. staar som Lurernes egentlige Frembringer, og han præciserer sit Grundsyn derhen, at det er Øjets og ikke Ørets Sans, der hos Bronzealderens Folk har været Drivkraften ved Tilvirkningen af disse Blæsehorn.

For sin Opfattelse fremfører han følgende: 1) Lurtonerne er indbyrdes falske. 2) Lurerne raader kun over spredte Toner, mangler en samlet Skala. Jeg skal undersøge hvert af disse Argumenter for sig.

1) »Lurtonerne er indbyrdes falske«. Ja, det er rigtigt nok, absolut taget. For at blæses rent, maa der hjælpes paa Tonerne ved Blæsemaaden, ved Blæserens »*Embouchure*« som det teknisk hedder. Naar da Tonerne er falske, skulde vi synes at have al Ret til at bryde Staven over Lurerne som Musikinstrumenter. Det kan vi imidlertid ikke. Thi det Argument, der hentes herfra, taber ganske sin Kraft ved en nærmere Betragtning af Tingene. For at vise dette, maa det være tilladt, et Øjeblik at strejfe bort fra det arkæologiske Emne og tage moderne Musikinstrumenter for. Thi Lurerne tør naturligvis ikke betragtes som noget for sig, naar vi skal komme til Erkendelse af, hvad de virkelig er værd paa det musikalske Omraade, men maa sammenlignes med andre Instrumenter af lignende Beskaffenhed. Da vi nu ikke i et Par Tusinde Aar og mere træffer saadanne, maa vi tage vor Tilflugt til vor egen Kulturperiodes Frembringelser, tage helt moderne Instrumenter til Sammenligning. Denne bliver altsaa yderst ugunstig for Lurerne, man skulde paa Forhaand tro, at de nødvendigvis maatte ligge under. Det viser sig imidlertid, at dette slet ikke er Tilfældet,

Bronzealderens Blæsehorn bestaar fuldkomment denne Sammenligning. Sagen er, at alle Blæseinstrumenter er falske, absolut taget. Ogsaa for fuldstændig moderne Instrumenter, tilvirkede efter alle Erfaringens og Akustikens Grundsætninger, gælder det, at der under Blæsningen stadigt maa rettes paa Intonationen ved Blæserens »*Embouchure*«. At dette forholder sig saaledes med de Instrumenter, der ligesom Lurerne har et konisk dannet Rør, indrømmes af Prof. K. selv, idet han udtaler, at ogsaa moderne Blæseinstrumenter med Keglerør (altsaa Valdhorn) har en altfor rask Tonestigning og derfor ikke er fuldkommen rene. Han kunde have tilføjet, at alle Blæseinstrumenter, som nævnt, lider af samme Ulempe. Saaledes ogsaa Metalinstrumenterne med tildels cylindriske Rør, Basuner og Trompeter. Ogsaa deres Toner er indbyrdes falske, den første Kvint er i Forhold til Grundtonen lidt for lav, Oktaven for høj, den følgende Kvint ligeledes for høj o. s. fr. Det er en Misforstaaelse af Prof. K., naar han mener, at der ved Opfindelsen af Ventiler er bødet paa disse Urenheder, de er tværtimod blevne værre derved. Overalt viser det sig, at selve Redskabet er ufuldkomment. Det er Blæserens Kunst at hjælpe paa disse Mangler, at blæse rent paa det ufuldkomne Redskab.

Bedre end disse Metalinstrumenter, med hvilke Lurerne efter deres Beskaffenhed nærmest bør sammenstilles, gaar det ikke vor højt udviklede Kulturs andre Blæseinstrumenter, Træblæserne, baade i deres ældre, nyere og allernyeste Udgaver. Den gamle Blokfløjte var falsk som den ny Tverfløjte er det, den gamle Skalmeje var falsk som den ny Obo er det og som det senest tilkomne Træblæseinstrument, Klarinetten, er det. Endog det allernyeste af det nye, den forbedrede Tverfløjte, den saakaldte »Böhm-Fløjte«, er falsk, trods den efter alle videnskabelige Regler iværksatte rationelle Inddeling af denne Fløjtes Tonerør. Lad os i det hele tale sagte, naar det gælder den absolute Renhed af vore Blæseinstrumenter. Til alle Tider har de sat Musikens Mestre

graa Haar i Hovedet. Alessandro Scarlatti, det 18. Aarh.s berømte Operakomponist, undgik endog af den Grund at benytte Metalblæsere i sit Orkester. »De blæser allesammen falsk«, var hans Ord.

Hvad vi ikke kan opnaa med al vor Erfaring og Kløgt i vor egen Kultur, kan vi da umuligt forlange af en længst forsvunden Kulturperiodes Instrumenter. Vi maa derimod forbauses over, at disse paa dette vanskelige Punkt kan maale sig med vore moderne Frembringelser. Lurerne er paa ingen Maade vanskeligere at blæse rent paa end deres moderne Efterfølgere. Det er af denne Grund, at jeg i min tidligere Afhandling har haft Ret til, relativt set, at fremhæve Lurtonernes Renhed. De Tusinder af Tilhørere, der har overværet Lurblæsningen Aar efter Aar fra Nationalmuseets Terrasse, har heller ikke haft nogen Anledning til at gøre kritiske Bemærkninger paa dette Punkt.

Og selv om vi maatte indrømme, at Lurerne fra Bronzealderen i Retning af Intonation var vore moderne Blæseinstrumenter underlegne, vilde dette kun have Betydning som Vidnesbyrd i den omhandlede Retning, saafremt det paa en eller anden Maade kunde godtgøres, at Urenheden ikke skyldtes teknisk Ubehjælpsomhed ved deres Frembringelse, men derimod et svigtende musikalsk Øre. Men Prof. K. viser jo lige det modsatte, idet han selv konstaterer Tilstedeværelsen af et skarpt og fint Musikøre hos Lurernes Frembringere. I Slutningen af sin Afhandling gør han den ny og særdeles interessante Iagttagelse, at den fine Samstemning, vi finder mellem de to Lurer, der udgør et Par, maa være tilvejebragt ved en særlig og mærkelig rationel Tilpasning af Instrumentet, efter at det var færdigt, nemlig ved Forkortelse af Røret forneden paa det dybeste Exemplar. Dermed er det i hvert Fald givet, at Lurernes Frembringere særdeles vel har vidst at skelne mellem falske og rene Toner. Man indvende ikke, at dette ikke betyder stort, at det kun er noget saare elementært, musikalsk taget. Der gives visselig

Folk den Dag idag, der end ikke er naaede til dette Standpunkt.

2) »Lurerne raader kun over spredte Toner, mangler en samlet Skala«. Ogsaa dette er rigtigt. Som alle Blæsehorn, der ikke er forsynede med Ventiler, raader Luren over de saakaldte »Naturtoner«, der i Instrumentets naturlige Toneleje kun bestaar af Prim, Terts, Kvint, Septim og Oktav, medens Sekund, Kvart og Sext i Skalaen mangler. En samlet Række af diatoniske og kromatiske Toner optræder først i Instrumentets højeste Oktav, hvilken man ikke uden videre kan antage, at Lurblæserne i hin fjerne Oltid har haft Blæsedygtighed nok til at anvende. I min tidligere Afhandling har jeg udførlig gjort Rede for alt dette (S. 177—80, 182—84). Det er givet, Lurerne er henviste til at bevæge sig paa »Naturtonernes« mere snævre Omraade. Men det indses rigtignok ikke, hvad dette beviser imod Lurerne som Musikinstrumenter. Det vilde kun bevise noget, saafremt Lurerne i denne Henseende var væsentlig ringere stillede end de andre Instrumenter, vi kender af samme Art. Men dette er jo ingenlunde Tilfældet. De samme Toner, Lurerne mangler, maa hele den store Instrumentklasse, hvortil de hører, ogsaa give Afkald paa, og i denne Klasse — Blæsere med kedelformet Mundstykke — befinder sig de meget kendte moderne Instrumenter Trompeter og Valdhorn, saaledes som de var beskafne lige indtil vor egen Tidsalder. Alene for Basunerne, der hører sammesteds hen, gælder det, at de allerede paa et forholdsvis tidligt Stadium blev indrettede med en vilkaarlig Forskydning af Tonerøret (»Trækbasun«), hvilken tillader at supplere de nævnte Naturtoner med de manglende Toner i Skalaen. Men først saa sent som i den første Halvdel af det 19de Aarh., altsaa i en Tidsalder, vi selv tildels har oplevet, naaede Trompeter og Valdhorn det samme ved Anbringelsen af et Ventilsystem. Denne Opfindelse har bevirket, at vi ogsaa paa disse Instrumenter kan faa de manglende Toner med, men den har

rigtignok tillige forringet Instrumentets naturlige Ydeevne i Retning af Tonefylde og Velklang. Før det nævnte Tidspunkt, altsaa i hele vor europæiske Musiks egentlig »klassiske« Periode, kendte man ikke til andet end til Trompeter og Valdhorn, der kun raadede over »Naturtoner« ganske ligesom Lurerne. Man kom imidlertid i den musikalske Praxis godt ud af det med dette Tonemateriale. For Instrumenter af denne Art er det, at Mestre som Bach og Händel og Gluck, at Symfoniens klassiske Repræsentanter, Haydn, Mozart, ja selv Beethoven har komponeret i deres Værker! Vi maa da have al Agtelse for disse »ufuldkomne« Instrumenter!

Paa dette Omraade er der altsaa ingen Forskel mellem Bronzealderens Blæsehorn og deres moderne Efterkommere lige ned til vor Tid. Ikke heller er der Forskel paa Mængden af deres Toner, det skulde da være den, at Oldtidens Lurer snarest er de fleste andre nyere Instrumenter af samme Bygning overlegne i denne Henseende. Tager vi hele Omfanget af Lurens brugelige Toner, er der kun et enkelt moderne Instrument, der i sine Naturtoners Mængde kan tage det op med Luren, nemlig Valdhornet. Denne Tonerigdom hos Bronzelurerne er det vel værd at mærke sig, naar vi skal blive klar over, hvad de duer til som Musikinstrumenter. Heller ikke staar Luren tilbage, hvad den æstetiske Beskaffenhed af Tonerne angaar. Dens Toner er ganske vist mindre glansfulde, mere dumpe i Klangen end de moderne Blæseinstrumenters. For at frembringe glansfulde Toner, maa nemlig Rørvægene af Instrumentet være ganske tynde, og i denne Henseende er de moderne Trompeter, Basuner og Valdhorn heldigere stillede end Lurerne, fordi de er tildannede af udvalsede Metalplader, medens Lurerne som bekendt er støbte. Men Lurens Toner er afgjort smukke, fyldige og mættede med Velklang, alt imens de kan bringes op til at gjalde igennem med en imponerende Styrke. Dertil er de

sikre i Ansættelsen, giver nemt an, løber let. Luren er et Instrument, der falder godt til Munden, er let at blæse.

Vi ser altsaa, at Bronzealderens Lurer kan staa Maal i alt væsentligt med Nutidens Blæseinstrumenter af samme Art, baade hvad Intonation, Toneomfang, Tonernes Beskaffenhed og hele Blæsemaaden angaar. Med andre Ord, det er fortræffelige Instrumenter. Det eneste, man, snart sagt, fra et Nutidsstandpunkt kunde savne hos dem, er Ventiler. Da man nu vel næppe med Rette kan bebrejde Oldtidens Lurmænd, at de ikke for henved 3000 Aar siden har opfundet det Ventilsystem, som end ikke Klassikerne i vor moderne Musik har kendt, saa ses det ikke rettere end, at vi maa blive staaende ved dette, at Bronzelurerne er fortræffelige Instrumenter, saa gode, at de endog kan stilles sammen med dem, Nutidens Kultur har frembragt.

Hvilke Slutninger, man kunde drage af denne Erkendelse, bliver et Spørgsmaal for sig. Prof. K. vil her ikke gaa saa vidt som jeg, mener derimod, at man overhovedet fra Lurerne ikke kan slutte sig til nogetsomhelst angaaende deres Frembringeres musikalske Evner. Dette turde dog vel hænge sammen med, at han i det hele ikke har faaet Syn for Lurerne netop som Musikinstrumenter. Vi kan ikke lukke Øjet i for den mærkelige Kendsgerning, at en saa fjern Kulturperiode har frembragt Musikinstrumenter af saa fortrinlig Beskaffenhed. Prof. K. siger, at dette kan skyldes et Tilfælde, men det turde dog være at sætte Lurerne altfor lavt. Man kommer ikke ved et Lykketræf til Instrumenter som disse. De Resultater, vi vinder ved en nærmere Betragtning af deres Ydeevne og ved en Sammenligning med vore egne Instrumenter, maa naturligt føre os til den almindelige Slutning, at det Folk, som har frembragt dem, maa have været hvad man kalder musikalsk, har besiddet musikalsk Evne, været musikalsk interesseret. Videre end til denne almindelige Slutning kan vi imidlertid ikke naa, saa længe vi kun har Lurerne at holde os til. Som alle lignende

Instrumenter kan de kun blæse Signaler eller korte signallignende Melodier. Derfor kan vi intet vide om hin Tidsalders Tonesystem eller den nærmere Beskaffenhed af dens Musikkultur. Vi kan kun sige, at Lurerne maa være fremgaaede af en høj almindelig Kultur, hvori Musiken har været repræsenteret langt ud over et primitivt Standpunkt.

Et enkelt Punkt i Prof. K.s Bemærkninger kan jeg til Slutning ikke undlade at komme lidt nærmere ind paa. Det er hos ham kommet til at træde stærkt frem. Kan vi, ud fra den Omstændighed, at Lurerne er fundne parvis og stemmer parvis, drage den Slutning, at der mulig kunde være blæst tostemmigt paa dem? Udførligt tager Prof. K. her til Orde og hævder, at om dette kan der aldeles ikke være Tale. »Tostemmighed i moderne Forstand har sikkert ligget milevidt fra Tidsalderens Tanke«. Da jeg i Slutningen af min Afhandling kom ind paa hele dette Spørgsmaal om Flerstemmighed, vidste jeg fuldt vel, hvilket ømtaaligt Emne, jeg behandlede, og har derfor med Villie udtalt mig yderst forsigtig her. De forskellige Muligheder, ikke alene for, men ogsaa imod en Antagelse om Tostemmighed, er i min Fremstilling (Pag. 185—87) redede ganske objektivt ud fra hinanden, og det udtales til Slutning, at den endelige Afgørelse maa bero paa et rent individuelt Skøn. Musikhistoriens Jordbund, hedder det saaledes, er endnu saa lidt opdyrket paa dette Omraade, at der maa mere Lys til end det, disse Studier forskaffer os, inden man tør drage bestemte Slutninger. At jeg herefter skulde have tænkt mig »Tostemmighed i moderne Forstand« som praktiseret af Bronzealderens Folk, er da en besynderlig Misforstaaelse.

Noget andet er, at jo mere jeg senere har beskæftiget mig med dette Spørgsmaal, desto mere staar det klart for mig, at da Lurfundene altid viser den Mærkelighed, at Lurerne ligger parvis sammen og stemmer parvis med hinanden, og da Lurerne derfor maa antages at være beregnede paa at blæses parvis, saa kan en vis Grad af Tostemmighed under

Blæsningen ikke være undgaaet. Naturligvis, for at jeg atter skal gentage det, kun det allerførste, simple Grundlag for Tostemmighed, saaledes som Lurerne efter deres Beskaffenhed er i Stand til at give det, altsaa enkelte Tertser, Kvinter eller Oktaver. Den ene Lurblæser behøver blot af Vanvare at blæse en fejl Tone, for at denne primitive Tostemmighed af sig selv maa vise sig. Det være langt fra mig at hævde, at dermed har Bronzealderens Folk givet sig til at dyrke kunstnerisk Flerstemmighed — fra hine elementære, spredtvis forekommende Samklange, til Tostemmighed i moderne Forstand er der selvfølgelig endnu et meget stort Spring. Men noget højst interessant har vi dog hermed fundet: det første primitive Grundlag for al Flerstemmighed. De mange Blæsehorn, Oldtiden kendte, maa have givet samme Resultat, for saa vidt Instrumenterne stemte sammen og blæstes samtidigt, saaledes Jødernes og Ægypternes Trompeter, Antikens Salpinx og Tuba og Buccina. Men vore danske Bronzelurer er her langt de interessanteste, fordi de er de ældste existerende Instrumenter og dertil kan blæses den Dag idag og vise alle deres Intervaller, mens vi af de andre Oldtidsinstrumenter kun har Navnet igen. Professor Kroman gør rigtigt opmærksom paa, at primitive Folkeslag jævnlig viser den Ejendommelighed, ikke at kunne lide Flerstemmighed. Men noget Bevis for, at Bronzealderens Folk, der har haft kunstnerisk Snille til at fremstille disse prægtige Blæsehorn, skulde staa paa et saa lavt musikalsk Standpunkt, afgiver denne fra vilde Folkeslag hentede Iagttagelse rigtignok ikke. Tværtimod forekommer det mig, at vi maa antage, at Lurfolkets musikalske Øre, der mærkelig sikkert har forstaaet at skelne rene Toner fra falske Toner, ogsaa har følt æstetisk Velbehag ved en Samklang af en Terts, en Kvint eller en Oktav.

Denne Erkendelse er ikke uden historisk Rækkevidde. Tænker vi nøjere over denne Sag, kommer vi til at se Spørgsmaalet om de musikalske Harmoniers Oprindelse fra en helt ny Side. I Samklangen af Naturtonerne af Oldtidens Blæse-

horn — saavel af Bronzelurerne som af de andre Blæseinstrumenter fra denne tidlige Periode — og i disses hovedsagelig konsonerende Intervaller finder vi da den allerførste Begyndelse paa den lange Udvikling, der Aartusinder senere skulde føre til vor Kulturmusiks Flerstemmighed. Det er fra dette historiske Standpunkt, at Spørgsmaalet om en mulig primitiv Tostemmighed ved Bronzealderens Lurblæsning har saa betydelig en Interesse. Hele Kapitlet om Oprindelsen til Harmonierne, hvilken vi hidtil har plejet at datere først fra Middelalderens barbariske saakaldte »Organum«, trænger sikkert haardt til ny Behandling. Nyere Forskninger har alt vist dette paa andre Omraader. Det Bidrag, de danske Lurer fra Bronzealderen bringer, vil blive af stor Betydning for Undersøgelsen af hele dette interessante Spørgsmaal.

NIELS EBBESENS VISE

AF

SOFUS LARSEN.

I. Overfaldet i Randers.

Vi er ikke længere i Stand til at danne os en klar Forestilling om, hvorledes egentlig det Uvejr trak sammen, der førte til Katastrofen i Randers Natten til den 1. April 1340.

Det er ingenlunde, fordi vi mangler de faste Støttepunkter for Forskningen, som kun samtidige Dokumenter formaar at give. Tvertimod, de findes i ikke ringe Mængde og kaster skarpe Streiflys over enkelte Punkter; men Situationen skifter paa dette Tidspunkt med rivende Hast, og Traadene i den politiske Væv er saa spejede, at den Vejledning, vi kan hente hos Datidens tarvelige Krøniker, viser sig ganske utilstrækkelig, naar vi forsøger paa at udrede Begivenhedernes Gang og belyse de handlende Personers Motiver. Man nødes idelig til ved Hjælp af Formodninger at udfylde Overleveringens Huller, og Resultatet maa derfor nødvendigvis blive utilfredsstillende.

Ved Begyndelsen af 1336 stod Grev Gerhard af Holsten paa Højdepunktet af sin Magt: Foruden sine holstenske Besiddelser sad han inde med næsten hele Nørrejylland som Pantelen; Fyn havde han som Arvelen, og i sin Egenskab af Formynder for Søstersønnen, Hertug Valdemar, raadede han i Sønderjylland. — Tilmed var den danske Kongestamme

under den fortvivlede Kamp imod ham næsten gaaet til Grunde: Kong Kristoffer var død, ligesaa hans ældste Søn Erik, Otto sad sikkert forvaret i Grevens eget Fangetaarn; den yngste, Valdemar, var den eneste Arving til Slægtens Krav og Haab; men han var kun en Dreng, og der var dengang slet ingen Udsigt til, at han igen skulde kunne samle det Rige, som Uforstand og Ulykke havde splittet.

Det svage Punkt i Grevens tilsyneladende imponerende Magtstilling var Sønderjylland, det uundværlige Bindeled mellem hans Besiddelser. Her havde han kun Magten ad interim, og derfra var det ogsaa Vanskelighederne begyndte at rejse sig.

Den 4de Marts 1336 nedlagde Greven — vel næppe med sin gode Vilje[1] — Formynderskabet over Søstersønnen, som havde fyldt sit 21de Aar. Ved denne Lejlighed frafaldt Hertugen i en højtidelig Erklæring alle Krav, som han maatte kunne rejse i Anledning af Værgemaalet, særlig med Hensyn til Langeland. Ikke destomindre opstod der — rimeligvis allerede i den nærmest følgende Tid — Rivninger imellem dem baade paa Grund af deres uberigtigede Mellemværende fra Formynderskabets Dage[2], og fordi Greven krævede fri Gennemmarsch gennem Hertugdømmet til sine danske Besiddelser. Foreløbig fandt Hertugen det dog ikke raadeligt at lade det komme til aabent Brud med sin mægtige Morbroder. Den 2den Februar 1339 indgaar han i Slesvig Forlig med ham[3]; men begge Parter har vel nok været paa det

[1] Det var først paa Hertugens udtrykkelige Opfordring, at Greven bekvemmede sig til at nedlægge Formynderskabet; jvnfr. Hasse, Schl.-Holst.-Lauenb. Regesten & Urkunden 3, 590.

[2] Hvornaar disse Stridigheder begyndte, er det ikke muligt at afgøre: skøndt baade Greven og Hertugen var med i det Landefredsforbund, der afsluttedes mellem en Del af Nordtysklands Fyrster og Stæder i Lybek 11. Jan. 1338 (Lüb. Urkb. 2. 619), er der jo alligevel intet i Vejen for, at Uenigheden mellem dem kan have været af ældre Dato.

[3] Hasse S. H. L. Reg. & Urk. 3, 587.

Rene med, at dette Forlig ikke betød varig Udsoning, men kun Udsættelse af det endelige Opgør til bedre Tid og Lejlighed. Saameget er vist, at det spændte Forhold ingenlunde bedredes i Aarets Løb; og naar vi i Begyndelsen af Januar 1340 finder Grev Gerhard i Færd med for høj Betaling at hværve Lejetropper i Tyskland[1], kan disse Rustninger næppe have haft andet Formaal end at true Hertugen til Eftergivenhed eller, hvis han var dumdristig nok til at prøve Vaabenlykken, knuse ham og under en eller anden Form indlemme Sønderjylland, der saa ubekvemt spærrede Adgangen til Grevens danske Besiddelser, i det nydannede Rige.

Enten det nu var paa Opfordring af Hertugen, som ikke ventede sig noget godt Udfald af en aaben Kamp med sin krigsvante Modstander, eller fordi de af Hensyn til deres egen Sikkerhed nødigt saa, at Grevens Magt voksede, havde en Del af Nordtysklands Fyrster og Herrer, allerede før Grev Gerhard paabegyndte sine Rustninger, indbudt de stridende Parter til et Møde i Lybek i Begyndelsen af Januar 1340 for at mægle mellem dem[2].

Her trak Forhandlingerne i Begyndelsen i Langdrag; det har aabenbart ikke været nogen let Sag at naa til en rimelig Løsning. Naar alligevel Mødet ikke endte resultatløst, var det fordi Hertugen kom til at trække det korteste

---

[1] Ibid. 3, 611; Quellensamml. d. S. H. L. Gesellsch. f. vat. Gesch. 1, 65.

[2] Detmar (Die Chron. d. niedersächs. Städte ed. Koppmann I, 483) udtrykker sig mindre nøjagtigt, naar han siger, at Mødet blev sammenkaldt for at forhandle ‚umme vrede des landes unde umme andere grote sake'. Det var næppe noget almindeligt Landefredsmøde (jvnfr. Koppmanns Bemærkning i Note 2 til dette Sted ‚Eine Landsfriedensversammlung von 1340 ist nicht bekannt'); Hensigten med det har kun været, som den følgende Beretning ogsaa viser, at stifte Fred mellem Greven og Hertugen. — Samtidig har man ogsaa forsøgt at rejse Spørgsmaalet om Valget af en Konge i Danmark; men det fremgaar tydeligt af Forliget af 11. Febr. 1340, at Greven har vidst ganske at forpurre denne Sag.

Straa og maatte gaa ind paa Forliget af 11te Febr. 1340. Lejetropperne, der, efterhaanden som Forhandlingerne trak ud, i store Skarer flokkedes om Grevens Faner, havde givet hans Fordringer den fornødne Vægt.

Hertugen indvilligede ved denne Traktat[1] i at sætte Grev Gerhard Sønderjylland til Pant for 25000 Mark lødigt Sølv. Til Gengæld overtog han Grevens Pantelen i Nørrejylland med Undtagelse af det halve Bruskherred[2], som Greven forbeholdt sig for at have fri Forbindelse med Fyn, for 43000 Mark lødigt Sølv. Differensen mellem disse Summer skulde Hertugen udrede til nærmere fastsatte Terminer i Løbet af et halvt Aar. Betalte han ikke til den bestemte Tid eller stillede Gidsler for de Summer, han skulde udrede, forpligtede han sig til foreløbig at tilbagegive Greven visse Slotte og Landstrækninger som Sikkerhed for Beløbet. Traktaten tænktes at træde i Kraft straks.

Dog forbeholdt Hertugen sig Betænkningstid og Ret til at forblive ved sit Land, hvis han efter at have overlagt Sagen nærmere foretrak ikke at indlade sig paa Byttehandlen.

Hvad Grev Gerhard opnaaede ved denne, er klart nok[3]: Hans Lande kom til at udgøre et sammenhængende Hele, og han slap paa en nem Maade uden om de Vanskeligheder, som Haandhævelsen af Herredømmet over Nørrejyllands urolige og fjendtligsindede Befolkning stadig voldte. Hertugen derimod vandt intet ved Byttet uden den usikre Udsigt til noget større Besiddelser, end han tidligere havde haft; men denne Fordel blev mere end opvejet ved de store Gældsforpligtelser, han havde paataget sig, der hurtigt kunde føre

---

[1] Aftrykt hos Hasse, S. H. L. Urk. & Reg. 3, 613—618.

[2] I Byttet indgik ikke Varde, som Greven betragtede som sit Arvegods, og naturligvis heller ikke Skanderborg Slot og Len, der tilhørte Grev Johan.

[3] Om Betydningen af denne Traktat for de to kontraherende Parter se K. Erslev i Hist. Tidsskr. 6, 6, 400 ff; A. D. Jørgensen ibid. 6, 6, 671 ff; Erslev ibid. 7, 1, 110 ff.

ham ind i uoverskuelige Vanskeligheder. Den Ret, han i Traktaten havde forbeholdt sig til igen at indløse Hertugdømmet fra Greven, var, som Forholdene dengang laa, ret illusorisk.

Den Anskuelse har hidtil været eneraadende, at denne Traktat aldrig er traadt i Kraft. Gaar man ud fra denne Antagelse, forekommer det mig, at de nærmest følgende Begivenheder egentlig er ganske uforklarlige.

Kort Tid derefter ser vi nemlig, at Grev Gerhard og hans Lejehær raser med Ild og Sværd i Nørrejylland, og samtidigt befinder han sig i aaben Kamp med Hertugen[1]. I Ilmarscher er han med sine Tropper draget gennem Sønderjylland uden at sikre sig dets faste Pladser og Slotte; da han naar ind i Nørrejylland, deler han sin Styrke og stiller to Afdelinger under Kommando af sine Sønner Henrik og Claus; selv koncentrerer han sig — efter Sigende med 4000 Mand — ikke omkring en af sine faste Borge, men i den aabne By Randers[2]. Hvor træffer vi nu under alt dette Hertugen? Naturligvis i hans Land! Nej, i Nørrejylland, hvorhen han er naat før Grevens Ankomst[3]. Dennes hele Optræden tyder bestemt paa, at han pludselig er bleven overrasket af en farefuld Situation, og Faren synes at have truet ikke fra Sønder- og Nørrejylland i Forening, men alene fra Nørrejylland.

Formodentlig hænger Sagen da saaledes sammen: Hertugen har, som rimeligt var, kun nødtvungen indladt sig paa Forliget; han har været paa det Rene med, at de pekuniære

---

[1] Detmar p. 483 (Chron. d. nieders. Städte I); Sejdelin, Diplom. Flensb. 1, 46: ‚Vort mer, alle vangene, de gevangen sint an beyden siden in desseme ørløge, de de hertoghe mit sinen hulperen vseme vadere greuen Gherde vnde vs vnde vsen hvlperen afgevangen hebben, vnde de vse vader vnde wi mit vsen hvlperen deme hertoghen vnde sinen hvlperen afgevangen hebben, de scølen los wesen an beyden siden‘.

[2] Den jyske Krønike (Script. rer. Dan. II, 392).

[3] Detmar l. l.

Forpligtelser, han i den Anledning havde paataget sig, langt oversteg hans Kræfter og hurtigt vilde føre ham ind paa det samme Skraaplan, ad hvilket Kong Kristoffer var gledet ned i Ulykke og Skændsel. Han har da i sin Nød spillet højt Spil, forsøgt at rejse Nørrejyllands Befolkning til Kamp mod det holstenske Voldsherredømme og sendt Morbroderen sit Fejdebrev eller maaske blot undladt at betale, hvad han skulde.

Ud fra disse Forudsætninger bliver Grevens Optræden naturlig og let forklarlig. Han retter ikke noget Angreb paa Sønderjylland, simpelthen fordi det ved Forliget allerede var kommet i hans Besiddelse; derimod gør han et hærgende Indfald i Nørrejylland; thi under de givne Omstændigheder galdt det for ham snarest muligt at sætte Hertugen til Vægs og lamslaa Bevægelsen, inden den voksede sig stærk. Saaledes forstaar man ogsaa, hvorledes Hertugen kommer før Greven til Nørrejylland: Han er draget derhen for at overtage sine ny Besiddelser; og han begynder ikke Kampen i Sønderjylland, fordi dette Land ikke længer er i hans Eje.

Endelig maa det bemærkes, at der ikke i nogen Kilde foreligger Efterretning om, at Nørrejylland før Grevens Indfald paa egen Haand har rejst Oprørsfanen imod ham. Denne Forudsætning maatte man naturligvis i tidligere Tid gaa ud fra[1], da ellers hans Handlemaade blev den rene Taabelighed. Ved dens Hjælp kan man ganske vist ogsaa forklare sig

---

[1] Hvitfeld har i II. Part af sin Krønike S. 415 opstillet den Formodning, at Jyderne gjorde Opstand, fordi Greven uden deres eget Samtykke vilde give dem en ny ‚Herre offuer Hoffuet‘. Men i ældre Kilder finder vi intet, som kan bestyrke denne Antagelse. Ja, den strider endog mod, hvad der fra anden Side fortælles; thi Grevens Sønner kunde i saa Tilfælde umuligt have mistænkt Hertugen for at staa i Ledtog med deres Faders Drabsmand (jvnfr. Detmar ed. Koppmann p. 485); og ganske ubegribeligt vilde det ogsaa være, hvorledes Greven under saadanne Omstændigheder samtidigt kunde ligge i Strid baade med Jyderne og med Hertugen, som han vilde indsætte til Herre i deres Land.

hans Indfald i Nørrejylland; men det bliver stadig lige uforstaaeligt, at Hertugen, som nylig har sluttet Forlig med ham i Lybek, iler forud for ham til Nørrejylland og begynder Kampen dér, tilmed da han paa dette Tidspunkt ikke kunde være uvidende om, at hans Modstander raadede over imponerende Troppemasser. Endvidere forbliver det en Gaade, hvorfor Greven roligt lader sin Fjendes Land og Slotte ligge, skøndt hans Retrætelinie gik igennem Sønderjylland.

Ud over disse Vanskeligheder kommer vi, som sagt, kun ved at antage, at Byttetraktaten virkelig er traadt i Kraft, og at Greven, inden Striden brød ud, har overtaget Sønderjylland, Hertugen hans Pantelen i Nørrejylland.

Imod den af mig fremsatte Formodning kan der ikke hentes nogen Indvending fra de i den nærmest følgende Tid afsluttede Traktater[1]. Ja, jeg vil endog driste mig til at hævde, at det ud fra dette Synspunkt bliver langt lettere forklarligt, at Hertugen kunde indlade sig paa den mærkelige Byttetraktat af 25. Juni 1340, der trods enkelte Ændringer i hans Favør i Virkeligheden er en Fornyelse af Forliget med Grev Gerhard. Han har rimeligvis bekvemmet sig dertil under Trykket af de faktiske Besiddelsesforhold, som han ikke havde Magt til at ændre, og man behøver ikke i den Anledning at tillægge ham en patriotisk Offervillighed, der kun daarligt stemmer med Traktaten af $^{19}/_{5}$ 1340 og hans senere Optræden[2].

---

[1] Jeg sigter herved til Traktaterne af 19. Maj, 21. Maj og 23. Juni 1340 (Hasse, S. H. L. Urk. & Reg. 3, 628; 631; 637).

[2] Detmar ed. Koppmann p. 486; Reinhardt, Valdemar Atterdag p. 97. — I det anførte Dokument hedder det udtrykkelig (Hasse p. 628): ‚Dat wi (ɔ: Hertug Valdemar) vns mit dem hocheborne vorsten vnde hern woldemer konnik to Denemarken vsen heren vmme alle schelinghe vnde twidracht, de twischen vns beydent siden wente her to ghewesen is, lefliken vnde gutliken vorenet vnde berichtet hebben‘. Heraf fremgaar uimodsigeligt, at de to Fyrster før Fredslutningen ikke har staaet i noget venskabeligt Forhold til hinanden. Om Hertugens Oprør mod Kongen og Forbindelse med Rigets

Ligesaalidt modbevises denne Antagelse ved det Forslag[1] til en Fredslutning — thi andet og mere var det ikke — med de holstenske Grever, som Junker Valdemar og hans Venner udfærdigede i Spandau den 22. April 1340. Vi møder her i Hovedsagen de samme Bestemmelser for Nørrejyllands Indløsning, som i Traktaten af 21. Maj, kun at Greverne nævnes i Hertugens Sted baade som Svogre af den fremtidige Konge og Indehavere af Nørrejyllands Pantelen. Er det tænkeligt, at Junker Valdemar og hans Venner kunde foreslaa Greverne et saadant Arrangement, naar Hertugen faktisk sad inde med Lenene? Ja, thi man er naturligvis gaaet ud fra den Forudsætning, at Forliget af 11. Februar 1340, som jo under alle Omstændigheder var brudt, gik tilbage, inden denne Traktat traadte i Kraft. Hertil sigter ogsaa den Bestemmelse i Forslaget, at ingen af Parterne maatte slutte nogen Separatfred med Hertugen.

Det kunde maaske synes ret dristigt og vilkaarligt at under-

Fjender se Reinhardt l. l. p. 202 ff. Det Troskabsbrev, han den 13. Marts 1345 udstedte til Kongen i Vejle (S. H. L. Urk. 2, 121), kan næppe betragtes som et Udtryk for hans Hengivenhed for det danske Rige og Kongehus, ligesaalidt som hans tidligere Erklæringer til Grev Gerhard afgiver noget gyldigt Vidnesbyrd om hans Kærlighed til Morbroderen. Formodentlig var det kun politiske Interesser, der paa dette Tidspunkt førte de to Navnefæller sammen; ligesom det sikkert ogsaa har været lignende Grunde, der senere skilte dem ad.

[1] Der kan umuligt allerede den 22. April 1340 være sluttet Fred mellem Junker Valdemar og Greverne; thi faa Dage efter (den 30. April) lover Greverne Henrik og Claus at ville mægle mellem Hertug Erik den unge af Sachsen og Herren af Mecklenburg, medens Hertug Erik til Gengæld lover at mægle mellem Greverne af Holsten og Kong Valdemar af Danmark. (Hasse, S. H. L. Urk. & Reg. 3, 627). — I selve Dokumentet lover Junker Valdemar at holde de der opstillede Betingelser, og hans Venner staar inde for ham; men et lignende Tilsagn ses ikke at være givet fra Grevernes og deres Venners Side. Alene dette viser noksom, at det er et Fredsforslag, ikke nogen Fredstraktat. (Hasse l. l. 623 ff.).

lægge Forslaget en saadan stiltiende Forudsætning; men naar vi finder, at Forliget mellem Hertugen og Kongen af 19. Maj 1340 ligeledes heltigennem bygger paa den stiltiende Forudsætning, at Hertugen er retmæssig Indehaver af Nørrejyllands Pantelen, hvilket han jo først bliver godt en Maaned senere ved Traktaten af 23. Juni, forekommer det mig ikke, at man behøver at nære nogen Betænkelighed ved en saadan Antagelse.

Den eneste Kilde, som delvis synes at stride mod den her forfægtede Mening, er Detmar[1]). Hans Beretning om disse Begivenheder lyder i dansk Gengivelse saaledes:

»I Tiden efter den 6. Januar kom til Lybek mange Fyrster og Herrer, hvis Besiddelser laa der omkring, for at forhandle om Landefreden og om andre Sager af Betydning. Der havde Markgreven sine Sendebud og lod anmode om, at de vilde hjælpe hans Svoger Valdemar, som han længe havde underholdt som landflygtig fra hans Faders Rige, til igen at komme til det Rige. Da var ogsaa Grev Gert af Holsten der; han havde sikker Underretning om, at hans Søstersøn, Hertug Valdemar af Slesvig, havde truffet Aftale med de Danske om, at de skulde indsætte den nævnte Valdemar til Konge i Riget, og at han skulde ægte Hertugens Søster, og Greven mærkede da tydeligt, at mange Herrer og Stæder gærne havde set, at der blev valgt en Konge der i Landet for Fredens Skyld, hvortil der dersteds var stor Trang baade til Lands og til Vands. Men fordi Hertugen, hvis Formynder han med Troskab og Redelighed havde været, saaledes tænkte paa at bringe ham i Ulykke, havde han sendt Bud viden om efter Hjælp. Saaledes fik han nu i Lybek Efterretning om, at mange Krigsfolk var paa Vej til ham og ikke befandt sig langt borte. Da blev han meget glad. Da de kom til hans Land, viste det sig, at deres Antal var meget stort. Før han med dem drog ind i Nørre-

[1] Ed. Koppmann p. 483.

jylland, fratog Hertugen ham lumskelig Staden Ribe og lovede Borgerne Sikkerhed; det (Løfte) holdt han dem kun slet; han tog deres Gods og afbrændte Staden; og dermed drog han derfra. Greven kom saa efter med sine Krigsfolk og fandt Slottet i Ribe og alle andre Slotte i Landet vel bevarede af sine Mænd. Hans Fjender veg, hvor de kunde; deres Ejendom blev ødelagt med Rov og Brand.«

Ved første Gennemlæsning faar man, som allerede tidligere antydet[1], det Indtryk, at dette er det glade Vanvid:

Greven deltager kun paa Skrømt i Fredsmødet; det er hans bestemte Hensigt at bryde med Hertugen, saasnart han har faaet samlet den nødvendige Troppestyrke. Da han har faaet Efterretning om, at dette er sket, bliver han glad og slaar straks løs. Men — i Stedet for at angribe Hertugen i Sønderjylland, gør han et hærgende Indfald i Nørrejylland, der var hans eget Pantelen; og Hertugen, som aabenbart maa forudsættes at have faaet Nys om hans Planer, forsøger ikke paa at forsvare sine Fæstninger eller værge sit Land, hvilket ubetinget skulde synes at være hans nærmeste Opgave. Nej, med de Tropper, han har samlet, iler han forud for Greven til Nørrejylland og angriber dennes Stad Ribe. Det klinger, som sagt, altsammen højst mærkeligt, og Grunden er den, at Detmar i Virkeligheden ikke har haft den fjerneste Anelse om, hvad der gik for sig i Lybek; dette Hul i sin Viden har han søgt at udfylde med en fri Fantasi, som slet ikke kan gaa i Spænd med de faktiske Forhold, vi kender fra Dokumenterne. Derimod bliver hans Beretning om Grevens og Hertugens Optræden efter Fredsmødet forstaaelig, under Forudsætning af, at Lybekkerforliget, der gav Greven Sønderjylland og Hertugen Nørrejylland, virkelig er traadt i Kraft. Det er da kun Misligholdelse af denne Traktat fra Hertugens Side, der har bragt Fjendtlighederne til Udbrud, og det er ganske i sin Orden, naar Hertugen

[1] Se ovenfor p. 77 og ff.

paa dette Tidspunkt befinder sig i Nørrejylland og derfra fører Kampen mod den indtrængende Fjende. Dog kan det ikke være rigtigt, naar Detmar fortæller, at Grev Gerhard fandt alle sine Slotte i Nørrejylland velforvarede. Thi for det første kom han jo ikke længer end til Randers; havde altsaa ikke Lejlighed til at erfare, hvorledes det stod til med dem, der laa nordligere; for det andet — og det er det afgørende — havde han jo ved Lybekkerforliget afstaaet disse Fæstninger til Hertugen, og denne har sikkert ikke frivillig givet dem tilbage, før Greven drog ind i Landet.

Foruden Detmars Beretning findes hos en anden tysk Kronist, den saakaldte Presbyter Bremensis fra Midten af det 15de Aarhundrede, en kort Skildring af de Begivenheder, der gik nærmest forud for Grevens Drab[1]. Det er en let Sag i den at paavise adskillige grove Fejl, men til Grund for den synes dog at ligge en Efterretning om, at Greven lige før Toget ind i Nørrejylland havde bortbyttet dette Land til Hertug Valdemar for Sønderjylland. Jeg skal imidlertid villig indrømme, at det vilde være ubesindigt at lægge stor Vægt paa en saa sen Efterretning fremsat i saa fejlfuld en Form, før vi ved, af hvilken Kilde Kronisten har øst sin Visdom[2].

Derimod er jeg mere tilbøjelig til at tolke i min Favør et enkelt Punkt, der omtales i Traktaten af 23. Juni 1340 mellem Hertugen og Greverne Henrik og Claus. Det hedder her, at før Hertugen kan fordre igen at indløse Tørning Slot,

---

[1] Krøniken er udgivet i Quellensamml. d. s. h. l. Gesellsch. f. vaterl. Gesch. 1 Bd. Det Sted, der sigtes til, staar p. 65.

[2] Krønikens Udgiver, Lappenberg, har naturligvis Ret i, at dens Forfatter begaar en kronologisk Fejl, naar han henfører Hertug Valdemars Valg til Konge i Danmark til dette Tidspunkt. Et andet Spørgsmaal er, om der ikke til Grund for denne Fejltagelse ligger en Sammenblanding af to Begivenheder, der havde visse Ligheds-punkter, særlig da det, at Hertugen begge Gange overlod Grev Gerhard sit Land som Kompensation for den ny Stilling, han skaffede ham.

skal han foruden Indløsningssummen betale 100 Mark lødigt Sølv til en holstensk Ridder ved Navn Markvard Wulff[1].

Denne Gæld med Sikkerhed i Tørning kan Hertugen ikke selv have stiftet, thi dels bestemmer Traktaten, at Landet skal overgives Greverne kvit og ubehæftet, dels fremgaar det af Dokumentet tydeligt nok, at det er en Byrde, Greverne benytter Lejligheden til at vælte fra sig. Men hvorledes kan det have været muligt for dem at stifte en Pantegæld paa Tørning Slot, naar dette ikke, før Traktaten blev afsluttet, har været i deres Faders eller deres egen Besiddelse.

Som man ser, er det ikke ret meget, vi ved om de Begivenheder, der dannede den politiske Baggrund for Niels Ebbesens Heltedaad.

Næsten ligesaa slet underrettede er vi, hvad hans egne Livsforhold angaar. Indtil for faa Aar siden svævede hans Person saa at sige i Luften, man vidste ikke andet end det, den jyske Krønike meddeler, at han hed Niels Ebbesen og var en jysk Adelsmand (militaris). Det er først Hr. Arkivsekretær Thisets grundige Undersøgelser[2], der har kastet noget mere Lys over hans Familieforhold og sociale Stilling. Ved sindrig Benyttelse af det tarvelige og spredte Materiale har han gjort det højst sandsynligt, at Niels Ebbesen tilhørte den ansete Æt Strangesøn og stod i nært Slægtskabsforhold til de i Visen nævnte mægtige jyske Herremænd, Hr. Niels Bugge paa Hald, Hr. Anders Frost, Hr. Povel Glob og Hr. Aage Hase, ligesom han rimeligvis ogsaa selv

[1] Hasse l. l. p. 6. 640; jvnfr. ogsaa Diplom. Flensborg. 1, 47. Her, i de holstenske Grevers Genbrev til Hertugen, har den omhandlede Bestemmelse faaet sin rette Form, medens der i det af Hertugen udstedte Brev er indløbet en Skrivefejl (der mangler et ‚ne‘ foran hebben).

[2] I Hist. Tidsskr. 5, 5, 443; 6, 2, 644; Danmarks Adelsaarbog 1888, 58.

har indtaget en betydelig Stilling i Samfundet. Slægtens Ejendomme laa væsentligst i Thy og paa Mors; men — ligesaalidt som Hr. Thiset[1] — ser jeg heri nogen Hindring for, at Visen og Sagnet kan have Ret[2], naar de fortæller, at Niels Ebbesen bode paa den senere forsvundne Gaard Norringtoft (Norringris Hovgaard) i Folby Sogn, Sabro Herred; Datidens Adel havde jo tidt Gods i flere forskellige Egne af Riget. Jeg lægger Vægt paa denne Efterretning — ikke for at redde et gammelt Sagn eller værne om Visens Troværdighed; men fordi nøje Kendskab til Stedforholdene i og omkring Randers By[3] var en ganske nødvendig Forudsætning for det dristige Overfald, og et saadant Kendskab kan man næppe med Sandsynlighed antage, at en Mand, der var bosiddende i Jyllands nordligere Egne, har været i Besiddelse af.

Om hans senere Skæbne ved vi ikke ret meget. Efter den lykkeligt udførte Bedrift i Randers ledede han som Jydernes Høvding Kampen mod de holstenske Grever og hindrede i Maj Maaned samme Aar deres Forsøg paa at bygge en Borg i Skjernaadalen. Men allerede den 2. November 1340 faldt han ved Belejringen af Skanderborg og sammen med ham to af hans Brødre og mange af hans Folk[4].

---

[1] Hist. Tidsskr. 6, 2, 660.

[2] De forskellige Overleveringer desangaaende er sammenstillede hos Grundtvig, D. g F. 3, 490 ff; jvnfr. ogsaa Thiset i Hist. Tidsskr. 6. 2, 663-4.

[3] Norringris Hovgaard ligger 3¼ Mil syd for Randers.

[4] Detmar S. 487; Script. rer. Dan. II, 392 (Jyske Krønike). Fortsættelsen af den sjællandske Aarbog (Script. rer. Dan. VI, 524) henfører Niels Ebbesens Fald til 1342. I Svannings Excerpter af denne Krønike, som aabenbart hviler paa en bedre Tekst end den, der er aftrykt i S. r. D. l. l. (jvnfr. K. Erslev i Hist. Tidsskr. 5, 3, 306; disse har ogsaa under 1340 for det meningsløse ,collecto gravi exercitu' det rette ,collecto grandi exercitu'), sættes hans Død til 1341. Ogsaa dette er sikkert urigtigt, men man forstaar, hvorledes Fejlen kunde fremkomme: Begivenheden faldt jo i Slutningen af 1340 og er formodentlig først kommen Krønikens Forfatter, som vi maa antage var en Sjællænder, for Øre i Begyndelsen af 1341; derfor fik den i hans Optegnelser Plads under dette Aar.

Holstenske Krøniker[1] beretter, at Fjenderne lagde hans Lig paa Stejle og Hjul til Hævn for Drabet paa Grev Gerhard. Om det virkelig har været Tilfældet, er ikke let at afgøre; de danske Kilder ved intet om en saadan lumpen Hævn over den faldne Fjende.

Niels Ebbesens Bedrift var efter lange Tiders knugende Mørke det første Lys, der blev tændt i Landet. Han løste Fortryllelsen og banede Vej for Befrielsen fra det holstenske Aag. Rygtet om det dristige Overfald er naturligvis i Hast fløjet Landet rundt; med Spænding har høje og lave lyttet til enhver, der kunde give nærmere Besked om alle Enkelthederne[2]. Det klang jo næsten som et Eventyr, at halvhundrede behjærtede Mænd havde fældet den forhadte Tyran midt i hans Lejehær og var slupne uskadte fra Vovestykket. Først har man naturligvis hentet sin Viden hos Deltagerne i Overfaldet, som i Virkeligheden var de eneste, der kunde fortælle, hvorledes alt fra først til sidst var gaaet for sig. Herfra har saa Efterretningerne ad Mundtlighedens Vej bredt sig til videre og videre Krese. Hvor let kan ikke under disse Omstændigheder en Enkelthed uden nogensomhelst mala fides fra Fortællerens eller Tilhørerens Side være bleven udpyntet, misforstaaet eller glemt, før Meddelelsen om det skete førtes til Bogs i Datidens tarvelige Annaler!

[1] Detmar ed. Koppmann p. 487. — Presbyter Brem. ed. Lappenberg p. 66 lader ham blive fanget ved Indtagelsen af Skanderborg, radbrækket, parteret og lagt paa Stejle og Hjul, hvilket vistnok er for meget af det Gode. En lignende Skæbne lader Henrik af Hereford ham lide (Chronicon S. 257. ed. Potthast 1859).

[2] Et godt Vidnesbyrd om den Stemning, Begivenheden vakte rundt om i Landet, er nedenstaaende leoninske Hexametre, forfattede af en samtidig Klosterbroder (A. M. Saml. 241 b, fol. VIII; ikke 291, som almindeligvis fejlagtigt citeres):

M semel ter C bis binos X lege per te
Danorum mentes beat ipsa dies Sitientes:
filius Ebbonis Nicholaus more leonis
stravit serpentem Gerardum bella gerentem.

At en saa opsigtvækkende Begivenhed som Drabet paa Grev Gerhard kun har sat faa Spor i den skriftlige Overlevering, vil sikkert ingen, der har Kendskab til vore danske Annaler fra Middelalderen, undre sig over. Disse Aarbogsforfattere var jo saa godt som alle i Besiddelse af en mærkelig Ævne til at plukke en Begivenhed ren for alle Biomstændigheder og reducere den til tør Kendsgærning, før den fik Plads i deres Optegnelser.

Naar vi alligevel ad denne Vej kan danne os et Begreb om, hvorledes Fortællingen om Niels Ebbesens Daad har lydt Mand og Mand imellem, skyldes dette næsten udelukkende den samtidige Forfatter af den saakaldte jyske Krønike, der jo i denne literære Genre indtager en Særstilling. Allerede i Tillæget til den sjællandske Krønike møder vi Efterretningen i en meget reduceret Skikkelse, og i de øvrige Annaler har den ganske det sædvanlige Tilsnit.

Ogsaa paa holstensk Side har Begivenheden selvfølgelig vakt en umaadelig Opsigt, parret med Forbitrelse. Grevens Sønner søgte snarest muligt at komme til Klarhed om de nærmere Omstændigheder ved Faderens Drab[1]. Det Hele maatte jo forekomme dem meget mistænkeligt. Men da Niels Ebbesen og hans Folk ved Nattetid ubemærkede havde listet sig ind i Byen og uskadte var slupne ud igen, ligesom de naturligvis af Hensyn til egen Sikkerhed havde sørget for først og fremmest at besætte Adgangene til Huset og dernæst at hugge alle ned, der var omkring Greven, dengang Overfaldet gik for sig, har Udbyttet af Undersøgelsen næppe været stort. Navnlig har det været umuligt at konstatere, hvad der gik forud for Drabet indtil det Øjeblik, da Greven skreg om Hjælp, og Døren sprængtes.

Paa holstensk Side var der ingen, der kunde give Besked om disse Ting: de døde er stumme.

---

[1] Lüb. Urkb. 3, 90.

Straks efter Grevens Død drog hans Hær i opløst Tilstand ud af Landet. Alligevel er det jo højst sandsynligt, at danske Fortællinger om Drabet ad forskellige Veje er komne Holstenerne for Øre; men naar man ser de eventyrlige Beretninger desangaaende, som i den nærmest følgende Tid var i Omløb i tyske Krese, eller de Skildringer, som bygger paa saadanne (Detmar), kan man roligt hævde, at den danske Version, os bekendt, ikke har sat noget Spor i den samtidige Overlevering hinsides Ejderen. Grunden dertil er formodentlig den ret nærliggende, at det, der fra dansk Side berettedes, ikke just var smigrende for Grevens Krigsfolk. Derimod har den senere tyske Kronist, der gaar under Navnet Presbyter Bremensis, aabenbart øst sin Viden om Drabet af en ret velunderrettet, men næppe samtidig dansk Kilde, som nu er tabt, formodentlig en eller anden Aarbog[1].

De Kilder, vi paa dette Punkt har at støtte os til, falder altsaa efter min Formening i to skarpt adskilte Grupper, hvoraf den ene grunder sig paa mundtlig dansk Tradition, der har sit Udspring fra Deltagerne i Overfaldet,

[1] Presbyter Bremensis Beretning lyder (ed. Lappenberg p. 65): ‚Hos stipendiarios duxit (comes Gherardus) in Nor-Jutziam, transiens de castro ad castrum, vincens et subdens omnia. Et in oppido Rondershusen posuit castra sua. Ubi quidam prepotens vir de Jutzia, nomine Negels Jebssis miles et pro tempore subditus factus, obediens dicto comiti Gherardo, tamen nescio, quo spiritu interueniente facta fuit discordia inter comitem et Nicolaum Jebssis. Nam dixit, quod comes iniuriabatur sibi et suis. Ideo in nocte intrauit oppidum Rondershusen et comitem iacentem in lecto cum custodibus interfecit et cum vno prepotente viro, domino Hasen de Jutzia anno Domino 1340 sabbato in quadragesima ante dominicam Oculi‘. — Det er ikke sandsynligt, at Forvanskningen af Niels Ebbesen til Niels Jepsen skyldes en tysk Forfatter, hvorimod den kunde ligge ret nær for en dansk, forsaavidt han ikke var samtidig med Begivenheden (om en ganske lignende Forvanskning af Niels Sebbesen til Niels Jeppesen se Thiset, Hist. Tidsskr. 6, 2, 664). Ligeledes tyder den Omstændighed, at den jyske Adelsmand Aage Hase, derimod ikke Tyskeren Heinrich v. Witinghofen nævnes blandt de faldne, paa, at Beretningen er laant fra en dansk Kilde.

medens den anden hviler paa tyske (holstenske) Skildringer af Begivenheden, udgaaede fra Folk, der selv om de ønskede at sige den fulde Sandhed — hvad de af nærliggende Aarsager næppe gjorde — ikke kunde have nogen begrundet Viden om alle Enkeltheder, navnlig ikke om det, der var gaaet for sig forinden Drabet og Indbruddet i Grevens Herberg.

I denne Gruppe af Beretninger kan vi derfor muligvis finde en og anden troværdig Enkelthed, som ikke var kommen nogen Dansk for Øre og derfor heller ikke har fundet Vej til danske Kilder; men naar de fortæller os hele Historien omstændeligt ab ovo, kan man med Rette henregne dem til den Klasse Hjemmelsmænd, i hvis Mund tre Fjer bliver til syv Høns.

Lad os nu paa dette Grundlag prøve det overleverede Kildemateriale:

Paa dansk Side er af særlig Vigtighed den jyske Krønikes[1] Fremstilling. Af de samtidige Beretninger er denne baade den udførligste og den, der staar Begivenheden nærmest.

I dansk Gengivelse lyder den saaledes:

»Aar efter Guds Byrd 1340 drog Grev Gerhard af Holsten ind i Jylland med en stor Hær. Han havde nemlig med sig mer end 11000 veludrustede Krigere, og det var hans Agt at udrydde hele den jyske Adel og fordele Landet til sine Tyskere. En Del af Hæren beholdt han hos sig, en Del sendte han under sine to Sønner til andre Egne af Jylland. Medens han da selv opholdt sig i Randers, drog en jysk Adelsmand ved Navn Niels Ebbesen ved Nattetid den 1ste April over Broen ind i Randers By med et Følge af kun 47 Mand. Han søgte til fornævnte Greves Herberg og opbrød det med Vold, efterat han havde ladt Trommerne røre og sat Ild paa Byen; og derinde dræbte han forvovent Greven tilligemed nogle andre, endskøndt Greven der i Byen havde en Hær paa 4000 Mand. Da det var gjort, og han

[1] Script. rer. Dan. II, 392.

vilde undfly over den samme Bro, forfulgte Grevens Mænd ham med flere Bannere; men han drev dem saa tappert tilbage, at han af dem dræbte to fornemme Riddere foruden nogle andre, og idet han kastede Broens Fjæle af efter sig, undslap han med sine og tabte kun én Mand.

Da nu denne Grev Gerhard var død, vendte hele hans store Hær med Skam tilbage til sin Hjemstavn, narret for den Sold og de Herligheder(?), der var dem lovede; og mange af dem blev dræbte under Vejs ved hemmelige Overfald af de Danske.«

Om Niels Ebbesens senere Skæbne tilføjer Aarbogen følgende:

»Den 2. Maj samme Aar slog samme Niels Ebbesen ved Skjernaa en Mængde Tyskere, som forsøgte der at bygge en Borg til Skade for de Danske. Samme Aar, da fornævnte Niels Ebbesen belejrede Skanderborg, kom han i Kamp med en stor tysk Styrke, der ilede til Undsætning, og anrettede Allesjælesdag (ɔ: 2. Nov.) et stort Nederlag paa dem, men faldt der selv tillige med nogle flere danske Adelsmænd.«

Der er i denne Skildring kun et enkelt Punkt, som udæsker til Kritik, nemlig at Niels Ebbesen, før han brød ind i Grevens Herberg, skulde have ladet Trommerne røre og stukket Ild paa Byen. I Staden og dens nærmeste Omegn laa dengang c. 4000 holstenske Krigere. Bortset fra, at en saadan Fremgangsmaade i Virkeligheden var det rene Selvmord, risikerede han jo desuden, at Grevens Folk kom til Stede i Hast, inden han havde faaet Dørene brudt op, og hindrede hans Forehavende.

Næsten ligesaa usandsynligt er det, at han skulde have ladet Trommerne røre og sat Ild paa Staden efter at have dræbt Greven. Motivet til en saadan Handling kan jo kun søges i en ganske malplaceret Æresfølelse, der uden Spor af Nytte udsatte hans trofaste Følgesvendes Liv for den yderste Fare. Sin adelige Ære kunde han umuligt redde paa den Maade, hvis han virkelig mente at have sat den til ved sin

Gærning. Det, han havde øvet, var og blev jo i ethvert Tilfælde Drab ved Nattetide paa intetanende Mand.

Hertil kommer, at det var ganske meningsløst fra Niels Ebbesens Side omhyggeligt at sikre sin Tilbagetogslinie ved at løsne Brofjælene[1], naar han dog fra først af havde i Sinde ved Trommeslag[2] at allarmere Fjenden — Instrumentet maa jo nemlig være medbragt netop i dette Øjemed. Han maatte jo vide, at, naar Holstenerne kom paa Benene, vilde de gøre alt for at afskære ham og hans Folk Tilbagetoget.

Hermed skal dog ingenlunde være sagt, at dette med Trommerne og Byens Brand er grebet ud af Luften. Tvertimod, jeg er overbevist om, at noget saadant virkelig fandt Sted. Kun har Kronisten eller hans Hjemmelsmand, som

[1] At han, før han skred til sin Gærning, har gjort dette, siges ikke udtrykkeligt i den jyske Krønike; men det fremgaar klart af dens Beretning om Tilbagetoget, at han maa have baaret sig saaledes ad; thi det var umuligt for ham med en overlegen Fjende lige i Hælene at afbryde Broen efter sig, naar ikke Plankerne i Forvejen var løsnede.

[2] Om disse Trommer (tympana) vil jeg gærne tilføje et Par Ord. — Skal der være nogen Mening i hele Efterretningen, kan der her kun tænkes paa Allarmtrommer, ikke paa mindre Haandpauker. Er det nu ikke højst usandsynligt, at Niels Ebbesen skulde have ejet endog flere af den Slags Redskaber? Og dog er dette en ganske nødvendig Forudsætning for Efterretningens Rigtighed; thi det er utroligt, at han skulde have bemægtiget sig nogle af de Trommer, der tilhørte Grevens Lejetropper, og slaaet Allarm paa dem. I saa Tilfælde maatte han være trængt ind i deres Kvarterer eller Vagtstuer, og det lod han nok være med. — At Grev Gerhards Lejetropper medførte og benyttede Trommer, var ganske i sin Orden; men det virker unægteligt i højeste Grad forbløffende at se dem benyttede ogsaa af Niels Ebbesens lille Rytterskare. Trommen som militært Marschinstrument synes at være en indisk Opfindelse. Gennem Araberne blev den bekendt i Europa (La grande Encyclop. 30, 902 Art. tambour II), men anvendtes i lang Tid kun ved festlige Lejligheder (Turneringer) og mest som Haandpauke. Først temmelig sent (i Slutningen af det 13de Aarh.) fandt den Anvendelse til militære Formaal, samtidig med at man i stigende Grad begyndte at føre Krigene ved Hjælp af Lejehære. I disse kom den efterhaanden til at spille en stor Rolle baade som Marsch- og Signalinstrument.

det saa let sker, hvor en Beretning gaar fra Mund til Mund, fejlagtigt ladet Niels Ebbesen og hans Folk røre Trommen, medens det naturligvis var en eller anden af de Holstenere, som kom paa Benene ved Larmen og Grevens Nødraab, der paa denne nemme Maade søgte at vække de sovende Krigsfolk og i Hast samle saa mange, at man kunde hindre de indtrængte Voldsmænd fra at slippe bort igen. At de raa Bander, hvoraf Grevens Lejehær bestod, har benyttet denne gunstige Lejlighed til at plyndre og brænde i Byen — muligvis i den Tro, at Borgerne spillede under Dække med Fjenden — er rimeligt nok. Men at Niels Ebbesen selv eller hans Folk skulde have spildt de kostbare Øjeblikke med sligt, skal ingen faa mig til at tro.

Man har rigtignok opstillet den Formodning[1], at Niels Ebbesen satte Ild paa og lod Trommerne røre i en anden Kant af Byen for at aflede Opmærksomheden fra sit Forehavende; og tilsyneladende er der god Mening heri, men ogsaa kun tilsyneladende. Tænker man Sagen igennem, vil man snart være paa det Rene med, at de Folk, der skulde udføre denne Del af Planen, Trommeslageren og hans Medhjælpere, var Dødens sikre Bytte. De maatte skride til Værket før Niels Ebbesen selv, ellers var deres Gærning jo unyttig, og kun ved et rent Mirakel kunde de undgaa at falde i Armene paa de Soldater, som hidkaldte ved Allarmen strømmede til Brandstedet. Men Niels Ebbesen tabte jo kun en eneste Mand, og han faldt i Kampen for Tilbagetoget. Jeg forudsætter endda, at der kun har været én Trommeslager i Virksomhed, medens Krønikens Forfatter aabenbart gaar ud fra, at der har været flere. Saa bliver Sagen endnu mere ubegribelig. Dernæst var jo Randers dengang kun en lille Flække med faa Gader, og Niels Ebbesen

---

[1] Velschow i Dansk Folkeblad 5. Aarg. 1840. S. 20 Sp. 1; smlgn. Grundtvig D. g. F. III, 488-489. Noget lignende antog Jørgensen i Biogr. Lexikon 4, 394, men ud fra en ganske forskellig Opfattelse af Situationen.

maatte være klar paa, at havde han først ved Brandallarmen bragt de sovende Soldater paa Benene, vilde det kun vare faa Øjeblikke, inden de, der var i Nærheden af Grevens Herberg og hørte hans Nødskrig, i Hast kunde samle saa store Skarer ved Aastedet, at alt Haab om Flugt var udelukket.

Nej, den størst mulige Stilhed parret med Hurtighed i Vendingen var de uomgaaelige Betingelser for, at Overfaldet kunde gennemføres uden for store Tab af Menneskeliv, og Niels Ebbesen, for hvem saa meget stod paa Spil, har sikkert ikke med sin gode Vilje syndet mod nogen af dem.

Ganske uafhængig af den jyske Krønike er, saavidt jeg kan se, Fortsættelsen af den sjællandske Aarbog, der slutter ved 1363 og rimeligvis ogsaa skriver sig fra en Samtidig[1]. Dens Beretning lyder i dansk Gengivelse saaledes:

»Aar 1340 samlede Grev Gerhard en stor Hær, satte sig fast i Randers og hærgede frygteligt alt deromkring, baade Klostre og Kirker, og hvad der var udenfor dem; thi han higede efter at underlægge sig ikke blot Danmark, men ogsaa flere Riger. Men paa den Lørdag, da »Sitientes« synges, dræbtes han af Niels Ebbesen, hvem han selv i Forvejen havde undsagt, og hans Hær adspredtes. — Aar 1341 stod der et Slag ved Manebjerg, hvor Niels Ebbesen faldt.«

Udover den tørre Meddelelse om Daaden har denne Kilde kun Efterretningen om, at Greven i Forvejen havde undsagt Niels Ebbesen. Jeg ser ingen Grund til at tvivle om Rigtigheden heraf.

De øvrige danske og svenske Krøniker, der overhovedet berører denne Sag[2], udtaler sig om den i den sædvanlige

[1] Se ovenfor S. 85. Anm. 4.

[2] Script. rer. Dan. I, 258 (Ann. min. Visb.):

(Under 1339) Gerardus comes Holsacie a Nicolao Ebbosson Jutone noctu interfectus est.

Ibid. I, 395 (Chron. Dan.-Suec.):

Cum esset in regno Dacie interregnum, mortuo scilicet rege Christophoro, & nondum ex aulo imperatoris reverso illius filio Walde-

lakoniske Annalstil. Da de hverken indeholder noget, der kan vække Tvivl, eller som har Interesse, kan jeg ganske roligt forbigaa dem i denne Undersøgelse.

Med Hensyn til Datoen for Drabet stemmer alle danske Kilder, der overhovedet anfører en saadan, overens. Naar nogle tyske Kilder[1] betegner Dagen som »sabbato ante Iudica me«, de danske derimod som »sabbato Sitientes«, er Uenigheden kun tilsyneladende: i begge Tilfælde menes nemlig Lørdag den 1. April (jvnfr. Langebeks Note d til Script. rer. Dan. III, 258).

Prof. K. Erslev har fremsat den Mening (Hist. Tidsskr. 6, 6, 422), at det ud fra de foreliggende Angivelser er umuligt at afgøre, om Drabet blev forøvet Natten før eller Natten efter den 1ste April; men da det er in confesso, at Kirken altid henregnede Natten til den paafølgende Dag, og da alle vore Hjemmelsmænd utvivlsomt var Personer, der stod i Kirkens Tjeneste — de skrev paa Latin — er det rimeligst at antage, at de ogsaa i dette Tilfælde har holdt sig til den kirkelige Beregningsmaade af Døgnet som bestaaende af en Nat og en paafølgende Dag. Desuden var denne Opfattelse af Døgnet, idetmindste her i Danmark, ingenlunde indskrænket til Kirken; den findes f. Eks. tydeligt nok udtalt i vore Love, naar de regner efter Solmærker (Jyske Lov II, 83;

---

maro, ingressi sunt Jutiam Domini Holsatiæ Johannes Dux & Gerardus Comes tanquam illam mox occupaturi. Cumque Comes ad Randrusiam Jutiæ civitatem pervenisset, ac ibidem sua firmasset præsidia, a nobili quodam viro Nicolao Ebbonis, patriæ libertatis studiosissimo, nocte interfectus occubuit. Qui paulo post fertur interfectus in obsidione arcis Scandeborrigh, cum illam conaretur vindicare e manibus dictorum Holsatorum.

Ibid. III, 258. (Fragm. annal.):

Anno Domini 1340 in Randrus est Comes Gerardus interfectus Sabbato Sitientes.

Ibid. VI, 254 (Chron. br. Dan.):

Anno Domini 1340 . . . Comes Gerardus interfectus est.

[1] Om Dateringen af Begivenheden hos Presbyter Bremensis og i den slesvig-holstenske Aarbog se S. 96 Anm. 1.

Aabenraa Skraa 37; Chr. V's danske Lov I, 24, 17). Et Solmærke er nemlig Tiden mellem to Solnedgange, bestaar altsaa af en Nat og en paafølgende Dag ligesom det kirkelige Døgn. Ganske den samme Beregningsmaade møder vi ogsaa i Chr. II.s verdslige Lov (Rosenvinge g. d. L. IV, 110), hvor det hedder »Vele Wii ocsaa, at huer Løgerdag at Afften oc alle andre helliige Aftene skulle wore Borgerre lade feyge theres Huss oc Gordt.« Lørdag Aften betragtes som Helligaften (fra Kl. 6), fordi den og den paafølgende Nat henregnes til Søndagen.

Endelig hedder det i Jyske Lov l. l.: »Fra thæn løærdagh at aftæn, thær aduent gængær in, oc til atend dagh æftær tolftæ dagh til sol ær sat, hwa sum thær bæriæs i mellæ, han brytær hælgh«; og i Sjæl. Kirkelov (Thorsens Udg. S. 70): »Allæ buthhælghæ daghæ fran mitdagh, thæn half hælgh ær, oc annæn dagh til quældz, hva sum tha brytær hælgh i the timæ, tha bøtæ thre marc cet.«

Vil man for de sidste to Steders Vedkommende hævde, at det her er Kirkens Røst, som lyder gennem Lovgiverens Mund, saa har jeg ikke noget derimod at indvende. Kun maa man saa tillige antage, at Lovgiverne næppe vilde have fulgt Kirkens Beregningsmaade, hvis denne ikke havde været den herskende ogsaa blandt Lægfolk.

At Drabet fandt Sted i Natten før den første April 1340 forekommer mig derfor utvivlsomt, ialfald indtil der paapeges idetmindste ét sikkert Eksempel paa, at man herhjemme i Middelalderen ogsaa har fulgt den modsatte Fremgangsmaade og henført Natten til den forudgaaende Dag.

Blandt de tyske Kilder har det Brev, som Greverne Henrik og Claus kort efter Drabet skrev til Raadet i Lybek,[1] Krav paa fuldstændig Troværdighed. Greverne anklager her en tysk Adelsmand, Otto von Schenkenberg, der havde staaet i deres Faders Tjeneste, for af Fejghed at have forsømt sin

---

[1] Lüb. Urkundenbuch 3, 90.

Pligt. Han havde sit Herberg lige i Nærheden; men skøndt han i Drabsnatten hørte Larmen og Grevens Nødskrig, stod han dog ikke op og kom ham til Hjælp.

Dette Brev er af stor Vigtighed, fordi vi derigennem faar fuld Sikkerhed for, at Niels Ebbesen og hans Folk med Magt brød ind til Greven, og det kaster et skarpt Lys over nedenstaaende usandfærdige Skildring af Overfaldet, som den tyske Kronist Henrik af Hereford nogle faa Aar efter gav til Bedste[1]. Sandsynligvis stammer disse Røverhistorier, som Prof. Kr. Erslev allerede har gjort opmærksom paa, fra Grevens tyske Lejesvende, for hvem det var magtpaaliggende at rense sig for den Beskyldning, at de kun slet havde be-

---

[1] Liber de rebus memorabilibus sive Chronicon Henrici de Hervordiæ ed. Potthast. Gøttingen, 1859. Under Aar 1337 — Aaret er altsaa ligesaa urigtigt som alt det øvrige — fortæller han følgende:

». . . Dum enim exercitum aliquando duceret (scl. comes Gerardus), in custodiis magnis et excubiis dormire solitus erat. Et ob hoc quidam Dacus, quondam cubicularius suus, ingressum ad eum et egressum distincte sciens, ad ipsum in magna custodia dormientem in cubiculo clam intravit, clam dormientem et inermem mactavit, clamque recedens aufugit. Morte comitis comperta, clamor et planctus et luctus in celum attollebatur, miles omnis animo viribusque frangebatur; exercitus totus induitur confusione. Cet.« — Koppmann citerer i sin Udg. af Detmar p. 484 Anmk. 2 denne Forf.s Beretning om Begivenheden; Prof. K. Erslev gør i Hist. Tidsskr. 6, 6, 436 Anmk. 1 opmærksom paa, at den er bleven benyttet af Herman Korner. Om det ogsaa er den, der i noget ændret Skikkelse gaar igen i følgende Notits i Annales Slesv.-Holst. (Script. r. Dan. V, 508) »Anno Domini 1340 ward vorraden vnde ghemordet de Eddele Greue Gherd van Holsten tho Randerhusen van enem, de heth Nickels Ebbesen, vnde was syn eghæne Raedgheuer, men he was eyn schalk. Dyt schude des vridaghes na mitvasten«, drister jeg mig ikke til at afgøre; dog er jeg tilbøjelig til at tro det. Datoen for Drabet er her ligesom hos Presbyter Bremensis urigtigt angivet. De samme Annaler har imidlertid, mærkeligt nok, lidt i Forvejen (Script. rer. Dan. V. 507) en kort latinsk Optegnelse om samme Begivenhed, der rimeligvis er afskrevet efter en eller anden dansk Aarbog. (Anno Domini 1340 Sabbato ante Judica occisus fuit Comes Gherardus in Randerhusen per Nicolaum Ebbessøn). Her er Datoen rigtig.

vogtet deres Herre. Ligeoverfor List og Lumskhed maa jo selv den omhyggeligste Bevogtning give tabt.

Fra en lignende uren Kilde stammer — hvis den da ikke er en fri Fantasi af Forfatteren selv — for allerstørste Delen følgende udførlige Beretning i Detmars lybske Krønike[1].

»Ikke lang Tid derefter blev Greven saa syg, at han lod sig berette og modtog vor Herres Legeme og den hellige Olje. I den Sygdom laa han en Tid lang og blev saa en Del bedre. Da havde han længe plejet den Skik, saavidt han var i Stand dertil, at være oppe om Natten med sin Kapellan og holde sine Tider, som hørte til Dagen, som en gejstlig Mand. Da de Danske hørte, at Greven var kommen sig, samlede sig omtrent 60 stedkendte Mænd af dem; de kom til Randers Lørdag Nat før Iudica me. Som om de var Patruljer for den sovende Hær, begav de sig til et Stenhus. Da Greven nu havde læst sine Tider og igen lagt sig, kom de derhen og ihjelslog den syge Mand paa hans Seng og desuden hans Kapellan og tre Pager. Den derved fremkaldte Larm hørte en tapper Ridder fra Westfalen, Hinric van Vitinchoven, hvis Herberg laa i Nærheden. Ham dræbte de ogsaa paa deres Vej og slap bort, hver ad sin Vej uden noget Tab. Det udenlandske Krigsfolk maatte høre meget ilde for, at de saa slet havde bevogtet deres Herre; derfor maatte de med Skam og Skade drage bort til de fjærne Lande, hvorfra de var komne.«

Efter denne Version udføres Overfaldet ikke af en enkelt Mand og hans Følgesvende, men sættes i Scene af en Skare Sammensvorne, der maa tænkes at have haft Tilhold i Byen eller dens umiddelbare Nærhed. Thi de udspionerer Greven længere Tid igennem under hans Sygdom. Først da han begynder at komme sig, og de maa opgive Haabet om, at Sygdommen vil befri dem for ham, skrider de til Handling. Fordelte i mindre Hold, der kunde tage sig

[1] Ed. Koppmann l. l.

ud som patruljerende Nattevagter, samler de sig i Nattens Løb i et Stenhus tæt ved Grevens Herberg. Herfra foretages saa Angrebet.

Lad os standse her et Øjeblik. Alt hvad der hidtil er fortalt, staar i den skarpeste Modstrid med den jyske Krønikes Fremstilling af Sagen: Dér er det en enkelt Høvedsmand og hans Følge, der ude fra Landet ad Broen, hvis Planker løsnes, i Ly af den mørke Nat lister sig gennem den slumrende By hen til Grevens Herberg og bryder ind; her derimod en Skare Sammensvorne, bosatte i Byen eller dens Nærhed, som efter længere Tids omhyggelig Forberedelse skrider til Værket. De giver sig endvidere Skin af at være patruljerende Nattevagter; men dette passer aabenbart ikke til Situationen; thi hvis virkelig Vagttjenesten i Grevens Hær havde været ordnet, og Nattevagter havde patruljeret omkring i de faa Gader, det daværende Randers besad[1], kunde Overfaldet næppe være lykkedes; i ethvert Tilfælde kunde Deltagerne ikke alle være undslupne. Støjen og Grevens Raab om Hjælp maatte hurtigt have tilkaldt Vagterne; thi man kan dog ikke gaa ud fra, at disse stod i Ledtog med Fjenderne. Men, vil man maaske sige, Detmar taler jo ikke om, at der var Nattevagter; han siger blot, at de gav sig Skin af at være Nattevagter. Men den Komedie spiller man kun, naar saadanne virkelig findes; thi da først er der nogen, man kan føre bag Lyset ved den; i modsat Fald bliver den meningsløs og overflødig. Heller ikke Slutningen af Detmars Beretning kan paa nogen Maade bringes i Overensstemmelse hverken med Sandsynligheden eller med det, der fra anden Side fortælles.

I Stenhuset oppebier de Sammensvorne det Øjeblik, da Greven, som dengang havde for Skik at læse sine Tider om Natten, havde lagt sig; saa skrider de til Angreb, bryder Døren op og hugger ham selv, hans Kapellan og tre Pager

---

[1] Jvnfr. Stadfeldt, Randers p. 16 ff; 290 ff.

ned; dernæst spreder Skaren sig til alle Sider og slipper bort gennem Byen, hver ad sin Vej. Ganske ubemærket er Sagen dog ikke gaaet af: en westfalsk Ridder Heinrich von Wittinghofen vaagnede ved Støjen, styrtede ud og blev dræbt.

Jeg fremhæver ogsaa for dette Partis Vedkommende Uoverensstemmelsen med den jyske Krønike: Dér er Grevens Krigsfolk komne paa Benene og forfølger skrapt Niels Ebbesen og hans Svende, som undflyr i samlet Trop Syd paa over Broen; her sniger de Sammensvorne sig ubemærket bort, hver ad sin Vej; kun en eneste Mand er vaagnet ved Larmen, og han hugges hurtigt ned.

Man tænke sig blot! Randers var dengang kun en ubetydelig Flække, som Detmar endda forestiller sig bevogtet af patruljerende Nattevagter. Alligevel slipper de Sammensvorne bort, hver ad sin Vej. Hvis Forfatteren her overhovedet har haft noget Situationsbillede for Øje, da er det sandelig ikke hentet fra den usle jyske Købstad, men fra det stolte Lybeks indviklede Gadenæt, fuldt af middelalderlige Krinkelkroge. Der kunde sligt maaske tænkes, men i Datidens Randers var det Hele med et mildt Ord en Umulighed.

Og hvorfra har nu Detmar hele denne rige Viden, alle disse malende Enkeltheder. Ikke fra de danske Deltagere i Overfaldet, som dog alene kunde vide noget om disse Ting; de slap jo efter hans Formening bort alle som en uden Skade, og af deres Beretninger giver sikkert den jyske Krønike et i Hovedsagen rigtigt Billede; men at dette stemmer grumme daarligt med Detmars Fortælling, saa vi ovenfor. Visse Oplysninger har han formodentlig fra den lybske Raadstuekrønike. Saaledes er det højst sandsynligt, at Grevens Kapellan og tre Pager omkom sammen med ham selv; det var vel alle de Mennesker, der befandt sig i Huset, dengang Overfaldet fandt Sted. Heller ikke er der nogen Grund til at tvivle om Heinrich von Wittinghofens Fald ved denne Lejlighed: det var altsammen Ting, der efter Drabet med Lethed kunde konstateres fra holstensk Side og

sikkert ogsaa ved de foretagne Undersøgelser er blevet konstateret. Desuden supplerer Detmar i dette Punkt ret godt den Viden, vi kan hente fra de øvrige Kilder. Presbyter Bremensis beretter nemlig, at en fornem jysk Adelsmand ved Navn Hase faldt paa tysk Side under Kampen om Tilbagetoget fra Byen. Den jyske Krønike fortæller, at to fornemme Riddere ved denne Lejlighed lod deres Liv. Sandsynligvis sigter den med disse to unævnte Riddersmænd netop til Heinrich von Wittinghofen og (Aage) Hase. Men bortset fra disse Biomstændigheder, er Detmars Skildring af Grevens Drab ganske af samme Kaliber som Henrik af Herefords, d. v. s. den er Opspind fra Ende til anden, hvad enten det nu er ham selv eller en utilforladelig Hjemmelsmand, der har lavet denne Roman om den stakkels syge Greve, der paa en nedrig Maade blev dræbt i sin Seng af lumske Snigmordere, just som han havde lagt sig til Ro efter at have holdt Bøn med sin Kapellan.

Alle vore Kilder er enige om, at Overfaldet skete om Natten; men ingen angiver direkte, hvad Tid paa Natten det fandt Sted.

Prof. Steenstrup og Prof. Erslev har begge forsøgt at løse Spørgsmaalet ad Kombinationens Vej, og begge lægger til Grund for deres Undersøgelse Detmars Beretning om, at Greven dengang havde for Skik at staa op om Natten med sin Kapellan og læse sine Tider ligesom en gejstlig Mand. (Steenstrup, Vore Folkeviser S. 306; Erslev i Hist. Tidsskr. 6, 6, 417). Hvornaar i Døgnet Kirkens Tider faldt, ved vi; tilsyneladende gælder det altsaa blot at træffe det rette Valg. Paa dette afgørende Punkt divergerer imidlertid de to Forskere: Prof. S. hævder, at Overfaldet maa have fundet Sted mellem Laudes og Prim eller nærmere bestemt mellem Kl. $3^1/_2$ og 5; Prof. E. antager, at Greven er bleven dræbt ved Et-

tiden, umiddelbart efter at han havde forrettet sin Midnatsbøn (l. l. S. 421).

Var det givet, at Detmars Beretning var rigtig, vilde jeg være mest tilbøjelig til at tro, at Prof. E. havde Ret; men i dette Tilfælde turde det være meget uforsigtigt at fæste Lid til den lybske Kronist. Jeg har ovenfor ud fra andre Grunde søgt at vise, at hans Beretning om Overfaldet for største Delen maa betragtes som Digt, og Fortællingen om Grevens natlige Tidelæsning skal egentlig ikke bidrage til at styrke dens Kredit.

Principielt var og er alle katholske Gejstlige indtil Subdiakoner incl.[1] forpligtede til at holde deres Tider d. v. s. fremsige de af Kirken foreskrevne Bønner paa bestemte Tider om Dagen og om Natten[2]. Men for deres Vedkommende, der ikke er forpligtede til Chortjeneste, kræver Kirken ikke Bønnerne fremsagte netop paa de dertil bestemte Tider i Døgnet. Naar blot Vedkommende læser sine Tider, kan han meget vel forrette alle sine Dagbønner samtidigt paa et for ham bekvemt Tidspunkt og ligesaa Nattebønnerne[3].

Dengang disse Begivenheder foregik, var det udenfor Klostre med streng Observans meget ualmindeligt, at de rette horæ canonicæ overholdtes[4]: Selv de, der havde Forpligtelse til Chortjeneste, mødte ikke i Kirken til Nattebøn; for at undgaa det dermed forbundne Besvær forenede man trods gentagne Paalæg om det modsatte[5] sædvanligvis Nattebønnerne med Aftenbønnen[6].

---

[1] Wetzer & Weltes Kirchenlexikon oder Encyclopädie d. Kathol. Theol. 2. Aufl. II. Bd., 1287.

[2] I. O. Andersen i Nordisk Kirkeleksikon II, 11 (Art. Farebog) samt de der citerede vidtløftige Værker af V. Thalhofer og Suitbert Bäumer.

[3] Wetzer & Welte Kirchenlexikon II. 1290.

[4] Realencyclopädie f. prot. Theol. und Kirche herausgegeb. von A. Hauck III, 393.

[5] Wetzer & Welte II, 1286-87.

[6] Selv meget fromme Mænd fandt ikke nogen Synd heri. Smlgn. Beretningen om den fromme Mand, der ikke forrettede sin Nattebøn,

Noget andet var det naturligvis, naar en Mand ledet af sin brændende Tro ønskede at drive Askese; saa overholdt han selvfølgelig, enten han var Gejstlig eller Lægmand, nøje de af Kirken fastsatte Tider: Netop en saadan Hensigt er det, Detmar eller vel snarere hans Hjemmelsmand her vil tillægge denne raa Landsknægt; og Tendensen er tydeligt nok den at fremstille de Mænd, der myrdede saa from en Herre, som lumpne og forvorpne Afskum (smlgn. Detmar ed. Koppmann S. 487 ‚also warde wroken de vrome doghentaftighe greve Ghert'). Derfor er ogsaa Historien om Nattebønnen den Nøgle, som aabner os Forstaaelsen af de mange Mærkeligheder, der findes i denne Beretning om Drabet. Alt er lagt til Rette omkring dette Hovedpunkt: Gaar man nemlig

---

i An old danish manuscript fragment (Cambridge philol. Transact. Vol 5, 174).

Blandt de regelbundne Chorherrer ved Domkirkerne herhjemme var det vistnok en Sjældenhed, at Nattetiderne dengang holdtes regelmæssigt i Kirkerne; de nævnes nemlig ikke, hvor deres Forpligtelser til Kirkebøn anføres; jvnfr. saaledes Molb. & Petersen Danske Diplomer og Breve S. 45: ‚kanikene the then daghen æræ i Syælemessen oc om aftænen til foren j vigiliis, som seethuane ær j then samme kirkiæ'. Smlgn. ogsaa S. 316 og 333. — Hvor let man i det 19de Aarhundrede tog sig denne Forpligtelse i de østrigske Benedictinerklostre, kan ses af Dr. A. E. Wagners oplysende og lærerige Værk Aus dem österreichischen Klosterleben. Berlin 1869. Her hedder det (Bd. I S. 210): »Uebrigens ist das Chorgebet, wie es jetzt gehalten wird, im Vergleiche zu dem in der Ordensregel vorgeschriebenen bedeutend abgekürzt und auf wenige Tageszeiten zusammengedrängt. Vormittags werden um 9 Uhr, unmittelbar vor der Conventmesse und binnen einer guten Viertelstunde alle vier Tageszeiten nacheinander, die Prim, Terz, Sext und Non in grösst möglichster Geschwindigkeit abgefertigt, am Nachmittag aber oder gegen Abendandacht, Vesper und das Completorium. Die länglicheren Andachten des Matutinum und der nächtlichen Vigilien werden dem Einzelnen aufs Gewissen gebunden, d. h. es wird jeder Mønch bei Todessünde verpflichtet, im Stillen und Jeder für sich zu irgend einer gelegenen Zeit jene ehemals nächtlichen Gebete zu verrichten. Nur hohe Feste machen darin eine Ausnahme, so dass die Mitternachts-Andacht gemeinsam vor dem Abendessen abgehalten wird.«

ud fra, at Greven havde for Skik at staa op om Natten og læse sine Tider, maa Overfaldet jo ogsaa være planlagt af Folk, der var vidende om denne hans Sædvane. Ellers kunde det jo træffe sig saa uheldigt, at Drabsmændene nærmede sig Huset paa et Tidspunkt, da Greven og hans Tjenere var oppe og kunde gøre Anskrig. Følgelig er det efter Detmars Version en Bande ubekendte Sammensvorne fra Byen og den nærmeste Omegn, der udfører denne Mørkets Gærning; de er velkendte med Forholdene, buser ikke lige paa, men samler sig lidt efter lidt i Smaahold for ikke at vække Opmærksomhed i et nærliggende Stenhus, hvorfra de i Ro kan se, hvad der foregaar i Grevens Herberg, og vælge det gunstige Øjeblik, da Bønnen er endt, og der hersker Ro og Stilhed. Med andre Ord: Fortællingen om Stenhuset er indflettet i Beretningen, fordi de Sammensvorne, naar Ofret holdt Nattebøn, maatte have en Observationsbasis, hvorfra man kunde iagttage Situationen lige overfor og bestemme, naar der skulde skrides til Angreb.

Det Hele er veltømret og hænger under de angivne Forudsætninger ret godt sammen, men ogsaa kun under disse. For den jyske Krønikes Beretning og for Niels Ebbesen og hans Svende er der ingen Plads i denne Sammenhæng. Derfor nævnes Helten heller ikke med et Ord — og med Rette; thi hans Rolle vilde her være som en Hunds i et Spil Kegler.

Ogsaa paa dette Punkt tror jeg derfor, at man bør holde sig til den samtidige jyske Krønike. Ganske vist angiver heller ikke den direkte, naar Drabet fandt Sted; men imellem Linierne kan man læse sig dertil. Det fortælles nemlig der, at Niels Ebbesen efter at have dræbt Greven flygtede ned til Broen, (hvis Planker han i Forvejen havde løsnet) skarpt forfulgt af Grevens Folk, der satte efter ham med flere Bannere. Under denne Forfølgelse kom det ogsaa til Kamp: Niels Ebbesen mistede én Mand, og af Forfølgerne faldt to fornemme Riddersmænd. Det er klart, at en saa-

dan Forfølgelse, hvorunder det endogsaa er kommet til Kamp, umuligt har kunnet iværksættes i den bælgmørke Nat; den kan tidligst være foregaaet i Dagbrækningen, efter at det var blevet saa lyst, at man kunde skelne Ven fra Fjende. Endvidere kan der kun have ligget en ganske kort Tid mellem selve Drabet og Flugten ned til Broen; thi at Niels Ebbesen ikke er forblevet længere i Byen end højst nødvendigt, siger sig selv.

Under disse Omstændigheder forekommer det mig at være givet, at Overfaldet efter den jyske Krønikes Version først kan have fundet Sted mod Slutningen af Natten, noget før det begyndte at lysne.

Sammenfatter jeg nu til Slutningen de Resultater, som denne Prøvelse af Kilderne har ført mig til, i en kort Fremstilling af den mindeværdige Nats Begivenheder, kommer den til at lyde saaledes:

Natten mellem den 31. Marts og den 1. April 1340[1] red den jyske Adelsmand Niels Ebbesen i Spidsen for en Skare paa c. halvhundrede Mand ad Hærvejen syd fra mod Randers. I Skoven lige sønden for Aaen efterlod de deres Heste og drog til Fods ned til Broen[2], ad hvilken Vejen

---

[1] Se ovenfor S. 94-95.

[2] Om Broen og Vejen, der sydfra førte over Aaen, samt om Skoven paa Aaens søndre Bred se Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris I, 157-158; 186-190. — I de Kilder, jeg ovenfor har gennemgaaet, findes ganske vist ikke et Ord om, at N. E. og hans Folk steg af Hestene og efterlod dem paa det omtalte Sted. Beretningen herom møder os først hos Chr. Pedersen (Skr. V, 458), der vistnok har laant dette Træk fra Folkevisen. Jeg har dog ikke betænkt mig paa at medtage det her, da det synes mig at være en ganske nødvendig Forudsætning for den jyske Krønikes Skildring af Begivenheden, eftersom man hverken kan antage, at Skaren har tilbagelagt Vejen til Randers tilfods, eller at den til Hest er draget ind i Byen. Larmen af de klaprende Sko vilde snart have vækket de sovende.

førte over Gudenaaen nordpaa gennem Randers, hvor Grev Gerhard dengang laa med c. 4000 Mand tyske Lejetropper. Ved Broen gjordes Holdt, og Plankerne løsnedes paa Midten, saa at Forbindelsen mellem den nordlige og sydlige Bred i Hast kunde afbrydes. Formodentlig er et Par Mand blevet efterladt her og ved Hestene i Skoven. Resten begav sig uantastet af Vagtposter og Patruljer, som man i sorgløs Tryghedsfølelse havde undladt at udstille, ind i den lille By og søgte saa hurtigt og stille som muligt hen til det Hus, hvor man vidste, at Greven havde sit Herberg. Alle Adgangene blev besatte, og man gav sig i Lag med at sprænge Døren. Greven vaagnede ved den første Larm, sprang op og raabte om Hjælp, men blev hurtigt nedhugget tilligemed alt det Tjenerskab, der var omkring ham (tre Pager og en Kapellan, der vel tillige har været hans Sekretær). Skrigene og Støjen havde imidlertid vækket adskillige af dem, der sov i Nærheden. Af disse, der saaledes i Hast kom paa Benene, kender vi Navnene paa to: den westfalske Ridder Heinrich von Wittinghofen og den jyske Adelsmand Hr. (Aage) Hase. Naturligvis var Forvirringen i Nattens Mørke overordentlig stor; men en og anden af Grevens Folk maa dog have haft Aandsnærværelse nok til at lade Allarmtrommerne røre for i Hast at samle Mandskab til at forfølge den indtrængte Skare. Under alt dette var det imidlertid begyndt at lysne svagt; man kunde skelne Ven fra Fjende, og det var kun med den yderste Nød, at Niels Ebbesen og hans Folk slap ud af Byen. Uden Kamp løb det dog ikke af; i denne omkom paa holstensk Side foruden flere andre de to ovenfor nævnte fornemme Riddersmænd. Niels Ebbesen mistede kun en eneste Mand, Resten naaede med Holstenerne i Hælene uskadte over Broen, hvis løse Fjæle i en Fart blev afkastede for at standse videre Forfølgelse. Hinsides Aaen steg den lille Skare atter til Hest og red skyndsomt bort.

I den holstenske Lejr er der formodentlig, da Efterretningen om Grevens Drab udbredte sig, opstaaet den vildeste

Panik: de herreløse Horder har brændt og plyndret i den ulykkelige By dels for at tilfredsstille deres tøjlesløse Lyster dels i den Tro, at Borgerne havde staaet i Ledtog med Fjenden.

II. Synspunkter for Visens Bedømmelse.

I den foregaaende Undersøgelse har jeg saavidt muligt undladt at tage Hensyn til Folkevisen om Niels Ebbesen; den er noget for sig og maa behandles for sig. Vi har ikke uden videre Lov til at betragte en Vise som en historisk Kilde, rent bortset fra de mange Forvanskninger, den i Tidens Løb er bleven belemret med.

Det er fremfor andre afdøde Rigsarkivar Jørgensen, som med Iver har hævdet og forfægtet dette Standpunkt[1] baade overfor Grundtvigs og andre Forskeres Behandling af disse Digte. Han kalder dem træffende ikke historiske Viser, men Viser om historiske Personer, og hans Syn paa dem og paa den historiske Forsknings Stilling til dem kommer klart frem i følgende Udtalelse: „. . . . de er fremgåede af en mer eller mindre fri poetisk produktion; deres forhold til den historiske virkelighed, således som forfatteren godt kan have kendt den, er ikke af den umiddelbare art, som kan kræves af et kildeskrift, men af en mere sammensat og en finere natur, som det bliver vor sag i hvert enkelt tilfælde at efterspore“[2].

Selvfølgelig har Jørgensen Ret i den Opfattelse, at Digteren til alle Tider maa omforme det Stof, han henter ud fra Virkeligheden. Hans Øjemed er jo ikke at gengive, hvad han har set eller hørt, saa sandfærdigt som muligt, men at skabe en Stemningsværdi, lade Begivenheden fremtræde i en

[1] A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens historie i middelalderen. 1871. S. 164 ff. Smlgn. Hist. Tidsskrift 6, 3, 72 ff.

[2] Hist. Tidsskr. 6 R. 3. Bd. 61. De sidste Ord i Citatet er udhævede af mig.

saadan Form, at hans Tilhørere besjæles af de samme Følelser, som greb ham selv, og dette naar han ikke ved umiddelbar Genfortælling.

Principielt sét, er ogsaa den Fordring, han stiller til den historiske Forskning angaaende Behandlingen af disse Viser fuldstændig rigtig, og Opgaven overordentlig interessant. Stoffet er saa fyldigt, at man skulde synes i det at have et rigt Materiale til Sammenligning af de forskellige Digteres Standpunkt overfor det historisk givne, og det vilde utvivlsomt være lønnende baade i historisk og kulturhistorisk Henseende, hvis man kunde paavise, hvilke Forandringer Æmnerne til forskellige Tider undergik i Poesiens Smeltedigel. Endvidere skulde man tro, at Arbejdet maatte lettes og simplificeres i høj Grad ved Visernes i det Hele ensartede Karakter. Vi staar aabenbart her overfor en digterisk Produktion, der er udgaaet fra et stærkt traditionsbundet Samfund, hvis Indvirkning i væsentlig Grad eliminerer det individuelle Moment: Udtryk, Vendinger og formelmæssige Vers overføres fra den ene til den anden. Den hele Maade at se Tingene paa, det moralske Gennemsnit, er fra den ældste Vise til den yngste ensartet: Variationen fremkommer kun ved Æmnets skiftende Karakter og Stemningens større eller mindre Styrkegrad.

Ja, saaledes tager det sig ud paa Frastand! Men kommer man Opgaven nærmere ind paa Livet, viser det sig klart, at den er uløselig. For at magte den maatte vi have til vor Raadighed et historisk og kulturhistorisk Materiale, der i hvert enkelt Tilfælde tillod os med Sikkerhed at afgøre, om Visen var digtet af en samtidig Digter eller ikke, hvilke Forandringer Stoffet havde undergaaet gennem den digteriske Bearbejdelse, hvilke Motiver der havde været bestemmende for Forfatteren, rent kunstneriske eller muligvis partipolitiske osv.

I Virkeligheden stiller Sagen sig jo saaledes, at de historiske Kilder kun for ganske enkelte Visers Vedkommende flyder saa rigeligt, at vi kan føre et Sandsynlighedsbevis for Samtidigheden; for de allerflestes Vedkommende er

endogsaa dette ganske umuligt baade paa Grund af de historiske Kilders Magerhed og formedelst den forvanskede Form, hvori Viserne er os overleverede. Det siger sig selv, at et saadant Materiale afgiver et ganske utilstrækkeligt Grundlag for Besvarelsen af de ovenfor antydede Spørgsmaal; thi ét er at kunne sige: Der er Rimelighed for, at dette eller hint i Visen er historisk Sandhed; et andet er, paa Grundlag af en fyldig Viden om de faktiske Forhold at kunne give en Karakteristik af den Maade, hvorpaa en Digter har behandlet et historisk Æmne, vise, hvad han har lagt til, og hvad han har trukket fra, og belyse de Motiver, der har bevæget ham til overhovedet at lægge til og trække fra. Men hvor fri eller hvor bundet af Realiteterne Visedigterne følte sig i Behandlingen af de historiske Æmner, derom ved vi slet intet, og den Forsker, der vilde give sig i Kast med dette Problem, maatte sikkert forløfte sig paa Opgaven. Man bevæger sig her paa et Omraade, hvor under de givne Betingelser det rent personlige Skøn bliver det afgørende, og hvor den enes Nej i og for sig kan være ligesaa godt som den andens Ja.[1]

Vi bør derfor slaa os tiltaals med at betragte og nyde disse Viser blot som Kunstværker; thi det er mange af dem i ethvert Tilfælde, selv om der af fordums Herlighed nu kun er en Torso tilbage; og dette Standpunkt bør fastholdes ogsaa i de ganske enkelte Tilfælde, hvor vi formaar at tilvejebringe Sandsynlighedsbevis for, at Visen er forfattet af en Samtidig.

Det er kun naturligt og rimeligt, at man under saadanne Omstændigheder samler alle de fattige Oplysninger, vi raader over, for at klargøre Enkelthederne i Kunstværket; men, som Forholdene nu engang er, falder det Lys, vi formaar at kaste over Sagen, udelukkende paa spredte Punkter

---

[1] Smlgn. f. Eks. Steenstrups Bemærkninger om en Række historiske Viser (Vore Folkeviser S. 208 ff) med Jørgensens Udtalelser om de samme (Hist. Tidsskr. 6. 3. 58 ff).

i Periferien; i det Store og Hele belyses Digtet kun indenfra af den kunstneriske Idé og Stemning, der skabte det.

Blandt de saakaldte historiske Viser er der, som sagt, enkelte, om hvilke vi med en vis Sandsynlighed kan sige, at de maa være forfattede af en Mand, der levede samtidigt med den besungne Begivenhed.

Til dem hører efter min og mange andres Formening[1] ogsaa Visen om Niels Ebbesen. Beviset finder jeg for mit Vedkommende ikke deri, at dens Fremstilling i det Hele stemmer godt baade med den samtidige jyske Krønike og med Fortsættelsen af den sjællandske Aarbog. Den Mulighed er jo ingenlunde udelukket, at en senere Digter ligesaa vel som vi kan have kendt disse Kilder og benyttet dem i sit Digt.

Derimod er det vistnok utænkeligt, at en Mand, der ikke var samtidig med Begivenheden, skulde have haft et saadant Kendskab til Personer og Slægtskabsforhold i Datiden, som Visedigteren aabenbart maa have været i Besiddelse af[2]. Man maatte i saa Tilfælde forudsætte, enten at der havde eksisteret en nu tabt samtidig Beretning om Begivenheden, der indeholdt detaillerede Angivelser om disse Ting, og at Visedigteren af den havde øst sin ret imponerende Visdom, eller at han havde fordybet sig i en svunden Tidsalder og gjort ligefremme Dokumentstudier til Brug for sit Digt. Begge Dele er urimeligt.

Naar hertil saa kommer, at Digtets Forfatter uden at ville stille sin Viden til Skue røber Lokalkendskab til den Egn, der var Skuepladsen for Bedriften (Fruerlund, Broen over Gudenaa), og at visse kulturhistoriske Træk bestemt

---

[1] Velschow i Dansk Folkeblad 5. Aarg. S. 19; Sv. Grundtvig D. g. F. III, 486 ff; A. D. Jørgensen i Bidrag til Nordens hist. i middelalderen S. 150; Steenstrup i Vore Folkeviser S. 314.

[2] Smlgn. Velschows Bemærkninger paa det ovenfor citerede Sted.

peger mod det 14de Aarh. som Digtets Tilblivelsestid[1], forekommer det mig, at man kun kan forklare sig Forfatterens Viden om alle disse Ting, naar man antager, at han har levet paa den Tid, da Begivenheden fandt Sted, og at hans Hjemstavn laa i den Egn af Jylland, hvor Overfaldet foregik.

Visen er jo et Kunstværk, og som saadant maa den bedømmes som et enkelt Led i en stor og rig, men ensartet Produktion, der strækker sig over et Tidsrum af mer end firehundrede Aar. Mange Slægtled efter hverandre har i disse Viser, den danske Middelalders eneste literære Storværk, naar bortses fra Saxo's latinske Krønike, fundet et Udtryk for deres Stemningsliv i Lyst og Smærte; og selv om kun faa eller ingen af de ældste Viser nu er bevarede som selvstændige Arbejder, har de dog sat dybe Spor. Ligesom de homeriske Digte, der jo ogsaa kun er det sidste Skud af den græske Middelalders Heltedigtning, baade hvad Sprogform og Livsskildring angaar, i rigt Maal har indarbejdet Fortidens Materiale i deres Beskrivelse af Heltenes Liv og Færden, saaledes ogsaa vore hjemlige Viser. Man kan næsten vælge i Flæng; overalt møder man Spor af Traditionen. Har et Situationsmaleri eller et Billede engang vundet Anklang som træffende eller gribende, gaar det igen som Fælleseje og anvendes ganske ugenert ved passende Lejlighed i senere Viser, undertiden næsten som en staaende Formel: Før Adelsmanden ganger ind i Højeloft, endnu i Borgegaarden

der aksler han sit Skind.

Rider han hen et Sted for at indhente en eller anden Efterretning og gør Holdt ved Borgeled,

---

[1] Saaledes er Niels Ebbesens Svende rustede med Plade (D. g. F. III, 517 v. 12). Men dette Stykke af Rustningen forsvinder med Ringpanseret kort efter 1400 og erstattes af den sammenhængende fuldstændige Jernrustning; jvnfr. Viollet-le-Duc, Dictionnaire du mobilier français T. VI, 225 ff; H. Hildebrand, Sveriges medeltid II, 338-39; Alw. Schulze, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger II Bd. p. 38 (1880).

da staar en liden Smaadreng
og hviler sig derved.

Og sendes den betroede Page afsted i et vigtigt Ærinde, da

er han snild i Tale,
kan føje sine Ord.

Den Slægt, der baade for Sværd- og Spindesidens Vedkommende med Forkærlighed vandrede i de af Fædrene traadte Spor, fandt det vistnok ganske i sin Orden, at ogsaa Digteren laante af Fortidens Skatte og uden væsentlige Ændringer smykkede sin Fremstilling med Billeder og Lignelser, hvis kunstneriske Form ikke var hans egen Aands Værk.

Naturligvis bærer ogsaa Sangen om Niels Ebbesens Daad, som den ægte Middelaldersvise den er, i denne Henseende tydelige Mærker af at være et Barn af sin Tid (14. Aarh.). Man behøver ikke at lede længe for ogsaa i den at finde den literære Traditions Spor: Saaledes benyttes, da Niels Ebbesen efter Samtalen med Grev Gerhard, rider ind i sin Gaard, følgende traditionelle Strofe til at skildre hans Ankomst og Mødet med Hustruen[1]

Det wor alt Niels Ebisøn,
och han kom ridende y sin egen gaardtt:
ude stod hans kiere høstru,
hand spurde hende om god raadtt.

Sin Glæde og Taknemlighed over de formentlig glimrende Efterretninger, Niels Ebbesen bringer Greven under Foregivende

---

[1] D. g. F. III. 518, 31. — Sidste Linie er kun rigtigt overleveret i E. (»hun vaar vel suøbt udi mord«), som Rimet viser. Ved at sammenligne de øvrige Redaktioner med Undtagelse af D, der her som næsten overalt er stærkt omarbejdet, kan man se, at Verset oprindelig maa have lydt saaledes:

Niels Ebbesøn kam ritbændæ
hem i sin eghæn garth:
hans wænæ (kæræ) husfrø utæ stoth;
hun war wæl swept i marth.

I denne Skikkelse er det et Vandrevers, som vi med smaa Variationer møder mangfoldige Steder; jvnfr. f. Eks. D. g. F. VI, 72, 28; 226, 25; 293, 14; VII, 73, 4; 194, 3.

af at være et Bud fra hans Søn, udtrykker denne i følgende Verslinier hentede — med en lille Variation i Udtrykket — fra Digtet om Marsk Stig[1].

Er thett sannden, du siiger mig,
tha er thett thiende guodt:
hest oc kleder udi min gaard,
then stund wi leffue bode.

Ogsaa i Fortællingen om det voldsomme Indbrud i Grevens Herberg træffer vi en Strofe[2], som aabenbart er en nær

[1] D. g. F. III, 519, 50. Smlgn. III, 354, 88; 360, 14; 361, 11. Jeg formoder, at Verset i sin oprindelige Skikkelse har lydt saaledes:

Ær sannænd thæt, thu sighær megh,
bær thu the tidind gothæ,
tha hæst ok klæthæ i min garth,
thæn stund wi lewæ bothæ.

[2] Ligesom de øvrige her citerede Vers forekommer dette i forskellige Redaktioner af Visen, hvad der jo tyder paa, at de alle hørte til dens oprindelige Bestand. (D. g. F. III, 519, 52; smlgn. 525, 44; 528, 37). — Eksempler paa de to Vandrevers, jeg sigter til, findes D. g. F. VI, 16, 15; 15, 11; 17, 14; 77, 32; 79, 28). Det ene af dem lyder i en af Redaktionerne saaledes:

Dett waar herr Aage,
hand støtte paa dörren med fod;
alle de nagler, i dørren waar,
de dreff Tor Iffuersøn imodt.

Meningen er jo tydeligt nok denne: Døren sprængtes med et saa gevaltigt Spark, at Naglerne fløj ud af deres Leje og raslede ned omkring Hr. Thor. Tankegangen i Verset af Niels Ebbesens Visen har rimeligvis været ganske den samme: Døren til Grevens Herberg sprængtes med en saadan Kraft, at Naglerne røg (stukkæ) Greven om Ørene og drak ham Skaler (d. v. s. klinkede med ham). Jvnfr. hermed det endnu brugelige Udtryk ‚drikke en Skalle'. Hele Verset har formodentlig haft denne Skikkelse:

The støttæ døræn op mæth spiuth,
thæt naglær allæ stukkæ
moth grewæn, som forinnæn war,
ok hanum skaler drukkæ.

Med Hensyn til den Form, anden og tredie Linie her har faaet, bedes jævnført henholdsvis D. g. F. VI, 366, 11, 3-4 og III, 528, 37.

Slægtning af to Vandrevers, der beskriver lignende Optrin, og som først bliver forstaaelig ved Hjælp af dem:

> De støtte paa dør mett skiold och spiud,
> thi nagler ginge alle y støcke:
> „Est thu her-ende, greff Giertt,
> wy wiille dieg en skolle tiil-driicke.“

Ja, Traditionens Magt over Digterens Sind er saa stor, at den paatrænger sig hans Bevidsthed selv paa Steder, hvor den kun daarligt passer, saaledes i Skildringen af Grevens Drab:

> Saa toge de greffue her Gertt
> alt udi sin gulle locke:
> saa hugitt di hanum hoffuitt fra
> altt offuer then senge-stock.

Greven, der jo dengang allerede var tilaars og skaldet, har sikkert ikke ejet de gule Lokker, hvormed Digteren her udstyrer ham[1].

Ved første Øjekast skulde man synes, at der paa dette Punkt var et Svælg mellem disse Middelaldersviser og moderne Kunst. Traf man i et Nutidsdigt den Slags direkte Laan, vilde man kalde det Plagiat, og Sandsynligheden vilde være for, at Forfatteren, hvor han i sine Skildringer forsøgte at staa paa egne Ben, vilde vise sig som en Stymper; men i Virkeligheden er Forholdet mellem dengang og nu kun en Gradsforskel, thi ogsaa i moderne Værker træffer man jo hyppigt rent konventionelle Skildringer ved Siden af Partier, der fortjener Navn af ægte og oprindelig Kunst. Men den Forskel er der ganske vist, at Nutiden maskerer sine Laan bedre, Fortiden var i denne Henseende adskilligt mere naiv.

Blandt de Partier i Visen, hvor vi virkelig har at gøre med Digterens eget Jeg, forekommer det mig, at Skildringen af Mødet mellem Niels Ebbesen og Greven staar højst. Dette er virkelig Førsterangskunst: Aarhundreder ligger mellem

---

[1] Grundtvig har allerede gjort opmærksom paa (D. g. F. III, 510-11), at dette Vers hører til Folkevisens traditionelle Bestand.

dengang og nu, men skøndt Overleveringen her som overalt har sat sine skæmmende Mærker i Kunstværket, gribes man uvilkaarligt af den mægtige Stemningsbølge, der bruser en i Møde gennem de enkle og storslaaede Vers.

Greven forsøger i Begyndelsen forsigtigt og høfligt at sondere Niels Ebbesens Sindelag, men vises stejlt tilbage; man aner straks gennem Niels Ebbesens første Replik, at Mødet vil ende med et ulægeligt Brud. Mer og mer tilspidses Modsætningerne; Replikkerne falder hvasse som Sværdhug, og Greven, der til at begynde med er den diplomatisk overlegne, bringes efterhaanden helt ud af Ligevægt ved Modstanderens Haan. Der er i Tegningen af hans skiftende Sindstilstande fra nedladende Overlegenhed til flammende Forbitrelse en Fart og Flugt, som kun den ægte Kunstner raader over; og dette Stemningsmaleri træder dobbelt skarpt frem paa Baggrund af Niels Ebbesens stolte og retlinede Ro. Han er kommen til Mødet med den urokkelige Beslutning ikke at vige et Fjed, ikke at gaa paa Akkord med Tyrannen; hos ham er der ingen Stemningsskiften, kun et Forbitrelsens Crescendo, der tilsidst giver sig Udslag i hadefuld Spot.

Næsten ligesaa malende og anskueligt er trods dens Korthed den Scene, hvor Niels Ebbesen paany tager sine Folk i Ed, før han drager ud paa det farlige Tog. Ikke Stænk af Sentimentalitet, ikke Spor af uægte Pathos skæmmer hans mandige og ærlige Ord til Svendene. Man forstaar tilfulde, at den Herre vil de alle følge i Liv og Død.

Skulde jeg nævne et enkelt Sted, hvor jeg t r o r, at Digteren med velberaad Hu har fjærnet sig fra den historiske Sandhed for at vinde en større Stemningsværdi, vilde jeg pege paa Scenen ved Broen mellem ham og den trøste Svend. Den er rent digterisk set virkningsfuld nok ved det overraskende i, at netop den mest trofaste svigter i det afgørende Øjeblik; men Digteren gennemfører ikke sin Idé, han nænner ikke at lade Mistanken hvile paa den brave Svend længere end til Strofens Ende. I næste Vers lader han tydeligt hans

ædle Motiv skimte igennem, og man smiler uvilkaarligt over hans naive Udbrud:

> thæn sammæ dagh, før aftæn kam,
> han thiæntæ hanum bezt.

Desuagtet kunde der jo godt ligge noget virkeligt til Grund for Situationen; men man bliver lidt mistænksom overfor den, naar man ser, at Niels Ebbesen ifølge Visedigterens Fremstilling har anlagt sin Plan paa en List. Stille nærmer han sig Grevens Herberg og søger ved et falsk Foregivende at faa ham til at lukke op for at udføre Drabet saa ubemærket som muligt og slippe bort med sine Folk, inden Fjenden kom paa Benene. Først da Listen mislykkes, bryder han Døren op med Magt[1]. Naturligvis maa han have taget den Mulighed med i Betragtning, at den fjendtlige Hær kunde blive vækket, og han selv forfulgt. Hvad laa da nærmere end at forsøge paa at sikre Tilbagetoget ved at løsne Broplankerne. Denne Idé maa sikkert have været et vigtigt Led i hans egen Plan, den kan umuligt, som Digteren vil, i det yderste Øjeblik være undfanget i den trøste Svends Hjærne[2]. Rimeligvis er heller ikke Skildringen af Drabet korrekt i alle Enkeltheder; det omtales saaledes slet ikke, at Greven raabte om Hjælp[3]. Rent æsthetisk set staar den højt ved sin Livfuldhed og dramatiske Spænding, men da Forfatteren, som alle Visedigtere, slet ikke indlader sig paa Lokalkolorit, savner man til en vis Grad Anskuelighed; man har ikke den usvigelig sikre Følelse af, at dette foregaar netop i Randers Gader og intet andet Sted i hele Verden.

Dog, denne Indvending rammer ikke særlig Visen om Niels Ebbesen, den gælder, som sagt, alle vore Middelaldersviser. Ikke med en Tanke falder det disse Digtere ind at indlade sig paa en virkelig Skildring af Begivenhedens Milieu.

---

[1] Smlgn. angaaende dette Punkt mine Bemærkninger S. 134 ff.
[2] Smlgn. Jørgensens Bemærkninger i Hist. Tidsskr. 6, 3, 85.
[3] Se ovenfor S. 95-96.

Medens Handlingen i de samtidige islandske Sagaer udvikler sig paa Basis af en bred og anskuelig Virkelighedsskildring, hvor man ligesom kan tage og føle paa de Omgivelser, hvori den foregaar, svæver den i Folkevisen, dens Stemningsværdi ufortalt, ofte ganske i Luften[1]. Og heri maa ogsaa Grunden søges til, at vor Viden om Livet i Datidens Danmark paa

[1] Jeg skal med et Par Eksempler oplyse, hvor vilkaarligt de Digtere, der lagde disse Viser, omgikkes med de faktiske Forhold i deres Skildringer: I Slutningen af Sangen om Slaget ved Lena fortæller Digteren (D. g. F. III, 223. V. 11) for ret at indprente Tilhørerne, hvor frygteligt Nederlaget var, at de danske Fruer stod i Højeloftet og ventede, at deres Mænd skulde vende tilbage fra Kampen; men de blev skuffede: Hestene kom blodige hjem,

og Sadlerne vare tomme.

Enhver føler sikkert, hvor gribende og glimrende Billedet fra et rent digterisk Synspunkt er valgt. Men med Virkeligheden har det intet at gøre. Slaget var udkæmpet oppe i Vestergøtland. Hvilken Stedsans maa de Dyr ikke have haft, hvis de uden videre kunde finde Vejen hjem, adskillige endda over Vand og Vove!

I Visen om Nilaus Markgrevens Søn (D. g. F. III, 284) berettes det, at Kongen holder Ting. Men bedst som han staar der, afbryder han Forhandlingerne, da han hører sin Datter græde hjemme i hendes Bur. Selv om ogsaa Tingsted og Kongeborg her tænkes at ligge i Nærheden af hinanden, maa hun dog snarere have hylet end grædt, og hendes Stemme maa have været god at kende!

I Visen om Ebbe Skammelsen fortæller Digteren (D. g. F. VI, 233. V. 18), at Helten, advaret ved en Drøm om Broderens lumpne Frieri til hans Fæstemø, søger Orlov og rider hjem; saa stærkt skyndte han sig, hedder det, at

‚han red det i dage to,
som før war syndagsfrest‘
(ɔ: søntærfrest d. v. s. en Uges Rejse).

Man faar et kraftigt Indtryk af Ridtets rasende Hast gennem denne Sammenligning. Men selvfølgelig er sligt umuligt; det hører til den Slags Eventyr, som kun en barnlig Fantasi hitter paa og et naivt Publikum gouterer; smlgn. ogsaa A. D. Jørgensens Bemærkninger om D. g. F. III. 360, 1-2 i Hist. Tidsskr. 6, 3, 70. Os undrer en saadan suveræn Foragt for Virkeligheden i Viser, der væsentlig skildrer historiske Forhold; men dengang de blev sungne, tog vist ikke nogen Modersjæl Anstød af sligt. Tiderne skifte!

saa mange Punkter er grumme tarvelig. Den Betydning, Tilværelsens Ydersider ogsaa i kunstnerisk Henseende har, var endnu ikke gaaet op for de Krese, hvorfra disse Digte stammer.

Efter at det blodige Drama er endt, og Forfølgelsen standset, er Sangen egentlig forbi. Om Heltens Hjemkomst efter Bedriften faar vi intet at vide ud over den korte Meddelelse, at han red hjem, og det lille Vers om Besøget hos den fattige Kone, der smukt og simpelt tolker den menige Mands Taknemlighed mod Befrieren.

Slutningsverset, det eneste i hele Sangen, hvori Digteren taler i sit eget Navn og direkte giver sin Stemning Luft[1], er i dobbelt Henseende interessant. For det første er det et Vidnesbyrd om de Følelser, man ogsaa i adelige Krese nærede for Grevens Drabsmand, og danner som saadant et smukt Pendant til Klosterbroderens ovenfor citerede Ærevers. Man kan vistnok heraf slutte, at Landets Befolkning har betragtet Drabet som en mandig og ærefuld Daad, Helten fuldtvel kunde være bekendt, ikke som en Mørkets Gærning, hvorover han og hans Landsmænd behøvede at skamme sig. Dernæst viser Verset, at Sangen er forfattet efter Niels Ebbesens Død, men inden Landet endnu var fuldstændig befriet for de fremmede Voldsmænds Herredømme.

III. Nyere Anskuelser om Overleveringen.

Niels Ebbesens Vise foreligger, som bekendt, i flere indbyrdes temmelig forskellige Former. I denne Henseende deler den Skæbne med alle andre danske Folkeviser, af hvilke mer end én Opskrift er bevaret. Man forvirres i Begyndelsen ved denne overvældende Mængde af Varianter, der baade i formel Henseende virker opløsende paa disse Digte og under-

[1] Smlgn. Steenstrup, Vore Folkeviser fra Middelalderen S. 174 ff.

tiden helt eller delvis sprænger Fortællingens faste Ramme; men en omhyggelig sammenlignende Undersøgelse vil dog i de allerfleste Tilfælde vise, hvor de oprindelige Linier gik, og føre til den Erkendelse, at disse indbyrdes mer eller mindre afvigende Redaktioner, engang har udgjort en Enhed, som kun en uheldig Overlevering har spaltet i varierende Afarter af samme Hovedtype. Enhedsmærkerne er gennemgaaende endnu saa fyldige og stærkt fremtrædende, at det vilde være ulige vanskeligere at forstaa, hvorledes disse blev Fælleseje for flere fra først af selvstændige Digte, end at forklare sig Oprindelsen til de talrige Uoverensstemmelser. En Del af disse beror paa, at skiftende Sprogbrug i Tidens Løb har sat stærkere Mærker i én Viseform end i en anden; største Parten skyldes svigtende Hukommelse med deraf følgende vilkaarlig Omdigtning og Indblanding af Reminiscenser fra andre Viser.

Mellem de Blinde, siger Ordsproget, hersker den Enøjede; og dette har sin Rigtighed, ogsaa hvor Talen er om Visehaandskrifter. Hyppigt rager nemlig mellem flere forvanskede Opskrifter en enkelt frem og kan betegnes vel ikke som god, men dog som den forholdsvis bedste. Sædvanligvis er den nemlig lige saa vrimlende fuld af formelle Fejl som de andre; men disse ligger dog ikke sjældent det oprindelige noget nærmere end i de øvrige, og Fortællingens Ramme har for det meste lidt mindre ved vilkaarlige Ændringer.

For Niels Ebbesens Visens Vedkommende mente Grundtvig at kunne udpege den i Rentzels Haandskrift bevarede Form (A) som den mest oprindelige, og efter min Formening har han her Ret. A. D. Jørgensen, som med stor Kærlighed og Interesse gentagne Gange har behandlet denne Vise, kom derimod til det Resultat, at den af Grundtvig i D. g. F. under Mærket B aftrykte Form ikke blot var den forholdsvis bedste, men, bortset fra mindre Mangler, den eneste Repræsentant for den ægte Overlevering af den gamle Sang. Begrundelsen af denne Dom har han givet gennem en ud-

førlig Analyse i Tidsskriftet For Idé og Virkelighed 1869 S. 371 ff, der med mindre Forandringer er optrykt i Bidrag til Nordens historie i middelalderen S. 135 ff. og suppleret ud fra ny Synspunkter med enkelte væsentlige Rettelser i Hist. Tidsskrift 6. R. 3. Bd. S. 58 ff.

Jørgensen gaar ud fra det indenfor visse Grænser fuldstændig berettigede Standpunkt, at man ikke til Grund for Bedømmelsen maa lægge Viseformens større eller mindre Overensstemmelse med kendte historiske Fakta. Den Mulighed kan jo ingenlunde udelukkes, at Visedigteren enten ikke har villet eller ikke har kunnet give os ren Historie, men kun frit har bearbejdet et historisk Æmne i poetisk Form. Derfor mener han, at man ved Folkeviserne om historiske Personer skal opsøge den Form, der repræsenterer den digteriske Enhed i størst Fylde og Kraft. Her har vi — hvis en saadan da overhovedet foreligger — Sangen i den Skikkelse, der kommer den oprindelige nærmest.

At disse Egenskaber for Niels Ebbesens Visens Vedkommende findes i Opskrift B — og kun der — søger han at godtgøre for det første ved at hævde denne Redaktions formentlig ensartede digteriske Støbning: Paa Trods af den historiske Overlevering er Helten fremstillet som en ægte Ridder; hans Bedrift som en ridderlig Daad, en Frugt af Kækhed og List, udsprungen af et ægte ridderligt Sind, saaret Stolthed og ubøjelig Selvstændighedsfølelse. »Visen opfatter ikke Niels Ebbesen som frihedshelt. Hvad han gør, sker fordi han er fornærmet og uden grund er bleven fredløs; han vilde hævde ridderens ret til at tage tjeneste og tage orlov efter eget tykke, det kunde greven ikke taale at høre, og derfor undsagde de hinanden«.

Et Udtryk for den digteriske Enhed og Konsekvens, der skal præge B i Modsætning til de øvrige Opskrifter, finder Jørgensen især deri, at den er den eneste, der lader Niels

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 142.

Ebbesens List overfor Greven lykkes. I de andre indledes ganske vist Overfaldet med den samme List; men Greven mærker Uraad, Planen strander, og Niels Ebbesen bliver nødt til at sprænge Døren til Grevens Bopæl for at komme ind. Denne Fremstilling af Begivenheden opfatter Jørgensen som senere, mere historiske Tiders Forsøg paa at bringe Visens Beretning i Overensstemmelse med den historiske Virkelighed[1].

En yderligere Støtte for Rigtigheden af sin Opfattelse finder han endvidere ved Sammenligning af visse Partier i B med de tilsvarende i de øvrige Redaktioner. ‚Ingensteds' — mener han — ‚viser denne opskrifts fortrin sig tydeligere end lige i begyndelsen. Greven drog til Danmark — saa ilde lod han sig råde —, skønt det forlængst var spået ham, at han skulde lade sit liv derinde; han trode ikke på spådommen, han vilde trodse den og friste sin lykke. Og hvor han drog frem, bøjede alt sig for ham, riddere og svende, bønder og bomænd modtog ham som deres herre; kun én mand vovede at modsætte sig, og det var Nils Ebbesen; han nægtede at gå den mægtige til hånde'[2] ... ‚Indledningen (i B) er som helhed en fint udført efterligning af Marsk Stigvisens drømme, der også et øjeblik udtydes fejlagtig og tilsyneladende gøres til skamme, men hvis urolige billeder dog ligesom kommer til at gennemvæve det hele'.[3]

Ogsaa i Samtalen ved Randers Strand, hvor B lægger Greven det ganske meningsløse Spørgsmaal i Munden: ‚Hvor lide de Sønderjyder', og i Niels Ebbesens Tiltale til sine Svende finder Jørgensen, at B bærer Prisen fremfor de øvrige Opskrifter, og det Grundsyn, der har været ledende for hans Bedømmelse af de foreliggende Redaktioners relative Værdi, formulerer han endelig saaledes: ‚Visen udgør altsaa, som den foreligger i sin ældste form, en fuldendt helhed, det er dens styrke som digtning, dens svaghed som historisk aktstykke.

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 141-142. [2] Samme Sted S. 144.
[3] Samme Sted S. 144-145.

Den er rimeligvis digtet ud af samtiden og ud af fuldt kendskab til begivenheden, men digteren har dannet et poetisk emne af det historiske efter eget tykke. De brud, der senere er gjort paa den for at gøre den mere rimelig, har forstyrret dens harmoni uden at forandre dens karakter som væsentlig uhistorisk'.[1]

Jeg har ovenfor udtalt min Tilslutning til Jørgensens Standpunkt, naar han hævder, at vore saakaldte historiske Folkeviser ikke maa opfattes og bedømmes som historiske Aktstykker. De er Viser om historiske Personer og Begivenheder, intet andet. Som saadanne er de selvfølgelig ogsaa — de bedste maaske ikke mindst — farvede af en stærk Tendens. Det vilde jo ogsaa være mærkeligt, hvis det ikke var saa. Selv en Historiker, der for Alvor sætter sin Personlighed ind paa et Æmne, undgaar ikke Tendensen; det følger simpelthen af det Faktum, at intet Menneske i Virkeligheden kan leve sig fuldstændigt ind i et andet Menneskes Syn og Tænkemaade og derfor heller ikke kan dømme helt korrekt om Vedkommendes Forhold og Motiver: han lægger uvilkaarligt noget til af sit eget, særlig da naar Genstanden for Bedømmelsen tilhører en svunden Tid, hvor Individets Udviklingsmuligheder og Traditionsbestemthed var af en ganske anden Art.

Men gælder dette for den historiske Fremstilling, saa gælder det i endnu højere Grad for den digteriske, hvis Værdi netop har sit Tyngdepunkt i Forfatterens Individualitet, i den Stemning, der bærer hans Syn paa Mennesker og Tider. Derfor maa den digteriske Fremstilling altid mer eller mindre forrykke Linier, Forhold og Motiver; thi dens Maal er ikke at docere Fakta, men at bringe Læserens eller Tilhørerens Stemning til at svinge i Takt med Digterens egen. Herigennem er det ogsaa antydet, hvor Grænsen skal søges for Digterens Frihed overfor et historisk

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 150.

Æmne: Den ligger i det Kendskab til Sagen, han kan forudsætte hos sit Publikum.

Til Størstedelen af vor Viden er der jo knyttet en ikke ringe Stemningsværdi, særlig da til den, der angaar Hjemstavn, Slægt og Fædreland, hvad enten den er vundet gennem personlige Oplevelser eller ved Tilegnelsen af fremmede Forestillinger. Afviger nu den digteriske Fremstilling i væsentlig Grad fra det, man ved eller tror er rigtigt, skabes der Disharmoni i Tilhørerens eller Læserens Sjæl; det tilsigtede Stemningsindtryk faar ingen Magt over Sindet, Illusionen er brudt, og uvilkaarligt falder Latterlighedens Skær over Digterens forlorne Maskeradefigurer. Hvem vilde saaledes nu til Dags kunne undlade at smile haanligt over et historisk Digterværk, der gjorde Tyre Danebod til Harald Blaatands Hustru eller lod Frederik den sjette vinde Sverigs Krone ved Freden i Kiel. Paa dette Punkt er der ingen Forskel mellem fordum og nu: Ligesaalidt som en Digter i vor Tid ustraffet kan tillade sig den Slags Udskejelser overfor sit Publikums bedre Viden, ligesaalidt kunde han det sikkert i det 14. Aarhundrede.

Derfor er det ogsaa paa Forhaand ganske utænkeligt, at en samtidig Digter i en Sang, der utvivlsomt er bleven modtaget med Begejstring paa alle Jyllands Adelsgaarde, skulde have vovet at fortælle, at Niels Ebbesen drog som fredløs til Norge, naar hvert Barn vidste, at han for kort Tid siden var faldet paa Ærens Mark ved Skanderborg; eller at han ved List havde skaffet sig Adgang til Grevens Sovekammer, naar der blandt Tilhørerne var Folk til Stede, hvis Slægtninge maaske havde været med til at sprænge Døren!

Nej, hvis den Fremstilling, Redaktionen B giver af Begivenheden, virkelig er den ægte og oprindelige, saa kan Visen umuligt være samtidig, saa maa den have været digtet for en Generation, der var ganske uvidende om alle de nærmere Omstændigheder, der knyttede sig til den mindeværdige Nat i Randers.

Dog, saaledes forholder det sig ikke: Digtet er utvivlsomt samtidigt, og en omhyggelig Prøvelse vil ogsaa vise, at, naar Formen B paa væsentlige Punkter afviger fra de andre, skyldes det senere Tiders Forvanskning. Hermed skal dog ingenlunde være sagt, at B overhovedet ikke ejer noget Parti, der udmærker sig ved større Oprindelighed end de tilsvarende i de øvrige Opskrifter. Den har sine Fortrin og sine Mangler ligesom de andre. Ulykken er kun, at Jørgensen i sin Kritik her er kommen galt ind paa Sagen; og Resultatet er derfor blevet, at det, han udhæver som ejendommelige Fortrin, gennemgaaende maa betegnes som Forvanskninger af den rette Overlevering.

Slutningen af B Redaktionen, der lader Helten drage i Landflygtighed til Norge, betragtede Jørgensen tidligere som ægte og som et ganske uundværligt Led i Kompositionen[1]; senere indsaa han selv[2], at dette Standpunkt ikke lader sig forsvare. Slutningen passer nemlig slet ikke til det Svar, som B selv lader Niels Ebbesen give Greven, da denne truer ham med Døden, hvis han ikke vil gaa i Landflygtighed (V. 23), og heller ikke til hans Udtalelse overfor Hustruen om Grevens Trusel (V. 29). Den Mand, der har ladet disse Ytringer falde, drager ikke kort efter med glad Hjærte og ubøjet Mod i Landflygtighed til Norge (V. 59 og 60).

Ligesaalidt kan jeg dele Jørgensens Begejstring for den Indledning, Visen i Opskrift B har faaet. Der kan næppe være Tvivl om, at det Vers, der betinger Jørgensens Dom (B V. 3), er en senere Tildigtning: V. 15 og 16, der danner et uundværligt Led af Samtalen ved Randers, kan umuligt forliges med Paastanden om, at Niels Ebbesen var den eneste, der ikke vilde underkaste sig Grevens Herredømme[3]. Den ejendommelige Indledning i B er altsaa ligesaavel senere lavet som den ejendommelige Slutning.

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 142. [2] Hist. Tidsskr. 6 R. 3. Bd. S. 79 Anmk. 1. [3] Smlgn. Steenstrup, Vore Folkeviser S. 299 ff.

Endvidere forekommer det mig, at det Forsvar, Jørgensen fører i Marken[1] for Grevens Spørgsmaal til Niels Ebbesen under Samtalen ved Randers »Hvor lide de Sønderjyder?« er ganske mislykket. Betegnelsen Sønderjyde har aldrig været i Brug for andre end Beboerne af Landsdelen sønden for Kongeaaen, og naar Jørgensen er af en anden Mening desangaaende, burde han have støttet den ved bedre Beviser end den skruede Fortolkning, han her giver til Bedste. Slige Spidsfindigheder kan ikke tildække den Kendsgærning, at Overleveringen i B ogsaa paa dette Punkt er forvansket.

Angaaende B's Fremstilling af Overfaldet har jeg alt tidligere i en anden Sammenhæng bemærket, at en samtidig Digter næppe vilde have tilladt sig en slig grov Forvanskning af Kendsgærninger, naar Talen var om en saa velkendt Begivenhed. Men da dette Punkt synes at være den Kærne, hvorom hele Jørgensens ejendommelige Syn paa denne Sag har udkrystalliseret sig, kan Spørgsmaalet ikke godt afgøres ved en almindelig Betragtning; det maa underkastes en nærmere Prøvelse.

B's Beretning er her gennemgaaende enslydende med A's, naar undtages, at A's Vers 51 og 52:

Greffuen ud aff winduit saae,
hand saae thi blancke spiude:
„Saa ussell jeg tiill Dannemarck kom,
Niels Ebiisen holler her-ude!"

De støtte paa dør mett skiold och spiud,
thi nagler ginge alle y støcke:
„Est thu her-ende, greff Giertt,
wi wiille dieg en skolle tiil-driicke."

i B er ombyttet med følgende (V. 46):

Dy lucte op den greffuis dør,
thett budt skulle indt gaa:
daa war det Niels Ebbessenn,
hand monne thil sengenn gaa.

---

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 145.

B's Version staar ene, alle de andre Opskrifter stemmer med A. I og for sig var der jo slet intet i Vejen for at antage, at kun en enkelt Version havde bevaret det rette, medens alle de øvrige var forvanskede. Overleveringen er af den Art, at man maa være glad til, naar det rigtige findes idetmindste ét Sted. Men naturligvis bør Kritikeren ved et saadant Valg køre sit Skøn i nogenlunde stramme Tøjler og give gode Grunde for, at just den Version, han giver Fortrinet, bærer Ægthedens umiskendelige Præg. Det eneste, Jørgensen kan anføre til Gunst for sin Opfattelse, er imidlertid, at kun Opskrift B helt igennem — d. v. s. naar tilstrækkelig mange generende Vers stryges[1] — bærer Præget af Enhed og Konsekvens i Fremstillingen, og at denne Enhed netop betinges af den lykkeligt gennemførte List. Denne Grund holder ikke længer Stik, naar, som vi ovenfor saa, baade den ejendommelige Begyndelse og Slutning begge viser sig at bero paa grove Forvanskninger af Overleveringen, og naar den lykkeligt gennemførte List i Virkeligheden slet ikke harmonerer med det, som følger efter. Kort derpaa hedder det nemlig i B V. 51:

Der greffuen hand vor dødt,
da slog di paa thromme:
det wor Niels Ebbessenn,
hand lodt aff byenn gange.

Der siges ganske vist ikke udtrykkeligt her, hvem det er, der lader Trommerne røre; men at det efter Visens Opfattelse ikke, som man i Almindelighed har antaget[2], er Niels Ebbesen og hans Folk, forekommer mig utvivlsomt: Han søger efter fuldbragt Daad at undfly med sine Svende saa hurtigt som muligt, og i Verset udhæves netop den skarpe Modsætning mellem hans Færd og deres, der lader

[1] Smlgn. Hist. Tidsskr. 6, 3. S. 81.

[2] Saaledes Steenstrup i vore Folkeviser S. 306, Jørgensen i Bidrag S. 141 og i Hist. Tidsskr. 6, 3. 86 med Anmk. 2.

Trommerne røre (de slog paa Tromme — han lod af Byen gange). Havde ,det wor' været udeladt, og Verset lydt saaledes:

Der greffuen hand vor dødt,
da slog di paa thromme;
Niels Ebbessenn . . . .
hand lodt aff byenn gange.

vilde næppe nogen have misforstaaet dets Mening. I Virkeligheden er det ogsaa kun et mangelfuldt Kendskab til Betydningen af dette staaende Udtryk i det senere Folkevisesprog, der har givet Anledning til den gale Fortolkning. Formlen ,Thett wor N. N. hann' knytter aldrig nogensomhelst Forbindelse mellem et foregaaende og et efterfølgende Led, men tjener — enten den nu er oprindelig eller senere indskudt — kun til at udhæve Subjektet i den kommende Sætning, ofte saaledes at det ligefrem svarer til et adversativt Asyndeton i moderne Dansk[1].

Det kan altsaa kun være Holstenerne, der efter Drabet slaar Allarm. Men saa kan ikke Fortællingen om den lykkeligt gennemførte List have haft Plads i den oprindelige Vise: Den maa af en senere Bearbejder være indsat i B; thi hvis virkelig Listen var lykkedes, og Niels Ebbesen ved Hjælp af den ubemærket var kommen ind til Greven, var det Hele jo løbet af i Stilhed, og det er da ganske uforstaaeligt, hvad der giver Anledning til, at Fjenderne kommer paa Benene og lader Trommen røre.

---

[1] Som her f. Eks. D. g. F. II, 125,54

Satte de dend unge brud
udi dend brudeseng:
Det var Spanelandtz høffding,
hand dualde icke halffue lenge.

Endvidere D. g. F. III, 255, 43

Saa snart da bleff den sorte iord
med silcke och sindell bredt:
det war de tre kongebørn,
bleff till deris moder indledt.

Jvnfr. II, 127, 85; III, 590, 38; VI, 18, 7; 72, 26; 256, 19; VII, 167, 16.

Hverken for Helhedens eller for Enkelthedernes Vedkommende kan jeg altsaa underskrive Jørgensens Dom om Værdien af de Opskrifter, hvorigennem Visen er kommen til os. Hvor vilkaarligt og ensidigt hans Syn paa disse Ting var, fremgaar bedst af hans Paastand om, at Niels Ebbesens Bedrift i B skildres som en ægte ridderlig Daad[1]. Der er dog virkelig Maade med Ridderligheden, naar Resultatet kun naas ved et listigt og velberegnet natligt Overfald paa en intetanende Fjende! Det var en kæk og vovelig Daad, en glimrende Bedrift. Men ægte ridderlig — nej!

I Jørgensens Stilling til dette Spørgsmaal er der en iøjnefaldende Svingning, naar man sammenligner det Standpunkt, han indtager i Bidrag til Nordens hist. i middelalderen med den Behandling, det undergives i Hist. Tidsskrift 6. R. 3. Bd. S. 58 ff. Ikke saaledes at forstaa, at han har opgivet Paastanden om B's Fortrinlighed i Sammenligning med de øvrige Opskrifter; den fastholdes[2] stadig omend med enkelte Modifikationer. Men hele denne Side af Sagen træder dog langt mere i Baggrunden end tidligere: Hans Øjne er aabnede for adskillige Vanskeligheder, som han før oversaa, og Tanken om at drage en helt ny Delingslinie indenfor Overleveringen, som han allerede tidligere løst havde henkastet[3], antager her fastere Form og opstilles som en Mulighed, der ogsaa maa tages i Betragtning[4]. Med andre Ord: Han vakler mellem to grundforskellige Hypotheser, der egentlig udelukker hinanden, men som desuagtet begge uden at holdes skarpt adskilte drages ind i Undersøgelsen.

---

[1] Bidrag til Nordens hist. S. 141. — Prof. Steenstrup (Vore Folkeviser S. 305) har ganske Ret, naar han hævder, at Drabet efter Visens Beretning foregik paa samme Maade som ellers ved Fejder mellem Adelsmænd herhjemme i Middelalderen. Man søgte nemlig i saadanne Tilfælde ved alle Midler og med saa liden Risiko for sig selv som muligt at komme sin Modstander til Livs. Men at en saadan Adfærd nogensinde er bleven betragtet som ‚ægte Riddervis‘, skylder Prof. Steenstrup Bevis for. I Viserne finder han det næppe.
[2] L. l. S. 77 ff. [3] Bidrag S. 149. [4] Hist. Tidsskr. 6, 3, 80 ff.

Den ny Skellinie, han nu kunde tænke sig draget, sondrer ikke mellem én forholdsvis god og flere stærkt forvanskede Opskrifter af samme Vise, men mellem to oprindelig ganske forskellige Bearbejdelser af samme Æmne, der i Tidens Løb efterhaanden gik over i hinanden, saa at man nu kun kan skimte svage Spor af de oprindelige Linier. Det er især de Partier af Visen, som omhandler Overfaldet paa Greven i Randers, der giver Jørgensen Materialet til Underbygning af den ny Hypothese. Han hævder nemlig, at der i de overleverede Viseredaktioner med Undtagelse af B paa dette Punkt findes en Sammenblanding af to oprindelig diametralt modsatte Fremstillinger: Af nogle Vers faar man det bestemte Indtryk, at Overfaldet foregik ved Nattetide, og at Digteren tænkte sig det Hele udført ved List, medens andre ligesaa utvetydigt taler for den Opfattelse, at det foregik om Dagen, og at Niels Ebbesen med sine Folk kom ridende hen til Grevens Herberg. Disse Modsætninger, mener Jørgensen, er uforenelige; de kan ikke begge fra først af have haft deres Plads indenfor den samme Vises Ramme; og heri har han utvivlsomt Ret: det er umuligt. Men et andet Spørgsmaal bliver det rigtignok, om Jørgensens kritiske Methode her er forsvarlig. Han indrømmer selv uforbeholdent, at vor Overlevering er stærkt forvansket; han er ikke sparsom med at erklære snart enkelte Vers, snart hele Partier for uægte Tilføjelser[1]. Med hvilken Ret antager han da, at netop de Verslinier, paa hvilke han bygger Modsætningsforholdet, og som snart findes i en Redaktion snart i en anden, alle i den foreliggende Form er ægte og oprindelige Dele af to fra Begyndelsen af forskelligt anlagte Fremstillinger af det samme Æmne? En saadan Løsning af Vanskelighederne er vistnok af meget problematisk Værd. Ikke at tale om, at den vilde drage ganske urimelige Konsekvenser efter sig.

[1] Hist. Tidsskrift 6, 3, 78 og 80-81.

For de allerfleste Viser gælder det jo, at der findes betydelige saglige Uoverensstemmelser mellem de forskellige Redaktioner, fordi Handlingens Gang indenfor den enkelte Opskrifts Ramme for det meste er bleven bragt i Ulave ved Overspringning af Vers, Indskud og vilkaarlige Ændringer. Derfor kan man ikke paa dette Grundlag alene opstille en Hypothese, der sondrer mellem flere oprindelig forskellige Behandlinger af det samme Æmne, som i Tidens Løb er gaaet over i hinanden. Hvor lidet rationel en saadan Fremgangsmaade er, ses bedst, naar man tænker sig den konsekvent gennemført for alle Visers Vedkommende. Hvad der er Ret for den ene, maa jo være billigt for den anden: hverken Niels Ebbesens Vise eller i det Hele taget de saakaldte historiske Viser er noget for sig, danner ikke en særegen Enklave indenfor Folkevisedigtningen; denne Side af den store Produktion maa kritisk vejes og sigtes efter de samme Principer som de øvrige. Gennemførte man nu Jørgensens Hypothese ogsaa for disses Vedkommende, kunde man i adskillige Tilfælde sætte en smuk Rekord: Det vilde ingenlunde være nogen Sjældenhed, at en Vise ud fra disse Forudsætninger maatte antages oprindelig at have eksisteret i 3—4 selvstændige Tekster, der i Tidens Løb var blevet blandede sammen. Saadanne Konsekvenser forekommer mig i høj Grad afskrækkende. Naar hertil saa kommer, at Størsteparten af disse Sange bestaar af de samme Vers i mer eller mindre varieret Skikkelse, vilde det vistnok være en meget vanskelig Opgave at vise, under hvilke Betingelser disse mærkelige poetiske Produkter havde udviklet sig.

Dog dette er ikke Jørgensens eneste Forklaring paa Fænomenet. Ogsaa den Mulighed lader han aaben[1], at Uoverensstemmelsen i vor Overlevering kan skyldes senere Tiders Forvanskning, og her er sikkert den Retning antydet, i hvilken Forskningen skal gaa; men det forekommer mig

---

[1] Hist. Tidsskrift 6, 3, S. 81-82.

rigtignok, at den Behandling, han har givet Æmnet, er lidet fyldestgørende.

Desværre falder min Dom i denne Sag ikke sammen med den, andre Forskere har udtalt[1]. Jeg bliver derfor nødt til at gaa nærmere ind paa Enkelthederne og vise, hvorfor jeg ikke kan anerkende de Resultater, Jørgensen mente at være naat til.

De to Partier, det her kommer an paa, er Scenerne i Hjemmet efter Undsigelsen samt Overfaldet i Randers; thi navnlig om dem er det, Jørgensens Kritik koncentrerer sig. Hvad han forøvrigt har anført til Forsvar for B Versionens Fortrinlighed, har jeg i alt Væsentligt sagt min Mening om ovenfor og skal ikke gentage den nu.

Hver Redaktion af Visen betragter jeg foreløbig som en Enhed for sig. Derfor bør naturligvis ogsaa hver Opskrifts Beretning prøves for sig, og det, der ved denne Undersøgelse maatte vække Anstød, kan kun kritiseres ud fra den samme Viseredaktions øvrige Beretning. Paa denne Maade forekommer det mig, at man vil kunne naa et forholdsvis sikkert Resultat. Thi er Niels Ebbesens Vise virkelig en oprindelig digterisk Enhed, saa skal det nok vise sig, at, naar vi efter Prøvelsen sammenstiller de Resultater, Særundersøgelserne har givet, vil Overensstemmelsen i det Væsentlige træde saa stærkt frem, at ingen kan være i Tvivl om, hvor de oprindelige Hovedlinier i Visens Fabel løb: det, der afviger herfra, maa utvivlsomt skyldes senere Tiders Forvanskning og bør fjærnes. Ved denne Gennemgang holder jeg mig for at vinde et klarere Overblik over Stoffet udelukkende til det, der angaar Handlingens Komposition; den historiske og sproglige Side af Sagen lades ude af Betragtning. Naturligvis er det især de af Jørgensen fremsatte Anker, jeg her har i Sinde at drøfte; men ogsaa Punkter, der har vakt

---

[1] Prof. K. Erslev i Hist. Tidsskrift 6, 6, 423 ff og Dr. A. Olrik i Danske Folkeviser 1899. S. 63.

Anstød hos andre Forskere, eller som forekommer mig selv at fortjene nærmere Prøvelse, er inddragne i Undersøgelsen.

A V. 31—57. Hustruens Opfordring til at vende Hesteskoene[1] passer ikke i denne Sammenhæng. Raadet fremstilles som en glimrende List, en Snedighed uden Lige[2], og man venter derfor bestemt, at det vil blive taget til Følge under Udførelsen af Overfaldet. Ellers var der jo ingen Grund for Digteren til at lade Hustruen fremkomme med et saadant Forslag og udhæve det saa stærkt; men mærkeligt nok omtales det aldeles ikke ved denne Lejlighed. Dog dette er ret beset, ganske i sin Orden; thi der er under de givne Omstændigheder overhovedet ikke Plads for en saadan Manøvre; denne Forholdsregel var simpelthen taabelig, hvad enten Overfaldet foregik om Dagen eller om Natten. Om Natten var det jo umuligt at forfølge et saadant Spor, og om Dagen — »Hvilken opsigt måtte de ikke vække overalt, hvor de kom frem, uden hensigt og til den største fare for dem selv?«[3] Formodentlig er de to Vers laante fra en anden Vise, hvor en lignende Snedighed omtaltes, men hvor den vel at mærke

---

[1] A V. 36-37 (D. g. F. III, 518):

»I lader ether hest tiill smide gaa,
saa inderliig well beslo:
alle hagerne wende fram,
thett giffuer ieg ether for raadtt.

Alle hagerne ind-att wende.
po sporitt de ether icke kiende:
y lader thett ingen mand wiide,
thett radtt gaff ether en quinde!«

[2] Dette fremgaar af V. 37 L. 3-4. N. E. maa ikke fortælle nogen Mand, at han lærte denne List af en Kvinde; thi enhver Mand vilde paa Kønnets Vegne føle sig ydmyget og forbitret over, at dets Ævner i den Grad var blevet stillede i Skygge af en Kvinde.

[3] Saaledes Jørgensen i Hist. Tidsskr. 6, 3, 83. Smlgn. hans Bemærkninger S. 85 og S. 79.

var paa sin Plads. Visen er tabt; men vi har Efterretning om, at den har eksisteret, og at dette Træk fandtes i den[1].

Opfordringen til Svendene tiltaler Jørgensen mere[2] i B's Gengivelse end i A's og de øvrige Opskrifters: mig forekommer den i høj Grad mangelfuld i dem alle. Kun D har bevaret det uundværlige Overgangsvers (V. 22)[3]; i B alene findes den Strofe, hvori han giver Svendene Orlov, hvis de ikke ønsker at tage Tjeneste paany[4], og som efter Sammenhængen her ikke kan undværes. Til Gengæld har saa A, C og tildels D alene to Strofer[5], i hvilke Niels Ebbesen først opfordrer Svendene til at gøre sig til Gode og dernæst antyder, at han har planlagt et farefuldt Foretagende. Begyndelsen af disse to Vers passer nøje til det i D bevarede Overgangsvers, og Slutningen udfylder selv i sin forvanskede Skikkelse et Hul i Fortællingen: Der er ingen Mening i, at Niels Ebbesen uden Spor af Foranledning spørger, hvilken

---

[1] Grundtvig i D. g. F. III, 422. [2] Hist. Tidsskr. 6, 3, 79; smlgn. Bidrag til Nordens hist. i middelalderen S. 148.

[3] D. g. F. III, 527, 22:

> Ded vare Nielaus Ebessenn,
> hand ganger i fruer-stuen innd:
> skencker hand for sine dane-suene
> baade miød och wienn.

Smlgn. Bemærkningen nedenfor S. 139 om anden Linie.

[4] D. g. F. III, 522, 35:

> »Huilcke wil mig følge
> dy recker mig hand paa nye:
> huem som orloff haffue vill,
> hand siger mig det rett nue!«

[5] D. g. F. III, 518, 38-39:

> »I eder och dricker, y dannissuene,
> y giør ether fuld glade!
> først thenne natt forgangen ere,
> tha fannger wy dagen y stadtt.
>
> Dagen komer ick. for solen skin,
> saa faa wy thidende ny:
> saa will ieg paa mine suene see
> huilcken fra sin herre wiill fly.«

af Svendene der nu vil følge ham, og hvilken der vil fly; thi det er en Selvfølge, at under almindelige Forhold var de alle forpligtede til at følge ham; derfor havde de jo taget Tjeneste hos ham. Anderledes stiller Sagen sig, hvis det er et dumdristigt Vovestykke, han fører dem til; saa er der Mening i at give dem selv Valget. Men saa maa dette ogsaa stilles saaledes, at Svendene kan vide, at Spørgsmaalet rettes til dem under en ganske bestemt Forudsætning, og den faar vi først ind i Teksten ved Hjælp af disse to Strofer.

Om Vers 41 (D. g. F. III, 518):

> Saa redtt di tiill Fruuer-lundtt,
> ther bunde the theriis heste:
> saa ginge the y Randers indtt,
> greffue Giertt hanum wille di gieste.

bemærker Jørgensen (l. l. S. 82): »Skønt A senere lader N. E. »holde« foran grevens dør, har den dog ikke villet bortkaste verset om, at hestene bindes i fruerlund; men hvad der gav god mening, når talen var om et overfald på en gård[1], i hvis fruerlund hestene lades tilbage, bliver meningsløst, når man skal tænke på et ridt til Randers ved højlys dag.«

Ordet Fruerlund forekommer aldrig som Fællesnavn, men udelukkende som Egennavn, og efter Sammenhængen kan det her kun betegne en i Nærheden af Randers syd for Gudenaa liggende Skov, hvorved senere en Avlsgaard byggedes[2]. Det er et løst Paafund, som J. formodentlig har laant fra Vedel-Simonsen, at ‚fruerlund' skulde være en gængse Benævnelse for en Lund i Nærheden af en Adelsmands Gaard.

---

[1] Herved sigtes til Fremstillingen i B, hvor Verset lyder saaledes (D. g. F. III, 522, 37);

> Saa red dy y Fruerlund,
> der bant dy deris heste:
> saa gick dy y gaardenn indt,
> greffue Giert saa wille dy gieste.

[2] Om dette Skovland paa Aaens sydlige Bred, dets oprindelige Udstrækning, Rydning i ‚den keiserlige Feide' (ɔ: Trediveaarskrigen) og Opførelsen af Avlsgaarden Fruerlund se Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris 1, 186 ff.

J.'s Opfattelse af Situationen er altsaa urigtig, og Strofen om Hestenes Anbringelse i Fruerlund giver ikke blot god Mening, som den her staar, men er ligefrem uundværlig, saa vist som Niels Ebbesen efter A's Version er tilfods og i Nattens Mørke lister sig ind i Randers By og hen til Grevens Bopæl. Den Modsigelse, J. finder i A's Fremstilling af Begivenhederne, beror i Virkeligheden kun paa en eneste Linie[1], om hvilken mere nedenfor, og det, der har bibragt ham et rent skævt Syn paa Sagen, er hans totale Misforstaaelse af A's V. 51—52:

Greffuen ud aff winduit saae,
hand saae thi blancke spiude:
„Saa ussell ieg tiill Dannemarck kom,
Niels Ebiisen holler her-ude!"

De støtte paa dør mett skiold och spiud,
thi nagler ginge alle y støcke:
„Est thu her-ende, greff Giertt,
wy wiille dieg en skolle tiil-driicke."

om hvilke han bemærker (l. l. S. 80):

»Her er helten altså til hest, og det er højlys dag; han kommer med en overvældende magt; straks greven ser ham, er det ham klart, at spillet er tabt. Der er ikke tale om nogen list, Niels Ebbesen spørger truende: »er du herinde?« — greven er ikke i sengen, men ved vinduet, og digteren lægger vægt på at få slået fast, at det er en dagens dåd.«

De to første Linier siger selv i den forvanskede Skikkelse, Overleveringen har givet dem, intet om, at det er højlys Dag. Under den i de foregaaende Strofer skildrede Forhandling mellem Greven og det foregivne Bud maa man tænke sig, at Pagen (smlgn. C V. 46) efter Ordre har tændt Lys, og ved et Blik ud ad Vinduet opdager saa Greven fra Sengen, hvori han stadig maa tænkes liggende, de blanke Spyd udenfor, som reflekterer Lysene fra Værelset. Da mærker han, at Spillet er ude, ikke fordi Niels Eb-

[1] V. 51. L. 4: Niels Ebiisen holler her-ude.

besen kommer med en overvældende Styrke, men fordi han trods sine 4000 Mand i det givne Øjeblik er værgeløs. Og fra nu af er der ganske vist ikke Tale om List: den var kun paa sin Plads, saalænge Greven fæstede Lid til det foregivne Buds falske Ord. Naar det derfor V. 51 L. 4 hedder:

Niels Ebiisen holler her-ude

staar denne Linie i den mest skrigende Modsætning til hele den øvrige Beretning og maa, som dens metriske Forfatning ogsaa tyder paa, være forvansket. Paa en slig Enkelthed kan der i en saa medtaget Overlevering som den, vi maa arbejde med, intet bygges. Bestræbelsen maa her gaa ud paa, naar Modsigelsen staar fast, at faa den fjærnet af Teksten paa den mest rationelle Maade; thi den har ikke været der fra først af.

I Vers 44 (D. g. F. III, 518):

Hand begierdede orloff
och ther-thiill sadell och hest;
den same dag, førind afftenn kom,
handtt thienntte hannom allerbest.

mente Jørgensen (l. l. S. 80) at have en stærk Støtte for den Antagelse, at Overfaldet efter A's Beretning maatte tænkes udført om Dagen. Naar det allerede var Dag, dengang Scenen ved Randersbro foregik, og Overfaldet fandt Sted samme Dag inden Aften, saa var det sket om Dagen og ikke om Natten. Dette vilde være uimodsigeligt, hvis Ordet Dag her virkelig kun kunde have den Betydning, Jørgensen tillægger det. Men saaledes er det ingenlunde; han har ikke lagt Mærke til, at det baade paa ældre Svensk[1] og paa Dansk[2] ogsaa kan betegne hele Døgnet, ikke blot

[1] Smlgn. Schlyter, Corp. iur Sveo-Goth. XIII, Artik. Dagher 2 og Søderwalls Ordbok I, 179 Artik. Dagher 3.

[2] Jvnfr. saaledes Jyske Lov II, 83 (Thorsens Udg. S. 172), hvor begge Betydninger forekommer lige ved Siden af hinanden »oc allæ the dagh thær prest bivthær full hælægh at haldæ fra um

dets lyse Halvdel, og det er netop Tilfældet her. Da Optrinet ved Broen maa tænkes foregaaet, medens det endnu var Nat, er Døgnet altsaa ogsaa paa dette Sted beregnet paa kirkelig Vis som en Nat og en efterfølgende Dag.

Mellem Vers 55 og 56:

Suariit thett then sortte suend,
for hand vor icke huidtt:
„Lege wy nether then lange thalle,
wy lader thi suerde biide!“

„Icke haffuer ieg slott eller leenn,
att giffue (ɔ: gøme) saa riig en fannge:
y spare nu icke thi skarpe suerdtt,
y lader thenum fast gannge!“

er vistnok en Strofe udfaldet. Niels Ebbesens Ord i V. 56 er formede som et Afslag paa en Bøn; men dette forudsætter, at der her har staaet et Vers, hvori Greven bad om Skaansel.

Heller ikke Vers 63—64:

Faaritt breger, och gaassen keger,
och hanen galler poo halle:
her Offue Hals bleff halff miere wiiltt,
po thi Holster mone hand kalle.

Her Offue Halss blieff halff miere wiiltt,
po thi Holster monne hand kalle:
greffuin bleff om dagen slagen,
och icke om nathen mett alle.

---

aftæn sool sættes oc til annæn dagh (= næste Dag) at aftæn thær sool ær sat. Æn for hællægh dags yrknæth mughæ mæn æi sækthæs vten the daghæ thær præst bivthær full hællæct. thet ær oc mellæ twiggi sol mærki cet«. Lucidarius ed. Brandt S. 6: Hwy skall man huer daw VII synnæ læsæ synæ tydher. Med de syv Tider, der skal læses, tænker han, som det følgende viser, paa 4 Dags tider og 3 Nattetider d. v. s. Dag staar her = Døgn.

Smlgn. ogsaa Hellige Kvinder ed. Brandt 19, 1 yuer triggi dagh = 3 Døgn igennem. — Arn. Magn. Hdskr. 187 S. 32, 1 i thre daghæ ɔ: 3 Døgn igennem og 34, 9 om ni daghæ ɔ: i 9 Døgn. — Ganske den samme Betydning af Ordet møder vi i dansk middelalderligt Latin. Saaledes hedder det i den jyske Krønike, at Niels Ebbesen drog ind i Randers »primo die Aprilis nocturno tempore.«

afgiver, som Jørgensen mærkeligt nok antager (l. l. S. 80. Anmk. 1), nogen Støtte for den Opfattelse, at Drabet i A tænkes udført ved højlys Dag. De udgør, som de her staar, et Led i Skildringen af en Episode, der fandt Sted umiddelbart efter, og oplyser os om, at paa dette Tidspunkt brægede Faaret og kækkede Gaasen, d. v. s. netop da vaagnede Dyrene efter Nattesøvnen og gav de første Livstegn fra sig. Derfor kan jeg ikke se rettere end, at disse Strofer afgiver et utvetydigt Vidnesbyrd om, at A henlægger Drabet ingenlunde til højlys Dag, men til Dagbrækningen eller vel snarere til et lidt tidligere Tidspunkt; thi det er, som Sammenhængen viser, først under Forfølgelsen, at Deltagerne i Overfaldet hører Gæssene kække og Faarene bræge.

Saameget skal jeg dog indrømme, at Vers 64 synes mig at indeholde et ikke videre vellykket Forsøg paa at tilsløre det Faktum, at Greven blev ombragt ved Nattetide. Netop derfor nærer jeg ikke nogen Tvivl om, at Verset er ægte og gammelt; thi dette Spørgsmaal har næppe interesseret de nærmest følgende Aarhundreder synderligt.

B V. 28—50 (D. g. F. III, 521—522). Her kan jeg fatte mig i større Korthed, da de fleste Punkter er gennemgaaede under A. Med Hensyn til V. 32—33 har jeg intet at føje til det, som ovenfor er anført ved Behandlingen af A V. 36—37. — Det samme gælder for Opfordringen til Svendene i V. 34—36: de herhen hørende Spørgsmaal har allerede faaet deres Behandling ved Omtalen af A V. 38—40.

Naar det i Vers 37 hedder:

> Saa red dy y Fruerlund,
> der bant dy deris heste:
> saa gick dy y gaardenn indt,
> greffue Giert saa wille dy gieste.

beror den Form, tredie Linie har faaet, paa en Forvanskning. At Greven ifølge Sangens oprindelige Anlæg ikke tænktes at

opholde sig paa en Gaard, men i Randers By, fremgaar tydeligt nok af næste Strofe (V. 38):

Det vor Niels Ebbessenn,
hand kom thill Randers-bro:

Naar Skaren maa passere Randersbro for at naa til Handlingens Skueplads, kan N. E. ikke lige i Forvejen have opsøgt Greven paa en Gaard uden for Byen. Hvad Fruerlund paa dette Sted betyder, har jeg berørt ved Omtalen af A V. 41.

V. 44 har i denne Redaktion faaet en gal Slutning[1]. — Straks efter Mødet med Greven rider Niels Ebbesen hjem og raadfører sig med sin Hustru; umiddelbart derpaa taler han med Svendene, og endnu samme Nat rider han afsted til Randers paa sit eventyrlige Tog. Naar han nu for at komme ind til Greven udgiver sig for et Bud fra Hertug Henrik, der lige er kommet med Efterretninger fra Kolding og Ribe, kan dette Bud umuligt have erfaret noget om Niels Ebbesens Skæbne. En Viden som den, det falske Sendebud her lægger for Dagen, maatte have vakt den stærkeste Mistanke hos Greven. Bemærkningen er derfor i denne Sammenhæng en Taabelighed: Af den Slags Fadæser har den utroligt skødesløse Tradition, der bar disse Viser, en stor Mængde paa sin Samvittighed.

De Grunde, der taler for, at V. 46 er et uægte Indskud, har jeg fremsat ovenfor S. 125—126.

C V. 28—47. (D. g. F. III, 525).

Om V. 33—34 samt om Lakunerne mellem V. 34—35 og 36—37 er det fornødne allerede anført S. 131—133.

V. 40 har i denne Redaktion følgende Form:

Niels Ebbissen sielff til døren red,
som hand fick da udi sind:
„Jeg er hertug Henrichs budt,
bed greffuen lade [mig] iindt!“

---

[1] »Kolding er bestollitt,
och Ribe thet er brendt;
och det wil ieg for sanndingenn sige.
Niels Ebbessenn hand ehr hengt«.

At første Linie og sandsynligvis endnu mere af Verset er forvansket, fremgaar af en Sammenligning med de to foregaaende Strofer. Naar Hestene bindes i Fruerlund, og Skaren gaar over Randers Bro, saa kan Niels Ebbesen ikke være redet hen til Grevens Dør. Heller ikke V. 43 L. 4 kan være rigtigt overleveret, som alt paavist ved Behandlingen af A.

Ved Omtalen af A V. 55 og 56 har jeg angivet de Grunde, der syntes mig at tale for, at et Vers var udfaldet foran Strofe 56. Det samme Ræsonnement gælder ogsaa for C's Vedkommende, hvis V. 47 er identisk med A's V. 56.

D V. 17—42. (D. g. F. III, 527—528). Om Ægtheden af V. 22:

> Ded vare Nielaus Ebessenn,
> hand ganger i fruer-stuen innd:
> skencker hand for sine dane-suene
> baade miød och wienn.

har jeg allerede fremsat min Anskuelse. Sammenhængen viser, at der skal læses Borgestue, ikke Fruerstue, hvor Svendene intet havde at gøre.

Mellem V. 23 og 24:

> „I eder och drecker, i dane-suene,
> i giører eder roesenns-glad!
> først dene nadt for-gangen ere,
> saa vil Niels Ebesen ridde.“
>
> Op stoed di danne-suene,
> di suaredt deris herre saa frie:
> „Vi will eder følge, huor i vill,
> och waage baade hals och liff“.

er der et Hul, som kan udfyldes ved Hjælp af A og B. Som Versene her følger efter hinanden, bliver Svendenes Svar paa Niels Ebbesens Tiltale meningsløst: hans Ord giver dem ingen Anledning til at aflægge et højtideligt Løfte.

I de to sidste Linier af V. 23 har Jørgensen ment at finde et tydeligt Spor af Dagsvisen. Naar Niels Ebbesen vil ride hjemmefra, efter at Natten er forløbet, maa man jo

tænke sig, at Overfaldet først har fundet Sted den følgende Dag. Men det er vistnok ikke raadeligt at bruge disse to Linier som Bevismiddel; dertil egner de sig ikke. Her foreligger simpelthen en grov Tekstforvanskning, som baade det manglende Rim i fjerde Linie og Sprogfejlene i tredie bestemt tyder paa[1].

Denne Opfattelse bestyrkes ogsaa ved en Sammenligning med den øvrige Fremstilling af Begivenheden i D. Ganske vist er, som jeg straks skal vise, Skildringen af Overfaldet i Randers i denne Redaktion fuld af vilkaarlige Forvanskninger og saa forvirret, at det ikke er helt let at forestille sig Handlingens Forløb; men med Undtagelse af V. 36 L. 4 (‚Niels Ebbissinn holler ude'), om hvilken tidligere er talt, forklares alle øvrige Enkeltheder naturligst ud fra et natligt Sceneri (saaledes befinder Greven sig i Sengen, og hans Dør er laaset), og et Par af dem udelukker bestemt Tanken om et Overfald ved højlys Dag: Da det foregivne Bud banker paa Grevens Dør og siger, at Hertug Henrik ønsker at træffe ham, svarer han:

‚bed hannom møde mig i kierchen y morgenn,
mellum messenn och uthe-sanng!'

Er det højlys Dag, bliver det fuldstændig uforstaaeligt, at Greven opsætter saa alvorlige Forretninger til næste Dag. Derimod er det forklarligt nok, at han ikke vil indlade den Fremmede i sit Værelse ved Nattetide og derfor beder ham vente til om Morgenen. Naar Prof. Erslev[2] antager, at mellem Messe og Ottesang er en poetisk Frihed for mellem Ottesang og Messe, kan jeg ikke slutte mig til hans Fortolkning. Selv om vi indrømmer den poetiske Frihed saa vidt et Spillerum som muligt: saa langt har den vist aldrig strakt sig, at man i Ly af den kunde sige det modsatte af,

---

[1] I først gemmer der sig en Fejl: Meningen kræver enten første (ɔ: saasnart som) eller før (ɔ: inden). Heller ikke Flertalsformen ere kan være rigtig. [2] Hist. Tidsskr. 6, 6, 421.

hvad man mente, og dog blive rigtig forstaaet. Formodentlig er Verselinien under Protestantismen, da Sansen for og Kendskabet til den katholske Kirkes Tider ikke var synderlig levende, bleven ændret ud i det Meningsløse; den oprindelige Tankegang har vel været: ‚Bed ham møde i Morgen i Kirken ved Ottesangstid‘.

Endvidere forekommer det mig, at ogsaa V. 41 selv i den mærkelige Skikkelse, det her har:

> Gøsinne kieger, och farett breger,
> och hanenn galer paa hialdenn:
> greffuenn bliff unnder thielenn veitt,
> handt glemtte paa sinn moder adt kalle.

udelukker Tanken om et Overfald ved højlys Dag. Det fremhæves jo ogsaa her, at straks efter Drabet begynder Dyrene at give de første Livstegn fra sig efter Nattesøvnen.

Endelig kan jeg ikke se rettere end, at ogsaa denne Redaktion forestiller sig Greven liggende i Randers med et stort væbnet Følge (V. 1—3) — større end det, de øvrige Opskrifter angiver. Er det da muligt at tænke sig den i V. 26—30 skildrede Scene opført ved højlys Dag lige foran Hovedadgangen til den af Soldater vrimlende By? Og er det ikke saa unaturligt som vel muligt, at Passagen hen til Grevens Hus synes at ligge ganske fri og aaben for den fremmede til Tænderne væbnede Skare?

Til Slutningen skal jeg kortelig omtale den mærkelige Skikkelse, som Fortællingen om Overfaldet har faaet i D, og af Sammenhængen søge at godtgøre, at de afvigende Ejendommeligheder, vi her møder, er opstaaede ved en slet gennemført Omarbejdelse af det ældre Thema. Da Niels Ebbesen ved Randersbro for sidste Gang stiller Svendene Valget mellem at følge ham eller at tage Orlov, er det i denne Redaktion ikke blot Svend Trøst, der mod Forventning svigter, men ogsaa ‚den liden Smaadreng, han havde saa kær‘, naturligvis ligesom Svend Trøst ledet af de ædleste Motiver[1].

---

[1] Smlgn. V. 30.

Ogsaa for ham maatte der altsaa skabes en Rolle, hvorved han kunde lægge sin opofrende Tjenstiver for Dagen. Men her strandede Bearbejderen af D; saa vidt strakte hans Opfindsomhed sig ikke, at han kunde skaffe Plads for en ny Episode i Handlingen uden at gøre Dumheder: Han lader Smaadrengen uden Niels Ebbesens Vidende gaa i Forvejen til Grevens Bopæl og spille det falske Buds Rolle, som alle de øvrige Redaktioner lader Niels Ebbesen selv udføre. Det er egentlig ikke indlysende, hvad Gavn han gør ved denne Tjenstivrighed, endsige da hvorledes han paa denne Maade tjener sin Herre bedst. Ikke saasnart har han forrettet sit Ærinde, saa befinder ogsaa Niels Ebbesen sig med sine Folk udenfor Herberget; Greven ser de blanke Spyd, og Niels Ebbesen giver sig øjeblikkelig i Lav med at sparke Døren op. I Virkeligheden har altsaa Smaadrengens Tjenstiver kun givet Anledning til, at Greven er vaagnet for tidligt, og Læseren faar et levende Indtryk af, at Niels Ebbesen bestemt vilde have frabedt sig hans Assistance i denne Affære, hvis han havde haft mindste Anelse om hans Hensigter. Hertil kommer saa, at, medens det var ganske naturligt, at Svend Trøst efter at have taget Orlov blev tilbage, da de andre drog videre, maatte det se i høj Grad mistænkeligt ud, at Smaadrengen ilede forud for Skaren ind i Byen. Enhver maatte jo tro, at det var hans Hensigt at spille Forræder, og man forstaar slet ikke, at han overhovedet kunde faa Lov til sligt. Jeg kan derfor ikke se andet end, at denne Episode virker som et fremmed og forstyrrende Element i Handlingens Gang.

I Sammenligning hermed er det af mindre Betydning, naar det i D V. 39 hedder:

> Icke tha sagde i saa i gar,
> ieg stodt for eders senng:

Vel lader D ikke som de øvrige Redaktioner Mødet foregaa ved Randers Strand; men skøndt det i denne Opskrift

finder Sted inden fire Vægge, er der dog en tydelig Modsætning mellem det ovenfor citerede Vers og V. 5. I dette sidste siges det nemlig om Greven:

> och dett tha war denn kollede greffue,
> hannd stannder hannom op igienn.

Atter her har vi et Bevis blandt mange paa den ligeglade Skødesløshed, med hvilken Overleveringen omkalfatrede de gamle Tekster.

E. V. 20—25. (D. g. F. III, 530). Denne Redaktion er jo kun et Fragment. Af de i nærværende Undersøgelse behandlede Partier af Visen har den kun bevaret Fortællingen om Raadslagningen i Hjemmet, væsentlig i samme Skikkelse som i de øvrige Opskrifter; dog er det her Heltens Moder, ikke hans Hustru, der giver de snilde Raad.

Da vi har med et Brudstykke at gøre, er det jo ikke godt muligt at prøve Berettigelsen af denne Afvigelse ud fra Opskriftens eget Anlæg, og jeg skal derfor kun bemærke, at der ogsaa andetsteds[1] findes Eksempel paa, at Overleveringen i formelmæssige Vandrevers tankeløst har ladet Moderen overtage den Rolle, der ifølge Sammenhængen tilkom en anden Kvinde.

Umiddelbart til denne Scene er der som sidste Strofe af Fragmentet føjet følgende Vers:

> Niels Ebbessen red til Bygholm,
> oc bød Knud Ebbessøn ud:
> „Greffue Gert hand haffuer mig und-sagd,
> som her ath hind stalte her Knud.“

hvis mærkelige Indhold har bevæget Grundtvig[2] til at opstille den Formodning, at vi muligvis her har den sidste Rest af et nu tabt Afsnit af Visen, der »maa antages at have berettet om Niels Ebbesens Samraad med en anden jydsk

---

[1] Smlgn. D. g. F. VI, 39, 32 med VI, 37, 25 og VI, 42, 29.
[2] D. g. F. III, 504-505.

Herremand, maaske en Broder, hvad Navnet jo bringer os til at gætte paa, og dennes Nægtelse af Bistand til den besluttede farlige Daad.«

Fra den foreliggende Opskrift kan der af den Grund, jeg alt har anført, intet Bevis hentes hverken for eller imod Grundtvigs Antagelse. Lad os da se, om der i de øvrige Opskrifter er Plads for en saadan Episode; at man ikke savner den der, vil vist alle give mig Ret i.

Straks efter Samtalen med Hustruen beslutter N. E. sig til at følge hendes Raad: ufortøvet tager han paany sine Svende i Ed; i den kommende Nat skal Foretagendet sættes i Værk. At træffe de nødvendige Forberedelser har naturligvis taget mindst et Par Timers Tid; og det har vel lakket henad Aften, før alt var parat. Senere end Kl. 10 har han ikke godt kunnet bryde op. Afstanden fra Norringris til Randers udgjorde ad den gamle Vejlinie over Vorup $3^1/_2$ Mil[1], og denne Strækning maatte tilbagelægges i Mørke og ad Veje, der sikkert ikke havde megen Lighed med en moderne Chaussé. Følgelig kunde Ridtet ikke forceres; Tempoet maatte nærme sig meget til Skridtgang. Under disse Forhold kunde man ikke regne at naa Randers før ved Totiden. Red man hjemmefra senere end Kl. 10, risikerede man, hvis et eller andet Uheld indtraf, at komme for sent til Maalet, og saa var med det samme hele Planen strandet.

Hvis derfor denne Episode virkelig har udgjort en Del af den oprindelige Vise, maatte Forfatteren, der næppe har været ubekendt med de ydre Forhold, som dannede Grundlaget for hans Digt, have tænkt sig, at Niels Ebbesen efter at have taget sine Svende i Ed er redet til Bygholm ved Horsens[2] og har været tilbage igen inden Kl. 10 samme

---

[1] Jvnfr. Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris II S. 189 Anmk. 360.

[2] Luftlinien frem og tilbage er 12 Mil; den virkelige Afstand er vel c. 14 Mil.

Aften. Dette er simpelthen en Umulighed, og en saadan Historie vilde en samtidig Digter ikke have forsøgt at binde sine Tilhørere paa Ærmet.

Sammenfatter vi nu Resultatet af disse Undersøgelser, forekommer det mig, at vi af dem er berettiget til at drage følgende Slutning: De Enkeltheder, som man har ment pegede tilbage enten paa Eksistensen af to selvstændige Viser om dette Æmne (Dag- og Natvise) eller paa en senere Bearbejdelse af den oprindelige Tekst med det bestemte Formaal for Øje at gøre Natvisen til en Dagvise, har i Virkeligheden en helt anden Karakter: Det er for Størstedelen tankeløse Ændringer uden bestemt Tendens ganske af samme Art som dem, man i Mængde træffer rundt omkring i alle andre Viser, og som her ikke maa bedømmes og betragtes ud fra et Særstandpunkt. Hvor der overhovedet kan være Tale om en Bearbejdelse (ɔ: en gennemført Omarbejdelse) saaledes som i enkelte Partier af D, spiller Dag- og Natspørgsmaalet aldeles ingen Rolle.

Under disse Omstændigheder mener jeg, at man roligt kan se bort fra det, der bryder det oprindelige Anlægs Ramme, og naar disse Ting fjærnes, viser det sig, at Fortællingens Gang for de omtvistede Afsnits Vedkommende omtrent maa have været denne:

Efter Mødet med Greven rider Niels Ebbesen hjem og modtages ved Borgeled af sin Hustru, hvem han meddeler Udfaldet af Samtalen og beder om Raad i Anledning af Grevens Trusler. Hun opfordrer ham straks til enten at slaa Greven ihjel eller brænde ham inde. Han indser, at dette virkelig er den eneste Redning, og beslutter allerede i den kommende Nat at udføre det dristige Forslag. Derpaa forsamler han ufortøvet sine Svende, skænker Mjød og Vin for dem og beder dem gøre sig til Gode: før Dagens Komme

har han i Sinde at indlade sig paa et voveligt Foretagende, derfor vil han nu løse dem, der ikke ønsker at følge ham, fra deres Troskabsløfte. Alle som en sværger de at ville vove Liv og Blod for ham og ride, hvorhen han end fører dem. Kort efter bryder han op og drager ad Randers til. I Fruerlunden syd for Gudenaaen bliver Hestene bundne, og tilfods begiver Skaren sig i Nattens Mørke ud paa det farefulde Eventyr. Ved Broen over Aaen lader Niels Ebbesen Folkene gøre Holdt og spørger for sidste Gang, om alle er villige til at følge ham. Hvem, der ønsker det, kan endnu fjærne sig. Da sker det, ingen ventede: Den Svend, han satte højst, træder frem og beder om Orlov, Saddel og Hest. Han faar sit Ønske opfyldt, og ‚samme Dag inden Aften‘ viser det sig, at det alligevel var ham, der ydede sin Herre den bedste Tjeneste. De andre drager videre over Broen og hen til Grevens Herberg uden at standses af nogen. Niels Ebbesen banker paa Døren og beder Greven lukke op. ‚Han er et Ilbud fra Hertug Henrik‘. Greven byder ham vente, til Dagen er brudt frem, saa vil han møde ham ved Brødreklostret. Niels Ebbesen opfordrer ham saa til at lade en Dreng (ɔ: Page) gaa til Døren og modtage vigtige Brevskaber, hvis Indhold han angiver. Overvældet af Glæde ved det, han hører, lover Greven ham Hest og Klæder i sin Gaard, hvis disse Tidender viser sig at være sande. Men i det samme kaster han fra Sengen Blikket ud ad Vinduet; ved Genskinnet fra de i Stuen tændte Lys ser han blanke Spyd udenfor Ruden, og straks er det ham klart, at det er Niels Ebbesen og hans Folk, der staar udenfor hans Dør. Saasnart Niels Ebbesen indser, at Listen er opdaget, lader han Døren sprænge. Da Greven faar Øje paa den indtrængende Skare, giver han Køb og tilbyder Forlig; men Niels Ebbesen lader sig ikke narre og minder ham om de Trusler, han igaar rettede mod ham. Nu begynder Svendene at knurre over, at de kostbare Øjeblikke spildes med Snak.

Niels Ebbesen giver derfor Ordre til at trække blank, og Greven halshugges over Sengestokken[1].

Der findes i denne Skildring intet, som kan støde Læserens sunde Sans. Ja, jeg vil gaa et Skridt videre og hævde, at den fra et digterisk Standpunkt set baade er helstøbt, livfuld og koncis, fuldt ud paa Højde med den storslaaede Bedrift, den besynger. Og denne Dom betænker jeg mig ikke paa at lade gælde ogsaa for Værket som Helhed. Den, der i sin Tid lagde denne Vise, var et stort Stykke af en Kunstner: derom vidner endnu den i det Store og Hele imponerende Tektonik, hvormed de enkelte Hovedscener (Mødet med Greven, Optrinene i Hjemmet, Overfaldet i Randers) er tømrede fast sammen til en knap Handling med stigende Spænding, hvorigennem Heltens beslutsomme og raadsnare Personlighed med faa og skarpe Træk tegner sig for Læserens Bevidsthed. Hver Enkelthed har aabenbart staaet lyslevende for den Mands Øjne: Han har anskuet Sceneriet med en Energi, der har sat dybe Spor i hans Værk. Kun paa ganske enkelte Punkter er han bleven staaende ved det traditionelle og formelmæssige i Udtryk og Skildring, hvorpaa denne Digteart ellers er saa rig. Naar der nu i hans Værk i Vers, der ligger lige op ad hinanden, findes de taabeligste Inkonsekvenser og Modsigelser, og selv skarpsindige og fordomsfri Forskere har ment ved Hjælp af dem at kunne paavise tydelige Spor af to Viser eller to Bearbejdelser af samme Vise, er dette kun ét Vidnesbyrd til om den endeløse Forvirring, en fordærvet Overlevering er i Stand til at fremkalde.

[1] Jeg betoner atter, at der i denne Gengivelse kun er taget Hensyn til Kompositionen, medens de historiske Enkeltheder helt er ladte ude af Betragtning. Disse sidste vil blive udførligt behandlede i den Kommentar til hele Visen, Forfatteren haaber om kort Tid at kunne offentliggøre.

EN STENALDERS BOPLADS I MAGLEMOSE VED MULLERUP, SAMMENHOLDT MED BESLÆGTEDE FUND.

BIDRAG TIL BELYSNING AF NYSTENALDERENS BEGYNDELSE I NORDEN.

AF

GEORG F. L. SARAUW.

Indledning: Findestedets beliggenhed og undersøgelsens historie.

Ved Sællands kyst mod Storebelt, midtvejs mellem Kallundborg og Korsør, ligger Mullerup havn.

Fra stranden hæver landet sig til et højdedrag, som følger kysten, og som ved Drøsselbjærg stiger til 45 m. over havet. På strækningen mellem denne øverste bakketop og den nordligere, ved 19 m. o. h., liggende landsby Mullerup er højderyggen kun 2.5 km. ($^1/_3$ mil) bred, idet den her mod øst begrænses af en stor, lavt liggende mosestrækning, en »kærmose«, der gennemstrømmes af Bøstrup å.

På grund af sin størrelse kaldes mosen *Maglemose*[1]. Den er delt mellem Bøstrup gård, Løve og Mullerup byer, efter hvilke dens enkelte dele benævnes. Det hosføjede kort, fig. 1, giver et overblik over det vanddrag, hvortil mosen hører; den er beliggende i dets sydlige afsnit.

---

[1] Jfr. generalstabens atlasblad »Slagelse« samt Trap: Beskrivelse af Danmark. 3. udg. Bd. 2. Kbhvn. 1898. p. 465, 471 og hertil Klingseys atlas, hvor navnet anføres.

På en af lodderne i den under Mullerup hørende vestlige del af mosen[1] havde man ved at grave tørv i den sidste halve snes år stadig fundet oldsager af ben og horn og en mængde flintaffald, hvis tilstedeværelse navnlig var bemærket,

Fig. 1. Halleby åens vanddrag fra Tissø til Store-Belt. Mod syd Maglemose, hvorfra vandet afledes ved Bøstrup å. Moserandene er antydede ved stiplede, de gamle strandvolde ved fuldt optrukne linjer (efter kortbladet »Kalundborg«. Danmarks geologiske Undersøgelse. I. Række. Nr. 8. Kbhvn. 1900). Tallene (koterne) angiver højden over havet i meter. En • i Maglemose betegner bopladsen fra stenalderen.

[1] Tilhørende ejendommen matr. nr. 7 af Mullerup by, Drøsselbjærg sogn, Løve herred, Holbæk amt.

fordi det besværliggjorde æltningen af tørvemassen ved at skære arbejdernes hænder og fødder.

Fundet var dog forblevet upåagtet og kun meget få genstande opbevarede indtil den sidste dag i maj 1900, da lærer M. J. Mathiassen i Mullerup fra en af tørvegraverne modtog nogle nylig fundne benredskaber. Mathiassen undersøgte umiddelbart derefter stedet og fandt nu selv talrige marvkløvede knogler, stejlen af et urokseborn, forkullet træ, flintaffald, benodde o. m. a., som lod ham formode, at der her var en stenalders køkkenmødding af særegen art. Endnu samme dag underrettede han Nationalmuseet herom, og da hans beskrivelse, der gav fortræffelig oplysning om de fundet vedrørende forhold, måtte vække forventning om et fund af sjælden art og betydning, traf museet straks forberedelser til en omfattende undersøgelse, hvis udbytte nedenfor skal blive fremstillet. I undersøgelsen, der varede fra d. 8. til 29. juni 1900, deltog, foruden denne afhandlings forfatter, den norske arkæolog, cand. philol. Theodor Petersen fra Trondhjem og museets konservator G. A. Rosenberg.

Stedet.

Mosens naturforhold.

Maglemose er henved 300 ha. (omkring 500 td. ld.) stor; overfladen, der ligger omtrent 4 m. over havet, er nu så fast, at der køres derpå med vogn og læs; men denne tilstand er først fremkommen i den seneste tid, efterat arbejder til forbedret vandafledning er foretagne.

Ved Bøstrup å, der gennemløber mosen, afledes vandet i nordlig retning ad en 9 km. lang vej til Halleby å tæt ved dennes udløb af Tissø[1], hvis vandspejl kun ligger 2 m. over havet. Søen gennemstrømmes af Halleby å, som for hele

---

[1] Åerne løber sammen omtrent 300 m. fra søens vestlige bred. Oprindelig har denne sikkert nåt herud og endda længere mod vest; men en af søen opskyllet, smal sandstrimmel skiller nu Tissø fra Bøstrup å.

vanddraget danner afløbet mod vest til Store Belt på en 10 km. lang strækning. For vandet fra Maglemose er der således lang vej til havet, og faldet er kun ringe. Fig. 1.

Det øvre lag overalt i mosen består af tørv; denne benyttes til brændsel, der i reglen fremstilles ved æltning af tørven, som kun sjældnere egner sig for tilvirkning af skæretørv.

Mosebundens dybde og dermed tørvelagets tykkelse er meget forskellig; nær randen mod øst var tørven således meget dyb, men længere ude var der strækninger, hvor laget kun var $^1/_2$—1 m. tykt eller endog tyndere. Hvor tørven på sådanne steder var bortskåren, fremtrådte derunder overfladen af et lag snegledynd, væsenlig bestående af skaller af små snegle og muslinger, der almindelig træffes i vore ferskvandssøer. At den således blottede flade, dannet af talløse, hvide snegleskaller, som foden nu her trådte på, måtte være bunden af en fordums sø, i hvis vand tørven var afsat, kunde rent umiddelbart for iagttageren ikke være tvivlsomt og er ogsaa ved den senere nøjere undersøgelse blevet bekræftet.

Søens udfyldning med tørv eller rettere den del af tørvedannelsen, som skyldes vegetationen af sumpplanter, må tænkes at være udgået fra kærmosens rand, fra søbredden og fra holme, og fortsat udefter i den opgrundede sø[1], medens skoven efterhånden rykkede ud på det tørlagte randbælte. Forekomsten af træstød, som på forskellige steder opgraves af tørven, vidner om, at der i alt fald på disse steder til en given tid har været tilstrækkelig tørt til at træerne har kunnet gro her, medens yngre tørv senere har dannet sig over skovbunden, vel fordi vandet ved søens fortsatte tilgroning atter blev opstemmet.

---

[1] Om kærmoserne, der dannes i fladvandede ferskvandssøer eller omkring vandløb se J. H. C. Dau: Die Torfmoore Seelands. Kopenhagen. 1829. p. 8. Jap. Steenstrup: Skovmoserne Vidnesdam- og Lillemose. Kbhvn. 1841. 4^0. p. 99, 111 og K. Rørdam i Danmarks geolog. Unders. I. Række. Nr. 1. p. 66; I. R. Nr. 8. p. 127, II. R. Nr. 2. p. 67.

På en strækning mod nordvest i mosen stod stubbene, fra hvilke tørveskæret havde fjærnet den omgivende og dækkende tørv, så tæt, at de, dersom de da var samtidige, måtte have dannet skov. Træstød bemærkedes også længere mod nordøst og øst i mosen; de stod alle i tørvelaget, noget over snegledyndet. Efter beskaffenheden både af ved og bark var træarten let at bestemme; alt, hvad jeg på stedet fik lejlighed til at se, var skovfyr (*Pinus silvestris L.*). Stubbene var ikke forkullede foroven, træerne således ikke fældede ved ild, som man ellers ofte kan iagttage det i vore moser.

Foruden de nævnte, af forfatteren trufne steder kan der i Maglemose fremdeles påvises en række andre, hvor stødene endnu findes eller bevislig først er fjærnede i den seneste tid. Imødekommende min anmodning har lærer Mathiassen med megen omhu nøjere undersøgt denne sag. Det har vist sig, at rodstødene, netop som man kunde formode, fandtes i et bælte langs mosens rand, navnlig i dens vestlige del, medens de manglede længere ude. Ialt kunde der påvises 253 træstød, hvoraf 152 i et bælte nord for bopladsen og i en afstand af kun 100—300 m. fra denne. Mange andre stubbe vidstes bestemt at være oppløjede. Træarten var næsten udelukkende fyr, kun et enkelt stød af birk blev fundet (prøver af veddet har jeg anatomisk undersøgt). Tykkelsen af stammerne forneden svingede fra omtrent 5 til 40 cm., hyppigst var den omkring 15 til 20 cm. Om skoven skal iøvrigt tales nærmere nedenfor.

Der har været gravet tørv i Maglemose gennem de to sidste århundreder, rimeligvis endog meget længere. Bestemte oplysninger herom har Mathiassen fundet ved undersøgelse af aktstykkerne i Bøstrup godsarkiv, hvoraf han har gjort følgende uddrag:

I en udskrift af Løve herreds justits-protokol for 16. december 1700, der fremlagdes ved en proces i 1765, er det af et tingsvidne udtalt, at »hver Mand som den Tid [1666] boede

i Byen [Løve] og nu Lever kan kiende deres Agre [i Toelstang], for hvilke Agre de endnu i Moesen har deres Enge og Tørveskiær«, og af et andet vidne: »Løve Byemænd haver deres Eng og Tørveskiær ud for deres Ager paa Tolstangs Jorden, ligesom Agrene har ligget til deres Gaarder til, hvilket af de gamle Mænd endnu er kiendt.«

Fremdeles hedder det i en udateret tilføjelse[1] til en udskrift af »den nye Landmaalings Matriculs Forretning« [matriklen af 1688]: »Udj Løve byes Schanbechs Wang er beliggende En Jord kaldes Toelstang, som for 15 Aar siden |: nembl for Landmaalingen :| er tagen fra Løve bye, og er lagt til forskrefne Bøsterupgaard ... Gaarden [Bøstrup] haver ... Fiskerie i Bildsøe fornøden Tørveskiær i dend stoere Moese.«

Toelstang er navn for en række huse langs mosens nordlige bred. Der skelnes mellem Bøstrup Toelstang (lagt til hovedgården o. 1666) og Løvegårds Toelstang. Ovennævnte udtalelser hentyder til Bøstrup Toelstang, som er den jord af det »faste land«, der ligger bopladsen nærmest.

Det omtalte tørveskær har herefter rimeligvis fundet sted i bopladsens nærhed; lodden, hvorpå den ligger, har tidligere hørt til Bøstrup gods; muligvis er der da alt dengang gravet tørv også på bopladsen selv. Bøstrupgård har sagtens fra gårdens oprettelse (o. 1660) haft sit tørveskær navnlig i mosens sydlige del.

Toelstang-husene findes angivne paa Videnskabernes Selskabs i 1771 og 1772 af C. Wessel tegnede kort over den nordvestlige og den sydvestlige fjerdedel af Sælland. Begge kortene viser os *Magle Moese* som en sid mosestrækning, i hvis sydlige halvdel en fastere holm fremtræder. Denne holm, der på et godskort fra 1840 kaldes »Hestholmen«, er nu næppe kendelig; den ligger umiddelbart vest for åen, syd for den del af mosen, hvori oldtidspladsen findes. Mosevejen fra Mullerup til Bøstrup løber langs holmens vestside.

Ved tørveskæret har man i ældre tid ikke kunnet grave så dybt som nu. Først i 1892 skete den forandring i mosens tilstand, der har muliggjort benyttelsen af dybere lag. Åen, der har sit udspring mod SØ., og som først gennem-

---

[1] Originalen til denne optegnelse må ifølge indholdet være fra 1681 eller nærmest følgende år.

løber moserne Ellemade og Knudstrup mose (se fig. 1), blev da gravet dybere, hovedgrøften blev oprenset og flere ny grøfter gravede. Herved sænkedes grundvandet 1 alen eller 0.6 m. Medens vandet i hovedgrøften og nærliggende tørvegrave i juni 1900 stod ved 3.10—3.20 m., og i november 1901 i grøften nåede 3.16 m. over havet, var grundvandets stand før 1892 altså omtrent 3.70—3.80 m. over havet. Men, når mosens overflade gennemsnitlig er 4 m. o. h. (jfr. nedenfor side 157), har afstanden fra overfladen til grundvandet følgelig forhen kun været ringe. Vandstandens sænkning gjorde overfladen tør og fast. Forinden kunde man ikke færdes i den nordlige del af mosen med vogn, men endog det høstede hø måtte man bære i favnen flere hundrede alen langt hen til »holmen«. I ældre tid gik kreaturerne ofte i »blød« herude og omkom, når de ikke blev reddede af de ved tudehornet tilkaldte hoveribønder. Om rigtigheden af denne beretning, der meddeltes af en gammel mand, som havde oplevet hoveriets dage på Bøstrupgård, vidner vel nogle til dels sammenhørende skeletdele af kalve, som ved museets gravning fandtes i det øverste tørvelag, og som allerede ved deres ydre afveg fra knoglerne i oldsaglaget.

Indtil den sidste tid stod mosen om vinteren i reglen under vand og var samlingssted for store flokke af ænder. Ved tøbrud om foråret skal vandet adskillige gange været steget så højt, at det trængte ind i husene ved mosens rand, altså have nåt til mindst 5 m. over havet[1].

B o p l a d s e n. Efter fundets hele præg må findestedet for oldsagerne og det forskelligartede affald opfattes som en b o p l a d s f r a s t e n a l d e r e n.

Beliggenheden af bopladsen kan nu angives på følgende måde.

---

[1] Efter vandspejlets sænkning nås en sådan højde nu ikke mere. Ved forårstøbrud i februar 1903 fandt M a t h i a s s e n vandhøjden 3.47 (3.46—3.48) m. o. h., altså en forskel mod sommertiden af 0.30 m.

Skellet for Drøsselbjærg sogn følger på en lang strækning gennem mosen en hovedgrøft, der kommer fra nord og derpå bøjer mod ØNØ. til Bøstrup å, som danner den videre grænse i sydlig retning.

Bopladsen stødte umiddelbart op til sogneskellet omtrent midt for og syd for det korte stykke af skelgrøften, der har retningen VSV.—ØNØ. Stedet vil herefter let findes på kortet og ses angivet på vore figg. 1 og 8.

Til randen af mosen var der temmelig langt; det nærmeste »faste land« traf man i retning mod NV. Fra 5 meterkurvens nærmeste punkt på denne kant var afstanden til bopladsen omtrent 350 m. (500 alen).

Fast forbindelse med moseranden havde bopladsen oprindelig ikke haft i nogen retning. Nu førte vejspor tæt til stedet dels fra N., dels i en større bue fra NV., ud over mosen.

På pladsen fremtrådte en svag højning i mosens græsgroede overflade. Højningen havde længderetning i N.—S., hævende sig 15—25 cm. indenfor et bælte på omkring 10 m. brede, udenfor hvilket den tabte sig umærkeligt i overfladen.

Hertil svarede der, som det omfattende nivellement udviste, en højning i bunden under tørven. Bundens ryg lå lidt vestligere, dens højeste punkt noget sydligere end overfladens, og dens sider skrånede betydelig stærkere, med 1 m. fald på 10—15 m., mod øst og vest. (Fig. 2).

Hvor bunden lå højest, var tørvelaget kun 17 cm. tykt; 20 m. længere mod øst nåedes derimod bunden først under et tørvelag på 1.24 m. tykkelse (iberegnet græstørven; jfr. nedenstående tabel I, side 159). Forholdet vil ses af omstående tværprofil i øst—vest gennem pladsen ved overfladens højeste punkt. (Fig. 3).

Søbunden havde på stedet dannet en i N.—S. langstrakt højning, sikkert en af de højeste grunde, der fandtes i søen, inden denne groede til.

Tørvens øverste del var gennemvokset af græsrødder og

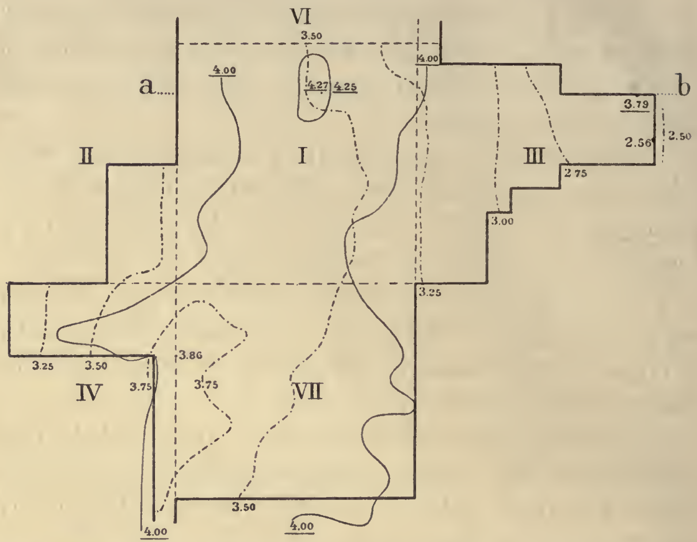

Fig. 2. **Mosens højdeforhold ved bopladsen.** De fuldt optrukne kurver og de understregede tal betegner overfladen, de stiplede kurver med tilhørende tal gælder bunden af tørven (snegledyndets overflade). Den mørke rand angiver grænsen for det undersøgte areal.

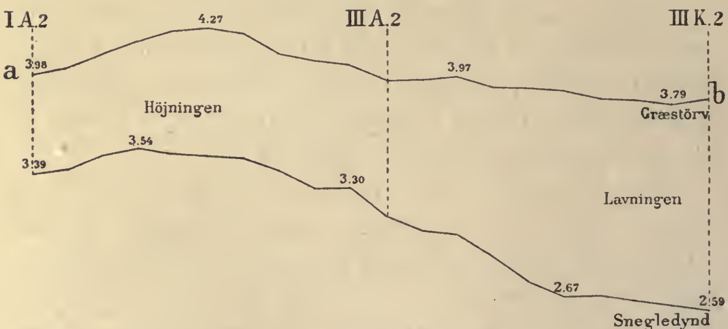

Fig. 3. **Profil.** Snit over bopladsens højeste punkt i retning V.—Ø. efter linjen a—b (se fig. 2). Længden a—b = 19 m. Målestoks-forholdet for højder : længder = 5 : 1.

stærkt formuldet; skylden for denne omdannelse faldt sikkert væsenlig på den store mængde regnorme, der forekom i laget.

Under tørven fulgte snegledynd, derpå dynd uden fremtrædende skalrester og derunder endelig sten, fint blåler eller sand, som dannede den øverste istidsaflejring. Hosstående profil, fig. 4, oplyser herom.

Lagdelingen iagttages tydelig på fotografiet fig. 5, der viser et lodret snit gennem bopladsens østlige del. Lidt nedsunkne i snegledyndet forneden ligger to knoglestykker synlige i væggen.

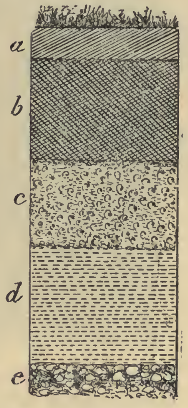

Fig. 4. Profil af mosens lag. *a* Græstørv, *b* Tørv, *c* Snegledynd, *d* Dynd, *e* Ler og sand med større eller mindre sten. 1/25. (VII E 2, se Tab. I, pag. 159).

Lagdelingen og lagenes tykkelse oplyses af omstående oversigt over et lille udvalg af de målte profiler (Tab. I). Målepunkternes betegnelse hentyder til arealets inddeling, der vil blive forklaret nedenfor.

Højden over havet af mosens overflade og bund såvel som lagenes tykkelse er angivet i meter. Tallene for højden står i rigtigt forhold indbyrdes men er behæftede med en »systematisk« fejl, idet der ikke har været lejlighed til nøjagtig bestemmelse af udgangspunktets højde over dagligt vande.

På generalstabens målebordsblad c 4 er højden af overfladen kun angivet for 5 punkter i mosen, hvilke kotepunkter alle er sat til 4 m. Denne værdi har jeg da også givet middelhøjden indenfor bopladsen. Den herved begåede fejl kan ikke være stor; et nivellement udgående fra flere punkter ved mosens rand, som skønnedes at ligge i 5 m.-kurven, syntes at antyde, at alle højdetallene burde forhøjes med omtrent 0.40 m. Det er en selvfølge, at alle højdeangivelser for punkter indenfor mosen er beregnede i forhold til samme udgangspunkt.

Bunden af bækkenet, hvori søens aflejringer, dynd og tørv, var udfældte, dannedes af fint, stenfrit blåler, der sine steder hvilede på sand eller grus. Dette ler var enten deu-

toglacialt moræneler eller bundfældt indsøler[1] og i så fald måske snarest senglacialt ferskvandsler. I sidste tilfælde kunde det tænkes at indeholde levninger af arktiske planter, men sådanne lod sig dog ikke påvise ved en slemning af mindre

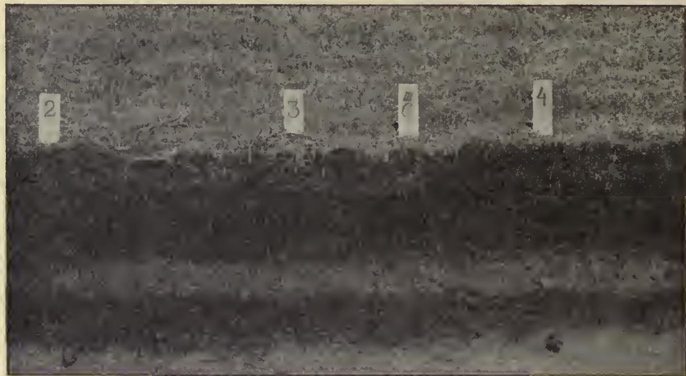

Fig. 5. Profil i lavningen. Vestvæg af bænk III C 2—5. Under græsset mørk tørv nedadtil med en lysere stribe. Derunder brun, dyndet tørv over lyst snegledynd. Øverst i snegledyndet ses under pæl 4 en knogleledrulle, under pæl 2 et andet knoglestykke. Afstandene 2—3 og 3—4 er hver 1 m.

prøver af ler og grus fra bunden, som godhedsfuldt udførtes af mag. sc. N. Hartz.

På det højeste parti af bunden dækkedes leret af et enkelt lag sten, der lå tæt sammen, skyllede fri for ler og dannende en art naturlig stenbro, som man hyppig ser det ved sø- eller strandbredder. Stenene var af meget forskellig størrelse, fra 2 indtil 80 cm., oftest dog 5—30 cm. i tværmål. Af stenarterne heri var flinten hyppig; denne forekom også i mængde i de grus- og sandlag, hvorpå tørven inde ved mosens rand hvilede[2].

[1] I samme betydning som »insjölera« hos Gunnar Andersson i Bulletin de la Commission géologique de Finlande. N:o 8. Helsingfors. 1898. p. 9.

[2] Iagttaget i en sandgrav ved moseranden mod NNV., 350—400 m. fra bopladsen.

Grænsen for stenlaget havde omtrent samme forløb som kurven for snegledyndets overflade i højden 3.50 m. o. h., idet den fulgte under denne kurve[1].

Det dyndlag, der dækkede blåleret og stenene, var lysegråt, sjældnere noget brunligt af farve og indeholdt megen kulsur kalk (stærk brusning med syre). Dr. phil. C. Wesenberg-Lund har velvilligst undersøgt nogle mindre prøver

Tabel I. Lagdeling.

Højde over havet. m.	Tykkelse af lagene. m.	Målepunktets betegnelse					
		I F 2	I K 3	I K 4	III C 4	III K 4	III K 5
Overfladen	....	4.27[2]	4.00	3.95	3.93	3.80[3]	3.84
	Tørv......... (indbefattet græstørven)	0.78	0.73	0.66	0.88	1.24	1.23
	Snegledynd ..	....	....	0.28	....	...[4]	....
	Dynd	....	....	0.39	....	....	....
	Stenlag	....	....	0.10	....	....	....
Bunden .... (Blåler eller sand, ikke gennemgravet)	....	....	...	2.52	....	....	....
		IV K 2	IV K 3	IV K 4	VII A 2	VII E 2	VII I 2
Overfladen	....	4.00	4.03	4.04	4.06	4.10	4.00
	Tørv......... (indbefattet græstørven)	0.20	0.17[5]	0.24	0.26	0.43	0.67
	Snegledynd ..	0.29	0.28	0.17	0.22	0.30	0.22
	Dynd	0.24	0.23	0.16	0.30	0.39	
	Stenlag	0.07	0.08	0.12	0.04	0.02	
Bunden .... (Blåler eller sand, ikke gennemgravet)	....	3.20	3.27	3.35[6]	3.24	2.96	

[1] Mod øst i hovedfelt I nåede stenlaget dog længere ud indtil hen under den tilsvarende kurve på 3.25 m. Jfr. fig. 2.

[2] Højeste punkt af bopladsens overflade.

[3] Laveste punkt af bopladsens overflade, 3.79 m.o.h., er tæt herved.

[4] Her var tørven tykkest, snegledyndets overflade lavest, kun nående til 2.56 m. o. h. Jfr. fig. 2.

[5] Her var tørvelaget tyndest, snegledyndets overflade højest, nående op til 3.86 m. over havet.

[6] Højeste punkt af bunden under dyndet.

af dette dynd og herved fundet, at det nærmest har karakter af »strandgytje«, hvorved forstås en dynddannelse på lavere vand ved søbredder og grunde, væsenlig bestående af snegles, muslingers og vandinsekters ekskrementer[1].

Den øvre del af dyndet indeholdt så mange bløddyrskaller, at disse blev stærkt fremtrædende for øjet, hvorfor arbejderne simpelthen betegnede laget som »snegl«.

Dynd og snegledynd tilsammen havde ved det højeste punkt af bunden en tykkelse af kun 0.33 m. (se tabel I ved IV K 4), men mod øst, hvor bunden lå dybt (ved III K 2—5), var tykkelsen over 2.50 m.

Snegledyndet var lyst, blev ved tørring hornagtigt at skære i og antog en gråhvid farve. To prøver heraf (fra I D 5, 3. lag og II H 7, 3. lag) er undersøgte af mag. sc. V. Nordmann, som i begge prøver fandt skaller af nedennævnte bløddyr:

Limnæa ovata f. *peregra* Müll., *Planorbis nautileus* L., *Valvata cristata* Müll., *V. piscinalis* Müll., *Bythinia tentaculata* L., *Sphærium* sp., *Pisidium* sp.

I den ene af prøverne forekom tillige varieteten *Valvata piscinalis* var. *ambigua* Westerlund, der tyder på tilstedeværelsen af rindende vand i nærheden (tilløb eller afløb fra søen).

Alle disse skaldyr lever almindelig i vore ferske vande nær bredden; sneglehusene må være aflejrede på ringe dybde i søen, snarest 1—2 m., og er ikke hidførte langvejs fra; skallerne af *Bythinia* har nemlig, som Nordmann gør opmærksom på, ikke mistet låget og er således ikke flyttede langt. De nævnte snegle kan dog også træffes på mindre vanddybde end 1 m., undtagelsesvis endog meget nær ved bredden, og

---

[1] Se herom C. Wesenberg-Lund: Studier over Søkalk, Bønnemalm og Søgytje i danske Indsøer. Meddelelser fra Dansk geologisk Forening Nr. 7. Kbhvn. 1901. p. 99, 137. Grænsen for strandgytjen udefter ligger i vore søer omtrent ved 9—11 m. vanddybde; rigeligst er aflejringen fra 3—4 m. vanddybde indefter mod bredden.

ligeledes gå længere ud end til 2 m.; men former, der er ejendommelige for dybere vand som Dammuslingerne (*Unio, Anodonta*) og *Valvata piscinalis* var. *antiqua* mangler i aflejringen; denne er da foregået på grundt vand, hvormed det også stemmer, at lungesneglene synes noget hyppigere end gællesneglene[1].

Snegledyndet havde almindelig en tykkelse af 20—30 cm. og strakte sig over næsten hele bopladsen; kun mod SØ. blev det tyndere for tilsidst at forsvinde, idet en lysebrun tørv her trådte i stedet, hvilende på dyndet. Det sænkede sig fra bundens øverste punkt til alle sider; grunden var ikke »landfast« i nogen retning men har overalt været omgivet af dybere vand.

»Snegledynd« eller »sneglemergel«, aflejret under tørv, kendes også fra andre moser i Nordsælland[2] så vel som fra bunden af vore søer[3].

Det højeste punkt af snegledyndets overflade (ved IV K 3) nåede til 3.86 m. over havet[4]. Søens vandspejl på den tid, da dynddannelsen var ved at afsluttes, har vel stået mellem

[1] Jfr. A. C. Johansen: Om Aflejringen af Molluskernes Skaller i Indsøer og i Havet. Vidensk. Medd. fra den naturhist. Foren. i Kjøbenhavn 1901. Særtryk, p. 10. — Skaller af dammuslingerne, der ikke let kunde undgå opmærksomheden, fandtes intetsteds på pladsen. Smlgn. også Wesenberg-Lund, l. c., p. 71 (Vegetationsbæltets molluskfauna).

[2] Jap. Steenstrup: Skovmoserne Vidnesdam og Lillemose. 1842. p. 28. Fig. II, n; p. 62. Jap. Steenstrup: Tørvemosernes Bidrag etc. 1888. p. 41. K. Rørdam: De geologiske Forhold i det nordostlige Sjælland. Danmarks geol. Unders. I. Række Nr. 1. Kbhvn. 1893. p. 68, 84.

[3] Ved sænkningen (nående omtr. 7′) af vandspejlet i Søndersøen ved Jonstrup fandtes tykke lag af skaller af muslinger og snegle, aflejrede i en ring omkring hele søen. Spredt på søbunden, navnlig i dyndets øverste lag, opsamledes her flintredskaber, knogler, hjortehorn og brudstykker af et menneskekranium. H. Mortensen: Søndersøens Vegetation. Botanisk Tidsskrift. Bd. 2. Kbhvn. 1868. p. 264 og skriftlige meddelelser fra forfatteren.

[4] Se fig. 2 og tabel I. side 159.

4 og 5 m., snarest måske omtrent ved 4.5 m. over havets nuværende stand, altså kun lidet højere end mosens overflade på stedet i vore dage.

Efter dynddannelsens ophør begyndte afsætningen af tørven. Også denne er, i alt fald for hovedmængdens vedkommende, dannet under vand.

Den nedre del af tørven, altså laget nærmest ovenpå sneglegdyndet, bestod over hele pladsen væsenlig af yderst findelt organisk affaldsstof, plastisk, lidt klæbrigt eller afsmittende som dynd og med en brunrød farve; heri var indlejret talrige vel bevarede plantefrø. Allerede denne beskaffenhed af den dyndede tørv eller „gytje“ godtgjorde med sikkerhed, at den var afsat, bundfældet på søbunden under vand.

Denne i søens »åbne« vand dannede nedre, dyndede tørv vil vi kalde *Vandtørv*.

I den fandtes hovedmængden af oldsagerne, forkullet træ, knogler m. m., største delen af »oldsaglaget«[1].

Mos bemærkedes slet ikke i tørven nogetsteds.

Efterhånden som vanddybden aftog, idet bunden under tørvelagets vækst højnedes, eller fordi vandstanden sank, ændredes plantevæksten. »Vandplanterne«, d. v. s. de helt under vand, på søbunden, voksende planter, der enten slet ikke ses over vandet eller som på Åkandernes vis kun sender nogle blade og blomster op i vandskorpen, afløstes af sumpplanter, hvis rester navnlig blev trufne i den mellemste del af tørven. Denne var gennemvævet af rødder og jordstængler af enkimbladede planter, vel navnlig Almindelig Tagrør (*Phragmites communis*), hvorved massen blev så sammenhængende, at den kunde bruges som skæretørv. Den øverste del af tørven var gennemvokset af rødder af Halvgræsser og tuedannende Græsser; et tæt græstæppe dækkede hele mosens overflade.

Af sådan sump- og senere følgende landplantevegetation var foroven dannet hvad vi kunde kalde *Sumptørv og Landtørv*[2].

---

[1] Disse forhold har jeg berørt allerede ved fremlæggelsen af fundet i det kgl. nordiske oldskrift-selskabs møde den 20. november 1900. Se »Nationaltidende« for 21. november og »Berlingske Tidende« for 23. november 1900 samt Zeitschrift für Ethnologie. Jg. 32. Berlin. 1900. Verhandlungen. p. (584)—(585).

[2] En tilsvarende fremstilling af mosedannelsen i Norge er nylig given af Jens Holmboe: Planterester i norske torvmyrer. Viden-

Sumpen eller rørsumpen (*Scirpetum* og *Phragmitetum*) er det sivbælte, som kranser en sø eller å nærmest udenfor bredden. I dyndet under vandet, indtil ud på en vanddybde af omtrent 2—3 m., gror her de lange »siv«, d. v. s. Rør og Kogleaks med deres ledsagere, ragende højt op over vandfladen med toppen. På grundt vand er Tagrør fremherskende.

Landtørven, som kendetegnes ved Stargræs og Græs, planter, der, voksende i kær og eng, ikke tåler at oversvømmes hele året rundt, er på bopladsen indskrænket til de øverste lag og turde være en nyere dannelse, der ikke når tilbage til oldtiden.

Det må dog erindres, at ligesom der ikke er nogen skarp grænse mellem plantebælterne, således kan man heller ikke fastsætte bestemte grænser mellem tørvearterne, hvorefter sikre slutninger om dannelsesvilkårene kan drages, når bortses fra ydergrænserne, hvor slutningerne er fuldkommen sikre eller dog sikre nok.

For vandtørvens og til dels for sumptørvens vedkommende tør det hævdes, at dannelsen er foregaaet i og under vand. Herpå hviler den største vægt, fordi hovedmængden af oldsagerne fandtes aflejrede i disse lag.

At også landtørven dannedes under stadig fugtige forhold er ligeledes givet, eftersom planteresterne ellers simpelthen ikke vilde være bevarede. Men om vandmængden her, der vel endog efter årstiden kendelig har skiftet, er det vanskeligt at udtale noget sikkert. Betydning får dette forhold kun, fordi en ringe del af oldsager og affald fandtes i de øvre lag, på de højeste steder dog endogså i større mængde; men betydningen heraf svækkes atter i høj grad derved, at forholdene i disse øvre tørvelag ikke kan anses for at være ganske uforstyrrede.

I den øvre tørv fandtes (ved det sø. hjørne af hovedfelt II og i rum VII F 5, 1. lag) de alt tidligere nævnte skeletdele af kalve, som vel er druknede på stedet, og ligeledes i tørven, i en dybde af 30—50 cm. under overfladen (i rum III C 7) lå en tøjrepæl af bøgetræ og med temmelig nyt udseende. Den lå i vandret stilling, var altså ikke banket ned, og i tørvelaget ovenover den kunde man trods omhyggelig undersøgelse ikke påvise nogen forstyrrelse. Snarest skulde det antages, at denne tøjrepæl er falden i vandet på stedet, og at et omtrent 40 cm. tykt tørvelag siden havde dannet sig over den.

Netop i nærheden af disse steder, ved det sv. og sø. hjørne af hovedfelt I, forekom det mig ved undersøgelsen, at der kunde

---

skabsselskabets Skrifter. I. Math.-naturv. Klasse. 1903. Nr. 2. Kristiania. 1903. p. 30—33 med fig. 2.

ses spor af gamle tørvegrave, som atter var tilgroede navnlig med jordstængler af Tagrør, men sikre grænser for sådanne tørvegrave kunde ikke påvises, hvorfor iagttagelsens værd er mere tvivlsomt. Heller ikke ved hjælp af historiske kilder er det lykkedes mig at godtgøre, at der fordum er gravet tørv netop på dette sted i mosen; men selv tvivler jeg ikke om, at forholdet virkelig er så. En støtte for denne antagelse finder jeg deri, at Dau på sin rejse i 1828 gennem den nærliggende Store Åmose af sine iagttagelser mente at kunne slutte, at et øvre dæklag var afskåret i ældre tid[1]. Den mærkelige forekomst af oldsager og affald i mosens øverste lag, til dels skilt fra hovedmængden ved tykke tørvelag, frie for sådant indhold, kunde forklares ved spredning på en stakkeplads for opgravet tørv i ældre tid, medens tørvegravene, hvorfra materialet stammede, efterhånden var tilgroede og nu vanskelige at skelne fra omgivelserne.

Om rigtigheden af denne tydning kan der tvivles; den får stå som udtrykket for min opfattelse af alle iagttagne forhold på stedet.

Man vil dog sikkert indrømme, at det vilde være næsten utænkeligt, om oldsagerne i de nedre lag skulde være aflejrede i vand, men i de øvre derimod ikke, når de er ganske af samme art.

I de nedre lag er tørven afgjort vandtørv. Disse nedre tørvelag og snegledyndet, som indeholder hovedmængden af oldsagerne, er dannede i åbent, fersk vand, der må have nåt op til en højde af mindst 3.80 m., snarest omtrent 4.50 m., over havet. At også oldsagerne i den ringe rest af tørven, som ligger højere end 3.80—3.90 m., oprindelig er aflejrede under vand i en sø eller sump må jeg antage, men beviset herfor lader sig ikke føre sikkert.

Vigtigt er at vandtørven med dens indhold af oldsager dækker bunden over hele pladsen; der har fra begyndelsen ikke været nogensomhelst nok så lille plet, der har ligget tør, selv på det højeste strøg.

Vandplanterne har her grot på stedet i en sø, der ikke tørrede ud.

På flere steder af pladsen udtoges prøver af tørven, som opbevaredes, for at de senere kunde blive underkastede en særlig

---

[1] J. H. C. Dau: Die Torfmoore Seelands. Kopenhagen u. Leipzig. 1829. p. 181, 186, 193. Jfr. Holmboe, l. c., p. 38.

plantekyndig undersøgelse. Vigtigst i denne henseende var to »tørvepiller«, to firsidet prismeformede udsnit, 1.25 m. høje, nående fra overflade til bund. Om lagdelingen og lagenes indhold på de steder, hvor disse større, sammenhængende prøver udtoges, skal her kun bemærkes følgende:

Den ene pille udskares af rum III D 4 (hvis overflade var 1 □ m. stor) i lavningen mod øst nær bopladsens rand. Græstørvens overflade lå her, i rummets fire hjørner, ved 3.92—3.93 m., snegledyndets overflade ved 2.90—3.05 m. over havet. Tørven i dette rum var altså på det nærmeste 90—100 cm. tyk, græstørven iberegnet.

I græstørven fandtes 3 stk. flintaffald, som formentlig er komne her ved tidligere tørveskæring; hele den derunder liggende tørvemasse, som væsenlig bestod af sumptørv, ned til omtrent 70 cm. dybde under overfladen, indeholdt hverken oldsager, flintaffald eller knogler. Disse viste sig først i den nedre del af vandtørven over snegledyndet; imellem 70 og 100 cm. dybde under overfladen fandtes her 5 stk. oldsager, 36 stk. flintaffald og 14 knoglestykker, ialt 55 stykker. Ved grænsen mellem snegledyndet og den brune, dyndede tørv indeholdt selve tørvepillen to flintstykker fra »oldsaglaget«, af hvilke det ene var tilhugget (en flintknude), det andet et affaldsstykke.

Den anden tørvepille var udtaget midt på overfladehøjningen i rum VII E 2. Dens profil ses i fig. 4, side 157.

Højden over havet af græstørvens overflade bestemtes her, ligeledes ved nivellement, til at være 4.04—4.14 m., af snegledyndets overflade ligeså til 3.67—3.72 m. Tørvens tykkelse ved rummets fire hjørner var mellem 37 og 43, altså omkring 40 cm., græstørven iberegnet. Også ved direkte måling af laget under arbejdet fandtes tørvens tykkelse at være kun 40 cm. Grænsen mod det underliggende, lyse snegledynd var her, ligesom i forrige tørveprøve, skarp.

Lagets dybde under overfladen.	Rum VII E 2. Indhold.			
	Oldsager. Stk.	Flintaffald. Stk.	Knogle-stykker	Ialt stk.
0—10 cm.	0	3	3	6
10—30 -	0	5	3	8
30—40 -	2	25	4	31

Nedadtil var massen tydelig vandtørv, opefter mod græstørven var laget stærkt formuldet, den oprindelige karakter derfor ukendelig. Vandspejlet må under dannelsen af den nedre,

brune, dyndede tørv have stået mindst 3.80—3.90 m. over havets nuværende stand, rimeligvis en del højere.

Den langt overvejende mængde af oldsager og affald også i dette rum på højningen indeholdtes i vandtørven tæt over snegledyndet, som det vil ses af foranstående sammenstilling.

Derimod fandtes der intet i snegledyndet og de under dette liggende lag. Profilet i rummets fire hjørner udviste gennemsnitlig: øverst 40 cm. tørv, derunder 27 cm. snegledynd, 32 cm. gråt dynd, 5 cm. sten og grus over ler og sand, der fortsattes i dybden (jfr. Tab. I, side 159). Om oldsagernes leje i tørv og dynd skal iøvrigt tales nærmere nedenfor.

At imidlertid vandstanden i mosen ikke stadig har nåt så stor en højde viser undersøgelsen af niveauet, hvori den nærliggende fyrreskov har vokset, en undersøgelse, der nylig med megen omhu er udført af Mathiassen, og hvis resultat særdeles imødekommende er stillet til rådighed for os.

Tabel II. Træstød.

Voksestedets højde over havet. m.	Antal stød	Voksestedets højde over havet m.	Antal stød
4.30—4.21	1	3.60—3.51	34
4.20—4.11	1	3.50—3.41	23
4.10—4.01	2	3.40—3.31	13
4.00—3.91	8	3.30—3.21	6
3.90—3.81	6	3.20—3.11	2
3.80—3.71	8	3.10—3.01	0
3.70—3.61	20	3.00—2.91	1
Ialt 125 træstød ...	46	+	79

Ved nivellement bestemtes beliggenheden af den moseflade, på hvilken rodstødene har grot, for hvert enkelt af 125 stød i mosens nordvestlige del nærmest ved bopladsen. De målte punkter af den tidligere skovbund, indordnede i højdeklasser, grupperer sig herefter, mellem 2.99 og 4.25 m. o. h., som vist i ovenstående tabel.

Ved nivellementet anbragtes målestangen ovenpå de vandret udgående rødder, almindelig nær stammen eller, ved sværere stød, længere ude.

Højdeklasserne er blot brugte i tabellen for oversigtens skyld og kunstig valgte; en naturlig fordeling af stødene i forskellige, bestemt adskilte horizonter kunde ikke iagttages. Endnu

under niveauet 3.50 m. o. h. er indmålt 45 stød, og det dybeste af disse har vokset i 2.99 m. højde over havet, altså i samme dybde som oldsaglaget i tørveprøven fra bopladsens østlige, lavere del.

Fyrreskoven her kan da ikke være samtidig med de i vand afsatte lag på bopladsen; skoven, der oprindelig fandtes ved bredden, må efterhånden være rykket længere ud[1]. Aldersforholdet kan kun bestemmes ved mægtigheden af det underliggende tørvelag eller, hvad der er det samme, ved afstanden fra snegledyndet. Dette syntes at strække sig uden afbrydelse med bølgende overflade fra bopladsen hen under fyrrestødene, der alle ved et tyndere eller tykkere tørvelag var adskilte fra snegledyndet, den gamle søbund.

Under det øverste stød, der var nærmest mosens bred mod nordvest, stående ved 4.25 m. o. h., lå snegledyndets overflade i 3.63 m. højde; tørven var altså her 0.62 m. tyk.

Prøver af tørven under dette fyrrestød, tagne omtr. 0.15 m. over snegledyndets overflade, eller omtr. 3.78 m. over havet, er velvilligst blevne undersøgte af mag. sc. N. Hartz; tørven indeholdt herefter en mængde frugter af Avneknippe (*Cladium Mariscus*), ganske enkelte frugter af Star (*Carex Pseudocyperus*) og Birk (*Betula* sp.) samt enkelte frø af Skovfyrren (*Pinus silvestris*). Desuden har Mathiassen heri bemærket forkullede plantelevninger.

Forkullet træ er fremdeles fundet under flere stød og andensteds i tørven indtil ned mod snegledyndet.

Hvis disse forkullede plantedele og trækullet tør antages at være af vandet skyllede herhen fra bopladsen og altså at tilhøre samme tid som beboelsen, vilde de endnu stående, men om få år forsvundne rester af fyrreskoven følgelig stamme fra en yngre, om end vel ikke meget yngre tid end bopladsen.

Indenfor selve bopladsens grænser sås kun et enkelt lille rodstød af fyr; dette blev truffet løst på den forstyrrede del af pladsen i en tørvegrav, og det var af et ganske lille træ, ikke større, end at det let kunde være bragt derud af mennesker. Dette var øjensynlig tilfældet med den store mængde træ, som tørven i øvrigt indeholdt overalt på bopladsen. Her fandtes ingen stammer, men kun grene og kviste,

[1] Om forekomsten af stubbelag i tørvemoser og de endnu ikke fuldt opklarede årsager hertil se Holmboe, l. c., p. 36, 38-42 med fig. 3-4.

næppe nogen, som var tykkere end en arm, de fleste langt tyndere, og ingen længere end en halv meter.

En stor mængde af disse grene var helt eller delvis forkullede, hvorved i forbindelse med de øvrige forhold tydelig godtgjordes, at de havde været i menneskers hænder.

Nogle træ- eller kulstykker havde en afslidt overflade, som denne kendes fra stykker, der har været rullede og omtumlede af vand. Samme iagttagelse gjordes ved nogle af knoglerne; disses overflade var ellers gennemgående så fortrinlig bevaret, hyppig endog med rester af bruskhinden, at de ikke kan have ligget ret længe udsat for luften, inden de gik til bunds i vandet, medens de siden må have været dækkede af fugtige tørvelag.

Intetsteds traf man tilført »jord«; hverken ler eller sand var indblandet i tørven.

Om naturforholdene i den fordums »Maglesø«, inden denne ved at fyldes med tørv omdannedes til den nuværende »Maglemose«, kan man måske lettest gøre sig en forestilling ved at sammenligne den med den nærliggende Sorø sø, der har omtrent samme form, vel noget mindre udstrækning (220 ha.), men til gengæld vistnok noget større dybde. På bunden af Sorø sø findes tilsvarende aflejringer af dynd (gytje) og snegledynd[1], medens mosestrækningen »Flommen« øst for søen viser tilgroningen og plantevækstens forandring[2] ved tørvedannelsen og udtørringen.

Oldsaglaget, der indeholdt træ, kul, knogler, redskaber og affald fra disses tildannelse på bopladsen, fulgte overalt søbunden. Hen over højderyggen nåede det fra bunden sine steder helt op gennem tørven og græstørven til mosens overflade; men på skråningen mod øst, hvor snegledyndet lå dybt, bestod de øvre lag af næsten ren tørv uden oldsager og affald. Noget flintaffald traf man vel også her

[1] C. Wesenberg-Lund i Oversigt over det Kgl. Danske Videnskab. Selskabs Forhandlinger, 1903. p. 172-173. I bugten ved Akademiet findes, på 1-3 m. vanddybde, gråt snegledynd til dels med skaller af samme arter som på bopladsen i mosen.

[2] P. Nielsen i Botanisk Tidsskrift. Bd. 1. 1866. p. 225.

nu og da øverst i tørven; men dette kunde let tænkes at hidrøre fra spild ved tørveskær og opsætning af tørv på overfladen i ældre tid, ligesom forekomsten af oldsager og affald i højningens øvre lag muligvis skyldtes samme årsag.

Oldsaglaget var 0.2 til 1.0 m. tykt; genstandene lå hyppigst nederst i tørven, ofte på grænsen mellem denne og snegledyndet, således at redskabet, knoglen eller træstykket var halvt nedsænket i dyndet. Kun sjælden dækkedes de helt af snegledyndet og da kun med et tyndere lag, i det højeste vel 5 cm. tykt. Bensagerne var da lyse af farve ved berøring med kalken, ikke brune som i den mørke tørv, samt ganske rene. Genstande, der havde større længdeudstrækning, lå almindelig omtrent vandret; kun få redskaber fandtes i en stilling, der kunde tyde på, at de var nedstukne i dyndet[1]; rimeligvis var sådant oftest ikke sket.

Sagerne var fordelte gennem hele oldsaglaget uden hensyn til vægtfylden, således at trækul og knogler hyppig lå på bunden, mange stensager højt oppe lige til mosens overflade.

Nogen synken ned gennem tørven i tidernes løb lod sig ikke påvise og synes af nævnte grunde udelukket.

De hosføjede tabeller III og IV skulde tjene til oplysning om oldsagernes mængde i de forskellige tørvelag indenfor to arealer, hvert på 10 □ m., valgte således, at det ene (tab. III) omfatter pladsens højeste del, medens det andet (tab. IV) strækker sig over bopladsens østlige lavning[2]. Mellem arealerne er der en afstand af 5 m. (fra I G 4 til III C 4).

Optællingen har medtaget redskaber (R) og flintaffald (A),

---

[1] I rum I E 9, 2. lag stod en 12.4 cm lang, smuk benod med spidsen ned i snegledyndet, medens den var knækket foroven og kun omtr. 1 cm. af skaftendestumpen ragede op over dyndets overflade (nr. 251).

[2] Det vil erindres, at bopladsens højeste overfladepunkt er (ved I F 2) 4.27 m. o. h., dens laveste (ved III I 2) 3.79 m. o. h.

Oldsagernes antal og spredning.

Tabel III. Højning på bopladsen. R = Redskaber. A = Affald af flint.

Rum med 1 □ m. overflade	Højde over havet[1] Overfladen af Græstørv	Snegledynd	Tørvens tykkelse	Lagene. Omtrentlig dybde under mosens overflade 0—10 cm.		10—30 cm.		30—50 cm.		50—70 cm.		Ialt
I	m.	m.	m.	R	A	R	A	R	A	R	A	Stk.
E 1	4.25	3.53	0.72	*	*	1	42	9	73	7	189	321
E 2	4.25	3.51	0.74	1	80	1	50	5	34	2	270	443
E 3	4.26	3.54	0.72	2	25	0	7	1	9	6	99	149
E 4	4.23	3.60	0.63	5	137	1	37	1	15	4	93	293
F 2	4.27	3.49	0.78	1	89	0	44	0	30	3	151	318
F 3	4.25	3.52	0.73	4	55	0	13	5	39	4	55	175
F 4	4.19	3.59	0.60	0	35	1	19	2	24	5	49	135
G 2	4.23	3.48	0.75	4	113	0	3	2	76	8	254	460
G 3	4.19	3.51	0.68	6	79	0	6	9	78	6	160	344
G 4	4.14	3.53	0.61	2	54	2	26	1	220	0	20	325
I alt Stk....				25	667	6	247	35	598	45	1340	2963

* Ikke optalt særskilt for laget i dette rum.

Tabel IV. Lavning på bopladsen. R = Redskaber. A = Affald af flint.

Rum med 1 □ m. overflade	Højde over havet[1] Overfladen af Græstørv	Sneglédynd	Tørvens tykkelse	Lagene. Omtrentlig dybde under mosens overflade 0—10 cm.		10—30 cm.		30—50 cm		50—70 cm.		70—90 cm.		90-110 cm.		110-130 cm.		Ialt
III	m.	m.	m.	R	A	R	A	R	A	R	A	R	A	R	A	R	A	Stk.
C 4	3.93	3.05	0.88	0	5	0	4	0	0	1	19	5	40	—	—	—	—	74
D 4	3.93	2.92	1.01	0	3	0	0	0	0	0	0	4	35	1	1	—	—	44
E 4	3.89	2.83	1.06	0	0	0	1	0	0	0	1	4	35	0	0	—	—	41
F 4	3.86	2.74	1.12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	26	—	—	30
F 5	3.86	2.79	1.07	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2	34	—	—	39
F 6	3.86	2.82	1.04	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	6	—	—	11
G 4	3.82	2.69	1.13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	13	15
H 3	3.82	2.64	1.18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	14	15
H 4	3.83	2.65	1.18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	16	17
H 5	3.86	2.64	1.22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	18	20
I alt Stk....				0	8	0	5	0	0	1	20	13	114	11	67	6	61	306

[1] Højdeangivelserne gælder for rummets ene, det sydøstlige hjørne; dybderne er derimod omtrentlige gennemsnitstal for hele laget (mindre nøjagtig bestemte).

medens det af knogler bestående affald og enkelte forarbejder af ben ikke er medregnede. Forholdet vilde ikke ændres, dersom disse medtoges.

Det ses, at det dybeste tørvelag på højningen, 50—70 cm. under overfladen, i hvilket snegledyndet flere steder viser sig forneden[1], indeholdt i alt 45 + 1340 = 1385 stk. oldsager. Netop halvt så mange (692 stk.) fandtes i græstørvlaget, som imidlertid kun havde den halve tykkelse (0—10 cm. under overfladen), hvorfor forholdet mellem øverste og nederste lag her er lige, medens mængden absolut er størst forneden; det nederste lag indeholdt i eksemplet henved halvdelen af alle sagerne (1385 af 2963). Ved bundens højeste sted, i rum IV K 3, lå hele indholdet: 25 stk. flintaffald og 4 knogler nederst i tørven tæt over snegledyndet.

På lavningen indeholdt de øverste lag så godt som intet; oldsaglaget ses her tydelig at ligge dybt og at følge bunden tæt over snegledyndet. Dog ikke blot her men også på højningen indeholdt de nederste tørvelag, altså vandtørven, den langt overvejende mængde af oldsagerne; om adskillige af disse, selv ved pladsens højeste del, gælder det, at de fandtes på eller tæt over snegledyndet, andre endog i snegledyndet selv.

Umiddelbart på snegledyndets overflade, sjældnere tæt over eller under denne, fandtes indenfor højningen i felt I bl. a. følgende redskaber: 17 benodde (nr. 217 i D 1, 62 i D 5, 218 og 221 i D 8, 220 i D 9, 101 i E 7, 251 i E 9, 252 i E 10, 120 og 121 i F 3, 277 i F 6, 175 i G 10, 193 i H 3, 524 i I 4, 556, 563 og 564 i K 5), 8 harpuner (nr. 68 i D 7, 198 i H 5, 794—799 i K 7), 2 hornøkser (nr. 134 i F 8, 718 i I 1), 2 tandknive (nr. 149 i G 5, 577 i K 9), 1 benøkse med skaftrør (nr. 559 i K 5), 1 netknytter af ben (nr. 566 i K 4), 3 skiveskrabere (nr. 219 i D 9, 171 i G 3, 177 i G 10), 5 knuder og blokke (nr. 206 i C 7, 207 i C 7, 222 i D 8, 578 i K 9, 580 i K 10). Desuden nogle flintflækker og spåner samt meget flintaffald og mange knogler.

---

[2] Ved det ene hjørne af I F 4 således 60 cm. under overfladen.

Alt dette er aflejret i vand, hvilket ganske udelukker muligheden af, at der oprindelig kunde have været en tør holm, som blev valgt til beboelse. En slig holm fandtes her ikke.

På billedet fig. 6 ser man ved væggen af den gennemskårne højning, nederst i tørven, der var 50 cm. tyk (i rum I

Fig. 6. Højningen i felt I. Ved pladsens øverste punkt er en landmålerstok lagt vandret ned på græsset, som dækker mosen. Tre andre stokke er stillede i feltets hjørner (indbyrdes sideafstand 10 m). Nummerpælene står med 1 m. indbyrdes afstand langs østvæggen af bænk B 1—8. Fra 0 til 5 er græstørven og to, 20 cm. tykke, lag tørv undersøgte, bortgravede ned til det lyse snegledynd, som tydeligst fremtræder i væggen tilhøjre. I forgrunden (til venstre) den gennemsøgte tørvemasse opdynget. På poser bag hvert af de undersøgte rum er de i disse sidst fundne sager foreløbig henlagte til videre behandling

B 3, 2. lag) den afskårne krone af en hjortetak. Den lå her sammen med 67 stk. flintaffald tæt over snegledyndet, der fremtræder som en lys stribe forneden.

Aflejringen må være begyndt i åbent vand og fortsat under tørvelagets dannelse i søen.

Tilsvarende aflejringsforhold er ingenlunde ualmindelige. Oldsagfund fra stenalderen er i Danmark vistnok ret ofte

optagne under lignende forhold, men kun meget sjælden har fundene været mere righoldige eller tilstrækkelig omhyggelig oplyste. Nævnes skal her til sammenligning blot fundet fra Storemosen i Gentofte sogn, hvor to træskafter til stenøkser, andre redskaber af træ og af ben, et tilhugget flintstykke samt et lille stykke af et fiskenet optoges sammen med mange træstykker, der bar spor af ild, liggende på et lag af snegledynd ved mosebunden, henved 3 m. under overfladen. Disse fundomstændigheder har hidtil forekommet gådefulde[1], men turde nu finde deres forklaring.

Mange steder rundt om i Evropa, fra Norditalien, Frankrig og Schweiz gennem Tyskland og det vestlige Rusland indtil Østersøen, lige til Wismar[2], har stenalders såvel som senere tiders fund været aflejrede på lignende måde, idet oldsagerne også her fandtes i mosernes nedre tørvelag nær ved, eller på selve grænsen mod det underliggende snegledynd, *fango con marna*, *blanc fond* (i snævrere forstand), *Weissergrund*, *Schneckenmergel*, *Seemergel*, *Wiesenkalk*, *Seekreide*, *Alb* og hvad navn, man nu ellers har givet denne art bundlag, i de fordums søer. Fundene er ofte fra store bopladser, om hvis natur man ikke har været i tvivl; i næsten alle tilfælde er det pælebygninger, om hvilke man stedse har antaget, at de er opførte i søer, der under beboelsen og senere er tilgroede med tørv.

Navnlig synes naturforholdene ved stenalders pælebygningen i Moosseedorfsee (10 km. N. f. Bern), der er forholdsvis omhyggelig beskrevne af naturforskeren Uhlmann, at stemme ret nøje med dem, vi har lært at kende i Maglemose, såvel med hensyn til anlægget af bopladsen på en højning af snegledyndet langt ude i den oprindelige sø, hvori pælene

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1898. p. 136. Mus. nr. A 2659-70.

[2] G. C. F. Lisch: Lagerungsverhältnisse des Pfahlbaues von Wismar. Jahrbücher des Vereins für meklenburg. Geschichte. Jg. 30. 1865. p. 17.

var nedrammede, som også med hensyn til oldsagernes leje og fordeling i tørven uden afhængighed af vægtfylden.

Samme overensstemmelse viser de to fund ved tykkelsen af oldsaglaget i tørven. Uagtet alle de på bopladsen i Moosseedorfsee fundne oldsager tilhører stenalderens korte slutningsperiode, var kulturlaget af samme tykkelse som vort, nemlig ved randen omtrent 5″ (13 cm.), ved pladsens midte 2—3 fod (63—94 cm.). At forholdet var så kan vel undre; men den kendsgerning, at det tykke lag var dannet i forholdsvis kort tid på denne som sagtens også ved andre pælebygninger, lader sig ikke afvise[1].

Bopladsens udstrækning. Det er allerede ovenfor nævnt, at bopladsen i Maglemose lå tæt op til den hovedgrøft, som sogneskellet følger. Nord for grøften blev der gravet et par prøvehuller, hvori dog kun fandtes et enkelt stykke flintaffald; om tidligere fund i tørvegravene her vidste man intet.

Det er da rimeligt, at grøften omtrent danner grænsen for bopladsen mod nord.

Mod de andre verdenshjørner fortsattes undersøgelsen af pladsen så langt, indtil affaldets og oldsagernes sparsomhed antydede, at grænsen sandsynligvis måtte være nåt. Herefter var bopladsens udstrækning, i N.—S. omtrent 35 m., i Ø.—V. henved 30 m.; pladsen var således omkring 50 alen lang og bred.

Tørveskæret var begyndt ved grøften og fortsat i retning mod syd; den del af pladsen, som var forstyrret herved, inden museet tilkaldtes, kunde antages at have udgjort mellem tredjedelen og halvdelen af arealet.

---

[1] J. Uhlmann: Geologisch-archäologische Verhältnisse am Moosseedorfsee. Berner Mittheilungen. Nr. 447. Bern. 1860. p. 60, med profiler og plan. Jahn und Uhlmann: Die Pfahlbau-Alterthümer von Moosseedorf. Bern 1857. 12⁰. p. 15. Uhlmann i Kellers Pfahlbauten. 2. Ber. 1858. p. 119, 155, Taf. III, fig. 56; 3. Ber. 1860. p. 97. Taf. VI., fig. 2. Jfr. ibid. p. 73 med anm. 1, p. 75. Taf. I, fig. 1, og Rob. Munro: Lake-Dwellings of Europe. 1890. p. 75.

Både nord og syd for bopladsen er der i mosen dog også fundet sager af samme art, som antyder, at opholdet ikke var indskrænket til denne plads alene.

Bopladsens art. Da alle iagttagelser på stedet førte til den slutning, at hele mængden af oldsager og affald var aflejret i en sø, hvori tørvedannelsen gik for sig, var det ved undersøgelsen højst overraskende, at der trods den omhyggeligste søgen ikke fandtes noget spor af en bygning, der kunde have tjent til stade, til fast underlag for beboelsen.

Bopladser anlagdes i oldtiden meget hyppig i søer. I Danmark træffes sådanne ofte på små naturlige holme, hvortil man vel navnlig har trukket sig tilbage for om natten at være i fred for de vilde dyr. En slig lille holm med stenalders boplads er således Magleø i den nærliggende store Åmose[1], en kærmose, der gennemstrømmes af Halleby å, som straks efter at have gennemløbet Tissø optager den fra Maglemose kommende Bøstrup å (se kortets nø. hjørne, fig. 1, side 149).

Hvor en sådan holm imidlertid ikke stod til rådighed, har man i andre lande ofte bødet derpå ved kunst, idet man enten har opført en kunstig ø eller en pælebygning.

Til den sidste form udkrævedes almindelig en stor mængde pæle — indtil 50000 på en enkelt plads —; til den første brugtes færre pæle, men mere greneris, jord og sten[2].

Noget sådant fandtes ikke på bopladsen i Maglemose. Der var her ikke et eneste stykke træ, som ved sin størrelse eller stilling kunde formodes at have gjort tjæneste som pæl. Den indvending, at pælene kunde være bortrådnede eller oprevne ved isgangen på søen om foråret og således forsvundne, må afvises, eftersom der i tørven fandtes en stor mængde

---

[1] Danmarks geolog. Unders. I. Række. Nr. 8. p. 128. Kortbladet »Holbæk«. S. Müller: Vor Oldtid. Kbhvn. 1897. p. 22.

[2] Om de forskellige former se Rob. Munro: Prehistoric Scotland. Edinburgh. 1899. p. 426. Jfr. Munro: Lake-Dwellings of Europe. London 1890.

andet træ fra bopladsen bevaret, og eftersom pæle af virkelige pælebygninger i mangfoldige søer, hvor der også er isgang, har beholdt deres plads[1]. Desuden, selv om pælene her var blevne rykkede op, måtte hullerne, som ved deres nedramning i snegledyndet var frembragte i dette, derefter være blevne fyldte med mørk tørv og således let lade sig påvise i det kalkhvide bundlag. Slige runde, udfyldte pælehuller kunde imidlertid ingen steder iagttages. Derimod så man ikke sjælden ganske smalle revner, spalter i snegledyndet, udfyldte med tørv, et forhold, der sikkert blot var en følge af udtørringen ved mosens afvanding.

Om en regelret pælebygning kunde her således aldeles ikke være tale; men heller ikke havde man i Maglemose anlagt en kunstig ø, en *crannog*.

Grene forekom ganske vist i mængde, men kun som korte pinde, ikke samlede i lag eller sammenholdte på nogen vis og uden påfyldt jord. En stor del af grenene var desuden halvt eller helt forkullede ved ild og kan således ikke have tilhørt en underbygning i vand. Vort resultat bliver da, at der ingen bygning har været opført på søbunden, og spørgsmålet om beboelsens art må søges besvaret på anden måde.

Idet man må forudsætte, at søen har været i tilgroning allerede under beboelsen, og at den således fra bredden af efterhånden indsnævredes, kunde man tænke sig, at der i stenalderen var en lille åben sø, et vandhul i mosen, rundt om hvilket man havde slået sig ned. Men, at denne forklaring ikke er den rette fremgår tydeligt af oldsagernes lejring. Disse måtte nemlig i så fald have ligget tættest

---

[1] Se fotografiske gengivelser i Keller: Pfahlbauten. 8. Bericht. Zürich 1879. Vignette A & B, og Munro: Prehistoric Scotland. p. 429, fig. 257. (Schweiz). Den ovennævnte Moosseedorfsee ved Bern og alle andre små søer i det nordlige Schweiz lægger hver vinter til med fast is. Keller, l. c., 2. Ber., p. 119.

langs bopladsens rand, medens de i virkeligheden aftog stærkt i mængde fra midten udefter.

Heller ikke lå den tanke fjærnt, at man i stenalderen kun havde bot her om vinteren, når søen var tillagt med is, og at sagerne var sunkne til bunds ved isens smeltning. Når man har forsøgt at klare sig betydningen af lignende fund i udlandet, er det da også i reglen hypotesen om en beboet isflade, hvormed man har slået sig til ro.

Dog vilde det jo være lidet sandsynligt, at stenalderens jægere og fiskere, medens de ellers boede inde på land, netop i vinterens strengeste kulde og bidende blæst skulde være tyede ud på søens åbne ismark, når de ved bredden havde ly og læ af skoven. Just ved vort fund kan det da også godtgøres, at heller ikke denne forklaring holder stik.

Det er bekendt, at dyrelevningerne blandt affaldet i vore køkkenmøddinger har givet fortrinlig oplysning om årstiden for benyttelsen af disse bopladser. I tillid til at knoglerne fra Maglemose kunde yde en lignende belæring rettede jeg et spørgsmål herom til viceinspektor Herluf Winge, der med største imødekommen har udført bestemmelsen af de mange til fundet hørende knogler. Svaret skuffede ikke forventningerne; det lød på, at pladsen sikkert havde været bebot om sommeren, fordi fundet indeholdt knogler af ællinger og andre fugleunger, der måtte være spiste på stedet, idet man på knoglerne kunde se skrab og snitmærker af redskaber[1] eller gnav af hunde. Flere naturlig fældede krondyrtakker kunde måske snarest tyde på vinterhalvåret. Også forekomsten af hæsselnødder peger vel i samme retning.

Særlig for vinterophold alene taler ingen bestemt kendsgerning.

Efter alt dette synes der da kun at være én forklaring mulig: man må i stenalderen have bot i søen på et flydende

[1] En knogle af en ung fugl fra rum I H 2, 2. lag er således skrabet og skåret af stenaldersfolket.

underlag. Om dettes art kan vi ikke danne os nogen sikker forestilling, fordi intet spor deraf er bevaret. At man skulde have opholdt sig til stadighed, altså ligefrem bot, i både eller i eger er vel lidet rimeligt; den virksomhed, der her er foregået, synes for omfattende til at den skulde kunne rummes i en enkelt udhulet træstamme. Dersom et større antal af både havde haft samlingsplads her og ligget forankrede på stedet, vilde vel oldsagernes ophobning lettere forklares; men mere naturlig end en flåde af denne art, en flotille, bliver dog en af træstammer sammenbunden tømmerflåde.

En sådan var her let at skaffe tilveje. Stammer af skovfyrren, hvis grene afhuggedes, og som sammenbandtes med vidier, vilde danne en fortræffelig tømmerflåde, hvad tusinder af slige flåder, der i vore dage stages ned ad floderne i udlandet, tilfulde godtgør.

Vægtfylden af skovfyrrens ved er i lufttørret tilstand omtrent 0.5, i frisk tilstand omtrent 0.8. Det største fyrrestød, man har set i mosen, var omtrent 40 cm. tykt. Selv om man regner med en så stor tykkelse af stammerne i tømmerflåden, vilde denne altså kun ligge 20—30 cm. dybt i vandet; en almindelig let og simpel tømmerflåde har vel kun et dybgående af omtr. 15 cm. Belastning med en halv snes mennesker og anden vægt af lignende størrelse forøger ikke dybgåendet kendelig. Ved rationelt dreven flådning på udlandets åer og floder regnes en vanddybde af 0.50—0.70 m. for tilstrækkelig til transport og fragt[1]. En tømmerflåde, der blot skal ligge stille eller stages langsomt fremad gennem en lille sø, behøver noget mindre vanddybde.

For at flåden skulde kunne flyde vilde der på bopladsen i Maglemose ikke kræves mere end 30—50 cm. vand over de højeste steder af det lag, der til en hver given tid var

[1] K. Gayer: Die Forstbenutzung. 6. Auflage. Berlin. 1883. p. 377. — På tre vel bevarede eger (udhulede egestammer) fra jærnalderen i Nationalmuseet har jeg målt den lodrette afstand mellem rælingen og bundens underside til henholdsvis 25, 35 og 40 cm. Dybgåendet har altså været mindre end disse tal, når ikke båden skulde fyldes med vand. En klinkbygget båd fra nutiden af 12′—20′ længde ligger 1′—2′ (30—60 cm.) dybt i vandet.

bunden, hvorpå oldsagerne og affaldet aflejredes. Den omstændighed, at vandet her i oldtiden var lavt, har sikkert netop været grunden til at stedet valgtes til ankerplads, idet vandet som følge heraf måtte være roligt og smult. Herved er rimeligvis den største vanddybde given; intet tvinger eller opfordrer til at antage, at vandet under beboelsen skulde have stået mere end 30—50 cm. over den nuværende overflades højeste del. Dersom man tænkte sig, at vandet i mosen var blevet opstemmet blot lige så meget, som det i året 1892 blev sænket, vilde vandet stå 18 cm. over bopladsens nuværende højeste punkt. Dette vilde omtrent være nok.

At den tømmerflåde, på hvilken jeg formoder, man har bot i søen, er forsvunden kan ikke undre; den kan være dreven andensteds hen, være rådnet bort eller ødelagt ved afgravning af det øvre tørvelag i ældre tid. Der må da også herved erindres om, at man ved pælebygningerne i reglen heller ikke finder andre dele af underlaget end de nedre pæleender bevarede.[1]

Vi kommer nu til et meget vigtigt spørgsmål, som oftere har været fremme, men som hidtil er forblevet ubesvaret og har syntes at rumme en gåde.

Hvorfor har man i Danmark og Sverige, fra disse landes hele rige stenalder, aldrig kunnet påvise nogen pælebygning, medens sådanne ellers forekommer hyppig rundt om i Evropa, selv i stenalderfattige lande, lige til Østersøen?

For at kunne svare herpå ordner vi stenalderens bopladsfund fra moser eller tilgroede søer i to grupper, eftersom de tilhører pælebygninger eller ikke. Ved en nærmere undersøgelse og sammenligning viser det sig da, at alle disse pælebygningsfund, fra Sydevropa indtil Østersøen, tilhører stenalderens slutningstid, medens tilsvarende bopladser uden pæle alle, eller dog for største delen, er ældre. Det er

[1] Ved isgang på søen afbrydes den øvre del af pælen, som er indefrossen i isen, og bortføres. Jfr. Hochstetter i Sitzber. d. math.-naturw. Classe. Bd. 51. Abth. 1. Wien 1865. p. 275.

tidsforskellen, som er det afgørende. Med rette er det af Beltz fremhævet, at pælebygningerne i Mecklenburg ikke er samtidige med de store stengrave men med de stensatte gravkister, altså stenalderens yngste gravformer[1]. Et lignende forhold turde, at dømme efter hvad der hidtil er blevet bekendt, gælde for hele Evropa[2]. Pælebygningen blev, synes det, først opfunden henimod stenalderens slutning eller dog i dens seneste afsnit for siden at holde sig som vandbygningsform gennem hele oldtiden, i visse egne endog indtil langt ned i eller helt igennem middelalderen.

Fra den ældre stenalder derimod kendes endnu intet spor af pælebygninger noget steds i verden.

At der ingen sådanne hidtil er påvist i Danmark, Norge og Sverige kan da bero på, at de ellers hèr i stort antal trufne stenalders bopladser stammer fra en ældre tid, medens der hidtil næsten ingen eller dog kun meget få bopladser kendes hos os fra stenalderens slutning og fra bronzealderen i det hele. Om livet i Skandinavien gennem denne mere end 1500-årige periode véd vi endnu næppe andet, end hvad de fundne oldsager og de dødes boliger har kunnet lære os. Dette tidsrum var i det øvrige Evropa pælebygningernes blomstringstid. Fremtiden er det da måske forbeholdt at finde pælebygninger gemt i moserne også hos os.

Ganske vist har man både i Danmark, Sverige og Norge, i moser, hvor fund fra den yngre eller yngste stenalder er gjort, oftere truffet pæle; men disses betydning har stedse været uklar, og rester af pælebygninger har man endnu ikke her kunnet påvise sikkert.

Endog så langt mod nord som på øerne ved Molde i Romsdal ved Norges vestkyst (63^0 n. br.) fandtes slige tynde pæle, der, med rette eller urette, antoges at stamme fra sten-

---

[1] Jahrb. des Vereins f. meklenb. Gesch. Jg. 64. 1899. p. 158. Jfr. Lisch, ibid. Jg. 30. 1865. p. 97.

[2] Jfr. V. Gross: Les tombes lacustres i Keller: Pfahlbauten. 7. Ber. 1876. p. 36 og A. Morel-Fatio i Matériaux etc. Vol. 17. 1882. p. 64. A. Naef i L'Anthropologie. T. 12. 1901. p. 269 (Schweiz).

alderen og at have »spillet en bestemt rolle under datidens kampe for tilværelsen«[1].

Vi skal nu fremdrage og kort omtale nogle af de stenalders fund, som er gjort på bopladser uden pælebygninger i fordums søer og moser:

Fra rensdyrtiden i Tyskland stammer det meget bekendte fund fra Schussenquelle i Württemberg[2] og fra den forudgående interglacialtid det kendte fund fra Taubach ved Weimar[3], hvor kalktuf siden har udfyldt søen.

Fra tidlig neolitisk tid, nærmest svarende til vore køkkenmøddingers, hidrører et, derimod nu snarest halvglemt, fund fra Abbeville i Nordfrankring nær Sommeflodens udløb i Kanalen. På bunden af kærmosen ved flodens bred traf man her en stenalders boplads med lag af stænger eller bjælker men uden pæle. Ved undersøgelsen, der ligger mange år tilbage, opfattede man ganske vist urigtig bopladsen som en »keltisk gravplads« og lerkarskårene som brudstykker af »askeurner«[4]; men vort nuværende kendskab til oldtidsminderne viser os let, at stedet har været en boplads[5].

---

[1] Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Aarsberetning for 1891. Kristiania 1892. p. 64, 67, 72-75.

[2] O. Fraas i Congrès internat. d'Anthropol. de Copenhague, 1869. p. 286-314. Archiv f. Anthropologie. Bd. 2. 1867. p. 29-50. F. A. Forel i Bulletin de la Soc. vaudoise des sciences naturelles. Vol. 9. 1867. Nr. 57. Kulturlaget, aflejret i et bassin, dækket af tuf og tørv. indeholdt ingen pæle.

[3] A. Götze i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 24. 1892. Verhandl. p. (366). Lissauer, ibid. 1902. p. (279). Hoernes: Der diluviale Mensch. 1903. p. 23. Om forekomsten af skaller af ferskvandsbløddyr sammen med spor af mennesket og levninger af uddøde pattedyr fra diluviet sml. Wahnschaffe: Die Ursachen der Oberflächengestaltung des norddeutschen Flachlandes. 2. Aufl. 1901. p. 219.

[4] Boucher de Perthes: Antiquités celtiques. Tome. 1. Paris 1847. p. 182 ff., 187-188, 205, 210, 215. Oldsager herfra findes i Nationalmuseets komparative samling. Jfr. Picard i Mémoires de la société royale d'émulation d'Abbeville. 1834-35. p. 94; 1836-37. p. 221.

[5] Om natur- og lejringsforholdene jfr. Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1867. p. 320, 324. J. Lubbock: Pre-historic times. London. 1865. p. 307, 311.

Et lag af sammenflettede træstammer med spor af forkulning men uden pæle, vistnok rester af en tømmerflåde, fandtes i en kærmose ved Gave d'Oloron (Basses-Pyrénées); oldsagerne her var fra rensdyrtiden og den ældste neolitiske tid[1].

Den eneste større stenalders boplads i mose, som hidtil kendtes fra Skandinavien, var den ved udløbet af Ringsjön i Skåne, som greverne C. og F. Reventlow har opdaget og undersøgt. En rig samling af oldsager optoges her sammen med knogler og andet affald nederst i et tørvelag eller øverst i det underliggende sand, der ligesom tørven påvistes at være aflejret i vand på søens bund[2].

Fundet tilhører den ældre køkkenmøddingtid og den yngre stenalders tidligere del[3]. Afstanden fra bopladsen til den daværende nærmeste søbred var omtrent 900 m.; men hverken i tørven eller i søbunden fandtes nedrammede pæle, der kunde stamme fra stenalderen, og heller ikke kunde der påvises andre rester af underlag for boliger. En del korte, vandret liggende stokke eller grene, hvoraf flere havde været i ild, udgjorde ganske som i Maglemose alt træværket.

Vandret liggende, for en del ildsvedne grene i et åbent lag uden spor af pæle iagttoges ligeledes på en stenalders boplads i Kownatken-See nær det sydvestlige hjørne af Ost-

---

[1] Chaplain Duparc i Matériaux etc. Tome 8. 1873. p. 456. Et bopladsfund fra en mose ved Goincourt (Oise) med redskaber af Madelaine-typer nævnes af Mortillet: Le Préhistorique. 3e édit. 1900. p. 638.

[2] C. D. Reventlow: Fynden vid Ringsjön. Kongl. Vitterh. Historie och Antiqv. Akad. Månadsblad. 15. årg. 1886. p. 189; 18. årg. 1889. p. 86-87. Jfr. H. Hildebrand, ibid. 1886. p. 144, 185. De geologiske forhold er undersøgte og beskrevne af Bernhard Lundgren, ibid. 1889. p. 110. Jfr. også L. Zinck: Nordisk Archæologi. Stenalderstudier II. Kbhvn. 1893. p. 38-57.

[3] Redskaber fra stenalderens slutning, gravkisternes tid, savnes, hvilket også er fremhævet af C. D. Reventlow, l. c. 1889. p. 88, jfr. p. 160. Ingen knogler af husdyr fandtes. p. 95.

preussen[1]. Denne »Pfahlbau« uden pæle regnes for at være den ældste boplads, som endnu kendes fra landet; den tilhører den yngre stenalder, men vistnok en tidlig del af denne.

Bestemmelsen af de her fundne knogler, som på grund af fundets vigtighed burde revideres, har givet følgende arter: rensdyr, en okseart, antagelig urokse (*Bos taurus fossilis*), kronhjort, rådyr og svin (vildsvin?). Blandt affaldet var der næppe rester af husdyr; et enkelt tilspidset benredskab angives dog at være tildannet af mellemfodsben af hest, men det er måske kun en senere tilkommen benskøjte fra yngre tid[2].

Virkelige pælebygninger, men da fra senere tider, forekommer derimod meget hyppig såvel i de sidst nævnte egne som i Pommern, Posen, Polen, Galizien og Lifland[3].

Til slutning skal blandt disse spredte eksempler[4], hvortil kunde føjes mange af de nedenfor nævnte mindre fund, der ikke, efter hvad der foreligger, afgjort tør siges at stamme fra bopladser, endnu nævnes et stort fund, der har mange lighedspunkter med vort, og som vistnok tilhører samme tid. Det er bopladsen i »Mergel-Mosen« ved Kunda i Estland midt for sydkysten af den finske bugt. Mosen er en udstrakt kærmose, »mergelen« er et mægtigt lag af snegledynd, i hvis øvre del en mængde oldsager af ben, navnlig harpuner, er optagne. Til redskaberne var anvendt knogler af urokse, elsdyr og vildsvin. Et horn af rensdyr fandtes i den nedre del af mergellaget. Hvor vidt nogle knogler af husdyr, der stammer

---

[1] Sitzungsberichte der Alterthumsgesellschaft Prussia. Jg. 43. 1886-87. p. 73, Taf. I-II. Katalog des Prussia-Museums. Teil I. Königsberg. 1893. p. 48.

[2] Munro: Lake-Dwellings of Europe. 1890. p. 328. Munro: Prehistoric Problems. Edinburgh. 1897. p. 291.

[3] Munro, l. c. 1890. p. 312-331. Kohn & Mehlis: Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa. Bd. 1. Jena. 1879. p. 66 ff.

[4] Fundet fra kærmosen ved Endingen i Pommern vest for Stralsund, hvor der bl. a. optoges bearbejdede horn og knogler af den uddøde Kæmpehjort (*Megaceros eurycerus*), hører også sikkert til de ældste bopladser i søer. W. Deecke i Globus. Bd. 78. 1900. p. 13.

fra mosen, også hører til fundet, er sikkert mere end tvivlsomt[1]. Lerkarskår mangler fuldstændig; ligeså træskafter til redskaber. Bopladsen ligger omtrent 250 m. fra mosens nærmeste rand, ikke langt fra bredden af den mosen gennemstrømmende å. Intet spor af pæle eller anden underbygning for boligerne i den fordums sø har kunnet påvises, hvorfor man har tyt til den forklaring, der forudsætter vinterophold på isen[2].

Bopladsen er endnu ikke udtømt. Til Nationalmuseet er en samling oldsager herfra i de senere år skænket af ingeniør Emil Riisager, der har opholdt sig længere tid på stedet og angivet, at oldsagerne lå »ovenpå mergelen under tørvejorden«, eller »hovedsagelig lige på grænsen mellem kalken og tørvejorden«[3].

Vi antager altså, at den ældre stenalders folk, når de tog ophold ude på vandet i søerne, stedse boede på tømmerflåder, med hvilke de stagede om i søen og som de forankrede over en grund, hvor vandet var lavt. Denne antagelse bliver end rimeligere, når man betænker, at tømmerflåden er prototyp, forbilledet både for de senere tiders pælebygninger og for de kunstige øer.

Den berømte pælebygningsforsker Keller har gjort den træffende bemærkning, at enhver pælebygning forudsætter til-

---

[1] C. Grewingk: Geologie und Archaeologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat. 1882. Forfatteren antager selv (p. 29, 64), at beboerne manglede husdyr.

[2] C. Grewingk l. c., p. 37, 63. Dette arbejde er det eneste, der i større omfang endnu har behandlet den fundgruppe, der beskæftiger os. Jfr. S. Nikitin i Congrès internat. d'Archéologie préhist. à Moscou 1892. Tome 1. p. 17. Om lejringsforholdene og deres analogi med tilsvarende i Skåne se iøvrigt A. G. Nathorst i Bihang till K. Svenska Vetenskaps-Akad. Handlingar. Bd. 17. Afd. III. Nr. 5 (1891). Stockh. 1892. p. 15.

[3] Det turde næppe være rigtigt, når det undertiden hedder, at oldsager og knogler er fundne både i kalken (sneglemergelen) og i leret under denne, se F. Schmidt: Excursion durch Estland. Congrès géologique internat. à Saint-Pétersbourg en 1897. Nr. 12. p. 14.

stedeværelsen af en flåde, på hvilken man kunde stå, medens pælene blev nedrammede[1]. Rigtigheden heraf vil indrømmes af enhver, der har set opførelse af broer og bolværker i vore dage. Gulvet, der blev lagt over pælene, lignede tømmerflåden, men var kunstfærdigere end denne, dog så utæt, at mangfoldige redskaber faldt gennem hullerne ned på søbunden.

En særegen form af pælebygningerne, der benævnes »Packwerkbau«, er dannet af flere trælad over hverandre. Det er betegnende, at man ved den første undersøgelse af disse ved Wauwyl i kanton Luzern ikke fandt grunde, der modbeviste den opfattelse, at laddene var sunkne, tid efter anden benyttede tømmerflåder, der oprindelig flød på vandets overflade og som kun havde været fastspigrede til bunden ved hjælp af pælene. Efter analogier andensteds fra endte man dog med at slutte, at bygningen snarest var opført på én gang i flere lag, der nederst havde hvilet umiddelbart på søbunden[2].

Herigennem dannes overgangen til den »kunstige ø«, der i sin fuldkomneste skikkelse møder os i den irske og skotske *crannog.* »Ved opførelsen af en sådan synes man først at have bygget en flåde af træstammer, greneris, bregner og lyng m. m., blandet med sten og jord, indtil massen nåede bund. Derpå blev hele massen pløkket sammen og omgiven med kredse af pæle, fast forbundne ved vandrette bjælker o. s. fr.«[3]

Alle disse former af vandbygninger viser således tilbage til tømmerflåden som den simple grundform, hvoraf de har udviklet sig.

Endelig turde det også nu være muligt at angive grunden til, at udviklingen gik i den nævnte retning. Sikkert har indførelsen af husdyrbruget været årsagen, idet husdyrenes opstalding krævede faste boliger. Så længe mennesket kun var ledsaget af hunden, kunde de to alene fortræffelig klare sig på flåden; men med en sådan var køer, får og svin kun dårlig hjulpne.

---

[1] Keller: Pfahlbauten. 2. Ber. 1858. p. 134-135.

[2] Suter i Kellers Pfahlbauten. 3. Ber. 1860. p. 75. J. Lubbock: Pre-historic Times. London. 1865. p. 131.

[3] Rob. Munro: Prehistoric Scotland. p. 430. Munro: Lake-Dwellings. p. 426.

Undersøgelsesmåden. Ved tørveskæret var, som nævnt, den nordlige del af bopladsen forstyrret; men tørven var dog ikke bortgravet helt til bunds overalt, et tyndt lag tørv over snegledyndet stod her tilbage, og ved nu at gennemgrave dette fandt man en del oldsager. Fra sogneskelsgrøften af mod syd havde denne strækning en brede af omkring 14 m. Den uforstyrrede del af bopladsen blev undersøgt på den måde, som er kommen til anvendelse ved de i de senere år udførte større undersøgelser af danske affaldsdynger, hvorom en udførlig beretning foreligger[1]. Kun var de anvendte redskaber i overensstemmelse med tørvens fra skaldyngernes afvigende beskaffenhed her ikke håndriver men små graveskeer af form som murskeer og lign.

Først blev afsat et kvadratisk felt med 10 m. side, og da en rundt om feltet gravet grøft havde vist, at oldsaglaget strakte sig over hele pladsen, blev denne ternet af i 100 enkelte rum med 1 □ m. overflade, der undersøgtes hvert for sig. Indenfor hvert rum deltes efter dybden i flere lag: græstørvlaget af omkring 10 cm. tykkelse og derunder 1—6 tørvelag af 20 cm. tykkelse, indtil man var nåt ned i snegledyndet. Dette blev derefter gennemgravet. De fundne oldsager blev hver for sig forsynede med nummer og kortlagte efter deres plads og dybde indenfor rummet. Rummene betegnedes ved bogstaverne A, B, C, D, E, F, G, H, I, K i række fra vest til øst, ved tallene 1 til 10 i række fra nord til syd; de afgrænsedes ved pæle i de fire hjørner; pælen i det sydøstlige hjørne bar samme bogstav og tal som rummet. Se fig. 9.

Billederne fig. 6 og 7 viser prøver på inddelingen og arbejdsmåden.

Alle 100 rum af dette felt I undersøgtes fuldstændig. Af de andre umiddelbart mod vest, øst og syd tilstødende, på samme måde inddelte felter II, III, IV, VII og VIII, undersøgtes de nærmeste partier så langt udefter, som udbytte heraf vandtes, tilsammen i alt 200 □ m. Fig. 8.

---

[1] A. P. Madsen, Sophus Müller m. fl.: Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, undersøgte for Nationalmuseet. Kjøbenhavn. 1900, 4°.

Den regelmæssige undersøgelse omfattede således en plads af 300 □ m. størrelse; af bopladsens nordlige, forstyrrede del (felt V og VI) gennennemsøgtes desuden en strækning på 108 □ m., hvorfra sagerne holdtes adskilte i en særlig afdeling. Fig. 2 og 8.

De fundne knogler, træ og trækul samledes efter rum

Fig. 7. Arbejdet. Felt I, bænk E 5—10 undersøges. De fundne sager vaskes, tørres på brædter, forsynes med nummer og indpakkes samtidig med at deres plads og art bogføres.

og lag; af knogler medtoges alt; af træ, trækul og hæsselnødskaller, som fandtes i betydelig mængde, indsamledes rigelige prøver. Fig. 9 viser oldsagernes lejringsforhold indenfor de rum, hvor de lå tættest.

I begyndelsen blev flintaffaldet bortkastet efter, ligesom knoglestykkerne, at være optalt på sædvanlig måde indenfor hvert rum lag for lag; men under arbejdets gang bestemtes det, at alt flintaffaldet skulde medtages og opbevares som den øvrige del af fundet.

Det bør endnu fremhæves, at grundvandet på bopladsen ved undersøgelsen stod meget lavt, lidt lavere end i de nærmeste tørvegrave og i hovedgrøften, hvor dets stand var 3.1—3.2 m. over havet. Vandet lagde således ingen nævne-

værdig hindring i vejen for arbejdet, hvad ellers ofte er tilfældet under lignende forhold. Undersøgelsen lettedes herved i høj grad.

Fundet.

Fundets hovedbestanddele var, som allerede nævnt, træ, knogler og oldsager.

Af træet indsamledes navnlig forkullede eller af ilden svedne stykker, fordi disse bedst lader sig bevare, idet de ikke skrumper ind ved udtørring, revner eller forandrer struktur, og fordi træarten lettere bestemmes på trækul end på subfossilt ved. Med bestemmelsen af nogle løvtræarter har professor, dr. phil. E. Rostrup ydet sin overmåde værdifulde hjælp; enkelte træprøver har jeg undersøgt under mikroskopet, den langt overvejende mængde af træet og alt kullet kun ved hjælp af lupe.

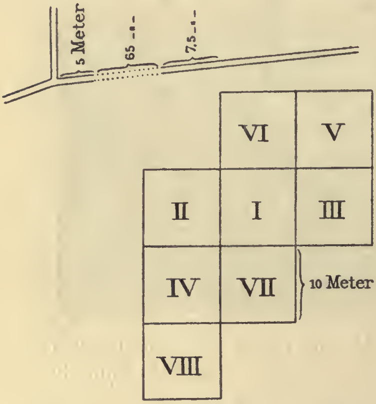

Fig. 8. Oversigtsplan, visende bopladsens beliggenhed ved hovedgrøften, som sogneskellet følger, samt dens inddeling i 8 felter, hvert på 100 □ m.

1033 udførte bestemmelser af ved og bark fordeler sig efter træarterne således:

Skovfyr (*Pinus silvestris* L.) 835, Hæssel (*Corylus Avellana* L.) 120, Ælm (*Ulmus montana* Sm.) 45, Asp (*Populus tremula* L.) 27, Birk (*Betula* cfr. *odorata* Bechst.) 6 prøver; af Tørst (*Rhamnus Frangula* L.) foreligger nogle kulprøver fra III C 2, 4. lag, af Bøg (*Fagus silvatica* L.) et enkelt lille kulstykke fra IV K 5, 1. lag. En del af det indsamlede træ er ikke blevet undersøgt, men bestemmelsen af større mængder vilde rimeligvis ikke ændre ovennævnte forhold synderligt.

Det ses, at skovfyrren er langt overvejende (750 prøver

træ, 85 prøver bark); særlig den mikroskopiske undersøgelse af veddet, grenenes form og barken godtgør med sikkerhed, at træarten er fyr, ikke noget andet nåletræ. Derimod er der på hele bopladsen ikke fundet en eneste fyrrekogle. Så-

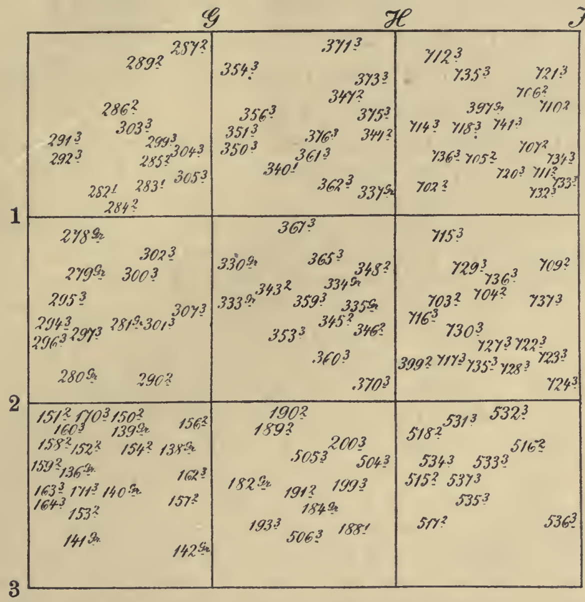

Fig. 9. Prøve af den optagne plan over oldsagernes plads og dybde på højningen i felt I. Rummene G, H og I 1—3 (1 øverste, 2 midterste, 3 nederste række). Gr = græstørv. De små, understregede dybdetal foroven ved oldsagernes numre betegner tørvens 1., 2. og 3. lag (hvert på 20 cm.) under græstørvens 10 cm. tykke lag. 1/40.

danne kunde ikke undgå opmærksomheden; deres fraværelse turde afgive yderligere støtte for antagelsen af, at fyrreskov ikke har grot på stedet, men at træet ved mennesker er bragt herud fra skoven ved søbredden. Hæsselen var derimod repræsenteret ikke blot ved træ og bark med også ved sine frugter. Der taltes i de undersøgte prøver 24 hele (mest små) nødder og 370 større brudstykker af nøddeskaller. Både den runde form (*f. silvestris*) og de aflange former (*f. ovata*

og *f. oblonga*) forekom; den runde var langt den hyppigste[1]. Skallen var ikke sjælden tydelig ribbet.

Noget sikkert spor af, at nødderne var knækkede af mennesker, har vel ikke kunnet påvises; dog er det højst rimeligt for mange stykkers vedkommende; mærker af tænder kan kun ses i enkelte tilfælde[2]. Ikke få nødder er kløvede efter længden i to halvdele; dette forhold var påfaldende og kan forklares på forskellig måde.

Med et stykke træ, brugt som kølle, skal man kunne kløve nødderne således, og denne fremgangsmåde kunde da have været anvendt. Dog må mærkes, at naturen selv kan frembringe samme kløvning idet nødden revner, når skallen udtørres: den »springer op« som en frugtkapsel med to klapper, åbnende sig fra spidsen. En række prøver herfra på forskellige trin viser denne sammenhæng. Sådanne nødder er da ikke åbnede af mennesker, hvad også Virchow har henledt opmærksomheden på[3]; mosens udtørring kan have bragt skallerne til at åbne sig, medens de ellers i moserne almindelig forbliver hele.

I øvrigt kunde dog her endnu en tredje årsag komme i betragtning. H. Winge har oplyst mig om, at egern kan knække nødder netop således, at skallen kløves med lige brudflader i to halvdele uden mærke af tænderne. Blandt knoglerne i fundet forekommer også en enkelt af egern; da der nu ikke har været skov ved bopladsen, må egernet være bragt herud på søen fanget eller dræbt. Den tanke har tidligere været fremsat, at stenaldersfolket har holdt egern i fangenskab på sine pælebygninger[4], men noget bevis for, at dette har været tilfældet, kan

---

[1] Jfr. Gunnar Andersson: Svenska växtvärldens historia. Stockholm. 1896. p. 80.

[2] Knusemærker af tanden fremkommer langtfra altid ved nøddens knækning.

[3] Rud. Virchow: Die Pfahlbauten im nördlichen Deutschland. Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 1. 1869. Berlin. p. 413. V. siger vel, at nødder let springer op, når de ligger i vand; men det turde dog vel snarest være den påfølgende udtørring, som er årsagen. Se Gunnar Andersson: Hasseln i Sverige. Sveriges geolog. Undersökning. Ser. Ca. Nr. 3. Stockholm. 1902. 4°. p. 156, fig. 1, 2, 20. Her også afbildninger af de forskellige former af nødderne med indgående undersøgelse af disse.

[4] Pælebygning i Mondsee i Øvre-Østerrig. M. Much i Mittheilungen der Anthropolog. Gesellsch. in Wien. Bd. 4. 1874. p. 306.

dog lige så lidt føres her for Maglemose, som man har kunnet det andensteds.

Gnav af mus ses ikke på nødderne eller måske dog blot på en enkelt nød[1], medens det er overmäde hyppigt på sager af horn i dette fund[2], ligesom enkelte knogler er musegnavede.

Flere nøddeskaller er sværtede, svedne eller delvis forkullede af ild fra bålene.

Barken af hæssel og birk forekom oftere i korte, ringformede ruller. De fleste var sikkert dannede, afskallede på naturlig måde; men en af de mindre, 2 cm. vid og 0.8 cm. bred, bærer mærke af at være skåret til, og det er ikke helt udelukket, at sådanne barkruller kan have været anvendte til fiskeri eller i andet øjemed. Mærker af brug kan dog ikke ses. Små ruller af birkebark finder endnu i vore dage anvendelse som *flod* eller *flydholter* for fiskenet, og denne betydning har man også tillagt slige barkruller, der fandtes på en stenalders boplads på Gotland[3]. På en stenalders boplads ved Schussenried i Württemberg fandt man et fad, fyldt med sådanne små ruller af birkebark[4]; disse har måske været bestemt til det samme, eller de brugtes ved tilvirkningen af birketjære til harpiksmasse, hvorfor man også her i vort fund har haft anvendelse.

Ælmens forekomst på bopladsen i Maglemose er interessant, bl. a. fordi det er første gang, denne træart er påvist i danske moser. I vore ældste skaldynger fra stenalderen forekommer ælmekul derimod hyppig[5].

---

[1] Sml. Gunnar Andersson, l. c. (1896). p. 80, fig. 51 a.

[2] Samme iagttagelse af musegnav på hjortehorn er gjort ved pælebygninger i Schweiz (Keller: Pfahlbauten. 8. Bericht. 1879. p. 13, 28), ligesom det af Jap. Steenstrup er bemærket på horn fra skaldyngen ved Mejlgård (Mus. Nr. 11423).

[3] Hansson i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd. 10. Stockholm. 1900. p. 11.

[4] Rob. Munro: Lake-Dwellings of Europe. 1890. p. 151.

[5] E. Rostrup i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. Kjøbenhavn. 1900. 4⁰. p. 191.

Endelig bør det nævnes, at der på to brudstykker af fyrregrene (*Pinus silvestris*), yderst i veddet, ses larvegange af barkbiller (*Hylesinini* og *Tomicini*); det ene af stykkerne er svedet og forkullet af ild ved den ene ende, har altså utvivlsomt været i menneskers hænder. Gangene er gnavede af to arter af barkbiller, en større og en mindre.

Bål har der flammet på bopladsen herude på søen. Herfra hidrører de mange brande og trækullet, som fandtes spredt overalt i tørven. Desuden spores ildens virkning ved forekomsten af adskillige stykker ildskørnet flint samt brændte og svedne knoglestykker, deriblandt knogler af elsdyr, krondyr og vildsvin. Egenlige bålpladser og arnesteder med stenlægninger, som disse kendes fra andre bopladser, kunde derimod ikke påvises, hvilket også ganske stemmer med, at aflejringen er foregået i vand, idet kullet er udkastet eller nedfaldet fra bålet på tømmerflåden.

Ilden, hvorved bålet tændtes, kan vel tænkes frembragt på forskellig måde. Noget bevis for, at gnidning eller boring i dette øjemed skulde være anvendt, foreligger her dog ikke; sandsynligt er det derimod af visse grunde, at man har forstået at skaffe sig ild ved at slå gnister med flint, som jo forekom i stor mængde. Der fandtes nemlig ikke blot et enkelt, 5.4 cm. stort, stykke svovlkis, liggende øverst i snegledyndet (i rum VII D 3, 2. lag sammen med en økse af urokseknogle), hvorhen det ikke let vilde komme tilfældig[1]; men også en anden af de til ildslagningen brugte genstande, fængstoffet, var tilstede, tønderet, hvormed man opfanger de ved flintens slag mod svovlkisen frembragte gnister.

[1] På stenalders bopladsen på Gotland optoges ligeså et par små stykker svovlkis (Hansson, l. c., p. 14), og i belgiske huler, der beboedes i rensdyrtiden, har man fundet svovlkisnyrer med tydelige, rendeformede slagmærker, slagfurer, anvendte i dette øjemed. E. Dupont: L'homme pendant les âges de la pierre. 2e édit. Bruxelles. 1872. p. 153, fig. 29. Dupont i Mémoires de l'Académie. Bruxelles. Coll. in 8°. Tome 19. 1866. p. 39. Pl. IX, fig. 2.

Man fandt på bopladsen et større brudstykke af en poresvamp, hvilken professor, dr. E. Rostrup har haft den godhed at bestemme som Tøndersvamp (*Polyporus igniarius* Fr.). Denne, der som snyltesvamp vokser på eg, birk, bævreasp, hæssel og andre træarter, har lige til den nyere tid også her i Norden været anvendt til at fænge ild og navnlig til at vedligeholde en ulmende ild på arnen natten igennem.[1] Rostrup har hos os oftere fundet den subfossil i tørv.[2] Da den, som nævnt, snylter på træer, kan den dog ikke uden menneskets indgriben komme til steder, hvor ingen træer gror, altså ikke til et sted som bopladsen i Maglemose. Jeg slutter heraf, at svampen i dette tilfælde er indsamlet af stenaldersfolket. At den endvidere ikke er fulgt tilfældig med ved sankning af brænde til bålet støtter jeg på den omstændighed, at tøndersvampen eller dens nære slægtninge, der har samme anvendelse, kendes fra ikke få sten- og bronzealders bopladser i forskellige egne af Evropa, hvilken regelmæssighed ikke ret vel kan skrives på tilfældets regning.

I Danmark har man således fundet et frugtlegeme af tøndersvampen på en undersøisk stenalders boplads i Nysted Nor[3]. Fra udlandet kan nævnes pælebygninger i Bosnien (Ripač), Østrig (Mondsee), Norditalien (ved Verona og flere steder ved Parma; her ikke sjælden), Schweiz (Moosseedorfsee, Meilen, Robenhausen) og Tyskland (Wangen, Wismar og Gressow), samt et ældre stenalders fund dybt i tørv ved Husum i Slesvig. På pælebygningen i Mondsee fandtes også svovlkis, hvis forekomst man dog ikke har tænkt på at sætte i forbindelse med tøndersvampen.[4]

---

[1] Jfr. E. Rostrup i Tidsskrift for Skovbrug. Bd. 4. Kbhvn. 1880. p. 182. E. Rostrup: Plantepatologi. Kbhvn. 1902. p. 376, fig. 154-156.

[2] Ligeså er denne svamp funden i norske, svenske og finske tørvemoser. J. Holmboe, l. c., 1903. p. 112.

[3] Mus. nr. A 17196-17220. Bestemt af E. Rostrup som *Polyporus igniarius*.

[4] Radimsky i Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien und der Herzegovina. Bd. 5. 1897. p. 71. »Feuerschwamm«. — Much: Die Kupferzeit in Europa. 2. Aufl. Jena. 1893. p. 11. Much i Mitth. d. anthropolog. Gesell. in Wien. Bd. 6. 1876. p. 188. »Buchenschwämme«, »Holzschwämme«. — Strobel e Pigorini: Le terremare e le

Denne er endelig funden på en forhistorisk boplads, hvor den under alle omstændigheder må være bragt hen af mennesker; i Karhof-hulen i Westfalen lå der rester af svampen i det fra oldtiden stammende kulturlag[1].

Bortset fra hæsselnødderne er der på bopladsen i Maglemose ikke fundet levninger af planter, som kunde antages at have tjænt beboerne til føde. Man har her vistnok udelukkende levet af kød, som jæger- og fiskerfolket har forstået at skaffe sig af en hel række forskellige dyr, hvis sønderbrudte og marvkløvede knogler fandtes spredte over pladsen i mængde.

Knoglerne, hvoraf en del afgaves til Zoologisk Museum, er blevne undersøgte af vice-inspektor Herluf Winge, der med stor imødekommen har meddelt nedenstående oversigt over sine bestemmelser:

Esox lucius, Gedde. Adskillige knogler, deriblandt mindst 9 højre underkæber.

Enkelte knogler af andre fiske, vist ubestemmelige.

Emys orbicularis, Sumpskildpadde. En plade af et brystskjold.

Anas acuta, Spidsand. 5 ravnenæbsben, 3 overarme, 2 spoleben, 3 stykker af albueben, 1 mellemhånd[2]. Forskellen fra *Anas penelops*, Pibeand, kun ringe.

Anas boscas, Stokand. 3 ravnenæbsben, 1 nøgleben, 11 overarme med øvre ende, deraf 5 højre, 6 venstre, desuden 4 andre stykker af overarme; 1 albueben, 1 mellemhånd, 1 skinneben. Adskillige knogler af ællinger, uvist af hvilken art.

---

palafitte del Parmense. 2a relazione. Milano 1864. p. 28, 125. Fund fra Loffia, tørvemose nær ved Verona. Nuovo giornale botanico italiano. Vol. 22. Firenze. 1890. p. 28. *Polyp. ign.* — Keller: Pfahlbauten, 2. Bericht, p. 147; 3. Ber. p. 99. *Polyp. ign.* — Lisch: Pfahlbauten in Meklenburg. 2. Bericht. 1867. p. 26, 46. *Polyp. igniarius.* — J. Mestorf i Mitt. d. anthropol. Ver. Schl.-Holst. H. 15. Kiel. 1902. p. 19. »Baumschwämme.«

[1] Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde. Jg. 5. 1894. p. 71. *Polyporus.*

[2] Angående fugleknoglerne jfr. H. Winge: Om jordfundne Fugle fra Danmark. Videnskab. Medd. fra den naturhist. Forening i Kjøbenhavn. 1903. p. 61-109.

Cygnus olor, Knopsvane. Ingen mere ejendommelige stykker findes, der klart kunde vise forskellen fra *C. musicus*, Sangsvanen; men knoglerne synes at stemme bedst med *C. olor*. Stykke af underkæbe, bækkenhvirvler, skulderblad, 8 stykker af overarme, 7 stykker af albueben, 7 stykker af spoleben, en mellemhånd, et fingerled, stykke af et bækken, et helt mellemfodsben og stykker af 4 andre, et tåled. — Nogle knogler af ganske unge fugle, et ravnenæbsben, et lårben, 3 skinneben o. a., er vist også af svaner.

Pagonetta glacialis, Havlit. 2 venstre overarme.

Podicipes cristatus, Stor Lappedykker. Bækkenhvirvler, 2 brystben, 3 overarme, 1 spoleben, 2 lårben, 3 skinneben.

Colymbus arcticus, Sortstrubet Lom. Stykke af en underkæbe, mellemfod.

Grus cinerea, Trane. Midtstykke af overarm, midtstykke af skinneben.

Larus ridibundus, Hættemåge. En overarm.

Ardea cinerea, Hejre. Midtstykke af overarm.

Botaurus stellaris, Rørdrum. Midtstykker af 2 uens albueben, midtstykke af lårben.

Phalacrocorax carbo, Skarv. Stykke af bækken, stykke af overarm af en ung fugl, 3 stkr. af albueben, stykke af mellemhånd, stykke af skinneben, mellemfod.

Milvus ictinus, Glente. Øvre ende af albueben, en mellemhånd, begge knogler af ung.

Haliaëtus albicilla, Havørn. Øvre ende af spoleben, midtstykker af 2 uens albueben, midtstykker af 2 lårben, et tåled.

Picus martius, Sortspet. En mellemhånd, hel.

Garrulus glandarius, Skovskade. Skinneben uden nedre ende. Nøje stemmende med skovskaden. Knoglen er af en ung fugl, dog lidt sværere end hos nøddekrigen. Om skade eller allike kan der ikke være tale; ligheden med nøddekrigen er derimod stor.

Lepus europæus, Hare. Et 2det mellemhåndsben.

Castor fiber, Bæver. Stykke af fortand, en kindtand, et nøgleben, 3 uens overarme, et spoleben, 3 uens albueben, en bækkenhalvdel, 2 lårben, 3 uens skinneben, et hælben.

Sciurus vulgaris, Egern. Øverste ende af et skinneben.

Felis catus fera, Vildkat. Et skulderblad, øvre ende af overarm, hofteben, nedre ende af lårben.

Canis vulpes, Ræv. Et skulderblad, nedre ende af en overarm, spoleben uden nedre ende, 2 uens skinneben, et 3dje mellemfodsben.

Canis familiaris, Hund. En underkæbe-gren af en hvalp

med rovtanden skjult i kæben, tindingben og isseben ligeledes af unge, nakkeben og trommeben af voksen, stykke af ringhvirvel, en 3dje halshvirvel.

Ursus arctus, Bjørn. En øvre forreste knudetand, ung; et pandeben, nedre ende af overarm og et albueben af unge; en underkæbe-gren, to øvre ender af albueben, øvre ende af et 2det mellemhåndsben, 2 kloled af voksen.

Martes sylvatica, Skovmår. En overkæbe, 2 højre underkæber, stykke af hjærnekasse, en ringhvirvel, 2 uens overarme, 3 uens albueben, 2 uens bækkenhalvdele, 5 højre, 5 venstre skinneben.

Meles taxus, Grævling. Et ansigt, stykke af en overkæbe, stykke af hjærnekasse, 4 uens underkæber, en overarm, 2 spoleben, et albueben.

Sus scrofa ferus, Vildsvin. Knogler i mængde, af hanner, hunner, unge og gamle, blandt andet: 6 overkæbestykker med hjørnetand-grube af gamle hunner, 2 af gamle hanner; 10 overkæber med bageste kindtand, alle uens; 2 højre overkæber med mælketænder og med *m* 1 i grube; 1 underkæbe af voksen hun med hjørnetand, 2 af voksne hanner; 4 underkæber med bageste kindtand; 14 underkæber med mælketænder, 5 højre, 9 venstre, de yngste med *m* 1 skjult i kæben, nogle med *m* 1 i frembrud, en med *m* 2 i frembrud; mange løse nedre hjørnetænder af orner, mindst 25 mere hele, deraf 15 højre, og mange brudstykker; 2 øvre hjørnetænder af orner; nogle få øvre og nedre hjørnetænder af hunner; 15 højre, 19 venstre skulderblade; 17 øvre ender af spoleben; 22 øvre ender af albueben; 21 nedre ender af skinneben af voksne; 20 bækkenhalvdele af voksne; 15 rulleben; 18 hælben; osv.

Cervus capreolus, Rådyr. Mange knogler af hanner og hunner, unge og gamle, deriblandt: 5 hele pander med horn og 9 løse pandeben med horn (et af dem af et ungt dyr med hudklædt tak) vist alle af forskellige dyr; et afkastet horn og flere brudstykker; adskillige stykker af underkæber, deraf 8 venstre med bageste kindtand eller dens grube, og en underkæbe med mælketænder og med *m* 1 i frembrud; 8 højre, 13 venstre skulderblade; 7 højre, 6 venstre nedre ender af overarme; 7 højre, 4 venstre bækkenben; osv.

Cervus elaphus, Krondyr. Knogler i mængde, deriblandt: 3 underkæber af voksne (de to vist sammenhørende, fra I F 6, 2. lag og III A 2, 3. lag); en underkæbe af en unge med mælketænder i frembrud; mange takker, mere eller mindre forarbejdede, flere af dem naturlig afkastede; adskillige hvirvler; 6 uens skulderblade; 6 nedre ender af overarme, vist uens; 3 uens

nedre ender af spoleben; osv.; 25 hele nedre ender af mellemhånds- eller mellemfodsben og 13 løse ledruller (næsten alle afskårne).

Alces machlis, Elsdyr. Mange knogler, deriblandt: to øvre fuldstændige tandrader og en nedre af voksen, vist alle sammenhørende (fra I K 2, 3. lag, III A 2, 2. lag, III B 1, 4. lag), nogle løse øvre og nedre kindtænder af andre voksne, øvre og nedre kæbestykker af mindst 3 unger med mælketænder (den yngste med tænderne ikke fuldt frembrudte, den ældste med mælketænderne stærkt slidte og deres efterfølgere rede til at bryde frem); mange andre stykker af ansigter og hjærnekasser, deraf en pande af en han med afskåren tak, en pande af en hun og en pande af mindst én unge; mange stykker af takker; flere hvirvler; stykker af mindst 4 skulderblade; nedre ender af 3 venstre overarme; 2 øvre, 2 nedre ender af spoleben (det ene med tilhørende stykke albueben: I I 4, 3. lag og I I 3, 2. lag); øvre ende af albueben (tildannet som dolk, ung); håndrodsknogler, tildels sammenhørende, af mindst 6 uens hænder (en af dem ung); stykker af 3 uens bækkener; flere stykker af lårben og skinneben; 2 knæskaller; 5 højre, 3 venstre rulleben; 2 højre; 3 venstre hælben; 3 *navic.-cub.;* 1 *cuneif.* III; 18 hele nedre ender af mellemhånds- og mellemfodsben (alle afhuggede) og 8 løse ledruller (også afhuggede), flere andre stykker af mellemhånd og mellemfod, også et stykke af en bitå; 26 øvre ender af 1ste finger- eller tåled; 19 øvre ender af 2det finger- eller tåled (kun 2 hele led); 18 hele hovled; o. a.

Bos taurus urus, Urokse. Mange knogler: det meste af den ene side af et ansigt, flere andre stykker af hovedskaller, en hornstejle; adskillige hvirvler, deriblandt 2 bageste lendehvirvler, sammenhørende, med »kunstige« ledflader på ledtappene (begge mærkede I H 2, 2. lag, en tilhørende stump mærket I G 3, 3. lag.); flere ribben; stykker af mindst 5 skulderblade; nedre ende af et spoleben, håndrodsknogler af mindst 5 uens hænder; et helt mellemhåndsben og nedre ender af 3 andre (alle på en eller anden måde kunstig behandlede); stykker af 5 venstre bækkener og 1 højre; 2 lårbenshoveder; 2 stykker af skinneben; 4 knæskaller; 2 rulleben; 4 hælben, vist alle uens; 3 højre, 3 venstre *navic.-cub.;* 13 øvre ender af 1ste finger- eller tåled; 11 2det finger- eller tåled; 10 hovled. De allerfleste af de nævnte knogler stemmer ganske med uroksens; kun for enkeltes vedkommende kan det være et spørgsmål, om de er af ualmindelig små urokser eller af stort tamt kvæg; dette gælder særlig to nedre ender af mellemhåndsben, begge tildannede (fra I K 6, 2. lag og fra ringgrøften omkring eller

en del af græstørvlaget over felt I); snarest synes disse knogler at være af tamt kvæg (jfr. side 225 og 293).

Bos taurus domesticus, tam Okse. Fra øverste lag nogle knogler af kalve, tildels sammenhørende.

Menneske. Et lårben og et fingerled af voksne, en underkæbe af et barn. — Herluf Winge.

Menneskeknogler findes, som bekendt, ret hyppig på stenalderens bopladser, oftest dog kun i ringe antal og spredt; således også her. Mindst to personer, en voksen og et barn, har knoglerne i dette tilfælde tilhørt. Det fundne lårben af en voksen viser mærker af snit og skrab; da det imidlertid lå i øverste tørvelag, under græstørven, ved hvis fjærnelse spade måtte anvendes, kan skrabet antages at skyldes spaden; tilbage bliver dog flere snitmærker, hvoraf nogle på den modsatte side, som kunde synes at stamme fra oldtiden. Begge knoglens ender er desuden afbrudte. Heraf at drage slutninger om, at man skulde have skåret kødet af menneskebenene, måske endog for at spise det, vilde dog være uberettiget. Dertil er beviset altfor svagt[1]. Men sagen fortjæner at nævnes, fordi andre stenalders fund både fra Danmark og Sverige kunde synes at pege i samme retning. I affaldsdyngen ved Ørumå fandtes således den afhuggede nedre ende af sammenhørende spole- og albueben af menneske[2], og den i stenalderens sidste tid beboede hule »Stora Förvar« på Stora Karlsö ved Gotland indeholdt i kulturlaget menneskeknogler, som var behandlede på en måde, der måtte lede tanken hen på menneskeæderi[3]; tilsvarende for-

[1] Beskadigelse ved tidligere tørveskær er således ikke udelukket. Om fejltagelser, foranledigede ved knoglers naturlige spaltning, se Jap. Steenstrup i Overs. over Vid. Selsk. Forhandl. 1888. p. 179.

[2] A. P. Madsen m. fl.: Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. 1900. p. 144; jfr. p. 80, 110.

[3] O. Montelius: Les temps préhistoriques en Suède. Paris. 1895. p. 20. Montelius: Statens historiska Museum. Kort beskrifning till vägledning. Stockholm 1897. p. 14. Undersøgelser af Hj. Stolpe. Jfr. Ymer 1890. Stockholm 1891. p. 285-287.

hold nævnes fra andre lande[1]. Dog bør man sikkert endnu modtage disse meddelelser med stor varsomhed, da flere kilder til fejltagelse ikke er udelukkede.

Hunden er det eneste tamdyr, hvis knogler med sikkerhed er påvist blandt dyrene fra stenalderen i Maglemose, et forhold, man må tillægge den største betydning. Hundens gnav ses desuden på mange knogler af andre dyr.

Ingensomhelst rester fandtes af tamt svin og får, disse for den yngre stenalder så vigtige husdyr, medens der af oksearten kun var nogle ganske få knogler, som vel kunde henføres til den tamme okse, men som dog også kan have tilhørt den dværgform, hvori uroksen optrådte.

De knogler af kalve, som optoges i det øverste lag, og som tildels hørte sammen, kan med rimelighed antages at stamme fra dyr, som i ny tid er omkomne i mosen; i alt fald vil de ikke kunne bruges til bevis for, at stenaldersfolket her holdt tamt kvæg. På bopladsen fandtes jo også, endda noget dybere (40 cm. under mosens overflade), en tøjrepæl af bøgetræ og af ganske moderne form, der giver et tydeligt vink herom.[2]

Knoglerne af vilde, ikke tæmmede dyr, tilhørte 30 arter, der for største delen har været forud kendte fra stenalderens bopladser i Danmark[3]. Af køkkenmøddingernes 78 arter af vilde hvirveldyr var 22 arter tilstede i Maglemose, medens 8 er fundne i denne alene, nemlig: Sumpskildpadde, spidsand, knopsvane, hættemåge, rørdrum, glente, sortspet og skovskade.

---

[1] Eksempelvis pælebygningen ved Schussenried. Fraas i Correspondenz-Blatt. Jg. 1877. p. 161. Jfr. herom M. Hoernes: Urgeschichte des Menschen. 1892. p. 97, men tillige E. Cartailhac: La France préhistorique. 1889. p. 140; Mortillet, l. c., 1900. p. 336, og Piette i L'Anthropologie. T. 7. 1896. p. 386.

[2] På dette sted fandtes ingen oldsager højere oppe i tørven end 70-90 cm. under overfladen. Jfr. p. 154, 163.

[3] Se H. Winge i Affaldsdynger fra Stenalderen. p. 178-180.

Forskellen beror ganske afgjort derpå, at bopladsen lå i en indsø, ikke ved havet. Af de 56 arter, der savnes, er omtr. 42 udelukkede, fordi de lever i havet eller er væsenlig knyttede til dette. De 14 øvrige er: Tjur, lille og gråstrubet lappedykker, hvepsevåge, natugle, ringdue, stor flagspet, krage, pindsvin, rødmus, los, ulv, ilder og odder. Kun den sidste og tjuren forekommer ret hyppig i skaldyngerne; at de begge mangler i Maglemose beror vistnok kun på en tilfældighed; de 12 andre er sjældne.

Uagtet havet kun er 3 kilometer borte fra bopladsen, har man fra stranden ingen fangst og intet bytte bragt med hjem, hverken af skaldyr eller højere dyr; man har her kun levet af de dyr, der fandtes i bopladsens nærmeste omgivelser, i sø, skov og mark. Dette forhold turde det være værdt at lægge mærke til; en forklaring derfor skal siden blive given.

Fiskeknoglerne forekom ret hyppig men ikke i større mængde, hvilket snarest må undre; dog kunde disse små knogler i den sejge tørv let undgå opmærksomheden og ikke alle være opsamlede og medtagne.

Den rest, man fandt af sumpskildpadden, en skjoldplade, bar ikke mærker af snit, hvorfor det ikke er godtgjort, at dyret er dræbt af mennesket; det kunde jo i disse omgivelser have ført en frivillig tilværelse og fundet en naturlig død.

Man kunde, som alt sagt, have ventet blandt affaldet at finde knogler af tjuren, da naturforholdene netop måtte synes at stemme fortrinlig med dens krav. En slags erstatning haves i sortspetten (*Picus martius*), der, som H. Winge gør opmærksom på, stiller lignende fordringer til opholdssted med forekomst af nåleskov som tjuren, hvorfor den nu hører til de største sjældenheder som tilfældig gæst her i landet, medens den endnu lever både syd og nord for Danmark[1]. Af de andre dyr frembyder elsdyret størst interesse, fordi

---

[1] H. Winge: Om jordfundne Fugle fra Danmark. Videnskab. Meddel. fra den naturhist. Forening i Kjøbenhavn. 1903. p. 103.

det hidtil kun var sparsomt kendt fra en enkelt dansk stenalders boplads, Ertebølle-dyngen ved Limfjorden. Påfaldende er derfor den store mængde knogler i vort fund, der godtgør, at dyret på Sælland endnu har levet samtidig med stenaldersfolket og været stærkt efterstræbt af dette, som vel navnlig har jaget det for kødets skyld men også forstået at bruge dets knogler, horn og tænder til redskaber og smykker.

I øvrigt forekom knoglerne af krondyr, rådyr, urokse og vildsvin i størst mængde, hvorved skovens nærhed antydes; haren, der nærmest er et markdyr, savnedes dog heller ikke. Bæveren har sagtens bot i selve søen, hvor bopladsen lå; bæverstokke fandtes dog ikke.

Det hele antal af opsamlede, ikke til redskaber tildannede stykker af knogler og horn beløb sig til 3667, fordelte temmelig regelmæssig over pladsen, pletvis og navnlig i et bælte tværs over højningen gennem felt I dog tættere samlede og, ligesom oldsagerne, optrædende i alle lag fra overfladen af det højeste parti til bunden, talrigst eller langt overvejende i mængde dog nedefter i vandtørven imod snegledyndet, i hvis øverste del enkelte knogler kunde være nedsunkne. Fig. 5 og 6 (side 158 og 172) oplyser herom.

Også de forskellige dyrearter, hvis knogler blot forelå i tilstrækkelig stort antal, forekom fra øverste til nederste lag; dette galdt således både urokse, vildsvin, elsdyr, krondyr og rådyr.

En meget stor mængde af takkerne og knoglerne, over 400 stykker eller 11 %, bærer mærke af snit.

Kronhjortens afkastede takker har man opsamlet, eller man har afslået takkerne fra pandebenet og siden ved mange snit skåret dem i mindre stykker. En lignende fremgangsmåde blev anvendt ved elsdyrets takker.

Om redskaber og om forarbejder til sådanne af ben og horn skal blive talt nedenfor i det følgende afsnit, der behandler oldsagerne.

Oldsagerne tilhørte alle stenalderen; de var dannede af sten, af ben eller horn[1]. At der ikke fandtes spor af metal kan ikke undre. Mærkeligere er det, at redskaber af træ ganske savnedes, uagtet lejringsforholdene måtte være særlig gunstige for sådannes bevaring. Navnlig er den fuldstændige mangel af træskafter til redskaberne påfaldende; det må vel antages, at de forarbejdede genstande af træ, som har kunnet flyde på vandet, er skyllede bort af strømninger, medens kun de tungere oldsager er sunkne til bunds i søen.

I det følgende skal vi gennemgå rækken af de redskabsformer, som fundet omfatter. De sjældnere, som ikke tidligere har været nærmere behandlede, skal blive mere udførlig beskrevne og afbildede.

Formens udbredelse indenfor og udenfor vort land skal live eftersporet, for at man derigennem kan få oplysning om området for den kultur, hvortil formerne hører.

Længe har man for stenalderens vedkommende været tilbøjelig til at søge alle sammenligningsled i Vestevropa, og grunden hertil er let at indse: stoffet har her været langt rigere og lettere tilgængeligt; men det har medført en ensidighed i opfattelsen, som sikkert vil vise sig at være urigtig. Også mod syd og øst må blikket rettes. Det er særlig landene omkring Østersøen, i hvilke vor fundgruppe, så vidt man endnu kan skønne, hører hjemme[2].

---

[1] I Nationalmuseet, hvor fundet er indgået, er det betegnet med nr. A 18269.

[2] Jeg benytter her lejligheden til at bringe min bedste tak til bestyrelserne for og embedsmændene ved de museer, hvorfra stoffet til denne afhandling er hentet. Først og fremmest da Nationalmuseet i København. Dernæst de andre museer, hvor jeg har været i stand til selv at gøre studier i dette øjemed: Lund, Königsberg, Danzig, Stettin, Stralsund, Neubrandenburg, Berlin, Hannover, Hildesheim, Rostock, Schwerin, Lübeck, Kiel, Oldenburg, Leiden, Bruxelles, Namur og Liège. Endelig Nationalmuseet i Stockholm, hvorfra jeg har modtaget oplysninger, og flere privatsamlinger, hvortil jeg har haft adgang, og som nævnes nedenfor.

For at bestemme det trin af kulturudviklingen og dermed det tidsafsnit, hvortil fundet må henføres, er det nødvendigt at følge formens optræden gennem et længere tidsrum, begyndende tidligere, sluttende senere. Målet må være at finde netop den plads i udviklingskæden, hvor det fremdragne led passer ind. Vanskelighederne herved lader sig langt fra alle overvinde, navnlig ved en fundgruppe som denne, der hidtil har været såre lidet kendt; men tiden synes nu dog kommen til at gøre et forsøg.

Hvilket resultat undersøgelsen nu eller siden end måtte føre til, vil fundet fra Maglemose stedse bevare sin betydning derved, at dets talrige redskabsformer hører sammen og således gensidig belyser hverandre m. h. t. brug og tid.

Vi skal herefter lære formerne at kende.

Stenredskaberne var med få undtagelser alle af flint; fra deres tildannelse stammede en stor mængde *flintaffald*, der viser, at tildannelsen er foregået på stedet selv.

Som et meget vigtigt træk må straks fremhæves, at der blandt dette affald, på hele bopladsen i Maglemose, ikke fandtes den mindste splint eller spån af flint med slebne flader, end sige noget slebet flintredskab. Havde sådanne været brugte her, vilde man sikkert have fundet deres spor; derfor taler erfaringen fra alle andre større fund.

På den af museet undersøgte del af bopladsen (300 □ m. stor) fandtes ialt 15469 stykker flintaffald, fordelte gennem lagene. Særlig rigelig forekom dette affald nær midten af bopladsen i felt I bænk E, hvor der i fem forskellige rum med 1 □ m. overflade optoges nedenstående antal stykker:

Flintaffald Hovedfelt I.

Lag.	Omtrentlig dybde. cm.	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5
Græstørvlag	0—10	mgl.	80	25	**137**	71 stk.
1. Tørvelag	10—30	42	50	7	37	57 -
2. —	30—50	73	34	9	15	37 -
3. —	50—70	189	**270**	99	93	72 -
	Ialt ...	304	**434**	140	282	237 stk.

En nøjere undersøgelse af dette flintaffald vilde vistnok kunne lede til vigtige slutninger om redskabernes tildannelse m. m.; men et sådant studium vilde let blive både meget omfattende og brydsomt, hvorfor der her må gives afkald derpå.

En overgang fra affaldet, der har allehånde uregelmæssige former, til redskaberne, danner *spånerne,* hvis form vel også er bestemt af tilfældet, men som dog hyppig har været tagne i brug.

Det redskab, der på så mange af stenalderens bopladser forekommer i langt overvejende mængde, *flintflækken*, var i Maglemose forholdsvis sjældent. De strængeste fordringer til en regelmæssig, typisk form og en antagelig længde opfyldtes egenlig kun af en enkelt flække (11.2 cm. lang); men en vis mængde (67) kortere og tarveligere stykker, til dels brudstykker, kunde dog endnu til nød henregnes til flækkerne. Hvad der var for ringe blev snarest at betegne som spåner; disse var til gengæld talrige (248 stk.).

I mængde forekom også *spånblokke, flækkeblokke* og *knuder.* Disse former, der ikke var skarpt afgrænsede fra hverandre, er nylig blevne meget indgående undersøgte af Sophus Müller ved behandlingen af det fra de store skaldynger stammende betydelige materiale[1]. Der skal her derfor blot henvises til denne fremstilling. Ialt fandtes 316 stk.

Overensstemmende med flækkernes ringe antal var de egenlige flækkeblokke heriblandt meget få.

Det kan bemærkes, at al flint i fundet havde en farve, der skiftede mellem hvid, grå, blå og sort, medens de røde, gule og brune farver slet ikke forekom.

Ret ejendommeligt for dette fund synes det at være, at så mange spåner og afslagne stykker af knuder eller blokke er tildannede til brug eller dog viser spor af at være brugte. Stykkets kant er tilhugget på samme måde som skiveskra-

[1] A. P. Madsen, Sophus Müller m. fl.: Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, undersøgte for Nationalmuseet. Kbhvn. 1900. 4⁰. p. 39.

berens, men det savner dette redskabs regelmæssige form, medens anvendelsen muligvis har været den samme.

Spånskrabere, mest flækkelignende spåner, hvis ene kant var tildannet som skraberæg, forelå i et antal af 136 stykker, hvortil kommer 38 blok- eller knudeskiver med lignende tildannelse af kanten, og nogle spåner, som kun på en kort strækning af denne har et ved flere slag eller ved brug frembragt dybere indhak. I nogle tilfælde strækker tilhugningen sig over begge kanter eller helt rundt. Spånskraberne kan betragtes som en simplere grundform for de nedenfor følgende former, der dog ikke derfor netop behøver kronologisk at have udviklet sig af hine. Længden er 2.5—10.0 cm. Det afbildede stykke (fig. 10) er på oversiden tilhugget langs begge kanter; under det parti, der bærer skorpe (ved spidsen forneden tilvenstre i figuren), er kanten tilhugget på undersiden.

Flækkeskraberen foreligger dels med udbuet, dels med indbuet æg; i alt dog kun 3 stykker, 3.5—6.9 cm. lange. Formen som SM. I[1], 12 og 13.

Skraberen med indbuet æg eller med indhak i kanten kunde vel være anvendt til dermed at glatte overfladen af de trinde benredskaber som benoddene o. a. Den sidste af de to former brugtes allerede i palæolitisk tid[2].

Skiveskraberen optræder med 31 stykker, 2.6—7.4 cm. lange; nogle er af den runde, andre af den aflange form (SM. I, 146 og 147). Tilhugningen af skraberæggen er oftest omhyggelig udført, som det ses af omstående afbildning, fig. 11, der viser den lille, runde form. Det lyse parti er skorpe. Undersiden har meget tydelig slagbule. Den omhyggelige tildannelse er regel, selv hvor en lille og tarvelig skive er valgt. For skiveskraberens kronologiske stilling og forhold til dette fund skal nedenfor nærmere blive gjort rede.

Flækkekniven (SM. I, 143 og 144) forekommer her i tre

---

[1] Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager. Stenalderen. Kbhvn. 1888. 4⁰. Citeres her som SM. I.

[2] Jfr. J. Nüesch: Das Schweizersbild. 1896. p. 301, 313. Taf. XI.

små eksemplarer, 5.7—6.3 cm. lange. Den ene har indsnit for neden til fastgørelsen af et skaft. Lignende, dog uden indsnit, kendes fra vore ældre affaldsdynger[1]; tilsvarende små flækkeknive med skaftindsnit haves også fra rensdyrtidens bopladser i udlandet[2].

Til redskaber med borespids kan henføres 6 stykker:

Fig. 10. 2/3.

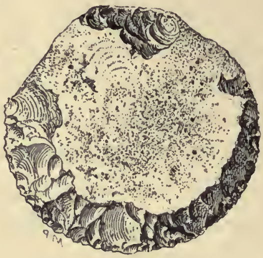

Fig. 11. 1/1.

Fig. 12. 1/2.

1 *tykt bor* (SM. I, 28; 11.5 cm. langt), 4 *tynde bor* (SM. I, 30; 5.5—8.8 cm. l.) og 1 *flækkebor* (SM. I, 32; 5.7 cm. l.). Det ene af de tynde bor er tilspidset mod begge ender.

Stenredskaber, der kan være brugt som økser, forekommer kun i ringe antal i fundet.

Til *skivespalterne* (SM. I, 14) må henføres 2 stykker, hvis form dog afviger lidt fra typen. På den ene er hele æggen knækket af; ved den anden er kun et hjørne afbrudt. Længden 6.3 og 7.5 cm. Fig. 12.

En enkelt *økse*, dannet af en flintkærne, har typisk form med to hvælvede sideflader (SM. I, 18), 12.2 cm. lang. Næsten hele æggen er afbrudt. Den ene side bærer skorpe på hele fladen,

---

[1] S. Müller i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. Kbhvn. 1900. 4^{0}. p. 47. Tavle VI, fig. 33; p. 118, fig. 6.

[2] Jakob Nüesch: Das Schweizersbild, eine Niederlassung aus palaeolithischer und neolithischer Zeit. (Neue Denkschriften d. allg. schweiz. Gesellsch. f. d. ges. Naturwiss. Bd. 35. 1896). Zürich. 1897. 4^{0}. p. 326. Taf. XIII, fig. 27.

den anden kun på en stribe ved midten. Hertil slutter sig 4 stykker, der ikke afviger mere fra hovedformen, end dette ofte er tilfældet med bopladsernes økseredskaber, samt 3 mere afvigende former, der kun med tvivl kan stilles sammen med denne type. Tre ejendommelig tilspidsede stykker med en flad og en hvælvet side er vistnok nakkeender af tværøkser (SM. I, 19), hvis æggende er afknækket. 7.5—9.5 cm. lange. Den hvælvede side er på det ene stykke tilhugget med særlig omhu. Fig. 13. Tarvelig tilhuggede flintstykker af ubestemmelig form, nærmest lignende økserne og af størrelse som disse, foreligger i et antal af 9; 8.5—12.5 cm. lange.

Fig. 13. 1/2.

Mærkeligt er det, at fundet ingen flækkespaltere indeholdt; de tværæggede pile, der kun hører hjemme i den neolitiske tid[1], er jo ellers almindelige på stenalderens bopladser både hos os og andensteds i Evropa; men, formen er ikke ældre end vore ældste køkkenmøddinger. Som *flintpile* har derimod her måske tjænt to små redskaber, der er formede henholdsvis af en skive og af en flække ved tilhugning langs kanterne, der er således indadbuende, at en smallere skaftende dannes mellem slagbulen forneden og den tværstillede, til siderne udvidede æg foroven. Æggen er dog på flækkestykket afknækket, på det af en skive dannede, beskadiget, hvorfor bestemmelsen bliver lidt usikker. Længden er 4.3 og 3.2 cm. Et andet lille flintredskab, der sikkert også må opfattes som *pil*, er afbildet i omstående figur 14. Det er dannet af en lille spån med en tykkere og en tyndere kant. Den tykkere kant er helt igennem tilhugget som ryg i en svagt udadkrummet bue, medens den tynde, æggen, kun viser tilhugning langs den

[1] L. Zinck: Nordisk Archæologi. Stenalderstudier II. Kbhvn. 1893. p. 1—19.

nedre del, der efter al rimelighed har været indsat i et skaft af træ. De to fundne stykker af denne form har længden 3.8 og 3.9 cm.

Disse små, enæggede pilespidser med længdeæg og skafttunge kendes endnu kun i ringe antal fra Danmark. Først i den seneste tid er sådanne indkomne til Nationalmuseet. De savnes i de store bopladsfund. Et enkelt stykke af ganske samme form er fundet i en mose ved Nørstoft i Sevel sogn, midt imellem Holstebro og Skive[1]. Et større antal er af lærer Frode Kristensen optaget på flere stenalders bopladser i Gudenådalen ved landsbyen Tørring vest for Horsens[2]. De fleste af disse små flintredskaber har dog en lidt afvigende form, idet ægkanten med få undtagelser er uden tilhugning i hele sin længde, således at der ingen skaftspids er dannet. Formen har en række varianter; ved en af disse er den tilhuggede ryg formet i vinkel, omridset trekantet.

Fig. 14. 1/1.

Også mod øst, i Skåne, træffes disse enæggede pilespidser. I greverne Chr. og Fritz Reventlows samlinger i Lund har jeg haft lejlighed til at se flere sådanne, som var fundne dels på stenalders bopladser ved Ringsjön, dels på bakkerne vest for søen indtil en afstand af flere kilometer fra bredden.

Den enæggede flintpil med længdeæg forekommer hyppigere i landene mod syd, hvor rækken af varianter er ganske den samme som hos os.

Straks hinsides Østersøen har man fundet disse små pile, hvoraf nogle har tilhugget skaftspids, på flere bopladser mellem Dammgarten og Barth ved bredden af fjorden (6 mil SØ.

[1] Mus. nr. A 13751.

[2] Mus. nr. A 17276-17308. Hermed kan sammenlignes to pilespidser fra en boplads ved Hammeren på Bornholm. Mus. Nr. A 10735. — Når skaftspidsen mangler, lader formen sig undertiden vanskelig skelne fra flækkeboret (S M. I, 32).

for Gedser)[1]. Hedeegnene V. og SV. for Lüneburg har ydet andre fund[2]. Ved Wehlen, Bispingen og Steinbeck, steder, af hvilke de to sidste ligger ved åen Luhe, en biflod til Elben, er truffet bopladser, der turde tilhøre en tidlig neolitisk periode. Sammen med små skrabere, lignende dem fra Maglemose, flintblokke, spåner, spånskrabere og flintaffald optoges her en del flintpile i de forskellige formændinger, medens der ikke fandtes noget lerkarskår og end ikke nogen stump af sleben flint eller andre redskaber fra yngre tid[3].

Pilespidserne kendes fremdeles fra stenalders bopladser ved Dove-See og Mittelriede i Braunschweig, ved Schmöckevitz (ved Zeuthener See), Kladow og Rhinow, alle i omegnen af Berlin,[4] samt fra bopladser i Posen, i den sydlige del af russisk Polen[5] og i guvernementet Vilna nær den russisk-preussiske grænse[6].

I Frankrig og Belgien forekommer endnu hyppigere disse ældre former af flintpile, — de samme varianter af små flækkespåner med tilhugning langs den ene kant men oftest uden tydelig skaftspids —, og tiden, i hvilken de hører hjemme, kan her sikrere bestemmes; det er slutningen af den palæolitiske og begyndelsen af den neolitiske tid, perioden *Tardenoisien.*

Pilene er almindelige i hulefund og andre bopladsfund fra rensdyrtiden i det nordøstlige Spanien[7], i Frankrig[8], Belgien[9],

---

[1] Et større antal har jeg set i Provinzial-Museum für Neu-Vorpommern und Rügen i Stralsund.

[2] Provinzial-Museum i Hannover. Invent. nr. 12126-13002.

[3] E. Bracht: Vorgeschichtliche Spuren in der Lüneburger Heide. Correspondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine. Jg. 28. 1880. Darmstadt. p. 1. Taf. II, Fig. 27-29; III, Fig. 50-52; X, Fig. 161, 171. Museet i Hannover.

[4] Museum für Völkerkunde i Berlin.

[5] Stykker herfra i Nationalmuseets komparative samling. Mus. nr. O. A. VI, 1 72, 1 98.

[6] Swiatowit. Tom. 3 (1901). Warszawa. Tab. VII-IX. En række former.

[7] Matériaux. Vol. 17 (1882-83). p. 297. fig. 131. E. Cartailhac: Les âges préhistoriques. Paris 1886. p. 45. fig. 51-53.

[8] Cartailhac & Boule: La grotte de Reilhac. Lyon. 1889. 4°. p. 34, fig. 18-22. Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. London. 1875. 4°. p. 175. A. Pl. XLI, fig. 20. Mortillet: Musée préhistorique. Paris. 1881. Pl. XVIII, fig. 114-115, Pl. XXI, fig. 140-142. L'Anthropologie. Tome 9. 1898. p. 543. T. 10. p. 394, fig. 17; p. 450, fig. 10-12.

[9] E. Dupont: L'homme pendant les âges de la pierre dans les environs de Dinant-sur-Meuse. 2e édit. Bruxelles 1872. p. 148. Fig. 23.

det nordlige Schweiz,[1] Østrig og Rusland[2], såvelsom i hyttetomter og andre bopladsfund fra tidligst neolitisk tid i England[3], Belgien[4], Frankrig, Portugal, Italien, Krim, Nordafrika, Syrien og Indien[5].

Formen afløstes senere af tværpilene, flækkespalterne, til hvilke en række overgangsformer kan påvises.

I et enkelt tilfælde i vort fund fra Maglemose var flinten anvendt som »flintkugle« eller *slagsten* (SM. I, 38). Det let tilhuggede flintstykke bærer knusemærker på de afstødte kanter; ved brugen var det revnet; de sprængte dele lå sammen og viste sig at passe til hverandre. Længden 9.5 cm. Slagsten af kvartsit, sandsten og granit med afstødte slagflader (form SM I, 39) forekom i et antal af 15, hvoraf dog nogle kun med lidt tvivl kan henføres hertil som virkelige redskaber. Tværmålet er 5.3—12.5 cm.

Foruden disse slagsten og det tidligere (side 192) omtalte stykke svovlkis, der vel kan formodes, men ikke fuldt bevises, at være brugt som *ildsten*, indeholder fundet fra Maglemose endnu kun et enkelt redskab, som er af en anden stenart end flint, nemlig en *stenkølle* af grå, temmelig løs sandsten. Den er dannet af en afrundet rullesten, der er uregelmæssig formet af naturen og noget flad, 6.0 cm. i tværmål. I hver

[1] Nüesch: Das Schweizersbild. Zürich. 1896. 4⁰. p. 326. Taf. XIII, fig. 30-32 (dog utydelige og usikre).

[2] Much: Kunsthistorischer Atlas. Wien. 1889. I. Taf. IX, fig. 7 (Marchegg). — Stenalders boplads i byen Kijef.

[3] J. Evans: Ancient Stone Implements. 2. edit. London. 1897. p. 325, 502. British Museum. A Guide to the Antiquities of the Stone Age. 1902. p. 110, fig. 132. Journ. Anthr. Inst. Vol. 25. p. 137. Pl. XII.

[4] Samlingerne i Liège og Bruxelles. Ed. de Pierpont: Observations sur de très petits instruments en silex. Bull. de la Société d'Anthropol. de Bruxelles. Tome XIII. 1894-95. Særtr. Pl. XVIII. Lerkarskår og slebne flintredskaber træffes her under uforstyrrede forhold ikke sammen med pilespidserne af denne form.

[5] Fund fra Coincy-l'Abbaye mellem Paris og Reims. La société, l'école et le laboratoire d'anthropologie de Paris à l'exposition universelle. Paris. 1889. p. 194. fig. 98-105: *pointes à dos abattu.* — Mas-d'Azil. L'Anthropologie. T. 7. Album. Pl. XXIII, fig. 10-11. Adr. de Mortillet i Revue mens. de l'Ecole d'Anthr. de Paris. 6ᵉ ann. Tome 11. 1896. p. 377. Hoernes: D. diluv. Mensch. p. 94. Udbredelsen.

af de to modstående, svagt hvælvede sider er indboret et tragtformet hul. Tragtenes akser peger meget nær i forlængelse af hinanden, og det synes rimeligt, at man har villet gennembore stenen, men at arbejdet ikke er blevet fuldført. I den ufærdige form har stenen imidlertid været brugt, hvad de afstødte kanter tydelig viser. Fig. 15. Dette forhold er bestemmende for at opfatte den som kølle, tilhørende typen SM. I, 120 eller bedre Mortillet: Musée préhistorique (1881). Pl. LIII, fig. 498 (stykke fra Danmark). Fra tilhugningsstenene (SM. I, 199), som den i øvrigt meget ligner, afviger den ved at hullerne er tragtformede, ikke fladt skålformede, og derfor mindre egnede til støtte for fingrene[1]. Foruden knusemærkerne ses på overfladen nogle ligesom slebne flader og nogle længderidser, der vel er fremkomne ved brugen.

Fig. 15. ½.

Stenredskaber af denne art med dobbelt-tragtformet gennemboring har man dog også villet tyde som sænkesten til fiskenet[2], en anvendelse, hvorfor fundforholdene i det hele vel her kunde tale, men som ellers ikke vilde være tilstrækkelig begrundet ved redskabets form. Tilsvarende stenkøller eller slagsten er vel ikke sjældne, men er kun i få tilfælde trufne på vore stenalders bopladser. I udlandet kendes de fra rensdyrtiden[3] og den nærmest følgende tid.

Redskaber af ben og horn var i Maglemose usæd-

[1] Jfr. J. Evans: Ancient Stone Implements. 2. ed. 1897. p. 238, fig. 160. Proceedings Soc. Antiq. Scotland. Vol. 29. 1895. p. 218.

[2] Ch. Rau: Prehistoric Fishing in Europe and North America. Washington. 1884. 4°. p. 60, fig. 73; p. 89, fig. 118; p. 166, fig. 279.

[3] Girod & Massénat: Les stations de l'âge du renne. Paris 1900. 4°. Pl. CIII, fig. 2-3. Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. p. 59, 108. A. Pl. XIII, XXIII. Schoetensack i Anzeiger für schweiz. Altertumskunde. Neue Folge. Bd. 3. 1901. p. 7. Fig. 10.

vanlig talrige; netop herved får fundet et særeget præg. Blandt formerne er der ikke få af sjælden art, medens omvendt en ellers i vor stenalder så almindelig form som slagstokken (SM. I, 40) slet ikke fandtes.

Hornøksen med skafthul, der tildannedes af kronhjortens takker, forekommer i flere typer, som tilhører to hovedgrupper, nemlig dels den fra vore bopladser almindelig kendte med en skråt tilskåren ægflade, dannet af selve snitfladen gennem hornstykket, dels en meget sjælden form, ved hvilken der i den tvært afskårne ægende er indboret et dybt hul med elliptisk tværsnit, hvori sikkert en skærpe af sten, vel navnlig flint, eller af et andet hårdt stof (ben), har været anbragt.

Indenfor begge disse hovedafdelinger betinger skafthullets anbringelse en adskillelse mellem flere typer, foruden at brugen som ret- eller tværøkse afhænger af hullets retning i forhold til æggens.

Det ses, at man ganske naturlig som regel har stræbt at indbore eller udskære skafthullet på det sted af hornstykket, som var stærkest, altså det, der frembød mindst fare for brud. Derfor valgte man at gennembore hjortetakken enten tæt ovenfor rosen (SM. I, 24; Mestorf: Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein. 1885. Taf. XVI, fig. 130), eller ved en sidegren (SM. I, 25; Mestorf, fig. 128) eller endelig i bredningen ved grunden af kronen (Mestorf, fig. 129). Den sidste form er sjælden; dog forekommer den sammen med de to andre i affaldsdyngen ved Ertebølle[1].

I vort mosefund foreligger der af *hornøkser med skråt tilskåren ægflade* 2 hele, af hvilke den ene har skafthullet indboret eller rettere udskåret ved rosen, den anden ved kronen, samt 1 ægende og 2 nakkeender, der vistnok begge

---

[1] C. Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, undersøgte for Nationalmuseet. Kjøbenhavn. 1900. 4°. p. 58 med tavle VII.

hører herhen. Den første økse synes at have fået æggen knækket og påny opskærpet. Ved tidligere tørveskær på den forstyrrede del af bopladsen (hovedfelt VI) var desuden fnndet endnu 1 økse af førstnævnte art, som erhvervedes for museet (mus. nr. A 18270).

Denne økseform, der er så hyppig i Danmark i skaldynger og på stenalderens undersøiske bopladser, og som ligeledes forekommer i Skåne[1], har en vid udbredelse efter tid og sted.

Hornøksen af kronhjortetak med skråt tilskåren ægflade går måske tilbage til den palæolitiske tids slutningsperiode, rensdyrtiden; flere hornøkser eller mejsler af lignende form, dog uden skafthul, hører således til det berømte fund fra klippegrotten La Madelaine i Dordogne, der er typisk for dette afsnit af stenalderen[2]. Almindeligst brugtes dog denne økseform i neolitisk tid. På palæolitiske bopladser i Schweiz[3] og det sydlige Polen[4] har man truffet tildannede hornstykker, som utvivlsomt er brudstykker af sådanne hornøkser; men de optoges her i de øvre, til den neolitiske tid henhørende lag.

I denne sidste periode, fra dens begyndelse til dens slutning, var redskabet udbredt over hele Vest- og Mellem-

---

[1] Nationalmuseets komparative studiesamling, nr. 21806 (Fr. VII, nr. 1656), funden ved Vallåkra, 10 km. N. f. Landskrona. Andre i museet i Lund. — En ejendommelig økse, vistnok af elsdyrhorn, med indridsede dyrefigurer, funden i en tørvemose i egnen om Ystad, afbildes af Montelius: Sveriges forntid. Atlas. Fig. 43. Text. p. 108, 111. Han henfører den til et tidligt afsnit af stenalderen. Se Montelius: Les temps préhistoriques en Suède. Paris. 1895. p. 32. Den synes at tilhøre samme tid som vort fund. Om fundforholdene vides intet nærmere. Jfr. Sv. Nilsson: Die Ureinwohner des scandinav. Nordens. Steinalter. Hamburg. 1868. p. 59. Pl. XV. Fig. 256-259.

[2] Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. London. 1875. 4⁰. p. 104; B. Pl. XV & XVI, fig 4.

[3] Nüesch: Das Schweizersbild. p. 315. Taf. XIV. Fig. 21.

[4] M. Much: Kunsthistorischer Atlas. I. Wien. 1889. 4⁰. Taf. VI, fig. 2. (Maszicka-hulen nær ved Krakov).

evropa: Storbritannien[1], Frankrig[2], Belgien[3], Schweiz[4], Tyskland og Østrig[5]. I Tyskland kendes fund fra de sydligste[6] til de nordligste egne: Hannover, Oldenburg[7] og hele kystlandet langs Østersøen: Holsten[8], Lübeck[9], Mecklenburg[10], Pommern, Westpreussen og Ostpreussen[11]. Hertil slutter sig da Danmark og Sverige.

---

[1] Munro: Prehistoric Scotland. 1899. p. 58, fig. 18.

[2] Boucher de Perthes: Antiquités celtiques. Tome 1. 1847. p. 288. pl. II. fig. 5. Matériaux. Vol. 21. 1887. p. 15-16. (Flintbruddene). La Société d'Anthropologie de Paris à l'exposition de 1889. p. 174. fig. 68.

[3] C. Ubaghs: L'âge & l'homme préhistoriques et ses ustensiles de la station lacustre près de Maestricht. 2e édit. Liège. 1884. p. 66. Pl. 2. Fig. 4-6. Dupont, l. c., p. 237. Claerhout i Annales de la société d'archéologie de Bruxelles. T. 16. 1902. p. 15.

[4] Munro: Lake-Dwellings of Europe. London. 1890. p. 115. Fig. 24, nr. 12. Keller: Pfahlbauten. 8. Ber. Taf. VII. Fig. 19.

[5] Much, l. c. Taf. XIV. Fig. 14-17. Lindenschmit: Das römisch-germanische Central-Museum. Mainz. 1889. 4^{0}. Taf. IL. Fig. 33.

[6] Keller: Pfahlbauten. 3. Ber. p. 106. Taf. VI. Fig. 16. Lindenschmit: Die vaterländ. Alterthümer zu Sigmaringen. Mainz. 1860. 4^{0}. p. 172. Taf. XXV. Fig. 2. Album d. Ausstellung zu Berlin. 1880. Sect VII. Taf. 16. Nr. 42.

[7] Lindenschmit: Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. Mainz. 1858. 4^{0}. H. V. Taf. 1. Museum i Oldenburg. (Inv. Nr. 14).

[8] Mestorf, l. c. Taf. II, Fig. 6; Taf. XVI, Fig. 128-129.

[9] Festschrift zur XXVIII. Versammlung der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft. Lübeck, August 1897. Prähist. Abtheil. p. 9, 27. Taf. II. Fig. 1-3. Et stykke fundet ved opmudring i Trave; 2 andre fundne 7 meter under vandspejlet i en mose ved floden Trave i selve byen Lübeck sammen med rester af urokse.

[10] R. Beltz: Vorgeschichte von Mecklenburg. Mecklenburgische Geschichte in Einzeldarstellungen. H. 1. Berlin. 1899. p. 8. Abbild. 5. Beltz: Steinzeitliche Funde in Meklenburg. Jahrbücher des Vereins f. mekl. Gesch. Jg. 63. 1898. p. 9.

[11] I museerne i Hannover, Hildesheim, Berlin, Oldenburg, Kiel, Schwerin, Stralsund, Stettin, Danzig og Königsberg har jeg set adskillige hornøkser med skrå ægflade. Jfr. Katalog des Prussia-Museums. Teil I. Königsberg. 1893. p. 19. Abbild 4. G. Bujack: Preussische Steingeräthe. Königsberg. 1875. 4^{0}. Taf. V. Fig. 1-2. XIX. Amtlicher Bericht des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1898. Danzig. 1899. 4^{0}. p. 36. Fig. 16.

At indordne formerne i en kronologisk rækkefølge alene efter typen er næppe gørligt, fordi der kun i ringe grad har været mulighed for eller anledning til fremskridt i udviklingen. Fundforholdene må da blive afgørende; men fundene er endnu ikke så talrige, at tidspunktet kan bestemmes sikkert. Kun så meget synes klart, at de hornøkser, som mest ligner dem fra Maglemose, og som er fundne under lignende forhold, tilhører snarere et meget tidligt end et sent afsnit af den nordiske stenalder.

Skafthullet er på denne såvel som på den i det følgende omtalte økseform udskåret eller indboret fra modsatte sider; på begge formerne har det almindelig et kredsrundt, i et enkelt tilfælde elliptisk tværsnit. Skafterne må efter hullets vidde at dømme have været omkring 2 cm. tykke; men ingen stump af træet er bevaret.

Flere af hornøkserne har været brugte som tværøkser.

En af dem bærer på undersiden tydelige mærker af musetænders gnav; disse mærker er komne her, inden øksen faldt i vandet, rimeligvis mens den lå bortkastet og halvt gemt blandt affaldet; ved ægenden er mindre stykker afsprængte (den optoges i rum VII K 6 i 4. tørvelag eller omtrent 80 cm. under mosens overflade). En anden økse er gnavet på lignende måde.

Hornøksen med hul til stenskærpe i den tvært afskårne ægende foreligger i vort mosefund med 6 stykker, hvoraf 5 er nogenlunde hele. Da stenskærpen nu mangler, og da hornets indre, porøse væv er tilbøjeligt til at smulre, kan hullets oprindelige størrelse og form ikke nøje angives; men at det har haft den nævnte bestemmelse er utvivlsomt, da det afstumpede hornstykke først blev brugeligt som redskab, når en skærpe af sten eller ben tilføjedes.

Skafthullet er anbragt på forskellig måde. Den i fig. 16 afbildede økse, som er 20.5 cm. lang, har skafthullet nær den af takkens rose (uden rosenstokken) dannede nakke; den svarer således nøje til formen SM. I, 24, kun at æg-

enden ikke er skråt afskåren, men forsynet med hul til skærpe. Øksen optoges i rum I F 8; den lå ved bunden af tørven umiddelbart på snegledyndet. På en anden hornøkse er skafthullet anbragt ud for en sidegren men vinkelret på dennes retning, ikke ført igennem grenen, som det ellers almindelig er tilfældet. Ved grunden af kronen er hullet gennemboret

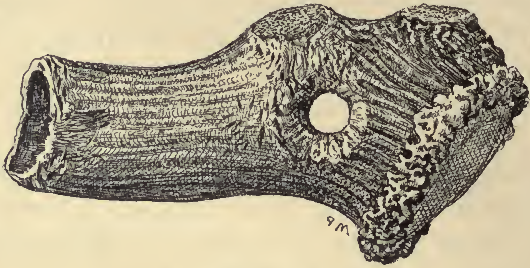

Fig. 16. 1/8.

på 1 stykke, og endelig er, hvad der ved denne hovedform forekommer hyppigere end ved hin, i 3 tilfælde benyttet et afskåret stykke af hjortetakken, som hverken bærer mærke af rosen, af kronen eller af nogen sidegren, men i hvilket hullet er gennemboret mellem to tvært overskårne endeflader.

Kun en enkelt hornøkse med isiddende flintskærpe er fra Danmark hidtil indkommen til Nationalmuseet. Som skærpe er her anvendt et brudstykke af en sleben flintøkse. Denne har oprindelig været en retøkse, men ved senere tilhugning er stykket omdannet til tværøkse, svarende til skafthullets retning. Redskabet opgives at være fundet sammen med andre redskaber af ben og hjortetak og nogle flintsager i en mose ved Bregninge, 13 km. øst for Kallundborg eller kun 21 km. nord for Maglemose. (Mus. nr. A 4923).

Tre hornøkser af samme form men uden skærpen er fundne i Jylland, den ene i Århus havn ved opmudring[1], den anden nær Sjørring sø ved kanalisering af et

[1] Mus. nr. 18294 (formen dog tvivlsom, fordi ægenden er stærkt beskadiget).

åløb[1], den tredje, som er smukt ornamenteret, er opfisket af en å ved Fredbjærg, 18 km. S. f. Løgstør[2].

En noget lignende økse, indrettet til flintskærpe og ligeledes smukt ornamenteret med fine stregbånd, stammer fra Odsherred; den tilhører dog vel snarest en senere del af stenalderen[3].

I museets komparative samling opbevares en hornøkse med tilhørende flintskærpe og træskaft[4], funden på den tidligere nævnte boplads ved Abbeville i Sommedalen, liggende på den gamle flodbund under tørven (se p. 181). Skærpen er i dette tilfælde et brudstykke af en sleben, spidsnakket flintøkse, og under samme forhold er her optaget flere andre hornøkser af denne form, skærpede med slebne, spidsnakkede økseblade af flint, som i det hele forekom almindelig i laget sammen med flintøkser, der svarede til vore ældre affaldsdyngers[5]. Fra Themsens flodseng har vor samling også erhvervet en sådan økse uden skærpen[6].

I Belgien er en hornøkse med samme art skærpe funden i en tørvemose ved Antwerpen[7], ligesom adskillige stykker uden skærpen andensteds i Belgien[8] og Holland[9]; talrige økser af denne type med eller uden skærpen stammer fra stengrave

---

[1] Mus. nr. D 1048.

[2] Indgået 1902.

[3] Mus. nr. 22244. Afbildet SM. I, fig. 112. Jfr. D'Acy i L'Anthropologie. Tome 4. 1893. p. 385-401; p. 395.

[4] Mus. nr. OA IV. 6. (12589). Afbildet af F. Sehested i hans værk: Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm. Kbhvn. 1878. 4⁰. p. 31, fig. 19.

[5] Boucher de Perthes: Antiquités celtiques. Tome 1. Paris. 1847. p. 211, 282, 321 ff. Pl. I, II, XIII, XIV. Tome 2. 1857. p. 125.

[6] Mus. nr. O A IV. 86. Om forekomst i England se J. Evans: Ancient stone implements. 1897. p. 434 og Journal of the anthropol. Institute. Vol. 12. London. 1883. p. 194, fig.

[7] E. Dupont: L'homme pendant les âges de la pierre. 2e édit. Bruxelles. 1872. p. 214, fig. 38; p. 237.

[8] Ubaghs: L'âge & l'homme préhistoriques etc. Liège 1884. p. 69. Pl. 2, fig. 9. J. Claerhout: Quelques objets en corne et en os. Annales de la soc. d'archéologie de Bruxelles. Tome 16. 1902. p. 11. Pl. II.

[9] Et stykke fundet i en bæk ved Amersfoort. W. Pleyte: Nederlandsche Oudheden. Leiden. 1877. Bd. 2. West-Friesland. Pl. III. Fig. 2.

(dysser, »dolmens«) i Nordfrankrig[1], fra neolitiske grave i klippehuler[2] eller fra moser sammesteds[3]. En sådan økse hidrører fra neolitiske lag i en hule i Sydfrankrig[4], flere andre fra pælebygninger i Schweiz, tilhørende stenalderens slutning[5].

I disse landes palæolitiske fund er denne økseform derimod hidtil ikke truffen.

Hvad angår egnene syd for Østersøen, er hornøksen med hul til stenskærpe, ligesom hos os, sjælden. Fra Weichselflodens opland i West- og Ostpreussen har jeg set enkelte i museerne i Danzig og Königsberg[6], men de fleste af dem har firkantet skafthul[7] ligesom en økse fra Lüptow-See i Pommern[8] og tilhører måske derfor en forholdsvis sen tid. Rundt skafthul har en sådan hornøkse fra en mose ved Konow i det sydvestlige Mecklenburg[9], tregrenet ligesom en økse fra Mallin[10].

I Skåne har man fundet en sleben stenøkse, anbragt i et kløftet hornstykke med rundt skafthul, vist en sildig form[11].

---

[1] Mortillet: Musée préhistorique. Paris. 1881. Pl. XLVII, fig. 431, 433. Revue archéologique. Vol. 15. 1867. p. 366. Pl. VIII, fig. 1, 11, 12. La société d'anthropologie à l'exposition de 1889. Paris. p. 270, fig. 210-211.

[2] J. de Baye: L'archéologie préhistorique. Paris. 1880. p. 87, fig. 6; p. 307, fig. 41.

[3] D'Acy i L'Anthropologie. Tome 4. 1893. p. 385-401. La société d'anthropologie de Paris à l'exposition de 1889. p. 174, fig. 67. Mortillet: Le préhistorique. 1883. p. 546. »Gaines à trou«. Mémoires de la société royale d'émulation d'Abbeville. 1834-35. p. 94; 1836-37. p. 238.

[4] Cartailhac & Boule: La grotte de Reilhac. 1889. Fig. 58.

[5] Keller: Pfahlbauten. 1. Ber. Taf. II, 5; 3. Ber. Pl. III, 13-15, V, 2; 8. Ber. T. V, 33. J. Evans: Ancient Stone Implements 1897. p. 159-161.

[6] Westpreuss. Provinzial-Museum: Nr. I, 110 (Steinwage), I, 284 (Podwitz), V. S. 2786 (Friedrichsbruch), 4222 (Kölln), 7865 (Thorn). — Ostpreuss. Prov.-Museum: Nr. 3846 (Heiligenwalde).

[7] Jfr. A. Lissauer: Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen. Leipzig. 1887. 4⁰. p. 32. Taf. II. Fig. 20.

[8] Virchow i Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 4. 1872. Verhandl. p. (171).

[9] Geolog.-mineralog. Institut, Rostock. Længden 23.5 cm.

[10] Museum Schwerin. Nr. 2670. Jahrb. d. Ver. f. mekl. Gesch. Jg. 15. 1850. p. 263; Jg. 35. 1870. p. 217.

[11] Kongl. Vitterhets Hist. och Antiqv. Akademiens Månadsblad. Årg. 29 (1900). p. 153. fig. 37.

Efter hvad forholdene i ind- og udland således endnu kan lære os herom, vilde det ligge nær at antage, at vore hornøkser snarest havde været bestemte til at optage blade af slebne, spidsnakkede stenøkser, hvormed hullets elliptiske tværsnit også vilde passe bedst; men det vil let indses, at denne slutning ikke kan være sikker, da andre økseformer også kunde anbringes deri, og da hornøksen med flintskærpe, som det nedenfor skal nærmere begrundes, kan antages at have været i brug gennem hele den neolitiske tid lige så vel som hornøksen med skrå æg (sid. 310). En skærpe af ben, særlig vildsvinets huggetand, kunde også have været indsat, hvad siden skal omtales (fig. 23, sid. 236). Sikkert er, at vore økser mest ligner de ældste i rækken af dem, der kendes fra udlandet, ikke de yngste.

Endnu et redskab fra Maglemose kan måske henføres til denne økseform. Det er dannet af en lang, bugtet gren af kronhjortetak med et vedhængende stykke af stammen, hvilket dog er stærkt beskadiget. Grenen skulde da have været brugt som *økseskaft*, hvorpå også dens glat slidte og noget skrabede overflade kunde tyde, medens der i det udhulede stammestykke formodenlig var anbragt en flintskærpe[1]. Grenens ende er but afskåren omtrent som ved en slagstok. Redskabets længde er 39.8 cm. Øksebladet har vistnok haft æggen rettet skråt opefter, et, som det skulde synes, fornuftstridigt forhold ved skæftningsmåden, der gentager sig ved hornskafterne fra skaldyngernes tid[2].

Slanke hornøkser eller *hornmejsler* kan vi kalde 19 redskaber i fundet, dannede af et grenstykke af en kronhjortetak. Ægfladen er skråt tilskåren, hyppigst noget hvælvet og blankt poleret. Æggen er 0.5—3.0 cm. bred. Nogle af stykkerne med bred eller dog ikke ganske smal æg er tilspidsede i den modsatte ende for at kunne indsættes i et skaft. Fig. 17.

---

[1] Sml. Munro: Lake-Dwellings of Europe. 1890. p. 137, fig. 15.
[2] S. Müller i Aarb. f. nord. Oldk. 1896. p. 321 med fig. 9-11.

Længden af de hele redskaber er 9.7—23.8 cm. Mellem yderformerne forekommer alle overgange, hvorfor en adskillelse eller deling i grupper ikke vel lader sig gennemføre. På nogle af økserne med bredere æg er denne beskadiget eller knækket.

Fig. 17. 1/2.

På en enkelt er der tæt bag æggen skåret en skure, som fortsættes næsten helt rundt. Muligvis har den skullet tjæne ved tilbinding; noget slid har dog ikke kunnet spores; sådant ses derimod ved en indsnøring på en lignende hornøkse fra Fyn, der nylig er indgået i museet.

Fra en mose nær Hørsholm i Nordsælland har Nationalmuseet i 1853 modtaget et smukt redskab af denne form[1].

Hverken om dette eller om de fire andre stykker fra Danmark, der er komne i museets eje, vides der dog noget nærmere. I de yngre fund forekommer formen ikke.

Fra udlandet kender jeg af selvsyn kun 1 sådan hornmejsel, et smukt stykke, tilhørende et fund fra en mose ved Angerapp i Ostpreussen[2], hvor den netop forekom sammen med andre former af benredskaber, der nøje svarer til dem fra Maglemose, hvorom nærmere nedenfor (sid. 223).

Nogle hornmejsler, fundne i de øvre, neolitiske lag på den ellers palæolitiske boplads ved Schweizersbild[3] og stykker fra *Asylien*-laget ved Mas-d'Azil i Sydfrankrig[4] samt fra bopladsen ved Kunda i Estland[5] hører dog vistnok til samme form.

Benøkser med skaftrør. Af den øvre ende af uroksens mellemfodsben er dannet et økse- eller mejselformet redskab,

[1] Mus. nr. 12948. Afbildet i Worsaae: Nordiske Oldsager. 1859. Nr. 25, og A. P. Madsen: Afbildninger. Steenalderen. 1868. Tavle 25, fig. 5. Takken er af krondyr, ikke elsdyr (H. Winge i Vidensk. Medd. fra naturhist. Forening i Kbhvn. 1899. p. 304).

[2] Prussia-Museum, Königsberg. Nr. 6404. Katalog. Teil I. 1893. p. 19. Nr. 82 A (»Sprosse eines Hirschgeweihs«).

[3] Nüesch, l. c., p. 327. Taf. XIV, fig. 10, 18-19.

[4] L'Anthropologie. Tome 7. 1896. Album. Pl. XXIV, fig. 10.

[5] Nationalmuseets komparative samling, nr. l. 131.

idet knoglens forside er afskåren med en lang, skrå flade, der nedadtil slutter med en tværstillet æg. Denne er ret skarp, lidt afrundet ved hjørnerne og 3—4 cm. bred.

De tre på bopladsen fundne økser har dog en mere eller mindre stærkt beskadiget æg; den ene er endog kløvet efter længden helt igennem og et større stykke derved afbrudt.

Mange længderidser på ægfladen viser det besværlige arbejde ved tilskæringen; efter denne blev fladen glattet, og på det ene stykke er den skinnende blank.

Rørknoglens naturlige hulhed blev foroven noget udvidet og ledfladen gennembrudt således, at et skaft kunde indsættes. Øksen har rimeligvis været skæftet på samme måde som broncealderens celter (hulcelter). Om skæftningen og om redskabets brug kan der iøvrigt ikke siges noget sikkert, da der intet skæftet redskab foreligger.

Ægfladens nedre del er gennembrudt af rørknoglens naturlige hulhed; denne åbning har, som det kan ses af sliddet, ikke været tilstoppet. Knoglens bagside har foroven et lille, naturligt hul (ikke synligt i figuren), som måske har gjort tjæneste ved tilbinding eller indsætning af en nagle; noget slid oplyser dog ikke herom. Længden er 16 cm. Fig. 18.

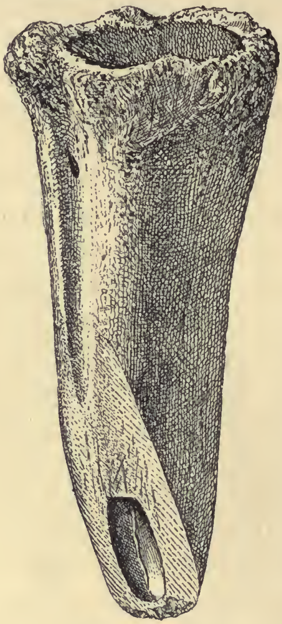
Tidligere kendte man kun en eneste benøkse af denne form, et overmåde smukt, ganske fuldstændigt stykke, der indkom til museet i 1848; det er afbildet flere gange[1] og blev af Japetus Steenstrup, der rigtig bestemte det som forarbejdet af uroksens mellemfodsben, endnu samme år nævnt som det første afgørende bevis for, at uroksen havde levet samtidig med vort lands ældste beboere[2].

---

[1] J. J. A. Worsaae: Afbildninger fra det Kongelige Museum for Nordiske Oldsager. Kbhvn. 1854. Nr. 19. Worsaae: Nordiske Oldsager. 1859. Nr. 26. A. P. Madsen: Afbildninger. Steenalderen. Kbhvn. 1868. 4°. Tavle 25. Fig. 6. — Mus. Nr. 10205.

[2] Oversigt over det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i Aaret 1848. Kbhvn. p. 74 (særtryk p. 27); jfr. Oversigt over Forhandlingerne i Aaret 1851. p. 31 (særtr. p. 57) anm.

Ikke blot herved og ved sin store sjældenhed, men også ved fundforholdene er dette stykke af megen interesse. Det er nemlig fundet ved tørveskæring i en mose ved Kirke-Helsinge, som kun ligger nogle få kilometer nord for Maglemose; de fire benøkser af denne form, som indtil nu er kendte fra Danmark, stammer altså fra et snævert begrænset område.

Fig. 18. 1/2.

I udlandet er formen ligeledes sjælden og har kun været lidet omtalt; den kendes dog fra flere egne af kystlandet syd for Østersøen.

Ved sænkning af vandstanden i Lüptow-See, SØ. for Köslin i Pommern, kun få mil fra kysten, tørlagdes kærmosen ved søens bred; her fandt man da, især nær bunden af tørven, flere redskaber af ben eller horn, svarende til dem fra Maglemose, samt en økse af elsdyrhorn[1].

Et af benredskaberne beskrives af Virchow som en 17 cm. lang mejsel, dannet af mellemfodsknoglen af et stort dyr, med marvhulen blottet ved en skråt tilskåren, glat poleret ægflade, med skarp æg og en »noget beskadiget øvre ledflade«. At denne mejsel er samme form som den, vi her kalder benøkse med skaftrør, turde være hævet over tvivl, og man gætter vist næppe fejl ved at formode, at »det store dyr« har været en urokse.

Mosen indeholdt endnu mange sager fra langt senere

[1] Virchow i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 2. 1870. p. 454; Bd. 4. 1872. Verhandlungen. p. (171).

tid, »pælebygninger« m. m., uden at fundene har kunnet adskilles og ordnes efter deres oprindelige sammensætning.

Fra Östpreussen stammer flere sådanne benøkser, som jeg har haft lejlighed til at se i museerne i Königsberg.

Et meget smukt, 19.5 cm. langt, poleret stykke, ypperlig bevaret, ganske som det fra Kirke-Helsinge, er fundet ved Plauten (Kreis Braunsberg) i kystlandet indenfor Frisches Haff; et brudstykke af en anden benøkse er opmudret ved byen Memel[1].

Længere mod øst, i kredsen Darkehmen syd for Insterburg, er fundet 3 benøkser med skaftrør, nemlig 2 ved Pogrimmen[2] og 1 ved Angerapp[3]. Det sidste fund er særlig interessant, fordi der sammen med benøksen optoges tre hornøkser af former, der nøje stemmer med dem fra Maglemose: en tværøkse, en retøkse og en slank hornøkse (sid. 220). I landene ved Østersøen hører da disse redskaber sammen i tid.

Sagerne fra Angerapp fandtes dybt i en tørvemose ved opførelsen af fundamenterne for en bro over et lille vandløb. Fundforholdene her stemmer da også med de nævnte for Pommern og Sælland. Pæle iagttoges ikke på stedet; derimod har man i nærheden fundet rester af en formentlig pælebygning, der dog sikkert tilhører en senere tid[4].

De fleste af disse benøkser er ligesom de danske dannede af mellemfodsben, kun en af et skinneben. Dyrearten forekom mig også her at være urokse, med hvis knogler jeg på stedet kunde anstille sammenligning. Zoologen, dr. Lühe, der senere godhedsfuldt har undersøgt stykkerne, bestemte arten som *Bos sp.* uden at ville afgøre, om der forelå urokse eller tamokse.

---

[1] Ostpreuss. Provinzial-Museum. Invent. Nr. 2268, 17951.

[2] Ibid. Nr. 2207 og 2208. Den sidste kun 11 cm. lang, stærkt opskærpet; naglehullet udvidet.

[3] Prussia-Museum. Invent. Nr. 6404. Katalog. Teil I. 1893. p. 19. Nr. 81-82.

[4] Heydeck i Sitzungsberichte der Alterthumsgesellschaft Prussia. Heft. 19. Königsberg. 1894. p. 164.

Af uroksens underarm er tildannet en stor og svær benøkse, som er funden i en kærmose ved Refsøv, NV. for Haderslev. Den optoges ved regulering af Nørreå, 2 m. dybt i tørven. Den har dog ikke skaftrør men et fra siden gennemboret skafthul og lang, skrå ægflade[1].

Museet i Kiel gemmer endelig en benøkse, dannet af en svær rørknogle. Den øvre del, der ligesom æggen er noget beskadiget, synes at have tjænt som skaftrør; på siden er indridset en zigzaglinje som på flere benredskaber fra Maglemose. Overfladen er delvis poleret. Denne økse, der i form nærmer sig vore, lidt spidsere kun mod æggen, er sammen med de forannævnte arter af hornøkser[2], benkøller og forskellige stensager samt knogler fundet ved bredden af Bothkamper See syd for Kiel.

Et fund fra rensdyrtiden i Freudenthalerhulen ved Schaffhausen indeholdt et redskab af denne form[3]. Blandt benredskaberne fra et stenalders hulefund ved Genovabugten i Norditalien vil benøksen med skaftrør også muligvis genfindes[4].

På jærnalders bopladser i Holland, de såkaldte »Terpen«, optræder nogle redskaber med skaftrør og skrå ægflade, tildannede på lignende måde af mellemfodsben, men dog tydelig forskellige fra stenalderens[5].

Benkølle kunde man passende kalde et redskab, der simpelthen består af en stærk og tung knogle, hvis endeflader bærer tydelige mærker af, at den er brugt til slag.

To sådanne køller forekommer i fundet fra Maglemose.

I det ene tilfælde er anvendt en urokses svære mellemhåndsben, hvorpå den øvre ledflades og de nedre ledrullers fremstående kanter og udsider er stærkt medtagne ved stød og knusning. Blankt slid navnlig på kanterne af det slanke midtstykke viser, at dette har været omviklet og fastgjort

---

[1] Museum f. Völkerkunde, Berlin. Katal. I. m. 745. Beskrevet af Nehring i Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 26. 1894. p. (115). Taf. II.

[2] J. Mestorf: Vorgeschichtliche Alterthümer. Hamburg. 1885. Fig. 128-129.

[3] M. Hoernes: Der diluviale Mensch in Europa. 1903. p. 66. Fig. 22.

[4] Caverna delle Arene Candide in Liguria. Bullettino di Paletnologia Italiana. Anno 12. Parma. 1886. p. 119; tav. VI, fig. 8. Afbildningen fototypisk, men beskrivelsen meget mangelfuld: *punta d'osso d'uso indeterminato.*

[5] Stykker i Rijks-Museum van Oudheden i Leiden fra Terperne ved Teerns, Stiens og Beetgum ved Leeuwarden.

til eller indsat i et skaft. Endnu tydeligere fremtræder dette af skæftningen fremkaldte slid på den anden benkølle, et mellemhåndsben af en okse; indfatningen har her på de smalle sider efterladt et fordybet mærke af omtrent 5 cm. længde (noget svagere end vist i figuren). Fig. 19.

På urokseknoglen er kun nogle hjørner afbrudt ved knusningen; længden er 24.5 cm. Den fandtes i felt III, rum E 4, 4. lag. Den anden knogle, den afbildede, der enten har tilhørt en usædvanlig lille urokse eller en stor tamokse (?), har tilsvarende beskadigelser men er desuden ved brugen knækket tværs over; det bevarede brudstykke er kun 11.7 cm. langt. Den optoges i felt I, rum K 6, 2. lag.

Fig. 19. 1/2.

Af knusemærkerne ses, at slaget har været rettet mod et hårdt stof, som kun har virket på ledrullernes udsider og på bagsiden af deres fremspringende kamme, medens fordybningerne mellem disse er ganske uskadte[1].

Lignende benkøller er vel lidet kendte; men de foreliggende redskaber kan dog i visse henseender jævnføres med de rigtignok langt mindre køller af gennemborede finger- eller tåled af okser, som er fundne i den yngre stenalders affaldsdynger, og hvis endeflader er afstødte på tilsvarende måde[2].

De store så vel som de små benkøller er sagtens anvendte ved tilhugning af flinten. I denne forbindelse kan der mindes om, at slagstokke af hjortetak mangler i fundet.

---

[1] Beskadigelserne og slidmærkerne er ikke meget iøjnefaldende; de vilde næppe være blevne påagtede, hvis ikke H. Winge havde henledt opmærksomheden derpå.

[2] Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. p. 142, 154. En svær benkølle fra Bothkamp ses i Kiel. (jfr. p. 224).

Sømglatter. Med dette navn — eller måske ved ordet »flåkniv« — kan man foreløbig betegne et sjældent benredskab, hvis anvendelse endnu ikke lader sig sikkert bestemme. De fleste af de i Danmark forekommende stykker er forarbejdede af mellemfodsbenet af et krondyr, således også det her på bopladsen fundne, som er afbildet i hosstående figur 20.

Fig. 20. 1/3.

Det er dannet af mellemfodsbenets forside, idet bagsiden helt er bortskåren, så at rørknoglens hulhed fremtræder gennem det rendeformede redskabs hele længde. Derved er det lille, naturlige hul, som findes i bagsiden tæt ved den øvre rand, fjærnet, men til erstatning er der i siden indboret et kunstigt hul af lignende størrelse. Hullet må derfor antages at have haft betydning for brugen eller snarest måske for stykkets ophængning ved bæltet.

Redskabets længde er 25 cm.; det er mod spidsen affladet på undersiden med jævnt rundet udlinje.

Oversiden bærer knoglens naturlige fure efter hele længden (se figuren). Ved den øvre ende er der i undersidens rende en naturlig, fremspringende, lille kam lige ud for, tværs for, det indborede hul; da kammen ikke er bortskåren, har det foreliggende redskab efter al sandsynlighed ikke været skæftet. Det er fuldstændig ubeskadiget. Udvendig, omtrent midt på den ene side har man begyndt at indridse et simpelt ornament, en kort vinkelbøjet linje, med få streger, som er vist i fuld størrelse til venstre i ovenstående figur. Stykket lå på snegledyndet ved bunden af tørven i rum VI D 2.

Redskabet er vel sjældent i sin art, men der foreligger dog hos os af denne form en række (9) indbyrdes noget afvigende stykker. Et af disse bærer endnu forneden knoglens ledruller og har således ikke været skæftet; ved et par andre

er rørknoglens hulhed bevaret foroven og udvidet som dølle til indsætning af skaft. Odden er snart tilspidset, snart tvært afskåren og bred. Overfladen, der hyppig er blankt sleben og poleret, er i flere tilfælde prydet med ornamenter, navnlig skråstreger eller skråbånd.

Da intet af stykkerne viser nogen beskadigelse eller noget grovere slid, har redskabet vistnok kun tjænt til arbejde i blødere stoffer som til udglatning af sømme, afflåning af huder eller lignende. En nærmere bestemmelse af brugen er endnu næppe mulig.

Stykkerne stammer sandsynligvis alle fra moser; om flere vides det bestemt, at de er fundne i tørvemoser, dybt i tørven eller på bunden af mosen.

Dette gælder således et med indridsede stregbånd prægtig ornamenteret stykke fra det nordlige Fyn[1], 2 fra Nordsælland[2] og 1 fra Skåne[3].

Sømglatterne er næsten alle fundne alene uden andre ledsagende oldsager, der kunde give oplysning om tiden, i hvilken de hører hjemme. Så meget des større er betydningen af forekomsten i Maglemosefundet. Muligvis er de blevne brugte gennem hele stenalderen, snarest dog kun i dennes ældre del.

Om et enkelt sådant benredskab, der indkom til Nationalmuseet i 1885, angaves det, at det var fundet sammen med fem hornøkser, af hvilke den ene er ornamenteret, i nærheden af den bekendte, ældre køkkenmødding ved Fannerup vest for Grenå[4].

Fra udlandet kendes adskillige stykker af denne form.

---

[1] Mus. nr. A 17368.

[2] Mus. nr. A 12306 og A 18282 (fundet 4 alen [2.5 m.] dybt i en tørvemose i Freerslev hegn).

[3] Mus. nr. 21811 (Fr. VII's samling nr. 1731). Fundet 4 alen [2.5 m.] dybt i en tørvemose ved Torup ØSØ. for Malmö.

[4] Mus. nr. A 6243-48. Om dyngen jfr. Madsen: Afbildninger af danske Oldsager. Steenalderen. 1868. 4⁰. p. 6.

Foruden det ovennævnte fra en mose i det sydlige Skåne[1], der opbevares i vort Nationalmuseum, er der i Sverige, ofte dybt i moser, fundet flere sådanne redskaber indtil Dalarne mod nord og Öland mod øst. Efter Hjalmar Stolpes bestemmelse er de tildannede af knogler af elsdyr eller krondyr; et ornamenteret redskab med dølle stammer fra Bohuslän; et andet, der er fra Dalarne, er prydet med parallele linjer, hvorpå rækker af korte skråstreger, samt zigzagbånd i mønster, der nøje svarer til de danske.

Et tredje af disse redskaber, forfærdiget af højre spoleben af elg, poleret og ornamenteret i kanterne, fandtes i en lergrav ved Tångstad, omtr. 15 km. sydvest for Norrköping i Östergötland. Dette redskab er på grund af fundforholdene af fremragende betydning. Det optoges nemlig, så vidt det har kunnet oplyses, i *Ancylus*-ler, som er aflejret af den baltiske sø i en tid, der svarer til fyrreperioden i Danmark, og som således er ældre end vore ældste køkkenmøddinger[2]. *Ancylus*leret indeholdt levninger af fyr, asp, birk og æl og var overlejret af *Littorina*ler. Redskabets alder anslås herefter af geologen Munthe, der har beskrevet fundet efter snarlig undersøgelse af findestedet, til nogle gange titusinde år.

Vel har Stolpe ment, at ornament og tildannelse sikkert henførte også dette redskab til slutningen af den nordiske stenalder; men, hvor voveligt det end kunde synes at fravige hans af det nøjeste kendskab støttede mening på dette område, tror jeg dog, at de geologiske forhold just på et punkt som dette må beholde den største vægt, ligesom jeg også blot behøver at minde om, at benredskabernes tildannelse og ornamentik, der i den forudgående rensdyrtid netop

[1] På bopladsen ved Ringsjöns udløb fandtes 5 formentlige sømglattere af ben. C. D. Reventlow i Månadsblad. 1886. p. 191.

[2] Henr. Munthe: Om fyndet af ett benredskab i Ancyluslera nära Norsholm i Östergötland. Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar. Årg. 52. 1895. Stockholm. p. 151-177. Afbildning, p. 166.

nåede den højeste blomstring, snarere peger tilbage end frem i tiden.

At sømglatterne fra Mullerup og Tångstad begge tilhører omtrent midten eller den senere del af *Ancylus*-tiden, tror jeg at måtte betegne som sandsynligst; begge skulde da stamme fra begyndelsen af den neolitiske tid i Norden.

I museet i Stettin har jeg haft lejlighed til at se et fortrinlig bevaret redskab af formen med dølle foroven, tildannet af et mellemfodsben, vistnok af krondyr. Det naturlige hul og furen findes her på sømglatterens side; hullet synes at være brugt som bærehul eller naglehul, den indvendige, naturlige kam er fjærnet. Æggen er fortil afrundet, den blanke overflade foroven prydet med et mønster af krydsende skråstreger; længden er 21 cm. Den skrå ægflade viser de sædvanlige snitmærker fra tildannelsen med stenalderens skæreredskaber. Dette benredskab, der således nøje svarer til de danske, er fundet ved Dahmsdorf (Kreis Bütow), sydøst for Stolp i Pommern[1]. Om fundforholdene vides desværre kun, at det er optaget i en »mergelgrav«, hvorved dog vel må forstås, at det har ligget i sneglemergel eller i en ældre dannelse.

Til denne redskabsform hører vistnok også en »lansespids« af elsdyrknogle, funden i en tørvemose i Ostpreussen sammen med to flintægharpuner[2], samt måske et herfra dog noget afvigende, ornamenteret benstykke med to huller forneden, fundet i samme provins[3]. Herhen hører formodenlig også et særdeles smukt, 24 cm. langt benredskab fra Travenort i Holsten, fundet i en mose ved floden Trave, og fremdeles to, sammen med flere harpuner og benodde optagne redskaber fra Fernewerder og Döberitz ved Berlin. Alle tre har et bærehul forneden; de

[1] Altertumsmuseum, Stettin. Inventar Nr. 4193. Jfr. Monatsblätter, herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 1895. p. 187. 5.

[2] L. v. Ledebur: Das königliche Museum vaterländischer Alterthümer. Berlin. 1838. p. 11. Tab. I. (nr. II, 1639). E. Friedel i Archiv für Anthropologie. Bd. 5. 1872. p. 434. Fig. 121.

[3] Photogr. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. I. Taf. 6. Nr. 167. — Sml. Aarb. f. nord. Oldk. 1896. p. 340. Fig. 20.

to første er smukt ornamenterede. Disse tre sømglattere[1] opbevares i museerne i Kiel og Berlin. Et mærkeligt stykke med greb forneden og småtandede ægge, udskåret af en rørknogle (mellemfodsben?) og poleret, er fundet ved gravning af den ny Norderbäcke NV. for Oldenburg og opbevares i museet i denne by (Amt Westerstede. Nr. 10). Lighed med vort har endelig et benredskab, fremgravet blandt andre sager fra stenalderen ved Ladogasøens sydlige bred[2].

Vi har således kunnet følge disse redskabers forekomst gennem landene ved Østersøen. Da de savnes i alle fund, der sikkert hører til den yngre stenalder, har de (modsat »benmejslerne«) rimeligvis alle hjemme i det ældre afsnit af den neolitiske tid.

Fra samme tidsafsnit stammer vistnok også denne form i fund fra Skotland, sydligere egne af Tyskland og Polen samt fra Frankrig og Norditalien[3]. Redskabet har i lignende skikkelse sin oprindelse i rensdyrtiden; her var sømglatteren eller flåkniven (»Falzbein«, »Griff«, »Schaber«, »Lissoir«, »Spatule«) i Tyskland, Schweiz og Frankrig et hyppig anvendt redskab, tildannet, som vore, af ben eller navnlig af rensdyrtak[4].

En sømglatter af elfenben, mammuttand, prydet med krydsstreger som det ovennævnte stykke fra Dahmsdorf, fandtes i en af rensdyrtidens huler ved Lahn i Nassau[5].

---

[1] Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 24. 1892. Verhandl. p. (249). — Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde. Jg. 13. 1902. p. 31. Fig. 8.

[2] A. Inostranzeff: L'homme préhistorique de l'âge de la pierre sur les côtes du Lac Ladoga. St. Pétersbg. 1882. 4⁰. Tav. IX, fig. 1.

[3] Proceed. Soc. Ant. Scotland. Vol. 29. 1895. p. 219. Congrès de Copenhague 1869. p. 76. L'Anthropologie. T. 7. Album Pl. XXIII, 1; XXIV, 6. Bullettino di Paletnologia Italiana. Anno 12. 1886. p. 120. Tav. IV, fig. 1. »Lisciatore«.

[4] O. Fraas: Schwäbische Höhlen. Archiv für Anthropologie. Bd. 5. 1872. p. 184. Fig. 30; p. 209. Fig. 47. K. Merk: Der Höhlenfund im Kesslerloch bei Thayngen. Mitth. Antiquar. Ges. Zürich. Bd. 19. H. 1. 1875. p. 29. Taf. IV. Fig. 29, 31. G. & A. de Mortillet: Le Préhistorique. 3e édit. 1900. p. 195. Girod & Massénat Les stations de l'âge du renne. 1900. 4⁰. p. 81. Pl. LXXXV-VIII.

[5] Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde. Bd. 15. 1879. Wiesbaden. p. 313. Taf. VIII. Fig. 5. Andre sømglattere her var af knogler. p. 333. (»Wildscheuer«). Jfr. dog Hoernes, l. c., p. 74.

Ganske lignende redskaber af ben bruges af Eskimoer og Indianerstammer i NV.-Amerika som knive til at flå eller opskære dyr med og til beredning af skind[1].

Opfattelsen af redskabets anvendelse som »sømglatter« kunde også noget støttes ved den kendsgerning, at mellemfodsbenet af oksen indtil den seneste tid har været i brug som »glatteben« i sådant øjemed både i Norge, Sverige og Tyskland[2].

Bendolken, der blev dannet af et albueben, hvis nedre del afbrødes, forekom også i Maglemose.

Fremgangsmåden ved tildannelsen af denne redskabsform er beskreven af S. Müller[3]. Den enkelte dolk, der foreligger i vort bopladsfund, er dog ikke, som ellers almindelig, dannet af krondyrets eller tamoksens, men af et ungt elsdyrs albueben. Dette er tilspidset eller tilskærpet med en buet, blankt glattet od. Albuens yderste, hueformede stykke mangler; det har på det unge dyr endnu ikke været tilvokset. Redskabet er 17.8 cm. langt og er fundet i rum III D 3, nederst i 4. lag, eller omtrent 90 cm. under mosens overflade, nær dens bund. Ved odden er en lille splint knækket af under brugen. Fig. 21.

Allerede i palæolitisk tid blev bendolken anvendt; i rensdyrtiden brugtes den således i Frankrig[4], og en dolk, dannet af elsdyrets (?) albueben, er funden i kulturlaget på den bekendte boplads for mammut- og rensdyrjægere ved Předmost i det nordlige Mähren[5]; senere, i den neolitiske stenalder, brugtes dette redskab mange steder rundt om i Evropa[6].

---

[1] W. J. Hoffman: The graphic art of the Eskimos. Smithsonian Institution. Report of the U. S. National Museum for 1895. Washington. 1897. p. 777, pl. 15, fig. 3; p. 784, pl. 18.

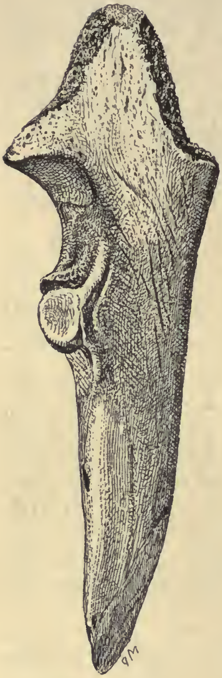
[2] P. G. Vistrand: Gnidstenar. Meddelanden från Nordiska Museet. 1899-1900. Stockholm. 1902. p. 19; fig. 5. Jfr. O. Herman i Mitth. der anthrop. Gesellschaft in Wien. Bd. 32. 1902. p. 237.

[3] Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1896. p. 362-365. Jfr. C. Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. 1900. p. 65. Tavle VII.

[4] Girod & Massénat: Les stations de l'âge du renne. Paris. 1900. 4⁰. p. 73. Pl. LXXVI, figg. 8, 10.

[5] Wankel: Die praehistorische Jagd in Mähren. Olmütz. 1892. p. 16. Taf. III. Fig. C.

[6] Se J. de Baye: L'archéologie préhistorique. Paris. 1880. p. 342 og

Fig. 21. 1/2.

I Sverige skal bendolken ikke være sjælden; særlig interesse frembyder en dolk af elsdyrets albueben fra den udtørrede del af Hästefjorden mellem Vänersborg og Uddevalla[1], fordi fundet, hvortil den hører, i det hele synes at have flere lighedspunkter med vort (se p. 257). De nærmeste findesteder udenfor Danmark turde ellers være en stenalders boplads ved Pölitz i Mecklenburg[2], Zachow vest for Berlin[3] og andre bopladser i Arys-See og Szonstag-See i Ostpreussen[4] samt ved Rinnekalns i Lifland[5].

Huggetandsknive, dannede af vildornens nedre hjørnetænder, var talrige i Maglemose: der foreligger 11 fra højre underkæbehælvte og 5 fra venstre side.

De har vel ikke ganske samme udseende som de i affaldsdyngerne optrædende former af tandknive[6], men viser dog tydelige spor af at have været behandlede og brugte på lignende måde som hine. Forskellen synes nærmest at være den, at knivene i det foreliggende tilfælde

---

Mortillet: Origines de la chasse. Paris. 1890. p. 144, samt angivelserne hos Müller i Aarbøger f. nord. Oldk. 1896. p. 365.

[1] Kinberg i Öfvers. Kongl. Vet.-Akad. Förh. 1869. p. 55.

[2] Jahrbücher des Vereins f. mekl. Geschichte. Jg. 34. 1869. p. 209.

[3] En 25 cm. lang, med skråstreger prydet, poleret dolk, funden sammen med en stor medekrog (Museum für Völkerkunde, Berlin. Katalog nr. I. f. 5769-70).

[4] Munro: Lake-Dwellings of Europe. 1890. p. 327, fig. 99,3; Katalog des Prussia-Museums. Teil I. Königsberg. 1893. p. 50, fig. 27, g.

[5] Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 7. 1875. Verhandl. p. (219). Taf. XIV. Fig. 47.

[6] S. Müller i Aarb. f. nordisk Oldkynd. 1896. p. 370. Neergaard i Affaldsdynger. 1900. p. 66, 99, 168.

kun har været lidet brugte, inden de bortkastedes eller tabtes. Fig. 22.

På tandens naturlige slidflade ses her talrige længderidser, der fuldkommen ligner knivenes, medens de mangler på de huggetænder i fundet, som er uden al tildannelse, og ligeledes forgæves er søgt på tænder, der endnu sad på deres naturlige plads i kæberne af en række vildsvinehoveder i Zoologisk Museums samling.

a b
Fig. 22. 1/2.

Mærkeligt er det kun, at disse ridser, der således ikke kan antages at skyldes slid hos dyret selv, men må være skårne med en flintflække eller et lignende redskab, på en enkelt undtagelse nær, hvor de fortsættes ned ad den i kæben skjulte del af hjørnetanden, er indskrænkede til den naturlige slidflade. Denne viser dog også andre mærker af kunstig bearbejdning, idet den er udvidet ved nedskæring indad mod den brede emaljeflade på lignende måde som ved huggetandsknivene (fig. 22 b, forneden tilhøjre, bagud). Den herved dannede snitflade når vel ikke dybt ned eller langt tilbage, men er dog kendelig forskellig fra den mere jævne og blanke fordybning, som sliddet mod en uregelmæssig formet overtand undertiden kan frembringe.

Tænderne har da sikkert ved tildannelse og anvendelse som redskaber fået dette fra det normale afvigende udseende, der ved fortsat brug vilde komme til at stemme nøjere overens med de hidtil kendte huggetandsknives.

Den udbuede kant mellem den brede og den smalle emaljeflade er på alle tænder stærkt slidt eller tydelig skrabet; da de fine ridser, som i mængde fra denne kant, ryggen, fortsættes ind over emaljen, langt overvejende er rettede på tværs, ikke på langs af kanten, og da såvel det afskrabede parti som

ridserne kan fortsættes langt ned på den i kæben dækkede del af tanden, kan dette slid heller ikke være naturligt, men må være frembragt ved kunst (fig. 22 a, midtkanten).

Knivens skraben, når den førtes tilbage for at begynde et nyt snit, vilde næppe alene kunne fremkalde sådanne ridser i den hårde emalje; kanten ser snarest ud, som om den var kraftig skuret i sand. Ved kanterne mellem emaljefladerne og snitfladen ses derimod kun få eller næsten ingen ridser.

Ved rodenden, grebet, hvorom hånden fattede, er nedefra ofte større splinter af emaljefladen afsprungne (den afbildede tand er afbrudt foroven i figuren), men nogen afskrabning af kanterne eller anden tildannelse spores ikke.

Tænderne fra højre kæbehælvte synes mig at falde bedst for brugen, når de føres i venstre hånd og man da skærer »fra sig«. Holdes kniven i højre hånd, vil denne let generes af rodendens yderste krumning. Omvendt falder venstretænderne bedst i højre hånd.

Til en sådan føring af kniven vilde det også passe, at snitfladen ikke når længere ned, fordi resten af tanden omfattedes af hånden. Slidmærkerne eller skuremærkerne på den udbuede kant fortsættes dog på nogle tænder så langt ned, at hånden måtte holdes langt tilbage, måske om et i tandens hulhed indsat skaft, hvis ellers dette slid skulde være fremkommet samtidig med skæringen, hvad dog næppe kan siges at være afgjort[1].

Huggetandsknive, vistnok alle af lignende art, er udenfor Danmark fundne flere steder. Nævnes kan således en en undersøisk boplads i havnen ved Kiel[2], det yngre hule-

---

[1] Der kan herved erindres om, at svinets huggetand her i Norden indtil den seneste tid har været anvendt som »sømglatter« til udjævning af høje sømme o. lign. (P. G. Vistrand i Meddelanden från Nordiska Museet 1899 och 1900. Stockholm. 1902. p. 19. Fig. 6).

[2] Ved Ellerbek. Museum vaterl. Alterthümer, Kiel.

fund fra Stora Karlsö ved Gotland[1], bopladsen i mosen ved Kunda i Estland[2], affaldsdyngen ved Rinnekalns i Lifland[3], neolitiske bopladser i klippehuler ved Baireuth[4] og stenalders bopladsen ved Schussenried[5]. I museet i Bruxelles[6] har jeg set en tandkniv fra en neolitisk boplads ved St.-Symphorien (4 km. ØSØ. for Mons), der var stærkt tilskåren samt skrabet langs ryggen ganske som de nævnte fra Maglemose. Nogle af tandknivene[7] tilhører vel en senere tid; at indordne knivene af vildsvinets huggetænder i et kronologisk system er efter det hidtil foreliggende endnu næppe muligt; knivene fra Maglemose hører dog sikkert til de ældste i rækken.

To huggetænder i vort fund er behandlede på en herfra afvigende måde.

Af en mindre tand er den brede emaljeflade næsten helt fjærnet; brudfladerne er glattede, og den konkave tandbensflade er stærkt skrabet med mange længderidser; sådanne ses også på den smalle emaljeflade. Kanten har tværridser. Redskabet er snarest brugt som *kniv*[8]; længden er 8.2 cm.; spidsen er afbrudt.

Ved den anden er kun benyttet tandens midterste del, idet spidsen forsætlig er afknækket, medens tandens nedre del, omtrent 4 cm. under randen af den naturlige slidflade,

---

[1] Montelius: Statens historiska Museum. Vägledning. 6. uppl. Stockholm. 1897. p. 14.

[2] Grewingk, l. c., p. 28. Taf. III, fig. 20.

[3] Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 7. 1875. Verhandl. p. (219), (223). Katalog der Ausstellung in Riga 1896. p. X og 3. Taf. 1. fig. 16.

[4] Ranke: Der Mensch. Bd. 2. 1887. p. 505.

[5] Phot. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. VII. Taf. 15. Katalog. p. 606.

[6] Musée royal d'histoire naturelle. Velvilligst forevist mig af Conservateur A. Rutot. Til fundet hører slebne, spidsnakkede, firsidede retøkser af flint (som SM. I. 50).

[7] Om andre fund se S. Müller i Aarb. f. nord. Oldk. 1896. p. 370 med anm. 2-3.

[8] Behandlingen minder noget om kniven fra Koldingfjord, mus. nr. A 8621; Aarbøger for nord. Oldkynd. 1896; sid. 371, fig. 46.

er skråt overskåren således, at emaljen danner en skarp, tværstillet æg, som ved en mejsel, med skrå ægflade. I denne fremtræder tandens indre hulhed. Fig. 23. Stykkets længde er 8.8 cm.; men det er utvivlsomt kun en *skærpe*, der har været indsat i en længere redskabsdel, rimeligvis i en hornøkse med dertil indrettet hul ved enden. Den brede emaljeflade, navnlig dens kanter, bærer talrige ridser og mærker af slid ved skæftningen. Æggen, der er poleret, har slidmærker, og ved dens øvre hjørne er under brugen en større splint afsprungen. Det nedenfor den afbrudte spids, modsat æggen, bevarede stykke af tandens naturlige slidflade (foroven tilhøjre i figuren) er ikke tilskåret, og de fleste af de talrige, fine tværridser på denne flade er naturlige; redskabet er derfor ikke en omdannet kniv. Ved brudfladen foroven viser nogle skrab af en flintflække, at en sådan har medvirket ved overbrydningen af tandens spids; skrabene overskærer de fine, naturlige ridser og ses allerede derved at være senere end hine. Skærper af denne art har hidtil været næsten ukendte[1].

Fig. 23. 1/2.

Benodde fandtes i stort antal, nemlig 88 stykker. Hovedmængden af disse turde være tildannede af splinter af krondyrets, elsdyrets eller rådyrets mellemhånds- eller mellemfodsben; men også andre knogler af disse hjortearter har været anvendte. Tillige benyttedes knogler af uroksen og måske af vildsvinet i dette øjemed. Fig. 24 viser os en

[1] Hermed kan, og med god grund, sammenlignes et redskab af vildsvinetand fra Sommeflodens gamle leje ved Crouy; se Picard i Mémoires de la Sociéte royale d'Émulation d'Abbeville. 1836-37. p. 243. Planchen, fig. 2. Den meget omhyggelige beskrivelse af stykket angiver, at det fandtes anbragt som skærpe for en hornøkse, begge dele ganske lignende vore. Jfr. L'Anthropologie. T. 4. 1893. p. 393-394 (hvor, ved misforståelse af beskrivelsen, æg og spids af tanden er forvekslede).

mindre benod, spids som en syl, med brudflade foroven og tilskæring til skæftning.

Når benodde her skulde fremstilles af mellemhånds- eller mellemfodsbenet (*metacarpus*, *metatarsus*), blev de to ledruller ved knoglens nedre ende altid afskårne eller afbrudte og bortkastede som affald, aldrig bevarede som del af redskabet, som dettes hoved. Fundet indeholder mange sådanne ledruller, afskårne tæt ovenfor stedet, hvor de er indbyrdes forbundne, og derfor oftest sammenhængende to og to; kun sjældnere er rullerne kløvede fra hinanden. Der fandtes af krondyr 22 dobbelte og 10 enkelte, afskårne ledruller; nogle af de sidste hørte sammen[1]. Af elsdyr optoges 16 dobbelte og 6 enkelte, af urokse 2 dobbelte og 2 adskilte, sammenhørende ledruller.

Fig. 24. 1/2.

Enkelthederne ved udskæringen af benoddene ses tydelig på en række af disse knogler i fundet.

Fig. 25 viser forsiden af den nedre ende af et mellemfodsben af krondyr, fundet i rum I K 2, 2. lag. Langs ad »løbet« er indskåret 6 dybe furer, hvorved adskiltes 3 listeformet fremstående partier på forsiden, 3 lignende på bagsiden. Disse strimler er tilskårne, skrabede og glattede, inden ledrullerne blev fjærnede ved det dybe indsnit på tværs forneden. Dette blev her ikke ført igennem; knoglen er knap halvt gennemskåren fra den ene side, slet ikke fra den anden; ved overbrydningen er den derfor knækket for højt oppe.

I almindelighed skar man ind til over midten eller lod snittet gå helt rundt. Undertiden blev ledrullerne afskårne, førend løbet deltes efter længden; på andre knogler har man gjort begyndelsen med at skære længdefurerne og skrabe overfladen.

De lange, udflækkede splinter af knoglevæggen blev derpå tilskårne, glattede og polerede. Knoglens øvre del ved eller under ledhovedet formedes til benoddens bredere ende, medens spidsen vendte i retning mod ledrullerne.

[1] Således to, henholdsvis fra I K 5, 2. lag og III B 6, 4. lag.

Af elsdyret har man tillige benyttet skinnebenet på samme måde; knoglen deltes ved 6 længdefurer, og dens nedre ende blev afbrudt ved et ringformet indsnit, som dette ses på hosføjede fig. 26. Stykket er fundet i rum III B 5, 4. lag. Et ganske lignende af et andet elsdyr optoges i rum III A 4, 3. lag. Skinneben af vildsvin blev flækkede

Fig. 25. 1/2.

Fig. 26. 1/2.

eller splintrede og skrabede for at tjæne vistnok i samme øjemed; en af disse knogler bærer et dybt, ringformet indsnit, hvorved ledenden, den nedre ende, tilsigtedes fjærnet (fra I B 6, 2. lag). Rådyrets mellemfodsben er tildannet ved skrabning, og splinter er udflækkede af knoglevæggen uden forudgående længdedeling og afskæring af ledrullerne; dette var ved den spinkle knogle ikke nødvendigt; kun i et enkelt tilfælde har man begyndt at gøre det sædvanlige indsnit over ledrullerne eller at dele løbet ved en fure på for- og bagsiden i to længdehalvdele.

En enkelt benod er tildannet af forsiden af rådyrets skinneben; også her belyses fremgangsmåden klart ved sammenligning med et forarbejde, som fundet indeholder, et skinneben, gennem hvis væg der er skåret en dyb og bred længdefure netop med samme forløb som benoddens kant.

Fremgangsmåden var således væsenlig overensstemmende

med den, der brugtes på bopladserne fra vor ældre stenalder, forskellig derimod fra den, hvorved de i de yngre affaldsdynger og i gravene forekommende prene tildannedes af fårets mellemfodsben[1].

Dette træk, der er af ikke ringe betydning for fundets tidsbestemmelse, møder os i samme skikkelse fra udlandet.

I rensdyrtiden, ved slutningen af den palæolitiske stenalder, udskares benodde af mellemhånds- eller mellemfodsben på ganske samme måde som i vort fund. Dette ses af snitmærkerne på sådanne knogler af rensdyr, vildhest og snehare, der på hin tids bopladser er efterladte som ufuldendte forarbejder, således i selve den berømte hule La Madelaine i Sydfrankrig[2] og ved Schweizersbild[3]. Lignende forarbejder kendes fra Nordfrankrig, trufne i et hulefund fra samme tid[4].

Også de afskårne ledruller, affaldet fra tildannelsen af benoddene, afgiver vidnesbyrd i samme retning. Man træffer dem i fund fra nordfranske bopladser ved Seine og Somme, tilhørende et tidligt afsnit af den neolitiske tid, til dels fund, der stemmer overens med vort[5], og i de sydfranske hulefund fra Madelaineperioden[6].

---

[1] Se herom C. Neergaards indgående fremstilling i Affaldsdynger fra Stenalderen, p. 60 og 141; jfr. p. 65, 98, 120, 128, 153, 168. Afskårne ledruller (l. c., p. 61, fig. 1) forekommer også i bopladsfundet fra Koldingfjord. Jfr. Aarb. for nord. Oldk. 1892. p. 171.

[2] Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. London. 1875. 4⁰. p. 121. B. Plate XVII, fig. 2, 3, 23.

[3] Jakob Nüesch: Das Schweizersbild. Neue Denkschriften der allgem. schweiz. Ges. f. die gesammten Naturwiss. Bd. 35. Basel. 1896. 4⁰. p. 259, 301, 304, 321. Taf. VIII, IX og X, særlig X, fig. 60, 61, 70.

[4] La société d'anthropol. de Paris à l'exposition universelle. Paris. 1889. p. 196. Grotte du Trilobite ved Arcy-sur-Cure (Yonne).

[5] Congrès internat. d'anthropologie de Copenhague 1869. p. 76. (Villeneuve-St.-Georges). Boucher de Perthes: Antiquités celtiques. T. 1. Paris. 1847. p. 313. Pl. X, fig. 21 (Abbeville).

[6] British Museum. A Guide to the Antiquities of the Stone Age. London. 1902. p. 47, fig. 48, nr. 3. Knogleaffaldsstykke fra Bruniquel (Tarn-et-Garonne) med længdesnit og ringfure ganske som vor fig. 26.

Benoddene fra Maglemose blev i hele deres længde eller dog mod spidsen skrabede trinde og jævne og overfladen blankt poleret[1]. Længden når fra 5.0 til 17.5 cm. I alt fald de større stykker har vel ikke været anvendte som prene, men snarest som pile- eller harpunspidser til jagt og fiskefangst; mange af dem har en fladt tilskåren skaftende, hvorfor de sandsynligvis har været anbragte på et længere skaft. Ikke få er knækkede forneden; forholdsvis sjælden er spidsen beskadiget. De spidse benredskabers bevaringstilstand i det hele også andensteds taler nærmest for, at de brugtes til fangst i vand, idet odden ved at ramme jorden, når skuddet eller kastet ikke traf i luften, måtte være bleven stærkt medtagen, hvilket sjælden ses.

Benoddene stemmer i form med rensdyrtidens[2] og brugtes i den ældre del af den neolitiske stenalder i forskellige egne af Evropa[3] ligesom hos os (form SM. I, 184). En sådan benod er det, man har fundet ved Skateholm ved Østersøens strand midt mellem Trelleborg og Ystad; den optoges her ved tørveskæring 3 m. dybt under *Littorina*-strandvoldens overflade[4] i lag, afsatte under den periode, der af geologen Holst benævnes »den ældre *Littorina*tid«, gående forud for den danske køkkenmøddingtid og ikke ved nogen skarp grænse skilt fra *Ancylus*tiden.

Med benoddene fra Maglemose stemmer ligeledes to stykker

[1] Jfr. Affaldsdynger fra Stenalderen. p. 64. Fig. 5.

[2] Rel. Aquitanicæ. II. p.71. B.Pl.X, fig.4(La Madelaine). Nüesch: Schweizersbild. Taf. IX. Cartailhac & Boule: Grotte de Reilhac. p.43, fig. 35. Schaaffhausen i Jb. d. Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande. H. 86. Bonn. 1888. p. 29. Taf. I. fig. 13-16. (Andernach ved Rhinen). Much: Kunsthistorischer Atlas. Wien 1889. I. Taf. IV.

[3] Sv. Nilsson, l. c., p. 77. Pl. II, fig. 161 (tørvemose i det sydl. Skåne). — Tyskland: Album d. Ausstell. Berlin 1880. Sect. I, Taf. 6. nr. 169, Ostpreussen; IV, Taf. 17. fig. 1; VII, Taf. 15. — Belgien. — Frankrig: *Asylien*-laget i hulen Mas-d'Azil. L'Anthropologie. Tome 7. 1896. p. 386. Album. Pl. XXIV, fig. 1, 4; XXV, fig. 6.

[4] N. O. Holst i Sveriges geolog. Undersökning. Ser. C. Nr. 189. Stockholm. 1902. p. 26.

fra Østersøens sydlige kystegne, fundne sammen i en mose midtvejs mellem Köslin og Stolp i Pommern[1]. De lå her 6 m. dybt i »kalk« (snegledynd) under tørven, fundforhold, der tyder på høj ælde.

Sammen med de nedennævnte harpunformer er benoddene også trufne flere steder i Brandenburg, navnlig i egnen om Berlin[2].

Harpuner var vel i vort fund talrigere end i noget andet fra Norden. De optrådte i flere, til dels meget sjældne former, der indbyder til en mere indgående behandling.

I form og tildannelse ikke meget afvigende fra benoddene er en egen slags harpunspidser, udskårne af mellemfodsben af krondyr, udstyrede med en enkelt eller *med få, korte modhager* bag spidsen.

På bopladsen optoges 6 sådanne, liggende tæt sammen, jævnsides og øverst i snegledyndet under tørven med et tyndt lag dynd over sig[3] (i felt I, rum K 7, nederst i 2. lag). Efter deres leje og ensartede beskaffenhed må de antages at have hørt sammen til et sæt, en lyster eller et lignende redskab, som kunde tænkes at have været brugt til fangst af gedder i søen. Formen ses af omstående afbildning, fig. 27. Fem af harpunerne har kun en enkelt modhage tæt bag spidsen; på den sjette ses efter et længere mellemrum spor af en anden modhage, der er afbrudt. Længden er 17.8—23.5 cm.

I fundet forekommer endnu to harpuner af samme form men med afbrudt modhage, som det synes, i lighed med de nævnte, dannede af mellemfodsben af krondyr eller rådyr.

Ellers kendes harpunen med få, korte modhager kun i et ringe antal fra Danmark. I Nationalmuseet haves 3 fra

---

[1] Ved Kusserow, Kreis Schlawe. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. II. Taf. 9. Nr. 1669. Katalog p. 328. Nr. 142. Museet i Stettin.

[2] Stykker i Museum für Völkerkunde, Berlin.

[3] Snegledyndets overflade nåedes her ved 3.36 m., harpunbundtet lå i 3.34 m. højde over havet med oddene vendt mod NØ.

moser på Sælland[1], 2 andre fra ukendt findested. I en privatsamling[2] opbevares et meget smukt sæt af 8 sådanne harpuner, der vides at være fundne 1896 netop i Mullerup mose ved Slagelse og at have ligget samlede på samme plet. De er udskårne af mellemfodsben; den ene harpun bærer ved skaftenden endnu knoglens naturlige hul; en anden er forneden forsynet med et hak til fastbinding. To af harpunerne har hver 1, tre har 2, 1 har 3 og 2 har 4 modhager.

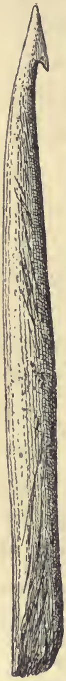

Fig. 27. ½.

To harpuner af lignende form, men kortere, fra ukendt findested indeholdes i samme samling.

En anden privatsamling ejer et benredskab, der omvendt er adskilligt længere, 33 cm. langt, men som dog efter formen synes at være en harpun af denne type med afbrudt od og modhage. Det er særlig mærkeligt ved at være tildannet af skinnebenet af et elsdyr — efter Japetus Steenstrups bestemmelse — og er fundet i det tilgroede udløb fra den nu helt tørlagte Søborg sø i Nordsælland, hvor der synes at have været en stenalders boplads på et fladgrundet sted i søen ligesom i Maglemose[3].

At henholdsvis 6 og 8 harpuner i Maglemose fandtes liggende sammen ligesom i bundter er ikke noget enestående træk. På bopladsen ved Kunda i Estland optoges således samlet 12 mindre harpunspidser[4]. Det er næppe tvivlsomt, at de i forening

---

[1] A 5126 funden sammen med to andre i Løjes-Mølle mose i Rerslev sogn øst for Tis sø. A 8143-44 fundne sammen i en tørvemose tæt syd for Søndersø i Jonstrup Vang.

[2] Tilhørende hr. etatsråd, kaptajn C. A. Næser, København, der med megen forekommenhed har givet mig adgang til undersøgelse af benredskaberne i oldsagsamlingen. Jfr. Fotogr. Album.

[3] V. Boye: Fund af Gjenstande fra Oldtiden og Middelalderen i og ved Søborg Sø. Kjøbenhavn. 1882. 4⁰. p. 12. Pl. 1, fig. 2.

[4] Grewingk, l. c., p. 23. — Lystere af jærn brugtes i Ostpreussen, således som gravfund viser, allerede i 3. årh. efter Chr.

dannede et fiskeredskab; efter deres form vilde de nærmest svare til »bråddene« i ålelysteret, men om måden, hvorpå de var forbundne, vides i øvrigt intet.

Harpuner af denne form kendes, om end kun i ringe antal, fra hele kystlandet syd for Østersøen.

I Mecklenburg har man ved Dobbertin (Ø. f. Schwerin) i 1866 gjort et fund, der i flere henseender minder om det fra Maglemose. Under det tilgroede randbælte af en sø, der gennemstrømmes af et vandløb, og som i øvrigt er tørlagt, lå et så mægtigt lag »Wiesenkalk« (snegledynd?), at det benyttedes til drift af en kalkovn. Omtrent 3 fod (86 cm.) dybt i dette lag fandtes flere benredskaber, harpuner af forskellig form, blandt hvilke også 2 sådanne harpuner med enkelt, kort modhage, udskårne af rørknogler, 21 og 12 cm. lange[1].

Lisch udtalte allerede da, at fundet syntes at tyde på en ældgammel boplads i vandet, hvor et 3 fod mægtigt kalklag siden var dannet over oldsagerne. Han henførte fundet til den første postdiluvialtid[2], sammenlignede benredskaberne med de franske fra rensdyrtiden og var endog tilbøjelig til at opstille en egen »Knochenperiode« som ældste

Se Tischler i Correspondenz-Blatt d. Deutschen anthrop. Gesellsch. 1890. p. 137. Fig. 2. Som geddelystere, »Hecht-Stecher« har man i egnen ved Spreefloden til nyere tid anvendt lignende simple redskaber. Zeitschr. f. Ethnologie. Jg. 31. 1899. Verhandl. p. (297). Fig. 2 og 3.

[1] Lisch i Jahrbücher des Vereins f. meklenburg. Geschichte und Alterthumskunde. Jg. 34. 1869. p. 210. Nr. 1 og 3. Redskabet betegnes her, ligesom oftere af tyske forfattere, som »Häkelnadel zum Netzstricken«, »Netzstricknadel«; at denne tydning af brugen er urigtig viser klart de harpuner af samme form, der har mere end 1 modhage. — Museet i Schwerin. Invent. nr. 4119 og 4134 (knækket forneden); jeg har her haft lejlighed til at se redskaberne. Modhagernes spidser er afbrudte, det ene brud pány tilglattet. Nærmere oplysninger skylder jeg velvillig meddelelse fra professor, dr. R. Beltz.

[2] At han ved dette udtryk forstår den nordiske rensdyrtid fremgår klart af hvad han bemærker om fund af rensdyrhorn i Mecklenburg. Jahrbücher. Jg. 33. 1868. p. 206.

led af stenalderen i de tyske Østersølande[1]. At han herunder også henførte fund fra stenalderens senere afsnit viser ganske vist, at denne »benalder« for ham ikke var indskrænket til den ældste tid alene; men det fortjæner anerkendelse, at Lisch allerede 1869 på grundlag af det lille fund fra Dobbertin kunde angive en tidsbestemmelse og en opfattelse af fundets art så rigtig, at man nu næppe vilde kunne gøre det ret meget bedre.

En meget smuk, blankt poleret harpun med enkelt modhage, 17.7 cm. lang, har jeg haft lejlighed til at se i museet i Stettin[2]. Sammen med nogle andre benredskaber var den optagen af et lag mergel under tørv ved Gnewin i Pommern, 15 km. fra Østersøen og tæt ved grænsen mod Westpreussen. Museet i Hannover opbevarer et smukt, poleret stykke med 3 modhager og 3 indsnit forneden til tilbinding. Det er fundet ved Elben ved Magdeburg[3].

I Ostpreussen[4] og Lifland[5] er harpuner af denne art fundne flere steder, og lignende former kendes fra neolitiske hulefund i det nordøstlige Bayern mellem Bamberg og Bayreuth[6].

Det er muligt, at formen har været i brug endnu i den senere stenalder, men, ligesom den væsenlig afviger både fra rensdyrtidens ældre og pælebygningernes yngre harpuner, således synes den også nærmest at være betegnende for det

---

[1] l. c. Jg. 34. 1869. p. 210-211, 214.

[2] Inv. nr. 2406. a. Monatsblätter für Pommersche Gesch. u. Alterthumskunde. Stettin. Jg. 1889. p. 168. Taf. IV. Fig. 1.

[3] Inv. nr. 693.

[4] G. Bujack: Preussische Steingeräthe. Königsberg. 1875. Taf. 5, fig. 9; jfr. C. Grewingk: Das Steinalter der Ostseeprovinzen. Dorpat. 1865. p. 29. »Netzstrickhaken«, funden ved Preuss. Holländischer Kanal.

[5] Grewingk: Mergellager von Kunda. 1882. p. 39. Taf. III, fig. 24, 25, 27-28. Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 7. 1875. Verh. p. (218). Taf. XIV. Katalog der Ausstellung zum X. archäolog. Kongress in Riga 1896. Riga. 1896. p. 3, 7. Taf. 1, fig. 1-4, 35.

[6] J. Ranke: Der Mensch. Bd. 2. 1887. p. 511. »Häckelnadeln«. Phot. Album d. Berliner Ausstellung 1880. Sect. VIII. Taf. 11.

ældste afsnit af den neolitiske tid[1]. Fra køkkenmøddingerne kendes den ikke.

Harpuner af ribben forekom i Maglemose langt talrigere end de foran nævnte, af rørknogler tildannede.

Til denne i fig. 28 afbildede form benyttedes kløvede ribben af større hovdyr (hjortearter osv.).

Ribbenet blev flækket efter længden og de herved vundne, flade skinner skrabede mere eller mindre glatte på begge sider og langs kanterne. Under den pigformet tilskærpede od blev ved indsnit i den ene kant udskåret 1—4 modhager med længere indbyrdes mellemrum. Modhagerne findes stedse kun ved den ene kant og er ikke meget store men ret skarpe; de rager kun 2—4 mm. frem fra grunden og er således langt mindre end de krogformede modhager, som dannedes ved dybe, krummede indsnit i de af sværere knogler udspaltede harpuner (navnlig formen SM. I, 186). Disse sidste, der har deres oprindelse i rensdyrtiden[2], og som kendes fra stenalderens bopladser rundt om i Evropa[3], er også fundne i forskellige egne af Danmark under lignende forhold som her, hvor der kun optoges et brudstykke, vistnok af en harpun med krogformede modhager, der nedenfor skal nærmere om-

Fig. 28.
1/2.

[1] De flade, af krondyrtak udskårne harpuner med tandrækker langs den ene eller begge kanter, som i Frankrig og Skotland kendes fra bopladser, der må henregnes til tidlig neolitisk tid, optræder ikke i vort fund. L'Anthropologie. Tome 6. p. 283; T. 7. 1896. p. 314-324, Album, pl. XXV, fig. 4. De viser sig alt ved rensdyrtidens slutning. Fundet fra Koldingfjord indeholder en harpun af flækket hjortetak med modhager langs den ene kant (A 18449). En anden er fra Kielerfjord.

[2] Girod & Massénat: Les stations de l'âge du renne. Paris. 1900. 4⁰. Pl. LXIX. Matériaux. Vol. 7. 1872. Pl. XI. fig. 4-5. Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. H. 86. Bonn. 1888. Taf. I. Fig. 4. (Andernach).

[3] I museet i Danzig har jeg set et brudstykke af en sådan harpun

tales (p. 257). De tilhører vel til dels samme tid; andre former med mindre stærkt krummede modhager turde være yngre.

Ribbensharpunen er noget tilspidset nedefter vel for at kunne indsættes i eller bindes på et skaft. Mærker af skæftningen ses dog ikke. Iberegnet brudstykker optoges ialt 41 ribbensharpuner med modhager; den længste, som endda mangler spidsen, er 29.2 cm. lang. I andre samlinger opbevares endnu to brudstykker fra bopladsen i Maglemose[1] samt 2 store, smukke harpuner, der vides at være fundne sammen i en mose i Slagelseegnen, muligvis altså fra samme sted[2]. De ligner ganske harpunerne herfra; den ene har 6, den anden 2 modhager.

Flere forarbejder viser fremgangsmåden ved tildannelsen, som begyndte med at ribbenets kanter beskares så vidt, at de to halvdele kunde flækkes fra hinanden.

Mærkeligt nok er ribbensharpunen et meget sjælden forekommende redskab. I Nationalmuseet havdes forud kun et enkelt brudstykke af en sådan; det er kommet hertil netop fra Tissøens vanddrag, hvortil Maglemose hører, men dets findested er ikke nærmere kendt[3].

Fra Sverige haves ligeledes et enkelt stykke, fundet i den udtørrede sø ved Näsbyholm i det sydlige Skåne, midtvejs mellem Malmö og Ystad[4]. Efter tørlægningen optoges her oldsager fra forskellig tid, navnlig fra den yngre stenalder, liggende på en lille højning i søbunden, 200—250 m. fra bredden; blandt disse sager var der flere benodde samt harpuner og fiskekroge af ben og horn[5].

---

fra Krampkewitz i det østligste Pommern, der viser tilskæringsmåden (Inv. nr. I, 364). Ved talrige tværskurer langs krogenes buede udside, hvoraf iagttages tydelige spor, svækkedes benet, inden længdesnittet førtes og hakket udglattedes.

[1] Mullerup skole (Mathiassen). [2] Tilhørende hr. etatsråd C. A. Næser. [3] Mus. nr. A 6769. [4] Lunds universitets historiska museum, nr. 8440. Brudstykke, 8.2 cm. langt. [5] Arvid Kurck: Om stenålderns delning och kustfynd i Skåne. Lund. 1872. p. 33. Oplysninger på etiketten ved det i Lunds museum opstillede fund.

Harpuner af denne type optræder allerede i Frankrigs rensdyrtid[1], og ribbensharpuner ses endelig at forekomme i neolitiske hulefund fra bjærgegnene vest for Bayreuth[2].

En anden redskabsform fra Maglemose skal opføres her, fordi den, ligesom ribbensharpunen, er tildannet af et flækket *ribben.* Den adskiller sig dog fra hin ved at mangle modhagerne og ved at være *tilskærpet i begge ender,* som figuren viser. Fig. 29. Rimeligvis er det et fangstredskab; men forskellige andre tydninger vilde dog også ligge nær. Der fandtes 7 stykker, hvoraf dog kun 2 hele; længden var 6.0—20.2 cm.

Fig. 29. 2/3.

Et lignende stykke, men tildannet af en rørknogle og derfor mindende om benodde (14 cm. l.), foreligger i fundet fra Dobbertin[3].

Harpuner med mange, små tænder optoges på bopladsen i Maglemose kun i et enkelt eksemplar, udskåret af ben eller måske hjortetak.

Langs den ene, tyndere kant er ved 20 smalle indsnit dannet en noget uregelmæssig række af små tænder som på en sav. Odden er langt tilspidset. Fig. 30.

En harpun af samme art med afbrudt skaftende er senere funden o. 650 m. syd for bopladsen, dybt i dyndet under tørven[4].

---

[1] Piette i L'Anthropologie. Tome 6. 1895. p. 286, fig. 7.

[2] Ranke: Der Mensch. Bd. 2. 1887. p. 511. Vistnok ægte eksemplarer har jeg set i Museum für Völkerkunde, Berlin.

[3] Jahrb. d. Vereins f. mekl. Gesch. Jg. 34. 1869. p. 210, nr. 4. (Invent. nr. 4135). Lisch opfattede det som filerpind, hvortil dets form netop ikke gør det skikket. Jfr. sid. 243. — Vistnok kun en tilfældig lighed er der med bentænderne i den som hørhegl tydede kam fra den yngre stenalders pælebygninger. Keller: Pfahlbauten. 6. Ber. Taf. I. Fig. 7; 7. Ber. p. 6; 8. Ber. Taf. II. fig. 17. V. Gross: Les Protohelvètes. Berlin. 1883. 4⁰. Pl. VIII, fig. 16, 19. Much: Kunsthistor. Atlas. Wien 1889. Taf. XII, fig. 10.

[4] I Mullerup skoles samling; meddelt af M. J. Mathiassen.

Fig. 30. $^2/_3$.

Tandrækken er på begge omtr. 10 cm. lang, begyndende noget over skaftenden og 2.5 cm. bag odden; harpunernes længde er 14.2 og 14.5 cm.

Disse »tandede benspidser« hører vel til vore sjældnere oldsager, men kendes dog netop fra Danmark i forholdsvis stort antal. I Nationalmuseet opbevaredes forud 34 stykker, hvoraf 19 fra Sælland, 2 fra Fyn, 1 fra Langeland, 6 fra Jylland og 6 fra ukendt findested, af hvilke sidste atter de fleste turde være fra Sælland, som således langt har overvægten over de andre landsdele.

Et typisk eksemplar fra Sælland[1] er afbildet af S. Müller: Ordning af Danmarks Oldsager. Stenalderen, fig. 185; et andet[2], der stammer fra en mose rimeligvis på samme ø, er gengivet hos Worsaae: Nordiske Oldsager (1859), fig. 75; et tredje[3], som er fundet dybt i en mose i Vejby sogn ved Sællands nordkyst, og som oprindelig tilhørte student Worsaaes privatsamling, vakte i sin tid i så høj grad Sven Nilssons interesse, at han gav en beskrivelse og afbildning deraf[4]. En bedre gengivelse af samme stykke, set fra modsat side, findes endelig i A. P. Madsens Afbildninger af danske Oldsager. Steenalderen. (1868). Pl. 40, fig. 8[5].

Med hensyn til denne harpunforms udbredelse hos os kan bemærkes, at den er funden i moser over hele landet, fra Hassing Østerkær i Thy[6], Store Vildmose i Vendsyssel[7], Birkemosen mellem Ørding og Ljørslev på Mors[8] og Hinge sø ved Silkeborg[9] til egnen ved Århus[10]

[1] Nat. Mus. nr. A 3307. [2] Mus. nr. CMXXXIX. [3] Mus. nr. 22390. [4] Sv. Nilsson: Skandinaviska Nordens ur-invånare. 2. uppl. Bd. 1. Stockholm. 1866. p. 64, pl. VIII, fig. 147. [5] Rau, der gengiver begge afbildninger i den tro, at det er to forskellige harpuner, finder derfor ganske naturlig, at de »nøje ligner hinanden i form.« (Prehistoric Fishing. 1884. p. 73, 74, 77). Fejlen hænger sammen med forveksling af to figurer hos Nilsson. [6] Nat.Mus. nr. A 16966. [7] A 4763. [8] A 3321. [9] A 17363. [10] A 8565 (2 harpuner). Museet i Århus har en sådan harpun (nr. 3097), der er funden 2 alen (1.25 m.) dybt i kalkmergel under 4 alen tørv i en mose ved Vadsted i Søby sogn

og Grenå[1], over Fyn[2] til en mose ved Haubølle i Humble sogn sydlig på Langeland[3], til Skottemarke på Lolland[4] og dernæst rundt om på Sælland.

Fra Gørlev sogn, der grænser op til Toelstangsjorden nord for Maglemose, har Nationalmuseet modtaget 3 sådanne harpuner, af hvilke den ene vides at være funden i Ravnsmosen på landsbyen Ryes mark[5], hvorigennem Bøstrup å leder vandet fra Maglemose til Halleby å, SV. for Tissø (se kortet, fig. 1). I eller ved selve Tissø er optaget to andre[6].

Tre harpuner af denne form er fundne sammen ved Svedstrup i Ølstykke sogn, tæt øst for Roskildefjord; de gør indtryk af at have hørt sammen til en lyster[7]; ikke langt herfra fandtes to andre[8]. Tre stammer fra Sællands nordligste kyststrækning; den ene af disse optoges i den udtørrede Søborg sø, hvilket sidste fund har flere ligheds-punkter med vort[9] (p. 242, 255). Andre er komne fra egnene om Hillerød, København, Køge og Sorø. Af disse skal jeg kun nævne to, som fandtes i en mose bag gasværket ved den sydlige udkant af købstaden Hillerød (Mus. nr. A 8523—24). Sammen med disse to småtandede harpuner optog man nemlig her også en harpun med store modhager (A 8525; form SM. I, 186) og et mærkeligt redskab, dannet af elsdyrhorn, formet som tværøkse med skråt gennemboret eller indskåret skafthul (A 8526). Dette sjældne redskab er nylig blevet omtalt af S. Müller, der har været tilbøjelig til heri at se et af de formodede, svage spor af en importeret, »arktisk« stenalder i

---

ved Hammel. Fra den nærliggende Søbygård sø stammer et brudstykke af en anden (Randers Museum, nr. 1831). [1] Ålborg Mus. nr. 2684. [2] Nat.Mus. 19741 og A 5396. [3] A 4032. [4] Bopladsfund, indgået 1902. [5] A 3029; A 6463 (26.4 cm. lang); A 10721. [6] Erhvervede med en privatsamling i 1901 af Nationalmuseet. [7] Mus. nr. A 8230. [8] A 4762, mose ved Skenkelsø; A 261, f. ved Græse mølle (31.4 cm. lang). [9] Mus. nr. 22390, mose i Vejby sogn; A 12200, Fjellenstrup mose i Søborg sogn; — V. Boye: Fund af Gjenstande fra Oldtiden og Middelalderen i og ved Søborg sø. Kbhvn. 1882. p. 14, nr. 6.

Danmark, idet redskabet sammenlignes med en »arktisk« elghornsøkse fra Norge[1]. Helst skulde jeg ville sammenligne det med en tværøkse af elsdyrhorn fra Skåne, hvormed det stemmer meget nøje i form som også ved arten af overfladens slid. Denne økse, der afbildedes af Sven Nilsson[2], er funden i en tørvemose ved Sjörup vest for Ystad, men om fundet vides intet yderligere[3].

Lignende tværøkser af elsdyrtak er fundne ved den tidligere nævnte Lüptow-See i Pommern[4] (side 222) og på Kurische Nehrung[5].

At harpunerne fra Hillerød er optagne sammen med et redskab af elsdyrhorn er et sammentræf, der fortjæner opmærksomhed, idet det her tyder på, at fundet stammer fra en tidlig del af stenalderen.

Den mangetandede harpun er også funden i tørvemoser i Skåne[6]. Dens udbredningsområde når i øvrigt fra det nordlige Frankrig og Belgien[7] til landene omkring Østersøen, fra

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896. p. 316. Det til afbildningen her (fig. 8) svarende, norske stykke blev dog af O. Rygh selv anset for at tilhøre den »skandinaviske«, ikke den »arktiske« stenalder. Christiania Vid.-Selsk. Forhandl. 1876. Nr. 9. p. 10. — Med fundet fra Hillerød fulgte vel endnu en sleben, tyndnakket retøkse af gråbroget bjærgart (form SM. I, 56; mus. nr. A 8522); men, da intet nærmere er oplyst om fundforholdene, kan der på grundlag af det enkelte fund intet sikkert sluttes om sagernes sammenhøren i tid; snarest hører stenøksen ikke til fundet.

[2] Sv. Nilsson: Skandinaviska Nordens ur-invånare. Bd. 1. Stenåldern. 2dra uppl. Stockholm, 1866. 4⁰. p. 59. Pl. VI. fig. 135.

[3] Lunds universitets histor. museum. Inv. nr. 5037.

[4] Virchow i Zeitschrift für Ethnologie. Bd. 4. 1872. Verhandl. p. (171).

[5] Ostpreuss. Provinzial-Mus. Nr. 3479. Photograph. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. I. Taf. 6. Nr. 176. Katalog. p. 396.

[6] Nilsson, l. c., p. 76-78, 184-185. Pl. II. fig. 157, 158, 160. Pl. VI, fig. B. O. Montelius: Sveriges forntid. Atlas. Stockholm. 1872. Fig. 54.

[7] Fund fra floden Dendre ved Ninove, vest for Bruxelles. Baron A. de Loë: Exposition préhist. à Bruxelles 1891. Notice-Catalogue. Bruxelles. 1892. p. 27. Pl. V.

strædet ved Calais[1] til den finske bugt. Talrige harpuner af denne art er således fundne på den bekendte boplads i kærmosen ved Kunda i Estland.[2]

Formen forekommer i fund fra tørvemoser i Mecklenburg[3], således i det forhen omtalte fra Dobbertin[4], fremdeles i Hannover[5], provinsen Sachsen og Brandenburg[6], Ostpreussen[7], Lifland[8] og måske andre egne af det vestlige Rusland[9].

Et af disse fund, der omfatter flere mangetandede harpuner, skal her omtales med et par ord.

Ved Kalbe (32 km. V. f. Stendal i prov. Sachsen) optoges harpuner i en mose sammen med redskaber af flint og

---

[1] Fund ved floden Lacque nær ved Calais. Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. 1875. p. 50. Fig. 10. Mose i egnen om Béthune (Pas-de-Calais). Mortillet: Musée préhistorique. Paris. 1881. Pl. XLII, fig. 364. Mortillet: Origines de la chasse. Paris. 1890. p. 244. — Jfr. L'Anthropologie. T. 6. 1895. p. 285.

[2] C. Grewingk, l. c., p. 24. Taf. III. Fig. 3-6. En række sådanne harpuner herfra opbevares i Nationalmuseets kompar. samling.

[3] Phot. Album d. Ausstell. zu Berlin 1880. Sect. V. Taf 2. Katalog. p. 296. Nr. 16 (Friedland i M.-Strelitz). Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 3. 1871. Verh. p. 3-4. (Harpun, funden 4.5 m. dybt under tørv og kalk i nærheden af Neu-Strelitz).

[4] Jahrb. des Vereins f. mekl. Gesch. Jg. 34. 1869. p. 210. Nr. 2. (Museum Schwerin. Inv. nr. 4120). Dette 12 cm. lange brudstykke, der har 12 stumpe tænder, er dannet af en rørknogle, af hvis hulhed der ses spor på den flade side. En anden med 21 små tænder, ligeledes dannet af en rørknogle, fra samme sted, opbevares i museet i Neu-Brandenburg (Inv. nr. 2028). Jfr. sid. 243, 247.

[5] En smuk harpun med lang od fra Wandhausen ved Hildesheim (Roemer-Museum i H.).

[6] Zeitschrift f. Ethnologie. Bd. 12. 1880. Verhandl. p. (300). Fig. 3; Bd. 18. 1886. Verhandl. p. (127). Et større antal fra Ferchesar, Pritzerbe og andre steder i egnen om Berlin samt fra Fienerode i Altmark (Museet i Berlin).

[7] Bujack, l. c. Taf. 5, fig. 6. Katalog des Prussia-Museums. Teil I. Königsberg. 1893. p. 20. Abbild. 5 a. Phot. Album. Ausstell. Berlin. Sect. I. Taf. 6. Nr. 171. Katalog. p. 396. 413.

[8] Katalog der Ausstell. zum X. archäolog. Kongress in Riga 1896. p. 7. Taf. 1, fig. 39.

[9] Ch. Rau: Prehistoric Fishing in Europe and North America. Washington. 1884. p. 79-80.

skifer og med knogler af fisk og af elsdyr i et lag dynd, 5 fod (1.6 m.) dybt under tørv. De var tildannede af rørknogler (snarest af elsdyr), og Virchow, der har beskrevet fundet, henfører det med rette til de ældste, som kendes fra Nordtyskland. Manglen af lerkarskår var påfaldende og mindede om palæolitisk tid. At der, ligesom i Maglemose, ingen pæle fandtes, hvorpå boliger kunde have hvilet, gav anledning til urigtige tydningsforsøg, idet man tog sin tilflugt til teorien om isen som fast dække over det åbne vand[1].

Flere omstændigheder gør det sandsynligt, at harpuner af denne art, der ellers på grund af deres simpelhed vel kunde tænkes opståede på forskellige steder uafhængig af hverandre, dog er nøje knyttede sammen i tid og brug.

Forholdet til en anden harpunform, benodden med indindsatte flintægge (SM. I, 187), som er af langt mere sammensat natur, tyder blandt andet herpå. Ikke blot optræder de to former undertiden i samme fund, men både fra Danmark, fra Skåne og fra Estland kendes harpuner af en overgangsform mellem begge, idet tandrækken delvis er erstattet med furer, hvori flintspåner er indsatte[2]. Dette træk kan ikke vel forklares som spontant, men må bero på efterligning, på sammenhøren i kultur og tid, om end begrebet tid må forstås som gældende for en længere periode[3].

---

[1] Virchow i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 18. 1886. Verhandl. p. (125)-(129). Også Nehring anså elsdyrknoglerne for meget gamle. Harpun og benod i Museum f. Völkerkunde. Berlin. Katal. I. g. 602, I. g. 1311.

[2] Mus. nr. A 1884 fra Krogholm mose ved Holtegård nord for København; 21852 fra egnen om Randers; 21849 og 21851 fra ukendt findested. — Mus. nr. 21850 fra Torup i Skåne, ØSØ. f. Malmö; jfr. Sv. Nilsson, l. c., p. 76. Pl. II, fig. 159. Harpun fra Åmosen ved Trelleborg. — Kunda. Nationalmuseets komparative samling, nr. l. 157. Grewingk, l. c. 1882. p. 25. Taf. III. Fig. 9-10.

[3] Benredskaber med render langs kanterne til indsætning af flintspåner brugtes alt i rensdyrtiden, slutningen af den palæolitiske tid, ved øvre Jenissej i Sibirien, som et bopladsfund fra Krasnojarsk viser. Congrès internat. d'archéol. à Moscou 1892. Tome 1. p. 129.

Benharpunen med flintægge synes at mangle i hele Vestevropa[1] men har mod nord og øst omtrent samme udbredelse som den mangetandede harpun.

I Danmark[2] og det sydlige Sverige[3] er fundet ikke få; flintægharpunen kendes fra Öland[4], Brandenburg og Ostpreussen[5], — adskillige stykker fra de vestligste til de østligste egne af sidstnævnte provins[6] —, fra Polen og fra Estland[7].

Til de nordligste findesteder hører to punkter i landskabet mellem Vänern og Vättern. Nær Götakanalens munding i søen Viken fandtes ved kanalgravningen en smuk harpun, liggende på grusbunden under 8 fod (2.5 m.) ler og tørv[8].

Ved sænkning af Nossaåen, der fra syd løber til Vänern, traf man under 0.5 m. tørv og 2.5 m. dyndet ler, ved lerlagets bund en sådan harpun sammen med et lignende benredskab, der dog savner siderender og flintægge. Af den om-

---

[1] Jfr. G. de Mortillet: Origines de la chasse. Paris. 1890. p. 137.

[2] S. Müller: Ordning. Stenalderen. Form 187.

[3] Nilsson, l. c., p. 44-45. Pl. IV, fig. 83-85. O. Montelius: Sveriges forntid. Text. p. 99, fig. 88. Sv. Fornminn. Tidskr. Bd. 2. 1875. p. 282. Lund. Et større antal af disse harpuner fra bopladsen i Åmossen i Stora Slågarps sogn og fra en anden (?) mose i nærheden af Trelleborg opbevares i museet i Stockholm. En harpun fra Sverige ses i Struckmanns samling i Roemer-Museum i Hildesheim.

[4] Nilsson, l. c., p. 45. Angivelsen dog usikker.

[5] Ledebur, l. c. p. 11. Tab. I. Friedel i Archiv f. Anthropologie. Bd. 5. 1872. p. 434. Fig. 116, 119-120. Bujack, l. c. Taf. V, fig. 11. Katalog des Prussia-Museums. Teil I. 1893. p. 19-21. Nr. 83, 85, 93, 97.

[6] En harpun i Prussia-Museum (K. A. S. Nr. 810) er funden ved Oberländ. Kanal nær vestgrænsen. Jfr. Grewingk: Das Steinalter der Ostseeprovinzen. Dorpat. 1865. p. 29. Flere stammer fra kredsene Gumbinnen og Johannisburg. Phot. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. I. Taf. 6. Nr. 168. Katalog p. 396, 413.

[7] Grewingk: Mergellager von Kunda. 1882. p. 25. 42. Taf. III. Fig. 9, 33. Tørvemose syd for Mariampol i det nordøstlige Polen, 5 fod dybt, under tørven.

[8] Liljegren: Nordiska Fornlemningar. Bd. 2. Stockholm. 1823. XCIV, fig. 1-2. Nilsson, l. c., p. 45.

hyggelige undersøgelse af det gyttjeholdige ler[1] fremgik, at dette var dannet i et bækken med åbent vand og indeholdt, foruden kulstykker, planterester væsenlig af samme arter som bundtørven i mosen ved Mullerup.

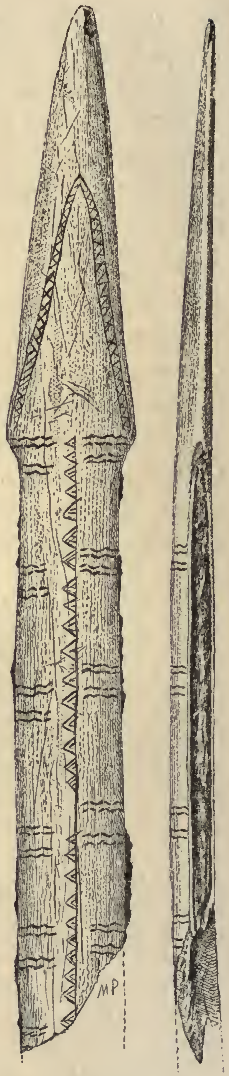

Fig. 31. 1/1.

Et af de smukkeste stykker i fundet fra Maglemose er en sådan harpun af ben med flintægge. Som afbildningen fig. 31 viser, er den flad og bred med spydformet tilspidset od. Bag dennes grund er der på en 7.6 cm. lang strækning i begge kanter indskåret længdefurer, hvori små flintspåner har været fastgjorte med harpiksmasse. Stumper af de knækkede flintstykker (se figuren til højre) rager endnu frem af den brune kit, hvis væsenligste bestanddele rimeligvis er beg af birketjære, blandet med fedt eller bivoks, og måske fyrreharpiks eller smeltet rav[2].

Skaftenden er knækket tæt nedenfor de med harpiksmassen fyldte siderender; længden derfor kun 13.7 cm. Ved bruddet ses renderne at være 2—3 mm. dybe.

Harpunen er udskåren af en lang, lige rørknogle, snarest mellemfod eller spoleben. Dyrearten er ubestemmelig. I den

---

[1] Udført af Gunnar Andersson 1895. Godhedsfuldt meddelt af dr. Bernhard Salin (Nationalmuseum. Inv. nr. 9917, 9918).

[2] Om undersøgelser af dette stof se Grewingk, l. c. 1882, p. 25; Aarb. f. nord. Oldkynd. 1868. p. 119; V. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark. Kbhvn. 1896. 4⁰. p. 22, anm. 2; Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Heft 86. Bonn. 1888. p. 135.

glat skrabede, blankt polerede overflade er både på den svagt hvælvede og på den flade side indridset et fint stregmønster. Funden i rum I K 1, ved bunden af 2. lag.

Et med krydsstreger fyldt, smalt bånd følger indenfor kanterne af den 5.7 cm. lange od. Nedenfor denne er fladen mellem sidefurerne prydet med korte tværbånd af dobbelte, mindre skarpt vinkelbøjede linjer og med længderækker af delvis stregfyldte trekanter på en fælles grundlinje. Den hvælvede side har kun en enkelt sådan række langs midten, den flade side har to rækker nærmere kanterne, medens her midtlinjen er prydet med små, vinkelbøjede stik.

Nøjere overensstemmende med denne i form er kun en eneste harpun, der er funden i den udtørrede Søborg sø eller i kanalen fra denne til Sællands nordkyst. Det er et 18 cm. langt brudstykke, fladt med spydformet od og indskårne sidefurer til flintskærpe, ornamenteret med krydsstreger mellem disse, tildannet af spolebenet af en kronhjort[1]. Jfr. side 242, 249. Stregmønstre findes oftere på de lidt fjærnere stående harpuner af samme type; i et enkelt tilfælde forekommer en dyrelignende figur[2].

Den brede, bagtil udvidede od findes kun ved de to nævnte stykker, og en omfattende undersøgelse af flintægharpunerne synes snarest ikke at bekræfte den af Nilsson[3] fremsatte formodning, at odden altid oprindelig har haft dette udseende, men at udvidelsen hyppigst er forsvunden ved slid og gentagen opskærpning. En harpun, der netop er fra Skåne[4],

---

[1] V. Boye, l. c. 1882. p. 13 med tekstfigur og tavle 1, fig. 5.

[2] Mus nr. 13706. Harpun fra Langeland. A. P. Madsen: Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. Steenalderen. Kbhvn. 1868. 4⁰. Tavle 40, fig. 1. — En harpun af horn med smukke ornamenter, indlagte med harpiksmasse, er funden i Ostpreussen. Schriften phys.-ökonom. Gesellsch. Königsberg. Jg. 18. 1877. p. 266; Jg. 23. 1882. p. 24. Album Berlin. Ausstellung 1880. Sect. I. Taf. 6. Nr. 172. Katalog. p. 413. Fig. 4.

[3] Nilsson, l. c., p. 44, 76.

[4] Nationalmuseet i København. Nr. 21845.

har således en meget tynd, facetteret od, der næppe kan være opskærpet, men synes oprindelig.

På bopladsen i Maglemose fandtes kun den nævnte, flade harpun med flintægge, ingen af den mere trinde form. En sådan, der opbevares i museet i Århus (nr. 5003), stammer imidlertid fra den nærliggende, såkaldte »Ellemose« eller »Ellemade«, der kort før Maglemose gennemstrømmes af Bøstrup å, i den indre, sydlige vig af samme mosedrag. (Kortet, fig. 1). Findestedet er omtr. 3 km. SØ. for bopladsen og tilhører Broagergaard i Bilsø.

Ifølge velvillig oplysning fra gårdens ejere optoges harpunen ved tørvegravning 25—30 m. fra mosens sydlige, faste bred; den lå i tørv omtr. 0.6 m. under overfladen, 0.5 m. over lerbunden. I samme tørvegrav fandtes en benod, og i nærheden traf man oldsager af flint samt hjortetakker. Et lag af snegledynd lå under tørven. Stedet er nu afvandet.

Der synes da, efter disse angivelser, her at have været en mindre boplads i lighed med den større i Maglemose eller måske snarere en midlertidig opholdsplads for de samme folk.

I Nationalmuseet opbevares 40 harpuner med flintægge fra Danmark[1]. Findestederne, som, hvor noget om forholdene er oplyst, har været mose eller strandkant, er kendte for 27; deraf er 25 fra Sælland (særlig Københavns, Frederiksborg og Holbæk amter), 1 fra Langeland og 1 fra Jylland[2], medens 13 er fra ukendt findested og 4 fra Skåne. Undertiden er to eller flere optagne på samme sted[3].

Fundet fra Maglemose indeholder endnu en række brudstykker af harpuner, hvis oprindelige form det ikke er muligt

[1] Heri er medregnet de 4 ovennævnte, som har både flintægge og savtænder (p. 252 anm. 2), men ikke den ny fra Maglemose.

[2] Mus. nr. 21852. Funden i egnen ved Randers. En harpun fra Kolindsund ses i Århus museum (nr. 3377). National.-Mus. nr. 21848 er vel funden »ved Sæby«, men dette formodes snarest at være Sæby på Sælland.

[3] Mus. nr. 21846-47, A 3202-03, A 9053. (Madsen, l. c. Tv. 40, 3).

at bestemme sikkert[1]. Hertil må henregnes et fint tilspidset, poleret, forneden afbrudt benstykke, 5.2 cm. langt, der nedadtil langs den ene side har haft en udvidelse, som er knækket af tæt over grunden. Det synes at være odden af en *harpun med større, nedad krummede modhager*, nærmest af form som den, der er afbildet af Montelius i Sveriges Forntid. Atlas, fig. 53, og som er funden i den tørlagte del af søen Hästefjorden i Dalsland, nær Vänerns udløb.

Ved gravningen af en kanal i 1868 traf man denne sidste harpun, der er tildannet af mellemhåndsbenet af et elsdyr[2], temmelig langt ude fra bredden, liggende i ler omtr. 8 fod (2.5 m.) under søens bund, 12 fod under vandfladen. Sammen med den optoges en bendolk (?) af albueben (se pag. 232), flere kløvede og tilspidsede ribben, nogle delvis tildannede, slebne og polerede stykker af mellemhånds- og mellemfodsben, alle af elsdyr, samt nogle knogler af bjørn, los og sangsvane, hvoraf flere med snitmærker, ialt 16 benstykker foruden harpunen. Ovenpå den tørlagte søbund fandtes flere steder en mængde knogler og oldsager af sten[3], der således snarest må være meget yngre end hine.

Disse lejringsforhold og fundets sammensætning synes mig at tale tydelig for, at harpunen tilhører en meget tidlig

---

[1] De få brudstykker af harpuner, der er fundne i to af vore køkkenmøddinger, ved Sølager på Sælland og Fannerup i Jylland (Mus. nr. A 18283), tilhører snarest den senere stenalder. Lignende former kendes fra udlandet, f. eks. en boplads på Gotland. Jfr. Congrès internat. de Copenhague 1869. Pl. XIII, fig. 9. Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd. 10. 1900. p. 9, fig. 6-7.

[2] J. G. H. Kinberg: Om några ben och redskap funna vid Hästefjorden. Öfvers. af Kongl. Vetenskaps-Akad. Förhandlingar. Årg. 26, 1869. Stockholm. 1870. p. 56.

[3] Montelius, l. c., p. 184. Om hovedfundets sammensætning se den udførlige beskrivelse hos Kinberg (knoglen af bjørn blev dog bestemt som af menneske; jfr. Holst i Sver. geol. Unders. Ser. C. Nr. 189. 1902. p. 9, anm. 3). For oplysninger fra Statens Historiska Museums arkiv bringer jeg min bedste tak til dr. Bernhard Salin og dr. N. O. Holst.

del af vor nordiske stenalder, og at fundet stammer fra en boplads i søen. Leret er postglacialt[1], dets geologiske alder dog ikke nøjere bestemt; muligt er det vel, at der her ud for Vänerfjordens bred i *Ancylus*tiden var en boplads i lighed med den i Maglemose.

Sammenlignes hermed kan en harpun fra en mose ved Barnow SSØ. for Stolp i Pommern[2], en fra Krampkewitz i samme egn[3] og en harpunstump (?) fra Mas-d'Azil i Frankrig.[4].

Modhagens grund er på denne harpunform kun skilt fra ryggen ved en fure i modsætning til de skarpere afsatte, store, næbkrummede modhager på den form (SM. I, 186), der ellers savnes i vort fund. Jfr. sid. 245.

Ved at slutte omtalen af harpunerne skal jeg kort berøre et forhold, der vel fortjæner opmærksomhed.

En 27.2 cm. lang harpun fra Jylland med kun fire små savtænder, begrænsede af fem korte indsnit, er på en strækning af overfladen, 4 cm. lang, corroderet helt rundt. I en afstand af omtrent 5 cm. bag odden begynder dette bælte, hvor den blanke overflade er afskallet efter en ret skarp grænse. Harpunen stammer fra Søbygård sø ved Hammel og opbevares i Randers museum (nr. 1831). Tre andre, hvoraf to sammenhørende, benharpuner fra Sælland med lignende beskadigelse haves i Nationalmuset[5].

Man kunde tænke sig, at beskadigelsens begrænsning skyldtes den omstændighed, at harpunen havde gennemboret en fisk, der var bleven hængende netop på denne strækning, men at fangsten var gået tabt. Ved forrådnelsen kunde da benvævet særlig her være blevet angrebet.

---

[1] O. Torell: Sur les traces les plus anciennes de l'existence de l'homme en Suède. Congrès internat. à Stockholm 1874. Tome 2. p. 865. De her nævnte skeletter af *Phoca groenlandica,* der fandtes i nærheden, har vel snarest ligget i det dybere *Yoldia*ler; men iøvrigt må erindres om, at Svartsiden langt ned i stenalderen forekom ved Danmarks kyster (Winge i Affaldsdynger, p. 185), ja endog i Østersøens indre del ved Lifland (Rütimeyer i Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 9. 1877. p. (409)). Først senere er den bleven højnordisk, »arktisk«.

[2] Nehring i Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 20. 1888. Verhandl. p. (343).

[3] Museet i Danzig (Inv. nr. I. 364). Se ovenfor p. 245, anm. 3.

[4] L'Anthropologie. T. 7. 1896. Album. Pl. XXV, fig. 7. *Asylien.*

[5] Mus. nr. A 5126. Løjes mølles mose. Mus. nr. A 8230. Svedstrup.

Fiskekroge forarbejdede man ved Mullerup både af horn og af ben. Til en *hornkrog* er benyttet et 8.2 cm. langt stykke af stammen af en rådyrtak, afskåret tæt nedenfor en af takkens grene, der er tilspidset til en lang, skarp krog uden modhage. Fig. 32. Nogle indsnit foroven, tæt ved den øvre snit- og brudflade, er muligvis kun fejlsnit fra tildannelsen, men kunde også være anbragte forsætlig som kærv til leje for snøren. Hornstykkets overflade er glattet ved længdesnit.

Fig. 32. 1/2.

Denne store krog har kun kunnet anvendes til fangst af større fisk som gedder o. lign. Den lå nederst i tørven (i rum I G 2, 3. lag).

En rådyrtak i fundet synes at have været udset til at tjæne som forarbejde til en anden hornkrog af samme art. Man er dog her ikke nåt videre end til at spidse den ene gren med nogle snit for at danne krogspidsen, medens resten af arbejdet er ladt ufuldendt. Takken, der lå i nederste tørvelag (rum I B 7, 2. lag), kan i alt fald have været bestemt til geddekrog, og fundet indeholder ingen antydning af, at den skulde have afgivet æmne til andet, hvorfor den fremsatte forklaring er den rimeligste.

Hornkrogen er ikke forud kendt fra Danmark, og denne krogform er vel i det hele ret sjælden.

I Bielersee og Neuenburger See i Schweiz[1] og ligeså i en yngre stenalders pælebygning ved Wangen i Baden[2] er der fundet kroge af denne art; navnlig den sidst nævnte ligner meget vor, som dog er fuldt så omhyggelig tildannet.

Fiskekrogen begynder at optræde i Frankrigs rensdyrtid endnu inden harpunerne, hvilke den følger og tilsidst fortrænger[3]. Vore danske medekroge fra stenalderen hører til de ældste, der kendes fra Norden.

---

[1] Keller: Pfahlbauten. 7. Bericht. Taf. II, fig. 4. E. Desor: Die Pfahlbauten des Neuenburger Sees. Frankfurt a. M. 1866. p. 24. Fig. 11.

[2] Ch. Rau: Prehistoric Fishing in Europe and North America. Washington. 1884. 4°. p. 48, fig. 44.

[3] Bulletins et Mémoires Soc. d'Anthropologie de Paris. 5. série.

Langt almindeligere end hornkroge[1] har man anvendt medekroge af ben, hvis form på grund af sin simpelhed har holdt sig væsenlig uforandret gennem lange tider, og som har haft en overordenlig vid udbredelse[2].

I fundet fra Maglemose foreligger der brudstykker af tre sådanne *benkroge*; kun ved den ene er krogspidsen bevaret; den er uden modhage; ved de to andre er spidsen afbrudt på det svageste sted ved krumningen forneden. Fig. 33. Det længste stykke (8.2 cm. langt) er udskåret af et kløvet ribben; til de andre (5.3 og 3.5 cm. l.) er brugt en rørknogle.

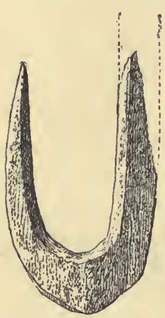

Fig. 33. 1/1.

Hvorledes disse medekroge blev tildannede kan allerede delvis oplyses ved deres form, men med langt større tydelighed fremgår det af et ufærdigt stykke, et forarbejde, der ses afbildet i omstående figur 34. Fremgangsmåden var herefter følgende.

Af en rørknogles væg brødes et passende stort stykke løs, hvilket man derpå med flintkniven glattede og tillige afrundede ved den ende, der skulde danne krogens nedre del og bøjning. Ud for krumningens yderste punkt, omtrent 1 cm. indenfor randen, borede man dernæst, halvt fra hver side, et lille, kredsrundt hul igennem knoglevæggen, omtr.

Tome 1. 1900. p.300-301. På bopladsen fra rensdyrtiden ved Schussenquelle i Württemberg siges vel også at være fundet fiskekroge af rensdyrhorn (Congrès internat. d'anthropol. à Copenhague, 1869. p. 312); men de pågældende redskaber er utvivlsomt brudstykker af harpuner. Se Archiv für Anthropologie. Bd. 2. 1867. p. 43. Fig. 26. Ligeså på bopladsen ved Andernach ved Coblenz. Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Heft. 86. Bonn. 1888. p. 28, 41, Taf. I. Fig. 2-4.

[1] Sml. krogformer af rensdyrhorn fra højt mod nord i fundet fra Kjelmesö ved den norsk-russiske grænse. Congrès internat. d'anthropologie à Stockholm, 1874. Tome 1. p. 180, 187.

[2] Rau, l. c., p. 49, 71, 124-128.

5 mm. i tværmål[1]. Herved opnåede man at »få hul« på knoglestykket uden at flække dette eller beskadige det svageste sted ved krumningen. Den dannede åbning blev siden ved længdesnit fra hullet opefter udvidet til en 5 cm. lang slidse, og efterhånden formedes herved både krogens spids og snøregrenen. Først når disse krogens to hoveddele var fuldendte ved afrunding og glatskrabning af overfladen, bortskares den del af knoglestykket, som ikke behøvedes til udformning af snøregrenens øvre ende.

Fig. 34. 1/2.

Ved det foreliggende forarbejde er man stanset, inden denne sidste afpudsning blev udført, fordi benstykket trods al anvendt forsigtighed knækkede ved det svage sted mellem det lille hul og krumningen og derfra videre på langs gennem slidsen. De to brudstykker var da uden værd og blev bortkastede; de fandtes i 1.5 m. indbyrdes afstand, liggende på bunden af tørven umiddelbart på overfladen af snegledyndet (rum VII C 8 og VII D 8, 3. lag). Brudstykkets længde er 13.1 cm. Den medekrog, hvis spids er bevaret (fig. 33), lå øverst i snegledyndet under tørven (i rum III D 2, nederst i 4. lag), de andre nær grænsen mellem tørv og dynd (rum I A 8, 2. lag, II I 9, 2. lag).

Andensteds fra kender jeg ellers kun afbildningen af et enkelt benstykke, der meget ligner ovennævnte forarbejde, og som jeg tyder på samme måde. Det stammer fra en yngre stenalders boplads ved Volosovo ved floden Oka mellem Moskva og Nischnij Novgorod. Af afbildningen ses det, at dette forarbejde er knækket på langs midt over krumningen ligesom vort; derefter har man endnu forsøgt at danne krogen ved stykkets modsatte ende men har opgivet det efter at have boret det lille hul og begyndt tildannelsen af krogspidsen[2].

---

[1] I figuren er hullet kommet den nederste rand lidt for nær; benbuen er lidt bredere end vist herpå.

[2] A. S. Uvarof: Archeologija Rossii. Stenalder. T. 2. Moskva. 1881. Tavle 21, fig. 4089. Om bopladsen og fundet se nærmere J.

Sporene af at man har fulgt denne fremgangsmåde ved tilskæringen af medekrogene udviskes ved den senere afglatning af benkrogens kanter; heller ikke tør det påstås, at man stedse skulde have behandlet krogene som ovenfor skildret. På benkroge fra vore affaldsdynger ses forholdet ikke klart[1]; derimod skelnes det tydelig på en medekrog af ben fra stenalderen, funden ved Søborg sø[2], og på en krog fra en stenalders boplads på Gotland[3]. Fremdeles haves der kroge fra stenalders pælebygninger i Schweiz og Sydtyskland, dannede af ben eller vildsvinetand, på hvilke det først borede hul ved bøjningen er bevaret og tydelig oplyser om fremgangsmåden ved tildannelsen, idet hullet ikke kan have tjænt til noget ved brugen. Man har ment, at der boredes to huller, og at benmassen fjærnedes mellem disse[4]. De nævnte fiskekroge tilhører den yngre stenalder; de savner modhage, som dog ellers almindelig forekommer på medekroge fra denne periode i Norden[5]. Rimeligvis er modhagen en videre udformning af det fremspring, som krogspidsens

---

Poljakow i Beiträge zur Kenntniss des russischen Reiches. 2. Folge. Bd. 8. St. Petersburg. 1885. p. 337-372 og P. Koudriavtsev: Les vestiges de l'homme préhistorique de l'âge de la pierre près du village Volosova, district et gouv. de Vladimir. Congrès internat. d'archéologie préhist. à Moscou 1892. T. 2. Moscou. 1893. p. 233-262.

[1] Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. 1900. p. 67. Pl. VII; p. 141, fig. 3.

[2] Boye, l. c., p. 18. Tavle 1, fig. 6.

[3] Hansson i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd. 10. Stockholm. 1900. p. 11. Fig. 8.

[4] Keller: Pfahlbauten. 6. Bericht. 1866. p. 256, 281. Taf. III. Fig. 22 (Moosseedorf, Nussdorf). Rau, l. c., p. 48-49, fig. 47-48 (Wangen); jfr. p. 126, fig. 188. Tröltsch: Die Pfahlbauten des Bodenseegebietes. Stuttgart. 1902. p. 105. Fig. 124. (Haltnau ved Ober-See).

[5] S. Müller: Ordning af Danmarks Oldsager. Stenalderen. 1888. nr. 188. Foren. norske Fortidsm. Aarsberetn. 1872. p. 74. Pl. I. Fig. 1. Montelius: Sveriges forntid. Atlas, fig. 91; Text p, 101, fig. 92. A. Kurck: Om stenålderns delning. Lund. 1872. p. 35-37. Rau, l. c., p. 71.

grund tilfældig danner mod det indborede hul[1]. Størst lighed med krogene fra Maglemose synes fiskekroge fra Ostpreussen at frembyde, særlig gælder dette en benkrog, funden ved Bieskobnicken nær kysten af Samland, der dog kun foreligger som brudstykke, idet snøregrenen er knækket[2]. De få fund, der iøvrigt haves fra det tyske kystland, er ikke så sikkert oplyste, at en tidsbestemmelse på grundlag af fundforholdene er mulig[3], medens man alene af redskabets form næppe kan drage sikre slutninger i denne retning.

Fig. 35. 1/2.

Redskaber til knytning af fiskenet. Ved knytning af net turde to arter af benredskaber fra Maglemose have fundet anvendelse. Den ene form, »bentvejen«, der svarer til vore dages *bindenål* (filernål), er ved enden tilskåren som tvegrenet gaffel. Fig. 35. Det er svagt hvælvede knoglestykker, udskårne af skinneben af krondyr eller af andre rørknogler. Der foreligger 8 redskaber af denne form, alle dog mere eller mindre beskadigede, hvis længde er 5.5—12.0 cm., samt 5 brudstykker, der snarest hører herhen[4]. Gaffelgrenene er tilspidsede; den ene kan være længere end den anden, som det ses på den længste af bentvejerne, den, der her er afbildet; almindelig er dog

---

[1] Sml. Kurck, l. c., p. 36, fig. 29. Hansson i Svenska Fornminnesfören. Tidskrift. Bd. 10. (1900). p. 10, fig. 8 (Gotland).

[2] G. Bujack: Preussische Steingeräthe. Königsberg. 1875. 4⁰. Taf. V, fig. 10.

[3] I Prussia-museet i Königsberg har jeg set flere fiskekroge, som ikke findes afbildede. (Katalog. Teil I. p. 21); museet i Danzig besidder to fra Weichselfloden, opmudrede ved Kulm (jfr. Conwentz: Vorgesch. Wandtafeln. Taf. I. Fig. 3, og samme i Festschrift für den internationalen Fischerei-Congress); museet i Stettin ejer en stor krog fra Reddis (syd f. Stolp) i Pommern, funden »14 fod dybt, i mergel« (mus. nr. 1511; afbildet hos Rau, l. c., fig. 92 og i Album d. Berliner Ausstellung 1880. Sect. II. Taf. 9).

[4] Flere afknækkede spidser, der muligvis er af bentvejer, er henregnede til benoddene.

den ene af spidserne knækket tæt over grunden, hvorfor den hele, oprindelige form ikke tydelig lader sig erkende.

Modsat gaffelen er benet hyppigst brudt over med splintret brud; kun et enkelt stykke er bevaret, som er tilspidset mod begge ender, hvilket synes at tyde på, at redskabet oprindelig har været kløftet både for og bag. Med sikkerhed kan dette dog ikke siges at gælde om noget af redskaberne. En anden af bentvejerne turde endog snarest have været afrundet tilskåren forneden og haft enkelt kløft.

Stykkerne er ikke stærkt slidte; blankest er gaffelgrenene og de fremstående kanter. Mærker af de ved nettets fletning strammende snore iagttages ikke.

Det kan skønnes, at redskabet blev ubrugeligt, når en af tvejens grene knækkede, og at det da bortkastedes.

De fundne brudstykker passer ikke til hverandre; men det er værdt at lægge mærke til, at stykkerne er fundne parvis eller flere meget nær sammen; 6 lå således indenfor et areal, hvis største udstrækning var 2 m. (rum I E 1, E 2, F 1, F 2 og G 3), 3 andre ikke langt derfra indenfor en plet med største tværmål 1.5 m. (rum I I 4 og K 4), og 2 brudstykker lå i samme rum (II I 9) med kun en halv meters indbyrdes afstand. Det tolvte stykke er fundet tæt ved den første gruppe; for dette og det trettende stykke kan fundforholdene dog ikke nærmere angives; men, hvad dybden angår, lå næsten alle de andre ovennævnte bentvejer i det dybeste tørvelag, tæt over snegledyndet; den afbildede tveje, nr. 566, lå umiddelbart på dyndets overflade.

Den skildrede beliggenhed i samlinger kan næppe forklares på anden måde end ved at antage, at bentvejerne er brugte i forbindelse med hinanden, måske med kløfterne anbragte i modsat retning, hvorved ligheden med filernålen vilde blive fuldstændig, eller ved at forudsætte, at en bestemt plads har været anvendt til opstilling af garnene, når disse skulde bødes.

Netknyttere af denne art har ikke forud været kendte

fra Nordens stenalder; derimod har man på en yngre stenalders boplads nær Heilbronn i Württemberg fundet nogle benredskaber med dobbelt eller med enkelt kløft, som nøje ligner vore, og som man har tydet på samme måde[1]. De af en ikke kløvet rørknogle dannede, og derfor meget sværere, bentvejer med dobbelt kløft, som har været antagne for netknyttere fra den yngre stenalder (form SM. I, 191), tilhører vel snarest en langt senere del af oldtiden[2].

Bentvejerne fra Maglemose er indtil 2.6 cm. brede og således kun egnede til knytning af net med videre masker.

Garn med såvel større som mindre maskevidde brugtes imidlertid, som man ved, allerede i stenalderen[3]. Til net med en maskevidde, der ikke meget oversteg 1 cm., — som et sådant haves, flettet af bastsnore, fundet i en mose på Sælland sammen med oldsager fra den yngre stenalder[4], — måtte anvendes smallere, mere *nåleformede* redskaber.

---

[1] A. Schliz: Das steinzeitliche Dorf Grossgartach. Stuttgart. 1901. 4⁰. p. 21. Taf. V. Fig. 27-30 (»Schiffchen zum Netzstricken«). Hermed kan sammenlignes nogle for »vævskytteler« ansete benredskaber fra neolitiske hulefund i det nordøstlige Bayern (J. Ranke: Der Mensch. Bd. 2. 1887. p. 511-512; Album Berliner Ausstell. 1880. Sect. VIII. Taf. 9) samt forskellige tvejer af ben eller horn fra en stenalders boplads i Lifland (Zeitschr. f. Ethnol. 1875. Taf. XIV. Fig. 18) og fra stenalderens pælebygninger ved Schussenried og i Schweiz. Photogr. Album der Ausstellung zu Berlin 1880. Sect. VII. Taf 16, nr. 43. Katalog, p. 614 (»Filetnadel«). Munro: Lake-Dwellings. p. 149. Keller: Pfahlbauten. 6. Ber. p. 261. Taf. III, fig. 31. Disse tvejer, som har enkelt kløft, findes parvis eller flere sammen. De er dannede af ribben, og gaffelgrenene er slidt af tråden under brugen (tydedes som tænder til hørhegl). — Om redskaber til netknytning jfr. iøvrigt Rau, l. c., p. 64-65. De begynder i Frankrigs rensdyrtid. Bull. & Mém. Soc. d'Anthr. de Paris. T. 1. 1900. p. 300.

[2] Rimeligvis jærnalderen; de er fundne enkeltvis på Sælland, på Fyn og i Thy, formodenlig alle i moser.

[3] Keller: Pfahlbauten. 4. Ber. p. 19. Taf. IV, fig. 6; 5. Ber. p. 170. Taf. XI, fig. 8.

[4] S. Müller: Ordning. Stenalderen, nr. 189. Fra Storemosen eller Christiansholms mose ved Charlottenlund. Dette net er dog vistnok flettet frit i hånden uden brug af noget redskab til knytning (Mus. nr. A 2670). Jfr. ovenfor side 173.

Et sådant er vistnok det i fig. 36 afbildede stykke. Det er en afkløvet, tynd spån af et ribben (dyrearten ubestemmelig), der har ribbenets naturlige krumning. Overfladen er på begge sider skrabet efter længden med en flække og glattet. Tæt bag den smallere ende er i kanterne indskåret to små, modstående hak, uden tvivl bestemte for tilbinding, idet hakkene opadtil afgrænser et »hoved«.

Fig. 36. 1/2.

Der foreligger to ensdannede redskaber af denne art; på dem begge er ribbenets bredere ende brudt tværs over; hvorledes afslutningen oprindelig har været kan ikke afgøres, snarest har redskabet vel været tilspidset, så at det er odden, som nu mangler. Længden er 18.5 og 20.0 cm., breden henholdsvis indtil 1.2 og 1.1 cm., tykkelsen knap 3 mm.

Særlig tydelig på det kortere redskab, det, der er vist i afbildningen, fremtræder langs ned ad den ene kant talrige svage tværskurer, der synes fremkomne ved trykket af en snærende, omviklet tråd. Mindre tydelig iagttages nogle skurer i den modsatte kant og tværridser på overfladen. Svage tværfurer skimtes dog på begge stykkerne.

Redskabet skulde da være brugt som en art bindenål, der førtes gennem maskerne, idet tråden, fastgjort ved indhakket, var viklet rundt om benstykket som på et vindsel eller en ten. Det kunde dog også have været anvendt som *skælde* (filerpind), over hvilken maskerne knyttes, og hvis brede derfor bestemmer maskens vidde. I så fald turde indhakkene ved hovedet blot have tjænt til fastgøring af en ophængningssnor.

Stykkerne er fundne nær sammen (i rum III A 1 og B 2) nederst i tørven eller umiddelbart på overfladen af sngledyndet.

Til denne form kan vistnok også henregnes et tildannet brudstykke af et ribben, hvis overflade er prydet med et net-

formet mønster. Det er et ribben af et mindre dyr, som er kløvet på langs. Brudstykket, der kun er 6.5 cm. langt, er knækket ved begge ender, hvorfor den oprindelige form ikke lader sig sikkert bestemme. Ornamentet består af en zigzaglinje på langs og tværlinjer, udgående fra dens spidser, hvilke tilsammen danner masker af 0.8—1.1 cm. vidde[1]. Netop i dette mønster er man måske berettiget til at se en antydning af anvendelsen. Fig. 37.

Fig. 37. 1/1.

Stykket, hvis brede stemmer med de smalle netknytteres, lå i rum II I 10, 2. lag.

Netknyttere af denne form har man, så vidt mig bekendt, hidtil kun fundet på en stenalders boplads ved Rinnekalns nær ved udløbet af Burtnecksøen i Lifland. Det er flade, tilspidsede nåle med hoved, dannede af ribben[2], i hvis overflade og kanter man iagttager lignende, svage indtryk af den omviklede snor som de ovenfor beskrevne[3].

Nåle med hoved har iøvrigt deres oprindelse i rensdyrtiden, men var da meget sjældne[4].

Nåle. Et redskab, der sikkert har været en nål, er dannet af en splint af væggen af en rørknogle, flad eller lidt hvælvet på den ene side, svagt hul på den anden. Nålen er tilspidset med en lang, trind od og modsat denne forsynet med et aflangt hul, der har tjænt som øje til at fastholde en tråd; øjet er dog nu brudt tværs over,

---

[1] Jfr. Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 9. 1877. Verhandl. p. (401). Katalog der Ausstellung in Riga 1896. Taf. 1. Fig. 29. (Rinnekalns).

[2] Katalog der Ausstellung zum X. archäolog. Kongress in Riga 1896. p. 3. Taf. 1. Fig. 10.

[3] Sievers i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 7. 1875. Verhandl. p. (223). Nålen 15.5 cm. lang, 1.8 cm. bred, 0.25 cm. tyk. Om mærkerne af tråden på lignende, og på de foran nævnte, netknyttere fra Bayern se Ranke: Der Mensch. Bd. 2, 1887. p. 512.

[4] Mortillet: Le préhistorique. 1883. p. 401. Musée préhistorique. Pl. XXIV, 174. Matériaux etc. Vol. 16. 1881. p. 284. Pl. IX, fig. 9. (Brassempouy, Landes).

så at nålens øverste del mangler. Også oddens yderste spids er knækket af. Længden 7.2 cm. Overfladen er noget ujævn, ikke blank overalt. Fig. 38.

En anden bennål er ganske fladt tilskåren, 9 mm. bred, 1 mm. tyk, og nær den øvre, kun råt tilskårne ende gennemboret med et lille, kredsrundt hul, indboret halvt fra begge sider. Det er et brudstykke, som er knækket forneden, hvorfor den oprindelige form ikke fuldstændig kan bestemmes. Rimeligvis har nålen været svagt tilspidset. Korte snit ses ved øjet. Længden nu 7.5 cm. Fig. 39.

Dyrearten er for disse to nåles vedkommende ubestemmelig.

Et tredje, meget sværere redskab er udkløvet og tildannet af bagsiden af mellemfodsbenet af et krondyr; det naturlige hul i knoglevæggen har her tjænt som øje, idet hullets rande blot er skrabede svagt; redskabet har haft en lang, trind od. Da spidsen dog er afbrudt, kan det ikke med sikkerhed ses at have været anvendt som nål; muligvis er det kun en benod, og hullet tilfældig bibeholdt. Stykket måler 13.3 cm. i længden.

Fig. 38. 1/1.

Fig. 39. 1/1.

Medens den første form vel har været en synål, er den anden, som er mindre slank, snarere brugt som trækkenål. En sådan svær nål er også funden i en tørvemose i det sydlige Skåne[1].

Ingen af formerne kendtes forud fra Danmark; men nærstående bennåle brugtes almindelig på rensdyrtidens bopladser

[1] Lunds univers. hist. museum. Inv. nr. 5085. Sv. Nilsson: Skandinaviska Nordens ur-invånare. Bd. 1. 2ra uppl. Stockholm. 1866. 4⁰. p. 79. Pl. II, fig. 162.

i det sydlige udland[1]. Hyppigst er øjet kredsrundt boret; dog forekommer også nåle med aflangt øje[2]. Nålene fra den senere stenalder i Danmark[3] og Sverige[4] var gennemgående finere af form og tildannelse end nålene fra Maglemose.

Horntriller. Med dette vage, intet foregribende udtryk vil jeg betegne nogle korte, cylindriske hornstykker, skårne af kronhjortetak og gennemborede efter længden eller på tværs. Fig. 40 viser den ene form. Trillens overflade er glatskrabet undtagen ved enderne, der bærer tydelige mærker af flintknivens besværlige arbejde med overskæringen. Nogle tværskurer i række hen over siden stammer måske snarest fra snit, hvorved man tilsigtede at svække modstanden af den hornmasse, der skulde fjærnes ved skrabningen; skurerne skulde da være trængte dybere ind end tilsigtet. Muligvis er de dog anbragte til pynt.

Fig. 40. 1/2.

Trillen er 3.3 cm. lang, 2 cm. i tværmål og gennemboret på langs fra begge ender med et hul, hvis mindste vidde er 5 mm. En anden, lidt tyndere trille har samme vidde af hullet. Den ene ende er på dem begge ved overskæringen bleven længere tilspidset end den anden, fordi man ganske naturlig har skåret ned mod en først anbragt, rundt løbende

---

[1] England: J. Evans: Ancient Stone Implements. 1897. p. 506, fig. 408; p. 524, fig. 413 H. Belgien: Dupont, l. c., p. 152, fig. 28. Frankrig: Lartet & Christy, l. c., I. p. 135; II. p. 122. B. Pl. XVII, fig. 7-20. G. de Mortillet: Le préhistorique. Paris. 1883. p. 400. Mortillet: Musée préhistorique. Pl. XXIV. Tyskland: Schaaffhausen i Jahrb. d. Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande. H. 86, Bonn. 1888. p. 29. Taf. I, fig. 21 (Andernach ved Rhinen). Schweiz: Nüesch: Das Schweizersbild. 1897. Taf. XI. Nedreøsterrig: Much: Kunsthistorischer Atlas. 1889. Taf. V. Fig. 1-4. Mähren: Much, l. c. Taf. II. Fig. 14.

[2] Heierli: Urgeschichte der Schweiz. Zürich. 1901. p. 45. Fig. 11 (Thaingen). Mitth. d. Antiquar. Ges. in Zürich. Bd. 19. H. 1. 1875. p. 30. Taf. VI, fig. 62, 72.

[3] A. P. Madsen: Afbildninger. Steenalderen. 1868. Pl. 17 og 25.

[4] Montelius: Sveriges forntid. Atlas. Fig. 75-78.

skure. Vistnok har man også delt takken i flere triller umiddelbart over hverandre og således vundet flere af samme stykke. Lignende horntriller kendes fra stenalderens pælebygninger i Schweiz[1] og fra bopladsen i tørvemosen ved Abbeville i Nordfrankrig[2], hvor man har tydet dem som perler til halsbånd. Denne tydning synes også rimeligst, om end man ikke på vore stykker kan se noget slid, der kunde oplyse om brugen. Denne kunde da let tænkes at have været en ganske anden[3]. Enkelte afskårne stykker af kronhjortetak med samme længde, men ikke gennemborede, forekommer også i vort fund; måske er det blot affald, måske dog virkelige forarbejder[4].

Fig. 41. 1/2.

Til fundet hører endelig det i hosstående fig. 41 afbildede, mærkelige stykke, som er gennemboret på tværs med to, tæt ved hinanden stillede, huller af 1.2 cm. tværmål. På den ene side af hornstykket, hvis overflade er skrabet glat, når hullerne næsten sammen (se figuren); på den modsatte side adskilles de af et 1.1 cm. bredt mellemrum. Inde ved midtaksen har man begyndt at bore en forbindelses-

---

[1] Fr. Troyon: Habitations lacustres. Lausanne. 1860. p. 63. Pl. VII, fig. 5, 13, 19 (Lac de Neuchâtel). Keller: Pfahlbauten. 8. Ber. p. 31. Pl. V. Fig. 20 (Lac de Bienne). 9. Ber. [Heierli]. 1888. Taf. XIV. Fig. 14 (sammesteds).

[2] Boucher de Perthes: Antiquités celtiques. T. 1. p. 206, 299. Pl. VI, fig. 23-24. Jfr. ovenfor side 181.

[3] Man kan sammenligne hermed de gennemborede »rondelles« af hjortehorn fra Villeneuve-St. Georges ved Paris (Congrès international à Copenhague, 1869. p. 76-78 med afbildning), og de halvvejs gennemborede triller fra dyssen ved Crécy (La société d'anthropologie de Paris à l'exposition de 1889. p. 272, fig. 215), eller tænke på de små horntapper, der indsattes som en slags spunds i nakkeenden på hornøkser med flintskærpe (således fra Danmark øksen SM. I, 112, andre fra Westpreussen (Museet i Danzig) og fra Frankrig. L'Anthropologie. T. 4. 1893. p. 392, 399, fig. 8, 9. Mortillet, l. c. Pl. XLVII, fig. 432). Undertiden har man opfattet trillerne som skafter til redskaber. J. de Baye: L'archéologie préhistorique. 1880. p. 346. Matériaux. 2. série. T. 6. 1870. p. 412. Pl. XVI. fig. 2.

[4] Jfr. Nüesch: Das Schweizersbild. 1897. p. 327. Taf. XIV, fig. 2.

gang mellem hullerne, men denne er ikke ført igennem. Stykket er brækket på tværs over begge hullerne, hvor væggen var svagest; det er 4.1 cm. langt. Ved det ene hul er indervæggen på en mindre plet svedet og sværtet af ild, som dog vist ikke tør antages at være opstået ved selve boringen; pletten fortsættes på en strækning af overfladen hen til det andet hul. (Den ses foroven til venstre i figuren).

Hvad dette hornstykke har tjænt til kan ikke siges; lignende kendes ikke, med mindre man vilde tænke på en forbindelse med visse af rensdyrtidens såkaldte »kommandostave«, der har flere jævnsides stillede huller[1]. Også om disses anvendelse haves dog endnu kun usikre gætninger[2].

Fig. 42. 2/3. Fig. 43.

Tandperler. Der fandtes i Maglemose 6 dyretænder med gennemboret hul nederst ved rodenden (formen SM. I, 45). Hullet er indboret fra begge sider. Af disse tænder er 2 nedre, mellemste fortænder af en gammel urokse (fig. 42), stærkt slidte på kronen, 2 er nedre fortænder af elsdyr (fig. 43), 1 er nedre hjørnetand af en middelstor hund som stenalderens og endelig 1 øvre hjørnetand af vildkat. Længden 2.8—4.8 cm. Overfladen af tandbenet er på flere tænder noget skrabet ved længderidser, navnlig nærmest hullet. Ingen mærker af slid, fremkomne ved brugen, er kendelige.

Disse tænder har sikkert været brugte til smykker som en slags perler, trukne på snor. Allerede i tidligere palæolitiske perioder, men navnlig mod slutningen af rensdyrtiden, var sådanne smykker i brug og træffes blandt affaldet på bopladserne. Et bestemt valg af dyreart, en art, der blev foretrukken fremfor andre, kan i reglen ikke påvises;

---

[1] Reliquiæ Aquitanicæ. II. 1875. p. 33. B. Pl. IV, fig. 5-6.

[2] Om Schoetensack's tydning som et halsspænde se Zeitschr. f. Ethnologie. Jg. 35. 1903. p. 378 og Congrès internat. d'archéologie à Paris, 1900. p. 123. Pl. I.

man tog for- eller hjørnetænderne af de større dyr, der på given tid og sted var nærmest ved hånden.

Fra klippegrotterne i Sydvestfrankrig nævnes tandperler af ulv, ræv, bjørn, huleløve, los, stor okse (urokse?), vildhest, stenbuk, rensdyr og kronhjort[1], fra huler i Belgien hjort og bjørn[2] samt ulv, ræv, stor okse og hest[3], fra Schweizersbild fjældræv, jærv og vildhest[4], fra mammuthulen ved Ojcov i det sydvestlige Polen hulebjørn, ulv, ræv, hjort og elsdyr[5].

Om måden, hvorpå disse smykker anbragtes, vides vel intet sikkert; men at de bares, trukne på snor som perler, kan dog næppe med grund betvivles.

I vore danske affaldsdynger fra tidlig neolitisk tid forekommer gennemborede for- og hjørnetænder af vildsvin, således i dyngerne ved Mejlgård[6] og Ertebølle[7]; men de er her sjældne.

I stenalderens yngre grave i Danmark og Sverige er tandperler hyppigere; almindeligst brugtes tænderne af bjørn, ulv, svin og navnlig hund, desuden odder og sæl[8]. Køkkenmøddingen på Signalbakken ved Ålborg indeholdt en gennemboret nedre hjørnetand af hund; i dyngen ved Lejre å optoges gennemborede hjørnetænder af svin[9].

---

[1] Lartet & Christy: Reliquiæ Aquitanicæ. II. p. 41. B. Pl. V, fig. 2-10. Mortillet: Musée préhistorique. Pl. XXIII, fig. 159-161. Mortillet: Le préhistorique. Paris. 1883. p. 396. Mortillet: Origines de la chasse. 1890. p. 17.

[2] Dupont, l. c., p. 93, 157.

[3] Mortillet: Le préhistorique. 1883. p. 396.

[4] Nüesch, l. c., p. 305. Taf. VII. Fig. 15-17, 28-29.

[5] Zawisza i Congrès international d'anthropologie à Stockholm. 1874. Tome 1. p. 70, 72. Kohn & Mehlis: Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa. Bd. 1. Jena. 1879. p. 25.

[6] A. P. Madsen: Afbildninger. Steenalderen. 1868. p. 7. Pl. I, fig. 10.

[7] Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen. p. 70. Fig. 1-3.

[8] S. Müller i Aarb. f. nord. Oldk. 1888. p. 276. A. P. Madsen: Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark. Kbhvn. 1896. 4°. passim. O. Montelius: Sveriges Forntid. Stenåldern. Text. p. 90. Atlas. p. 184. Fig. 89-90. Hansson i Svenska Fornminnesfören. Tidskrift. Bd. 10. 1900. p. 13.

[9] Neergaard, l. c., p. 156, 169.

Til denne skiften af dyreart ved valget af materiale til tandperler hos os svarer forholdene andensteds i Evropa.

I det øvre lag i Maszicka-hulen i det sydlige Polen, nær ved Krakov, samt i *Asylien*-laget i hulen Mas-d'Azil i Sydfrankrig, et lag, der tilhører den ældste neolitiske tid, fandtes gennemborede tænder af vildsvin og hjort[1]; fra flere af klippegrotterne med neolitiske grave ved Petit-Morin, biflod til Marne, øst for Paris, haves adskillige perler, dannede af svinets fortænder[2].

Pælebygningerne fra stenalderens slutning i Sydtyskland, Schweiz[3] og Østrig[4] har givet tandperler af bjørn, vildsvin, ulv, hund, svin og okse.

Ved sammenligning vil det ses, at perlerne af bjørn, ulv og vildsvin brugtes gennem en lang periode, at husdyrene hund, svin og okse kun i den senere stenalder har afgivet materiale, fordi de tidligere savnedes, og at tænder af hjortearterne samt uroksen almindelig kun benyttedes i rensdyrtiden og det ældste neolitiske tidsafsnit.

Tandperler af urokse og elsdyr brugtes dog i det østlige Evropa endnu i den senere stenalder; de forekommer således i det neolitiske bopladsfund ved Rinnekalns, nær udløbet af Burtnecksøen i Lifland, sammen med tandperler af grævling, bjørn, mår, ulv og vildsvin[5]. Også fra den yngre stenalders boplads ved Volosovo i Oka-dalen sydvest for Nischnij-Novgorod stammer tandperler af elsdyr foruden af ulv, vildsvin og navnlig af bjørn[6]; men i denne egns skove

---

[1] Much: Kunsthistorischer Atlas. I. 1889. Taf. VI, fig. 12-13. Piette i L'Anthropologie. Tome 7. 1896. p. 386. Album. Pl. XXV, fig. 1.

[2] J. de Baye: L'archéologie préhistorique. Paris. 1880. p. 374, fig. 54.

[3] Troyon: Habitations lacustres. Lausanne. 1860. p. 63. Pl. VII, fig. 18. Keller: Pfahlbauten. 1. Ber. p. 78. Taf. III, fig. 32; 3. Ber. p. 84 og 98; 6. Ber. p. 280, 319. T. III, 17, VII, 15-19; 7. Ber. T. II, 24-26; 8. Ber. p. 31. T. V, 19. V. Gross: Les Protohelvètes. Berlin. 1883. 4°. p. 18. Pl. VI.

[4] Much, l. c. Taf. XIII, fig. 1-8. (Attersee).

[5] Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. p. 3-4. Taf. 1. Fig. 21-24.

[6] A. S. Uvarof: Archeologija Rossii. Stenalderen. II. Moskva. 1881. p. 125. Tavle 21, fig. 4180-4183; jfr. p. 24. Tv. 30. (Guv. Ja-

hører endnu i vor tid elsdyr, ulv og bjørn såvelsom rensdyret hjemme, medens vildsvin og urokse først er uddøde her i historisk tid[1].

Ubestemmelige arter af redskaber af ben eller horn. Som sådanne må først nævnes nogle brudstykker af redskaber med skråt tilskåren ægflade, hvoraf der er bevaret for lidet til at man ret kan dømme om redskabets oprindelige form og bestemmelse.

Det største, 11.3 cm. langt, er dannet af spolebenet af et krondyr; knoglen er overskåren ved et skråt snit, skrabet og noget poleret. Formen minder om de ovennævnte flåknive eller sømglattere (p. 226). Oversiden er ud mod den rundede, svagt tilspidsede æg prydet med et bundt vifteformet udstrålende, mindre omhyggelig indridsede linjer, af hvilke den midterste er fortsat gennem hele længden. Fra I F 7, 2. lag.

Et andet, mindre brudstykke, udskåret af en rørknogle, hører måske til samme form. 5.3 cm. langt. Et tredje, lille stykke med skrå æg, 4.6 cm. langt, er udspaltet af krondyrtak og kunde måske være en til andet brug omdannet splint af en hornøkse[2].

Mellem *forarbejder* til redskaber og *brudstykker* af færdige redskaber er det ikke altid let at skelne sikkert. Dette gælder bl. a. også om nogle ribben, der dog snarest bør opfattes som forarbejder, idet kanten er afskåren for at muliggøre kløvning på langs. Ribben med skrabemærker alene på indersiden, som sådanne kendes fra de yngre skaldynger[3], forekommer ikke her, medens andre mærker af skrabning i øvrigt ikke er sjældne.

---

roslav). Poljakow i Beiträge zur Kenntniss des russischen Reiches. 2. Folge. Bd. 8. St. Petersburg. 1885. p. 368. Congrès internat. d'archéol. à Moscou 1892. Tome 2. 1893. p. 254.

[1] Poljakow, l. c., p. 371.

[2] Hermed kan dog sammenlignes et eget redskab fra Søborg sø. V. Boye, l. c., p. 13. T. 1, fig. 3.

[3] Neergaard i Affaldsdynger fra Stenalderen. 1900. p. 169.

Ornamenterede benstykker og redskaber af ben. Allerede i det foregående er omtalt ornamenter på nogle benredskaber, af hvilke særlig bør fremhæves den smukke harpun med flintægge (side 254, fig. 31). Hertil må føjes en række andre benstykker, der har tjænt dels som redskaber, dels som smykker.

Fig. 44. 1/2.

Et sådant redskab, hvis anvendelse ikke er klar, men som vel snarest må opfattes som *mejsel* eller måske som *spydblad*, er afbildet i hosstående figur 44. Det er tildannet af midtstykket af et spoleben, vistnok af elsdyr(?), der bagtil er overskåret med en skrå snitflade. Den nedre del af denne, der danner æggen, er knækket, hvorfor det ikke kan ses, om odden har været spids eller afrundet. Også foroven, hvor knoglens hulhed vistnok har været benyttet som dølle, er redskabet knækket med et splintret brud. Længden bliver herved 10 cm., breden er 3.5, tykkelsen 1.9 cm.

I den glat skrabede og blankt polerede overflade er indridset et ornament, bestående af 5 noget uregelmæssig trukne længdelinjer, hvorpå korte, parallele skråstreger. Nedenfor disse går en enkelt, vinkelbøjet linje på skrå henover fladen. Sammenstillingen af disse elementer frembyder en ikke ringe interesse. Begge motiver benyttedes vel, om end i en mere forfinet udførelse endnu i stenalderens slutningstid som ornamenter på smykker af ben (jfr. SM. I, 248, 244); men på den anden side må deres oprindelse søges langt tilbage. Stykket lå i græstørven i rum I H 3.

Ganske det samme mønster af korte skråstreger på en fælles grundlinje forekommer indridset på et brudstykke af et benredskab, fundet i en tørvemose ved Illebølle på Langeland[1]. Formen af redskabet kan ikke bestemmes; ben-

[1] Mus. nr. A 1751. Vistnok tildannet af forsiden af et spoleben (H. Winge).

stykket, hvis overflade er glat skrabet og blankt poleret, må efter dets store brede, knoglevæggens tykkelse og marvhulens vidde at dømme næsten sikkert være af en urokse. Det tilhører snarest en tidlig del af stenalderen, hvilket også turde gælde om en harpun af ben med flintægge, der er prydet med samme ornament og funden dybt i en tørvemose ved Farum på Sælland[1].

Mønsteret af parallelt stillede skråstreger i rækker, anbragte frit eller oftest begrænsede af sidelinjer, genfindes almindelig i rensdyrtidens ornamentik, således på ribbensstykker af mammut fra bopladsen ved Předmost[2] i Mähren og på adskillige benredskaber fra hulerne i kanton Schaffhausen: Kesslerloch ved Thaingen[3] og Schweizersbild[4].

I rensdyrtiden optræder også hyppig som ornament den i vinkler brudte linje, zigzaglinjen[5], der ligeledes vil bemærkes på et af de ældste redskaber, som kendes fra Norden, en i Jylland funden økse af rensdyrtak, der er prydet med et bånd af en let indridset, tredobbelt zigzaglinje[6].

Fundet fra Mullerup indeholder flere stykker, hvorpå zigzaglinjer er indridsede. Ovenfor er allerede nævnt en kort, vinkelbøjet linje på det som »sømglatter« betegnede benred-

---

[1] Mus. nr. 5012. Afbildet hos Madsen: Afbildninger. Steenalderen. 1868. Tavle 40, fig. 5.

[2] Much: Kunsthistorischer Atlas. Taf. II. Fig. 11, 12.

[3] Mittheilungen der Antiquar. Gesellschaft in Zürich. Bd. 19. H. 1. 1875. 4°. Taf. III-VI.

[4] Nüesch, l. c., p. 307. Taf. VIII, fig. 4.

[5] Wildscheuer ved Nassau. H. Schaaffhausen i Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde. Bd. 15. 1879. Wiesbaden. p. 312. Taf. VIII, fig. 4. Kesslerloch (l. c. Taf. III, fig. 19, 22); Schweizersbild (l. c. Taf. VIII, fig. 6); Dordogne (Reliquiæ Aquitanicæ. II. p. 13, 124. B. Pl. II, fig. 2, B. Pl. XVIII og XXIII). Jfr. Hoernes: Urgeschichte der bild. Kunst. 1898. p. 28-35.

[6] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896. p. 307, fig. 4. Om redskabet se iøvrigt nærmere nedenfor (p. 304). — Mønster af zigzag og krydsstreger, der er beslægtet hermed, optræder også på bensager fra de ældre køkkenmøddinger. Aarbøger. 1888. p. 307; Affaldsdynger fra Stenalderen. p. 129. Fig. 1.

skab (fig. 20, side 226); ganske tilsvarende elementer ses på et 12 cm. langt brudstykke af et mellemfodsben af rådyr, der er skrabet og udstyret med en dyb længdefure ned ad forsiden og længderidser på bagsiden, men hvis anvendelse som redskab ikke lader sig bestemme; snarest er det vel et opgivet forarbejde til benodde eller lign. Endvidere er der på forsiden af en knækket mellemhåndsknogle af urokse let indridset nogle korte, dobbelte zigzaglinjer. Ordnede i 3 fine, adskilte tværbånd, genfindes sådanne på den glatte overflade af et ligeledes ubestemmeligt benredskab, et brudstykke, dannet af den nedre ende af et spoleben, vistnok af elsdyr (?). Fladerne mellem tværbåndene oplives ved at der her er anbragt korte elementer af samme mønster, ordnede i længderækker. Fig. 45. Længden af disse brudstykker er henholdsvis 14 og 11.6 cm.

Fig. 45. $^2/_3$.

Overfladen af et ribbensstykke af et mindre dyr er prydet med en zigzaglinje i et netformet mønster. Det er et brudstykke af et redskab, som er henført til netknytterne og omtalt ovenfor under disse (se side 267, fig. 37).

Som prydelse af en eller anden art må vel opfattes det lille, i omstående fig. 46 afbildede stykke af en nedre hjørnetand af vildsvin. En række små hak eller kærv er indskårne, navnlig langs den ene kant, i tandben og emalje. Denne er skrabet pålangs og benet på bagsiden afrundet ved skrabning; stykket er 3.1 cm. langt, knækket ved enderne; det optoges i rum II H 9, 1. lag, kun 1.5 m. fra det foregående, orna-

menterede benstykke. Lignende rækker af kærv kendes fra rensdyrtiden i Frankrig, indskårne i kanten af visse som perler brugte, gennemborede dyretænder[1], i tynde plader af rensdyrhorn og på andre sager[2]. Rimeligvis har de her tjænt til pynt.

Fig. 46. 1/1

Ikke et eneste lerkarskår fandtes på bopladsen eller vides i øvrigt at være fundet noget steds i Maglemose.

For en nordisk boplads, der er undersøgt i så stor udstrækning som denne, er dette forhold ganske enestående. Hvor mennesker har bot i stenalderen eller i senere tid indtil vore dage, vil lerkarskår ellers være en almindelig forekommende bestanddel af affaldet, som det er vel kendt fra køkkenmøddingerne[3].

At bopladsen i dette tilfælde har ligget i en sø eller mose ændrer intet ved dette forhold; stenalders lerkar er hos os oftere fundne i moser; stenalders bopladsen i Ringsjön i Skåne indeholdt store mængder (mindst 12000) ypperlig bevarede skår, og sådanne er jo også almindelige i udlandets pælebygninger.

En undtagelse fra den almengyldige regel danner kun de bopladser, der stammer fra den palæolitiske tid, fordi pottemagerkunsten da endnu var ukendt. I de af rensdyrtidens huler, som ikke senere har været beboede, findes aldrig lerkarskår. Tilvirkningen af lerkar er en yngre opfindelse, som vel endog var fremmed for Nordens befolkning i den ældste neolitiske periode.

---

[1] Reliquiæ Aquitanicæ. II. 1875. p. 46. B. Pl. V, fig. 6, 7.

[2] ibid. p. 96. B. Pl. XII, fig. 10; B. Pl. XXV, fig. 6.

[3] Til sammenligning kan nævnes den store, ældre stenalders skaldynge ved Ertebølle. Det undersøgte areal var 314 □ m., altså noget mindre end bopladsen i Maglemose. Der fandtes der enkelte lerkarskår eller samlinger af sådanne på 635 forskellige steder i dyngen. (Affaldsdynger fra Stenalderen. 1900. p. 72). På yngre bopladser plejer skårene at være endnu talrigere.

De for vort fund særegne former af benredskaber, der også kendes fra fund i andre egne, er ligeledes der trufne uden forbindelse med lerkarskår.

Således må det da være tilladt allerede ud fra denne mangel at slutte, at bopladsen i Maglemose stammer fra en ældre tid end selv vore ældste køkkenmøddinger.

Optælling.

I nedenstående oversigt over de fundne sager er medregnet såvel brudstykker som hele redskaber.

Affald.

Utildannede stykker af knogler og horn	3667
Flintaffald, stkr.	15469
Ildskørnet flint, stkr.	43

Redskaber af sten.

a. Flint.

Spåner	248
Flækker	68
Spånblokke, flækkeblokke, knuder o. lign.	316
Spånskrabere	136
Blok- og knudeskiver med skraberæg	38
Spåner med særegen tilhugning	5
Flækkeskrabere	3
Skiveskrabere	31
Flækkeknive	3
Bor	6
Skivespaltere	2
Økser	5
Økselignende stykker	15
Pile	4
Slagsten	1

b. Andre stenarter.

Slagsten	15
Stenkøller	1
Ildsten (?) af svovlkis	1

Redskaber af ben eller horn.

Hornøkser med skrå æg	5
Hornøkser med hul til stenskærpe	6
Hornøkseskaft (?)	1

Slanke hornøkser eller hornmejsler	19
Benøkser med skaftrør	3
Benkøller	2
Sømglattere	1
Bendolke	1
Huggetandsknive	16
Økseskærpe og andre skæreredskaber, dannede af vildsvinets huggetænder	2
Benodde	88
Harpuner af rørknogler med få, korte modhager	8
Harpuner af ribben med få modhager	41
Mod begge ender tilspidsede redskaber af ribben	7
Harpuner med mange, små tænder	1
Harpuner med flintægge	1
Harpuner med større, krummede modhager	1
Fiskekroge af horn	1
Fiskekroge af ben	3
Netknyttere, tvejede	13
Netknyttere, nåleformede	3
Nåle	3
Horntriller	3
Tandperler	6
Ubestemmelige redskaber	3
Forarbejder og brudstykker	51
Andre redskaber og stykker af ben med ornamenter	5
Lerkarskår	0
Redskaber, ialt	1192
Affald, ialt	19179
Tilsammen	20371

Oldsagernes indbyrdes lejringsforhold. Ligesom der ved knogleaffaldet ikke kunde spores nogen, til lejringsforholdene, alt efter højere eller dybere lag, svarende forskel på dyrearterne (bortset fra de nævnte rester af druknede kalve), således gælder det også om redskaberne, at disses arter ikke skiftede i afhængighed af aflejringen.

Uagtet undersøgernes opmærksomhed stadig var henvendt herpå, kunde der under arbejdet på stedet ingen sådan sammenhæng udledes; iagttagelserne gav umiddelbart, at redskaberne var tilfældig fordelte, og et senere studium af de optegnede planer har ikke ændret denne opfattelse.

Oldsagernes indbyrdes beliggenhed viser da, at de må tilhøre samme tid, d. v. s. et tidsrum, indenfor hvilket en ændring af formerne ikke kan påvises. Som prøver på sagernes fordeling skal her kun fremdrages følgende:

Skiveskraberne fandtes i alle lag og dybder fra græstørven til søbunden. Et lille, typisk stykke (nr. 219 i rum I D 9, 2. lag, afbildet i fig. 11, side 206) lå således nederst i tørven, umiddelbart på snegledyndets overflade.

Den ene af skivespalterne (nr. 603 i III C 6, 4. lag, afbildet i fig. 12, side 206) lå ligeledes på søbunden, på overfladen af snegledyndet. Herved i samme lag to flintblokke; ovenover kun affald; men næppe 2 m. derfra (i rum III C 4, 4. lag) lå i samme dybde en skiveskraber tillige med en flintspån, knuder og flintblokke, medens en tandperle af vildkattens hjørnetand fandtes i laget nærmest over skraberen.

Den anden skivespalter (nr. 399 i I, I 2), lå i 2. tørvelag sammen med nogle flækker og en benod. Derover kun affald og spåner. Derunder fandtes i 3. lag et flintbor, to hornmejsler eller slanke hornøkser, den ene med rundt om indskåren fure, en benod, flere flækker, blokke og knuder. I det tilgrænsende rum (I, I 1) optoges en tredje hornmejsel, liggende på snegledyndet; derover i 2. lag en hornøkse med skafthul og skrå æg, en skiveskraber, flere flækker m. m. Kun $^1/_2$ meter fra skivespalteren lå et af de økseformede flintstykker (nr. 345 i I, H 2) på bunden af 2. lag. Derover affald (142 stkr.), flækker, en flækkeblok og en huggetandskniv; derunder i 3. lag en skiveskraber, en spånskraber, en benod, en knude, nogle flækker og spåner samt 161 stkr. affald.

Heraf fremgår, at skiveskraberne snart lå i samme dybde som, snart højere eller dybere end skivespalterne og hornøkserne. Tilsvarende forhold vil ved sammenligning af andre redskabsformer kunne vises at gælde almindelig.

Alt tyder således på, at fundet fra Maglemose er et ublandet, samlet fund, det største af denne særegne art, som endnu kendes fra Norden.

Tidsbestemmelse.

Allerede dette, at brugen af lerkar synes at have været ukendt giver os en meget vigtig vejledning til bestemmelsen af det tidsafsnit, hvori vort fund hører hjemme. Undersøgelsen

af de sjældnere redskabsformer, hvis slægtskabsforhold til ældre typer i de enkelte tilfælde er antydet, har bragt os målet nærmere.

I dette afsnit skal der gives en oversigt over hvad en almindeligere betragtning af såvel naturforholdene som menneskets forhistorie kan lære os om fundets tidsstilling. Hvert led vil vi betragte særskilt, begyndende med jordlagenes, planternes og dyrenes, og sluttende med menneskets og redskabernes historie. Det vil vise sig, at vidnesbyrdene alle peger i samme retning.

Jordlagenes historie.

Både øst og vest for Maglemose ligger teglværker, som arbejder på stenfrit teglværksler.

Dette ler er senglacialt ferskvandsler, afsat af vandet fra den bortsmeltende is ved istidens slutning.

Et blik på det geologiske kortblad »Kalundborg« viser os mosen omringet af sådanne større eller mindre pletter af lagdelt ler[1], hvortil undertiden slutter sig bræmmer af grus over moræneleret.

Også det fine, stenfri ler, der fandtes ved mosens bund under dyndlaget, tør vistnok betragtes som senglacialt, selv om det ikke lykkedes heri at påvise arktiske plantelevninger, der kunde afgive et virkeligt bevis for denne antagelse.

Dyndet og den herover aflejrede tørv er i alt fald yngre end den sidste istids dannelser. Bopladsen tilhører den postglaciale tid.

Det gælder nu om at udfinde, til hvilket afsnit af denne beboelsen må henføres, og dette må ske ved at bestemme aflejringens alder i forhold til strandlinjens langsomme forskydning.

Efterat isen havde trukket sig tilbage, lå den sydlige del af Danmark betydelig højere end nu. Belterne og Sundet

[1] Jfr. Beskrivelsen i Danmarks geologiske Undersøgelse. 1. Række. Nr. 8. Kbhvn. 1900. p. 52.

var lukkede mod syd, så at Jylland ved en fast landbro var forbundet med Skåne. De nordlige kyster af Sælland og Fyn strakte sig betydelig længere ud i havet end i nutiden, hvorom de af bølgerne dækkede, »submarine« skove og tørvemoser udenfor kysterne af Samsø[1], Endelave[2], Hindsholm[3], Sejerø[4] og mange andre steder vidner. Blandt træarterne optræder her både fyr og eg; egen var således indvandret, inden den påfølgende sænkning bragte skovbunden under havets vandspejl.

I sænkningsperioden, der betegnes som *Littorina*tiden, rykkedes kystlinjen endog indenfor den nuværende grænse mellem land og hav; de af bølgeslaget da opkastede strandvolde ligger nu indenfor strandbredden; ved Mullerup havn og teglværk når voldenes krone op til 2.5—3.1 m. over dagl. vande[5]. Se kortet, fig. 1, side 149.

Til disse strandvolde er det, at så mange af stenalderens ældre køkkenmøddinger rundt om i Danmark er knyttede, aflejrede samtidig med eller senere, men ikke meget senere, end voldene.

*Littorina*havet nåede ved Store Belt ikke højere op end til den nævnte grænse, og kun den yderste del af Halleby åens vanddrag, hvortil jo Tissø og Bøstrup å med Maglemose hører, dækkedes af talrige, bag hverandre aflejrede strandvolde, der her mødes med bækkenets tørvelejer (se fig. 1). Dette forhold bevirker, at man intet middel ejer til direkte at bestemme aldersforholdet mellem de nævnte strandvolde og tørvelagene i Maglemose, der ligger inderst i vanddraget. Kun indirekte, ved undersøgelsen af tørvelagenes indhold her og i de af havets aflejringer dækkede moser, og da særlig ved skovens sammensætning, som nedenfor beskrevet, kan et grundlag for sammenligningen vindes[6].

---

[1] Danmarks geologiske Undersøgelse. 1. Række. Nr. 5. p. 75. [2] Ibid. 1. R. Nr. 7. p. 91. [3] Ibid. 1. R. Nr. 2. p. 68. [4] Ibid. 1. R. Nr. 8. p. 121, jfr. p. 101. [5] Ibid. 1. Række. Nr. 8. p. 125. [6] Man jævnføre hermed fund af stenalders oldsager under saltvandstørven under

Kendskabet til de undersøiske, submarine skove i vore farvande er dog endnu alt for mangelfuldt til at man derpå kan bygge sikre slutninger. Imidlertid fejler man næppe ved at antage, at de undersøiske skove på større dybder, til hvilke den geologiske undersøgelse endnu ikke er nåt, og som kun kendes fra lægfolks beretning, væsenlig er fyrreskove og i tid sammenhørende med fyrreskoven i de sællandske tørvemoser.

Den forud for *Littorina*tiden med landsænkningen gående hævningsperiode, til hvilken de undersøiske skove hører, benævnes *Ancylus*tiden, og til denne er det, at fundet i Maglemose af flere grunde synes at burde henregnes.

Det virkelige, højeste beløb af hævningen lader sig ikke angive; man er navnlig henvist til at slutte ud fra kendskabet til dybden af undersøiske flodrender, tørvemoser og skove i Øresund og ved Skånes kyst[1]. Forudsætter vi, for at kunne danne os et billede af forholdene, som de den gang rimeligvis har været, at nutidens kystlinje ud for Sprogø var hævet 25 m. (omtrent 80 fod eller 13 favne) over vandspejlet, medens den mod nord var hævet noget mindre, mod syd noget mere, da vilde Store Belt være omdannet til en fjord, som gennem et snævert indløb mellem Samsø og Sejerø trængte ind fra Kattegat indtil Sprogø. Inderst i fjorden, hvis brede omtrent var en tredjedel af Beltets nuværende, mundede en flod, der bugtede sig gennem Langelandsbeltets ellers tørre dalbund[2] og ad en smal flodseng skaffede afløb

---

strandvolden »Järavallen« ved Skånes kyst. Sv. Nilsson i Forhandl. skand. Naturf. 8. Møde i Kbhvn. 1860. p. 844. Nilsson: Ur-invånare. Bd. 1. 1866. p. 92. G. Andersson: Svenska växtvärldens historia. Stockholm. 1896. p. 86. Torell i Congrès intern. d'Anthropologie à Stockholm, 1874. Tome 2. p. 866.

[1] Jfr. navnlig G. de Geer: Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden. Stockholm. 1896. p. 106, med tafl. 5 og N. V. Ussing: Danmarks Geologi. Kbhvn. 1899. p. 242.

[2] Et oversigtskort over dybdeforholdene giver f. eks. K. Rørdam i Beretning fra Kommissionen for videnskabelig Undersøgelse af

for det ferske vand fra Østersøen[1], som da var en indsø, den største af alle indsøer på jorden. I den fladgrundede Storebeltfjord havde også Hallebyå, som flere andre åer, sit udløb; men kysten lå da 1--2 mil eller omtrent 10 km. længere ude end nu, hvorfor vandet havde længere vej til havet.

Det er muligt, at hævningen i *Ancylus*tiden har været endnu større, så at Store Belt helt har ligget over havet, og Østersøen ad denne vej kun ved et langt, smalt flodløb har været i forbindelse med Kattegat; men selv under den ovenfor gjorte antagelse om kystlinjens forskydning vilde Maglemose være så langt fjærnet fra stranden, at denne fra de omliggende højder kun vilde skimtes langt ude i synskredsen.

Dette giver forklaringen for et mærkeligt forhold, som ovenfor har været berørt. Uagtet den nuværende kyst er mosen så nær, fandtes der på bopladsen ikke den mindste rest af noget havdyr; intet sådant kunde ses nogensinde at have tjænt de i søen boende mennesker til føde.

Dette er så meget mere påfaldende, som man ikke sjælden, både i stenalderens køkkenmøddinger og i fylden af gravhøjene træffer skaller af snegle og muslinger, der er slæbt et langt stykke vej bort fra datidens strand for at spises på bopladsen eller under højens opførelse.

På bopladsen i Maglemose fandtes ikke en eneste skal af strandsnegl, østers, hjærtemusling eller blåmusling. Man indvende ikke herimod, at de kalkholdige skaller vilde være

---

de danske Farvande. Bd. 1. Hefte 2. Kbhvn. 1896. 4°. Tav. I og C. G. Joh. Petersen: Kanonbaaden »Hauchs« Togter. Atlas. Kbhvn. 1893. Tv. I.

[1] Jfr. N. O. Holst i Sveriges geolog. Undersökning. Ser. C. Nr. 189. Stockholm. 1902. p. 30, og E. Geinitz: Das Land Mecklenburg vor 3000 Jahren. Rektorats-Programm. Rostock. 1903. p. 15. Kortet viser en smal, »baltischer Urstrom« mellem Lolland og Fehmarn, fortsat langs østkysten af Langeland.

blevne opløste af tørven; man har jo set, at de mange knogler ingen nok så ringe skade havde taget, og på søens bund, hvor mange af oldsagerne fandtes, lå et lag af sneglедynd med utalte millioner af fuldt bevarede skaller af ferskvandssnegle.

Forklaringen for den ejendommelige mangel på strandens spiselige bløddyr og andre havdyr er simpel: havet var i *Ancylus*tiden langt borte fra »Maglesøens« bred.

Det i den følgende *Littorina*tid højt stegne hav dækkede med sine stranddannelser mange af de kysten nærmeste tørvemoser, der i større antal kendes langs de fra Kattegat indskårne fjorde[1]. Fra disse moser savnes imidlertid spor af menneskets færd, der kunde oplyse om dets tilværelse i hint fjærne tidsrum, da mosen, ligesom atter nu, lå over havet, medens omvendt fundene i moser, som ligger over den højeste stand, hvortil havet er nåt, ikke umiddelbart ved lejringsforholdene tidfæstes i forhold til kystlinjens langsomme flytning.

Fra Øresundets sydlige del, der i *Ancylus*tiden lå tørt, helt hævet over havets flade, kendes der imidlertid et fund, som snarest stammer fra samme tid som bopladsfundet ved Mullerup, og som, hvor megen usikkerhed, der end klæber ved opgivelserne om fundforholdene, dog herved får megen betydning for os.

Findestedet er Københavns frihavn.

I den sydlige del af frihavnens vestbassin og i den nordlige del af østbassinet traf man ved udgravningsarbejderne en delvis forstyrret tørvemose, hvis bund lå omtrent 4—6 m. under havets nuværende vandspejl[2].

Tørven har oprindelig udfyldt en lille sø, der synes at

---

[1] K. Rørdam i Danm. geolog. Unders. 2. R. Nr. 2. Kbhvn. 1892. p. 122, 129.

[2] Se H. N. Rosenkjær: Fra Frihavnen. Naturen og Mennesket. Bd. 9. Kbhvn. 1893. p. 13 ff.: »Vandløbet« og »Lavningen«; p. 10, 28: Mosen ved A og B på kortet (p. 12). Bd. 15. Aarhus. 1896. p. 262.

have været gennemstrømmet af et vandløb. Ved eller snarere i denne ferskvandssø har været en stenalders boplads i lighed med den i Maglemose; oldsager af flint, ben og horn fra den ældre stenalder fandtes i tørven, blandede med trækul og andet affald, hvoriblandt dog ingen potteskår. Af oldsagerne herfra er særlig mærkelig en benharpun med siderender, hvori er indsat flintægge[1]. Dette redskab traf vi jo også i Maglemose, og alt tyder på, at der på denne form tør bygges slutninger om sammenhøren i tid, idet redskabet er ukendt fra alle vore rige køkkenmøddingfund, såvel ældre som yngre.

Tørven, der sikkert for en del er dannet efter anlægget af bopladsen, indeholdt levninger af fyr, eg, hæssel og andre træarter[2]. Tørvedannelsen såvel som pladsens beboelse af stenaldersfolket turde siden være fortsat under landets følgende sænkning, indtil havet trængte menneskene tilbage og dækkede tørven med strandbundens grus, sand og dynd.

Det er med det ældre afsnit af dette, nu »undersøiske« landskabs beboelse[3], at vi mener at kunne sammenligne forholdene i Maglemose.

Hvorledes afløbet fra denne sidste snart har været hæmmet, snart lettet, er det næppe muligt at udrede, idet mange uberegnelige årsager har kunnet gribe ind.

Formodenlig var mosen i Danmarks »fastlandstid«,

---

[1] Rosenkjær, l. c. Bd. 9. 1893. p. 16. Jfr. her ovenfor p. 256. Mus. nr. A 11214.

[2] Rosenkjær, l. c. Sarauw i Meddelelser fra dansk geologisk Forening. Nr. 4. Kbhvn. 1897. p. 32, anm. 1. Mosen strakte sig vistnok ud gennem midtermolen, fra hvis profiler det af mig undersøgte materiale stammer.

[3] Ifølge en notits i »Berlingske Tidende« for 13. februar 1893 om »Frihavnens Archæologi og Geologi« skal dr. Sophus Müller i en forelæsning have udtalt, at visse stenalderssager fra frihavnen »røbede en umiskendelig lighed med de palæolithiske former fra det vestlige Evropa«, måske tilhørende en ældre stenalder end vor hidtil kendte. Benharpunen har muligvis været blandt de redskaber, hvortil der hentydes. Jfr. dog Nat. og Mennesket. Bd. 9. 1893. p. 23.

*Ancylus*tiden, en større sø, der efterhånden, medens den beboedes, groede til med tørv, hvorpå fyrreskoven siden vandrede ud.

Under sænkningen i *Littorina*tiden steg måske vandet i søen således, at det dækkede tørvens overflade og holdt egeskoven borte.

Den højere vandstand har da her tillige bevaret resterne af »fastlandstidens« fyrreskove til vore dage.

Planternes historie.

Af de planter, hvis rester fundet har indeholdt, kan kun skovtræerne give oplysning om fundets tidsstilling; men det vidnesbyrd, træarterne afgiver, må der da også tillægges megen vægt.

Det er noksom bekendt, hvorledes mange, omhyggelige undersøgelser af moserne i Sælland og Skåne har godtgjort, at fyrreskoven udmærker et særligt led af skovens udviklingshistorie i disse egne, et tidsafsnit, der fulgte efter en periode, hvor birk og asp havde herredømmet, medens fyrren selv senere fortængtes af egen.

Til skovtræernes historiske rækkefølge i Sydskandinavien svarer omtrent den geografiske rækkefølge af skovbælterne over store strækninger af vore dages evropæiske Rusland og Vestsibirien, hvor udviklingsgangen ses endnu i sammenhæng med de herskende naturforhold.

Vigtigt er, at skovfyrren i Maglemose er den langt overvejende træart, medens egen ganske savnes. Se side 188.

Asp og birk, der alt havde været tilstede forud for fyrrens indvandring, hørte fremdeles hjemme i mosen. Tørst (*Rhamnus Frangula*) var fyrrens ledsager allerede i fyrreperiodens ældre afsnit, medens ælm og hæssel kun kendes fra den øvre del af mosernes fyrrelag, hvad undersøgelserne i det sydlige Sverige har belært os om[1]. Rester af ælmen er

---

[1] Gunnar Andersson: Svenska växtvärldens historia. Stockholm. 1896. p. 32, 35.

ikke tidligere fundne i danske tørvemoser men vel påviste i sællandsk kildekalk sammen med skovfyrren og de andre fra Maglemose kendte træarter i jævnaldrende lag, hvor egen manglede ligesom hist[1].

Mangelen af eg i mosen synes kun at kunne forklares ved, at fundet og hele mosedannelsen tilhører en tid, der ligger forud for egens indvandring til Sælland. Denne træart vilde ikke undlade at trænge ud på den fugtige bund, og fra mange moser rundt om på Sælland kendes den som fremherskende i senere tid, ligesom der også i en højere liggende mose ved Mullerup af Mathiassen er fundet rester af eg[2] i tørven.

Alle disse forhold berettiger os til at slutte, at bopladsen tilhører den senere del af den sællandsk-skånske fyrreperiode.

Et enkelt lille kulstykke af bøg, der fandtes i tørvens øverste lag — ligesom tøjrepælen, der også var af bøg —, tilhører vel snarest en meget sen tid[3].

I mere end hundrede år har man vidst, at en fordums fyrreskov lå begravet i vore moser, og den rette sammenhæng har længe været anet; men først Japetus Steenstrup gav med større sikkerhed den videnskabelige begrundelse herfor, der indtil nu har bestået sin prøve. Det vil erindres, at han stedse holdt fast ved forestillingen om, at vor stenalder faldt sammen med fyrreperioden. For køkkenmøddingernes og gravenes vedkommende er det senere godtgjort, at hans slutninger var fejlagtige; men det må ikke glemmes, at det oprindelig var hans undersøgelser af tørve-

---

[1] C. Elberling: Undersøgelser over nogle danske Kalktufdannelser. Vidensk. Medd. fra den naturh. Forening. 1870. p. 255, 260.

[2] Prøver af veddet har jeg undersøgt mikroskopisk.

[3] Det bør dog ikke lades uomtalt, at visse fund synes at tillægge bøgen en ret stor ælde endog så langt mod nord som i Vendsyssel. En oversigt herover er given af Jessen i Danmarks geolog. Undersøgelse. I. Række. Nr. 3. Kbhvn. 1899. p. 286, 313, 326.

moserne, hans iagttagelser her af »Stenredskabernes Leje i Tørven« og sporene af menneskets behandling af fyrrestammerne i moserne, der bragte ham på denne tanke[1]. Til disse forhold besad han et kendskab, hvoraf ingen anden kunde rose sig.

Det foreliggende fund fra Maglemose har vist, hvormeget han havde ret.

Steenstrup nåede derimod aldrig til erkendelsen af, at vor danske stenalder spænder over en lang udvikling gennem et tidsrum af mange årtusinder og med en hel række af trin, ældre og yngre end de, til belysning af hvilke hans studier har bidraget så overordenlig meget.

Dyrenes historie.

Det er allerede ovenfor nævnt, at dyrearterne fra Maglemose væsenlig var de samme som de, der kendes fra de ældre køkkenmøddinger, og at forekomsten af Sortspætten på bopladsen stod i forbindelse med tilstedeværelsen af fyrreskoven.

Herved er givet en lavere tidsgrænse for fundet.

Om den øvre, ældre tidsgrænse kan kun to arters historie, uroksens og elsdyrets, give nogen oplysning.

Elsdyret turde snarest være indvandret, inden rensdyret forsvandt, uroksen først senere med fyrreskoven.

Fundene i Sverige, hvortil disse dyr vel kom over Danmark, har lært, at elsdyret var nåt til egnen om Norrköping og her var samtidigt med mennesket kort efter midten af *Ancylus*tiden (se ovf. side 228), samt at uroksen i egnen om Kalmar levede ved selve begyndelsen af fyrreperioden, midt i *Ancylus*tiden[2]. Til dette afsnit af den postglaciale tid turde også vort fund være at henføre.

---

[1] Steenstrup: Kjøkken-Møddinger. Kopenhagen. 1886. p. 19, 46. Steenstrup: Tørvemosernes Bidrag til Kundskab om Danmarks forhistoriske Natur og Kultur. Kbhvn. 1888. p. 14.

[2] N. O. Holst: Bidrag till kännedomen om Östersjöns och bottniska vikens postglaciala geologi. Stockholm. 1899. p. 89. Nathorst: Jordens historia. Del 2. Stockholm. 1894. p. 1084.

I Danmark synes Elsdyret (*Cervus alces*) væsenlig at være forsvundet med fyrreskoven og således at være blevet udryddet hos os på et langt tidligere tidspunkt end i nabolandene. Medens levninger af elgen hyppig er fundne i vore moser, særlig i bævreaspens lag, er dens samtidighed med mennesket hidtil kun i meget få tilfælde bleven godtgjort. Disse fund skal vi nævne.

Om en gennemhullet tak på et elsdyrskelet, fundet ved Broholm, formodede Jap. Steenstrup, at den var gennemskudt af en benpil og dyret således samtidigt med stenalders mennesker her i landet[1]. Denne formodning støttes nu i høj grad af vort fund, der indeholder såvel elsdyrtakker som benodde i mængde.

Kun en eneste af de mange hidtil undersøgte køkkenmøddinger, Ertebølledyngen ved Limfjorden, har dog indeholdt knogler af elsdyr[2]. Redskaber, dannede af elsdyrets knogler eller horn, har været særdeles få hos os. Det tidligere nævnte, som et brudstykke af en stor harpun tydede redskab fra Søborg sø, der var tildannet af et elsdyrs skinneben, og to økser af elghorn (se side 242, 249) udgør alt, hvad man fra Danmark har kendt af denne art. Rimeligheden af de fra flere sider udtalte formodninger om, at disse redskaber skulde være indførte fra Sverige eller Norge[3], svækkes dog i høj grad netop ved elsdyrets forekomst i fundet fra Maglemose, der har indeholdt flere redskaber og talrige bearbejdede stykker af elsdyrets knogler eller horn. Alle redskaberne må herefter snarere antages at være danske, tildannede i Danmark i en tid, da elsdyret levede her[4].

---

[1] Overs. over D. Kgl. D. Vid. Selskabs Forhandl. 1880. p. 141—146. F. Sehested: Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm. Kbhvn. 1878. p. 279.

[2] H. Winge i Affaldsdynger fra Stenalderen. 1900. p. 87, 180, 184.

[3] V. Boye: Fund af Gjenstande fra Søborg Sø. Kbhvn. 1882. p. 13 og S. Müller i Aarbøger f. nord. Oldk. 1896. p. 316.

[4] Ved Holtenau, tæt nord for Kiel, er fundet to ejendommelige,

Fundene af mange levninger i moserne har godtgjort, at elsdyret i Danmark var videst udbredt i bævreaspens periode, og H. Winge har sikkert ret i den antagelse, at det væsenlig forsvandt her hos os sammen med skovfyrren, fordi det ved nåletræets uddøen mistede ly og skjul[1].

Således er der givet en tidsgrænse for dets optræden opadtil og nedadtil, dog kun bestemt i forhold til skovtræernes historie.

Udenfor Danmark vedblev elsdyret at leve i det mindste gennem hele stenalderen; knogler, horn og redskaber, tildannede af disse, er fundne på den senere stenalders bopladser i alle nabolande: Skåne (Ringsjön), Gotland (Gullrum), Hannover (Einhornhöhle i Harzen), Mecklenburg (Wismar), Preussen, Lifland og Estland, så vel som i Mellemevropa[2]. Gennem de siden da forløbne årtusinder er det langsomt veget tilbage mod nord og øst.

Endnu lever elsdyret som standvildt ved Østersøens kyst netop på samme geografiske brede som Mullerup men 11° længere mod øst. Fra Ibenhorster Forst ved østsiden af Kurisches Haff, hvor der er en bestand på omtr. 100 stykker, går det over isen til Kurische Nehrung. Da jeg i oktober 1901 gennemrejste landtangen, meddelte man mig, at der i klitskovdistriktet Rossitten stod 38 elsdyr foruden de i årets løb fødte

---

økseformede redskaber af elsdyrhorn med tandet æg (Museum f. Völkerkunde. Berlin. Katal. I. m. 365-366). Et lignende stammer fra Osswitz i Schlesien; et fjerde stykke af samme art med ornamenter er fundet i Hoppenbruch syd for Marienburg i W.-Preussen (Tischler i Schr. der phys.-ökon. Ges. Königsberg. Jg. 23. 1882. p. 24. Fig. 5). En tidsbestemmelse for disse redskaber er dog endnu umulig.

[1] l. c., p. 184. — Selvfølgelig er det bagvendt, når Mortillet (Origines de la chasse. 1890. p. 101, 108) har ment, at elsdyret ikke forekom i vore køkkenmøddinger, fordi det var yngre i landet end disse.

[2] Jfr. sammenstilling hos Mortillet, l. c., p. 108, for bopladser i Mellemevropa. Om elsdyrets udryddelse i Evropa se R. Behla i Correspondenz-Blatt d. deutschen Ges. für Anthropologie. Jg. 17. 1886. München. p. 97. Fra år 943 begyndte man i Tyskland at lægge bånd på jagten, fordi elsdyret allerede da de fleste steder var udryddet.

kalve. De holder mest til i det sumpede strøg ved Rossitten og Preil med skov eller krat af birk og æl men søger dækning i nåleskoven. De strejfer nord på gennem tangen men nødes til at vende om ved spidsen af denne overfor byen Memel.

Nord for Danmark træffes elsdyret nu i det sydlige Norge og mellemste Sverige.

Uroksen (*Bos taurus var. urus*, *B. primigenius*) er hos os også bleven meget tidlig udryddet. Den fandtes her vel endnu i den yngre stenalder, men er ikke kendt fra senere perioders fund, og dens knogler forekommer kun sjælden i stenalderens køkkenmøddinger.

Det er tidligere omtalt, at enkelte knogler fra Maglemose tydede på dyr af så ringe størrelse, at det var tvivlsomt, hvorvidt de tilhørte uroksen eller måske snarere tamoksen, hvilket sidste dog blev gjort meget usandsynligt ved fundets fuldstændige mangel på knogler af får og svin, der ellers almindelig forekommer sammen med tamoksen (se ovenfor side 199, 225).

En dværgform af uroksen synes da ikke heller at have været sjælden i Danmark og Skåne. Jap. Steenstrup påviste forlængst »Levninger af en mindre Vild-Oxe, hvis Størrelse omtrent har været som Tam-Oxens« i køkkenmøddingen ved Mejlgård og andre affaldsdynger i Danmark[1] samt på stenalders bopladsen i Ringsjön i Skåne[2]. I en mose øst for Trelleborg er for ikke mange år siden fundet et dværgagtigt, men fuldt udvokset individ af uroksen[3]. Skelettet lå 5 m. dybt i tørven og formodes at stamme fra fyrreperioden.

At de omtalte knogler fra mosen ved Mullerup har tilhørt uroksens dværgform turde vel da betragtes som sikkert; men knogler af store dyr forekom også. Der fandtes kun

---

[1] Oversigt over det Kgl. danske Vidensk. Selskabs Forhandlinger for Aaret 1861, p. 367 med anm. 2.

[2] Kongl. Vitterhets, Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad. Årg. 18. 1889. p. 115, jfr. p. 91.

[3] Rutger Sernander: Zur Kenntniss der qvartären Säugethier-Fauna Schwedens. Bull. of the Geol. Instit. of Upsala. Vol. 3. 1897. p. 328.

en enkelt hornstejle, som var uden hornskede; skeden har man vel løsnet og aftaget. Stejlen er brudt af pandeskallen med et splintret brud, hvorved kun ses nogle få snitmærker på tværs af bruddet. Et mindre stykke af panden hænger ved. Stejlen er, målt langs den ydre krumning, 56 cm. lang, medens dens omfang forneden er 39 cm.

En lignende, lige så stor hornstejle af uroksen fandtes 1867 ved Wismar i en pælebygning, tilhørende stenalderens slutning[1]. Indtil da i alt fald har følgelig uroksen endnu levet ved Østersøens sydlige kyst i Mecklenburg; i det mellemste og østlige Tyskland fandtes den ned i den historiske tid, medens de sidste rester først forsvandt for få århundreder siden i Polen[2].

Den fremtrædende plads, som elsdyr og urokse indtager i fundet fra Maglemose, antyder snarest, at fundet tilhører en ikke alt for sen del af fyrreperioden, og udelukker muligheden af, at fyrreskoven her blot havde holdt sig længe som en efternølende, overgemt bevoksning. Heri ligger disse dyrearters betydning for tidsbestemmelsen.

Menneskets og redskabernes historie.

Siden Worsaae, i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, skrev sin glimrende afhandling om »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold«[3], dette ypperlige bidrag til Evropas forhistoriske arkæologi, er der hengået mere end tredve år.

I løbet af den sidste menneskealder er vor erkendelse bleven så meget udvidet ved de fortsatte undersøgelser i geologisk og arkæologisk retning, at det billede, man da måtte danne sig af Nordevropas tidligste bebyggelse og kulturstrøm-

---

[1] Lisch i Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Gesch. und Alterthumskunde. Jg. 32. 1867. p. 55.

[2] Jfr. Nehring i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 20. 1888. Verhandl. p. (222), (341).

[3] Aarb. for nord. Oldkynd. 1872. p. 309-430.

ningernes hovedretning, ikke i alle sine træk kan ventes at svare til den opfattelse af disse forhold, som man vel nu bør gøre gældende. Men vejen, ad hvilken man når til en forståelse, er den samme nu som da. Worsaae betegnede det netop som hovedformålet med hans fremstilling af kulturudviklingen, at det måtte blive klart, »at intet, nok saa stort Lands forhistoriske Oldsager, selv med den nøieste Kjendskab til alle Enkeltheder, ville kunne oplyses tilbørlig, naar de ikke tillige sees i Sammenhæng med den verdenshistoriske Kulturudvikling og i det Hele kun opfattes som meget smaae Led af et langt større Heelt.«[1]

Næppe noget fund fra Nordens stenalder kan i højere grad end fundet fra Maglemose opfordre til en sådan sammenligning og til eftersporen af sammenhængen i kulturudviklingen fra menneskets første optræden i landene omkring Østersøen.

Når jeg da nu skal forsøge at samle fundets enkeltvis optrukne linjer til et billede, må jeg først i hastige træk tegne den baggrund, på hvilken billedet må vise sig for os.

Livet i Norden tager sin begyndelse efter istiden, hvis umådelige ismasser satte en uovervindelig grænse for menneskets fremtrængen.

I Evropa skelner man almindelig mellem to istider[2]. På den tid, da isen havde størst udbredelse, strakte fire mægtige ismarker sig over Kavkasus, Alperne, Pyrenæerne og over den nordlige del af Evropa. Foruden disse fire store isområder fandtes enkelte mindre.

Alpernes is fyldte hele Schweiz og nåede ind over Østrig til henimod Wien. Mange gange større var dog den fra Skandinavien udgående landis. Som et uhyre kæmpeskjold, flere tusinde kilometer langt og bredt, flere hundrede, ja vel

[1] l. c., p. 310.

[2] Muligvis har der været tre eller flere. Spørgsmålet er omstridt. Jfr. herom J. Geikie i Annual report of the board of regents of the Smithsonian Institution (1898). Washington. 1899. p. 321 med kort.

endog tusinde meter tykt, dækkede denne sammenhængende ismasse $6^{1}/_{2}$ millioner kvadratkilometer af Nordevropa. Skjoldets midtpunkt var omtrent ved Ålandsøerne; dets nordrand sænkede sig i Ishavet, vestranden i Atlanterhavet, nående udenom Norge og de brittiske øer; mod syd mødtes randen med de mellemtyske bjærge, mod øst med Volgafloden og Ural[1].

Den isfri jord udenom og ind imellem områderne for landisen, beboedes af mammuten, det uldhårede næshorn, hulehyænen, hulebjørnen og andre uddøde dyr. Sammen med disse optrådte mennesket, udbredende sig over de åbne strækninger i Sydengland, Belgien, Frankrig, Sydtyskland, Østrig-Ungarn og Sydrusland[2].

Størst interesse for os har udbredelsen mod nord.

Sydranden af den nordevropæiske landis forløb på strækningen fra Atlanterhavet til henimod Volga overvejende mellem den 50. og den 52. nordlige bredegrad. Lettere fatteligt for tanken, uden støtte af kortet, kan dette udtrykkes således, at sydgrænsen for landets nedisning gik ikke langt fra følgende række af vore dages større byer: Cork — Bristol — Oxford — London — Rotterdam — Essen — Göttingen — Weimar — Dresden — Krakov — Lemberg — Kijev — Poltava — Saratov.

Derfra bøjede den mod nord til henimod Nischnij Novgorod og videre i nordøstlig retning til og over Ural.

---

[1] Om de geologiske forhold se G. de Geer: Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden. Stockholm. 1896. p. 39 ff. med kort.

[2] Menneskets samtidighed med mammuten har været omstridt, dog sikkert uden grund. Jeg må herom og om andre hermed i forbindelse stående forhold nøjes med at henvise til: Nehring: Ueber Tundren und Steppen. Berlin. 1890. p. 138, 163. A. G. Nathorst: Jordens historia. Del 2. Stockholm. 1894. p. 966-976. A. Penck: Mensch und Eiszeit. Archiv für Anthropologie. Bd. 15. 1884. p. 211-228, m. Taf. III. u. IV (kort). A. Makowsky og J. Szombathy i Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien. Bd. 27. 1897. p. 73; Bd. 29. 1899. p. 53, 78; Bd. 31. 1901. p. [74]. Capitan & Breuil i Comptes rendus de l'académie des sciences. Paris. Séances 16. og 23. Septbr. 1901. Hoernes: Der diluv. Mensch. 1903. p. 144, 193.

Nord for denne skranke kunde mennesket ikke komme; derimod trængte det frem til isranden og fulgte efter isen, da denne trak sig tilbage.

Fra Kent's Cavern ved Torquay i Englands sydvestlige hjørne[1], forbi hulerne i Belgien[2], Nordfrankrig[3], Tyskland, Böhmen, Mähren, Galicien[4] og Polen[5] indtil bopladserne i byen Kijev[6], Gontsy (mellem Kijev og Poltava), Kostjonki (nær Voronesch) ved Don og Karatscharovo ved Murom sydvest for Nischnij Novgorod[7], ja indtil Krasnojarsk ved øvre Jenissej i det sydlige Sibirien[8] kan vi følge sporene af den ældre stenalders menneske, levende i en væsenlig ensartet kultur, jagende mammut og rensdyr.

Det tidsafsnit, hvori denne kultur hører hjemme, benævner vi oldstenalderen, den *palæolitiske* tid, til forskel fra nystenalderen, den *neolitiske* periode, som siden fulgte.

Under afsmeltningen rykkede isranden tilbage mod Skandinaviens bjærge; tilbagetoget skete med kortere eller længere stansninger og fornyet fremrykning. De tydeligste mærker af et længere ophold på det »baltiske stadium« viser dannelsen af den vestrussisk—baltisk—jyske højderyg med dens morænelandskab, lange endemorænevolde og de foran dem

---

[1] J. Evans: The ancient Stone Implements of Great Britain. 2. ed. London. 1897. p. 488.

[2] Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Bruxelles, 1872; passim.

[3] L'Anthropologie. Tome 12. 1901. p. 119.

[4] G. Ossowski: État des recherches dans les Cavernes en Pologne. Matériaux. Vol. 17. 1882. p. 1.

[5] Congrès international d'archéol. à Stockholm, 1874. Tome 1. p. 69. L'Anthropologie. Tome 9. 1898. p. 438, 680.

[6] L'Anthropologie. Tome 5. 1894. p. 506. T. 12. 1901. p. 158.

[7] Congrès international d'archéologie préhistorique à Moscou, 1892. Tome 1. p. 20, 28-30. Poljakow i Beiträge zur Kenntniss des russischen Reiches. 2. Folge. Bd. 8. St. Petersburg. 1885. p. 139, 170, 373.

[8] Congrès internat. à Moscou, 1892. p. 121. L'Anthropologie. Tome 10. (1899). Paris. p. 172. Bulletins de la société d'anthropol. de Paris. 4. série. T. 10. 1899. p. 322. På 56° n. br. (som Helsingør).

liggende store hedesletter. Landisens sydrand dannede da en bugtet bue omtrent fra Valdai over Vilna og Berlin til Rendsburg; herfra fortsattes grænsen i nordlig retning op langs Jyllands højderyg indtil Dollerup ved Hald sø, hvorfra den bøjede mod vest ud til havet ved Bovbjærg[1].

Geologerne udskiller endvidere en eller flere interglacialtider, perioder, i hvilke isdækket ganske forsvandt fra landet, der da klædtes med skove.

Om mennesket allerede i interglacialtiden er trængt frem gennem Rusland og Tyskland til Østersøens kyster eller mulig endnu længere mod nord vides ikke. Endnu er der ikke gjort noget fund, der kan afgive sikkert vidnesbyrd herom[2].

I Pyrenæernes forland, i Frankrigs sydvestlige hjørne, egnen ved Bordeaux og Toulouse, nåede oldstenalderen sin højeste blomstring. På grundlag af fundene her og andensteds i Frankrig og i Belgien har man kunnet opstille en udviklingsrække indenfor oldstenalderen, af hvis led kun det yngste har betydning for os, fordi et hvert spor af direkte berøring med ældre led hidtil ganske savnes i Norden.

For det nævnte, sidste afsnit af den palæolitiske tid gælder som typisk fundet fra klippegrotten *La Madelaine* ved floden Vézère, en biflod til Dordogne.

Den kultur, som herskede i Madelaineperioden, falder

---

[1] Se N. V. Ussing: Om Jyllands Hedesletter. Oversigt over d. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1903. p. 99-152, fig. 3. — Jfr. Aarb. 1898. p. 124. F. Wahnschaffe: Die Ursachen der Oberflächengestaltung des norddeutschen Flachlandes. 2. Aufl. Stuttgart. 1901. p. 91. Beilage 2.

[2] Om fund, som man har villet henføre til den sidste interglacialtid i Posen og Brandenburg jfr. F. Wahnschaffe, l. c., p. 218. P. G. Krause i Archiv für Anthropologie. Bd. 22. 1894. p. 49. Fra Polen: L'Anthropologie. Tome 9. 1898. p. 438, 680. Fremdeles Rosenkjær i Naturen og Mennesket. Bd. 9. 1893. p. 23 (Københavns frihavn). A. M. Hansen: Menneskeslægtens Ælde. Kristiania. 1898. p. 401 (Viken i Norge), p. 404 (Gentofte ved København); disse sidste fund er dog snarest langt yngre.

nærmest sammen med rensdyrtiden og var med rensdyret udbredt over hele det isfri bælte af Mellemevropa foran bræranden af den store, nordiske indlandsis og derfor rimeligvis samtidig med denne[1].

Ved isens tilbagetog rykkede mennesket sikkert frem over de blottede strækninger og rimeligvis overalt fra randbæltet, så langt det var, imod nord. Under hele istiden (med interglacialtiderne) har rensdyrtidens kultur utvivlsomt vedvaret; men endnu kendes fra Norden intet sikkert spor af menneskets optræden før den sidste istids slutning.

Da rensdyret i Vest- og Mellemevropa uddøde med den palæolitiske kultur, for hvis slutningsperiode det særlig er karakteristisk, bliver dets forekomst i fundene af væsenlig betydning for tidsbestemmelsen.

Det må da fremhæves her, at fundet fra bopladsen i Maglemose ikke har indeholdt noget som helst spor af rensdyret, uagtet det kan godtgøres, at dette tidligere har levet i de nærmeste omgivelser. Vel vides ingen levning af rensdyret at være funden nogetsteds i selve denne mose, men i kun 2 kilometers afstand fra bopladsen er fremdraget et smukt rensdyrhorn, der yder os et værdifuldt udgangspunkt ved drøftelsen af fundets tidsstilling.

Om hornet, der er en ret vel bevaret rensdyrtak, fastsiddende på et brudstykke af pandeskallen, har lærer M. J. Mathiassen tilvejebragt følgende oplysninger[2].

Takken fandtes i juli 1901 ved en af Mullerup teglværks lergrave, 520 m. NV. f. Mullerup skole, 180 m. V. f. landevejen til Helsinge. Stedet er en lavning med mosejord, hvor tørven i et ofte kun meget tyndt lag dækker det stenfri teglværksler; det er et af de små tørvelejer over senglacialt, lagdelt

---

[1] Jfr. herom Penck, l. c., p. 215, 219; Nathorst, l. c., p. 971, 1087; A. M. Hansen, l. c., p. 138. S. Nikitin i Congrès international d'archéologie à Moscou, 1892. Tome 1. p. 28, 34.

[2] Findestedet er matr. nr. 1 af Mullerup by. Hornet er senere afgivet til Zoologisk Museum.

ler mellem Mullerup og Engvang (jfr. kortet, fig. 1), der vil ses anførte på det geologiske kortblad »Kalundborg«[1].

Fundet gjordes ved afrømning af tørvemulden over leret i en dybde af 0.8—1.0 m. under overfladen. Hornet må have ligget øverst i leret; dets lyse farve antyder dette, og ler iagttages indtrængt i fordybningerne ved bruddet på pandebenet og andre steder. Rensdyret har altså levet her ved Mullerup ved den sidste istids slutning.

I Danmark er levninger af rensdyret næsten altid fundne i senglacialt, lagdelt ler, stammende fra den sidste isbedækning[2]. Ligesom det dog alt tidligere har været udtalt, at der forelå nogle enkelte, meget sjældne tilfælde, hvor renlevninger var trufne i selve tørven[3], således kendes også fra seneste tid et fund af rensdyrtak i submarin tørv på Sejerø og et andet fra »mosekalk« under tørv i nærheden af Vamdrup[4]. Dette er imidlertid kun undtagelser, og som regel må det udtales, at levninger af rensdyret ikke hører hjemme i Danmarks alluvium men kun i diluviets arktiske aflejringer[5].

Rensdyrhornet fra Mullerup tilhører da en meget ældre tid end bopladsen i Maglemose, hvor det dybeste tørvelag, der indeholdt hovedmængden af oldsagerne, ved et mægtigt, alluvialt dyndlag var adskilt fra diluviets aflejringer.

Også i Skåne hidrører alle nærmere kendte fund af rensdyret fra senglaciale ferskvandsdannelser under tørvemoserne. Vigtigt er dog fundet af rensdyrlevninger i en

---

[1] Danmarks geologiske Undersøgelse. I. Række. Nr. 8. Kbhvn. 1900. Beskrivelsen, p. 52-53.

[2] Se Meddelelser fra dansk geologisk Forening. Nr. 8. Kbhvn. 1901. p. 55, og N. Hartz i Danmarks geologiske Undersøgelse. II. Række. Nr. 11. Kbhvn. 1902.

[3] Jap. Steenstrup i Congrès international d'archéologie à Copenhague, 1869. p. 162.

[4] Hartz, l. c., 45, 49; jfr. p. 48 (Bornholm).

[5] Jfr. Jap. Steenstrup i Oversigter over D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1880. p. 143, samme: Kjøkken-Møddinger. 1886. p. 20, 46 og N. V. Ussing: Danmarks Geologi. Danmarks geolog. Undersøgelse. III. Række. Nr. 2. Kbhvn. 1899. p. 218.

mose på Öland, fordi denne ø først i en senere periode hævedes op over havet[1].

Længere mod nord kendes den fossile ren ikke; i Mellemevropas »rensdyrtid« lå Danmark ved nordgrænsen for rensdyrets område og vel også ved grænsen for det af mennesker beboede land.

Nutidens vildren i Skandinavien nedstammer næppe fra hin nordiske stenalders rensdyr, men turde først i en senere, måske endog langt senere tid, være indvandret til det nordlige Sverige fra Rusland[2], hvor rensdyret nu er trængt tilbage indtil nord for strækningen mellem St. Petersborg og Moskva.

Fundene fra det nordtyske kystland afgiver vidnesbyrd om rensdyrets optræden såvel i den senglaciale, som også i den første postglaciale tid i disse egne. Det sidste forhold, der vel turde være hævet over tvivl, har ikke ringe betydning for os.

Dyndlagene på bunden af søen Dümmer ved sydspidsen af Oldenburg indeholder knogler og takker af rensdyret, der ikke sjælden fiskes op med garnene[3]; halvdelen af disse takker er ikke naturlig afkastede, men må, da stykker af hovedskallen hænger ved, hidrøre fra omkomne eller snarest fra dræbte dyr; man har antaget dem for at stamme fra en

---

[1] Nathorst: Jordens historia. Del 2. Stockholm. 1894. p. 1066, 1083. G. de Geer: Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden. Stockholm. 1896. p. 113. — Dog må det fremhæves, at andre angivelver går ud på, at rensdyrlevningerne i Skåne vel er fundne under tørven, men dog ovenpå snegledyndet, hvilket gør en væsenlig forskel. Se N. O. Holst i Sveriges geolog. Undersökning. Ser. C. Nr. 189. Stockholm. 1902. p. 34.

[2] Sv. Nilsson i Forhandl. ved de skand. Naturf. 8. Møde i Kjøbenhavn 1860. p. 836. J. G. H. Kinberg: Utdrag ur Arkäologisk Zoologi. 1877. p. 238. Worsaae i Aarb. f. nord. Oldk. 1872. p. 328.

[3] C. Struckmann i Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Jg. 18. 1887. 4°. p. 13. Archiv f. Anthropologie. Bd. 18. 1889. p. 174. Jfr. F. Wahnschaffe: Die Ursachen der Oberflächengestaltung des norddeutschen Flachlandes. Stuttgart. 1901. p. 217.

tidlig stenalders boplads i søen. Forholdene er dog i denne henseende ikke nøje undersøgte; som levninger fra beboelsen kendes ingen redskaber men kun delvis bearbejdede horn og knogler af ren, elg, krondyr, rådyr, urokse, vildsvin og hund, en samling af arter, der — med undtagelse netop af renen — kunde minde om dyreselskabet i Maglemose.

Sikkert er rensdyret her dog postglacialt, og det samme fremgår af fundene fra Westfalen(?), Mecklenburg, Pommern, Preussen og de russiske Østersøprovinser, hvor levninger af ren træffes ikke blot i diluviets, men også, og navnlig i alluviets ældre aflejringer[1], snegledyndet (»Wiesenmergel«, »Kalkmergel«, »Kalk unter Torf«), i dynd under tørv og i de dybere tørvelag[2].

I landene syd for Nordsøen og Østersøen indtil den Finske Bugt[3] levede rensdyret ved slutningen af istiden og ind i den postglaciale tid. For Danmarks og Skånes vedkommende har forholdet da vel næppe været anderledes, selv om rensdyret måske her — ligesom flere andre dyr — er blevet forholdsvis tidlig udryddet. At levninger af rensdyret hverken er fundne på svenske, nordtyske, liflandske eller

---

[1] C. Struckmann: Ueber die Verbreitung des Renthiers. Zeitschr. d. Deutschen geolog. Gesellschaft. Bd. 32 (1880). Berlin. p. 728-773.

[2] R. Beltz: Die paläozoischen Funde des Grossherzoglichen Museums in Schwerin. Archiv des Vereins der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg. Jg. 51 (1897). p. 36. Sammenstilling af fundene. Geinitz, ibid. Jg. 53 (1899). p. 146. Lisch: Sur la période postdiluviale et sur le renne dans le Mecklembourg. Bulletins de l'Académie royale de Belgique. 2e série. Tome 21. 1866. Bruxelles. p. 136. A. Jentzsch: Führer durch die geolog. Sammlungen des Provinzialmuseums. Königsberg. 1892. p. 23. Virchow i Zeitschr. f. Ethnol. Bd. 4. 1872. Verhandl. p. (166); Bd. 2. 1870. p. 162. C. Grewingk: Ueber die frühere Existenz des Renthieres in den Ostseeprovinzen. Dorpat. 1867. p. 9. Nikitin i Congrès internat. d'archéologie à Moscou, 1892. T. 1. p. 16.

[3] Grewingk: Geologie und Archaeologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat. 1882. p. 22, 29, 33.

estlandske bopladser fra stenalderen, bør dog ikke undre, da disse tilhører et sildigere afsnit af kulturperioden[1]; heller ikke i de ældste danske køkkenmøddinger er der truffet noget spor af rensdyret.

Når dette nu også mangler på bopladsen i Maglemose, tør man sikkert antage, at fundet er yngre end rensdyrtidens slutning i Danmark, hvor denne hjorteart vel ikke holdt sig længe efter begyndelsen af den postglaciale tid. Havde rensdyret ikke alt været forsvundet på dette tidspunkt, vilde levninger deraf næppe savnes i fundet.

Spørgsmålet om menneskets samtidighed med rensdyret her i Norden i senglacial eller tidlig postglacial tid synes dog på dette sted at indbyde til nærmere undersøgelse.

Som de eneste hidtil nøjere kendte, sparsomme, men næppe derfor usikre minder fra en Madelaine-periode, en rensdyrtidens kultur i Danmark, opfatter jeg tre økseskafter af rensdyrtak eller hornhakker, fundne hvert i sin hoveddel af vort land. De skal her kort omtales.

I kong Frederik VII's samling opbevaredes og derfra overgik til Nationalmuseet[2] et redskab af rensdyrtak, der er dannet af et stammestykke, 47 cm. langt, med en sidegren, den øvre øjegren, udgående 7 cm. fra stammens bredere, proximale ende. Sidegrenen er afkortet til en længde af 17 cm., og i snitfladen er indskåret et hul med elliptisk tværsnit, 4 cm. dybt. Heri har sikkert en flintskærpe været anbragt.

En »Spids eller Øxe af Flint«, et »raat tildannet, hakkedannet Flintstykke«, var oprindelig fastlimet i hullet, men, ved modtagelsen i muset i 1864 ansås det for tvivlsomt, om det virkelig hørte til hakkeskaftet, og nu savnes skærpen. Skaftets nedre, distale ende dannes af en splintret brudflade.

Rensdyrhakken eller renøksen er funden ved Vejleby i Horns herred, 12 km. ØNØ. f. Holbæk. Om fundforholdene

[1] Nehring, l. c., 1890. p. 166. Jfr. dog Sitzber. Alterthumsges. Prussia. 1886-87. p. 75. Ost-Preussen. Se ovenfor, sid. 183.

[2] Mus. nr. 21808 (Fr. VII, nr. 103).

er i øvrigt intet nærmere oplyst. I en brudflade ved den proximale ende ses porerne at være stoppede med ler eller dynd, ikke tørv; hornets farve er i overensstemmelse hermed lys.

En hertil nøje svarende økse af rensdyrtak, kun afvigende derved, at sidegrenen med hullet til stenskærpen er kortere og takken noget sværere, fandtes 1889 ved Jyllands vestkyst, ikke langt nord for Lyngby kirke, 15 km. SV. for Hjørring. Øksen lå i lervællingen ved foden af en høj blålerskrænt ud mod havet, mellem Lyngby-Rubjerg sogneskel og Tvonnet Rende[1]. Dens længde er 46 cm.

Da der nu netop her i klinten fremtræder et lag af ferskvandsler fra senglacial eller den ældste postglaciale tid, hvori er fundet levninger af rensdyret og steppeegernet (*Spermophilus rufescens*) m. m., synes intet rimeligere, end at øksen oprindelig har ligget i dette lag og herfra nylig er styrtet ned ved klintens udvaskning[2]. At takken af et senere stenaldersfolk skulde være opgravet af leret eller opsamlet efter i sin tid at være udvasket af dette lag er lidet troligt; de forsøg, som hidtil er gjorte med fossile eller blot gamle rensdyrtakker har vist, at sådanne ikke lader sig forarbejde til redskaber eller, som vort, pryde med ornamenter[3]. Klinten er jo her desuden ny; i stenalderen lå kysten langt længere ude mod vest.

Den slutning synes da at ligge nær, at redskabet virkelig stammer fra Danmarks ældste befolkning i rensdyrtiden kort efter istidens ophør.

---

[1] Efter godhedsfuldt indhentede oplysninger fra finderen ved formanden for bestyrelsen af Vendsyssels historiske Museum, justitsråd Lønborg Friis (i brev af $^{31}/_{1}$ 1902).

[2] Om de geologiske forhold oplyser A. Jessen i Beskrivelsen til kortbladet Løkken. Danmarks geologiske Undersøgelse. 1. Række. Nr. 3. Kbhvn. 1899. p. 236-242. Når her (p. 242) og andensteds i literaturen Rubjerg Knude er bragt i forbindelse med fundet, beror det på en tidligere, fejlagtig opgivelse af findestedet, der er langt sydligere. Jfr. ibid. 2. Række. Nr. 11. 1902. p. 52.

[3] O. Fraas: Die prähistorischen Bildschnitzereien. „Zeitschrift für Ethnologie". Bd. 10. 1878. p. 245.

Et tredje redskab eller våben af rensdyrtak, hvis øjegren er afskåren tæt ved udspringet som en skrå tap, — muligvis erstatter denne blot en oprindelig tilstedeværende, længere gren med skærpe —, er fundet 1890 ved udgravningen af kanalbassinet ved Odense by. Porerne i snittet indeholder også her ler eller dynd; men om fundforholdene vides intet yderligere. Længden er 47 cm.

De to sidst nævnte, smukke stykker er begge nærmere beskrevne og afbildede af S. Müller, der har opfattet dem som indførte senere ved forbindelser med folk fra den »arktisk-lappiske« stenalders område i det nordlige Norge, Sverige, Finland og Rusland[1].

Da man dog netop fra disse arktiske egne ingen sådanne redskaber kender, og da ligheden med visse af Madelaine-periodens redskaber af rensdyrtak ikke synes mig fjærn, vil jeg foretrække at jævnføre de danske rensdyrhakker med den mellemevropæiske rensdyrtids redskaber og antager dem for at tilhøre den på sædvanlig vis syd fra indkomne kultur. Formen afviger også fra de yngre øksers.

Ingen af de beslægtede former, som kendes fra udlandet, er dog så udpræget eller så vel bevaret som vore, hvorfor en sammenligning bliver særdeles vanskelig.

---

[1] Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1896. p. 305. Fig. 1 og 2. — Det under fig. 3 afbildede stykke er vel snarest virkelig arktisk og indført i sen tid, måske fra Nordvest-Amerika. Stykket har en ubetydelig rest tilbage af den brede skråflade, hvorpå vistnok en stenøkse har været tilbunden ved remme gennem hullet (foroven til venstre i figuren). Bølgeornamentet genfindes på de amerikanske skafter af rensdyrhorn, ligesom samme skæftningsmåde er anvendt dér ved stenøkser (Nationalmuseets etnograf. samling ejer sådanne). Jfr. Smithsonian Report. U. S. National Museum for 1888. Pl. XXIII, fig. 87, 90, 91, XLVI, fig. 260; for 1895, p. 803, Pl. 31, fig. 2 (ornamentet).

At iøvrigt den »arktiske« stenalder i Skandinavien ikke tilhører en særlig lappisk kultur, men væsenlig kun er en af naturforholdene betinget afart af den almindelig nordiske, turde vel nu være erkendt. Se herom navnlig H. Schetelig i Bergens Museums Aarbog. (1901). No. 5. p. 11-12 og K. Rygh i Det Kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter. (1902). Nr. 3. Trondhjem. 1903. p. 56-63, hvor også de grunde fremføres, som taler for den ældre antagelse.

Jeg skal indskrænke mig til at nævne et enkelt fund fra de egne, som er vore grænser nærmest.

Det er en rensdyrtak fra Heegermühle ved Eberswalde, 45 km. NØ. for Berlin; den menes at stamme fra interglaciale lag, hvilket dog ikke er hævet over tvivl. En snitflade herpå er tildannet med stenalderens værktøj[1], og redskabet har muligvis haft samme form som vore, men er for stærkt medtaget til at spørgsmålet herom kan besvares sikkert[2].

At disse redskaber har tilhørt Nordens ældste stenaldersfolk synes det mig af de ovenfor anførte grunde naturligst at antage. Fremtidige fund må det dog være forbeholdt at skaffe fuld vished i denne sag[3].

Efterat rensdyrtidens kulturbølge var skyllet hen over Mellemevropa, indtil den ved Skagerak mødte oceanet, fulgte en ny bølge, der tog samme vej.

Denne ny stenalders kultur, der af Worsaae betegnedes som Danmarks »ældre stenalder« eller »kjøkkenmøddingstiden«, og som karakteriseres ved skivespalteren som nyt fremtrædende redskab, har rimeligvis været udbredt over hele

---

[1] Archiv f. Anthropologie. Bd. 22. 1894. p. 53, fig. 3.

[2] En skæbnesvanger fejltagelse knytter sig til et benstykke, der er fundet i en kærmose ved Neu-Brandenburg i Mecklenburg-Strelitz. Det beskreves af R. Virchow som en »kølle af rensdyrtak« og betegnedes som det første redskab af rensdyrhorn, der kendtes fra Nordtyskland (Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 4. 1872. Verhandl. p. (276)). Også senere har han omtalt det som vidnesbyrd om menneskets samtidighed med rensdyret i Nordtyskland (Correspondenz-Blatt für Anthropologie, 1877. p. 79) uden at vide, at Rütimeyer allerede da havde undersøgt stykket, der opbevares i museet i Neu-Brandenburg (Invent. nr. 16, 634), og set, at det ikke er fra oldtiden og ikke nogen rensdyrtak men uden tvivl *penis*-knoglen af en hvalros (*Trichechus rosmarus*) fra en samling af curiositeter. Afbildet i Album der Berliner Ausstellung 1880. Sect. V. Taf. 2. Fig. 16. Katalog. p. 296, nr. 17.

[3] Jeg skal dog herved erindre om, at Jap. Steenstrup forlængst har erklæret, at han i vore danske moser har fundet tilhuggede flintstykker ikke blot i skovfyrrens, men også i den arktiske floras lag, *Dryas*laget, med levningerne af rensdyret. Det nærmere herom kendes imidlertid ikke. Se Congrès intern. d'archéol. à Bruxelles, 1872. p. 161 og Matériaux etc. Vol 8. 1873. p. 13. Hans senere udtalelser modsiger desuden denne meddelelse. Kjøkken-Møddinger. 1886. p. 20.

Mellemevropa. Mærkelig nok kendes dens spor endnu dog kun få steder udenfor Danmark, hvor den, som man ved, fik en rig udvikling.

Denne nystenalderens, den neolitiske tids, ældste afsnit, der udviklede sig af rensdyrtidens kultur, har efterladt særdeles tydelige minder i egnen om det oftere nævnte Abbeville nær Sommeflodens udløb i Kanalen. Hertil hører således en boplads ved Campigny, hvorefter franske forskere har benævnt perioden »le Campignien«[1]; bopladsen tilhører dog ikke begyndelsen, men stammer fra en sildigere del af perioden, der også østligere og sydligere i Frankrig har afsat sine mærker[2].

Herfra kan sporene følges indtil Skotland[3] og Belgien, men taber sig så langs Nordsøen, indtil de atter kommer tilsyne ved Østersøens kyster i Holsten, Mecklenburg og Pommern. Særlig på Rügen findes betydelige bopladser fra denne tid[4].

Mod syd og i kystlandene længere mod øst svigter atter fundene, men fjærnt ude dukker de op pâny. De samme redskabsformer, tilhørende samme kultur, møder os nemlig atter så langt mod øst som i det vestlige Rusland.

På stenalders bopladser ved bredderne af floden Ula, midtvejs mellem Grodno og Vilna, har man fundet flintredskaber af samme typer som de danske, deriblandt også »skivespalteren«, betegnet som »øksen med den brede, ved et enkelt slag dannede æg«[5].

Disse bopladser ligger lige så langt øst for Danmark,

---

[1] Ph. Salmon, d'Ault du Mesnil & Capitan: Le Campignien. Revue mensuelle de l'école d'anthropologie de Paris. 1898.

[2] Capitan i L'Anthropologie. T. 12 (1901). p. 354. La société, l'école et le laboratoire d'anthropologie de Paris à l'exposition. Paris. 1889. p. 196, 228. I øvrigt literatur hos Sal. Reinach: Le mirage oriental. L'Anthropologie. Tome 4. (1893). p. 550 med note 1-2.

[3] Proceedings Soc.Antiq. Scotland.Vol.29. 1895. p.211,410.(Oban).

[4] Album der Ausstell. zu Berlin 1880. Sect. II. Taf. 1-4. Katalog. p. 329-332, 341.

[5] W. Szukiewicz i Swiatowit. Tom. 3 (1901). Warszawa. p. 3, 23. Tab. IV, fig. 3-4. (Kaszety).

som de tilsvarende bopladser mellem Seinens og Sommeflodens mundinger ligger mod vest.

At der i Tyskland forekommer så store, fundblottede strækninger står sikkert i forbindelse med disse egnes yderlige fattigdom på flint. Først kridtformationen på Rügen, i Holsten, Skåne og Danmark ydede den syd fra mod Østersøen fremtrængende kultur det nødvendige stof for kulturens blomstring[1]. Hvorledes denne videre udviklede sig skal her ikke undersøges; alene dens oprindelse og udbredelse til Danmark måtte her berøres.

I de franske fund optræder skiveskraberen sammen med skivespalteren, men den er af ældre oprindelse end denne.

På rensdyrtidens bopladser var skiveskraberen et almindelig anvendt redskab; dette gælder både Frankrig, som hulefundet fra La Madelaine blandt mange andre viser, Belgien[2], Østrig og Schweiz[3]. Den fandtes i rensdyrtiden også helt mod nord i Tyskland som ved Thiede (8 km. syd for Braunschweig)[4] og ligeledes i Østevropa som på mammutjægerpladsen ved Kostjonki ved Don[5] sammen med en mængde knogler og stødtænder af mammut. Fremdeles optræder den i *Asylien*-laget i hulen Mas-d'Azil i Sydfrankrig[6].

Disse skiveskrabere er hyppigst af den mere primitive form, som udmærker fundet fra Maglemose; ligheden er påfaldende.

At dette redskab forekommer i vort fund kan da ikke rykke tiden for dette nedad men snarere skyde den tilbage. Besynderlig er kun den omstændighed, at skiveskraberen

---

[1] Den på brugen af flintredskaber baserede stenalder hører særlig hjemme indenfor kridtsystemets område. Om dettes udstrækning i Evropa se Nathorst: Jordens historia. Del 2. p. 823. 828.

[2] Dupont, l. c., p. 147, fig. 21. — Skiveskrabere fra langt ældre tid findes også i Belgien.

[3] Nüesch, l. c., p. 313, 323. Taf. XII.

[4] A. Nehring i Archiv f. Anthropologie. Bd. 10. 1878. p. 363. Fig. 27. Hoernes: Der diluviale Mensch. 1903. p. 50.

[5] Poljakow, l. c. 1885. p. 161, 178. Taf III, fig. 18, 20.

[6] L'Anthropologie. Tome 7. 1896. p. 386. Album. Pl. XXIII, fig. 6-8.

næsten ganske savnes i vore ældre køkkenmøddinger[1], således at denne redskabsform har kunnet gælde som særkende for de yngre, ligesom skivespalteren for de ældre dynger. Mangelen af skiveskraberen, der vel opvejes af flækkeskraberens hyppige forekomst, er et af de forhold, der giver de ældre, danske køkkenmøddinger en mærkelig særstilling indenfor den evropæiske stenalders bopladser.

At bopladsen i Maglemose i tid berører og er knyttet til de ældste køkkenmøddinger fremgår både af overensstemmelsen i affaldets sammensætning, navnlig knoglernes art, og af visse redskabers former, idet særlig skivespalteren og andre flintøkser er fælles. Heri ligger et vigtigt holdepunkt for tidsbestemmelsen.

Men de indbyrdes uligheder, forskellen i naturforhold og redskabernes art i mange tilfælde, henfører fundet fra Maglemose til et tidligere afsnit af nystenalderen end det, der hos os har været kendt fra selv de ældste køkkenmøddingers indhold[2].

Skovfyrrens overvægt i fundet over andre træarter, mangelen af egen, der findes så hyppig i køkkenmøddingerne, den væsenlige andel i dyrelevningerne, som elsdyret har i forening med uroksen, viser hen til en tidligere tid.

Den fuldstændige mangel af lerkar, der er særkende for denne, afgiver et tavst, benredskaberne et talende vidnesbyrd i samme retning. Tiden svarer nærmest til Frankrigs »Asylien«.

Vel indeholder vort fund intet af de redskaber, der særlig udmærker rensdyrtiden, lige så lidt som fundet af

[1] Der gives undtagelser fra regelen; se således under Fårevejle i »Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark«. p. 118, fig. 7-9.

[2] Vort fund giver desværre ingen oplysning om tidsforholdet til de af Montelius som de ældste, nordiske flintredskaber udpegede, groft tilhuggede former. Forhandl. skand. Naturforskermøde i Kjøbenhavn 1873. p. 624. Montelius: Sveriges Forntid. p. 36. Atlas. Fig. 44. Montelius i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd. 7. Stockholm. 1888-90. p. 155, fig. 17. Montelius: Les temps préhistoriques en Suède. Paris. 1895. p. 8, fig. 1 og pl. I.

nogen anden grund kunde føres så langt tilbage; men formerne er tydelig beslægtede med rensdyrtidens, og, hvad der vejer mindst lige så tungt, måden, hvorpå tildannelsen er foregået, arbejdet og den kunstneriske udsmykning bærer umiskendeligt præg af, at den i fundet fra Maglemose foreliggende kultur er afledt af hin. Der er ingen kløft, ingen »hiatus«.

Enkelte redskabsformer kan ganske vist ikke føres tilbage til forbilleder fra Mellemevropas rensdyrtid. Dette gælder særlig hornøkserne med hul til flintskærpe, tildannede af krondyrtak (sid. 215); men herved må da erindres, at der netop i Danmark foreligger økser af rensdyrhorn, udstyrede med et hul, hvori en stenskærpe øjensynlig har været anbragt (sid. 303). At disse økser brugtes i den rensdyrtid, som også Danmark med fuld vished vides at have gennemlevet, synes der mig ingen skellig grund til at betvivle, og i så fald havdes forbilledet jo allerede på hjemlig grund.

Benredskaberne udgør en forholdsvis meget stor del af fundet, hvilket netop er et træk, der tyder på fundets ælde. Ikke helt uden grund talte Lisch, som ovenfor nævnt, om en benalder, en »Knochenperiode«, i Norden som overgangsled fra rensdyrtiden (sid. 243). Det samme gælder sydligere egne[1].

Den smukke ornamentik, der pryder flere af benstykkerne, er netop også en arv fra rensdyrtiden. Dennes dyrebilleder savnes[2], og der findes kun anvendt dens stregmønstre; dette var just udviklingsgangen. Fundet fra Schweizersbild viser det klart: dyretegningerne fandtes på sager fra det nederste lag; de andre ornamenter forekom i den mellemste og øverste del af aflejringen fra rensdyrtiden[3].

Bopladsen i Maglemose har ydet et fund, der vel i righoldighed overgår alle andre, som kendes fra nystenalderens be-

[1] J. Ranke: Der Mensch. Bd. 2. 1887. p. 515. Hulefundene i »Fränkischer Jura« i det nordøstlige Bayern.

[2] De findes kun på den ovenfor (side 213, anm. 1) nævnte hornøkse fra en mose ved Ystad og måske, stiliseret, på en benharpun med flintægge fra Langeland (side 255).

[3] Nüesch, l. c., p. 307.

gyndelse i Evropa. Kun få andre af vore stenalders fund har indholdt så mange forskellige redskabsformer, samlede i enhed efter tid og sted.

Snart et, snart et andet af de optrædende redskaber kendes i nøje tilsvarende skikkelse fra andre egne af vort land eller fra udlandet, men kun sjælden som led af større fund. Landene omkring Østersøen: Danmark, Sverige, Mecklenburg, Pommern, Preussen, Lifland og Estland har, som ovenfor udviklet, frembudt redskaber af de samme former, og disse synes ret egenlig knyttede til Østersølandene.

At den samme form kan leve længe og tillige længere i den ene egn end i den anden rummer ganske vist en fare for slutninger om fællesskab i tid; men meget, og da navnlig de ensartede fundforhold, tyder på, at tiden væsenlig er den samme[1], og hvor den har kunnet nærmere bestemmes, synes den at være den senere del af *Ancylus*tiden, den periode, i hvilken Østersøen dannede en uhyre indsø, et ferskvandshav mellem Nordens lande.

Under omtalen af redskabsformerne og deres udbredelse i Evropas stenalder er ikke blot nævnt de ældre forbilleder, hvorefter de må antages at være dannede, og sådanne, som på grund af den nøjeste lighed må antages at tilhøre den samme tid, men tillige lignende redskaber fra fund, som sikkert er yngre, og som viser, at formen fremdeles var i brug.

For at tage et eksempel: den af et albueben tildannede bendolk stammer oprindelig fra rensdyrtiden; men et redskab, der var så let at fremstille og så brugbart, bibeholdtes ganske naturlig hele stenalderen igennem lige til begyndelsen af bronzealderen. En oversigt over formens udbredelse giver

[1] Den til sammenligning oftere nævnte køkkenmødding ved Rinnekalns i Lifland er dels en boplads af anden art, dels også for de øvre lags vedkommende i alt fald meget yngre. En undersøgelse med tidsforskellen for øje er ikke udført, og i visse fremstillinger af fundet er uvedkommende sager, der blot fandtes i nærheden, i mulden, meget forstyrrende indblandede. Jfr. Virchow i Zeitschr. f. Ethnologie. Bd. 9. 1877. Verhandl. p. (401).

da tillige et overblik over dens historie, medens de enkelte træk heri endnu ikke kan tegnes med sikkerhed. Ved disse ord vilde jeg advare mod den misforståelse, at alle de ovenfor nævnte, sammenstillede fund skulde tilhøre samme tid; at dette ikke er så, vil fremstillingen i de enkelte tilfælde forhåbenlig have vist tilstrækkelig klart.

Dersom de slutninger, hvortil undersøgelsen af tidsbestemmelsen har ført os, måtte vise sig at være rigtige, vilde et nyt afsnit af Nordens oldtid ved fundet fra Maglemose være oplukket for os.

Helt uventet kommer dette vel ikke; særlig benharpunerne har man også i Danmark opfattet som minder fra en ældste tid, liggende forud for skaldyngernes; men kun slægtskabet med de vestevropæiske former var herved vejledende[1]; et bredere og sikrere grundlag for slutningerne har man hidtil savnet.

Det har indtil nu i reglen været antaget, at den stenalders kultur, som vore ældre køkkenmøddinger tilhører, oprindelig var kommen fra Vestevropa og havde fra den cimbriske halvø og de danske øer udbredt sig til Skåne, Mecklenburg og Rügen, at kulturbølgen altså var udgået fra vest og nord og kun var trængt lidet frem mod syd og øst i Tyskland[2]. Oftest har man tillige sat disse strømninger i forbindelse med indvandringer af landenes ældste befolkning; nogen ældre kendte man jo ikke. Til Estland antoges de ældste indbyggere at være komne fra Sverige. Landene syd for Østersøen,, har man ment, blev først befolkede i den senere eller sildigste del af stenalderen, fordi man ikke her havde fundet redskaber af de ældre, danske køkkenmøddingtyper[3].

---

[1] S. Müller: Vor Oldtid. Kbhvn. 1897. p. 42.

[2] Se f. eks. R. Beltz: Die Vorgeschichte von Mecklenburg. Berlin. 1899. p. 7. L. Zinck: Nordisk Arkæologi. Stenalderstudier. III. Kbhvn. 1901. p. 64.

[3] Denne, endnu herskende opfattelse deltes også af Worsaae,

Alle disse slutninger tror jeg er urigtige. Fremtiden vil vistnok bringe de manglende fund for dagen, og fra de pågældende lande er der ved denne vor undersøgelse fremdraget sammenligningsstof, som efter vor antagelse skulde være endnu ældre, tilhørende samme kultur og samme tid som bopladsen i Maglemose.

Kulturstrømningerne er sikkert komne til os fra syd, og der er næppe grund til at tro, at de snarere skulde have haft en vestlig end en østlig retning. Man må vogte sig for at tilskrive mangelen af flintredskaber i flintfattige egne en urigtig årsag; hvor denne stenart manglede, hjalp man sig vel på anden måde.

De fremtrængende jæger- og fiskerfolk skyede ikke, som man har sagt, skovene og sumpene. Skovens dyr udgjorde jo deres vigtigste næring, og fundene viser, at de netop valgte søer og sumpe til opholdssteder. Floderne har vel været fulgte som hovedveje; men »uigennemtrængelige« har i øvrigt skovene i Evropa ikke været i den nuværende jordperiode og således ikke heller frembudt nogen væsenlig hindring for udbredelsen. Denne har derfor ikke behøvet at foregå langs kysterne af Atlanterhavet og Nordsøen for at nå til vore egne.

Slutning.

Kun usikkert og svagt tegner sig endnu billedet af den nordiske rensdyrtid, da landets ældste indbyggere tog den jord i eje, som isen havde forladt.

Nærmest under og om den 50. bredegrad, i et bælte gennem Mellemevropas bjærgegne og over slettelandene mod øst, strakte sig fra Atlanterhavet til Ural og sagtens herfra videre

---

der af de nævnte grunde mente den »ældre stenalder« væsenlig indskrænket til de skandinaviske lavlande. Aarb. 1872. p. 334. Derimod har H. Hildebrand (De förhistoriska folken i Europa. Stockholm. 1880. p. 401) fremsat den formodning, at den nordiske stenalderskultur havde sit udgangspunkt i Polen og herfra havde udbredt sig til Østersøen, de danske øer og det sydlige Sverige. Jeg anser den sidste opfattelse for den rimeligste.

gennem Asien til Altaj og Jenissej en lang kæde af rensdyrfolkets bopladser. Kommende fra denne forpostkæde bredte folket sig i løbet af oldstenalderens årtusinder over de nord for liggende lavlandes tundrer og stepper. Da allerede indvandrede mennesket i Jylland og på de danske øer.

Landets natur ændredes langsomt: det klædtes med åbne og siden med tættere skove. Ved ophøret af isens tryk sattes jordskorpen i gyngende bevægelse, og havet veg så langt tilbage, at de danske øer blev landfaste indbyrdes og med Jylland og Skåne, medens kun en bred flod, der løb ud gennem Storebelt, skilte landet fra Holsten og Mecklenburg. Over den jysk-skånske landbro herskede nu fyrreskoven. Mennesket var i kultur nåt til det trin, der er betegnet som nystenalderen, den neolitiske tid.

Til dennes første del, *Ancylus*tidens senere afsnit, henfører vi fundet fra Maglemose. Dette viser os mennesket boende i en sø, rimeligvis på en flåde, et flydende lad eller stænge; pælebygninger var endnu ukendte. Bopladser af denne art synes at have været anlagte i landene rundt om Østersøen indtil de store svenske søer, gennem hvilke Østersøen endnu havde afløb til Kattegat, og indtil sydkysten af den Finske Bugt.

Ferskvandsfiskeri og jagten på skovens vilde dyr, blandt hvilke særlig må nævnes elsdyret og uroksen, bragte mennesket føden. Jagten drev han vel ved på rovdyrets vis at lure på hjorten, når den kom til søen for at drikke. Kødet blev stegt ved bålet; kogning var ukendt, fordi man manglede kar til at rumme vandet; kunsten at danne lerkar var endnu uopfunden. Af husdyr havde man hunden og den alene. Fra planteriget var kun liden næring at hente.

Atter sank jordskorpen, og havet trængte ind over de gamle kyster, mange steder afsættende sine mærker så højt i land, at de nu efter den sidste, tilbagegående bevægelse ligger på det tørre og ikke nås af bølgerne. Det salte hav med dets rigdom på bløddyr og fisk lokkede menneskene til

kysterne, hvor, som levninger fra måltiderne, store dynger af skaller ophobedes sammen med det øvrige affald i vore vel kendte køkkenmøddinger. Saltvandsfiskeriet var da ved siden af jagten befolkningens hovederhverv; først efter lange tiders forløb afløstes det af agerdyrkning og husdyrbrug. Hele denne lange udvikling rummedes indenfor nystenalderen, hvis slutning her i Norden næppe falder senere end 1500 år før Christi fødsel, snarest tidligere.

Fundet fra Maglemose har da bragt bud om et afsnit af vort lands historie, der ligger mangfoldige årtusinder forud for vor tid. Til at tælle disse årtusinder savner vi ethvert middel; kun ufuldkomment kan vi endnu angive målet for jordskorpens hævning og sænkning og bestemme tiden i forhold til størrelsen af den gyngende bevægelses langsomt skiftende udsving.

FLINTENS NATURLIGE FOREKOMST PAA BORNHOLM OG DE BORNHOLMSKE STENALDERSREDSKABER.

AF

KARL A. GRÖNWALL.

Allerede 1898, det første Aar, jeg var beskæftiget med geologiske Arbejder paa Bornholm, blev min Opmærksomhed rettet paa Flintens Forekomst. I Bornholms Museum i Rønne saa jeg en Fylde af Flintredskaber, til Dels af store Dimensioner og hyppig af fremragende Arbejde. I Jordbunden havde jeg ikke fundet nogen Flint, der kunde afgive Materiale til Værktøj og Vaaben af den Art, og den Tanke paatvang sig mig, at Stenaldersfolket paa Bornholm maatte have hentet sine Vaaben (eller Raamaterialet til dem) andetsteds fra.

Denne Anskuelse er allerede tidligere blevet udtalt fra arkæologisk Side[1], men jeg er nu istand til at give det geologiske Bevis for, at Flint er blevet importeret til Bornholm under Stenalderen.

Flint forekommer i Norden i Kridtformationen. I den bornholmske Kridtformation savnes helt Flint; i Grønsands-

[1] E. Vedel. Bornholms Oldtidsminder og Oldsager. S. 10 og 12. Sophus Müller. Vor Oldtid. S. 167—168.

J. A. Jørgensen (Bornholms Historie, Rønne 1900—1901. S. 12 og 17—18) udtaler dog en anden Mening.

mergelen paa Sydkysten kan der vel findes haarde, forkislede Partier, men endog disse staa saa langt fra den Flint, der benyttedes af Stenaldersfolket, at de slet ikke komme i Betragtning. Den Flint, der forekommer oprindelig paa Bornholm, maa være ført derhen af Istidens Gletschere og skal findes i det Dække af Moræneler (til Dels ogsaa Morænegrus og -sand), der danner Overfladen af Bornholm. De Steder, hvor man faar den bedste og sikreste Oplysning om de Stene, som Morænedannelserne indeholde, ere Mergelgravene. I de 6 Somre, i hvilke jeg har udført geologiske Arbejder paa Bornholm, tør jeg nok sige, at jeg har undersøgt største Delen af Mergelgravene i Bornholms Vestre, Søndre og Østre Herreder, foruden utallige Bunker af Marksten. I denne Tid har jeg ikke nogetsteds fundet et eneste Stykke homogen Flint af den Størrelse og den Beskaffenhed, at man deraf kunde tilvirke et Redskab, selv af beskeden Størrelse og taalelig Godhed.

Den Flint, som findes i de bornholmske Mergelgrave, er dels en sort Flintart med hvide Prikker, der mellem Geologer bærer Navnet »Kristianstadsflint«, dels graalige og brunlige, meget løse og lysplettede, hyppig stærkt forvitrede Flintarter, der næppe nok altid fortjene Navnet »Flint«, men maaske snarere burde kaldes »Hornsten«, og endelig smaa (4—8 cm. lange), runde, rullede Stene af sort eller brun Flint, der i Folkemunde bærer Navnet »Stenkøer« og som benyttes til Legetøj af Børn.

De talrige Mærker, som Isen har efterladt paa Bornholm i Form af Rundklipper og Skurstriber, vise alle, at Isen er kommen fra NØ og NNØ (med Undtagelse af, at der i det sidste Afsnit af Bornholms Istid har gaaet en Isstrøm med ØSØlig og SØlig Retning over den sydlige Del af Øen).

Vi maa saaledes søge Hjemstavnen for disse Blokke i NØlig og Ølig Retning for Bornholm. I denne Retning findes ingen Kridtdannelser faststaaende, hvis de ikke findes paa

Bunden af den nuværende Østersø. I det nordøstlige Skaane og den dertil grænsende Del af Blekinge findes Kridtdannelser, hvori den omtalte hvidprikkede eller plettede Flint forekommer. Det er en løs Stenart, som meget let springer i Stykker og vanskelig lader sig bearbejde, da Bruddet er meget uregelmæssigt. De hvide eller lysegraa Pletter betegne en begyndende Forvitring[1], og i enkelte Stykker findes de meget hyppig. Ved den fremskridende Forvitring har Stenarten ogsaa optaget kulsur Kalk i stor Mængde i den ydre Skorpe. Kridtdannelserne i NØ Skaane og Blekinge maa have en Fortsættelse ud i de Egne, som nu dækkes af Østersøens Vand.

De hornstensagtige, graalige og brunlige Flintstene stamme fra Lag, der nu findes paa Østersøens Bund, og hvis Sammenhæng med de Kridtdannelser, som vi nærmere kende, ikke er sikkert opklaret.

Flintrullestenene stamme fra nu ødelagte Tertiærlag[2] Ø og NØ for Bornholm. Et Hav, hvis Strand bestod af Kridtdannelser med Flint, har i sine Havstokke ophobet Masser af Flintrullestene, som Isen senere har spredt vidt omkring. De kendes fra hele Bornholm og fra store Dele af det nordtyske Lavland[3].

De omtalte Flintarter, der ere de eneste, som oprindelig forekomme paa Bornholm, ere kun lidet egnede til Materiale for Værktøj, men dog ere de bleven brugte, idetmindste til

[1] A. H. Hennig. Spräcklig och enfärgad flinta i Sveriges mucronatakrita. Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar. Bd. 17. S. 391—411. Sthlm. 1895.

[2] K. A. Grönwall. Referat af Föredrag. Geol. För. Förh. Bd. 22. S. 463. Sthlm. 1900.

[3] Disse rullede Flintstene synes ved forskellig Tid at have tiltrukket sig Menneskenes Opmærksomhed. I Bopladsfundene fra den ældre Stenalder paa Bornholm, Frennemark særlig (Vedel l. c. Efterskrift. S. 3), findes saadanne baade hele og forarbejdede. I de bornholmske Brandpletter fra den ældre Jærnalder (Vedel l. c. S. 64) findes de temmelig hyppig.

en vis Grad. Enkelte Stykker, lavede af dem, ere fundne, hovedsagelig i Bopladsfundene fra Hammeren og Frennemark, baade Blokke af Kristianstadsflint, fra hvilke Flækker ere slagne, og Flækker eller smaa Redskaber med Æg, tildannede af de smaa Flintrullestene.

Mine geologiske Undersøgelser have saaledes bevist, at homogen Flint ikke oprindelig findes paa Bornholm, og derfra maa jeg videre slutte, at Stenalderens Folk paa Bornholm for den allerstørste Del har indført enten deres Flintredskaber eller Raamaterialet til dem.

De videre Slutninger heraf maa jeg overlade til Arkæologerne; kun vil jeg henlede Opmærksomheden paa nogle hidhørende Forhold. De Lande, der ligge Bornholm nærmest, den skaanske Kyst, Sjælland og Møen samt Rügen og den pommerske Kyst, ere alle meget rige paa Flint, og det vil næppe være muligt ved petrografiske Undersøgelser at bestemme, hvorfra Importen af Flint til Bornholm er foregaaet.

Forekomsten af Flintflækker og Affald gør det sikkert, at idetmindste en Del Værktøj og Vaaben ere forfærdigede paa Stedet.

Danmarks geologiske Undersøgelse.
Kjøbenhavn, den 2. November 1903.